

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 6

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїр Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Члени редколегії:

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри музикознавства, композиції і творчої майстерності, Дніпропетровська академія музики імені М.Глінки

Баштанник Оксана Віталіївна, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри історії та політичної теорії, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Бохонкова Юлія Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Васильєва Наталія Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гладій Олександр Васильович, кандидат юридичних наук, адвокат, арбітражний керуючий, співзасновник та директор ТОВ «Юридичне агентство «Абсолют»

Золотухіна Лілія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Купіна Людмила Францівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін соціально-правового факультету Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук з державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Лосієвська Ольга Геннадіївна, доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Марченко Олеся Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Павленко Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Попелюшко Роман Павлович, доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Державного університету інфраструктури та технологій

Потіїв Микола Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежної безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oec., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)
журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.

Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Баштанник О. В.

АСПЕКТИ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНТЕРАКЦІЙ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ11

Помаза-Пономаренко А. Л.

ОБШИР ІНСТИТУЦІЙНОЇ Й ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ
СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ.....18

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Акімов О. О., Акімова Л. М., Майстренко К. М.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПРИЙОМУ
ДІТЕЙ-СИРИТ В СІМ'Ї: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ.....25

Бєлоусов В. Д.

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
ЯК ГАРАНТІЇ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 31

Дробахіна Т. О.

ФРЕЙМВОРК «КРЕАТИВНЕ МІСТО»: СПОСОБИ ПОСИЛЕННЯ ФРЕЙМВОРКУ
ЧЕРЕЗ 6 ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ.....36

Маматова Т. В., Удод Є. Г.

УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЕМ ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО МІСТА:
ПРОЦЕСНЕ МОДЕЛЮВАННЯ І КРАЦІ ПРАКТИКИ.....42

Ручкіна М. М., Гжибовська Т. С.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ
В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ.....49

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНА СЛУЖБА

Андрєєв В. М.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНО-СЛУЖБОВИХ ТА СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН
У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ..... 54

Сидоренко Н. С.

ПРИЧИНИ І ФОРМИ КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ..... 59

РОЗДІЛ 4

ПСИХОЛОГІЯ

Алещенко В. І.

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА СЕРЖАНТІВ ЯК ПРОФЕСІЙНИЙ КОНЦЕПТ64

Барабашук Г. В., Казарян Г. М.

РОЛЬ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ПОДРУЖЖЯ У ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ..... 70

Большакова А. М., Дубінін Д. О.

ОПИТУВАЛЬНИК АКсіОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....77

Войтенко О. В. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СЕРЖАНТІВ ЯК ВІЙСЬКОВИХ КЕРІВНИКІВ.....	83
Драгола Л. В., Дроздова Д. С., Сіденко Ю. О. ПОКАЗНИКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ ПЕРИНАТАЛЬНОЇ СИМВОЛІКИ У КОНТЕКСТІ АКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ.....	88
Клочко А. О., Скуловатова О. В. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОНЕТАРНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ПІДЛІТКІВ.....	95
Котлова Л. О., Долінчук І. О., Хоменко Н. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРИСТУВАЧІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ.....	101
Купчишина В. Ч. ПСИХОСОМАТИЧНА КОМПЛІМЕНТАРНІСТЬ ЯК ОДИН З СПОСОБІВ ПІДВИЩЕННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ	107
Пальчинська М. В., Шиліна Н. Є. РЕПРЕЗЕНТАТИВНА СИСТЕМА: ВПЛИВ НА НАВЧАЛЬНУ УСПІШНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ІКТ.....	113
Швець В. В. ПСИХО-СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВПО ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ	120
Shevchenko S., Varina H. PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE MANIFESTATION OF PERSONAL CREATIVITY IN YOUTH.....	126
Ягупов В. В. УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА СЕРЖАНТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ	132
 РОЗДІЛ 5 ПРАВО	
Аксюков С. М. ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄС.....	141
Дашутін І. В. ЗАГАЛЬНА СУТНІСТЬ ЗАКОННОСТІ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ.....	146
Деменко О. Є. ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИ СПРАВЛЯННІ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	151
Костова Н. І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТ В ЕЛЕКТРОННІЙ КОМЕРЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	156
Легких К. В. НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І БЕЗСТОРОННІСТЬ СУДУ У ПЛОЩИНІ КОМПЛЕКСНОЇ НЕОБХІДНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ.....	161
Паскар А. Л. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.....	168
Патерило І. В., Грабильникова О. А. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ РЕКЛАМНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВІДХОДІВ.....	173
Сиза Н. П. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА «СУД, ВСТАНОВЛЕНИЙ ЗАКОНОМ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	178

Слабко С. М. УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....	183
Ясиновський П. В. ВИДИ ТА ОЗНАКИ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ.....	188
РОЗДІЛ 6	
СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ	
6.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ	
Барінов Д. В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	194
Бєлова А. С. ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ СИСТЕМИ СУДОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ.....	199
Бондарук С. В. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	204
Гавва О. А. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УПРАВЛІННІ НАДЗВИЧАЙНИМИ СИТУАЦІЯМИ В ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я.....	209
Гадзіковський О. Ю. ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	216
Грицик Ю. Й. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	221
Єфанов О. В. ЗМІСТ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ТА ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ.....	226
Король В. В. ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЛИ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ, НА ВСТУПІ НА ПУБЛІЧНУ СЛУЖБУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	231
Маринюк В. Л. РИНОК ПРАЦІ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	237
Март'янова Р. А. МЕХАНІЗМ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА ЗА ПОРУШЕННЯ МІГРАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	242
Мосейчук С. В. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У НАПРЯМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	249
Нарівний М. М. СИСТЕМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ УКРАЇНИ.....	254
Пінтоха М. М. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ.....	259

Скляр І. В. МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	265
Цюк Н. В. ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ.....	272
Черніховський Р. І. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ.....	277
Яневська Т. М. АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНИХ МОДЕЛЕЙ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	283
6.2. ПРАВО	
Барчук А. Б. ЗАСОБИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛГБТ+ ОСІБ В УКРАЇНІ.....	291
Zhelizniak A. S. THE STATE OF INSANITY OF THE SUBJECT OF AN ADMINISTRATIVE OFFENSE UNDER THE LAWS OF CERTAIN FOREIGN COUNTRIES.....	296
Роговський Я. С. ПРАВОВИЙ СТАТУС МАЛОМОБІЛЬНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	299
Семенюк О. А. ФОРМИ І ВИДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТУ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ.....	304
6.3. ПСИХОЛОГІЯ	
Гранде К. Л. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ІНОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	309

CONTENTS

SECTION 1

THEORY OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Bashtannyk O. V.

ASPECTS OF GOAL SETTING IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION
OF INSTITUTIONAL INTERACTIONS IN THE STATE ADMINISTRATION SYSTEM.....11

Pomaza-Ponomarenko A. L.

THE SCOPE OF THE INSTITUTION AND INSTITUTIONAL CAPACITY
OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF UKRAINE.....18

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Akimov O. O., Akimova L. M., Maistrenko K. M.

EFFICIENCY OF LEGISLATIVE REGULATION OF ISSUES
OF ADMISSION OF ORPHAN CHILDREN INTO THE FAMILY:
A COMPARATIVE ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE..... 25

Bielousov V. D.

CRITERIA FOR THE EFFECTIVENESS OF SOCIAL POLICY
AS A GUARANTEE OF SOCIAL SECURITY IN UKRAINE.....31

Drobakhina T. O.

“CREATIVE CITY” FRAMEWORK: WAYS TO FORTIFY THE FRAMEWORK THROUGH 6
DEVELOPMENT TRENDS..... 36

Mamatova T. V., Udod Ye. H.

MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT PROJECT PORTFOLIO
FOR A LARGE INDUSTRIAL CITY: PROCESS MODELLING AND BEST PRACTICES.....42

Ruchkina M. M., Hzybovska T. S.

MODERN ASPECTS OF STAFF MANAGEMENT OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION
UNDER THE CONDITIONS OF A SPECIAL PERIOD.....49

SECTION 3

PUBLIC SERVICE

Andreiev V. M.

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF PUBLIC SERVICE
AND SERVICE RELATIONS IN THE SPHERE OF LOCAL GOVERNMENT.....54

Sydorenko N. S.

CAUSES AND FORMS OF CORRUPTION MANIFESTATIONS
IN PUBLIC ADMINISTRATION: THEORETICAL ASPECT.....59

SECTION 4

PSYCHOLOGY

Aleshchenko V. I.

MANAGERIAL CULTURE OF SERGEANTS AS A PROFESSIONAL CONCEPT.....64

Barabashchuk H. V., Kazarian H. M.

THE ROLE OF PERSONAL SPOUSAL MATURITY IN RESOLVING FAMILY CONFLICTS.....70

Bolshakova A. M., Dubinin D. O.

AXIOLOGICAL COMPETENCE QUESTIONNAIRE.....77

Voitenko O. V. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF MANAGEMENT CULTURE OF SERGEANTS AS MILITARY LEADERS.....	83
Drahola L. V., Drozdova D. S., Sidenko Yu. O. INDICATORS OF THE EFFECTIVENESS OF IN-DEPTH KNOWLEDGE OF PERINATAL SYMBOLISM IN THE CONTEXT OF ACTIVE SOCIO-PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE.....	88
Klochko A. O., Skulovatova O. V. AN EMPIRICAL STUDY OF ADOLESCENTS' MONETARY BELIEFS.....	95
Kotlova L. O., Dolinchuk I. O., Khomenko N. V. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF USERS OF SOCIAL NETWORKS.....	101
Kupchyshyna V. Ch. PSYCHOSOMATIC COMPLEMENTARITY AS ONE OF THE WAYS TO INCREASE THE STRESS RESISTANCE OF THE INDIVIDUAL IN WAR CONDITIONS.....	107
Palchynska M. V., Shylina N. Ye. REPRESENTATIVE SYSTEM: IMPACT ON THE SUCCESS OF HIGHER EDUCATION LEARNERS THROUGH THE APPLICATION OF ICT.....	113
Shvets V. V. PSYCHO-SOCIAL SUPPORT OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS AN INSTRUMENT OF THE STATE STRATEGY OF DEVELOPMENT.....	120
Shevchenko S., Varina H. PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE MANIFESTATION OF PERSONAL CREATIVITY IN YOUTH.....	126
Yahupov V. V. MANAGEMENT CULTURE OF SERGEANTS AS SUBJECTS OF MILITARY LEADERSHIP.....	132
 SECTION 5 LAW	
Aksiukov S. M. LEGAL REGULATIONS OF ELECTRONIC COMMERCE AS A PROMISING DIRECTION OF ECONOMIC ACTIVITY IN UKRAINE.....	141
Dashutin I. V. THE FUNDAMENTAL ESSENCE OF LEGALITY IN LABOR RELATIONS INVOLVING A JUDGE.....	146
Demenko O. Ye. FEATURES OF BUDGETARY AND TAX REGULATION WHEN PAYING PERSONAL INCOME TAX IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	151
Kostova N. I. LEGAL REGULATION OF THE USE OF CRYPTOCURRENCIES IN E-COMMERCE: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	156
Lehkykh K. V. INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF THE COURT IN THE CONTEXT OF THE COMPLEX NEED TO IMPLEMENT THE IDEA OF JUSTICE.....	161
Paskar A. L. LEGAL BASES OF IMPLEMENTING DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE.....	168
Paterylo I. V., Hrablynykova O. A. PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF ADVERTISING LEGISLATION IN THE FIELD OF HAZARDOUS WASTE.....	173

Syza N. P. EXERCISE OF THE RIGHT TO «COURT ESTABLISHED BY LAW» IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	178
Slabko S. M. IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITY BODIES AND PUBLIC FORMATIONS IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORM IN UKRAINE.....	183
Yasynovskyi P. V. TYPES AND SIGNS OF MILITARY FORMATIONS.....	188
SECTION 6	
YOUNG SCIENTIST PAGE	
6.1. PUBLIC ADMINISTRATION	
Barinov D. V. REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF SOCIAL RIGHTS OF EUROPEAN UNION CITIZENS.....	194
Bielova A. S. EUROPEANIZATION OF THE JUDICIAL ADMINISTRATION SYSTEM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE ASSOCIATION AGREEMENT: CONCEPT AND ESSENCE.....	199
Bondaruk S. V. PECULIARITIES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF PERSONNEL POLICY IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES.....	204
Havva O. A. METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STUDY OF THE ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE MANAGEMENT OF EMERGENCY SITUATIONS IN HEALTH CARE.....	209
Hadzikovskyi O. Yu. PECULIARITIES OF REFORMING THE SYSTEM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE.....	216
Hrytsyk Yu. Y. REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF STAFF FORMATION IN LOCAL SELF-GOVERNMENT.....	221
Yefanov O. V. THE CONTENT OF THE FREE TRADE ZONE BETWEEN UKRAINE AND THE EU AND ITS ORGANIZATIONAL SUPPORT IN THE PUBLIC SPHERE.....	226
Korol V. V. RESTRICTIONS FOR PERSONS WHO HAVE COMMITTED ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION ON ENTERING THE PUBLIC SERVICE: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....	231
Maryniuk V. L. THE LABOR MARKET AND ITS STATE REGULATION IN MODERN CONDITIONS.....	237
Martianova R. A. MECHANISM OF BRINGING FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF MIGRATION LEGISLATION.....	242
Moseichuk S. V. STATE POLICY IN THE FIELD OF PREVENTING AND COUNTERING CORRUPTION IN THE DIRECTION OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	249
Narivnyi M. M. THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE HOUSING AND COMMUNAL ECONOMY OF UKRAINE.....	254

Pintokha M. M. PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF THE BANKING SECTOR OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: SECURITY ASPECT.....	259
Skliar I. V. MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: THEORETICAL ASPECT.....	265
Tsiuk N. V. PROBLEMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR AND DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT.....	272
Chernikhovskiy R. I. PUBLIC MANAGEMENT IN THE FIELD OF HEALTH CARE AND DIRECTIONS FOR ITS IMPROVEMENT.....	277
Yanevska T. M. ANALYSIS OF FOREIGN MODELS FOR EVALUATION OF PUBLIC GOVERNANCE EFFICIENCY AND OPPORTUNITIES OF THEIR APPLICATION IN HEALTH CARE SPHERE.....	283
6.2. LAW	
Barchuk A. B. MEANS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE RIGHTS OF LGBT+ PERSONS IN UKRAINE.....	291
Zhelizniak A. S. THE STATE OF INSANITY OF THE SUBJECT OF AN ADMINISTRATIVE OFFENSE UNDER THE LAWS OF CERTAIN FOREIGN COUNTRIES.....	296
Rohovskiy Ya. S. LEGAL STATUS OF GROUPS OF PEOPLE WITH LOW MOBILITY: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT.....	299
Semeniuk O. A. FORMS AND TYPES OF USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON APPROPRIATION, EMBEZZLEMENT OF PROPERTY OR TAKING POSSESSION OF IT BY ABUSE OF OFFICIAL POSITION.....	304
6.3. PSYCHOLOGY	
Hrande K. L. FEATURES OF ASSERTIVE BEHAVIOR IN FOREIGN CULTURE ENVIRONMENT.....	309

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.1>

Баштанник Оксана Віталіївна,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та політичної теорії

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0003-4067-3261

АСПЕКТИ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНТЕРАКЦІЙ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

ASPECTS OF GOAL SETTING IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF INSTITUTIONAL INTERACTIONS IN THE STATE ADMINISTRATION SYSTEM

У статті автором обґрунтовується, що вивчення взаємодії суб'єктів політико-управлінських відносин є одним з актуальних напрямів досліджень у сучасних суспільних науках, таких як політична наука та публічне управління. Концептуалізація телеологічних основ реалізації політико-управлінської взаємодії, зокрема її інституційного типу, дозволяє здійснювати вплив на перебіг суспільно-політичних трансформацій, що особливо важливо для держав незавершеного демократичного транзиту (як і Україна). Метою дослідження є аналіз особливостей форматування стратегії цілепокладання в контексті реалізації інституційних інтеракцій в системі державного управління.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що здійснення інституційної взаємодії в системі державного управління повинно реалізуватися на основі інтегрованої системи цілепокладання, до елементів якої можливо віднести забезпечення безпеки, підтримання стабільності та проектування розвитку реалізації інституційної інтеракції. Зазначена оптика аналізу диференціює дослідження в рамках науки державного управління від розвідок політичної науки, в площині якої взаємодія суб'єктів владних відносин вивчається переважно як складова процесу політичної комунікації із акцентом на сутнісно властивих для нього негативних аспектах, таких як, наприклад, маніпуляції та ін..

Також, отримали обґрунтування твердження стосовного того, що у просторі реалізації суспільних відносин політичні інституції (в першу чергу – інституції державної влади) є суб'єктами формування функціональних та нормативних основ реалізації політичних відносин. Невідповідне цілепокладання або його відсутність в основі інституційної взаємодії системи державного управління не дозволяє досягти ні цілей у короткостроковій перспективі, ні встановити довготривалу внутрішню системну суспільну рівновагу.

Ключові слова: інституційні інтеракції, національна безпека, інституційна стабільність, суспільний розвиток, публічне управління

In the article author substantiates that the study of the subject's interaction of political-management relations is one of the topical areas of research in modern social sciences, such as political science and public administration. Conceptualization of the teleological foundations of political-management interaction implementation, in particular its institutional type, allows to influence the course of socio-political transformations, which is especially important for states of incomplete democratic transit (such as Ukraine). The purpose of the study is to analyse the peculiarities of the goal-setting strategy formatting in the context of the implementation of institutional interactions in the state administration system.

As a result of the conducted research, it was established that the realization of institutional interaction in the state administration system should be executed on the basis of an integrated goal-setting system, the elements of which include ensuring security, maintaining stability and designing the development of the implementation of institutional interaction. The stated optics of the analysis differentiates the research within the science of public administration from the research of political science, in the plane of which the interaction of the subjects of power relations is studied mainly as a component of the political communication process with an emphasis on its intrinsically negative aspects, such as, for example, misinformation, manipulation, etc.

Also, it was received a justification for the statement that in the area of performance of social relations, political institutions (at first – institutions of state power) are the subjects of the formation of functional and normative bases for the realization of political relations. Inadequate goal setting or its absence in the basis of the institutional interaction of the public administration system does not allow to achieve either short-term goals or to establish a long-term intra-systemic social balance.

Key words: institutional interactions, national security, institutional stability, social development, public administration.

Постановка проблеми. Аналіз взаємодії суб'єктів політико-управлінських відносин є одним з актуальних напрямів досліджень у сучасних суспільних науках, таких як політична наука та публічне управління. Робота вчених зосереджується переважно на розгляді конкретних емпіричних кейсів реалізації такого роду взаємодії, наприклад, в площині інституційних інтеракцій – між президентом та парламентом, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування та ін.. На нашу думку, більш важливим є концептуалізація телеологічних основ реалізації політико-управлінської взаємодії, зокрема її інституційного типу. Таким чином можливо здійснювати вплив на перебіг суспільно-політичних трансформацій, що особливо важливо для держав незавершеного демократичного транзиту, до яких належить, згідно з даними щорічних вимірювань рейтингів демократії, і Україна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційні інтеракції на сьогоднішній день є об'єктом дослідження переважно в рамках політичної науки, при цьому актуалізується проблема ефективності реалізації влади щодо громадянського суспільства, як це досліджується у публікаціях В.О. Ковалевського, В.В. Голубь та ін. Вимір цілепокладання стосовно державного управління розглядається сучасними вітчизняними дослідниками переважно щодо вивчення процесу вироблення та прийняття управлінських рішень, як про це йде мова, наприклад, у працях Мельникова О.Ф., Воронова О.І та ін. На нашу думку, додаткового аналізу та концептуалізації потребує телеологічний аспект міжінституційної взаємодії, що має особливо важливе значення стосовно інституцій реалізації державної влади в сучасній Україні.

Метою статті є аналіз особливостей формування стратегії цілепокладання в контексті реалізації інституційних інтеракцій в системі державного управління.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд феномену політико-інституційної інтеракції у просторі публічної політики, звернемося до того, яким є його бачення в політологічних дослідженнях. С. Коваль ставить питання про те, чи «можна теорію інтеракцій розглядати на інституціональному рівні (в даному випадку, між державними органами та інститутами громадянського суспільства). Адже в інтерпретації поняття «інтеракції» за Дж. Г. Мідом йдеться про міжособистісному взаємодії між акторами соціальної реальності, але ніяк не інституціональному» [8, с. 131]. Коректність застосування подібного методологічного підходу він обґрунтовує тим, що «громадські інституції, виступають результатом процесу інсти-

туціоналізації (упорядкування) суспільної взаємодії і є основним елементом, що визначає форму взаємодії громадських і соціальних інститутів в розрізі практичної реалізації механізмів забезпечення прав і свобод громадян» [8, с. 131]. Отже, запозичення положень теорії символічного інтеракціонізму щодо аналізу інституційних інтеракцій як об'єкта політологічного дослідження дозволяє реалізувати комплексний підхід до його вивчення. М. Петраков у своєму дослідженні проблематики етичних аспектів політичної взаємодії у перехідних суспільствах акцентує на тому, що «принцип історичної об'єктивності та наукового реалізму змушує сучасного дослідника процесів політичної інтеракції визнати той факт, що стабілізація характеру владних відносин і соціальної системи загалом, надання гарантій щодо підтвердження очікувань численних акторів, які беруть участь у суспільно-політичній комунікації, справа не тільки лідерів і малих елітарних груп, але й політичних інститутів, що гарантують усталеність правил міжгрупової взаємодії та забезпечують системний характер функціонування соціуму» [9, с. 193]. Таким чином, у макромасштабі суспільної системи політичні інститути виступають не просто рядовими учасниками суспільно-політичних процесів, а тими агентами впливу, які формують рамкові стандарти політичної взаємодії. Остання не часто виступає об'єктом ґрунтовних наукових досліджень, поступаючись аналізу функціонування окремих політичних інститутів або діяльності політичних лідерів, однак важливість її параметрів для громадян від того не зменшується.

Д. Яковлев у своєму дослідженні відзначає те, що саме «результатом комунікаційних інтеракцій у політиці є прийняття владою суспільно значущих рішень, визначення стратегій розвитку держави та окремих інституцій» [10, с. 20]. Фактично, політичні інститути виступають тими учасниками політичного процесу, які встановлюють систему норм щодо функціонування суспільної системи та самих себе, що мало би гармонізувати процес політичної взаємодії, але досвід реальності вказує нам на можливість протилежних тенденцій. Наприклад, Є. Подмазко у своєму дослідженні особливостей політичної інтеграції в Україні з використанням методології аналізу інтеракцій ставить питання про те, «чому різні гілки державної влади, заявляючи про свої інтеграційні зусилля і наміри, дії та взаємодії, в наслідок отримують, як правило, результат, протирічний намірам та гучним заявам?» [11, с. 408]. Він вважає, що це в рівній мірі стосується політичних об'єднань всіх типів і відповідає на це тим, що «кінцевий

результат системних зусиль є похідною від багатовекторного прикладання альтернативних зусиль взаємодіючими сторонами. І результат політичної інтеракції та її наслідка – інтеграції, практично, як правило, мало чим та мало кого задовольняє, якщо задовольняє взагалі» [11, с. 408]. Тому як декларування стратегічних цілей різних форматів політичної взаємодії, так і розробках програмних завдань можуть залишатися номінальною складовою політичного процесу, що не сприяє ні досягненню поставлених цілей у короткостроковій перспективі, ні встановленню довготривалої внутрішньо системної суспільної інтеграції. Найбільш скептично налаштовані дослідники підкреслюють, що, на їх думку, «визначальні інтеракції в полі реалізації політичної влади в рамках існуючих комунікативних каналів, по суті, мають маніпулятивний характер» [12, с. 246]. Погоджуючись із високою вірогідністю реалізації подібних тенденцій на практиці, ми вважаємо, що для унеможливлення такого прогнозу і досягнення високого рівня внутрішньо суспільної стабільності необхідно трансформувати базові моделі інституційних інтеракцій в політичній системі, що можливо реалізувати через механізми державного управління.

Велику роль у цьому відіграє аспект цілепокладання, який набуває особливого значення як під час формування, так і при науковому дослідженні процесів інституціональної взаємодії в системі державного управління. Якщо в просторі політичних відносин ми можемо мати справу із стихійними, неформальними чи деструктивними проявами інституційних інтеракцій та констатувати релевантні наслідки реалізації відповідних тенденцій, то стабільне функціонування системи державного управління потребує безпеки в своїй основі та прогнозування подальшого розвитку. Як підкреслює Г. Горбань, «цілепокладання як процес визначення цілей в контексті управлінської діяльності є найвідповідальнішим й визначним елементом, що забезпечує ефективність всієї системи діяльності організації. Відтак, підготовка управлінців і менеджерів різного рівня вимагає розвитку рефлексивних здібностей, які обумовлюють ефективність роботи мисленнєвої діяльності, усвідомленості власних дій і дій, які спрямовані на забезпечення діяльності організації» [13]. Б. Колесніков та О. Саєнко, диференціюючи у своєму дослідженні співвідношення застосування аналітичних понять «цілепокладання», «планування» і «прогнозування» в науці державного управління, встановлюють, що «цілепокладання доцільно розглядати як процес та результат моделювання майбутнього певним індивідуаль-

ним чи груповим суб'єктом, в аспекті його бажаності/небажаності щодо системи його потреб. ... Саме існування державності означає, що цілепокладання більшості соціуму в той чи інший спосіб набуло субординації щодо цілепокладання меншості, а місією еліти суспільства і є, насамперед, цілетворчість і перетворення суспільства загалом у цілісну цілеспрямовану систему, а також задоволення однієї з основних екзистенціальних потреб і людини, і суспільства – мати мету свого існування» [14, с. 18–19].

На нашу думку, реалізація інституційних інтеракцій в системі сучасного державного управління має здійснюватися на основі комплексної системи цілепокладання, до складових якої належить забезпечення безпеки, підтримання стабільності та проектування розвитку перебігу інституційної взаємодії. Для дослідження основних параметрів вказаних складових вважаємо за необхідне проаналізувати особливості забезпечення національної безпеки, інституційну стабільність як фактор впливу на суспільство та стратегії реформування і розвитку державного управління в сучасній Україні. Такий підхід принципово відрізняється від аналітичних практик політичної науки, в рамках якої інтеракція учасників політичного процесу розглядається переважно як складова політичної комунікації із акцентом на властивих для такого середовища негативних аспектах викривлення, маніпуляції та ін.

Основоположним елементом системи реалізації цілепокладання при здійсненні державного управління слід визначити комплекс заходів із забезпечення національної безпеки у відповідній країні. Як вказують С. Домбровська, В. Шведун та А. Рубан «ефективним засобом забезпечення національної безпеки є системне і комплексне рішення державно-правових завдань, спрямованих на розвиток відносин суспільно-політичного та соціально-економічного характеру, а також на захист громадянських прав і свобод. Захист прав людини в даному випадку виступає гарантією національної безпеки будь-якої держави» [33, с. 15]. Р. Луцький у своїй аналітичній розробці щодо трансформації нормативно-світоглядних особливостей сучасних методологічних засад національної безпеки України конкретизує, що «при визначенні національної безпеки виділяють два підходи: по суті – через поняття «стан захищеності» і «за формою» – як до системи нормативних, організаційних, інституціональних гарантій (заходів), що забезпечують стабільний розвиток конституціоналізму, захист конституційного ладу. Поєднуючи ці два підходи, можна визначити національну безпеку

в найзагальнішому вигляді як стан захищеності конституційного ладу й систему нормативних, організаційних, інституціональних гарантій (заходів), що забезпечують його захист» [16, с. 155].

До такого типу інституціональних гарантій в широкому сенсі можливо віднести забезпечення взаємодії у функціонуванні інституцій, які реалізують повноваження державної влади щодо забезпечення національної безпеки України. У Законі України «Про національну безпеку України» в аспекті координації інституційної взаємодії у сферах національної безпеки і оборони визначається, зокрема, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану, в особливий період, а також у разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, Рада національної безпеки і оборони України координує діяльність органів виконавчої влади, розглядає пропозиції щодо застосування відповідно до закону спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів» [3]. Слід зазначити, що на сьогоднішній день координаційна складова цілепокладання в системі реалізації державної влади чітко формалізується в нормативно-правових актах національного законодавства України. У Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» серед пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілей та основних напрямів державної політики у сфері національної безпеки вказано, що дана Стратегія ґрунтується на певному комплексі основних засад. До їх числа належить взаємодія – як «розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України» [4].

Окрім цього, серед основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки у Стратегії національної безпеки України виокремлюється положення про те, що Україна має запровадити національну систему стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, що передбачатиме дотримання відповідних вимог. Серед них слід виокремити «дієву координацію та чітку взаємодію органів сектору безпеки і оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства і населення у запобіганні й реагуванні на загрози та подоланні наслідків надзвичайних ситуацій» [4]. Поряд із координацією внутрішньодержавного механізму реалізації

управління у сфері безпеки і оборони важливою є також організація взаємодії відповідних інституцій на міжнародному рівні. У Стратегії воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона» визначається, що її головною метою є «завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» [6].

Наступним елементом системи реалізації цілепокладання в сфері державного управління можливо вважати інституційну стабільність та інституціональну стабільність, які є взаємопов'язаними та взаємообумовленими явищами, оскільки ефективне функціонування управлінських структур має базуватися на нормативно врегульованому підґрунті. А. Панарін пропонує розглядати цю складову цілепокладання у більш широкому контексті, звертаючи увагу на загальний стан суспільно-політичної системи та виокремлюючи наступні «концептуальні підходи до розуміння політичної стабільності: у вузькому (інституційному) розумінні її обґрунтовано через інститути влади, а стабільність інтерпретовано як відсутність конфлікту між вищими органами державної влади; означено, що відсутність збройних конфліктів/воєн становить мінімальне розуміння політичної стабільності, а розвинена економічна та соціальна база формують широке розуміння політичної стабільності» [17, с. 7]. С. Ковбасюк, поставивши перед собою завдання реконструювання цілісного та стабільного інституційного базису сучасної держави, в результаті проведеного дослідження прийшов до висновку що, «основними передумовами інституційної цілісності і стабільності сучасної держави є: 1) здатність ефективно реалізовувати функції держави, впорядкованість та взаємозумовленість інститутів і функцій; 2) адаптивність, здатність вирішувати конфлікти в суспільстві та відповідати вимогам інституційної конкуренції; 3) інституційна стійкість; 4) легітимність, підтримка громадянами інститутів держави» [18, с. 32]. Інституційна стійкість має значення не лише для ефективності функціонування окремих інституцій системи управління, але також є важливою умовою конструювання національної системи стійкості для безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави.

Указом Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 р. «Про запровадження національної системи стійкості» було затверджено Концепцію забезпечення національної системи стійкості. Одним з її положень встановлюється те, що впроваджувана національна система стійкості має передбачати забезпечення функціонування низки базових елементів, серед яких вказано гарантовану дієвість та спроможність до повноцінного функціонування системи державних органів, їх інституційна стійкість [5]. Вказаний документ був розроблений та затверджений напередодні здійснення повномасштабної збройної агресії проти України і його положення потребують додаткового уточнення у зв'язку із розширенням спектру загроз не лише для національної стійкості, але і для національної безпеки загалом. У Постанові Кабінету Міністрів України Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 р. виокремлюється важливість ідентифікації загроз, виявлення вразливостей, оцінювання та пріоритизація ризиків національній безпеці. Для цього вказується на необхідність, серед іншого, проведення комплексного роз'яснення і навчання для різних цільових груп населення щодо підтримки сил безпеки та оборони у кризовий період. В переліку заходів, спрямованих на досягнення результатів щодо вказаної мети, визначається, зокрема, «опрацювання механізму залучення інститутів громадянського суспільства, які беруть участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, до інформаційно-просвітницьких заходів щодо підтримки сил безпеки та оборони у кризовий період» [2].

Ще однією складовою системи цілепокладання щодо функціонування інституційної взаємодії в державному управлінні, на нашу думку, слід визначити проектування стратегій подальшого розвитку суспільства через трансформацію відповідної системи суспільних відносин. Ю. Шайгородський у своєму комплексному дослідженні «Стратегія суспільного розвитку: світоглядні та інституційні чинники формування» підкреслює, що «суспільний перехід, що відбувся на межі 1980–1990 рр., докорінно змінив політичну та ціннісну систему. Трансформації призвели не лише до необхідності «переформатування» політичних, економічних, культурних інститутів, але й стали джерелом нестійкості соціального середовища, зумовили розмитість об'єктів ідентифікації, ціннісних орієнтацій» [19, с. 15]. Автори

колективного наукової розробки з дослідження проблематики розвитку суспільства, людини і права в умовах глобальних трансформацій відзначають, що «нелінійна, складна динаміка розвитку сучасного суспільства призводить до того, що лінійні прогностичні методи при дослідженні динамічних аспектів суспільного розвитку втрачають свій сенс і функціональну значущість. ... Головним чинником сучасної суспільної динаміки стає виробництво та використання інформації; теоретичне знання як вища цінність і основний товар стає чинником формування нової соціальної структури суспільства, а також нових моделей управління» [20, с. 7]. Стратегічна складова комплексу цілепокладання в системі державного управління знаходить своє закріплення у відповідних вітчизняних нормативно-правових актах, що базуються на нормативно-правових актах міжнародного рівня системи нормативно-правових актів. В Указі Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 р. зазначається, що підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 р. № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 р. та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладені у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», держава зобов'язується забезпечувати дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 р., серед яких виокремлюється сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях [7].

Утворення ефективних інституцій на різних рівнях системи управління є значним фактором підтримання сталого суспільного розвитку, але не менш важливим є реформування наявної управлінської системи, що гарантувало би дотримання принципу наступності в процесі реалізації державної влади. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р (станом на 23 грудня 2022 р.) про Деякі питання реформування державного управління України була затверджена Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки. В ній, зокрема, відзначається, що відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, Стратегія реформування ґрунтується на спільних цінностях, а саме: дотриманні демократичних

принципів, верховенстві права, належному врядуванні. У положеннях документу ставиться окремий акцент на тому, що Україна продовжуватиме політичні, соціально-економічні, законодавчі та інституційні реформи, необхідні для ефективної реалізації Угоди про асоціацію [1]. Таким чином, реформування системи державного управління України в якості кінцевої мети орієнтоване на інтеграцію національної системи управління до європейських наднаціональних структур як реалізації цивілізаційного вибору щодо моделі управлінських відносин.

Висновки. В результаті проведеного дослідження нами було встановлено, що здійснення інституційної взаємодії в системі державного управління повинно реалізуватися на основі інтегрованої системи цілепокладання, до елементів якої можливо віднести забезпечення безпеки, підтримання стабільності та проектування розвитку реалізації інституційної інтеракції. З метою вивчення ключових характеристик зазначених елементів на сьогоднішній день важливо вивчити можливості забезпечення національної безпеки, підтримання інституційної стабільності та напрями стратегії реформування

і розвитку державного управління в Україні. Зазначена оптика аналізу диференціює дослідження в рамках науки державного управління від розвідок політичної науки, в площині якої взаємодія суб'єктів владних відносин вивчається переважно як складова процесу політичної комунікації із акцентом на сутнісно властивих для нього негативних аспектах, таких як, наприклад, дезінформація, маніпуляції та ін..

Обґрунтування отримали твердження стосовного того, що у просторі реалізації суспільних відносин політичні інституції (в першу чергу – інституції державної влади) є суб'єктами формування функціональних та нормативних основ реалізації політичних відносин. Втім, як проголошення стратегічних орієнтирів для взаємодії суб'єктів політичного процесу, так і розробка планів дій для виконання відповідних стратегій може мати в дійсності більшою мірою декларативний характер. Невідповідне цілепокладання або його відсутність в основі інституційної взаємодії системи державного управління не дозволяє досягти ні цілей у короткостроковій перспективі, ні встановити довготривалу внутрішню системну суспільну рівновагу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р : станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p#Text>
2. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року : Постанова Каб. Міністрів України від 10.11.2023 р. № 1025-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-p#Text>
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
7. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
8. Коваль С.В. Типізація взаємодії, як основа громадянського суспільства. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2012. Вип. 47. С. 130-135.
9. Петраков М.О. Інституційні ресурси забезпечення морального потенціалу політичної взаємодії. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 39. С. 192–200.
10. Яковлев Д.В. Раціоналізація політичної комунікації як альтернатива медіатизації взаємодії влади та суспільства в Україні. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 12–18. С. 19–26.
11. Подмазко Є.А. Політична інтеграція в Україні: методологія аналізу інтеракції. *Вісник ОНУ. Серія: Соціологія*. 2009. Т. 14. Вип. 13. С. 403–410.
12. Ковалевський В.О. Комунікація – інтеракція – маніпуляція: механізм реалізації сучасної політичної влади. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. Вип. 19. С. 244–255.

13. Горбань Г.О. Цілепокладання як основа управлінської діяльності сучасного фахівця / *Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві: монографія*. В.Й. Бочелюк, С.А. Білоусов та ін.; за ред. Б.Й. Бочелюка. Запоріжжя : КПУ, 2009. С. 64–71.
14. Колесніков Б., Саєнко О. Співвідношення понять «цілепокладання», «планування» і «прогнозування» в державному управлінні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 3. С. 13–19.
15. Державне управління національною безпекою: соціально-економічне забезпечення: монографія. Домбровська С.М., Шведун В.О., Рубан А.В.: Х., НУЦЗУ. 2022. 221 с.
16. Луцький Р.П. Методологічні засади національної безпеки України: трансформація законодавства та світогляду. *Альманах права*. 2023. № 14. С. 152–156.
17. Панарін А.С. Політична стабільність при напівпрезидентських системах правління : дис. ... канд. політ. наук : 25.00.02. Львів, 2015. 230 с.
18. Ковбасюк С. Інституційний базис сучасної держави: аспекти цілісності та стабільності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 29–33.
19. Шайгородський Ю. Стратегія суспільного розвитку: світоглядні та інституційні чинники формування. *Наукові записки ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України*. № 6 (68). 2013. С. 13–27.
20. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій : монографія. О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.Б. Жданенко та ін.; за ред. О.Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с.

Помаза-Пономаренко Аліна Леонідівна,

доктор наук з державного управління, старший дослідник
начальник наукового відділу проблем державної безпеки навчально-науково-виробничого центру
Національного університету цивільного захисту України
ORCID ID: 0000-0001-5666-9350

ОБШИР ІНСТИТУЦІЙНОЇ Й ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

THE SCOPE OF THE INSTITUTION AND INSTITUTIONAL CAPACITY OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF UKRAINE

Досліджено науково-теоретичні засади щодо формування спроможності системи публічного управління з позиції простору (обширу) її функціонування, що охоплює соціальні, економічні, політичні, інформаційні, ресурсні та інші аспекти. Наполягається, що його підґрунтя становлять соціальні, правові та інші інститути, на які мають зважати публічні інституції (органи публічної влади). У цьому контексті акцентовано на важливості забезпечення результативної й ефективної діяльності зазначених інституцій. Виявлено, що має місце різний переклад понять «інституційний» та «інституціональний» (з англійської мови на українську). Це унеможлиблює надання єдиного визначення терміноконструкцій «інституційна спроможність» чи «інституціональна спроможність». Аргументовано, що під час характеристики обох терміноконструкцій, по-перше, слід ураховувати різне сутнісне наповнення понять «інститут» та «інституція». А по-друге, розглядати їх з позиції взаємного впливу, оскільки термін «інститут» стосується насамперед виникнення, розвитку та припинення соціальних, правових та інших інститутів. Визначаючи зміст поняття «інституція», варто розглядати особливості діяльності державного та недержавного сектору, що у свою чергу забезпечують легітимацію вищевказаних правових інститутів. Проаналізовано особливості сучасного функціонування системи публічного управління системи публічного управління в Україні, а також окреслено перспективи інституційного розвитку такої системи крізь призму її спроможності реагувати на зовнішні та внутрішні детермінанти. На цій підставі визнано важливість формування системи безпеки в межах відповідного інституціонального середовища. Обґрунтовано, що він включає два блоки елементів. Перший блок елементів – інституційний, охоплює правові норми, які утворюють систему законодавства щодо сталого розвитку та безпеки. Щодо другого блоку елементів – інституціонального, то він становить підсистему керівної системи, до організаційної структури якої зараховано органи публічної влади. Ураховуючи положення теорії інституціоналізму рекомендовано практично закріпити засади інституціоналізації системи публічного управління України, що можливо, зокрема, у межах концепції «проактивного» функціонування такої системи.

Ключові слова: система публічного управління, інституціональне середовище, спроможність держави, інституціональна спроможність, інституційна спроможність, інституціональний простір, інституціональний дарвінізм, інституціональні реформи, сталий розвиток.

The scientific-theoretical principles regarding the formation of the capacity of the public administration system from the perspective of the space (extent) of its functioning, covering social, economic, political, informational, resource and other aspects, have been studied. It is insisted that its foundations are social, legal and other institutions, which must be taken into account by public institutions (public authorities). In this context, emphasis is placed on the importance of ensuring effective and efficient activity of the mentioned institutions. It was found that there is a different translation of the concepts "institutional" and "institutional" (from English to Ukrainian). This makes it impossible to provide a single definition of the terms "institutional capacity" or "institutional capacity". It is argued that during the characterization of both term constructions, first of all, one should take into account the different essential content of the concepts "institute" and "institution". And secondly, consider them from the position of mutual influence, since the term "institute" refers primarily to the emergence, development and termination of social, legal and other institutions. Determining the meaning of the term "institution", it is worth considering the peculiarities of the state and non-state sector activities, which in turn ensure the legitimation of the above-mentioned legal institutions. The peculiarities of the modern functioning of the public administration system of the public administration system in Ukraine are analyzed, as well as the prospects of the institutional development of such a system are outlined through the prism of its ability to respond to external and internal determinants. On this basis, the importance of the formation of the security system within the appropriate institutional environment is recognized. It is justified that it includes two blocks of elements. The first block of elements is institutional, covering legal norms that form a system of legislation on sustainable development

and security. As for the second block of elements – institutional, it constitutes a subsystem of the management system, the organizational structure of which includes public authorities. Taking into account the position of the theory of institutionalism, it is recommended to practically consolidate the principles of institutionalization of the public administration system of Ukraine, which is possible, in particular, within the framework of the concept of "proactive" functioning of such a system.

Key words: public administration system, institutional environment, capacity of the state, institutional capacity, institutional capacity, institutional space, institutional Darwinism, institutional reforms, sustainable development.

Постановка проблеми. Найважливіша складова публічної політики в будь-якій державі (в Україні та державах-членах ЄС) – соціальна, адже народ є єдиним джерелом влади. Ця соціетальність представляє собою системозабезпечувальний і безпекоформуючий чинник стратегічного публічного управління. Результативність його здійснення та підвищення рівня системи безпеки передбачає формування

інтеграційної моделі державності, дієву взаємодію публічних інституцій, а також наявність розвиненої системи законодавства. Саме за цих умов інституціональне публічне управління є поштовхом до впровадження виваженого й ефективного публічного адміністрування, запорукою повноцінного використання інституціонального, соціального та регіонального потенціалу, а також створення нової інституціональної парадигми системи безпеки, за якої безпека держави виступає засобом, а безпека суспільства – метою захисту його життєво важливих інтересів. Зважаючи на це, не викликає сумнівів важливість наукового обґрунтування методології вдосконалення й розвитку інституціональної системи публічного управління в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У світлі визначення інституціональних засад публічного управління важливими є наукові розробки В. Баштанника, О. Баштанник, Р. Бенедикса, П. Блау, К. Бредлі, С. Валтона, Т. Веблена, М. Войновського, В. Гамільтона, П. Гудмана, М. Дюверже, Е. Дюркгейма, Н. Колісниченко, Дж. Коммонса, Р. Коуза, Дж. Е. Ландберга, С. Ліпсета, А. Маркусена, У. Мітчелла, Д. Норта, О. Омельчук, І. Петрика, Г. Поченчук, Г. Річардсона, С. Романюк, О. Рось, Г. Спенсера, М. Савчина, М. Сташиса, Т. Шлемкевич, А. Халецької, Дж. Ходжсона та ін. [1–7; 9–16].

Не применшуючи досягнутих вагомих наукових результатів учених різних галузей фундаментальної та прикладної науки, зокрема з соціального, інституціонального та публічного управління, обґрунтовуємо необхідність комплексної розробки засад дієвої інституціональної системи публічного управління в Україні, а також системного визначення взаємозв'язків між правовими (інституційними) й організаційними (інституціональними) підсистемами такого управління.

Постановка завдання. Метою статті є визначення обшину (простору) інституціональної й інституційної спроможностей системи публічного управління України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень теорії інституціоналізму [2; 4; 6; 7; 10; 11; 12; 13; 15; 16] щодо виокремлення інститутів й інституцій дає підстави стверджувати, що сформувалися різні підходи до концептуальної характеристики цих понять «інституціональної / інституційної спроможності» із урахуванням категорій «інститут» та «інституція». Зважаючи на те, що інституційний (від «інституція», англ. institution) – офіційно затверджений; пов'язаний із такою організацією суспільних відносин, яка базується на певних нормах і правилах життєдіяльності й поведінки людей [6, с. 299], слушно апелювати до змістовного наповнення явища «інституційності» та його номіналізації. Інституціональна же спроможність відповідає англійському терміну «institutional capacity», тому інституціональна спроможність стосується насамперед інституцій (органів влади).

Урахування вищенаведених засад дозволяє розвивати інституціональну спроможність системи публічного управління як у теоретичній, так і практичній площинах. Щодо теоретичної площини, то О. Баштанник [4] слушно розмежовує інституціональну й інституційну спроможності держави. При цьому під інституціональною спроможністю науковиця розуміє «здатність регулювати певний тип суспільно-політичних відносин у політичній системі або систему в цілому (у випадку інституту держави) на основі нормативно-ціннісних засад (дотримання прав і свобод людини, реформування системи управління за європейськими стандартами та ін.)» [там само]. Інституційна же спроможність авторкою трактується як здатність виконувати певною структурою покладені на неї функції (що можуть представляти собою перелік завдань, які виокремлюються для якомога більш комплексного виконання функцій організації), спираючись на необхідне ресурсне забезпечення [там само]. Принагідно ще відзначимо, що цінність становлять також авторські пропозиції, які передбачають реалізацію як інституціональної, так і інституційної спроможності з урахуванням

чинників, що визначають особливості регулятивної та функціональної властивості інститутів та інституцій [там само]. На наше переконання, ці чинники радше є детермінантами, оскільки визначають емерджентність інституціональної системи публічного управління.

Дещо протилежної думки дотримуються Н. Колісниченко та М. Войновський [6]. Підтримуємо позицію науковців, що інституціональна спроможність, зокрема, місцевого самоврядування – це спроможність, власне, інституцій (органів) місцевого самоврядування [там само, с. 299]. Інституційна ж спроможність включає в себе інституціональну, з чим ми частково погоджуємося. Адже це, власне, питання, що було раніше курка чи яйце. На наше переконання, коректніше говорити про взаємний вплив як органів публічної влади (організаційної підсистеми), так і правових, соціальних та інших інститутів. Без однієї підсистеми не може бути іншої, і навпаки. Відтак, під інституціональною спроможністю можемо розуміти здатність органів (інституцій) функціонувати на легітимній основі, яку вони ж формують й оновлюють, адже все в державі має виникати та розвиватися в межах правового поля, у т.ч. система публічного управління (дет. про роль легітимності див. [12, с. 44–45; 13]).

У продовження умовного плану дослідження, зауважимо, що в практичній площині тільки нещодавно почали наполягати на посиленні інституційної спроможності органів влади. На підтвердження можемо навести положення «Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки», що вказує на важливість розв'язання проблем у сфері державного стратегічного планування шляхом посилення інституційної спроможності центральних органів виконавчої влади [14]. У цьому контексті варто вказати на змістовну сутність інституціональної спроможності держави як силу. На це звертає увагу справедливо С. Романюк, підкреслюючи, що ця сила може базуватися на різному підґрунті, але має бути затребуваною суспільством у кризові періоди [10, с. 122]. Цей погляд також поділяє С. Белай, Т. Шлемкевич, стверджуючи, що інституціональна спроможність влади передбачає здатність державного апарату реагувати на кризові явища та суспільні хвилювання [16, с. 195–196]. На цю здатність звертають увагу й за кордоном, виокремлюючи серед умов співробітництва щодо отримання допомоги МВФ інституціональну спроможність органів управління [9]. Усе це засвідчує, з одного боку, обшир інституціональної спроможності системи публічного управління, що включає багатовекторність її формування та

функціонування: соціальну, економічну, політичну, інформаційну, ресурсну тощо (дет. про зовнішньо- і внутрішньосистемний виміри реалізації інституціональної спроможності держави див. [4]). А з другого – значущість концептуалізації інституціонального середовища публічного управління. Інституції повинні паралельно розвиватися з інститутами (законами), формуючи відповідне інституціональне середовище (рис. 1).

Слід також відзначити, що, характеризуючи детермінанти розвитку системи публічного управління, що має підтримувати систему безпеки в державі, варто консолідовано застосовувати традиційний і альтернативний підходи. Вони дозволяють згрупувати детермінанти розвитку системи публічного управління за інституціональною ознакою, що можуть набувати загрозливого характеру. Власне кажучи, такі детермінанти постають як симбіоз інституційних (правових) й інституціональних (організаційних) складових відповідного інституціонального середовища. Воно, у свою чергу, відзначається дуальним характером, тобто передбачає первинний (формульальний) і вторинний (корегульальний) впливи на соціальну безпеку регіонів на всіх рівнях державного управління – центральному та регіональному.

Розвиток інституціонального середовища публічного управління України повинен відбуватися з метою вчасного виявлення й реагування на загрози системі безпеки. Інституціональне середовище в публічному управлінні може бути охарактеризовано обширно, а саме: як сукупність елементів державних і недержавних підсистем (органів державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій), а також базових нормативно-правових актів, що встановлюють правовий режим функціонування цих систем в умовах впливу зовнішніх і внутрішніх, екзогенних і ендегенних чинників, які зумовлюють сутнісні зміни в зазначених системах [8]. Останні процеси можемо ємно охарактеризувати як «інституціональний дарвінізм», що передбачає взаємний вплив інститутів та інституцій, адже вони відзначаються організаційно-правовою інтеграційністю. Цей взаємний вплив суттєво може корегуватися під час реалізації відповідних інституціональних реформ [17]. Погоджуємося з науковцями, що використання неправильних методик визначення векторів інституціональних реформ може привести до поступової стагнації реформ в системі публічної влади [1–3].

Отже, успішність розвитку системи публічного управління, насамперед, залежить від виваженості використання інституціонального підходу. Він указує на особливу роль інституцій, які,

у свою чергу, формують відповідні інститути, покликані враховувати загальнодержавні інтереси, а також забезпечувати захист інтересів населення. Головними серед цих інтересів визнано поліпшення сфер життєдіяльності, що стосуються соціального розвитку, забезпечення якого є необхідною умовою формування «безпеки з боку соціуму». З огляду на це слід зацентувати на тому, що систему безпеки держави варто характеризувати як безпеку «для соціуму» і «з його боку» [8].

Інституціональне середовище публічного управління України формують дві групи елементів. Перший блок елементів – інституційний, охоплює правові норми, які утворюють систему законодавства щодо сталого розвитку та безпеки (Конституція України, міжнародні договори, закони та підзаконні нормативно-правові акти). Щодо другого блоку елементів – інституціонального, то він становить підсистему керівної системи, до організаційної структури якої зараховано органи державної влади й місцевого самоврядування, їх допоміжні інституції, а також суб'єктів господарювання, неприбуткові організації та ін. Роль цих інституцій полягає в проведенні реформ, які стосуються підтримки безпечного соціального розвитку регіонів України, і затвердженні правил у формі правових актів, які становлять основу такого реформування [8; 17].

Установлено, що в Україні контури публічно-управлінської науки є певною мірою розмитими у визначенні інституціонального середовища публічного управління як системи, що денотично охоплює його засади (статичні елементи) і механізми (динамічні елементи) (рис. 2). До причин такого визначення меж інституціональної системи публічного управління віднесено:

1) стійку тенденцію, що сформувалася в межах наукової практики, з одного боку, щодо використання поняття «інститут» у надмірно широкому значенні, а з другого – зведення до мінімуму застосування терміна «інституція»;

2) змістовно-правову диференціацію понять «індивідуальна безпека» і «колективна безпека», а відтак, необхідність законодавчого визначення обох цих дефініцій в Україні. Основоположні правові документи повинні окреслювати орієнтири державної політики гарантування системи безпеки та сталого розвитку тощо [8].

Аналіз причин методологічної проблеми формування інституціональної системи публічного управління в Україні дозволив стверджувати, що ці причини значною мірою є історично зумовленими. З'ясовано, що за час незалежності в Україні відбулася значна кількість процесів трансформації її державної системи, причому на різних організаційно-правових рівнях управ-

Рис. 1. Концептуалізація детермінант розвитку інституціональної системи публічного управління

Джерело: авторська розробка

ління. Ці процеси супроводжувалися перманентними реформами (інституційними, структурними тощо), які поступально знижували захисні властивості цієї системи [8; 17].

З огляду на це запропоновано визначити періоди інституціоналізації системи публічного управління України, зважаючи на ключові державноуправлінські рішення, прийняття яких на законодавчому рівні значним чином позначилося на її сталому розвитку та безпеці. Прийняття таких рішень зумовлено різною дією екзогенних (зовнішніх) та/або ендогенних (внутрішніх) факторів. Частина з них є позасистемними, тобто не очікуваними й важко прогнозованими. Проте важливо, щоб вони не трансформувалися у загрози та ставали контрольованими (регульованими) (рис. 2).

До таких рішень слід віднести зміни законодавчої бази України, у т. ч. ті, що стосуються її Конституції, прийняті підзаконні акти, що зумовили неупорядкованість трансформаційних процесів у системі публічного управління в цій сфері та

законсервували наявні інституціональні проблеми. Їх розгляд дав змогу виокремити такі періоди інституціоналізації системи публічного управління:

1) «передумова» – 1991–1996 рр. (відзначається прийняттям Конституції України, що закріплює нову організаційну структуру системи публічного управління в цій сфері, а також визнає людину, її життя та безпеку найвищою соціальною цінністю);

2) «перманентне формування» – 1997–2005 рр. (відзначається прийняттям Закону України «Про основи національної безпеки України» (від 19.06.2003 р. № 964-IV), у якому гарантувалося забезпечення сталого розвитку суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам);

3) «збій у формуванні» – 2006–2014 рр. (відзначається прийняттям публічно-управлінських рішень щодо глибинного усунення наслідків фінансово-економічної та суспільно-політичної кризи, зокрема прийняттям постанов Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи

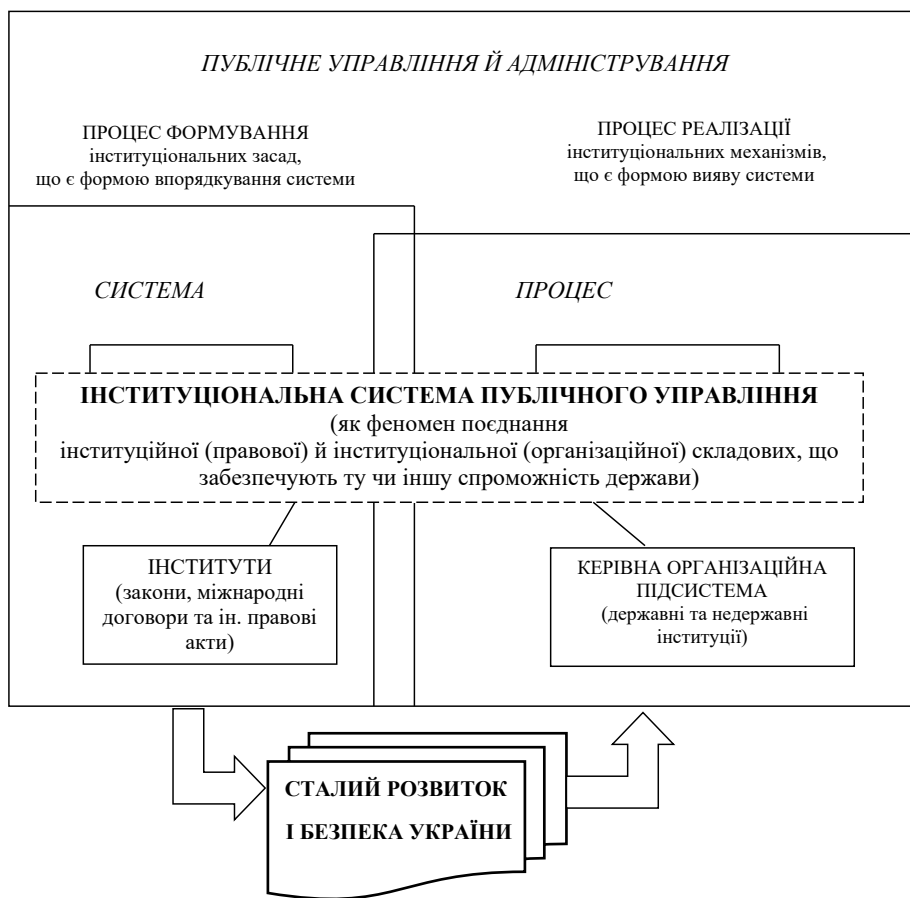

Рис. 2. Процес розвитку інституціональної системи публічного управління

Джерело: авторська розробка

центральної влади» (від 10.09.2014 р. № 442), «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» (від 06.09.2014 р. № 3585) тощо);

4) «відновлення реформування» – 2015 р. – по теперішній час (відзначається прихиттями, по-перше, Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» (від 12.01.2015 р. № 5/2015), у межах якого окреслені вектори «розвиток», «безпека», «відповідальність» і «гordість», що потребують уточнення. По-друге, Закону України «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. № 2469-VIII), який унеможливив поступальне впровадження постмодерного тренду щодо соціальної орієнтованості безпеки, а також системність її забезпечення на вітчизняних теренах [8].

Зважаючи на це, рекомендується зміцнення інституціонального середовища публічного управління України шляхом закріплення на законодавчому рівні засад інституціоналізації його системи. Ураховуючи положення теорії інституціоналізму, рекомендовано закріпити такі засади інституціоналізації системи публічного управління України:

1) забезпечення спрямування публічної політики на формування цивілізованих соціально-економічних відносин;

2) створення передумов стабільного економічного зростання і підвищення добробуту населення шляхом стимулювання зростання ефективності суспільного виробництва та визначення національної ідеї;

3) забезпечення невід'ємних прав і свобод людини та громадянина;

4) наявність дієвого публічного контролю за дотриманням правил, що регламентують відносини в суспільстві та передбачають застосування санкцій за їх порушення тощо [8].

Висновки. Отже, охарактеризовано особливості інституціоналізації системи публічного управління України крізь призму періодизації формування її інституціональної й інституційної спроможностей. Вони чинять взаємний вплив одна на одну в межах функціонуючих підсистем – правової й організаційної. Щодо інституціоналізації системи публічного управління України, то даний висновок зроблено з огляду на ключові публічно-управлінські рішення, прийняті в незалежній Україні у формі нормативно-правових актів, що спрямовані на певну організаційну модернізацію її системи публічного управління та зумовлені різною дією екзогенних (зовнішніх) та/або ендогенних (внутрішніх) факторів. З'ясовано, що частина з них є позасистемними, тобто не очікуваними, важко прогнозованими, але важливо, щоб вони не трансформувалися у загрози та ставали контрольованими (регульованими). У цьому контексті обґрунтовано заходи щодо зміцнення інституціонального середовища публічного управління в Україні, які передбачають таке: 1) артикуляцію потреб населення; 2) здійснення спільних організаційних дій із їх системної агрегації за участю держави як одного з соціальних інститутів; 3) визначення статусів і ролей, які охоплюють усіх учасників публічно-управлінської діяльності, а також правових меж задоволення їх потреб і системи санкцій у разі виходу за них; 4) легітимізацію та дотримання цих правових меж; 5) задоволення потреб населення щодо забезпечення сталого розвитку та безпеки. На цій підставі може бути запропонована концепція «проактивного» функціонування інституціональної системи публічного управління в Україні. «Проактивність» визначає синкретичне профілактичне спрямування правового й організаційного забезпечення інституціональної системи публічного управління системою безпеки та сталого розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баштанник В., Кудрявцева М. Концептуальні засади наукового аналізу модернізації державного управління в Україні в умовах європейських інтеграційних процесів: соціальний складник. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163203/2019_13_2019_05_16_pei_material-33-36.pdf?sequence=1.
2. Баштанник В.В. Служба і службові відносини в умовах інституціональних викликів: постановка проблеми наукового дослідження. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 1. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/352>.
3. Баштанник В.В., Рагімов Ф.В. Еволюція інститутів публічного управління в контексті загальноєвропейського політичного тренду. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. С. 28–34.
4. Баштанник О.В. Інституціональна/інституційна спроможність інститутів політичної системи як аналітична категорія та функціональний аспект публічного управління. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2023. № 2 (80). С. 83–88.
5. Баштанник О.В. Особливості інституціональної системи політики як структуруючої основи простору її реалізації. *Грані*. 2015. № 12(1). С. 6–12.
6. Колісниченко Н., Войновський М. Інституційна та інституціональна спроможність місцевого самоврядування: сутність понять та особливості визначення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2015. Вип. 16. С. 296–309.

7. Омельчук О. Інституційна спроможність об'єднаних територіальних громад в Україні. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70). № 6. С. 93–97.
8. Помаза-Пономаренко А.Л. Правове забезпечення розвитку та безпеки регіонів України в умовах децентралізації й інституціоналізації влади : монографія. Харків: НУЦЗУ, 2020. 190 с.
9. Поченчук Г.М. Інституціональна трансформація національної економіки: вплив фінансової системи : автореф. дис. ... докт. екон. наук : 23.00.02. Київ, 2019. 44 с.
10. Романюк С. Суперечності та виклики реалізації реформи системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні: методологічні аспекти. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33). С. 117–129.
11. Рось О. Поняття та сутність нормативно-правового забезпечення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 18. С. 97–100.
12. Савчин М. Інституційна спроможність держави та права людини. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2019. Vol. 26 No. 3. P. 43–61.
13. Стасишин М. Інституційна спроможність громадянського суспільства в процесі прийняття управлінських рішень: вітчизняна практика. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 1(69). С. 129–134.
14. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-strategiyu-reformuvannya-derzhavnogo-upravlinnya-ukrayini-do-2025-roku>.
15. Халецька А.А., Халецький А.В. Інституціональне забезпечення взаємодії органів влади та громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток* : ел. наук. фах. вид. 2014. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=717>.
16. Шлемкевич Т. В. Інформаційно-комунікаційний вимір сучасної політичної системи України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Івано-Франківськ, 2020. 240 с.
17. Pomaza-Ponomarenko A., Leonenko N., Cherniahivska V., Lehan I., Puzanova G. Legal reform and change: research on legal reform processes and their impact on society. Analysis of factors that facilitate or hinder legal change, including political, social, and economic factors. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(10), e1854. <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i10.1854>.

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.3>

Акімов Олександр Олександрович,
доктор наук з державного управління,
професор Заслужений економіст України,
професор кафедри публічного адміністрування
Міжрегіональної академії управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-9557-2276

Акімова Людмила Миколаївна,
доктор наук з державного управління, професор,
Заслужений працівник освіти України,
професор кафедри трудових ресурсів і підприємництва
Національного університету водного господарства та природокористування
ORCID ID: 0000-0002-2747-2775

Майстренко Катерина Миколаївна,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри публічного адміністрування
Міжрегіональної академії управління персоналом
ORCID ID: 0000-0001-8586-9271

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПРИЙОМУ ДІТЕЙ-СИРИТ В СІМ'Ї: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

EFFICIENCY OF LEGISLATIVE REGULATION OF ISSUES OF ADMISSION OF ORPHAN CHILDREN INTO THE FAMILY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

Автором досліджено ключові аспекти ефективного законодавчого регулювання у сфері усиновлення дітей-сиріт, акцентуючи увагу на важливості цілісного підходу. Визначені основні елементи, на яких має базуватися успішна стратегія, включають: міцне законодавче забезпечення, що відповідає міжнародним стандартам; прозорість та доступність процесу усиновлення; всеосяжну систему підтримки для дитини та сім'ї після усиновлення; а також належні механізми відповідальності та контролю. Висвітлюється необхідність створення системи, яка враховує інтереси та потреби дітей-сиріт та активно захищає їх права. Аналіз виділяє важливість створення сприятливих умов для розвитку дитини, які сприятимуть її фізичному, психологічному та емоційному розвитку в рамках прийомної сім'ї. Це включає не лише матеріальну підтримку, але й доступ до освіти та здоров'я. Окрім того, звертається увага на критичну роль систем звітності та відповідальності у процесі усиновлення, які забезпечують захист прав дитини й сприяють відкритості та прозорості процесу. Наголошено, що активне врахування думки дитини є центральним у процесі усиновлення, а система відгуків та скарг стає необхідним механізмом для моніторингу та покращення умов життя дитини після її прийому в сім'ю. З'ясовано, що важливість охоплює не лише матеріальну підтримку, але й забезпечення доступу до освіти та охорони здоров'я. Підкреслено, що важливість прозорих систем звітності та відповідальності, які гарантують права дитини та забезпечують відкритість процесу усиновлення. Відзначено роль дитячої участі та механізмів зворотного зв'язку. Пріоритет розробки чутливих, ефективних та спрямованих на потреби і інтереси дітей-сиріт систем усиновлення.

Ключові слова: державна політика, державне управління, діти-сироти, міжнародні стандарти, міжнародний досвід, медична допомога, законодавче регулювання, усиновлення, психологічна підтримка, соціальна робота, соціальна підтримка та захист, фінансова допомога.

The author researched the key aspects of effective legislative regulation in the field of adoption of orphans, emphasizing the importance of a holistic approach. Identified key elements on which a successful strategy should be based include: strong legislative support that meets international standards; transparency and accessibility of the adoption process; a comprehensive support system for the child and family after adoption; and appropriate accountability and control mechanisms. The need to create a system that takes into account the interests and needs of orphans and actively protects their rights is highlighted. The analysis highlights the importance of creating favorable conditions for the child's development, which will contribute to his physical, psychological and emotional development within the framework of the foster family. This includes not only material support, but also access to education and health. In addition, attention is drawn to the critical role of reporting and accountability systems in the adoption process, which ensure the protection of the child's rights and promote the openness and transparency of the process. It is emphasized that active consideration of the child's opinion is central in the adoption process, and the system of feedback and complaints becomes a necessary mechanism for monitoring and improving the child's living conditions after being adopted into the family. It was found that the importance covers not only material support, but also providing access to education and health care. The importance of transparent reporting and accountability systems that guarantee the rights of the child and ensure the openness of the adoption process is emphasized. The role of children's participation and feedback mechanisms is noted. The priority is the development of sensitive, effective and aimed at the needs and interests of orphans adoption systems.

Key words: government policy, government administration, orphans, international standards, international evidence, medical assistance, legislative regulation, adoption, psychological support, social work, social support and protection, finance's help.

Постановка проблеми. Проблема прийому дітей-сиріт у сім'ї в Україні є багатогранною і включає в себе як законодавчі, так і соціальні аспекти. Незважаючи на наявність міжнародних конвенцій та національного законодавства, спрямованих на захист дітей-сиріт, виконання цих норм і стандартів у практиці часто зустрічається з рядом перепон. До таких належать нестача ресурсів, недосконалість системи соціального захисту, відсутність ефективних механізмів контролю та підтримки прийомних сімей, а також недостатня увага до індивідуальних потреб кожної дитини. Усе це вимагає глибокого аналізу міжнародного досвіду та адаптації найкращих практик з метою оптимізації національної системи усиновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі ефективності законодавчого регулювання питань прийому дітей-сиріт в сім'ї: порівняльний аналіз міжнародного досвіду досліджували такі науковці, як: О. Бурлака, І. Доля, Н. Кирсанова, О. Мордань, Є. Пліско, В. Тищенко та інші.

Метою даної статті є аналіз ефективності законодавчого регулювання питань усиновлення дітей-сиріт у сім'ї в Україні через об'єктив порівняльного аналізу міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на глобальні виклики, які стосуються дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, значення ефективного законодавчого регулювання у сфері їх прийому в сім'ї набуває особливої актуальності. Діти, які опинились без опіки батьків, потребують особливої уваги та захисту з боку суспільства і держави, оскільки саме ці категорії населення знаходяться у найбільш вразливому становищі. В умовах глобалізації та

міжнародної інтеграції, питання опіки та піклування про дітей-сиріт стає не лише національним, але й міжнародним пріоритетом, що вимагає узгодженого підходу та вивчення кращих практик [13].

Необхідно підтримати думку вченої О. Бурлакової [5, с. 59-64], яка вважає, що питання прийому дітей-сиріт в сім'ї та їх захисту є критично важливими в усьому світі. Щоб забезпечити ефективний захист та підтримку цієї вразливої категорії населення, різні країни розробляють відповідне законодавство, яке часто базується на міжнародних конвенціях та договорах. Ці міжнародні документи встановлюють основні стандарти та принципи, які повинні дотримуватися на національному рівні, але самі закони, норми та процедури можуть значно варіювати в залежності від специфіки країни.

Нижче наведено таблицю, яка демонструє основні міжнародні конвенції та договори, а також висвітлює приклади національного законодавства у різних країнах, спрямованого на захист дітей-сиріт та їх прийому в сім'ї (табл. 1).

Слід наголосити, що міжнародні конвенції і договори виступають в ролі фундаментальних керівництв для країн, надаючи основні правові рамки та стандарти для захисту прав дітей-сиріт. Вони забезпечують загальні принципи, які повинні керувати національними законодавствами, такими як пріоритетність інтересів дитини, право дитини на сім'ю, право на захист від насильства та зловживань, та право на освіту та здоров'я [1-4].

Варто підтримати вченого Н. Кирсанова [8], що міжнародні документи визначають загальні стандарти, національне законодавство в різних країнах може істотно відрізнятися залежно від культурних, соціальних, економічних та політичних

**Порівняльний аналіз міжнародних і національних законодавчих рамок
щодо усиновлення та опіки над дітьми-сиротами**

Категорія	Міжнародні конвенції/договори	Типові національні закони/норми
Основні права дитини	конвенція ООН про права дитини (1989)	закони, що гарантують освіту, охорону здоров'я, захист від насильства/експлуатації, право на сімейне життя
Міжнародне усиновлення	Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво у справах міжнародного усиновлення (1993)	закони про усиновлення, вимоги для міжнародного усиновлення, процедури відстеження
Соціальний захист	відсутній загальний міжнародний документ, але можуть бути регіональні угоди та директиви	закони про соціальний захист дітей, включаючи пільги, доступ до послуг, програми підтримки для дітей-сиріт
Усиновлення та опіка	відсутній загальний міжнародний документ, але можуть бути регіональні угоди та директиви	закони про усиновлення та опіку, вимоги для опікунів/усиновлювачів, процедури оцінки та моніторингу
Дитячі будинки та альтернативні форми догляду	відсутній загальний міжнародний документ, але можуть бути регіональні угоди та директиви	закони та нормативи для дитячих будинків, альтернативний догляд, стандарти для установ та особистого складу

Складено та узагальнено на основі аналізу джерела

умов. Це відображається у конкретних механізмах соціального захисту, системах усиновлення, альтернативних формах догляду, та програмах підтримки для дітей-сиріт та прийомних сімей.

Крім цього, незважаючи на наявність законодавчих рамок, практична реалізація цих законів часто стикається з викликами, такими як недостатній фінансування, відсутність контролю якості та моніторингу, та недоліки в системі соціального захисту [14–16]. Виправлення цих прогалин вимагає зміцнення інституційних механізмів, забезпечення адекватних ресурсів, та постійного оновлення законодавчих та політичних стратегій.

Отже, міжнародний досвід показує, що ефективність законодавчого регулювання питань прийому дітей-сиріт в сім'ї не залежить лише від самого законодавства, а й від спроможності системи соціального захисту ефективно реагувати

на потреби дітей, а також від взаємодії з громадськими організаціями, неприбутковими організаціями, та міжнародними партнерами у цій сфері.

Таким чином, для забезпечення кращих умов для дітей-сиріт, національні уряди, при розробці або перегляді своїх законодавчих та політичних рамок, повинні враховувати не лише міжнародні стандарти, а й місцеві умови та реальності, а також забезпечувати гнучкість та адаптивність своїх систем для ефективного реагування на змінювані потреби та обставини.

Необхідно відмітити думку вчених Є. Пліско та В. Тіщенко [11], що захист прав та благополуччя дітей є однією з найважливіших місій сучасного суспільства. Одним із важливих аспектів цього завдання є процес прийому дітей в сім'ї, особливо дітей-сиріт. Цей процес вимагає докладного планування і регулювання, щоб забезпечити найкращі умови для дитини і прийомних батьків (табл. 2).

Таблиця 2

Процедура прийому дітей в сім'ї та міжнародного усиновлення

Аспект	Зміст
Оцінка придатності сім'ї	– оцінка середовища; – інтерв'ю з потенційними прийомними батьками; – домашні візити; – оцінка фінансового стану; – оцінка здоров'я; – психологічні тести та консультації; – освітні курси та тренінги для прийомних батьків
Згода дитини та її участь	– прослуховування дитини; – підтримка з боку фахівців (соціальні працівники, психологи); – врахування інтересів дитини в усіх рішеннях
Міжнародне усиновлення	– співпраця між країнами через двосторонні угоди; – акредитація агентств для міжнародного усиновлення; – захист прав дитини на основі міжнародних угод

Складено та узагальнено на основі аналізу джерела

Наголошено, що важливі етапи та аспекти, які враховуються при організації процесу прийому дітей в сім'ї, зокрема дітей-сиріт, а також при проведенні міжнародного усиновлення. Забезпечення придатності прийомних батьків, здоров'я та благополуччя дитини, а також участь та згода самої дитини є основними пріоритетами у цих процедурах. Важливо наголосити, що всі заходи та рішення повинні бути спрямовані на захист прав та інтересів дитини і враховувати її потреби в найкращому дитячому середовищі.

Слід додати, що підтримка прийомних сімей та дітей-сиріт є критично важливою для забезпечення стабільності, здоров'я та щастя після прийому дитини. Державні структури, неприбуткові організації та міжнародні агенції пропонують різні види підтримки, але ось деякі загальні аспекти, які зазвичай включаються:

Програми підтримки:

– фінансова підтримка: багато країн надають щомісячні виплати для покриття основних потреб дитини, таких як харчування, одяг, освіта та медичне обслуговування [7; 9];

– консультування та психологічна підтримка: сім'ям можуть бути доступні консультації та терапія для допомоги у вирішенні емоційних, поведінкових або соціальних проблем, які можуть виникнути у дитини;

– освітні програми: це можуть бути спеціалізовані програми для підтримки навчальних потреб дитини або надання додаткових освітніх ресурсів.

Моніторинг та оцінка:

– регулярні оцінки та відвідування: соціальні працівники або відповідні агенції можуть здійснювати періодичні візити, щоб оцінити умови життя дитини та її добробут;

– звітування та відгуки: прийомним батькам може бути необхідно подавати звіти про прогрес дитини, включаючи освіту, здоров'я та емоційний розвиток;

– підтримка з боку спільноти: місцеві групи підтримки, освітні програми та інші ресурси можуть бути використані для моніторингу та підтримки дитини та сім'ї [12].

Важливо зазначити, що для успішної інтеграції дитини в прийомну сім'ю та для її здорового розвитку дуже важливо мати доступ до відповідних програм підтримки та ретельного моніторингу. У кожній країні конкретні механізми та доступність ресурсів можуть варіюватися, але основні принципи залишаються універсальними.

Слід зазначити на думку вченого О. Сьоміна [12], що соціально-психологічна реабілітація та інтеграція дітей-сиріт після їх прийому в нову

сім'ю є критично важливою для їхнього успішного адаптування та розвитку.

Діти-сироти можуть потребувати психологічної підтримки для подолання травм, стресу та емоційних викликів, пов'язаних із втратою та зміною оточення. Терапевти та психологи надають психотерапевтичні послуги. Групові сесії можуть допомогти дітям розвивати соціальні навички, зміцнювати взаємодію та відчуття спільності з іншими дітьми.

Крім того, деякі діти-сироти можуть мати специфічні освітні потреби або затримки в розвитку. Індивідуальний підхід до навчання може бути важливим для їх успішної освіти. Педагоги та спеціалісти в галузі освіти можуть надавати додаткову підтримку в навчанні, а також займатися розвитком ключових навичок.

Для підлітків і молодих дорослих це може включати підготовку до ринку праці, здобуття навичок та професійну орієнтацію. Після завершення освіти дітям-сиротам можуть надавати підтримку у пошуку роботи та створенні умов для їх професійного розвитку.

Дітям слід сприяти участі у спортивних, культурних та інших громадських заходах, щоб вони могли розвивати соціальні зв'язки та інтегруватися в суспільство. Місцева спільнота, вчителі, друзі та сусіди можуть грати важливу роль у підтримці інтеграції дітей-сиріт у новому оточенні [11].

Отже, ці послуги та програми спрямовані на підтримку соціально-психологічної реабілітації дітей-сиріт та їх інтеграцію в суспільство. Вони допомагають дітям пережити труднощі, пов'язані зі зміною життя та втратою, і розвиватися в щасливих та здорових членів сім'ї та громади.

На думку вченого І. Доля [6], що прозорість та відповідальність у процесі прийому дітей-сиріт в сім'ї є важливими для забезпечення захисту прав дитини та уникнення будь-яких форм зловживань чи недоліків у системі. На міжнародному рівні питання прийому дітей-сиріт у сім'ї зазвичай вирішуються шляхом співпраці держав, адаптації глобальних норм та принципів до локального контексту, та встановленням уніфікованих стандартів, які спрямовані на захист прав дитини, забезпечення її благополуччя та підтримку прийомних сімей.

Доречно зазначено, що повна, точна та актуальна документація для кожного випадку прийому дитини є обов'язковою. Батьки, які усиновили дітей (залежно від віку та розуміння) та, у відповідних випадках, біологічні батьки мають право на доступ до відповідної інформації про процес. Критерії та процедура відбору прийомних сімей

мають бути ясно визначені, прозорими та доступними для загальної громадськості, з виключенням конфіденційної інформації.

З'ясовані регулярні незалежні перевірки та оцінки діяльності органів опіки мають забезпечувати дотримання стандартів, законів та правил. Органи опіки зобов'язані складати звіти про свою діяльність, включаючи статистику, досягнення та виявлені проблеми, перед вищими регулюючими органами або громадськістю.

Мають існувати чіткі, доступні, і відповідно рекламовані процедури подання скарг або відгуків від дітей, прийомних сімей, або будь-яких інших зацікавлених сторін. Такі скарги мають розглядатися своєчасно та ефективно. У разі порушень або недоліків мають бути передбачені санкції або правові наслідки для органів опіки або піклування [5, с. 64].

Важливо, щоб усі ці процеси були визначені у законодавстві, мали відповідні ресурси та дієві механізми для їх виконання, та щоб існувала загальна громадська та професійна освіта щодо прав дітей та стандартів опіки.

Висновуючи, можна сказати, що інтегрований підхід до законодавчого регулювання та практичної підтримки в питаннях прийому дітей-сиріт в сім'ї є вирішальним для захисту їхніх прав та забезпечення благополучного майбутнього. Основними є прозорість, відповідальність, і цен-

тралізація дитини в усіх процедурах та політиках.

Висновок. Підводячи підсумки, можна відзначити, що аналіз міжнародного досвіду в аспекті усиновлення дітей-сиріт підкреслює критичне значення глибоко продуманого законодавчого регулювання та цілісного підходу. Ефективність стратегій у цьому напрямку базується на таких ключових елементах:

- наявність міцного законодавчого забезпечення, яке враховує міжнародні стандарти та конвенції, гарантує права та інтереси дитини у процесі прийому в сім'ю;

- прозорість та доступність процесу прийому, включаючи чіткі процедури для оцінки придатності сімей та врахування думки дитини;

- ефективна система підтримки, яка забезпечує належні умови для дитини після прийому, включаючи матеріальну, психологічну та освітню підтримку;

- встановлення відповідальності через систему моніторингу, звітності, і можливості для скарг та відгуків, щоб забезпечити виконання норм та відповідальне ставлення до дитини.

Таким чином, кожен з цих елементів є важливим для створення стабільної, ефективною та гуманної системи прийому дітей-сиріт в сім'ї, яка буде відповідати їхнім потребам та забезпечувати їх права.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Акімов О.О. (2014). Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 181–188.
2. Акімов О.О. (2018). Функціональні чинники системогенезу професійної діяльності державних службовців. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 68–74. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.24.68.
3. Акімов О.О. (2018). Концепт системогенезу професійної діяльності державних службовців. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 23. С. 133–138. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.23.133.
4. Акімов О.О. (2019). Робастність системи професійної діяльності державних службовців: системогенезний контекст. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 5. С. 104–109. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.104.
5. Бурлака О. (2020). Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Трудове право. Право соціального забезпечення*. 2020 р. № 1. С. 59–64.
6. Доля І. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроку для України. URL: <http://old.iss.gov.ua/Moitor/March08/04.htm>
7. Інвестиційний менеджмент: навчальний посібник. / Л. Докієнко та ін. Київ : Академвидав, 2011. 408 с.
8. Кирсанова Н. (2019). Які підстави є достатніми для скасування усиновлення: рішення КЦС ВС Судово-юридична газета. 2019 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/147771-yaki-pidstavi-ye-dostatnimi>
9. Клименко В. Фінансовий ринок : навчальний посібник. / за ред. Павлова В. І. та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 358 с.
10. Мордань О. (2012). Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. *Державне управління та місцеве самоврядування* : збірник наук. праць. 2012 р. № 2. С. 75–85.
11. Пліско Є., Тищенко В. Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. URL : <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/259992/256359>
12. Сьомін О. (2020). Правові засади влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблемні питання та напрями вирішення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020 р. № 5. URL : http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/5/tom_1/16.pdf

13. Усиченко К. (2019). Усиновлення або порядок дій при усиновленні дитини. 2019 р. URL: https://protocol.ua/ua/usinovlennya_abo_poryadok_diy_pri_usinovleni_ditini/
14. Sukhova, K., Borodin, Y., Tarasenko, T., & Komarova, K. (2022) Organizational mechanism of state management of social services in territorial communities. *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*, 12(1), XXVII, 188–192.
15. Venediktov, V., Boiko, V., Kravchenko, I., & Tyshchenko, O. (2021) European standards of mediation in civil disputes and their implementation in Ukraine: theory and practice. *Ad Alta : Journal of interdisciplinary research*, 11(2), XXI, 25–29.
16. Zapara, S., Pronina, O., & Lohvinenko, M. (2021) Legal regulation of the land market: European experience and Ukrainian realities. *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*, 11(2), XXI, 18–24.

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.4>

Бєлоусов Володимир Дмитрович,

кандидат юридичних наук

ORCID ID: 0009-0000-5652-4880

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ГАРАНТІЇ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

CRITERIA FOR THE EFFECTIVENESS OF SOCIAL POLICY AS A GUARANTEE OF SOCIAL SECURITY IN UKRAINE

Стаття присвячена з'ясуванню сутності та обсягу основних критеріїв, за якими можна було би оцінити соціальну політику на предмет її ефективності, а отже й на її спроможність бути реальною гарантією соціальної безпеки сучасної України. Встановлено, що в Україні відсутні стратегії (концепції), а також програмні документи, що містять конкретну мету і завдання забезпечення соціальної безпеки населення, що ускладнює процес встановлення конкретних критеріїв ефективності соціальної політики держави. Автором наголошується, що наразі є потреба в розробці та прийнятті таких актів, в яких мають бути окреслені, серед іншого: конкретні завдання реалізації соціальної функції держави (мають визначатись за суб'єктами, які забезпечують соціальну безпеку сучасної України); науково обґрунтовані, доцільні, передбачувані результати виконання зазначеного обов'язку; потенційні та реальні ризики досягнення цілей забезпечення соціальної безпеки держави адресатами зазначеного обов'язку. Встановлюється, що ключовими критеріями ефективності соціальної політики, як гарантії соціальної безпеки України, наразі є шість ознак ефективної соціальної політики. Перший критерій – доступність соціальної політики (як за колом осіб, так і за фактичними обставинами набуття та реалізації соціальних прав, а також захисту цих прав, коли вони порушуються). Другий – адекватність соціальної політики (соціальні послуги, допомоги та пільги, що надаються, є об'єктивно достатніми для задоволення соціальних потреб і вирішення проблем, пов'язаних із формуванням соціально небезпечного стану особи). Третій – справедливість соціальної політики (зокрема, різні групи населення можуть характеризуватись специфічними, особливими соціальними ризиками, а отже й потребами в соціальній сфері, які повинні обумовлювати пропорційний розподіл ресурсів в межах соціальної політики). Четвертий – послідовність соціальної політики (обумовлюється економічною життєздатністю, раціональним фіскальним управлінням і створенням стабільних джерел фінансування програм соціального захисту). У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: кадрова політика, критерії ефективності політики, політична складова, соціальна безпека, соціальна держава, соціальна політика, соціальне право, соціальний захист, соціально-правовий потенціал.

The article aims to elucidate the nature and scope of the principal criteria through which social policy could be evaluated for its effectiveness, and thus, its capacity to serve as a genuine guarantor of social security in modern Ukraine. It has been determined that Ukraine lacks strategies (concepts) or programmatic documents specifying clear goals and objectives for ensuring the population's social security, hindering the establishment of definitive criteria for the effectiveness of state social policy. The author highlights the current necessity for developing and adopting such acts, which should include, among other aspects: specific tasks for executing the state's social function (to be determined by the entities responsible for ensuring modern Ukraine's social security); scientifically substantiated, feasible, and anticipated outcomes of fulfilling these duties; and potential and actual risks associated with achieving the state's social security objectives by those obligated to do so. It is identified that there are six key indicators for evaluating the effectiveness of social policy as a guarantor of social security in Ukraine. The first criterion is the accessibility of social policy, encompassing the range of individuals covered, the actual conditions for acquiring and exercising social rights, and the protection of these rights when infringed upon. The second criterion is the adequacy of social policy, ensuring that the provided social services, benefits, and entitlements are objectively sufficient to meet social needs and address issues leading to socially precarious conditions for individuals. The third is the fairness of social policy, acknowledging that different population groups may face unique social risks and thus have distinct needs in the social sphere, necessitating proportional resource distribution within the social policy framework. The fourth criterion is the coherence of social policy, characterized by economic feasibility, optimal fiscal management, and the establishment of stable financing sources for social protection programs. The article concludes by summarizing the findings of the study.

Key words: personnel policy, policy effectiveness criteria, political component, social and legal potential, social law, social politics, social protection, social security, welfare state.

Постановка проблеми. Правовий механізм забезпечення соціальної безпеки сучасної України на сьогоднішній день охоплює політичну складову, насамперед – соціальну політику, що є надзвичайно важливою для комплексного формування комплексу умов забезпечення соціальної безпеки населення держави та процесів (соціально-безпекового характеру) у державі. Як складовий елемент зазначеного правового механізму та соціально-правового режиму соціальної безпеки в Україні соціальна політика повинна відповідати певному набору критеріїв ефективності, які засвідчують те, що відповідна політика формується та реалізується саме для досягнення мети забезпечення соціальної безпеки України, а не засобом недоброчесної імітації реалізації соціальної функції держави, що може мати місце лише в неправовій, недемократичній та очевидно несоціальній державі, в якій не існує реального стратегічного бачення сталого розвитку суспільства. Вказане пояснюється тим, що соціальна політика, котра не відповідає стандартам ефективності, в практичній дійсності буде чинником марнування ресурсів (як людських, так й інституційних, людських, інформаційних, фінансових, матеріальних та ін. благ і цінностей), які могли би бути належним чином використанні для забезпечення високого рівня соціальної безпеки держави, а особливо в умовах війни, що триває в Україні по сьогодні. З огляду на це, можемо констатувати нагальність потреби з'ясування ключових критеріїв ефективності соціальної політики як гарантії соціальної безпеки сучасної України.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Критичний аналіз наявної наукової літератури дозволяє дійти висновку, що на сьогоднішній день відсутні наукові напрацювання українських учених, в яких би розкривались певні критерії, за якими можна було би оцінити соціальну політику на предмет її ефективності, а отже й спроможності бути дійсною гарантією соціальної безпеки України. Разом із тим, слід констатувати, що окремі аспекти ефективності соціальної політики вже розкривались українськими ученими, серед яких: А.Л. Баланда [1], І.С. Бандура [2], Р.В. Бриндальський [3], І.А. Бутирська [4], Л.Я. Гончарук [5], О.В. Епель [6], Н.Б. Ларіна [7], В.М. Нижник [8], Н.І. Школьна [9] та ін. Грунтуючись на наукових напрацюваннях цих та ін. науковців можемо сформулювати актуальну наукову думку стосовно критеріїв ефективності соціальної політики, як гарантії соціальної безпеки України.

Метою статті є з'ясування сутності критеріїв ефективності соціальної політики, як гарантії соці-

альної безпеки України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі *завдання*: 1) окреслити проблематику спроможності оцінки соціальної політики на предмет її ефективності; 2) окреслити ключові критерії ефективності соціальної політики, як гарантії соціальної безпеки України, а також проаналізувати їх зміст; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Критично аналізуючи ефективність потенціалу соціальної політики держави та її значення для забезпечення соціальної безпеки сучасної держави, слід звернути увагу на проблематику відсутності в державі стратегій (концепцій), а також програмних документів, що містять мету і завдання програм із забезпечення соціальної безпеки населення. У цих документах цілком очевидно мають бути окреслені: конкретні завдання для адресатів виконання обов'язку реалізувати соціальну функцію держави (у конкретному напрямку забезпечення соціальної безпеки держави, тобто – суб'єктів, які забезпечують соціальну безпеку сучасної України); науково обґрунтовані, доцільні, передбачувані результати виконання зазначеного обов'язку; потенційні та реальні ризики досягнення цілей забезпечення соціальної безпеки держави адресатами зазначеного обов'язку.

У зв'язку з цим можна констатувати, що ефективність соціальної політики сучасної правової, демократичної та соціальної країни є вкрай складною та цілком неоднозначною категорією, котра при цьому потребує та підлягає визначенню. У цьому процесі важливо розуміти, що визначення ефективності соціальної політики сучасної України утруднене: по-перше, масштабами такого соціально-правового утворення, як політика держави загалом та соціальна політика, зокрема (слід додатково враховувати й те, соціальна політика у цілому планується, формується та реалізується як на рівні держави, так і на рівні органів місцевого самоврядування та організацій); різноманітністю множини критеріїв, які виправдано можуть використовуватися для оцінювання ефективності соціальної політики. Додатково важливо звернути увагу і на те, що ефективність соціальної політики на практиці може визначатися лише щодо конкретного (науково та практично виправданого у порівняльному плані) елемента соціально-правової реальності, що охоплюється метою та комплексом завдань соціальної політики в сучасній Україні. Через це не завжди доцільно говорити про ефективність соціальної політики в цілому, на відміну від фрагментованого розуміння соціальної політики, що дозволяє оцінювати ефективність соціальної політики в контек-

сті конкретного напрямку забезпечення соціальної безпеки держави.

Також наголосимо, що конкретне значення ефективності соціальної політики держави у контексті створення комплексу належних умов соціально безпечного буття на території держави можна правильно встановити виключно через призму встановлених на нормативно-правовому рівні показників реалізації стратегії, а також реалізації програм забезпечення соціальної безпеки держави (тому, як вже ми частково зазначали, відсутність означених актів є суттєвим нормативно обумовленим ризиком для формування та реалізації політичної складової правового механізму забезпечення соціальної безпеки сучасної держави).

Таким чином, встановлення ефективності соціальної політики в сучасній Україні потребує встановлення причинно-наслідкового зв'язку між соціальною політикою та її успіхом чи невдачею, що можливо лише тоді, коли наявними є чіткі, об'єктивні та аргументовані критерії успішності реалізації політики, окреслені в концептуально-стратегічних та програмних актах держави. Задля цього потребується чітка стратегія (концепція, програма), яка в такому разі забезпечуватиме основу, крізь яку можна оцінити соціальну політику та її фактичний вплив на соціальну безпеку населення. Попри це слід констатувати, що по сьогодні такі концептуально-стратегічні акти в Україні (як такі) ще не були прийняті, а тому, значення ефективної соціальної політики держави у формуванні умов соціальної безпеки суспільства наразі можливо оцінювати лише на підставі узагальнення теоретичних і фактичних даних про соціальну політику в Україні та стан соціальної безпеки населення.

Враховуючи викладене, а також зважаючи на підходи вчених та дослідників [див., напр.: 4; 6, с. 42-45; 10] щодо розуміння ключових критеріїв ефективності соціальної політики, можемо зробити висновок, що у рамках поточного процесу забезпечення соціальної безпеки сучасної України соціальна політика нашої держави буде ефективною насамперед тоді, коли вона характеризуватиметься як мінімум такими характеристиками, як:

1. Доступність соціальної політики. Стосовно виокремленого критерію важливо зазначити, що відповідність політики цьому критерію передбачає, що соціальна політика має ефективно забезпечувати всім людям (незалежно від їхньої статі, віку, національності, стану здоров'я, релігійних переконань тощо) рівні можливості, які виникають і перебувають у соціальній сфері, враховуючи законні підстави та умови отримання відповідних

благ. Так, якщо соціальна політика вважається ефективною за критерієм доступності, у державі створюються умови, за яких кожен отримує безперешкодний доступ до соціальних послуг, допомог і пільг, необхідних для її добробуту. Власне, вказані умови засвідчують існування базових умов для формування умов соціальної безпеки суспільства.

2. Адекватність соціальної політики. Як вважається, ефективність соціальної політики досягається не лише тим фактом, що вона характеризується доступністю (тобто, сприяє доступності системи забезпечення соціальної безпеки держави, насамперед, заходами соціального захисту), але й також достатньо адекватною для задоволення основних потреб осіб і їх сімей, яких мають на меті підтримувати заходи реалізації соціальної політики. Таким чином, слід вести мову про адекватність соціальної політики, як ключовий параметр ефективної політики, котрий вказує на те, на скільки соціальні послуги, допомоги та пільги, що надаються державою (іншими суб'єктами соціального захисту), є об'єктивно достатніми для задоволення соціальних потреб і вирішення проблем, пов'язаних із формуванням соціально небезпечного стану особи (сім'ї), що обумовили потребу в отриманні таких послуг, допомог і пільг. За таких обставин критерій адекватності соціальної політики: по-перше, перешкоджає формуванню, фінансуванню, а також подальшій реалізації суто формальної соціальної політики, яка здійснюється державою (у відповідній мірі – органами місцевого самоврядування та організаціями) зазвичай з метою імітації статусу держави загального добробуту (у випадку з органами місцевого самоврядування та організаціями – для недобросовісного здобуття репутації соціально відповідального, соціально справедливого та соціально солідарного суб'єкта та елемента демократичного суспільства). По-друге, врахування в соціальній політиці параметра адекватності дозволяє кожному члену суспільства задовольняти власні потреби, які забезпечують його соціальну безпеку, а отже – існувати в умовах справжньої соціальної захищеності, котра можлива у соціальній, правовій та демократичній державі

3. Справедливість соціальної політики. Відповідним критерієм визнається, що різні групи населення можуть характеризуватись специфічними, особливими соціальними ризиками, а отже й потребами в соціальній сфері, які повинні обумовлювати пропорційний розподіл ресурсів в межах соціальної політики. Також критерій справедливості вимагає, щоб держава, як соціальний,

правовий та демократичний гарант соціальної безпеки по всій державі, пріоритетно приділяла увагу соціальній підтримці саме тих верств населення, які стикаються з підвищеним (часто екстремальним) ризиком бідності, інвалідності, соціальної ізоляції та іншими складними життєвими ситуаціями. У цьому контексті державою в рамках формування та реалізації ефективної соціальної політики приділяється особлива увага найбільш соціально уразливим верствам населення (особи з інвалідністю; сім'ї з низьким рівнем доходів та ін.). Таким чином, ефективність соціальної політики держави за критерієм справедливості спричиняє скорочення соціальної нерівності, сприяє соціальній справедливості, а також – комплексній побудові умов соціально захищеного буття членів суспільства..

4. Послідовність (сталість, стабільність) соціальної політики. Для того, щоби соціальна політика держави вважалась ефективною, вона також повинна демонструвати стабільність (сталість, послідовність). Ця якісна характеристика ефективної соціальної політики виявляється у здатності діяти з урахуванням різноманітних критеріїв ефективності протягом тривалого часу, чому сприяє довгостроковий підхід у стратегіях, концепціях соціальної політики та планах (програмах) реалізації цих стратегій (концепцій). Сталість соціальної політики обумовлюється економічною життєздатністю, раціональним фіскальним управлінням і створенням стабільних джерел фінансування програм соціального захисту. Відтак, зазначимо, що в рамках проблематики формування умов соціальної безпеки суспільства сталість соціальної політики означає, що: державою враховуються майбутні потреби суспільства; заздалегідь фінансово забезпечується спроможність держави задовольнити ці потреби (захищаючи систему соціального захисту від мінливих факторів економічного та політичного характеру); суспільство набуває можливості сталого соціально-економічного розвитку; кожен член суспільства може прогнозувати своє майбутнє, будучи впевненим у соціально безпечному існуванні себе та своєї сім'ї у майбутньому (відтак, може впевнено реалізувати право на материнство і батьківство, отримувати освіту та ін.).

5. Інклюзивність соціальної політики. Цілком очевидно, що ефективність сучасної соціальної політики вимірюється її інклюзивністю. При цьому саме наявність характеристик інклюзивності в соціальній політиці відображає ступінь потенціалу такої політики не лише у декларуванні необхідності, але й також у дієвому інтегруванні різних груп населення (насамперед тих, які опиня-

ються в соціально вразливому становищі) у процес формування (зокрема шляхом використання можливостей участі громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки держави), а також реалізації соціальної політики. Як вбачається, інклюзивна соціальна політика уможливорює формування умов соціальної безпеки населення, адже враховує ризики, особливі потреби, позиції з тих чи інших питань у соціальній сфері всіх верств населення (осіб з інвалідністю, жінок, етнічних меншин, безробітних та ін.) при розробці та реалізації такої політики. За таких обставин соціальна політика з більшою ймовірністю сприятиме культивуванню соціальної справедливості, рівності та соціальній згуртованості, гарантуючи, що жодна частина суспільства не залишиться осторонь або буде маргіналізована.

6. Чутливість соціальної політики до соціальних ризиків (викликів) і потреб у соціальній безпеці. Означений критерій ефективної соціальної політики, як вбачається, є вкрай важливим для формування умов соціальної безпеки суспільства, приймаючи до уваги ті соціальні ризики і виклики, які стоять перед суспільством, що обумовлені змінюваністю глобальної геополітики, стрімким науково-технічним прогресом, поглибленістю держав у глобальних процесах, періодичними коливаннями глобальної економіки тощо. При цьому ключове значення для соціальної безпеки суспільства параметру чутливості соціальної політики полягає не в тому, що він подібно критерію адаптивності політики вчасно реагує на зміни, а дозволяє заздалегідь передбачати такі зміни. Тобто ефективна соціальна політика в сучасній Україні, тобто така, в якій врахована потреба забезпечення її чутливості до соціальних ризиків (викликів) і потреб до соціальної безпеки, означає, що держава буде завжди готова (зокрема, в ресурсному плані та в сенсі її політичної волі) здійснювати, а так само – здійснюватиме заходи щодо запобігання виникненню різного роду ризиків та викликів (у тому ж випадку, коли це об'єктивно неможливо – буде мінімізувати негативний ефект цих ризиків і викликів), а саме шляхом своєчасної (як правило, запобіжної) комплексної зміни обставин дійсності, трансформуючи їх в належні умови соціально безпечного буття членів суспільства на території відповідної держави.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному слід зазначити, що у поточних умовах буття в нашій державі питання забезпечення соціальної безпеки сучасної України нерозривно пов'язане із забезпеченням ефективності політичної складової правового механізму забезпечення соціальної без-

пеки. Так, розглядаючи можливість визначення ефективності соціальної політики, важливо враховувати шість мінімальних критеріїв, які в сукупності свідчать про ефективність цієї політики, як гарантії соціальної безпеки для населення України. Насамперед, соціальна політика має формувати умови доступності (для всіх верств населення) перебування у стані соціальної безпеки, гарантуючи, що соціальна допомога, послуги та пільги, а також інші соціально захисні заходи не обмежуватимуться певними групами населення, а будуть поширюватися на все населення (за винятком тих заходів, що обґрунтовані позитивною дискримінацією). Крім того, соціальна політика має бути адекватною (достатньою), співвідносною з обсягом реальних потреб щодо задоволення різних об'єктивних потреб у соціальній безпеці всіх категорій населення. Додатково соціальна політика, що вважається ефективною, має бути також справедливою та такою, що культивує, просуває справедливість у соціальному житті кожної людини, зокрема, шляхом справедливого розподілу ресурсів та благ, дієвої демонстрації того, що система соціальної безпеки та доступ до неї є не привілеєм, а правом, яке властиво кожному у відповідній мірі. Також важливо розуміти, що ефективність соціальної політики у цілому не може бути фрагментарною як за часом, так і за напрямками її реалізації. Зважаючи на це, соці-

альна політика має бути стабільною і послідовною, а тому: не схильною до частих змін (якщо це не виправдано соціальними ризиками та викликами); повинна забезпечувати передбачуваність взаємодії громадянина та держави (іншого суб'єкта, який зобов'язується забезпечувати соціальну безпеку), а також відносну передбачуваність соціального життя людини. Важливим у визначенні ефективності соціальної політики можна вважати й те, що вона обов'язково має бути інклюзивною, внаслідок чого соціально вразливі групи населення, а також люди, які перебувають у групі ризику, не залишатимуться поза процесами формування та реалізації цієї політики (чому має сприяти громадянське суспільство). Також необхідно враховувати, що соціально безпечна держава – це держава, здатна оперативним чином реагувати на виклики та ризики, що виникають, і тому ефективність соціальної політики повинна оцінюватися також з урахуванням критерію її чутливості до соціальних ризиків (викликів). Отже лише беручи до уваги доступність, адекватність, справедливість, стабільність, інклюзивність та чутливість до соціальних ризиків, держава може розробити надійну та достатньо гнучку соціальну політику, яка дійсно захищатиме безпеку та соціальне благополуччя своїх громадян, беручи до уваги множинні кризові явища, які спостерігаються та можуть виникнути у сучасній Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баланда А.Л. Соціальна політика в контексті забезпечення національної безпеки України. *Університетські наукові записки*. 2008. № 1. С. 269-274.
2. Бандура І.С. Соціальна держава як результат ефективної соціальної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 12. С. 92-95.
3. Бриндальський Р.В., Дерді Е.Т. Функції соціальної політики України. *Економічна наука сьогодення: матеріали наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 29 жовтня 2020 р.)*. Івано-Франківськ: НАІР. 2020. С. 152-154.
4. Бутирська І.А. Ефективна соціальна політика – умова безпеки розвитку територіального самоврядування. *Scientia*. 2020. № 14/2. С. 65-70.
5. Гончарук Л.Я. Ефективність соціальної політики в умовах ринкових перетворень: проблеми соціалізації економічного розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01. Львів, 2001. 16 с.
6. Епель О.В. Система соціального захисту в Україні як чинник формування соціальної держави: стан, проблеми та стратегія розвитку: монографія. Київ: Людмила, 2023. 196 с.
7. Ларіна Н.Б. Соціальна політика: від системи соціального забезпечення до нової парадигми розвитку. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2015. Вип. 16. С. 172-184.
8. Нижник В.М. Підвищення ефективності соціальної політики як чинника входження України до ЄС. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 5, Т. 1. С. 183-186.
9. Школьна Н.І. Стратегія соціальної політики в Україні (адміністративно-правові аспекти). *Форум права*. 2012. № 3. С. 840-845.
10. Sobotka M. Sociální služby a jejich efektivnost. *Scientific papers of the University of Pardubice. Series D: Faculty of Economics and Administration*. 2014. Vol. 1 (30). P. 119-126.

УДК 352/353:330.342.23(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.5>

Дробахіна Тетяна Олегівна

аспірантка кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»,

директор з партнерств БО «МБФ «Інтенція країни»»

ORCID ID: 0000-0002-2443-6357

ФРЕЙМВОРК «КРЕАТИВНЕ МІСТО»: СПОСОБИ ПОСИЛЕННЯ ФРЕЙМВОРКУ ЧЕРЕЗ 6 ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ

“CREATIVE CITY” FRAMEWORK: WAYS TO FORTIFY THE FRAMEWORK THROUGH 6 DEVELOPMENT TRENDS

У статті введено визначення поняття «фреймворк «креативне місто» та досліджено походження поняття «креативне місто», розглянуто його сутність та перспективи розвитку, а також складові концепції, описано основні перешкоди до встановлення стійкої моделі. На основі аналізування прикладів функціонування фреймворку «креативне місто» зроблено висновки щодо доцільності та особливості становлення та розвитку фреймворку з урахуванням сучасних трендів розвитку для можливості подальшого використання на регіональному та локальному рівнях публічного управління. Окрім цього в статті розглянуто основні аспекти впливу фреймворку «креативне місто» на публічну політику на рівні міста. Визначено вплив та сутність кожного з шести трендів на розвиток фреймворку «креативне місто», який вбачається автором як основа для порівняння та відновлення міст у процесі відбудови та відновлення у повоєнний період в Україні. Підкреслено, що розуміння креативного міста як фреймворку впливає на формування, розвиток і взаємодію політик розвитку міста та окремо політик, пов'язаних із розвитком культури і інших складових креативної економіки. Запропонований підхід щодо погляду на фреймворк «креативне місто» як елемент публічної політики. Представлено розроблену автором модель фреймворку «креативне місто» у «період переходу» на основі розширення існуючої концепції з урахуванням основних трендів розвитку. Удосконалена схема фреймворку «креативне місто» у «період переходу» може розглядатися як основа для подальшого формування комплексу методико-технологічного забезпечення процесів розвитку креативних індустрій на регіональному та локальному рівнях. Зроблено висновок, що «фреймворк «креативне місто» є корисним методичним інструментом, який може удосконалюватися та діяти подальший розвиток у подальших дослідженнях через розширення або звуження за чисельністю чи змістовною сутністю інституцій, що входять до нього, реагуючи на поточні виклики чи потреби території.

Ключові слова: креативне місто, креативне середовище, міська реальність, культура та креативність, UNESCO, UNCTAD, OECD, креативний клас, фреймворк, процес переходу, культурно-креативний вимір міського середовища, публічні політики, публічні інституції.

The article introduces the definition of the concept of a "creative city framework" and explores the origin of the concept of a "creative city". It examines its essence, development prospects, and components of the concept, describing the main obstacles to establishing a sustainable model. Conclusions are drawn on the appropriateness and peculiarities of the formation and development of the "creative city framework" based on the analysis of examples of its functioning. The study considers the impact of the "creative city framework" on public policy at the city level. The author identifies the influence and essence of each of the six trends on the development of the "creative city framework," seen as the foundation for comparing and rebuilding cities during the post-war reconstruction period in Ukraine. Emphasis is placed on how understanding the creative city as a framework influences the formation, development, and interaction of city development policies and policies related to the development of culture and other components of the creative economy. The article proposes an approach to viewing the "creative city framework" as an element of public policy. The author presents a model of the "creative city framework" during the "transition period," based on the expansion of the existing concept, considering the main development trends. The improved scheme of the "creative city framework" during the "transition period" can be considered as a basis for further development of a complex methodology and technological support for the development of creative industries at regional and local levels. The conclusion is drawn that the "creative city framework" is a useful methodological tool that can be refined and further developed in future research by expanding or narrowing the number or content of the institutions it encompasses, responding to current challenges or the needs of the territory.

Key words: creative city, creative milieu, urban reality, culture and creativity, UNESCO, UNCTAD, OECD, creative class, framework, transition process, cultural-creative dimension of the urban environment.

Постановка проблеми. Наприкінці 1990-х років та першими роками 21 століття в теоріях місцевого та регіонального розвитку виник ряд дискусій, метою яких було дати визначення різним аспектам, пов'язаним з культурою та креативністю як ключовими елементами майбутньої міської реальності [1–4]. Категорією, яка змістовно поєднує зазначені аспекти, що об'єднані єдиною концепцією, та відображає сутність та зміст підходу є «креативне місто» (creative city).

Сьогодні увага до важливості вивчення культурно-креативного виміру міського середовища не зменшилася, а лише продовжує зростати [5–7], багато міст та регіонів розробляють політики, спрямовані на культурно-креативну сферу, наприклад, Culture for Cities and Regions 2015 року, Стратегія економічного розвитку України до 2030 року, а впливові міжнародні організації визнають центральне значення культури, креативності та інновацій у міському управлінні та розвитку міст з 2018 до 2021 років (OECD, UNCTAD, UNESCO та World bank). Парадоксально, але незважаючи на це широке визнання, ідея креативного міста далека від того, щоб стати закріпленою в чітко визначених межах. Важливо підкреслити, що в жодний момент вона не була і, ймовірно, не стане такою. Модель «креативне місто» [8], яка визначалася як асимільована та загальнозначуща, більш відповідно розглядати як відкриту та гнучку концепцію, що має певну методологію, а не жорстку незмінну структуру.

Крім того, говорячи про концепцію «креативного міста», необхідно також брати до уваги географічний контекст та епос, які мають глибокий вплив на конфігурацію цього фреймворку. Хоча еволюцію, яка відбулася після формулювання базової ідеї, можна розглядати з точки зору збагачення та ускладнення, можна також аргументувати, що значною мірою ядро фреймворка креативного міста – місце, з основними характеристиками та дилемами, все ще залишається таким самим, як було створено на зламі століть.

Тому актуалізується завдання переосмислити та визначити з урахуванням сучасних процесів сталості, відновлення, «переходу» та ревіталізації у повоєнний час фреймворку «креативне місто» та основних трендів, які наразі впливають на його розвиток.

Огляд попередніх досліджень та публікацій. Вчені, які найбільше досліджували поняття «креативного міста» є M. Banks, F. Bianchini, I. Blanco, D. O'Brien, P. Campbell, J. O'Connor, T. Cox, R. Florida, C. Grodach, D. Harvey, C. Landry, T. Pratt, D. Rodriguez, J. Subirats. На хід та висновки нашого дослідження найбільшою мірою

вплинули роботи F. Bianchini, R. Florida, C. Landry та M. Caust [8-10], які започаткували поняття «креативне місто» та досліджували його складові, які впливають на формування міста як брэнда. У попередніх публікаціях автора креативні індустрії було розглянуто як об'єкт публічного управління [11], вивчено феномен креативних коворкінгів як інструмент формування урбаністичного портрету регіону та джерело «пулу талантів» [12].

Мета статті – дослідити визначення поняття «креативне місто», запропонувати та дати визначення «фреймворку «креативне місто»», розглянути які основні тренди сучасності впливають на його розвиток та що необхідно для успішного розвитку фреймворку у період переходу та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Введення ідеї «креативного міста» як фреймворку, означає спробу критичного осмислення ролі та корисності «креативного міста» в сучасному світі. Під поняттям «фреймворк «креативне місто»» в даному контексті розуміємо множину конкретних та абстрактних інституцій, зв'язки та типи взаємодій між ними, необхідних та достатніх для функціонування креативних індустрій всередині міста та спроможності відповідати поняттю «креативне місто» (*визначення запропоноване автором*). Порівняння періоду, в який виникло поняття «креативне місто», та моменту, в який ми живемо, особливо важливо з двох точок зору. З одного боку, щодо відмінностей, ми розуміємо, що стійка криза, яка розпочалася в 2008 році, і на яку вплинули Революція гідності 2014 року, пандемія Covid-19 та повномасштабне вторгнення РФ на територію України у 2022 році та подальше відновлення («період переходу» / transition period), впливає на валідність частини основних положень концепції «креативного міста». З іншого боку, говорячи про схожість, ми спостерігаємо, що цикл, в якому була запропонована та валідована концепція «креативного міста», має прямий зв'язок з сучасністю, оскільки обидва періоди подібні у тому, що розуміння ідей міста та культури є предметами обговорення і переосмислення.

Тож, «креативне місто» – це місто з брэндом, яке відображає особистість та характер міста [9]. Деякі міста націлюються на довгострокову перспективу, не слідкуючи за стандартизованими рішеннями, але сприяють розвитку індивідуальності та творчості. Міста є центрами логістики, торгівлі та фінансів, однак для творчості потрібно щось, що відкриває можливості, але водночас залишається безпечним. Для міст, особливо глобальних, щоб процвітати у 21 столітті, необхідна культура креативності – здатність думати «свіжо»,

коли світ переживає зміну парадигм, демонструє високу амбітність, розвиток підприємництва та відкриття нових можливостей, красу та глибоке відчуття високоякісного міського дизайну, фізичного та соціального середовища, що формують міста-лідери.

Зазначене передбачає нові вимоги до соціальної, політичної, культурної, а також економічної та технологічної творчості. Це означає, що органи

публічного управління повинні делегувати повноваження і обмінюватися ними отримуючи у зворотній бік творчий вплив в рамках направляючих стратегічних принципів, у межах яких можлива тактична гнучкість. Це також впливає на організаційну культуру міста. Цей культурний капітал представляє собою ресурс та середовище, в межах яких може розвиватися та демонструватися креативність окремих особистостей та колективів.

Таблиця 1

Основні тренди, що впливають на розвиток фреймворку «креативне місто»

Назва тренду	Опис тренду
1. Права та свободи в рамках фреймворку «креативне місто»	Міські реалії – це простори, в яких стають проявленими багато викликів сучасного світу. На відміну від «тону мілленіальності», який панував у дискурсі креативного міста у 2000-х роках, сучасні міські виклики розуміються як проблеми, а не як можливості [8; 9]. Місто вже не розглядається як просто елемент для виробництва чи споживання. Замість цього висловлюється заклик уявляти міське середовище як контекст для особистого і колективного розвитку, а також як місце, яке повинно гарантувати забезпечення та використання основних прав людини [10, 11].
2. Добробут для кращого розуміння цінності культури	Креативне місто виникло в той час, коли зростає увага до потенціалу культури створювати зовнішні ефекти. Використання культури для міського розвитку та економічного зростання [12], ідея, до якої спрямована частина тверджень креативного міста, було лише однією з галузей, які вивчалися. Підкреслення найпроблемніших аспектів культури відбувається за рахунок її інструменталізації; вдосконалення цих аспектів веде до більш широкого розуміння цінності культури та її вплив на добробут. Фактично наукові дослідження сьогодні менш дихотомічні в їх розумінні того, якими є належні та неприпустимі цілі культурної діяльності, і твердо визнають важливість культури в таких справах, як здоров'я чи психологічне благополуччя [13].
3. Наскрізна культурна політика, яка приводить до нової центричності	Зростаюча увага до можливості культури сприяти розвитку людини та генерувати суспільну цінність виводить на світ низку галузей досліджень і практик. У багатьох випадках це акумулює довгостроковий досвід, з освітою (Група освіти Matadero Madrid 2017), охороною здоров'я (Gordon-Nesbitt 2015), інклюзією (Baltà Portolés 2016), міжкультурним діалогом (European Agenda for Culture 2014), вдосконаленням громадських просторів (Toolis 2017) та екологічним зобов'язанням (Art Council England 2020) деякі з тем, в яких мистецтво та креативність набувають важливості. Ці нові простори для культурної діяльності [14] розташовані поза класичними секторальними межами і також ламають звичайні стратегії економічного розвитку, туризму чи привабливості. Вони ілюструють та працюють над можливим новим підходом до культурної політики, який може вирішити виснаження моделей демократизації та культурного менеджменту.
4. Урбаністичний контекст як джерело соціальних інновацій	Простори, до яких було зменшено увагу держави у зв'язку з кризою 2008 року, стали місцем розцвіту інноваційних процесів, багато з яких були започатковані громадськими ініціативами [14; 15]. Вони притягували не лише тим, як ефективно вони відповідали на нові виклики, але й тим, як вони вдалося генерувати трансформаційні соціальні практики і будувати нові спільні цінності [16]. У своєму пошуку нових форм втручання та розвитку загалом державні політики та, зокрема, міські політики приділяють значну увагу цього типу ініціативам, намагаючись підтримувати їх, інституціоналізувати та масштабувати. Такий спосіб сприйняття інновацій переважає його технологічне розуміння і підкреслює його соціальний та політичний характер. Проте можна стверджувати, що підходи до соціальної та міської інновації і далі здійснюються в основному з наукового погляду; постійний акцент на потребі створення «рішень» назустріч викликам служить прикладом [17].
5. Переосмислення концепції управління	У своїх ранніх формулюваннях, пов'язаних із концепцією New public government [18], ідея управління була запропонована базуючись на пошуку ефективності. Для досягнення цього пропагувалося введення додаткових та коригуючих можливостей для активностей в сфері публічної діяльності у через експертність, незалежність та контроль. З появою публічної візії, яка вимагала більш широкої, більш різноманітної та більш прямої політичної участі [18], концепція управління переформулюється, перетворюючись у питання, яке визначається у термінах поглиблення демократії, а не технічного вдосконалення. Ця тенденція, яка пов'язує міські та культурні дебати, також може сприяти корегуванню того зсуву, який визначає Franco Bianchini в еволюції дискурсу креативного міста, від вибіркової участі за бажанням до більш технократичного стилю [8].
6. Планування у часи невизначеності	Зростаюча нестабільність у світі сьогодні веде до більш складного розуміння реальності. Експериментування набуває важливості, і разом з цим мета планування вже не полягає в контролі навколишнього середовища, а навпаки, в розумінні його заплутаної конфігурації для можливості здійснення прогресу в бажаному напрямку.

Джерело: розроблено автором

У креативному місті розвинена, високорозвинена та міжнародно орієнтована структура культурних індустрій, яка доглядає та підтримує розмаїття місцевої та міжнародної художньої діяльності, яка є як комерційною, так і субсидованою, волонтерською. Люди можуть працювати у креативних галузях, а резерв талантів міста постійно поповнюється за рахунок внутрішніх та зовнішніх мігрантів, що забезпечує безперервність функціонування цього механізму.

Оскільки фреймворк «креативне місто» є гнучким та нечітко визначеним пропонується розглянути основні сучасні тренди, які можуть позитивно вплинути на розвиток фреймворку

«креативне місто». Шість основних трендів та стислі описи кожного з них занесено у табл. 1.

Пропонується погляд на фреймворк «креативне місто» як елемент публічної політики. У цьому контексті підкреслимо, що розуміння креативного міста як фреймворку впливає на формування, розвиток і взаємодію політик розвитку міста та окремо політик, пов'язаних із розвитком культури і інших складових креативної економіки.

На рис. 1 представлено розроблену автором схему фреймворку «креативне місто» у «період переходу» на основі розширення існуючої концепції з урахуванням основних трендів розви-

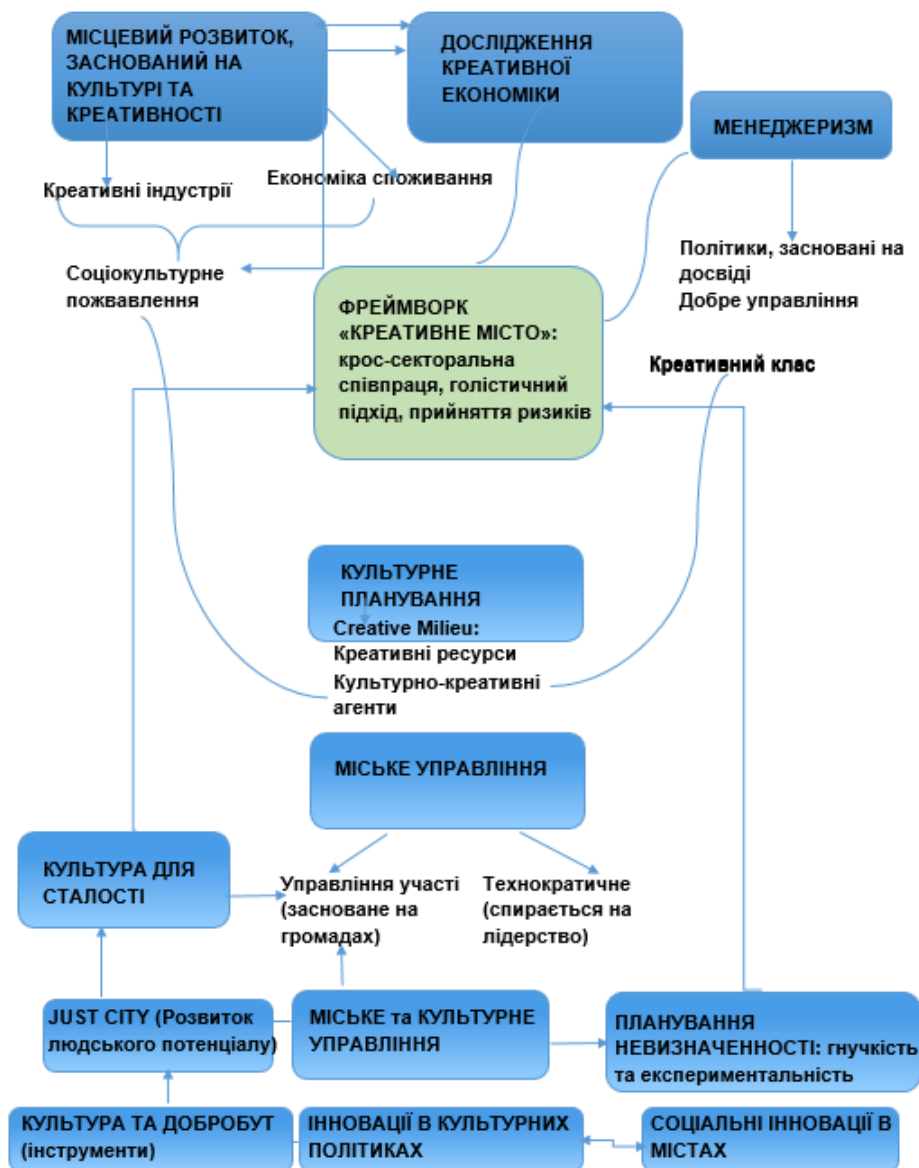

Рис. 1. Модель фреймворку «креативне місто» з фокусом на сталість розвитку

Джерело: розроблено автором

тку. Удосконалена схема фреймворку «креативне місто» у «період переходу» може розглядатися як основа для подальшого формування комплексу методико-технологічного забезпечення процесів розвитку креативних індустрій на регіональному та локальному рівнях (рис. 1).

Фреймворк «креативне місто» сприяє введенню складного розуміння культурного виміру, який впливає та відіграє основну роль в управлінні міським середовищем, громадським життям та управлінням містом. Таке розуміння далеко не повністю узгоджене, навіть на той час, коли основні виклики міських суспільств мають виражений культурний компонент.

«Період переходу» підкреслює актуальність фреймворку «креативне місто», коли культура та місто по чергово визначаються чи як простори конфлікту чи простори надії. Переважаюча нестабільність здійснює тиск на традиційні слабкі сторони концепції «креативного міста», яке можна було б розглядати як устатковану пропозицію без трансформаційної здатності. Розуміння того, що «креативне місто» спочатку формулювалося як підхід до подолання «періодів переходу» і, крім того, виявляє початковий набір змін у розуміннях та способах дії, які можуть знайти підтримку в підході «креативного міста» і, в свою чергу, позитивно сприяти його переосмисленню.

Закріплення та розвиток фреймворку «креативного міста» для руху вперед до нового горизонту чи його поступовий занепад – дві можливості, які будуть визначатися з плином часу. Однак чи так чи інакше, огляд виникнення та апробації фреймворку «креативне місто» показує, як нові візії формуються в контекстах переходу. З іншого боку, твердження про потенційну цінність «креативного міста» звертає увагу на те, що ці нові уявлення не з'являються з нізвідки, але, скоріше, вони будуються, використовуючи попередні основи та прогалини, що дозволяють нам бачити майбутнє. Таким чином, у реаліях сьогодення фреймворк «креативне місто» є корисним ресурсом, який можна ще вдосконалювати та посилювати, враховуючи особливості процесів переходу та відновлення у повоєнний період.

Висновки та напрями подальших досліджень.

1. У контексті дослідження процесів розвитку креативної економіки на регіональному і місцевому рівнях запропоновано ввести у науково-практичний обіг публічного управління поняття «фреймворк «креативне місто»», яке розуміється як множина конкретних та абстрактних інституцій, зв'язки та типи взаємодій між ними, необхідних та достатніх для функціонування креативних індустрій всередині міста та спроможності відповідати поняттю «креативне місто».

2. Акцентовано на тому, що фреймворк «креативне місто» є гнучким та нечітко визначеним. З огляду на це розглянуто основні сучасні тренди, які можуть позитивно вплинути на його розвиток: права та свободи в рамках фреймворку «креативне місто» (1); добробут для кращого розуміння цінності культури (2); наскрізна культурна політика, яка приводить до нової центричності (3); урбаністичний контекст як джерело соціальних інновацій (4); переосмислення концепції управління (5); планування у часи невизначеності (6). Визначено вплив та сутність кожного з шести трендів на розвиток фреймворку «креативне місто», який вбачається автором як основа для порівняння та відновлення міст у процесі відбудови та відновлення у повоєнний період в Україні.

3. Запропонований підхід щодо погляду на фреймворк «креативне місто» як елемент публічної політики, що дозволило розробити модель фреймворку «креативне місто» у «період переходу» на основі розширення існуючої концепції з урахуванням основних трендів розвитку.

4. Удосконалена схема фреймворку «креативне місто» у «період переходу» може розглядатися як основа для подальшого формування комплексу методико-технологічного забезпечення процесів розвитку креативних індустрій на регіональному та локальному рівнях, а фреймворк «креативне місто» – як корисний методичний інструмент, який може удосконалюватися та дістати подальший розвиток у наступних дослідженнях через розширення або звуження за чисельністю чи змістовною сутністю інституцій, що входять до нього, реагуючи на поточні виклики чи потреби території.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Pratt A. C. The cultural industries production system: a case study of employment change in Britain, 1984–91. *Environment and planning A: economy and space*. 1997. Vol. 29, no. 11. P. 1953–1974. URL: <https://doi.org/10.1068/a291953> (date of access: 28.11.2023).
2. Evans G. *Cultural planning: an urban renaissance?*. Taylor & Francis Group, 2002. 352 p.
3. Vivant E. L'instrumentalisation de la culture dans les politiques urbaines : un modèle d'action transposable? *Espaces et sociétés*. 2007. Vol. 131, no. 4. P. 49. URL: <https://doi.org/10.3917/esp.131.0049> (date of access: 29.01.2024).
4. Blanco I., Subirats J. Políticas urbanas en España: dinámicas de transformación y retos ante la crisis. *Geopolítica(s). Revista de estudios sobre espacio y poder*. 2012. Vol. 3, no. 1. URL: https://doi.org/10.5209/rev_geop.2012.v3.n1.39304 (date of access: 29.11.2023).

5. Raval H. C. Book reviews : organisation for economic cooperation and development, imple menting change: entrepreneurship and local initiative, Paris: publication service, OECD, 1990, pp.80. *The journal of entrepreneurship*. 1992. Vol. 1, no. 2. P. 269–272. URL: <https://doi.org/10.1177/097135579200100210> (date of access: 28.11.2023).
6. Pratt A. C. The cultural industries production system: a case study of employment change in Britain, 1984–91. *Environment and planning A: economy and space*. 1997. Vol. 29, no. 11. P. 1953–1974. URL: <https://doi.org/10.1068/a291953> (date of access: 28.11.2023).
7. D’Ovido M. The creative city does not exist: critical essays on the creative. *Milano: ledizioni*. 2016.
8. Bianchini F. Reflections on the origins, interpretations and development of the creative city idea. *Cities and creativity from the renaissance to the present*. 2017. P. 23–42. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315167046-2> (date of access: 29.11.2023).
9. Florida R. New urban crisis: gentrification, housing bubbles, growing inequality, and what we can do about it. Oneworld Publications, 2017.
10. Landry C., Caust M. The creative bureaucracy & its radical common sense. *Gloucestershire: comedia gloucestershire*. 2017.
11. Дробахіна Т. О. Креативні індустрії як об’єкт публічного управління: підходи до визначення і типологізації. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 4(42). С. 204–209. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.31>.
12. Дробахіна Т. О. Креативні коворкінги як інструмент формування урбаністичного портрету регіону та джерело «пулу талантів». *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2023. Вип. 3. С. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2023-3>
13. Campbell P., Cox T., O’Brien D. The social life of measurement: how methods have shaped the idea of culture in urban regeneration. *Journal of cultural economy*. 2016. Vol. 10, no. 1. P. 49–62. URL: <https://doi.org/10.1080/17530350.2016.1248474> (date of access: 29.11.2023).
14. Culture in sustainable urban development: practices and policies for spaces of possibility and institutional innovations / S. Kagan et al. *City, culture and society*. 2018. Vol. 13. P. 32–45. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2017.09.005> (date of access: 28.11.2023).
15. Scott A. J. The cultural economy of cities. *International journal of urban and regional research*. 1997. Vol. 21, no. 2. P. 323–339. URL: <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00075> (date of access: 28.11.2023).
16. Culture in sustainable urban development: practices and policies for spaces of possibility and institutional innovations / S. Kagan et al. *City, culture and society*. 2018. Vol. 13. P. 32–45. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2017.09.005> (date of access: 28.11.2023).
17. Rausell-Köster P., Ramos Murphy A., Segovia Collado C. De los equipamientos culturales a la ciudad cultural. La experiencia proyectiva de la Ciutat de l’Artista Faller en València. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*. 2023. Vol. 137, no. 1. P. 99–115. URL: <https://doi.org/10.28939/iam.debats-137-1.6> (date of access: 28.11.2023).
18. Schedler K., Proeller I. The new public management: a perspective from mainland europe. *New public management, routledge*. 2005.
19. Chatterton P. Will the real creative city please stand up?. *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*. 2010.
20. Schedler K., Proeller I. The new public management: a perspective from mainland europe. *New public management, routledge*. 2005.
21. Grigolo M. Introducing the human rights city. *The human rights city*. 1 Ed. New York : Routledge, 2019. Series: Routledge advances in sociology, 2019. P. 1–31. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315628530-1> (date of access: 29.11.2023).
22. Harvey D. Rebel cities: from the right to the city to the urban revolution. Verso Books, 2019.

УДК 352/353:005.8:33.025.7(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.6>

Маматова Тетяна Валеріївна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-1844-5377

Удод Євген Григорович,

кандидат наук з державного управління,
заступник міського голови м. Кривий Ріг
ORCID ID: 0000-0001-8300-0580

УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЕМ ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО МІСТА: ПРОЦЕСНЕ МОДЕЛЮВАННЯ І КРАЩІ ПРАКТИКИ

MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT PROJECT PORTFOLIO FOR A LARGE INDUSTRIAL CITY: PROCESS MODELLING AND BEST PRACTICES

У статті визначено, що забезпечення стійкості території і громад в період воєнного стану та успішність повоєнного відновлення України актуалізує потребу поширення підходу управління проєктами, програмами та їх портфелями (Project, Program, and Portfolio Management), де управління портфелем розуміється як відбір, визначення пріоритетів та контроль програм і проєктів відповідно до стратегічних цілей та спроможності їх реалізації. Проєктна діяльність у сфері розвитку великого промислового міста передбачає досягнення поставлених перед органами місцевого самоврядування міста цілей та реалізацію наданих ним повноважень з використанням наявних ресурсів, при забезпеченні оптимізації управлінських витрат, мінімізації впливу ризиків та підвищення ефективності взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, органів самоорганізації населення та громадян з питань реалізації проєкту. До завдань офісу управління проєктами належать: розроблення і поширення методології управління проєктами в виконавчому комітеті міської ради та в інших організаціях територіальної громади; надання консультативної підтримки проєктним менеджерам і командам проєктів; визначення стандартів та норм управління проєктами; забезпечення доступу до інформації та інструментів для планування, виконання та моніторингу проєктів; визначення і контроль ключових показників ефективності проєктів та порівняння їх з поставленими цілями; управління ресурсами, в тому числі людськими, фінансовими та матеріальними ресурсами, необхідними для реалізації проєктів. Цифрове управління проєктами із використанням інструментів Microsoft (Microsoft Office 365; Microsoft Teams; Microsoft Project; Microsoft Power BI; Microsoft Planner) допомагає підвищити продуктивність та ефективність команди проєкту, спрощує процес управління та підвищує якість виконання робіт, знижуючи ризики невиконання обмежень проєкту за строками та бюджетом. Апробований програмний комплекс може бути також доповнений інструментами Microsoft Dynamics 365 Business Central та Microsoft Viva Goals задля забезпечення гнучкості (agile), що дозволить кожній команді проєкту швидко адаптуватися та впроваджувати інновації.

Ключові слова: публічне управління, місцеве самоврядування, управління, проєкт, програма, портфель, місто, стратегія, стратегічне планування, місцевий розвиток.

The article identifies that ensuring the resilience of territories and communities during martial law and the success of Ukraine's post-war recovery necessitates the spread of the Project, Programme, and Portfolio Management approach, where portfolio management is understood as the selection, prioritisation and control of programmes and projects in line with strategic goals and the ability to implement them. Project activities in the development of a large industrial city involve achieving the goals set for the city's local governments and exercising the powers granted to them using available resources, while optimising management costs, minimising the impact of risks and increasing the efficiency of interaction between executive authorities, local governments, enterprises, institutions, organisations regardless of ownership and subordination, self-organisation bodies and citizens on project implementation. The tasks of the project management office include: developing and disseminating a project management methodology in the executive committee of the city council and other territorial community organisations; providing advisory support to project managers and project teams; defining project management standards and norms; providing access to information and tools for project planning, implementation and monitoring; identifying and monitoring key project performance indicators and comparing them with the goals set; managing resources, including Digital project management

using Microsoft tools (Microsoft Office 365; Microsoft Teams; Microsoft Project; Microsoft Power BI; Microsoft Planner) helps to increase the productivity and efficiency of the project team, simplifies the management process and improves the quality of work, reducing the risk of not meeting project deadlines and budgets. The tested software package can also be supplemented with Microsoft Dynamics 365 Business Central and Microsoft Viva Goals to ensure agility, which will allow each project team to quickly adapt and innovate.

Key words: public administration, local government, management, project, programme, portfolio, city, strategy, strategic planning, local development.

Постановка проблеми. Забезпечення стійкості територій і громад в період воєнного стану та успішність повоєнного відновлення України актуалізує потребу поширення підходу управління проектами, програмами та їх портфелями (Project, Program, and Portfolio Management). Практика реалізації публічного управління в багатьох країнах свідчить, що лише системне поєднання інструментів стратегічного управління й управління проектами може забезпечити збалансований розвиток соціально-економічної системи будь-якого рівня (організація, муніципальне утворення, галузь, регіон, держава). Без реалізації проектів важко уявити розвиток як органів публічного управління, так і комерційних організацій, як великих корпорацій, так і малих підприємств. Управління на основі проектів підвищує гнучкість та динаміку організації, децентралізує відповідальність керівництва організацією з функціональним управлінням і дає можливість здійснення докорінних змін [1–3].

Застосування підходу управління проектами, програмами та їх портфелями у процесах регіонального та місцевого розвитку створює сприятливі умови для задоволення місцевих потреб, розв'язання регіональних і локальних проблем із урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку систем вищого рівня, залучення та обґрунтування розподілу необхідних внутрішніх та зовнішніх ресурсів в умовах конкурування за них громад і територій [3].

Великі міста є сучасними центрами урбанізації, які акумулюють в собі інформаційні, інтелектуальні, інноваційні, фінансові та інші ресурси. Підвищення ролі міст у розвитку суспільства було насамперед пов'язане з розвитком промислового виробництва [4; 5]. У ХХІ сторіччі міста стають також центрами розвитку креативних індустрій [6; 7], центрами інновацій і смартизації [8; 9].

Огляд попередніх досліджень і публікацій. Востанні роки питанням управління проектною та портфельною управлінню було присвячено низку публікацій у міжнародних і вітчизняних виданнях, зокрема: О. Єгорченковим, Є. Катаєвою, Ю. Хлевною розвинено понятійний апарат управління портфелями проектів і програм [10]; В. Морозовим запропоновано моделі та підхід до управління

портфелем проектів будівельних корпорацій [11]; М. Мартінсуо (M. Martinsuo) вивчав управління портфелем проектів у різних контекстах [12]; В. Рачем, О. Россошанською, О. Медведєвою та А. Євдокимовою здійснено системне моделювання розвитку інноваційних проектно-орієнтованих підприємств [13]; В. Хрутьба, О. Медведєва та А. Євдокимова дослідили фактори формування портфеля перспектив розвитку соціально-економічних систем [14]; В. Рачем, К. Абдулкадіром (K. Abdulkadir), О. Медведєвою, О. Бірюковим та О. Россошанською запропоновано метод формування портфеля шляхом конфігурації проектів-кандидатів на основі характеристик потоку [15]; Ю. Стародубом та А. Гарвісом зроблено внесок у розвиток моделей формування регіональних портфельів проектів [16]. Маємо також відзначити дослідження М. М. де Карвалью (M. M. De Carvalho), П. В. Б. В. Л. Лопес (P. V. B. V. L. Lopes) та Д. С. Л. Марзагао (D. S. L. Marzagão) щодо вивчення тенденцій та ґрунтового огляду опублікованих результатів досліджень у сфері управління портфелем проектів [17] та визначення сучасних дослідницьких тенденцій і нових напрямків управління проектами та портфелями, що здійснено С. Клеггом (S. Clegg) [18]. Методологічні засади матричного управління портфелями проектів і програм представлено у роботі Ю. Теслі, Т. Латишевої, О. Єгорченкова, Ю. Хлевної та Є. Катаєвої [19].

Мета статті – дослідити методологічні засади і кращі практики управління портфелем проектів розвитку великого промислового міста в умовах правового режиму воєнного стану в Україні та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. У 2020 році в межах дослідження [20] здійснено процесне моделювання регіональної системи підтримки проектів місцевого розвитку в Україні (рис. 1) на основі високорівневої моделі інтегрованої системи управління якістю за ISO 18091 [21].

Модель містить три контури: контур пріоритетів розвитку пов'язаних систем управління територіями різних рівнів; контур, зв'язки та процеси високорівневої моделі інтегрованої системи управління якістю; контур, зв'язки та процеси управління якістю (за ISO 9001). Основним

входом процесної моделі є «Потреби та очікування громадян та інших заінтересованих сторін». Виходом процесної моделі є «Задоволеність громадян та інших заінтересованих сторін».

Процеси керування системою формуються під впливом Цілей сталого розвитку (UN Sustainable Development Goals) та пріоритетів розвитку пов'язаних систем управління територіями різних рівнів, принципів та ключових цінностей програмування розвитку місцевого самоврядування.

Ключові процеси підтримання: управління взаємодією із заінтересованими сторонами (стейкхолдерами); фінансове забезпечення; залучення органів місцевого самоврядування й самоорганізації населення до участі в конкурсах проєктів місцевого розвитку різних рівнів; кадрове забезпечення управління проєктами і програмами місцевого розвитку. Результативність процесів поточної діяльності (управління портфелями, програмами, проєктами) забезпечується реалізацією процесів управління якістю за ISO 9001: програмування і планування розвитку із виокремленням підсистеми програмування розвитку спе-

цифічних територій регіону; моніторинг ходу реалізації та оцінювання успішності проєктів та програм місцевого розвитку; лідерство; постійне поліпшування. Протягом 2021-2023 років модель було апробовано у м. Кривий Ріг – одному з великих промислових міст України.

Керівництвом міської ради було визнано, що проєктна діяльність передбачає досягнення поставлених перед органами місцевого самоврядування міста цілей та реалізацію наданих ним повноважень з використанням наявних ресурсів, при забезпеченні оптимізації управлінських витрат, мінімізації впливу ризиків та підвищення ефективності взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, органів самоорганізації населення та громадян з питань реалізації проєкту.

З метою впровадження проєктної діяльності в органах місцевого самоврядування на підприємствах, в установах та організаціях комунальної власності міста Кривого Рогу Рішенням виконкому міської ради від 19 січня 2022 р. № 18 затвер-

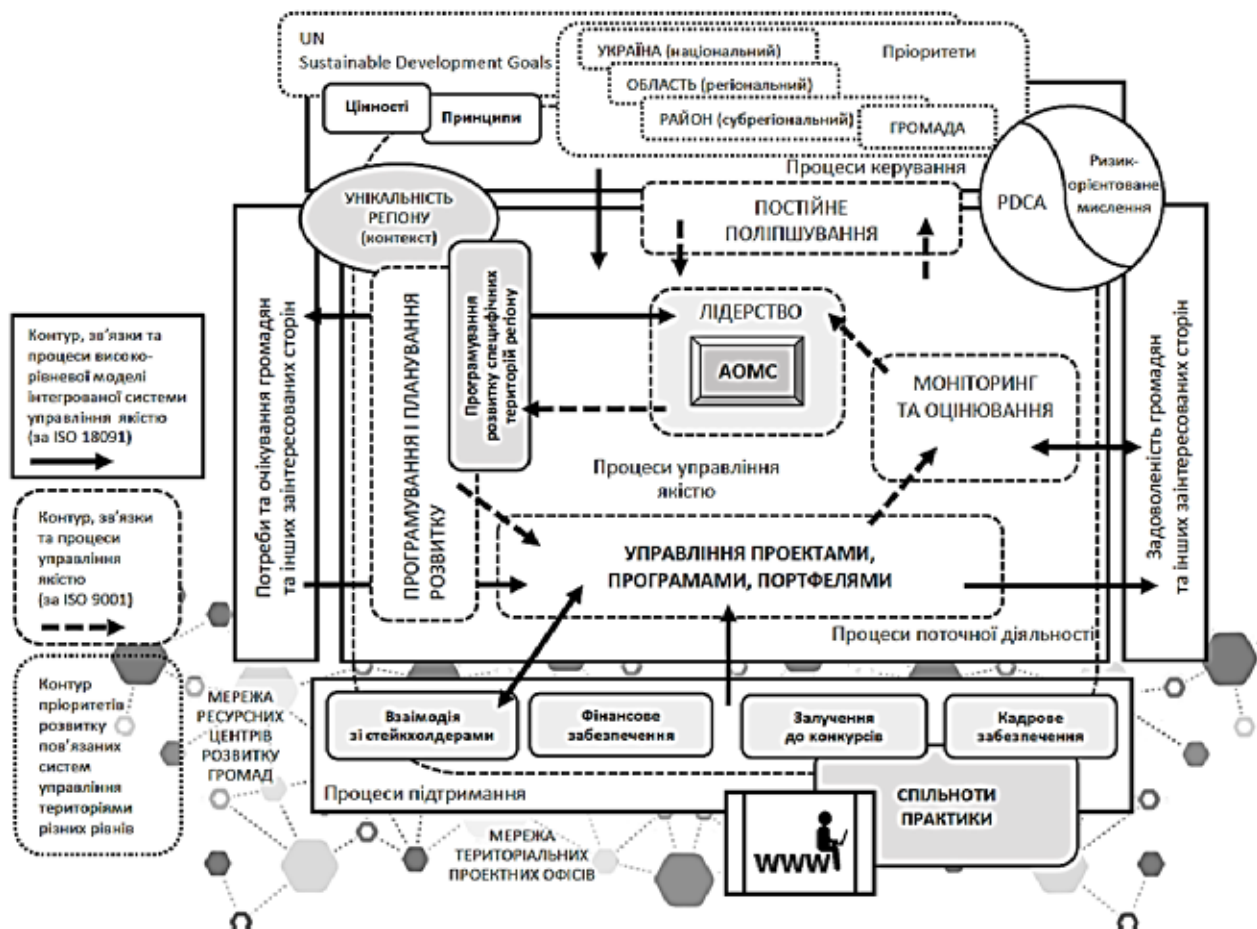

Рис. 1. Процесна модель регіональної системи підтримки проєктів місцевого розвитку в Україні [21, с. 11]

джено «Положення про організацію проектної діяльності» [22], яке було розроблене на з урахуванням вимог міжнародних та національних стандартів [23–26]. Також цим рішенням у виконавчому комітеті Криворізької міської ради створено спеціалізовану структуру – Офіс управління проектами (Project Management Office, PMO), виконання функції якого покладено на КП «Інститут розвитку міста Кривого Рогу» [27].

До завдань офісу управління проектами належать: розроблення і поширення методології управління проектами в виконавчому комітеті міської ради та в інших організаціях територіальної громади; надання консультативної підтримки проектним менеджерам і командам проектів; визначення стандартів та норм управління проектами; забезпечення доступу до інформації та інструментів для планування, виконання та моніторингу проектів; визначення і контроль ключових показників ефективності проектів та порівняння їх з поставленими цілями; управління ресурсами, в тому числі людськими, фінансовими та матеріальними ресурсами, необхідними для реалізації проектів.

Реалізація зазначених завдань підвищує результативність процесів реалізації проектів, програм і їх портфелів, через зниження ризиків і витрат, що забезпечує високу якість проектної діяльності і її продуктів, сприяє досягненню успіху в реалізації стратегічних цілей розвитку міста.

Матрична структура управління портфелем проектів м. Кривий Ріг представлена на рис. 2.

Враховуючи досвід у реалізації проектів на рівні міста, районні в місті ради почали використовувати методи проектного управління. Наразі створено два проектних відділи у Сакаганській та Тернівській районних у місті радах.

У структурі актуального портфелю проектів розвитку м. Кривий Ріг можна виокремити три складові (табл. 1):

I. Цифрова трансформація управлінських процесів: «Упровадження та розвиток Єдиної інформаційної системи міста Кривого Рогу»; «Система управління активами міста Кривого Рогу»; «Система електронного обліку ресурсів, контролю процесів та раціонального розподілу допомоги»; «Упровадження інформаційної системи для аналітики всіх видів допомог у м. Кривому Розі».

II. Вирішення пріоритетних проблем та потреб міста: «Житло для внутрішньо переміщених осіб»; «Нове будівництво комплексу з перероблення, знешкодження та складування твердих побутових відходів у Металургійному р-ні м. Кривого Рогу Дніпропетровської області»; «Підвищення енергоефективності громадських будівель у м. Кривому Розі, що здійснюється в рамках співпраці з Європейським банком реконструкції та розвитку».

III. Повосенний інноваційний розвиток: «Платформа реалізації науково-інноваційних ідей «Криворізька інновація»»; «Збільшення інвестиційної привабливості індустріального парку “Кривбас”»; «Створення індустріального парку на вул. Окружній»; «”Технопарк-Фенікс” на базі

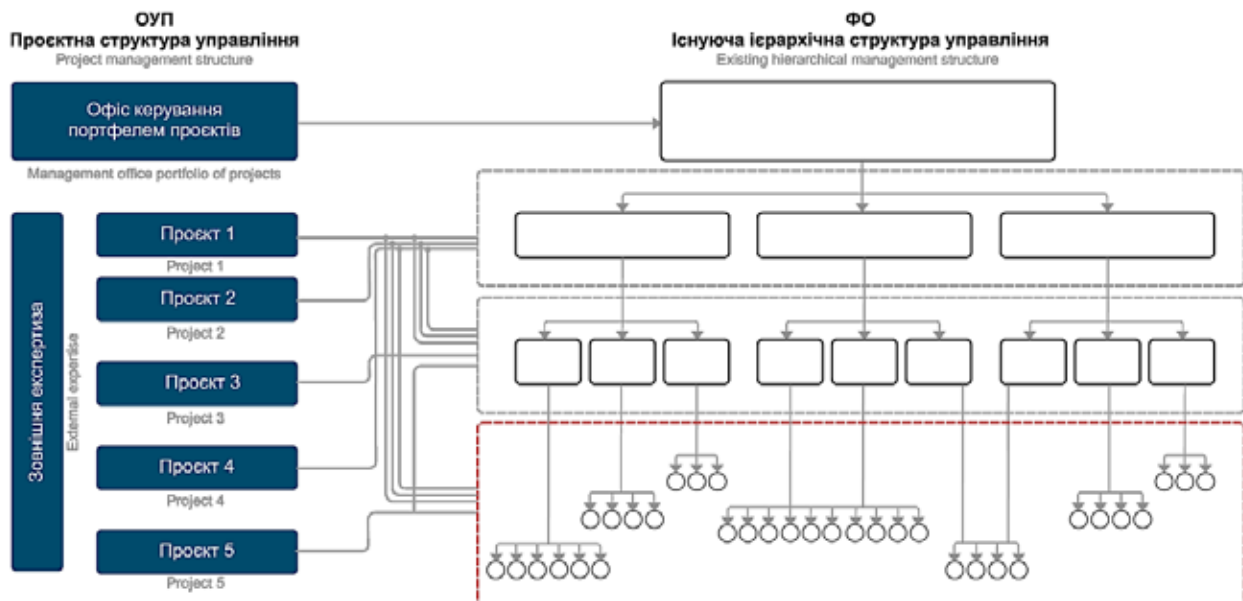

Рис. 2. Матрична структура управління портфелем проектів м. Кривий Ріг

Джерело: робочі матеріали КП «Інститут розвитку міста Кривого Рогу»

Таблиця 1

Структура актуального портфелю проєктів розвитку м. Кривий Ріг

Підпортфель	Проекти підпортфелю
I. Цифрова трансформація управлінських процесів	– Єдина інформаційна система – Управління активами міста – Електронний облік ресурсів, контроль процесів та раціонального розподілу допомоги – Аналітика всіх видів допомог
II. Вирішення пріоритетних проблем та потреб міста	– Житло для ВПО – Нове будівництво комплексу поводження з ТПВ – Підвищення енергоефективності громадських будівель
III. Повосний інноваційний розвиток	– Платформа реалізації науково-інноваційних ідей «Криворізька інновація» – Індустріальний парк – Технопарк-Фенікс

Джерело: розроблено авторами за матеріалами [45]

Рис. 3. Приклад візуалізації консолідованої звітності портфелю проєктів розвитку м. Кривий Ріг

Науково-дослідного гірничорудного інституту (НДГРІ) ДВНЗ “Криворізький національний університет”».

Із 2021 року у місті впроваджується цифрове управління проєктами (Digital Project Management) – підхід до управління проєктами, що використовує сучасні технології та інструменти для керування процесом розробки та впровадження проєктів, і передбачає використання комплексу онлайн-інструментів та програмного забезпечення, які сприяють ефективним комунікаціям, плануванню, контролюванню та аналізуванню процесів як окремого проєкту, так і портфелю проєктів.

Основні переваги цифрового управління проєктами: зменшення часу й витрат на управління проєктом завдяки використанню онлайн-інструментів для спілкування та планування; підвищення ефективності комунікації між учасниками проєкту завдяки використанню цифрових засобів; можливість швидкого доступу до інформації про стан проєкту та роботи над ним; забезпечення більш точного та ефективного контролю за процесами у рамках проєкту.

Керування проєктами і моніторинг офісом управління проєктами здійснюється за допомогою інструментів Microsoft (Microsoft Office 365; Microsoft Teams; Microsoft Project; Microsoft Power

BI; Microsoft Planner), що в свою чергу гарантують дотримання обмежень реалізацію кожного проєкту за трьома вимірами – термін, витрати, якість. Так, у межах упровадження технологій моніторингу було створено консолідовану звітність PowerBI для візуалізації даних. Це дає змогу швидко відстежувати всю необхідну інформацію про хід виконання проєкту (рис. 3).

Використання зазначених інструментів: дає змогу спростити аналіз та використовувати інформацію для прийняття управлінських рішень; створює єдину базу даних управління проєктами; забезпечує призначення, виконання, контроль за дорученнями та відстеження статусу виконання доручення. У 2023 році планується доповнити програмний комплекс інструментами: Microsoft Dynamics 365 Business Central та Microsoft Viva Goals.

Надзвичайно важливим є те, що цифрові інструменти дозволяють ефективно спілкуватися з командою проєкту та ділитися інформацією, забезпечуючи доступ до даних у реальному часі, що дозволяє уникнути помилок та затримок. Наступним кроком цифровізації проєктної діяльності у місті має стати забезпечення гнучкості (agile) через упровадження Microsoft Dynamics 365, що дозволить кожній команді швидко адаптуватися та впроваджувати інновації [28]. Таким чином, цифрове управління проєктами допомагає підвищити продуктивність та ефективність команди проєкту, спрощує процес управління та підвищує якість виконання робіт, знижуючи ризики невиконання обмежень проєкту за строками та бюджетом.

Наступним кроком є упровадження професійного управління портфелем проєктів розвитку – відбір, визначення пріоритетів та контроль програм і проєктів відповідно до стратегічних цілей та спроможності їх реалізації [29].

Висновки та напрями подальших досліджень.

1. Забезпечення стійкості територій і громад в період воєнного стану та успішність повоєнного відновлення України актуалізує потребу поширення підходу управління проєктами, програмами та їх портфелями (Project, Program, and Portfolio Management), де управління портфелем розуміється як відбір, визначення пріоритетів та контроль програм і проєктів відповідно до стратегічних цілей та спроможності їх реалізації (Т. Маматова)

2. Проєктна діяльність у сфері розвитку великого промислового міста передбачає досягнення поставлених перед органами місцевого самоврядування міста цілей та реалізацію наданих ним повноважень з використанням наявних ресурсів, при забезпеченні оптимізації управлінських витрат, мінімізації впливу ризиків та підвищення ефективності взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, органів самоорганізації населення та громадян з питань реалізації проєкту. (Є. Удод).

3. Цифрове управління проєктами із використанням інструментів Microsoft (Microsoft Office 365; Microsoft Teams; Microsoft Project; Microsoft Power BI; Microsoft Planner) допомагає підвищити продуктивність та ефективність команди проєкту, спрощує процес управління та підвищує якість виконання робіт, знижуючи ризики невиконання обмежень проєкту за строками та бюджетом. Апробований програмний комплекс може бути також доповнений інструментами Microsoft Dynamics 365 Business Central та Microsoft Viva Goals задля забезпечення гнучкості (agile), що дозволить кожній команді проєкту швидко адаптуватися та впроваджувати інновації (Є. Удод).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Децентралізація влади в Україні: оцінювання результатів формування та розвитку самодостатніх громад : монографія / за заг. та наук. ред. С. М. Серьогіна, І. А. Чикаренко. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2018. 292 с.
2. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : монографія / за заг. та наук. ред. С. М. Серьогіна, Ю. П. Шарова. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2016. 276 с.
3. Стратегічний вибір Дніпропетровщини: від сучасних реалій до бажаного майбутнього : монографія / за заг. та наук. ред. І. А. Чикаренко, Т. В. Маматової. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2021. 162 с.
4. Меліхова Т.Л. Великі міста України в індустріальну епоху. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9 / 908. С. 908–914.
5. Бабаєв В. М. Управління великим містом: теоретичні і прикладні аспекти : монографія. Харків : ХНАМГ, 2010. 307 с.
6. Florida R. New urban crisis: gentrification, housing bubbles, growing inequality, and what we can do about it. Oneworld Publications, 2017. 368 p.
7. Bianchini F. Reflections on the origins, interpretations and development of the creative city idea. *Cities and creativity from the renaissance to the present*. 2017. P. 23–42. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315167046-2>.
8. Андрієнко А. О. Упровадження концепції «Smart City» в управління великими містами України : монографія. Вінниця, Україна : ГО «Європейська наукова платформа», 2023. 196 с. DOI: <https://doi.org/10.36074/Andriienko-monograph.2023>.

9. Gracias J. S., Parnell G. S., Specking E., Pohl E. A., Buchanan R. Smart Citiesn – A Structured Literature Review. *Smart Cities*. 2023. Vol. 6. P. 1719–1743. <https://doi.org/10.3390/smartcities6040080>.
10. Єгорченков О. В., Катаєва Є. Ю., Хлевна Ю. Л. Понятійний апарат управління портфелями проєктів і програм в 4П-середовищі. *Вісник Черкаського державного технологічного університету*. 2018. Т. 1. № 4. С. 119–125. URL: <http://dx.doi.org/10.24025/2306-4412.4.2018.162814>.
11. Morozov V. V. Model development and portfolio management project construction corporations. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2011. Т. 1. № 6(49). С. 8–10. URL: <http://journals.urau.ua/eejet/article/view/2371/2173>
12. Martinsuo M. Project portfolio management in practice and in context. *International Journal of Project Management*. 2013. Vol. 31. Iss. 6. P. 794-803. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2012.10.013>
13. Rach V., Rossoshanska O., Medvedieva O., Yevdokymova A. System Modeling of Development of Innovative Project-Oriented Enterprises. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. № 1. С. 105–131. URL: <https://doi.org/10.21272/mmi.2019.1-09>
14. Хрутьба В. О., Медведєва О. М., Євдокімова А. В. Когнітивне моделювання активності зацікавлених сторін як фактор формування портфелю проєктів розвитку соціально-економічних систем (на прикладі екологічних проєктів). *Управління проєктами, системний аналіз та логістика*. 2012. № 10. С. 285–292.
15. Rach V., Abdulkadir K., Medvedieva O., Biriukov O., Rossoshanska O. Construction of a portfolio formation method by configuring projectcandidates based on flow characteristics. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2020, V. 1. № 3 (103). P. 47–61. URL: <http://dx.doi.org/10.15587/1729-4061.2020.193935>.
16. Стародуб Ю. П., Гаврись А. П. Модель формування регіональних портфелів проєктів систем захисту територій від затоплень. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2016. № 13. С. 70–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vldubzh_2016_13_11.
17. Carvalho M. M. de, Lopes P. V. B. V. L., Marzagão D. S. L. Project portfolio management: trends and contributions of literature. *Gestão & Produção*. 2013. Vol. 20. № 2. P. 433–454. URL: <https://doi.org/10.1590/s0104-530x2013000200013>.
18. Clegg S., Killen C. P., Biesenthal C., Sankaran S. Practices, projects and portfolios: Current research trends and new directions. *International Journal of Project Management*. 2018. Vol. 36. № 5. P. 762–772. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2018.03.008>
19. Матричне управління портфелями проєктів і програм : навч. посіб. / Тесля Ю., Латишева Т., Єгорченков О., Хлевна Ю., Катаєва Є. ; М-во освіти і науки України ; Черкаськ. держ. технолог. ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2022. 119 с.
20. Удод Є. Г. Формування регіональної системи підтримки проєктів місцевого розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04. Дніпро: ДРІДУ, 2020. 20 с.
21. ISO 18091:2019. Quality management systems – Guidelines for the application of ISO 9001 in local government. URL: <https://www.iso.org/standard/72808.html>.
22. Про затвердження Положення про організацію проєктної діяльності : Рішення виконавчого комітету Криворізької міської ради від 19.01.2022 № 18. URL : https://kr.gov.ua/normativno_pravovi_akti.
23. ДСТУ ISO 9000:2015. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів : (ISO 9000:2015, IDT). На заміну ДСТУ ISO 9000:2007 ; надано чинності 2016–07–01. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. V, 45 с.
24. ДСТУ ISO 9001:2015. Системи управління якістю. Вимоги : (ISO 9001:2015, IDT). На заміну ДСТУ ISO 9001:2009 ; надано чинності 2016–07–01. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. IX, 22 с.
25. ISO 10006:2017 – Guidelines for quality management in projects. URL: <https://www.iso.org/ru/standard/70376.html>.
26. ISO 31000:2018 Risk management – Guidelines. URL: <https://www.iso.org/standard/65694.html>.
27. КП «Інститут розвитку міста Кривого Рогу». URL: <https://www.facebook.com/irm.kr.ua/>.
28. Microsoft Dynamics 365: Stay agile. Do more with less. *Microsoft* : website. 2023. URL : <https://dynamics.microsoft.com/en-us/>.
29. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide) and The Standard for Project Management. Project Management Institute, Inc. ; Sevens Edition, 2021. 368 p.

УДК 005.95/96:37:355

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.7>

Ручкіна Маріанна Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри освітнього менеджменту та публічного управління

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ORCID ID: 0000-0002-7170-4078

Гжибовська Тетяна Степанівна,

кандидат політичних наук,

викладач кафедри освітнього менеджменту та публічного управління

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ORCID ID: 0000-0002-8070-5179

СУЧАСНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

MODERN ASPECTS OF STAFF MANAGEMENT OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION UNDER THE CONDITIONS OF A SPECIAL PERIOD

У статті наведено сучасні аспекти управління персоналом закладу освіти в умовах особливого періоду. Управління персоналом є одним із головних напрямів в будь-якій організації, оскільки результативність та досягнення цілей організації залежать від злагодженості та відповідальності персоналу. На сьогодні існує багато технологій роботи з персоналом, які різняться за напрямом впливу, витратами часу, тривалості та ефективності впливу. Проте варто зазначити, що сучасні методи управління персоналом ґрунтуються на тому, що кожен працівник є людиною, яка має свої особисті соціальні, психологічні та фізіологічні особливості. І саме ці особливості впливатимуть на результативність роботи та соціально-психологічний клімат в організації, що має значний вплив на ефективність роботи персоналу в умовах особливого періоду. Метою дослідження є узагальнення та систематизація методів управління персоналом закладів освіти та інтерпретація результатів дослідження сучасних аспектів управління персоналом у закладах освіти в умовах особливого періоду.

Узагальнено та систематизовано підходи до класифікації методів управління персоналом. Схарактеризовано інноваційні персонал-технології, серед яких: залучення персоналу, оцінка діяльності, якісний розвиток, стимулювання, формування ефективної поведінки. Визначено методи, які найчастіше використовують для оцінки діяльності персоналу в закладі освіти, а саме: рейтинг, експертна оцінка, оцінка якостей працівника, метод ділової характеристики, тестування, метод біографічного опису, метод обговорення. Інноваційними методами управління персоналом в закладах освіти є: метод кар'єрограми, сесія питань, коучинг, метод інверсії, E-learning тощо.

Проблемами, що постали перед керівниками закладів освіти в особливий період визначено такі: міграція учасників освітнього процесу; організація освітнього процесу дистанційно в особливий період; психологічний клімат у колективі педагогічних працівників та дітей; підготовка освітнього середовища закладів освіти до змішаного навчання; облаштування сховища у закладах освіти; організація навчання у кілька змін; масове звільнення педагогічних працівників; зниження мотивації у персоналу; тривожність батьків за дітей під час перебування у закладах освіти.

Ключові слова: управління персоналом, заклад освіти, особливий період, методи управління персоналом, принципи управління, чинники, персонал-технології.

The article presents modern aspects of personnel management of an educational institution in the conditions of a special period. Personnel management is one of the main directions in any organization, because the effectiveness and achievement of the organization's goals depend on the coordination and responsibility of the personnel. Today, there are many technologies for working with personnel, which differ in the direction of influence, time spent, duration and effectiveness of influence. However, it is worth noting that modern methods of personnel management are based on the fact that each employee is a person who has his own personal social, psychological and physiological characteristics. And it is these features that will affect work performance and the socio-psychological climate in the organization, which has a significant impact on the effectiveness of staff work in the conditions of a special period. The purpose of the research is to generalize and systematize the methods of personnel management of educational institutions and interpret the results of research into modern aspects of personnel management in educational institutions in the conditions of a special period.

Approaches to the classification of personnel management methods are summarized and systematized. Innovative personnel technologies are characterized, including: personnel involvement, performance evaluation, quality development, stimulation, formation of effective behavior. The methods that are most often used to evaluate the activity of personnel in an educational institution are defined, namely: rating, expert evaluation, evaluation of employee qualities, the method of business characteristics, testing, the method of biographical description, the method of discussion. Innovative methods of personnel management in educational institutions are: career chart method, question session, coaching, inversion method, E-learning, etc.

The problems faced by the heads of educational institutions during the special period are as follows: migration of participants in the educational process; organization of the educational process remotely in a special period; psychological climate in the team of teaching staff and children; preparation of the educational environment of educational institutions for mixed learning; arrangement of storage in educational institutions; organization of training in several shifts; mass dismissal of teaching staff; decrease in staff motivation; anxiety of parents for children during their stay in educational institutions.

Key words: *personnel management, educational institution, special period, personnel management methods, management principles, factors, personnel-technologies.*

Вступ. Функціонування, розвиток та конкурентоспроможність будь-якої організації залежать від впливу зовнішнього та внутрішнього середовища. Внутрішнє середовище є одним із ключовим чинників розвитку і конкурентоспроможності організації, оскільки від управління персоналом, мотивування і стимулювання кадрового потенціалу залежатимуть не лише надання якісних послуг, а і якість самих послуг. Управління персоналом в умовах особливого періоду вимагає від керівників готовності до управління в умовах невизначеності, що зумовлює домінування таких професійних якостей, як: стресостійкість, толерантність, мобільність, адаптивність, асертивність, аналітичність та прогнозування.

Зауважимо, що внутрішнє середовище може бути і джерелом проблем в організації. Саме усі зміни, що відбуваються ззовні та всередині організації вимагають від керівника правильно реагувати та робити певні акценти на тих чи інших методах, принципах, підходах управління персоналом, враховуючи специфіку організації та обставини.

Управління персоналом у закладі освіти має свою специфіку, яка передбачає не лише організацію освітнього процесу на високому рівні, але і його забезпечення, зокрема створення комфортного освітнього середовища та психологічної атмосфери у закладі. Керівник закладу освіти повинен створювати комфортні умови для роботи колективу, застосовуючи та поєднуючи різні методи управління персоналом.

На сьогодні в науці та практиці управління закладом освіти існують різноманітні методи та моделі управління персоналом, водночас вони не є універсальними, оскільки не завжди забезпечують комплексність впливу на якість освіти, не враховують низки чинників, які щоденно виникають у колективі під час особливого періоду.

Управління колективом, різновиди методів управління персоналом, функції, принципи, алгоритми розглядаються у працях вітчизняних

та зарубіжних учених, серед яких: О. Крушельницька, М. Іванова, Н. Рудь, І. Шубала, О. Потьомкіна, О. Серета, О. Шубалій, Н. Сторова, О. Пожар, С. Зеленський, О. Лизунова, Я. Іщенко, Г. Кондрашова, А. Устіловська, А. Холодницька, І. Яковенко, О. Петряєв, В. Брич, М. Виноградський, В. Нечаєв, Л. Балабанова, О. Сардак, Т. Погорелова, Л. Позднякова, А. Троян, І. Романець, Н. Стеценко та ін.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в узагальненні та систематизації методів управління персоналом закладів освіти та інтерпретації результатів дослідження сучасних аспектів управління персоналом у закладах освіти в умовах особливого періоду.

Для досягнення мети вважаємо за доцільне розв'язання таких завдань:

- 1) узагальнити та систематизувати підходи до класифікації методів управління персоналом;
- 2) інтерпретувати результати опитування щодо використання методів, принципів управління персоналом у закладі освіти; визначення чинників, які впливають на управління персоналом в умовах особливого періоду;
- 3) визначення чинників, які впливають на управління персоналом в умовах особливого періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз науково-методичної літератури дає можливість зазначити, що управління персоналом розглядають, як: спосіб впливу на колектив або окремого співробітника з метою досягнення поставленої цілі, координації його діяльності у процесі діяльності організації; сукупність різноманітних методів і прийомів, що використовуються для активізації ініціативи і творчого потенціалу співробітників з метою досягнення поставлених цілей організації та власних потреб [1, с. 17; 2].

Науковці (О. Крушельницька, Н. Рудь, І. Шубала, О. Потьомкіна, О. Серета, О. Шубалій та ін.) зазначають, що метою методів управління є забезпечення гармонії, органічного поєднання

інтересів (індивідуальні, колективні, громадські) задля створення високої ефективності праці співробітників, узгодженості їх дій та максимальної активізації персоналу на досягнення поставлених цілей організації [2; 1].

Так, управління персоналом ми розглядаємо як сукупність принципів, методів і процедур впливу організації на своїх співробітників із метою максимального використання їх трудового потенціалу.

У наукових джерелах окрім традиційних методів (економічні, соціально-психологічні, адміністративні) управління персоналом є класифікація методів за ознаками, а саме: за характером етапів управлінської діяльності (підготовка, ухвалення, організація, контроль виконання управлінських рішень); за характером етапів здійснення впливу на виконавців (економічні, організаційно-розпорядчі, правові, соціально-психологічні); за характером впливу на виконавців (прямого впливу, непрямого впливу); за характером застосування (загальні, спеціальні); за характером впливу на трудову поведінку людей у сфері спільної праці (стимулювання, інформування, переконання, адміністративний примус) [3, с. 80].

Деякі учені (М. Іванова, Н. Єгорова) методи управління персоналом визначають саме для виробничих організацій та визначають: системний аналіз, метод декомпозиції, метод послідовної підстановки, динамічний метод, метод структуризації цілей, експертно-аналітичний метод, нормативний метод, параметричний метод, метод функціонально-вартісного аналізу, метод головних компонентів, балансовий метод, метод порівнянь, досвідчений метод, метод аналогій, метод творчих нарад, метод колективного блокнота, морфологічний аналіз, метод контрольних питань [4, с. 85].

Враховуючи сучасні тенденції та зміни в управлінській діяльності, науковці вважають за необхідне визначити інноваційні методи управління персоналом. На думку О. Лизунової, Я. Іщенко, Г. Кондрашової, А. Холодницької, І. Яковенка, О. Петряєва, сучасний керівник будь-якої організації окрім традиційних методів управління персоналом має використовувати такі інноваційні: підбір персоналу, оцінка діяльності, навчання персоналу, система винагород, управління кар'єрою [5; 6; 7]. Дещо іншу класифікацію інноваційних методів управління персоналом пропонують А. Касич, О. Бурба, які до запропонованих п'яти методів додають методи формування ефективної поведінки персоналу.

О. Лизунова, Я. Іщенко, Г. Кондрашова, А. Устїловська інноваційні методи управління персоналом об'єднують у персонал-технології і визна-

чають такі: залучення персоналу (аутсорсинг, аутстафінг, лізінг персоналу, хедхантинг, рекрутинг, скрининг), оцінка діяльності (автоматизація інформаційної системи управління персоналом, системи таємного контролю працівника), якісний розвиток (реінженерінг, розробка та застосування кар'єраграм, тренінги, коучинг, самонавчання, E-learning, кейс-стаді), стимулювання (внутрішній маркетинг, застосування преміального фонду, що стимулює такі якості персоналу, як креативність та інноваційність), формування ефективної поведінки (альтер-его, сесія питань, символ, виклик, метод Scamper, метод провокацій, рефреймінг, метод інверсії та ін.) [6; 8].

Отже, різновиди методів є загальними для інноваційних методів управління персоналом та персонал-технологій. Запропонована класифікація персонал-технологій є універсальною і кожна організація буде обирати для себе саме ті, які будуть найбільш ефективними саме для неї, враховуючи власну специфіку та формування корпоративної культури.

У науковій літературі інноваційні технології в управлінні людськими ресурсами розглядають з двох точок зору, а саме: нові методи управління людськими ресурсами, які підвищують ефективність організації (на практиці – інноваційні технології в управлінні людськими ресурсами) та традиційні технології (спрямовані на впровадження інновацій в кадрову діяльність організації). Загалом, використання інновацій у сфері управління персоналом пов'язане з вирішенням таких завдань: підвищення продуктивності праці; ефективний розвиток людських ресурсів; покращення взаємовідносин та створення творчого середовища; покращення якості трудового життя; стимулювання творчих ідей; звільнення менеджерів від рутинної роботи та ефективне використання навичок і компетенцій працівників; підвищення відкритості та адаптивності працівників до інновацій; лояльність та згуртованість колективу; збалансування інтересів компанії та працівників [9].

О. Пожар та С. Зеленський наголошують на важливості використання ключових функцій в управлінні персоналом окрім традиційних (загальні, специфічні) функцій. Ключові функції передбачають: залучення та відбір персоналу; мотивація персоналу; покращення системи оплати праці; створення умов для навчання та підвищення кваліфікації; управління якістю діяльності персоналу; удосконалення методів оцінки персоналу; налагодження морально-психологічного клімату колективу; створення умов для кар'єри співробітників; участь у розробці стратегії [10].

Слід зазначити, що в умовах особливого періоду перед керівниками будь-яких організацій виникло багато труднощів та викликів до яких жоден із керівників не був готовий. Серед труднощів можна визначити такі: масова міграція населення, внутрішнє переміщення населення, евакуація підприємств, військова мобілізація, логістичні складнощі, психологічний стан персоналу організацій, безпека працівників, навантаження працівників, які залишилися працювати, емоційний стан та ментальне здоров'я персоналу, зниження мотивації тощо.

Ґрунтуючись на труднощах та викликах, що постали перед керівниками організацій, М. Деркач та О. Мізіна виокремили інструменти управління персоналом в умовах війни. До таких інструментів віднесено: безпекові (розробка плану дій персоналу у різних ситуаціях, створення безпечних просторів, евакуація родин співробітників), соціально-психологічні (надання психологічної та гуманітарної підтримки, чіткий розподіл обов'язків), організаційно-адміністративні (впровадження дистанційної роботи, регулярні наради, надання безстрокових відпусток), економічні заходи (перехід з фактичної до фіксованої зарплати, введення премій за добровільну роботу під час тривоги, робітникам, які працюють замість відсутніх працівників тощо). На думку учених, економічні заходи суперечать чинному трудовому законодавству, однак вони наголошують, що організаціям слід переходити на ситуативне авторитарне управління, зосереджуючись на турботі за персоналом та їх родинами [11]. На нашу думку, слід звернути увагу на доцільність добровільної роботи під час тривоги, оскільки це у першу чергу є небезпечним.

Виявлення думки педагогічних працівників закладів освіти щодо управління персоналом відбувалося за допомогою анкетування. Завданнями дослідження були такі: виявити різновиди використання методів та принципів управління персоналом в закладах освіти; визначити чинники, які впливають на позитивний/негативний результат управління персоналом; визначити проблеми, які постали перед керівниками закладів освіти в особливий період.

За результатами анкетування виявлено, що принципами, які найчастіше використовують у закладах освіти є такі: контроль виконання рішень (96,2%); принцип плановості (77,7%); принцип лінійного, функціонального і цільового управління (70,37%); поєднання єдиноначальності і колегіальності (55,5%); відбору, підбору і розстановки кадрів (31,4%); централізації і децентраліза-

ції (20,3%); демократичного централізму (14,8%); науковості (9,25%); єдності розпорядництва (5,55%). Отже, із отриманих результатів бачимо, що найвищі показники пов'язані саме з функціями управління (контролю, планування) і структурою управління. Низькі результати за принципом відбору, підбору і розстановки кадрів, на нашу думку, пов'язані з тим, що останнім часом усі заклади освіти мають велику потребу у фахівцях і відповідно не мають можливості здійснювати певний конкурсний відбір через відсутність претендентів на посаду.

Серед методів управління персоналом за характером здійснення впливу на виконавців перевагу надали організаційно-розпорядчим методам (31,4%), соціально-психологічним (25,09%), правовим (24,07%), економічним (18,5%).

За характером впливу на трудову поведінку більшість (90,7%) зазначили метод інформування, 62,9% наголосили на методі стимулювання, 35,1% зазначили метод переконання і 14,8% – метод адміністративного примусу. Такі результати засвідчують, що керівництво закладів освіти своєчасно розповсюджує інформацію серед працівників свого закладу, переконуючи та стимулюючи працівників. Водночас має місце і метод адміністративного примусу, що безпосередньо пов'язано із знаходженням персоналу у сховищі під час повітряних тривог.

Слід зазначити, що серед методів, які найчастіше використовують для оцінки діяльності персоналу в закладі освіти виявлено такі: рейтинг (22,2%), експертна оцінка (20,3%), оцінка якостей працівника (18,5%); метод ділової характеристики (12,9%), тестування (11,1%), метод біографічного опису (9,25%), метод обговорення (5,55%). Зауважимо, що також респондентами зазначено, що у закладах використовують різні методи оцінки діяльності персоналу і це залежить від виду дослідження або часу його здійснення.

Чинниками, що найбільше впливають на задоволеність роботою персоналу закладу освіти визначено такі: комфортна психологічна атмосфера у колективі (87%), організація корпоративного навчання та майстер-класів (83,7%); партнерські взаємовідносини з керівництвом (51,8%); складність роботи (44,4%); підтримка та допомога керівництва (38,8%); заробітна платня (100%); безпечна робота (без тривоги) (100%); можливість отримання звань та категорій (41,1%); застосування інновацій у професійній діяльності (18,5%).

Серед проблем, що постали перед керівниками закладів освіти були такі: міграція учасників освітнього процесу; організація освітнього про-

цесу дистанційно в особливий період; психологічний клімат у колективі педагогічних працівників та дітей; підготовка освітнього середовища закладів освіти до змішаного навчання; облаштування сховища у закладах освіти; організація навчання у кілька змін; масове звільнення педагогічних працівників; зниження мотивації у персоналу; тривожність батьків за дітей під час перебування у закладах освіти тощо. Також керівниками було зазначено, що значно збільшилася необхідність функції мотивування та стимулювання в особливий період, оскільки погіршувався психологічний клімат у колективі. Значна увага також надається своєчасному ухваленню рішень.

Висновки. Отже, інноваційні методи управління персоналом дозволяють здійснювати безперервний процес впливу керівництва організації на інтереси, поведінку й діяльність працівників. Методи і принципи управління персоналом слід комбінувати залежно від мети, ситуацій та чинників. Система управління персоналом під час особливого періоду буде ефективнішою за умови

створення безпечного середовища та психологічної підтримки колективу.

За результатами опитування ідентифіковано такі інноваційні методи управління персоналом в закладах освіти: метод кар'єрограми, сесія питань, коучинг, метод інверсії, E-learning тощо.

Для удосконалення процесу управління персоналом у закладах освіти в особливий період рекомендуємо: організувати корпоративне навчання з психологічної підтримки, професійного, емоційного вигорання колективу в умовах особливого періоду; провести анонімне опитування персоналу закладу освіти з питань удосконалення методів управління персоналом; провести у закладі освіти мозковий штурм на тему «Мотивація та стимулювання персоналу до удосконалення результативності професійної діяльності» та затвердити систему заохочень персоналу. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці заходів щодо підтримки доброзичливих взаємовідносин у колективі в особливий період.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шубалий О. М., Рудь Н. Т., Гордійчук А. І., Шубала І. В., Дзямулич М. І., Потьомкіна О. В., Середа О. В. Управління персоналом : підручник / за заг. ред. О. М. Шубалого. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2018. 404 с.
2. Крушельницька О. В. Управління персоналом : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2003. 296 с.
3. Данюк В. М., Петюх В. М., Цимбалюк С. О. Менеджмент персоналу : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2006. 398 с.
4. Іванова М. І., Єгорова Н. О. Використання сучасних методів управління персоналом на виробничих підприємствах. *Економічний вісник НГУ*, 2011. №3. С. 82–91.
5. Яковенко І. В., Петряєв О. О. Інноваційні методи управління персоналом підприємства. *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві: зб. наук. праць за матер. Міжнарод. наук.-практ. конференції (20 березня 2020 року Велико-Тирново, Болгарія)*. ACCESS PRESS, 2020. С. 257–262. URL : https://ndipz.ir.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Tezy_Bolgaria_03.20/Tezy_Bolgaria_03.20_37.pdf
6. Лизунова О. М., Іщенко Я. Г., Кондрашова Г. В. Використання інноваційних методів управління персоналом підприємства. *Електронне фахове видання Мукачівського національного університету: Економіка та суспільство*. Мукачево, 2018. №14 С. 448–456.
7. Холодницька А. В. Сучасні технології підбору персоналу та можливості їхнього практичного використання. *Науковий вісник Полісся*. Вип. 1, 2015. С. 61–64.
8. Устіловська А. Формування інноваційних методів управління персоналом у розрізі праксеологічного підходу. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. №4, 2019. С. 100–108.
9. Волянська-Савчук Л. В., Мацишина М. В. Використання інноваційних персонал технологій в управлінні персоналом на підприємствах. *Економіка і організація управління*. №1(33), 2019. С. 33–42. URL : <https://cutt.ly/dMhBAEu>
10. Пожар О. М., Зеленський С. В. Управління персоналом : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. 199 с.
11. Деркач М. С. Актуальні питання управління персоналом підприємства в умовах війни : збірка матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Українське сьогодні – 2022: реалії війни та перспективи відновлення країни» (Луцьк, 20–21 жовтня 2022 р.). Луцьк, Донецький національний технічний університет, 2022. С. 209–211.

РОЗДІЛ 3 ПУБЛІЧНА СЛУЖБА

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.8>

Андрєсв Василь Миколайович,

кандидат наук з державного управління,

Голова Профспілки працівників будівництва і промисловості будівельних матеріалів України

ORCID ID: 0000-0002-6206-7740

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНО-СЛУЖБОВИХ ТА СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF PUBLIC SERVICE AND SERVICE RELATIONS IN THE SPHERE OF LOCAL GOVERNMENT

Автором досліджено та розглянуто основні етапи розвитку інституту державно-службових та службових відносин у сфері місцевого самоврядування. Визначено, що за допомогою аналізу та діагностики ключові аспекти неефективності та виявлено проблеми, що потребують уваги. Законодавче вдосконалення розглянуто, як важливий етап у покращенні сучасного уряду, а створення та оптимізація інституційної структури визначені як основні кроки до забезпечення ефективного функціонування. З'ясовано, що впровадження інноваційних технологій це ключовий компонент для модернізації інституту, що спрощує взаємодію та підвищує доступність. Залучення громади розглянуто як стратегічний етап для створення відкритого та відповідального уряду, де активна участь громадян стає основою для прийняття рішень та контролю за їх виконанням. Підкреслено, що розвиток інституту державно-службових відносин та службових відносин у сфері місцевого самоврядування є невід'ємною частиною конструкції ефективного та відкритого уряду. Крім того, що цей шлях не лише підвищує ефективність управління, але й робить його гнучким та адаптованим до сучасних змін. Впровадження інновацій та залучення громади роблять крок до побудови партнерства між владою та громадою, створюючи фундамент для стійкого, відкритого та успішного уряду.

Висвітлено глибокий аналіз та високий рівень розуміння всіх аспектів розвитку інституту, що сприяє подальшому вдосконаленню управлінських процесів та сприяє створенню сучасної та ефективної системи управління в інтересах громади.

Ключові слова: розвиток, інститут, державно-службові відносини, службові відносини, місцеве самоврядування, аналіз, діагностика, законодавче вдосконалення, інституційна структура, інновації, технології, залучення громади.

The author of the study and considered all stages of development of the institute of public-service relations and service relations in the field of local self-government. It was determined that through analysis and diagnostics, key aspects of inefficiency and problems requiring attention were identified. Legislative improvement is considered as an important stage in the improvement of modern government, and the creation and optimization of the institutional structure are identified as the main steps to ensure effective functioning. It was found that the introduction of innovative technologies is a key component for the modernization of the institute, which simplifies interaction and increases accessibility. Involvement of the community is considered as a strategic stage for creating an open and responsible government, where the active participation of citizens becomes the basis for decision-making and monitoring of their implementation. It is emphasized that the development of the institution of state-service relations and service relations in the field of local self-government is an integral part of the construction of an effective and open government. In addition, this way not only increases the efficiency of management, but also makes it flexible and adaptable to modern changes. Innovation and community engagement are steps towards building a partnership between government and community, creating the foundation for a sustainable, open and successful government. Deep analysis and a high level of understanding of all aspects of the institute's development are highlighted, which contributes to the further improvement of management processes and contributes to the creation of a modern and effective management system in the interests of the community.

Key words: development, institution, public-service relations, service relations, local self-government, analysis, diagnosis, legislative improvement, institutional structure, innovation, technology, community involvement.

Постановка проблеми. У сучасному світі роль державного управління та місцевого самоврядування набуває все більшого значення через їх вплив на ефективність виконання державних функцій, задоволення потреб громадян та реалізацію демократичних принципів управління. Особливу увагу в цьому контексті заслуговують державно-службові та службові відносини у сфері місцевого самоврядування, які є фундаментальними елементами в системі публічного управління.

Дослідження розвитку інститутів дозволяє краще зрозуміти сучасні тенденції, виклики та можливості, що стоять перед державною службою та місцевим самоврядуванням. З огляду на глобальні зміни, такі як цифровізація, глобалізація, соціально-економічні зміни та зростання громадянської активності, розуміння етапів розвитку цих інститутів є ключовим для розробки ефективних стратегій управління, що відповідають сучасним вимогам та очікуванням суспільства.

Розгляд етапів, сучасних досягнень та проблем, а також перспектив розвитку цих інститутів, відіграє важливу роль у формуванні ефективної моделі державного управління, що сприяє стабільності, економічному розвитку та зміцненню демократичних цінностей у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти проблеми ролі етапів розвитку інституту державно-службових та службових відносин у сфері місцевого самоврядування досліджували такі науковці, як: В. Баштанник, С. Серьогін, В. Галай, О. Дегтяр, Є. Іванов, Н. Липовська, В. Малиновський, Ю. Пайда, Є. Бородін та інші.

Метою статті є дослідження та визначення етапів розвитку інституту державно-службових та службових відносин у сфері місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах постійних змін у суспільстві та розширення функцій місцевого самоврядування, інститут державно-службових та службових відносин у сфері місцевого самоврядування стає ключовим фактором успішного розвитку кожної країни. Етапи розвитку цього інституту визначаються не лише законодавчими рамками, але й активною участю громадян, вдосконаленням службових процесів та постійним аналізом результативності.

Доцільно наголосити, що «державно-службові та службові відносини у сфері місцевого самоврядування» відноситься до особливої форми взаємодії та відносин між державними службовцями, інститутами місцевого самоврядування, та механізмів управління на місцевому рівні.

Обидва види відносин є ключовими для ефективного управління державними та місцевими ресурсами, а також для забезпечення відповідного рівня публічних послуг. Ці відносини також відіграють важливу роль у забезпеченні прозорості, підзвітності та ефективності у владних структурах.

Варто розглянути основні етапи цього розвитку, де кожен крок спрямований на підвищення якості громадського управління та задоволення потреб суспільства.

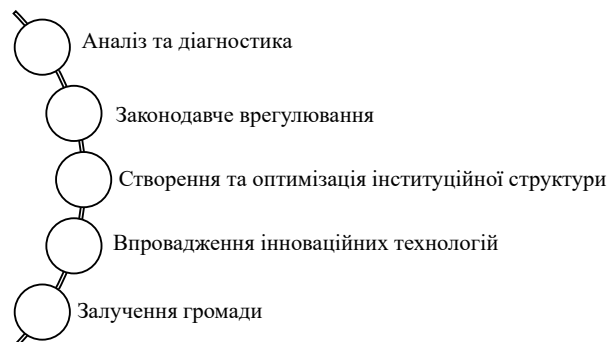

Рис. 1. Розвиток інститутів державно-службових та службових відносин у сфері місцевого самоврядування,

Складено та узагальнено автором [1, с. 33–38]

Доречно розглянути більш детально перший етап аналізу та діагностики, орієнтуючись на точку зору вченого Є. Іванова:

- оцінка організаційної структури починається з детального вивчення структури інституту. Проводиться аналіз різних відділів, їх функцій та взаємодії, з урахуванням того, чи задовольняє структура потребам та завданням інституту;
- оцінка кадрового забезпечення включає аналіз кадрових ресурсів, їх кваліфікації та розміщення. Перевіряється, чи достатньо кваліфікованих працівників, чи необхідна додаткова підготовка, і якість робочого колективу;
- діагностика процесів та процедур передбачає ретельний аналіз різноманітних процесів та процедур, що відбуваються в інституті. Це включає оцінку ефективності, виявлення можливих перешкод для виконання завдань та пошук можливостей для оптимізації;
- взаємодія із зацікавленими сторонами оцінюється через аналіз відносин із громадськістю, іншими урядовими органами та іншими ключовими партнерами;
- оцінка інформаційних систем включає визначення ефективності наявних інформаційних систем, включаючи аналіз цифрових технологій для обробки та збереження даних;

– порівняння з найкращими практиками національними та міжнародними, щоб виявити можливості для удосконалення та інновацій [3].

Отже, аналіз та діагностика на цьому етапі є фундаментальними для визначення стратегії подальшого розвитку інституту державно-службових відносин та службових відносин у сфері місцевого самоврядування.

Погоджуючись із думкою В. Малиновського [5], що у сучасному світі, де вимагається постійне вдосконалення та адаптація до змін, законодавчий механізм стає ключовою складовою гарантії справедливості та ефективного управління. Етап законодавчого вдосконалення є стратегічно важливим, оскільки відображає відповідь суспільства на сучасні виклики та потреби. Важливо розглянути цей етап детальніше, враховуючи всі аспекти, які забезпечують створення сучасного та ефективного законодавчого середовища (табл. 1).

Отже, етап законодавчого врегулювання є невід’ємною ланкою в становленні сучасного інституту державно-службових та службових відносин у сфері місцевого самоврядування. Через аналіз, консультації та участь громадськості впроваджуються нові, сучасні та ефективні законодавчі механізми, що допомагають відповідати потребам суспільства та забезпечувати правову стабільність. Такий процес стає кроком до модернізації та підвищення якості публічного управління на користь громадян та розвитку країни в цілому.

Необхідно звернути увагу на думку вченої Н. Липовської [4], що процес створення та оптимізації інституційної структури є ключовим етапом у розвитку інституту державно-службових та службових відносин у сфері місцевого самоврядування. Від правильного організаційного каркасу залежить ефективність управління та здатність відповідати потребам громадян. Слід розглянути кроки, які входять у цей важливий етап.

Варто наголосити, що починається з аналізу існуючої інституційної структури, включаючи органи, підрозділи, та їхні функції. Визначаються сильні та слабкі сторони, а також можливості для оптимізації. Чітке визначення завдань та функцій кожного органу чи підрозділу. Це допомагає уникнути дублювання та забезпечити оптимальний розподіл обов’язків. Враховуючи результати аналізу, може бути необхідно створити нові органи або оптимізувати існуючі для ефективнішої діяльності. Забезпечення ефективної взаємодії між різними рівнями управління та підпорядкованими структурами для швидкого прийняття рішень.

Крім цього, розробка механізмів, які дозволяють інституційній структурі легко адаптуватися до змін в суспільстві, технологічних та політичних умовах. Враховуючи думки та пропозиції співробітників при оптимізації структури для підвищення мотивації та ефективності роботи колективу. Встановлення системи постійного моніторингу ефективності інституційної структури з метою вчасного виявлення та виправлення недоліків.

Отже, цей етап є ключовим для створення гнучкої та ефективної інституційної структури, яка відповідає викликам та завданням інституту державно-службових відносин та службових відносин у сфері місцевого самоврядування.

Окремо необхідно відмітити думку вчених С. Серьогіна, Н. Липовської та Є. Бородіна [7], що в епоху стрімкого технологічного розвитку впровадження інноваційних технологій стає необхідністю для ефективного функціонування інститутів державно-службових відносин та службових відносин у сфері місцевого самоврядування. Цей етап відкриває перед інститутом можливості автоматизації, покращення взаємодії та підвищення доступності, роблячи його більш сучасним та орієнтованим на потреби громадян.

Таблиця 1

Етап законодавчого врегулювання: кроки до модернізації інституту

Крок	Опис
Аналіз законів	ретельний аналіз існуючих законів, визначення слабких та сильних сторін, виявлення прогалин
Участь експертів	залучення юристів та експертів для обговорення та оцінки законодавства з різних точок зору.
Публічні консультації	організація відкритих обговорень та консультацій із громадськістю для врахування різноманітних думок
Розробка проєктів	розроблення чітких та логічних проєктів законів, враховуючи отримані відгуки та рекомендації
Лобіювання	переконання влади та парламенту важливості нового законодавства, будовання підтримки серед рішучих сторін
Публікація та введення в дію	оприлюднення нового законодавства та визначення строків його введення в дію

Складено та узагальнено на основі аналізу джерела

Варто наголосити, що починаючи з оцінки сучасних технологій, які можуть бути використані для оптимізації роботи інституту. Важливо визначити технологічні можливості та визначити, які інновації будуть найбільш корисними. Розгляд варіантів електронного урядування, включаючи онлайн-сервіси, електронні форми та системи електронного документообігу.

Крім того, важливо забезпечити зручний та безпечний доступ до послуг для громадян та працівників. Автоматизація повсякденних операцій та процесів внутрішньої роботи інституту. Це може включати у себе автоматизовану обробку даних, електронний контроль, та інші інструменти для підвищення ефективності. Створення потужної та надійної IT-інфраструктури, яка підтримує впровадження інновацій та забезпечує безпеку даних. Проведення тренінгів для персоналу з використання нових технологій та забезпечення постійної технічної підтримки для уникнення можливих проблем. Забезпечення можливості громадянам взаємодіяти з інститутом електронно, відправляти запити, отримувати інформацію та користуватися іншими електронними сервісами. Здійснення систематичного моніторингу інновацій, виявлення можливостей для покращень та внесення змін у відповідь на змінні потреби [6].

Таким чином, етап впровадження інноваційних технологій виявляється ключовим для модернізації інституту державно-службових відносин та службових відносин у сфері місцевого самоврядування. Спрощення процесів, електронне урядування та новітні технології не лише підвищують ефективність, але і роблять інститут більш доступним та реактивним до потреб громадян. Такий напрямок розвитку створює основу для сучасного та інноваційного управління в інтересах громади.

Доречно зазначити, що останній етап де керівництво та управління перетворюються в процес взаємодії, етап залучення громади визнається крайньою важливістю. Це не просто вимога сучасності, але і стратегічний крок до створення відкритого та відповідального уряду.

Слід розглянути, як механізми залучення громади стають основою для успішного функціонування інституту державно-службових відносин та службових відносин у сфері місцевого самоврядування:

– *формування механізмів залучення*: розробка і впровадження механізмів, які надають громаді можливість активно брати участь у прийнятті рішень. Це може включати публічні слухання, форуми, опитування та інші інструменти;

– *інформування громади*: забезпечення прозорості та доступності інформації щодо прийнятих

рішень, процесів та діяльності інституту. Інформована громада – це важлива складова ефективного партнерства;

– *створення громадських груп та рад*: формування громадських організацій та рад, які можуть давати конструктивні рекомендації та допомагати у вирішенні питань;

– *активна участь у плануванні та виконанні проєктів*: залучення громади до планування та виконання різних проєктів та ініціатив. Це дозволяє враховувати реальні потреби та бажання громади;

– *моніторинг та звітність*: забезпечення можливості громади моніторити виконання прийнятих рішень та вимагати звітності з боку інституту. Це робить процеси управління відкритими та відповідальними;

– *оптимізація зв'язку з громадою*: використання різних каналів комунікації для підтримки взаємодії інституту з громадою. Це може бути електронна пошта, соціальні мережі, веб-сайти та інші засоби [2].

Отже, етап залучення громади є не лише фактором взаємодії, а й основною складовою успішної моделі управління. Цей підхід визнає громаду як ключового учасника у формуванні та реалізації стратегій інституту державно-службових відносин та службових відносин у сфері місцевого самоврядування. Залучення громади відкриває двері до діалогу, взаєморозуміння та взаємної підтримки, що сприяє створенню відкритого та відповідального уряду, орієнтованого на дійсні потреби та прагнення громадян.

Таким чином, розвиток інституту державно-службових відносин та службових відносин у сфері місцевого самоврядування вимагає системного підходу. Від аналізу та діагностики до залучення громади, кожен етап має свою вагомую роль у створенні сучасного та ефективного уряду. Інновації, прозорість та взаємодія з громадою є ключовими принципами, які формують успішну модель управління в інтересах громадян та сприяють розвитку стійкого суспільства.

Висновок. Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що всі етапи розвитку інституту державно-службових відносин та службових відносин у сфері місцевого самоврядування, можна визначити, що цей процес є невід'ємною частиною будівництва сучасного, ефективного та відкритого уряду. Аналіз і діагностика, законодавче вдосконалення, створення та оптимізація інституційної структури, впровадження інноваційних технологій та залучення громади – це не просто окремі етапи, але комплексні заходи,

спрямовані на покращення взаємодії між урядом та громадою.

Отже, це шлях розвитку не лише підвищує ефективність апарату управління, але й робить його більш гнучким та адаптованим до змін сучасного світу. Впровадження інновацій, врахування

голосу громади та створення умов для її активної участі роблять крок до побудови справжнього партнерства між владою та громадою. Такий підхід є запорукою створення стійкого, відкритого та сучасного уряду, здатного задовольняти потреби свого суспільства та вести його до успіху.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Галай В. Формування принципів на етапах становлення і розвитку інституту державної служби України. *Актуальні проблеми правознавства*. № 2(18), 2019 р. С. 33–38.
2. Дегтяр О. А. Державна служба: конспект лекцій для студентів бакалавріату всіх форм навчання. *Публічне управління та адміністрування*. Харків: нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019 р. С. 128
3. Іванов Є. В. Історія зародження та розвитку державної служби України в контексті викликів сьогодення. *Теорія та історія публічного управління*. № 2, 2021 р. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/4.pf
4. Липовська Н. А. Публічно-службові відносини в системі демократичного врядування. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. № 1, 2023 р.
5. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні: підручник. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018 р. С. 312. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/199400191.pdf>
6. Пайда Ю. Ю. Сутність та специфіка співвідношення органів публічної адміністрації з іншими галузями права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. № 1, 2021 р. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/14.pdf
7. Серьогін С. М., Липовська Н. А., Бородін Є. І. Публічна служба. Дніпро. ГРАНІ, 2019 р. С. 384. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/162886/2019_9_Publiczna_sluzhba_2_2019.pdf?sequence=1.
8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України, № 280/97-ВР, 21.05.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-%D0%B2%D1%80>.

УДК 536.24.12

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.9>

Сидоренко Наталія Сергіївна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри управління та адміністрування

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-4622-2779

ПРИЧИНИ І ФОРМИ КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

CAUSES AND FORMS OF CORRUPTION MANIFESTATIONS IN PUBLIC ADMINISTRATION: THEORETICAL ASPECT

У статті наведено теоретичні аспекти актуальної наукової проблеми причин і форм корупційних проявів у державному управлінні. Вказано, що корупція є однією із основних перешкод для економічного розвитку та ефективного функціонування системи державного управління. Автор розглядає соціально-психологічні, соціально-політичні, економічні та правові чинники, які визначають причини корупційної поведінки в державному управлінні. Серед соціально-психологічних причин виділяють культурні фактори, такі як родинні та дружбі стосунки, бажання заробити, традиції. Соціально-політичні чинники включають пасивність суспільства та недостатню усвідомленість корупції як глобальної небезпеки. Економічні чинники охоплюють вигідність корупційних дій як конкурентної переваги та ресурс для збагачення чиновників. Правові та організаційно-управлінські аспекти також враховуються у теоретичному аналізі.

Автор визначає різні форми корупції, включаючи хабарництво, лобізм, фаворитизм, непотизм та клієнталізм. Детально розглядається хабарництво як взаємна угода між хабародавцем та посадовцем для впливу на дії останнього. Лобізм визначається як практика, спрямована на відстоювання та впровадження інтересів громадян, підприємств та організацій. Фаворитизм, непотизм та клієнталізм також аналізуються як форми корупційних проявів. Фаворитизм визначається як отримання заступництва та привілеїв державних службовців, що ґрунтується на взаємних обіцянках та нерівних відносинах між особами у владі та їхніми підлеглими. У статті звертається увага на те, як цей вид корупції створює умови для надмірного благополуччя обраної групи осіб. На основі наведених визначень, відзначається, що сутність практично всіх форм корупційних проявів полягає у наданні особами на посадах конкретних пільг і привілеїв, а також призначенні на певні посади та наданні різноманітної підтримки певним індивідуумам з метою досягнення своїх особистих корисливих цілей. Це загальний підхід, який охоплює різні форми корупції, включаючи хабарництво, фаворитизм, непотизм, клієнталізм та інші. Автор підкреслює, що обмеження громадянських прав та зростання адміністративних бар'єрів сприяють виникненню та укоріненню корупції. Зауважується на важливості подальшого удосконалення профілактики та запобігання корупції в умовах глобалізації та модернізації.

Ключові слова: корупція, державне управління, хабарництво, фаворитизм, непотизм, клієнталізм

The article explores the theoretical aspects of the current scientific problem of the causes and forms of corrupt practices in public administration. It emphasizes that corruption is a major obstacle to economic development and the effective functioning of the state governance system. The author examines social-psychological, socio-political, economic, and legal factors that determine the reasons for corrupt behavior in public administration. Among the social-psychological reasons, cultural factors such as family and friendship relations, the desire to earn, and traditions are highlighted. Socio-political factors include the passivity of society and insufficient awareness of corruption as a global danger. Economic factors encompass the profitability of corrupt actions as a competitive advantage and a resource for officials' enrichment. Legal and organizational-management aspects are also considered in the theoretical analysis. The author identifies various forms of corruption, including bribery, lobbying, favoritism, nepotism, and clientelism. Bribery is examined in detail as a mutual agreement between the bribe giver and the official to influence the latter's actions. Lobbying is defined as a practice aimed at advocating and implementing the interests of citizens, businesses, and organizations. Favoritism, nepotism, and clientelism are also analyzed as forms of corrupt practices. Favoritism is defined as obtaining patronage and privileges by public officials based on mutual promises and unequal relationships with those in power and their subordinates. The article highlights how this form of corruption creates conditions for excessive well-being within the chosen group of individuals. Based on the provided definitions, it is evident that the essence of practically all forms of corrupt practices lies in providing individuals in positions of power with specific privileges and advantages, as well as appointing them to certain positions and offering various forms of support to achieve their personal selfish goals. This is a comprehensive approach that encompasses various forms of corruption, including bribery, favoritism,

nepotism, clientelism, and others. The author underscores that restrictions on civil rights and the increase in administrative barriers contribute to the emergence and rooting of corruption. The importance of further improving prevention and anti-corruption measures in the context of globalization and modernization is emphasized.

Key words: *corruption, public administration, bribery, favoritism, nepotism, clientelism.*

Корупція та всі її види є однією з основних перешкод на шляху економічного розвитку країни, ефективного функціонування системи державного управління, які сприяють порушенню верховенства закону, недотримання принципів справедливості, а також створення умов для втрати довіри населення до державних органів та організацій, збільшення зростання злочинності та тіньової економіки та інших подібних негативних явищ.

На сьогодні, можна виділити два основних підходи, що визначають поняття та розкривають сутність корупції.

У широкому розумінні корупція – гранично негативне загальносоціальне явище, що виражається у деструкції влади, навмисному та корисливому використанні службового становища з метою особистого збагачення [1;2].

У юридичному аспекті корупція є сукупністю правопорушень пов'язаних із корисливим використанням особою своєї посади [3, с.1069].

Головна ознака у природі корупції – це використання особою свого особливого посадового статусу в особистих корисливих цілях або для отримання вигод іншими особами, які становлять інтерес для посадової особи.

Корупція є одночасно і соціально-правовим явищем, оскільки її наслідки накладають відбиток на все суспільство, й також кримінологічним явищем. Вона є об'єктом дослідження кримінологів, юридичних психологів, оскільки боротьба з корисливим зловживанням владою різними посадовими особами буде ефективна тільки тоді, коли стане очевидною мотивація на вчинення корупційних правопорушень, а також буде чітко уявлені причини, що сприяють її прояву.

Щоб зрозуміти сутність корупційних проявів у державному управлінні, необхідно з'ясувати витоки її соціальної природи, умови для її зростання та розвитку. Цей соціальний феномен виникає у суспільстві та є результатом відносин між громадянами цього суспільства, які переслідують свої інтереси в отриманні особистої вигоди [4].

Таким чином корупція – результат взаємодії людей у їхньому соціальному просторі, де між людьми виникають різного напрямку та змісту відносини. Багатьма фахівцями корупція розглядається насамперед як соціально негативне явище. У цьому аспекті в її основі лежать порушення моральних засад суспільства, що також шкодить соціально-економічним принципам [4; 5].

Зважаючи на обидві точки зору, слід наголосити, що корупція – це явище, породжене суспільством і сформоване в ньому суспільно-соціальними відносинами. Суб'єктами цих корупційних відносин виступають люди з їх вчинками, діями та протидіями, їх почуттями, думками та намірами, а об'єктами – ресурси і все те, через що люди взаємодіють.

Водночас корупція відображає глибші суспільні процеси, що вражають економічну і політичну систему нашого суспільства та мораль у суспільстві. Для того, щоб зрозуміти, виявити та боротися з корупцією, необхідно мати достовірну інформацію про її природу (конструкцію), використовуючи, визначені наукою та практикою, прийоми, процедури та методи.

Соціальна конструкція корупції передбачає:

- існування великої кількості фактів недобросовісного та безчесного виконання (або невиконання) своїх службових обов'язків різними посадовими особами, особами державної влади та державних установ унаслідок присутності особистої користі, а як наслідок, негативні соціально-економічні наслідки через корумповану діяльність цих осіб;

- сприйняття суспільством корупції як значної соціальної проблеми;

- негативну реакцію держави та громадян на корупцію;

- об'єднання громадських зусиль на протидію корупції;

- визнання та законодавче закріплення того, що корупція є протиправним, злочинним діянням, за яке винні повинні нести не лише адміністративне, а й кримінальне покарання.

Корупція – явище, яке попри те що давнє як держава, все рівно залишається актуальним. У соціальному суспільстві, особливо в сучасному, корупція дуже сильно пов'язана з соціальними та економічними процесами [4].

Системну глобалізацію та проникнення корупції у всі державно-громадські інститути підтверджують:

- наявність чітко налагодженої системи адміністративних зв'язків, які дозволяють прискорити схвалення та (або) прийняти позитивні управлінські рішення;

- наявність суб'єктів та об'єктів корупційних взаємин;

- наявність певних неписаних норм (стандартів поведінки та правил) цих взаємовідносин (можуть

видозмінюватися, розширюватися в часі та просторі), яким суб'єкти корупційних відносин діють.

Необхідно зауважити, що розуміння та ставлення до корупції в суспільстві залежить від:

- типу суспільства;
- від культурних засад, традицій та цінностей суспільства (свобод, прав людини);
- прийнятих у суспільстві моделей поведінки;
- домінуючої ідеології та релігії; від існуючої форми розподілу соціальних благ;
- економічної та політичної моделі суспільства та ін.

Корупція формує реальну загрозу суспільству, оскільки вона пронизує все суспільство і є системою, в якій, проявляються антигромадське використання посадових повноважень.

Корупція включає такі ознаки, як службове становище, вчинення дії чи бездіяльності в ході виконання своїх службових обов'язків, а так ж незаконне отримання подарунків, обіцянок чи стимулів. Таке трактування аналізованого явища, з одного боку, узагальнює сукупність дій, які ведуть до корупційного правопорушення, з іншого – створює поле для протиріч у законодавчому полі, оскільки немає акценту на зловживанні службовими обов'язками, а також не вказується, якою може бути та чи інша дія (бездіяльність).

Для того щоб відобразити всю повноту явища, весь масштаб негативного впливу корупції на сфери життя суспільства, необхідно продовжувати дослідження даної проблеми з різних точок зору. Саме виявлення можливих проявів корупції, розгляд її з погляду державного управління, політології, юриспруденції та інших областей знання сприятимуть більш повному розумінню специфіки аналізованого явища.

На наш погляд, повнота визначення цього поняття може бути досягнута за рахунок відображення у ньому наступних елементів:

1. Наявність службового становища, факт зайняття певної посади;

2. Зловживання своїм службовим становищем та вчинення такої дії або бездіяльності, які можуть спричинити негативні наслідки, або будуть скоєні всупереч порядку, що склався в організації, або за відсутності яких повинні були бути ухвалені інші управлінські рішення;

3. Здобуття певної вигоди за вчинення дії (бездіяльності), яка може бути виражена матеріально, у вигляді послуги або будь-якого іншого привілею (проте це відображає трактування у вузькому сенсі);

4. Весь спектр негативних наслідків внаслідок вчинення корупційної дії (політичні, економічні, соціальні, духовні); а також вплив на інші соці-

альні процеси, що має незворотний та системний характер;

5. Виявлення факту корупції у діях конкретних осіб, а й з точки зору природного перебігу подій, тобто відображення мінливості корупції;

6. Характеристика корупції як явища детермінуючого, тобто того, що має властивість обумовлювати інші явища та події, що відбуваються у суспільстві та державі;

7. Оцінка корупції як явища кримінального, вчиненого всупереч існуючим законам держави;

8. Розмежування корупції від інших подій, правопорушень, дій шляхом виявлення конкретних видів її прояви.

За наявності таких елементів у визначенні поняття «корупція» буде вжито спроба відобразити всю повноту змісту поняття, оцінити масштаби, виявити особливості, ознаки, а також уникнути можливих протиріч у трактуванні. Однак навіть цей перелік елементів не можна з упевненістю назвати вичерпним.

Виходячи з виявлених пріоритетних елементів поняття «корупція», а також враховуючи раніше окреслені акценти в розумінні явища корупції, визначення досліджуваного поняття може мати такий вигляд: «Корупція – це соціальне, політичне та економічне явище, що має властивість поширювати свій негативний вплив на різні сфери життєдіяльності суспільства в довгостроковій перспективі, що є або самостійним правопорушенням у вигляді зловживання службовим становищем, що виявляється у порушення законних інтересів держави та суспільства, з метою отримання будь-якого роду вигоди, чи вчинене дією (бездіяльністю), яка тягне за собою створення відносин, метою яких є отримання вигоди всупереч інтересам держави та суспільства, шляхом як неправомірних дій, так і перевищення посадових та службових повноважень».

Подібне визначення може бути лише одним із можливих варіантів розуміння терміну, проте тут, на наш погляд, зроблено спробу окреслити різні сторони прояву корупції із зазначенням не лише на наявність негативних наслідків, але і на їхню руйнівну силу, в тому числі, за рахунок масштабності та тривалості впливу.

Варто відмітити, що у світі є різні підходи щодо корупційних проявів у державному управлінні. Однак, варто зауважити, що падіння державного авторитету, зростання недовіри населення до державних методів і способів вирішення труднощів пересічних громадян стають іманентною характеристикою систем громадського управління багатьох сучасних країн [5, с. 101].

Реакція запізнення виявилася в ізольованості апарату управління від безлічі актуальних проблем громадян, забюрократизованості спілкування з населенням, інертністю у реагуванні на соціальні потреби, невиправданою витратністю діяльності та невідповідності якості виконуваних функцій та послуг запитам громадян. Усе це актуалізувало потребу модернізації систем управління на якісно нових науково обґрунтованих концепціях. Криза довіри до сучасної системи громадського управління, стала однією з причин виникнення запити на нову модель [6, с. 139].

Також варто відмітити, що інноваційний компонент публічного управління процесами протидії корупції можливий в сучасних реаліях у вигляді модернізації способів надання інформації громадянам та посиленні здатності громадян протистояти корупції. Таким компонентом, зокрема, все активніше стають оновлювані ІКТ та діджиталізація публічних послуг [7, с. 76].

Але перейдемо саме до причин і форм корупційних проявів у державному управлінні. Так, під причинами корупції можна розуміти фактори, що зумовлюють появу, існування та розвиток корупційної поведінки. Корупція у державному управлінні має численні причини, які можна класифікувати у соціально-психологічні та соціально-політичні чинники. Серед соціально-психологічних причин виокремлюють культурні фактори, такі як родинні та дружні стосунки, бажання заробити, традиції та вирішення проблем неправовими методами. Серед службових факторів – конфлікти із керівництвом, невдоволеність зарплатою, бажання реалізувати амбіції та інші [4–6].

У соціально-політичних причинах важливим стає пасивність суспільства, яке не завжди усвідомлює корупцію як глобальну небезпеку. Багато громадян не готові здійснювати громадський контроль та вірять у неефективність демократичних процедур. В таких умовах модель контролю одних органів влади над іншими може мати обмежену ефективність, а інститути, що оцінюють корупційні фактори, можуть бути обмежені в своїй діяльності.

Також варто виокремити й економічні чинники корупції, які включають вигідність використання корупційних дій як конкурентної переваги та ресурс для надмірного збагачення чиновників. Діяльність державних органів часто супроводжується закупівлею предметів розкоші для вищих посадовців. Правові чинники включають неясність правової політики та недосконалість юридичної техніки.

У свою чергу організаційно-управлінські чинники, пов'язані із відсутністю прозорих процедур

взаємодії, невизначеними пріоритетами та відсутністю ефективної оцінки результатів. Вони обумовлені також правовими та економічними аспектами, включаючи неправильний розподіл ресурсів та недостатній контроль за цим процесом.

Таким чином, до основних причин корупції у сфері державного управління можна віднести соціально-психологічні, соціально-політичні, економічні та правові чинники.

Одною із найпоширеніших у світовій практиці форм корупційних відносин є хабарництво, за якої від хабародавця йде добровільна пропозиція, надання матеріальних послуг чи надання нематеріальних цінностей з метою впливу на дії посадової особи на свою користь. Основною ознакою на думку Сироти Д., Сергієнко А. та Даценко Л., є наявність у складі хабарництва взаємної зацікавленості сторін у порушенні службових обов'язків з допомогою прийняття [7].

Однією з інших форм прояву корупції, яка характерна для країн з перехідною економікою є лобізм. Стельмах А. вважає, що в найширшому сенсі під лобізмом слід розуміти прагнення та бажання громадян, підприємств та організацій, спрямоване на відстоювання та впровадження у громадськість своїх інтересів [8, с. 111].

Варто зауважити, що під лобізмом у «Британській енциклопедії» прийнято розуміти спробу приватних осіб будь-якими способами впливати на рішення уряду [9, с. 299].

У багатьох джерелах, лобізм охоплює у собі прагнення та спроби впливу на законодавчу владу, головним чином, у кулуарах законодавчих органів влади. Звичайно ж, інші форми лобізму залишаються неминучими у багатьох політичних системах [8, с. 54].

У модернізованому суспільстві також часто зустрічаються фаворитизм та непотизм як форми прояву корупційних проявів. Розглянемо думку Титко А., який вважає вважати фаворитизмом отримання свого роду заступництва, незаконних привілеїв державних службовців. [10, с. 83] Основний зміст цієї корупційної форми полягає у наблизенні керівником своїх підлеглих за допомогою делегування різних повноважень, що не відповідають їх статусу, особливо співробітникам, що виділилися, забезпечуючи безперешкодне і швидке просування по кар'єрних сходах.

Одним із різновидів фаворитизму, який існує в українських реаліях є непотизм. Непотизм, ґрунтуючись на родинних зв'язках державного службовця полягає у наданні та призначенні на державні посади своїх родичів, надаючи їм заступництво і піклування [10, с. 84].

На підставі вищенаведених визначень стає очевидним, що суть майже всіх корупційних форм полягає у наданні посадовими особами певних пільг та привілеїв, призначення на певну посаду та надання всякого роду підтримки «обраним людям» задля досягнення своїх корисливих цілей.

Наступною формою корупційних відносин виступає клієнталізм. Чухадар С., вважає клієнталізм свого роду такою собі практикою, заснованою на нерівних відносинах. При складному типі відносин, посадова особа та клієнт делегують один одному певні права та обов'язки. В свою чергу клієнти гарантують посадовцю свою підтримку та повагу, а від них потрібно лише підпорядкування [11, с. 683].

Узагальнюючи все вищевикладене можна дійти висновку, що перелік розглянутих нами видів та форм корупційних проявів в умовах глобалізації та модернізації не є вичерпним. З боку автора була спроба аналізувати і показати своєрідність кожного з них, зупиняючись на різних ознаках, які допомогли б удосконалювати профілактику запобігання корупції.

Наприкінці хотілося б відзначити, що чим більше державою встановлюється заборон громадянам, тим частіше і більше громадянам доводиться стикатися з труднощами створюваних адміністративних штучних бар'єрів та підкупів державних службовців, що у результаті призводить до вкорінення корупції як швидкого і легкого способу вирішення будь-яких проблем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Sadik-Zada, E. R., Gatto, A., & Niftiyev, I. E-government and petty corruption in public sector service delivery. *Technology Analysis & Strategic Management*. 2022. P. 1-17.
2. Bereziuk, S. Yaremchuk, N. Corruption as a destructive factor of economic development. *The scientific heritage*. 2020. № 47-6. P. 11–21.
3. Güemes Cecilia. Wish you were here trust in public administration in Latin America. *Revista de Administracao Publica*, 2020. № 53. P. 1067–1090.
4. Сирота Д., Сергієнко А. Даценко Л. Кримінальна відповідальність та профілактика корупції. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. 13 (27). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13\(27\)-189-202](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13(27)-189-202) (дата звернення 06.01.2024)
5. Шевченко С.О., Сидоренко Н. С. Сутність поняття політичної корупції та її небезпеки в Україні. *Становлення публічного адміністрування в Україні* : матеріали VIII Всеукр. міжвуз. конф. студентів та молодих учених / за заг. ред. С. О. Шевченка. Д. : ДРІДУ НАДУ.2019. 101-106
6. Сидоренко Н. С. Удосконалення підходу до державного управління в сфері освіти України з урахуванням передового досвіду країн ЄС. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2020. № 2 (70). С. 139–143. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5396> (дата звернення 01.01.2024)
7. Сидоренко Н., Шевченко С. Електронне урядування та ІКТ як інструменти протидії корупції у контексті світового тренду прозорості публічної служби. *Аспекти публічного управління*. Вип. 5, С. 72–81. 2020. URL: <http://www.aspects.org.ua/> (дата звернення 01.01.2024)
8. Стельмах А.В. Розвиток інституту лобізму як основи забезпечення державної безпеки України : дис. на здоб. наук. ступ. канд. наук з держ. упр. : 25.00.05. Харків, 2021. 213 с.
9. Encyclopædia Britannica (15:e upplagan). Chicago: Encyclopædia Britannica. 2007. 556 p.
10. Титко А. В. Фаворитизм, непотизм, кронізм, клієнтелізм як форми конфлікту інтересів: quid pro. *Форум права*. 2019. № 2. С. 80–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. (дата звернення 06.01.2024)
11. Çuhadar Seyran Gürsoy. Sosyal politika ile klientalizm ilişkisi; gıda bankacılığı üzerinden bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 2017. 2.53. P. 681–702.

РОЗДІЛ 4 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9:316.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.10>

Алещенко Віктор Іванович,
доктор психологічних наук, професор,
Національного університету оборони України
ORCID ID: 0000-0003-1560-7318

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА СЕРЖАНТІВ ЯК ПРОФЕСІЙНИЙ КОНЦЕПТ MANAGERIAL CULTURE OF SERGEANTS AS A PROFESSIONAL CONCEPT

В статті визначено, що управлінська діяльність керівників передбачає наявність у них спеціальної професійної освіти та особливої цілеспрямованої управлінської підготовленості, тобто сформованості управлінської компетентності як інтегрованого компонента професійної компетентності. Наголошується, що військово-професійна діяльність суб'єкта військового управління забезпечує його взаємодію з персоналом та його мобілізацію на виконання бойових завдань. У такому контексті важливий високий рівень особистої відповідальності кожного суб'єкта військового управління за власну управлінську культуру, оскільки, по-перше, культура військово-професійної діяльності усіх військовослужбовців у бойовій команді є невід'ємною складовою управління військовим підрозділом, по-друге, управлінська компетентність і культура кожного суб'єкта військового управління істотно впливає як на поведінку підлеглого як суб'єкта військово-професійної діяльності, так і всього військового підрозділу як бойової команди. Професійний розвиток у вимірі культурної predispozicii дає змогу акцентувати на процесі становлення професійної ідентичності кожного майбутнього командира як управлінця, тобто осмисленні та внутрішньому сприйнятті ним управлінських цінностей, норм і стандартів військово-професійного середовища. Відповідно цей процес сприяє набуттю, формуванню та розвитку відповідних знань, навичок та умінь управлінської поведінки й діяльності у військово-професійному середовищі. Відповідно, саме військово-професійну культуру можна визначити як основу військово-професійного розвитку кожного військового керівника. Цього можна досягнути шляхом впливу на практичне (управлінське) мислення військового керівника, ставлення до військового управління, спілкування з колегами та організації своєї управлінської діяльності. Відповідно основним проявом управлінської культури кожного сержанта як суб'єкта військово-професійної діяльності є стиль його управління. Як інтегрована соціально-психологічна якість управлінська культура базується на певних професійно важливих та особистісних якостях сержантів, що забезпечують коригування та варіативність управлінської діяльності за умови оптимального визначення сержантами її мети, змісту, організації, складових, послідовності і способів реалізації управлінської функції.

Ключові слова: управлінська культура, сержант, військовий професіонал, професійна компетентність, професійна діяльність, управлінська компетентність, військовослужбовець, культура, організація, лідерство.

The article defines that the managerial activity of managers requires that they have a special professional education and a special purposeful managerial preparation that is the formation of managerial competence as an integrated component of professional competence. It is emphasized that the military-professional activity of the subject of the military administration ensures his interaction with the personnel and his mobilization for the performance of combat tasks. In this context, a high level of personal responsibility of each subject of the military administration for their own management culture is important, since, firstly, the culture of military-professional activity of all servicemen in a combat team is an integral component of the management of a military unit, and secondly, managerial competence and the culture of each subject of military management significantly affects the behavior of subordinates as subjects of military-professional activity, as well as the entire military unit as a combat team. Professional development in the dimension of cultural predisposition makes it possible to focus on the process of formation of the professional identity of each future commander as a manager; that is, his understanding and internal perception of management values, norms and standards of the military-professional environment. Accordingly, this process contributes to the acquisition, formation and development of relevant knowledge, skills and abilities of managerial behavior and activity in a military-professional environment. Accordingly, the military-professional culture can be defined as the basis of the military-professional development of every military leader. This can be achieved by influencing the practical (managerial) thinking of the military commander, his attitude to military management, communicating with colleagues and organizing his managerial activities. As an integrated socio-psychological quality, managerial culture is based on certain professionally

important and personal qualities of sergeants, which ensure adjustment and variability of managerial activity, provided that sergeants optimally determine its purpose, content, organization, components, sequence and methods of implementing the managerial function.

Key words: *managerial culture, sergeant, military professional, professional competence, professional activity, managerial competence, military serviceman, culture, organization, leadership.*

Актуальність. Управлінська культура сержантів є невід’ємною складовою ефективною системи військового управління у ЗС України в цілому. Це вирішальний чинник формування механізмів службової та бойової взаємодії військовослужбовців у тактичній ланці управління, важлива передумова відповідної управлінської поведінки та діяльності сержантів, що забезпечує успішну військово-професійну діяльність усіх військовослужбовців.

Результативність управлінської діяльності залежить від контексту військово-професійної діяльності військового підрозділу – навчальної, навчально-бойової чи бойової, які потребують різних стилів управління від командирів, особливо в бойовій обстановці.

Відповідно професійна суб’єктність, гнучкість, витривалість і здатність адаптуватися до мінливих умов бойової діяльності є професійно важливими якостями для сержантів як суб’єктів військового управління [4].

Аналіз досліджень і публікацій. Результати сучасних досліджень із психології менеджменту та організаційної психології (В. Алещенко, Л. Карамушка, О. Куций, С. Москвичев, В. Ягупов та ін.) показують, що керівники зазвичай більш схильні до трансформаційного стилю управління, намагаючись мотивувати співробітників до сумлінної професійної діяльності, а не просто контролювати їх діяльність [1; 2; 5; 6; 7; 10]. Професійно важливі управлінські якості керівників – відкритість до нового досвіду, сумлінність, екстравертованість, поступливість і нейротизм – істотно впливають на стиль їх управлінської діяльності (О. Бойко, О. Капінус, О. Ковальчук, Т. Мацевко, Р. Торчевський та ін.). Керівники, високо оцінювані за сумлінність, зазвичай більш організовані, надійні та відповідальні, ті кого високо оцінюють за відкритість до нового досвіду – більш творчі та інноваційні (О. Войтенко, Л. Карамушка, О. Креденцер, С. Максименко, Н. Чепелева та ін.).

Метою статті є обґрунтування управлінської культури сержантів як професійного концепту.

Виклад основного матеріалу. В умовах російсько-української війни розуміння управлінської культури сержантів як професійного концепту передбачає уточнення його методології на таких рівнях:

– методологічному – визначає та узагальнює методологічні засади розвитку управлінської

культури сержантів як керівників і лідерів у процесі управлінської діяльності на основі провідних ідей сучасних методологічних підходів – системного, контекстного, андрагогічного та суб’єктно-діяльнісного;

– соціально-професійному – акцентує увагу на підвищенні вимог з боку держави і суспільства до організації діяльності ЗС України взагалі і творчої актуалізації сержантами своєї управлінської культури як суб’єктів військового управління зокрема;

– науково-методичному – наголошує на необхідності розроблення сучасних науково обґрунтованих методичних засад розвитку управлінської культури сержантів як особливої категорії військовослужбовців.

Ми вважаємо, що компонентами управлінської культури сержантів як суб’єктів військового управління мають бути ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий і діяльнісний. Така структура є практично та методологічно обґрунтованою і водночас класичною, яку можна творчо конкретизувати, адаптувати до будь-якого сержанта з урахуванням його посадових компетенцій та специфіки управлінської діяльності як конкретної посадової особи. Розглянемо компоненти управлінської культури сержантів більш детально.

Ціннісно-мотиваційний компонент є вкрай важливим у структурі управлінської культури сержантів, а також головним під час реалізації управлінської функції в екстремальних умовах управлінської діяльності, наприклад, бойових умовах російсько-української війни.

Згідно з теорією Ш. Шварца (Schwartz, 2012) цінності є стійкими переконаннями, що визначають бажане. В контексті управлінської культури цінності стають «компасом» для співробітників, формують їх поведінку і вибір. Учений виокремлює основні параметри, які характеризують цінності: переконання (отже, містять у собі критерій віри); бажані цілі (формують мотивацію певних дій); перебування «поза межами» специфічних ситуацій і дій (на відміну від норм та настанов), тобто універсальність [11]. В управлінській культурі цінності визначають бажані норми поведінки та встановлюють стандарти для функціонування організації.

У зв’язку з цим доцільно цілеспрямовано формувати і розвивати ціннісно-мотиваційний компонент управлінської культури сержантів, який визначатиме їх ставлення до свого професійного

буття, смислу професійної діяльності та становлення її як творчого суб'єкта.

Цінності й мотивація є провідними у структурі професійної компетентності фахівців, при цьому цінності визначають мотивацію вибору професії, є стійкими та практично сталими психічними професійно важливими утвореннями кожного фахівця, які стимулюють і підтримують успішну професійну діяльність [3,12].

Так, Л. Карамушка виокремлює три основні групи управлінських мотивів, які входять до структури мотиваційного компонента психологічної готовності до управління: соціальні, управлінські та особистісного розвитку [8]. Так, для вимірювання структури ціннісної свідомості особи та її інтерпретації набули розвитку різні методології і теорії, серед яких поширення отримали теорія цінностей Р. Інглгарта і К. Вельцеля про глобальну переорієнтацію ціннісної системи людства та відповідна методологія вимірювання базових цінностей, концепція М. Рокича, яка, зокрема, знайшла відображення у диспозиційній теорії особистості, концепція й методологія вимірювання цінностей Ш. Шварца, концепція культурних цінностей Г. Хофстеде тощо.

У збройних силах різних країн управлінська культура суб'єктів управління ґрунтується на транзакційному підході, орієнтованому на використання системи нагород і покарань для впливу на поведінку і діяльність військовослужбовців. Водночас орієнтація управлінської культури на «відсутність лідерства» розкриває контент управлінської ситуації за умов, коли керівники фактично не відповідають викликам своєї посади, що призводить до низької вмотивованості та непродуктивності серед співробітників. Таке ставлення до управлінської діяльності з боку сержантів може спричинити формування управлінської культури без чіткого спрямованості на її цілі. У зв'язку з цим доцільно культивувати трансформаційне лідерство, яке може поліпшувати результативність управлінської діяльності сержантів, а також і військового підрозділу (частини) як бойової команди в цілому.

Отже, у сержантів слід цілеспрямовано розвивати цінності і мотивацію управлінської діяльності як лідерів та суб'єктів управлінської діяльності в підрозділі.

Когнітивному компоненту управлінської культури Л. Карамушка надає такого змісту: «когнітивний компонент психологічної готовності керівників... до управління – це система знань, необхідних для здійснення успішного управління. Згідно з двома рівнями аналізу управління

(власне управлінським та психологічним) ці знання можна розподілити на дві групи: загальноуправлінські та психологічні... До кожної групи входять знання, пов'язані з управлінською діяльністю як такою, а також знання, що стосуються провадження керівником педагогічної діяльності, оскільки управлінська діяльність має «здвоєний» предмет праці. Через те, що обсяг знань для засвоєння достатньо великий, можна обмежитися лише переліком дисциплін, які варто знати керівникові. Групу загальноуправлінських знань становлять такі блоки дисциплін: організаторсько-управлінські, економіко-правові (економіка, право), методико-педагогічні (методика, педагогіка), предметні (програма середньої школи, предмет, який викладає директор), українознавчі (історія України, народознавство, українська мова), «світського виховання» (іноземна мова, етика, логіка, риторика тощо)» [2, с. 41–42].

Для успішної реалізації управлінської функції сержанти мають добре розуміти цілі, сутність, зміст і специфіку функціонування та призначення військового підрозділу і частини, в яких вони є суб'єктом військового управління (знати ЩО і ЯК робити), знати умови своєї успішної військово-професійної та управлінської діяльності в конкретній ланці військового управління (ЯК робити) та конкретні завдання, які виконує військовий підрозділ (частина) в певний момент часу (ЩО необхідно зробити). Ці проблемні питання окреслюють когнітивне поле управлінської діяльності сержантів чи систему їх військово-професійних, у тому числі безпосередньо управлінських знань.

Емоційно-вольовому компоненту управлінської діяльності присвячено низку наукових досліджень про проблеми управлінської культури в державних службовців. Слід виокремити, на думку М. Вудкок і Д. Френсіс, одинадцять основних якостей для ефективного управління: здатність керувати собою; наявність розумних цілей; наявність чіткого уявлення про свої цілі; постійне зростання; здатність вирішувати проблеми; винахідливу і творчу натуру; здатність впливати на інших; вміння керувати; знання сучасних підходів до управління; здатність навчати інших; здатність розробляти і впроваджувати ефективні групові процеси. У такому контексті доцільно визначити підстави для набуття цих якостей. Зокрема Л. Пашко зазначає, що саме творча управлінська діяльність у процесі соціалізації уможливує перетворення знань і цінностей на стійкі характеристики керівника, реалізація яких стає можливою саме в управлінській культурі [7]. Це передбачає розвиток як військового професіоналізму

сержантів, так їх культури військово-професійного буття, стандартів поведінки, мотивації контекстної управлінської діяльності.

Також Л. Карамушка звертає увагу на особистісний компонент психологічної готовності керівників до управління як системи їх особистісних характеристик, яка впливає на результативність управлінської діяльності: «якщо перші три компоненти психологічної готовності (мотиваційний, когнітивний та операційний) є функціональними, то четвертий компонент готовності – це стійкі особистісні характеристики, які формуються у процесі діяльності та спілкування між людьми, розвитку особистості. Всі характеристики – складові особистісного компонента можна, на наш погляд, об'єднати в п'ять основних груп, пов'язаних зі ставленням керівників освітніх організацій до предмета управлінської діяльності, виконання управлінської діяльності, інших учасників управлінської діяльності, керівника до самого себе, держави, в якій функціонують освітній заклад і самого керівника» [2, с. 46].

Вважаємо цей компонент необхідним, але визначаємо його як професійну суб'єктність, яку науковці розуміють як «з одного боку, складне системне психічне професійно важливе явище, яке об'єднає різні рівні прояву його активності, ініціативності, інтегративності та системності, що актуалізуються у здатності бути суб'єктом чи системній здатності, готовності ініціювати військово-професійну діяльність, а з іншого – змістовні аспекти її формування, розвитку та прояву, що визначаються типологією та специфікою професійно зумовлених завдань, які вирішують військові підрозділи і частини, специфічними умовами військового середовища та особливостями службової взаємодії військовослужбовців. Відповідно у кожній діяльності, у тому числі військовій, вона має унікальну структуру, індивідуалізовану в постаті конкретного військового фахівця» [9, с. 68]. У професійній суб'єктності сержанта в управлінській діяльності проявляються професійно важливі якості.

Отже, особистісний компонент вкрай необхідний сержантам, оскільки їх діяльність відбувається, як правило, у квазіпрофесійних і бойових умовах. Для цього їм необхідні самоорганізованість, стійка емоційно-вольова врівноваженість і сформовані вольові якості як суб'єктів військового управління. Їх управлінська діяльність у бойовій обстановці є практично екстремальною, особливо в умовах російсько-української війни, що передбачає неоднозначність, ризикованість, необхідність швидкого ухвалення єдино правильного рішення. Для цього у сержантів мають бути

сформовані професійно важливі управлінські якості, які відіграють провідну роль в екстремальних умовах бойової діяльності.

Об'єднаною професійно важливою управлінською якістю всіх компонентів управлінської компетентності і культури є професійна суб'єктність сержантів як суб'єктів військового управління. Без цієї якості неможлива актуалізація управлінської компетентності і культури кожного сержанта. Сутність професійної суб'єктності сержантів в управлінській діяльності полягає в їх позитивному самосприйнятті і самоставленні до самого себе як суб'єкта управлінської діяльності в типових та екстремальних умовах діяльності, а також їх самодетермінація та саморегуляція згідно з посадовими обов'язками та вимогами, внутрішніми професійними переконаннями і суб'єктною позицією як військового професіонала [10]. Суб'єктними якостями є рефлексивність, відповідальність, автономність, лідерство, об'єктивна самооцінка як суб'єкта управлінської діяльності. Власне сформованість управлінської суб'єктності сержантів є основним критерієм їх оцінювання як суб'єктів військового управління у військових підрозділах (частинах).

Діяльнісний компонент управлінської діяльності забезпечує сержантам успішну реалізацію управлінської функції, оскільки попередні компоненти були тільки передумовами для її здійснення. Науковці слушно наголошують, що особистість формується в діяльності та народжується з діяльності, оскільки, з одного боку, є умовою діяльності, а з іншого її продуктом. Вважаємо, що найбільш продуктивним у процесі розкриття проблеми військового професіонала є суб'єктно-діяльнісний підхід, що спирається на аналіз його діяльності у військовому середовищі, вплив військово-професійної діяльності на формування провідних рис як професіонала [9].

Операційний компонент психологічної готовності керівників до управління – це, на думку Л. Карамушки, «...комплекс умінь та навичок, які забезпечують успішність управління. Уміння та навички, як і вище розглянуті елементи психологічної готовності, можна систематизувати за двома рівнями аналізу управлінського процесу – управлінським та психологічним» [3, с. 43].

Цей компонент містить управлінські навички, вміння і здатності сержанта як суб'єкта військового управління, які проявляються в застосуванні доцільних способів, прийомів, засобів і стилів управлінської діяльності для практичної реалізації управлінських рішень і посадових компетенцій у військовому підрозділі.

Стиль управління сержантів базується на їх професійно важливих управлінських якостях, що забезпечують варіативність управлінської поведінки та діяльності. Результативність їх управлінської діяльності також безпосередньо залежить від контексту військово-професійної діяльності підрозділу (частини), що передбачає гнучкість та адаптованість до конкретних ситуацій. Тут сержанти мають опанувати всі стилі лідерства, але насамперед трансформаційне лідерство, що передбачає наявність ідеалізованого впливу, мотивування, інтелектуального стимулювання та індивідуалізованої уважності. Згідно з результатами дослідження Бас і Рігіо (Bass & Riggio, 2012), трансформаційне лідерство є ефективним у багатьох контекстах, зокрема в комерційних і некомерційних організаціях, освітніх установах і військових структурах. На думку науковців, трансформаційні лідери надихають своїх співробітників і заохочують інновації, впливають на створення управлінської культури, спрямованої на навчання, розвиток та адаптацію до змін.

Висновки. Управлінська діяльність, охоплює всю сукупність взаємозв'язків між елементами як саме управлінської діяльності, так і об'єкта управління, а також зовнішнім середовищем його функціонування. Управлінська діяльність передбачає вибір цілей і способів управління з урахуванням об'єкта управління, особливостей конкретної ситуації, військових, соціальних, політичних, економічних, правових, психологічних, педагогічних та інших умов, в яких відбувається функціонування об'єкта управління. З огляду на це у військовому управлінні всі дії і рішення командирів (начальників) мають бути спрямовані на узгодженість функціонування військових підрозділів і частин, застосування єдиних принципів, підходів та оцінок, які впливають із прийнятих критеріїв оцінювання ефективності їх бойової діяльності та сприяють досягненню основної мети їх функціонування.

Управлінська діяльність керівника передбачає необхідність у будь-якій складній ситуації визначити головний елемент для управлінського впливу, що сприятиме успішному досягненню поставленої мети. У зв'язку з цим культура управління керівника означає його здатність швидко і безпомилково відшукати головний елемент і спосіб впливу на нього, які б забезпечували успішне досягнення бажаного результату.

Функціонування і розвиток будь-якої організації та її структур відбуваються не тільки під управлінським впливом завдяки засобам, методикам,

технологіям управлінської культури, а й під відчутним впливом традицій, що поступово складаються в конкретну організаційну структуру та згодом трансформуються в норми корпоративної культури, правила внутрішнього розпорядку й інші формальні та неформальні регулятивні механізми. У військовому середовищі таким неформальним механізмом для військовослужбовців є військовий етикет. Відповідно кожен командир (начальник) має, по-перше, сприймати та враховувати регулятивні механізми у своїй управлінській діяльності, і, по-друге, спрямувати їх на підвищення ефективності функціонування організації.

Будь-якій системі притаманні, як правило, певні внутрішні іманентні суперечності. Управлінська культура керівника в такому разі відображає здатність «бачити», з'ясовувати їх джерела, розробляти конкретні передумови їх вирішення і шляхи подальшого успішного функціонування організації.

В управлінській діяльності кожна ситуація (позитивна чи негативна) є результатом управлінських дій і рішень, тому керівник має усвідомити, що вони завжди мають першопричину. У зв'язку з цим кожен керівник для подолання таких ситуацій має дотримуватися високого рівня управлінської культури. Тобто, актуалізувати професійну, в тому числі безпосередньо управлінську компетентність, не на пошуку і покаранні винних, а на системному та водночас контекстному аналізі виниклої ситуації, пошуку та усуненні її причин. Саме системне практичне мислення керівника сприяє визначенню усіх обставин і передумов, які детермінували кризову ситуацію в установі.

Таким чином, управлінська культура – це професійний феномен, що об'єднує психологічні, військово-професійні та організаційні аспекти управлінської діяльності сержантів, охоплює професійно важливі управлінські якості, управлінську компетентність, стилі лідерства, які сержанти застосовують для реалізації своїх посадових обов'язків, і включає такі елементи, як цінності, норми, ритуали, традиції та стилі лідерства. Управлінська культура є невід'ємною складовою військово-професійної компетентності сержантів, сприяє актуалізації як їх військово-професійного потенціалу, так і підлеглих, розвитку військового підрозділу як бойової команди, забезпечує гнучкість у виборі стилю управлінської діяльності згідно з контекстом виконуваного завдання, створює сприятливу морально-психологічну обстановку для активної участі всіх членів команди в життєдіяльності підрозділу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алещенко В., Туленков М. Управлінські відносини у дискурсі системної аналітики: соціально-психологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. праць*. Київ, 2023. Вип. 1 (71). С. 5–16. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-71-1-5-16>.
2. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.
3. Ковальчук О. Мотиваційні аспекти розвитку управлінської культури військового керівника. *Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. праць*. Київ, 2020. Вип. 5 (58). С. 94–99. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-58-5-94-99>
4. Колесніченко О. С., Мацегора Я. В., Лещенко С. В. Образ ефективного сержанта Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2023. 3(86). С.137–148.
5. Копаниця О. В. Формування професійних якостей сержантського складу Сухопутних військ Збройних Сил України. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. Київ, 2012. Вип. 3. С. 97–112.
6. Куций О.А. Суть та фактори гуманітарної частини організації як середньої соціально-професійної групи (раціонально-експериментальне дослідження). *Габітус. Науковий журнал з соціології та психології*. 38. 2022. С. 146–151.
7. Пашко Л. Професійно-управлінська культура сучасного керівника: постановка проблеми. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. Київ, 2011. Вип. 2. С. 59–72.
8. Психологічні детермінанти розвитку організаційної культури : монографія / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко та ін.; за ред. Л. М. Карамушки. К. : Педагогічна думка, 2015. 288 с.
9. Ягупов В. В. Військова психологія : методологія, теорія та практика : підручник. К. : Psychobook, 2023. 517с.
10. Ягупов В. В., Капінус О. С. Теоретичні та методичні основи формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів : навчально-методичний посібник. Житомир : Видавець «Євро-Волинь», 2020. 240 с.
11. Schwartz S. H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*. 2012. № 2(1). URL: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.
12. Vasyl I. Osodlo, Tetiana D. Perepeliuk, Oleksandr P. Kovalchuk, Inna I. Osadchenko, Viktoriia F. Vintoniak. The Development of Professional Motivation of the Activity Subject under Specific Conditions. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*, №2. 2020. С. 196–204. DOI: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.02.15>

УДК 159.923.2:[316.48:316.362

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.11>

Барабашук Ганна Володимирівна,

кандидат психологічних наук,

асистент кафедри практичної психології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0002-5581-1674

Казарян Гаяне Манвелівна,

магістр кафедри практичної психології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

РОЛЬ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ПОДРУЖЖЯ У ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ

THE ROLE OF PERSONAL SPOUSAL MATURITY IN RESOLVING FAMILY CONFLICTS

У статті представлено результати дослідження особливостей особистісної зрілості подружжя у вирішенні сімейних конфліктів. Сімейна інтеракція супроводжується змінами, які обумовлені внутрішніми та зовнішніми факторами. У соціокультурному просторі сімейний конфлікт розцінюється як таке, чого не має бути, та з іншого боку – сімейний конфлікт може бути рушійною силою розвитку сім'ї та сприяти позитивним змінам сімейних відносин.

Метою дослідження є емпіричне вивчення психологічних аспектів особистісної зрілості сімей молодого та середнього подружнього віку у вирішенні сімейних конфліктів. У дослідженні взяли участь 14 подружніх пар, середній вік їхнього сімейного стажу склав 2,2 роки, та 12 пар, у яких середній стаж складає 7,7 років.

З'ясовано, що середні показники компонентів особистісної зрілості за шкалами «відповідальність», «глибинні переживання», «життєва філософія», «автономність» вищі в групі сімей середнього подружнього віку, натомість у групі представників молодого сім'ї високі показники фіксуємо за шкалами «толерантність», «самоприйняття» та «контактність». За шкалою загальний показник особистісної зрілості виявлено, що у групі представників молодого сім'ї серед 21% опитаних відміченого високий рівень, тоді як у групі сімей середнього подружнього віку цей рівень притаманний 46% опитаним. Визначено, що у групі сімей молодого подружнього віку існує прямий взаємозв'язок між шкалою «Особистісна зрілість» та шкалами «Компроміс» ($r=0,572$; $p\leq 0,01$), «Співпраця» ($r=0,630$; $p\leq 0,01$), негативну кореляція між шкалою «Особистісна зрілість» та шкалами «Уникнення» ($r=-0,362$; $p\leq 0,05$) «Автономія одного з партнерів» ($r=-0,348$; $p\leq 0,05$).

Серед сімей середнього подружнього віку встановлено прямі зв'язки між шкалою «Особистісна зрілість» та шкалою «Компроміс» ($r=0,610$; $p\leq 0,01$), «Співпраця» ($r=0,549$; $p\leq 0,01$), а також обернений корелят із шкалами «Суперництво» ($r=-0,301$; $p\leq 0,01$), «Ставлення до родичів та друзів» ($r=-0,361$; $p\leq 0,05$), «Виховання дітей» ($r=-0,328$; $p\leq 0,05$), шкалою «Загальний показник сімейних конфліктів». Результати проведеного дослідження слугують подальшим науковим розвідкам та розширенню контингенту досліджуваних.

Ключові слова: подружжя, особистісна зрілість, сімейні конфлікти.

The article presents the results of a study of the peculiarities of personal spousal maturity in resolving family conflicts. Family interaction is accompanied by changes caused by internal and external factors. In the socio-cultural context, family conflict is perceived as a phenomenon, while in psychological practice, it can serve as a driving force for family development and contribute to positive changes in family relationships. The purpose of the study is to empirically investigate the psychological aspects of personal maturity in families with young and middle-aged partners in resolving family conflicts. The study involved 14 married couples with an average duration of marriage of 2.2 years and 12 couples with an average duration of marriage of 7.7 years. It has been discovered that the average indicators of personal maturity components on the scales of "responsibility", "profound feelings", "philosophy of life", and "autonomy" are higher among families with middle-aged partners. In contrast, in the group of young family representatives, high scores are observed on the scales of "tolerance", "self-perception", and "sociability". According to the scale of the general indicator of personal maturity, it has been identified that among the respondents in the group of young family representatives, 21% have been noted to have a high level, while in the group of families with middle-aged partners, this level is inherent in 46% of respondents.

It has been determined that in the group of young adults, there is a direct correlation between the "Personal Maturity" scale and the scales of "Compromise" ($r=0.572$; $p \leq 0.01$), "Cooperation" ($r=0.630$; $p \leq 0.01$). There is a negative

correlation between the "Personal Maturity" scale and the scales of "Avoidance" ($r=-0.362$; $p \leq 0.05$) and "Autonomy of one of the partners" ($r=-0.348$; $p \leq 0.05$).

Among families with middle-aged partners, direct correlations have been identified between the "Personal Maturity" scale and the scales of "Compromise" ($r=0.610$; $p \leq 0.01$), "Cooperation" ($r=0.549$; $p \leq 0.01$), as well as the inverse correlation with the scales of "Rivalry" ($r=-0.301$; $p \leq 0.01$), "Attitude toward relatives and friends" ($r=-0.361$; $p \leq 0.05$), "Child rearing" ($r=-0.328$; $p \leq 0.05$), and the scale of "Overall family conflict indicator". The results of the conducted research serve as a basis for further scientific exploration and expanding the study participants' contingent.

Key words: married couples, personal maturity, family conflicts.

Протягом останнього часу в українському суспільстві намітилася низка тривожних тенденцій, що свідчать про посилення кризових ситуацій в житті сім'ї, які відображаються на подружніх та дитячо-батьківських взаємовідносинах. Таке несприятливе спрямування пояснюються цілим рядом причин, серед яких поширення пандемії COVID19, повномасштабне вторгнення росії в Україну, демографічна ситуація, нестабільність соціальної системи, проблемами професійної зайнятості населення тощо.

У сімейному функціонуванні якими б не були стосунки між її членами, в процесі їхньої взаємодії відбувається зіткнення з різними проблемними ситуаціями, які в свою чергу можуть призвести до конфлікту. Конфлікти, які відбуваються в межах сімейної системи називають сімейними. В залежності від суб'єктів інтеракції сімейні конфлікти поділяють у відповідності до її систем, тобто існують конфлікти на рівні подружньої (партнерської) підсистеми, дитячо-батьківської та сиблінгової. Не менш важливими особливостями сімейних конфліктів є те що, вони відбуваються між людьми, які емоційно прив'язані один до одного, а тому рівень емоційної напруги буде завжди високим.

Як зазначає Т. Кругла, звертаючись до дослідників В. Мягера та Т. Мішиної, сімейні конфлікти виникають тоді, коли обоє учасників прагнуть оволодіти одним і тим самим об'єктом, зайняти одне і теж місце чи положення, грати несумісні ролі, мати різноспрямовані цінності та цілі. Насправді, благополучні сім'ї відрізняються від проблемних не відсутністю конфліктів, які виникають в процесі сімейної життєдіяльності, а меншою глибиною та інтенсивністю переживань, з якими зустрічаються конфлікуючі сторони. За словами авторки, основними шляхами попередження сімейних конфліктів є побудова сімейних взаємин на засадах егалітарності, взаємної відповідальності, довіри та поваги [1].

О. Цільмак описує, що сімейні конфлікти можуть виникати з різних причин, серед яких можуть бути: комунікаційні проблеми (комунікативна дисфункція); суттєва різниця в цінностях та переконаннях; фінансові проблеми; інверсія

сімейних ролей; внутрішньо сімейна напруга; зміна або порушення структури сім'ї [2].

Найбільш частими конфліктами в сім'ї вважають саме подружні, які можна розподілити на три групи. До першої групи належать конфлікти, які обумовлені сімейно-побутовими питаннями, а саме розподіл ролей та обов'язків; до другої групи – конфлікти, які відображають незадоволення персональних потреб кожного з партнера; до третьої групи – конфлікти, які обумовлені дефектом виховання в батьківських сім'ях та індивідуально-особистісними особливостями подружжя [6].

На думку О. Кляпець, подружжя стикаються з сімейними конфліктами, коли час, відведений на роботу, перевищує час, який витрачається на сім'ю та інші види діяльності, такі як: політичні, соціальні, культурні та дозвілля. Науковець вважає, що багато форм зайнятості (чи то тимчасова, незалежна, штатна, тощо) посилюють труднощі, які виникають у людей, намагаючись поєднати роботу та сім'ю, а також кар'єру, яка відповідає їхнім бажанням [3].

А. Кравченко визначає, що більшість сімейних конфліктів партнери можуть успішно вирішувати. Так, якщо вони зосередяться на сфері інтересів один одного та домовленості, замість незгоди та опозиції, обернуть співпрацю замість контролю, намагатимуться залишатися позитивними. Науковиця зазначає, що слід уникати підходу до конфлікту з реактивним ставленням і наміром залишити за собою останнє слово. Натомість до сімейного конфлікту слід підходити з метою розуміння вирішення та реагування, моделювання гнучкості серед інших [4].

Як зазначає І. Шаповал, особистісна зрілість партнерів має важливу роль у вирішенні сімейних конфліктів, оскільки вона визначає здатність партнерів адаптуватися до змін, ефективно взаємодіяти та розв'язувати труднощі, які виникають. Деякі ключові аспекти цієї зрілості включають: емоційну самостійність; емпатію; комунікаційні навички; гнучкість і толерантність; здатність до саморозвитку; взаємну повагу та підтримку; здатність до компромісу. Авторка зазначає, що особистісна зрілість подружжя є фундаментальним

елементом для створення здорових та стійких відносин, де партнери можуть ефективно вирішувати конфлікти та розвиватися разом [5].

Метою нашого дослідження є емпіричне вивчення психологічних аспектів особистісної зрілості сімей молодого та середнього подружнього віку у вирішенні сімейних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації порівняльно-діагностичного та статистичного дослідження нами було сформовано дві досліджувані групи. Першу групу склали особи, які перебувають у подружжі тривалістю від 1 року до 3-х років подружнього життя, відповідно є представниками молоді сім'ї – 14 пар. Середній вік досліджуваних у першій групі склав 24 роки. Другу групу склали особи, які перебувають у подружжі від 3-х до 10-ти років подружнього життя, і є представниками сім'ї середнього подружнього віку – 12 пар. Вік досліджуваних варіюється від 27 до 33 років. У ході емпіричного дослідження ми орієнтувались на роботи Р. Федоренко, М. Мушкевич, Л. Магдисюк [6], у яких вказано, що молоді сім'єю вважається подружжя від 1 року до 3-х років спільного подружнього життя, а сім'єю середнього подружнього віку подружжя від 3-х до 10-ти років спільного подружнього життя.

Психодіагностична процедура проводилася в травні-червні 2023 року. Процедура передбачала заповнення бланків звичайного зразка та електронних, створених за допомогою платформи Google Forms. Досліджуваним були запропоновані наступні психодіагностичні методики: опитувальник особистісної зрілості (О. Штепи); методика «Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях» (Ю. Альошина, Л. Гозман, О. Дубровська); методика «Діагностика схильності до конфліктної поведінки К. Томаса» (адаптація Н. Задорожньої).

На першому етапі емпіричного дослідження ми вивчали особливості прояву особистісної зрі-

лості осіб, які перебувають у молодій сім'ї та сім'ї середнього подружнього віку. Відповідно до отриманих результатів, які наведені у таблиці 1, ми спостерігаємо, що середні показники компонентів особистісної зрілості за шкалами «відповідальність», «глибинні переживання», «життєва філософія», «автономність» вищі в групі сімей середнього подружнього віку, а ніж серед досліджуваних молодих сімей. Натомість, у групі представників молоді сім'ї фіксуємо вищі показники за такими шкалами як «толерантність», «самоприйняття» та «контактність».

Такі результати вказують на те, що особи з сімей середнього подружнього віку характеризуються здатністю проявляти зацікавленість, виявляти активний інтерес до життя та застосовувати у життєдіяльності набутий досвід. Пари середнього подружнього віку схильні частіше спиратися на досвід, справлятися зі змінами та невідзначеністю й керувати ними, як правило більш стримані, консервативні та обережні, натомість у парах молоді сім'ї цей процес знаходиться на стадії формування.

Аналізуючи загальний показник особистісної зрілості, на рис. 1. видно, що у групі представників молоді сім'ї: 32% осіб мають низький, 47% середній та 21% високий рівень особистісної зрілості, тоді як у групі сімей середнього подружнього віку діагностовано інші показники: 29% респондентів демонструють низький, 25% середній та 46% високий рівень особистісної зрілості.

Це свідчить, про те що особи з сімей середнього подружнього віку більше усвідомлюють себе як суб'єкта особистого життя, більш відповідальні в різних сферах діяльності, самостійні, проявляють вищу емоційну зрілість, самореалізуються, адекватно самостверджуються, аніж особи з молодих сімей.

Достовірно статистична відмінність між досліджуваними групами виявлена за такими змін-

Таблиця 1

Порівняння прояву компонентів особистісної зрілості серед сімей молодого та середнього подружнього віку

Молоді сім'ї	Ранг	Шкали	Ранг	Сім'ї середнього подружнього віку
6,2	4	Відповідальність	3	8,2
5,6	5	Децентрація	5	5,9
7,2	1	Глибинність переживань	1	9,0
4,5	9	Життєва філософія	2	8,3
6,3	3	Толерантність	7	5,1
5,2	7	Автономність	4	7,4
5,4	6	Контактність	8	4,8
6,5	2	Самоприйняття	9	4,6
3,5	10	Креативність	7	5,1
4,7	8	Синергічність	6	5,6

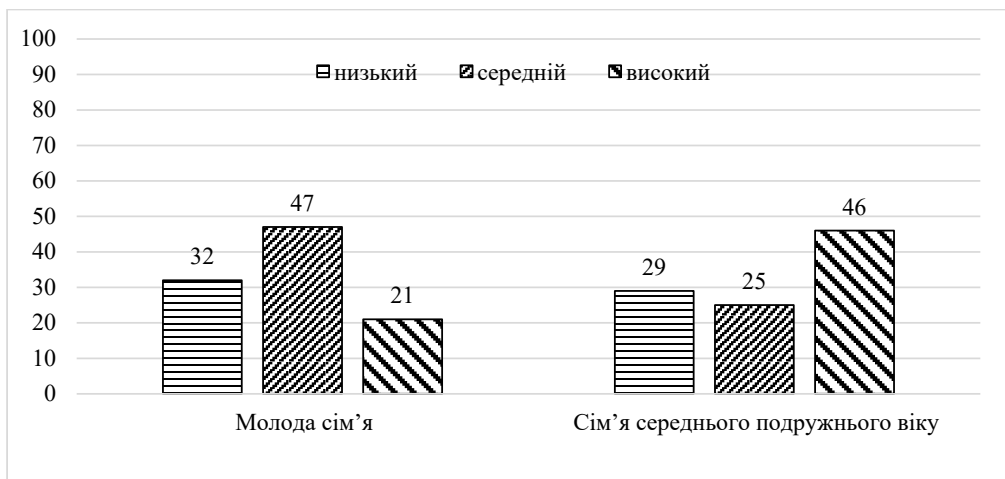

Рис. 1. Рівень прояву загального показника особистісної зрілості серед сімей молодого та середнього подружнього віку (у %)

ними: особистісна зрілість ($U_{emp}=332$; $p=0,041$), життєва філософія ($U_{emp}=400$; $p=0,001$), автономність ($U_{emp}=330,00$; $p=0,040$), самосприйняття ($U_{emp}=354$; $p=0,006$), відповідальність ($U_{emp}=328$; $p=0,025$).

Подальшим завданням постало вивчення особливостей прояву сімейних конфліктів у молодих сімей та сімей середнього подружнього віку. Спо-

чатку ми дослідили характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях. Для реалізації поставленого завдання було застосовано методика «Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях» (Ю. Альошина, Л. Гозман, О. Дубровська).

Порівнюючи результати досліджуваних за шкалами «Прояв автономії одним із подружжя», «Виховання дітей» та «Ставлення до родичів та

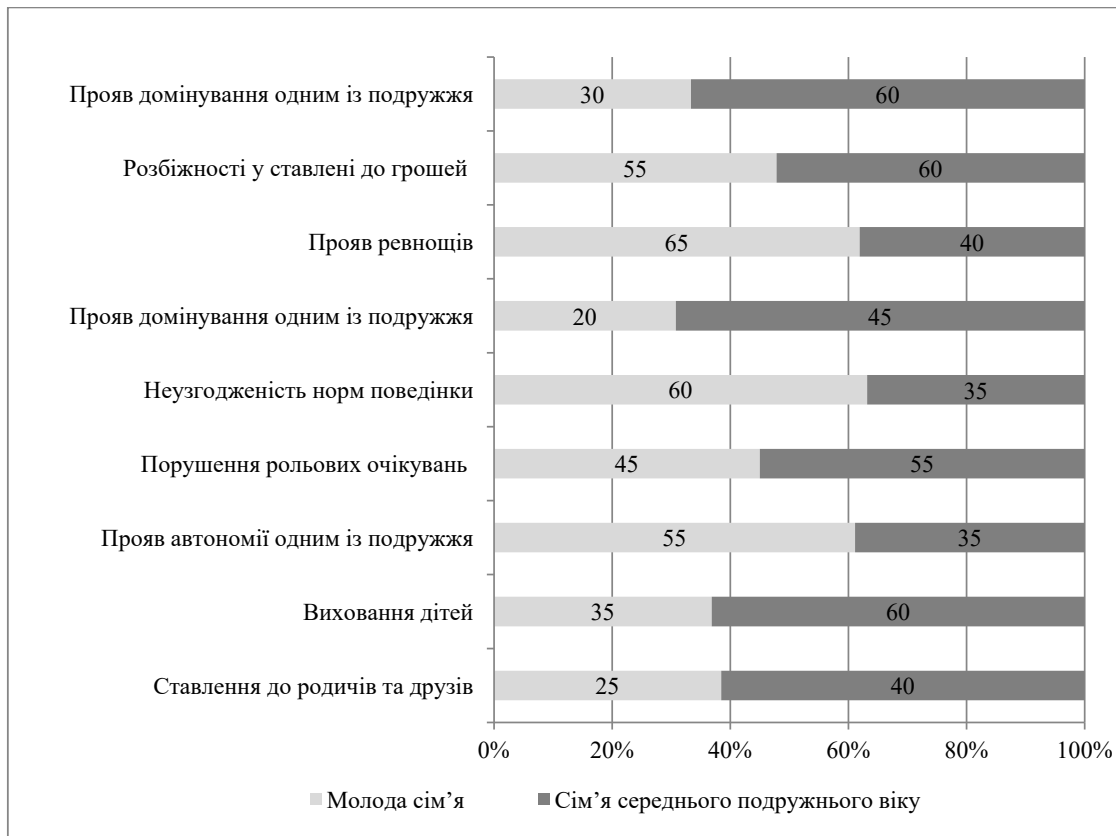

Рис. 2. Порівняння сфер конфліктних ситуацій у досліджуваних групах (%)

друзів», нами визначено, що в групі сімей середнього подружнього віку значення знаходяться у діапазоні активних позитивних реакцій, натомість молоді сім'ї демонструють зворотну тенденцію до негативного або пасивного характеру поведінки під час сімейних непорозумінь. Як показано на рис. 2, найчастотнішими причинами конфліктів у сім'ях середнього подружнього віку виявилися конфлікти, що мають підґрунтя питань виховання дитини (60% випадків), натомість у групі сімей молодого подружнього віку природа конфліктів має основу питань власної автономії, незалежності (55% випадків).

Це свідчить про те, що серед сімей молодого подружнього віку конфліктна ситуація актуалізується надмірним бажанням одного з партнерів бути самостійним, незалежним від впливів оточення при визначенні своєї життєвої позиції, поведінки, у здійсненні свідомих виборів під час проектування власного майбутнього. Натомість у сім'ях середнього подружнього віку здебільшого конфліктогеном виступає розбіжність поглядів щодо виконання батьківської функції, очевидно, що партнерські стосунки стають менш пріоритетними. За шкалами «Прояв домінування одним із подружжя», «Неузгодженість норм поведінки» та «Порушення рольових очікувань» з'ясували, що серед сімей молодого подружнього віку висока частота конфліктів має ситуація неузгодженості норм поведінки (60% випадків), а серед сімей середнього подружнього віку частіше ситуації визначення домінування одного з партнерів (45% випадків). Це свідчить про те, що у сім'ях середнього подружнього віку існують конфлікти, які пов'язані із розбіжностями щодо

рольових уявлень та установок партнерів, тобто напруження відбувається в зоні виконання сімейної діяльності, а саме те що виконує один партнер, та що готовий делегувати іншому. У сім'ях молодого подружнього віку частіше виникають конфлікти щодо сукупності правил поведінки, що регулюють сімейні взаємини (поведінка в громадських місцях, поводження з оточуючими людьми, форми звертання і привітання, манери поведінки, одяг тощо).

Також цікавим вбачаємо, що в обох досліджуваних групах з високою частотою проявляються конфлікти щодо розбіжностей поглядів на фінансові установки та поведінку, питання контролю сімейного фінансового становища, адекватного поводження з грошима, прийнятті рішень стосовно власних покупок тощо. Серед сімей молодого подружнього віку яскраво проявляється відмінність у сфері ревнощів, де останні більш схильні ревнувати, сумніватися у коханні, вірності та довірі до власного партнера, ніж сім'ї середнього подружнього віку.

Достовірна відмінність між вибірками зафіксовано у таких сферах «порушення норм поведінки» ($U_{emp}=147,5; 0,019$), «прояв ревнощів» ($U_{emp}=132,50; p=0,023$), «виховання дітей» ($U_{emp}=106,50; p=0,001$).

Продовжуючи порівняльно-діагностичного дослідження ми вивчали домінантні стратегії виходу з конфліктів серед представників сімей молодого та середнього подружнього віку за допомогою методики «Діагностика схильності до конфліктної поведінки К. Томаса» (адаптація Н. Задорожньої), що дозволило визначити індивідуально специфічні захисні патерни подружніх пар.

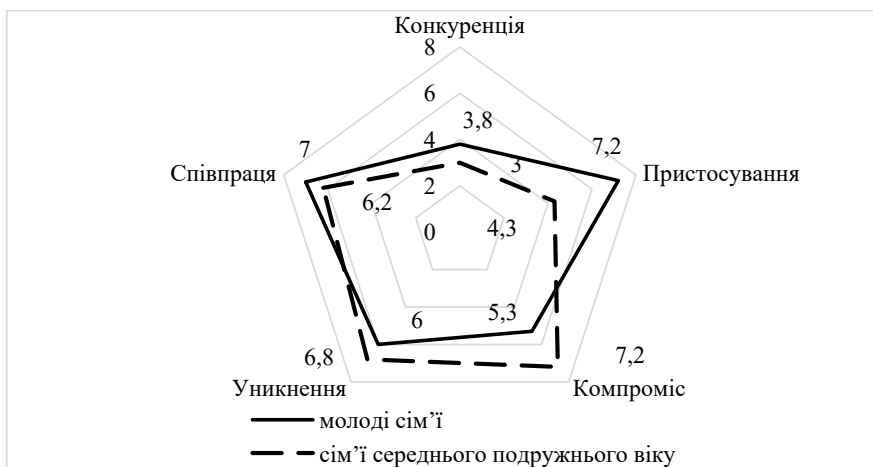

Рис. 3 Порівняння показників домінуючих стратегій вирішення конфліктів у подружжі серед сімей молодого та середнього подружнього віку

За результатами, які представлені на рис. 3., пріоритетними стратегіями серед осіб молодого подружнього віку є «Пристосування» та «Співпраця». Натомість у групі сімей середнього подружнього віку вираженими стратегіями вирішення конфліктів виступають «Уникнення» та «Компроміс». Достовірна відмінність між групами виявлена за стратегією «пристосування» ($U_{\text{emp}}=134,00$; $p=0,001$) та «компроміс» ($U_{\text{emp}}=122,50$; $p=0,005$).

Це свідчить про те, що серед сімей молодого подружнього віку переважають тенденції вирішення конфлікту як здатності діяти спільно з партнером заради його інтересів, прагнення гармонії у стосунках, комфортності обох сторін, водночас готові активно брати участь у розв'язанні конфлікту з відстоюванням як своїх інтересів, так й інтересів партнерів. У групі сімей середнього подружнього віку інша тенденція, з одного боку у вирішенні сімейних конфліктів проявляють пасивність у відстоюванні своїх прав через зневажливість розв'язання проблеми або через відчуття безвиході, схильні переносити відповідальності за ситуацію на іншого партнера, з іншого боку спостерігається здатність поступитися своїми інтересами, прагнуть прийняти рішення, що задовольняє обидві сторони, щоб і надалі підтримувати стосунки.

На заключному етапі нашого дослідження було проведено кореляційний аналіз з метою виявлення взаємозв'язків особистісної зрілості подружжя з способами вирішення сімейних конфліктів у подружжі. Кореляційний аналіз за критерієм Пірсона проводився окремо для кожної досліджуваної групи, з метою встановлення специфічних зв'язків між показниками всередині групи та для порівняння показників груп між собою. Оскільки, у групі молодих сімей та сімей середнього подружнього віку проявились різні кореляційні зв'язки, то спершу розглянемо кореляційні плеяди, які були виявлені у результаті аналізу даних сімей молодого подружнього віку.

Згідно отриманим даним, ми спостерігаємо прямий взаємозв'язок між шкалою «Особистісна зрілість» та шкалами «Компроміс» ($r=0,572$; $p\leq 0,01$), «Співпраця» ($r=0,630$; $p\leq 0,01$). Також виявлено негативну кореляцію між шкалою «Особистісна зрілість» та шкалою «Уникнення» ($r=-0,362$; $p\leq 0,05$). Такі результати свідчать що, серед сімей молодого подружнього віку чим вищий рівень особистісної зрілості, тим вище здатність поступитися своїми інтересами у вирішенні сімейних конфліктів, прагнення прийняти рішення, що задовольняє обидві сторони, і нижче прагнення уникати, ігнорувати кооперацію між

подружжям у конфліктних ситуаціях. Також встановлено чим вищий рівень особистісної зрілості тим вищий рівень бажання подружжя об'єднатися та діяти спільно. З'ясовано, що «Загальний показник сімейних конфліктів» обернено корелює з окремими шкалами особистісної зрілості такими як «Відповідальність» ($r=-0,601$; $p\leq 0,01$) та «Самосприйняття» ($r=-0,481$; $p\leq 0,05$), тобто чим більше подружжя в молодій сім'ї розуміє власні мотиви, потреби, бажання, рівень відповідальності у сімейній взаємодії, тим нижче ризик прояву сімейних конфліктів.

У групі досліджуваних середнього подружнього віку діагностовано прямі кореляційні зв'язки між шкалою «Особистісна зрілість» та шкалами «Компроміс» ($r=0,610$; $p\leq 0,01$), «Співпраця» ($r=0,549$; $p\leq 0,01$), «Відповідальність» ($r=0,523$; $p\leq 0,01$), а також обернений корелят із шкалою «Суперництво» ($r=-0,301$; $p\leq 0,01$). Такі результати дозволяють нам припускати, що чим вище рівень особистісної зрілості серед сімей середнього подружнього віку, тим вище можливість поступатися один одному у конфліктній взаємодії та співпрацювати, і менше прагнення досягти своїх інтересів на шкоду іншому. Також виявлено, що «Загальний показник особистісної зрілості» обернено корелює із шкалами «Ставлення до родичів та друзів» ($r=-0,361$; $p\leq 0,05$), «Виховання дітей» ($r=-0,328$; $p\leq 0,05$); «Загальний показник сімейних конфліктів» ($r=-0,521$; $p\leq 0,01$). Так, нами встановлено, що чим вищий рівень особистісної відповідальності, емоційної зрілості подружжя, тим нижчий рівень протистоянь в подружжі, а також знижується рівень конфліктів у сфері ставлення до родичів та друзів, а також нижче розбіжності щодо поглядів на виховання дитини та турботу про її особистісний розвиток.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує наші міркування про роль особистісної зрілості подружжя у вирішенні сімейних конфліктів. Показники особистісної зрілості у групі сімей середнього подружнього віку є вищими ніж у досліджуваних іншої групи. Подружжя молоді сім'ї конфліктують у таких сферах як «прояв ревності» та «порушення норм поведінки», тоді як учасники сімей середнього подружнього віку здебільшого мають розбіжності у сфері «виховання дітей». Найбільш пріоритетною стратегією у вирішенні конфліктів серед сімей молодого подружнього віку виступає «пристосування», натомість для іншої групи більш прийнятним є «компроміс». Подальшими перспективами дослідження стануть розширення контингенту сімей та створення рекомендацій щодо профілактики конфліктів відповідно до найбільш стресових сімейних сфер.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кругла Т.О. Сімейний конфлікт: причини виникнення, попередження, врегулювання. *Медсестринство*. 2017. № 7. С. 71–74.
2. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 266 с.
3. Кляпець О.Я., Ларіна Т.О. Підготовка молоді до подружнього життя : методичні рекомендації. К. : Міленіум, 2009. 104 с.
4. Кравченко А. В., Тверезовська Н. Т. Виникнення і попередження конфліктів у молодого подружжя. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2015. Вип. 22. С. 253–258.
5. Шаповал І. Особистісна зрілість: структурно-функціональний аналіз. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Випуск 8. С. 179–185.
6. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т. І. Психологія молоді сім'ї. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.12>

Большакова Анастасія Миколаївна,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки
Національної академії Національної гвардії України
ORCID ID: 0000-0002-4343-6694

Дубінін Дмитро Олегович,
аспірант кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0001-0584-2181

ОПИТУВАЛЬНИК АКСІОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ AXIOLOGICAL COMPETENCE QUESTIONNAIRE

Представлено результати дослідження, спрямованого на створення психодіагностичної методики «Опитувальник аксіологічної компетентності». Методику створено у відповідності до авторської теоретичної моделі аксіологічної компетентності. Аксіологічну компетентність визначено як здатність розуміти, цінувати і оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації і поведінку на основі цих цінностей. До структури моделі увійшли елементи: компетентність в усвідомленні та аналізі цінностей; компетентність у вираженні цінностей; компетентність у реалізації цінностей в практичній діяльності у різних сферах; конфліктологічна компетентність щодо міжособистісних конфліктів з предмету цінностей; компетентність у розв'язанні внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері; компетентність щодо планування та реалізації стратегій та конкретних дій щодо розвитку ціннісної сфери, ціннісна гнучкість; толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей; здатність до критичного мислення у ціннісній сфері. У процесі створення методики була отримана емпірична факторна структура Опитувальника аксіологічної компетентності, яка має відмінності від розробленої теоретичної моделі за рахунок об'єднання елементів. Показано, що психометрична оцінка валідності та надійності Опитувальника довела його високу надійність та валідність. Розроблений Опитувальник дозволяє оцінювати аксіологічну компетентність за 5 шкалами: ціннісна рефлексія, ціннісна самореалізація, ціннісна гармонійність, ціннісний розвиток, ціннісна толерантність, а також отримувати її загальний показник. Встановлено описову статистику показників Опитувальника аксіологічної компетентності для вибірки працівників Національної поліції України.

Ключові слова: аксіологічна компетентність, компетентність, цінності, ціннісні орієнтації, резилієнтність, поліцейські, працівники Національної поліції, рефлексія, толерантність, саморегуляція, психотравма.

The results of study based on the creation of the psychodiagnostic method «Axiological Competence Questionnaire» are presented. The method is based on the author's theoretical model of axiological competence. Axiological competence is defined as the ability to understand, value and evaluate values, to choose actions and make decisions that correspond to values, to influence one's own value orientations and behavior based on these values. The structural elements have been added to the structure of the model: competence in reflection and value analysis; competence in expressed values; competence in the implementation of values in practical activities in various areas of life; conflictological competence in inter-social conflicts on the subject of values; competence in dealing with internal conflicts in the value sphere; competence in planning and implementing strategies and specific actions for the development of the valuable sphere, valuable flexibility; tolerance and empathy for valuable differences; the ability to think critically in the value sphere. In the process of creating the methodology, an empirical factor structure of the Axiological Competence Questionnaire was obtained, which has certain differences from the developed theoretical model due to the combination of elements. It is shown that the psychometric assessment of the validity and reliability of the Questionnaire proved its high reliability and validity. The Questionnaire allows to assess axiological competence on 5 scales: value reflection, value self-realization, value harmony, value development, value tolerance, and also obtain its overall indicator. Descriptive statistics of the Axiological Competence Questionnaire for employees of the National Police of Ukraine have been established.

Key words: axiological competence, competence, values, value orientations, resilience, police officers, employees of the National Police of Ukraine, reflection, tolerance, self-regulation, psychotrauma.

Постановка проблеми. Проблема ціннісно-смислових регуляторів діяльності людини завжди була і на сьогодні залишається актуальною для психологічної науки. Теоретична та практична значущість дослідження ціннісної сфери особистості на сьогодні зростає у зв'язку з завданням вивчення факторів витривалості та опірності людини щодо важких стресорів епізодичних, тривалих та повторюваних психотравмуючих ситуацій. Так, у відповідності до результатів сучасних досліджень, усвідомлювана та стійка система ціннісних орієнтацій є важливим фактором розвитку або навіть системоутворюючим структурним елементом резиліентності особистості – системної якості особистості, яка виявляється у здатності витримувати та долати несприятливий вплив важких стресорів, ефективно адаптуватися до складних життєвих обставин та швидко поновлюватися після психотравматизації [1–4].

Значення цінностей для формування, розвитку та підтримки резиліентності визначається їх детермінуючою роллю у визначенні життєвих смислів та цілей, функціональному сприйнятті та реагуванні на життєві виклики, визначенні внутрішньої основи та ресурсів психічного благополуччя та суб'єктивного задоволення якістю життя, обранні стратегій особистісного і професійного розвитку, за пережиття психотравмуючих життєвих ситуацій – розробці ефективних психотерапевтичних стратегій та напрямів посттравматичного зростання.

У сучасній психологічній науці та практиці створено значну кількість психодіагностичних методик для вивчення ціннісної сфери особистості. Втім, здебільшого вони сфокусовані на визначенні змістових аспектів цінностей людини. Втім завдання вивчення ціннісних регуляторів формування, розвитку та підтримки резиліентності особистості потребує створення відповідного психодіагностичного інструментарію, що й зумовило актуальність даного дослідження.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Найбільш евристично цінним теоретико-методологічним підходом до вивчення ціннісних (аксіологічних) механізмів формування, розвитку та виявлення резиліентності особистості у даному дослідженні було визнано компетентнісний підхід, у першу чергу, через такі його положення, сформульовані О. Савченко:

– компетентність є феноменом, пов'язаним зі змістом певної діяльності, що забезпечує дотримання вимог цієї діяльності;

– компетентність є психологічним утворенням (сформованою здатністю особистості), що детер-

мінує розв'язання проблемних ситуацій, що виникають у різних видах діяльності;

– компетентність представляє собою цілісну систему особистісних утворень, що включає у себе доволі багато компонентів: інформаційних, операційних, ціннісно-мотиваційних та поведінкових;

– компетентність забезпечує реалізацію необхідних здатностей особистості через актуалізацію стану готовності до діяльності;

– компетентність є обов'язковою умовою трансформації потенційних можливостей особистості в актуальні конкретні досягнення (результати) і навпаки;

– компетентність створює оптимальні внутрішні умови для реалізації внутрішньої та зовнішньої активності;

– компетентність є динамічним утворенням, що формується, розвивається та проявляється в процесі набуття особистістю певного досвіду [5].

Виходячи із зазначених вище положень компетентнісного підходу [5] аксіологічну компетентність у нашому дослідженні, присвяченому створенню опитувальника аксіологічної компетентності, було визначено як «здатність розуміти, цінувати і оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації і поведінку на основі цих цінностей» [6, с. 181].

Методи і вибірка дослідження. Оскільки розроблюваний опитувальник розроблявся як багатофакторна методика, що відповідає багатофакторній теоретичній моделі аксіологічної компетентності [6], у дослідженні було застосовано процедуру факторного аналізу для емпіричного визначення його структури.

Оцінка надійності розроблюваного опитувальника передбачала оцінку дискримінативності, внутрішньої узгодженості, внутрішньої консистентності (коефіцієнт Кронбаха) та оцінку надійності за методами розщеплення та оцінки ретестової надійності (кореляційний аналіз). Для оцінки валідності розроблюваного Опитувальника аксіологічної компетентності використано Опитувальник життєтворчих здібностей (А. Большакова) [7; 8].

У вибірку емпірично дослідження увійшло 127 працівників Національної поліції України віком від 20 до 44 років. Обрання саме цієї професійної категорії при формуванні вибірки дослідження зумовлено визнанням особливої актуальності вивчення аксіологічної компетентності як ціннісного механізму формування та розвитку резиліентності фахівців, які мають виконувати суспільно важливі функції охорони правопорядку у сучасних надскладних умовах.

Результати дослідження. В основу розробленого Опитувальника було покладено структурно-змістову модель аксіологічної компетентності, теоретично обґрунтовану у попередніх дослідженнях [5].

У відповідності до цієї моделі, гіпотезувалося, що аксіологічна компетентність є інтегральною особистісною якістю, яка має таку структуру:

- компетентність в усвідомленні та аналізі цінностей;
- компетентність у вираженні цінностей;
- компетентність у реалізації цінностей в практичній діяльності у різних сферах життя;
- конфліктологічна компетентність щодо міжособистісних конфліктів з предмету цінностей;
- компетентність у розв'язанні внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері;
- компетентність щодо планування та реалізації стратегій та конкретних дій щодо розвитку ціннісної сфери, ціннісна гнучкість;
- толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей;
- здатність до критичного мислення у ціннісній сфері [5].

Компетентності в усвідомленні та аналізі цінностей було визначено як здатність до саморефлексії у ціннісній сфері, до розуміння того, які цінності (особисті та соціальні) та яким чином впливають на життя. До емпіричних індикаторів було віднесено:

- здатність усвідомлювати власні цінності та вибудовувати їх ієрархію;
- схильність та здібності щодо рефлексії значущості цінностей у житті, їх зв'язку з цілеспрямованими діями у різних сферах буття;
- розуміння причинно-наслідкових зв'язків між сформованими цінностями та набутим життєвим досвідом, конкретними важливими подіями та обставинами життя;
- здатність визначати актуальні цінності, та ті, які втратили свою значущість та через які причини;
- здатність відслідковувати джерела формування власних цінностей та механізми впливу на ціннісну сферу з боку інших людей та суспільства у цілому;
- здатність оцінювати відповідність цінностей способу життя, обраному виду професійної діяльності, колу спілкування, поточним та життєвим цілям;
- обізнаність щодо технік рефлексії, які можна використовувати для більш глибокого розуміння своїх цінностей [5].

Компетентність у вираженні цінностей було визначено як здатність виявляти свої цінності у відкритий та ефективний спосіб через комунікацію

з іншими людьми, створення продуктів науки та творчості, громадські проекти, конкретні життєві вибори та дії. Емпіричними індикаторами цієї складової аксіологічної компетентності було визначено:

- здатність до вибору найбільш важливого та очевидного способу виявлення цінностей;
- здатність виявляти, які ситуації, види діяльності, обставини, люди та предмети найбільше відповідають цінностям та сприяють їх виявленню;
- здатність використовувати різні прийоми та засоби для виявлення своїх цінностей [5].

Компетентність у практичній реалізації цінностей було визначено як загальну здатність перетворювати свої цінності у конкретні дії та рішення. До її емпіричних індикаторів було віднесено:

- здатність визначати, які вибори та дії здійснюються у відповідності до сформованої системи цінностей;
- здатність та прагнення втілювати свої цінності у зовнішніх діях;
- здатність планувати та реалізовувати дії і зміни у житті основі виявлених цінностей для досягнення більшої гармонії;
- розуміння механізмів реалізації власних цінностей у ціннісних діях;
- здатність узгоджувати мету та зміст діяльності із власними цінностями;
- знаходження джерел мотивації для виявлення цінностей у діяльності;
- досвід рішень або дій у минулому, які були особливо значущими з точки зору наявних цінностей [5].

Ціннісну конфліктологічну компетентність було визначено як здатність попереджувати та вирішувати міжособистісні конфлікти, пов'язані з цінностями, що виявляється у вмінні знаходити або взаємовигідні рішення, або компроміси та розв'язувати суперечки в спосіб, що враховує цінності всіх сторін. До її емпіричних індикаторів цієї складової аксіологічної компетентності віднесено:

- здатність до розуміння типових способів реагування у ситуаціях конфлікту цінностей;
- здатність до виявлення цінностей, які полягають в основі протиріччя, у конфлікті, що розвивається;
- здатність та прагнення до обговорення ціннісних протиріч заради розв'язання конфлікту;
- здатність винаходити спільні рішення у ситуаціях, де конфліктують різні цінності [5].

Компетентність у розв'язанні внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері було визначено як здатність виявляти та у конструктивний спосіб вирішувати ціннісні дилеми. Емпіричними індикаторами цієї складової аксіологічної компетентності було визначено:

– здатність розуміти, яка етична дилема полягає в основі внутрішньоособистісного конфлікту, який виникає при прийнятті рішення або здійсненні вибору;

– вміння визначати значущість та джерела виникнення цінностей, асоційованих з кожною з конфліктуєчих внутрішньоособистісних тенденцій;

– здатність виявляти аргументи і докази, які підтримують кожен із тенденцій внутрішнього конфлікту;

– здатність винаходити способи об'єднання конфліктуєчих тенденцій на основі знаходження загальної ціннісної бази [5].

Компетентність щодо планування та реалізації стратегій та конкретних дій щодо розвитку ціннісної сфери, у відповідності до обґрунтованої моделі [5], включає в себе здатність розвивати і змінювати ціннісні орієнтації відповідно до зміни життєвих обставин і нового досвіду, переосмислювати і переглядати свої цінності впродовж життя. До її емпіричних індикаторів було віднесено:

– здатність диференціювати цінності на такі, які не мають переглядатися (системоутворюючі цінності вищого рівня значущості) та такі, перегляд яких є доречним у відповідності до змінюваних обставин життя;

– здатність до перегляду та зміни своїх цінностей;

– прагнення до відслідковування та аналізу нового досвіду та знань, які можуть вплинути на цінності і переконання;

– готовність до прийняття нових цінностей і до їх інтеграції у своє життя;

– розуміння можливості позитивних змін у житті, які можуть виникнути внаслідок внесення змін у цінності [5].

Толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей було визначено як здатність до розуміння та врахування цінностей інших людей, ставлення до інших з повагою і розумінням їхніх цінностей; приймати наявні цінності розбіжності, якщо вони не суперечать законам моралі та законодавству. Емпіричними індикаторами цієї складової аксіологічної компетентності було визначено:

– прийняття варіативності цінностей у різних вимірах (від особи до особи і від культури до культури);

– використання різних способів розуміння та прийняття цінностей інших людей;

– відкритість до можливості навчатися від людей з іншими ціннісними орієнтаціями;

– здатність проявляти повагу та терпимість до різних цінностей і переконань, навіть якщо вони відрізняються від власних [5].

Здатність до критичного мислення у ціннісній сфері у відповідності до теоретично обґрунтованої моделі аксіологічної компетентності [5], виявляється у здатності критично оцінювати цінності, аналізувати інформацію, що впливає на ціннісні переконання. Виявляється цей структурний компонент аксіологічної компетентності в таких індикаторах:

– прагнення об'єктивно розглядати свої цінності критично їх оцінювати;

– здатність визначати, які аргументи або докази підтримують наявні цінності, і чи є вони актуальними;

– здатність виявляти та диференціювати цінності, які були обрані особисто, від тих, які були нав'язані соціумом чи оточенням;

– звичка використовувати саморефлексію та аналіз для оцінки відповідності цінностей поточному розвитку [5].

З метою забезпечення змістовної валідності майбутнього Опитувальника аксіологічної компетентності, в його первинну форму було включено надмірну кількість тверджень (пунктів), що характеризували цю системну особистісну якість за названими емпіричними проявами.

Твердження опитувальника виключали використання спеціальної термінології з метою уникнення смислових бар'єрів та передбачали як прямі, так і зворотні характеристики аксіологічної компетентності, з метою попередження настановочних відповідей під час дослідження. Досліджувані мали оцінювати ступінь своєї згоди із запропонованими твердженнями за класичною 5-бальною шкалою Лайкерта від «1 – зовсім не згоден» до «5 – повністю згоден».

Отримані результати підлягали статистичній обробці (обчислення показників дискримінативності та внутрішньої узгодженості, факторний аналіз) з метою виключення з тексту Опитувальника пунктів з низькою психодіагностичною цінністю та факторною вагою.

У результаті виключення пунктів з низькою діагностичною цінністю та тих, що утворили фактори з незначною кількістю змінних, було отримано остаточну версію Опитувальника аксіологічної компетентності, для якого було встановлено високі показники дискримінативності та внутрішньої узгодженості.

Результати факторного аналізу дозволили визначити структуру методики, яка включала 5 шкал (тобто, емпірична структура методики виявилася дещо відмінною теоретично обґрунтованої моделі аксіологічної компетентності, яка за гіпотезою мала 9-компонентну структуру).

До спільних факторів увійшли твердження, які відповідали емпіричним індикаторам гіпотезованих структурних елементів: «ціннісна рефлексія» та «ціннісна критичність»; «ціннісна реалізація» та «ціннісна експресія»; «ціннісна конфліктологічна компетентність» та «ціннісна толерантність». Аналіз психологічного змісту тверджень, які увійшли до 5 факторів (шкал) остаточної версії Опитувальника аксіологічної компетентності, дозволив сформулювати такі назви шкал:

- шкала «Ціннісна рефлексія» вимірює компетентність в усвідомленні та аналізі цінностей та здатність до критичного мислення у ціннісній сфері;
- шкала «Ціннісна самореалізація» – компетентність у вираженні цінностей та їх реалізації в практичній діяльності у різних сферах життя;
- шкала «Ціннісна гармонійність» – компетентність у розв’язанні внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері;
- шкала «Ціннісний розвиток» – компетентність щодо планування та реалізації стратегій та дій щодо розвитку ціннісної сфери, ціннісну гнучкість;
- шкала «Ціннісна толерантність» – конфліктологічну компетентність щодо міжособистісних

конфліктів з предмету цінностей, толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей.

Перевірка надійності методики проводилася за допомогою оцінки внутрішньої консистентності (коефіцієнт Кронбаха) та оцінки надійності за методом розщеплення та оцінки ретестової надійності при повторному тестуванні через місяць (кореляційний аналіз). Застосовані статистичні процедури показали прийнятний рівень надійності оцінюваної психодіагностичної методики. Результати оцінки надійності за названими методами наведені в табл. 1.

Значення коефіцієнту Кронбаха та коефіцієнтів кореляції при обчисленні надійності за методами розщеплення та «тест-ретест», наведені у табл. 1, дозволили дійти висновку про достатньо високу надійність розроблюваного Опитувальника аксіологічної компетентності.

Для оцінки валідності розробленої методики було проведено зіставлення отриманих результатів із даними, отриманими за допомогою Опитувальника життєтворчих здібностей [7]. У результаті кореляційного аналізу було встановлено низку очікуваних статистично значущих взаємозв’язків. Статистично значущі коефіцієнти кореляції наведені в табл. 2.

Таблиця 1

Показники надійності «Опитувальника аксіологічної компетентності»

Шкали методики	Показники надійності		
	коефіцієнт Кронбаха	надійність за методом розщеплення	ретестова надійність
Ціннісна рефлексія	0,683	0,521	0,47
Ціннісна самореалізація	0,714	0,636	0,626
Ціннісна гармонійність	0,756	0,578	0,525
Ціннісний розвиток	0,654	0,534	0,732
Ціннісна толерантність	0,806	0,441	0,621

Таблиця 2

Кореляції шкал Опитувальника особистісної реалізованості з показниками Опитувальника життєтворчих здібностей

Показники Опитувальника особистісної реалізованості	Шкали Опитувальника життєтворчих здібностей						
	Осмісленість життя	Життєстійкість	Цілеспрямованість	Пластичність	Прагнення до особистісного зростання	Креативність	Рефлексивні здібності
Ціннісна рефлексія	0,305	0,357	0,333	0,406	0,319	0,313	0,453
Ціннісна самореалізація	0,205	0,320	0,348	0,351	0,434	0,394	0,371
Ціннісна гармонійність	0,235	0,461	0,261	0,315	0,317	0,425	0,309
Ціннісний розвиток	0,394	0,481	0,354	0,410	0,423	0,376	0,479
Ціннісна толерантність	0,407	0,320	0,348	0,347	0,347	0,411	0,253
Загальний показник	0,433	0,430	0,433	0,313	0,243	0,393	0,354

Таблиця 3

**Описова статистика
Опитувальника аксіологічної компетентності**

Показники опитувальника	Середнє	Ст. відх.
Ціннісна рефлексія	3,31	0,76
Ціннісна самореалізація	3,57	0,83
Ціннісна гармонійність	3,96	0,73
Ціннісний розвиток	3,29	0,73
Ціннісна толерантність	3,74	0,67
Загальний показник	3,57	0,60

Результати кореляційного аналізу показників Опитувальника аксіологічної компетентності та Опитувальника життєтворчих здібностей [7], наведені у табл. 2, дозволили дійти висновку про достатню валідність розробленої методики.

На заключному етапі розробки Опитувальника аксіологічної компетентності було отримано описову статистику його результатів (середні значення та стандартні відхилення) за всіма показниками методики для вибірки працівників Національної поліції України. Обрахування оцінки за шкалами проводилося шляхом обчислення середнього значення балів, отриманих за відповіді на твердження шкали, загального показника аксіоло-

гічної компетентності – як середнього значення оцінок за п'ятьма шкалами (табл. 3).

Висновки з проведеного дослідження. Розроблена психодіагностична методика «Опитувальник аксіологічної компетентності» представляє собою багатofакторний тест-опитувальник, який містить 5 шкал, утворених у результаті факторного аналізу.

Опитувальник аксіологічної компетентності дозволяє оцінювати цю системні особистісну якість за 5 шкалами: ціннісна рефлексія, ціннісна самореалізація, ціннісна гармонійність, ціннісний розвиток, ціннісна толерантність, а також отримувати її загальний показник.

Результати психометричної оцінки показників Опитувальника доводять його високу надійність та валідність.

Встановлено описову статистику Опитувальника аксіологічної компетентності для вибірки працівників Національної поліції України.

Перспективи подальших наукових пошуків мають полягати у вивченні показників аксіологічної компетентності як детермінанти резилієнтності особистості, а також отриманні статистичних даних щодо оцінок аксіологічної компетентності для представників інших професійних груп.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bolton K. The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 2013. 118 p.
2. Bonnano G. A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*. 2004. № 59. P. 21.
3. Connor K.M., Davidson J. R. Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale. *Depression and Anxiety*. 2003. № 18. P. 76–82.
4. Neman R. APA's resilience initiative. *Professional psychology: research and practice*. 2005. № 36. P. 227.
5. Дубінін Д. О. Аксіологічна компетентність у структурі резильєнтності працівників поліції: концептуалізація поняття. *Габітус* : науковий журнал. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. 2023. Випуск 53. С. 178–183.
6. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність: методи та процедури діагностики : монографія. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2016. 286 с.
7. Большакова А. М. Опитувальник життєтворчих здібностей. *Вісник Нац. техніч. ун-ту України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. Київ : ІВЦ «Політехніка». 2010. № 2 (29). С. 70–75.
8. Большакова А. М. Особистісна реалізованість людини в онтогенезі 6 дисс. ... д-ра психол. наук. Запоріжжя. 2011. 455 с.

УДК 159.9:316.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.13>

Войтенко Олена Василівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Державний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-9407-4574

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СЕРЖАНТІВ ЯК ВІЙСЬКОВИХ КЕРІВНИКІВ

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF MANAGEMENT CULTURE OF SERGEANTS AS MILITARY LEADERS

В статті визначено, що управлінська культура військових керівників як їх соціально-психологічне та організаційно-поведінкове утворення військово-професійного спрямування дає змогу обґрунтувати її розвиток у контексті формування професійної суб'єктності, а також спрямованості на забезпечення ефективності прийняття і контролю за виконанням сержантами управлінських рішень. На рівні теоретичного дослідження управлінську культуру сержантів обґрунтовано через призму їхніх суб'єктних характеристик, способів і засобів виконання службових обов'язків. У такому контексті ідея надситуативної активності сержантів як суб'єктів управлінської діяльності дає змогу визначити, як суб'єктні якості впливають на їх активність поза конкретними нетиповими службовими ситуаціями. Наголошується, що управлінська культура сержантів проаналізована відповідно до контексту військово-професійної діяльності військового підрозділу, управлінської ситуації, з урахуванням яких слід приймати управлінські рішення у швидкозмінних обставинах відповідно до положень синергетичного, системного та домінантно-позиційного підходів. Синергетичний підхід дав змогу визначити зміст творчого саморозвитку сержантів як суб'єктів військового управління та їх вплив на управлінську культуру та власне управлінську діяльність. Системний підхід передбачає, що управлінську культуру сержантів потрібно досліджувати з урахуванням взаємопов'язаності елементів управлінської діяльності в системі військового управління, особливо в екстремальних умовах військово-професійної діяльності. Стратегія формування управлінської культури на засадах домінантно-позиційного підходу забезпечує формування та розвиток у сержантів культури управління в певних статусно-рольових позиціях та стимулює процес становлення як суб'єктів управлінської діяльності та лідерів у військовому підрозділі. Ці підходи дали змогу тлумачити управлінську культуру сержантів як системне та водночас складне контекстне психологічне явище, досліджувати її з різних ракурсів і з'ясувати основні чинники, що визначають її особливості.

Ключові слова: управлінська культура, сержант, військовий керівник, професійна діяльність, управлінська компетентність, військовослужбовець, методологічні підходи, мотивація, лідерство.

The article determines that the managerial culture of military leaders as their socio-psychological and organizational-behavioral formation of a military-professional orientation allows to substantiate its development in the context of the formation of professional subjectivity, as well as the focus on ensuring the effectiveness of the adoption and control of the execution of management decisions by sergeants. At the level of theoretical research, the management culture of sergeants is substantiated through the prism of their subject characteristics, ways and means of performing official duties. In this context, the idea of supra-situational activity of sergeants as subjects of managerial activity makes it possible to determine how subject qualities affect their activity outside specific atypical service situations. It is emphasized that the management culture of sergeants is analyzed in accordance with the context of the military-professional activity of the military unit, the management situation, taking into account which management decisions should be made in rapidly changing circumstances in accordance with the provisions of synergistic, systemic and dominant-positional approaches. The synergistic approach made it possible to determine the content of creative self-development of sergeants as subjects of military management and their influence on managerial culture and managerial activity itself. The systemic approach assumes that the management culture of sergeants should be investigated taking into account the interrelationship of elements of management activity in the military management system, especially in extreme conditions of military professional activity. The strategy of forming a management culture based on the principles of a dominant-positional approach ensures the formation and development of a management culture in sergeants in certain status-role positions and stimulates the process of becoming subjects of management activity and leaders in a military unit. These approaches made it possible to interpret the management culture of sergeants as a systemic and at the same time complex contextual psychological phenomenon, to study it from different angles and to find out the main factors that determine its features.

Key words: managerial culture, sergeant, military leader, professional activity, managerial competence, military serviceman, methodological approaches, motivation, leadership.

Актуальність. В умовах російсько-української війни відбувається суттєва зміна парадигми управлінської культури сержантів як військових керівників, зокрема, в напрямку знання загальних та спеціальних проблем і питань у галузі управління військовим підрозділом, а саме: створення і використання професійного середовища, релевантній системі завдань та критеріїв успішності їх реалізації; вміння координувати та імплементувати в управлінські процеси ресурси військового підрозділу; загальної та спеціальної ерудиції, системи життєвих та професійних цінностей військового керівника.

Аналіз досліджень і публікацій. Феноменологія управлінської культури фахівців спрямовує наукові пошуки в міждисциплінарний дискурс філософських, соціально-поведінкових і гуманітарних наук [3, 5, 7, 8, 9]. Особливої уваги потребують такі наукові аспекти:

- філософсько-поведінкова площина управлінської культури як процесу та сукупності безпосередніх активних впливів на поведінку суб'єктів діяльності та взаємодії (У. Джеймс, Б. Скіннер, Дж. Вотсон тощо);

- аксіологічний підхід до управлінської діяльності (З. Карпенко, Г. Радчук В. Франкл та ін.), згідно з яким управлінська культура є суто ціннісним феноменом керівника;

- культурологічний підхід, що виводить феномен управлінської культури на рівень розуміння культури керівника та його суб'єктності в управлінській діяльності (Т. Гурлева, М. Прищак тощо);

- соціологічні та соцієнтальні підходи до управлінських впливів, що відбувається з метою створення адекватних змісту професійного завдання соціально-психологічних відносин у певній групі (В. Лефтеров, В. Подшивалкіна);

- суб'єктно-діяльнісний і контекстний підходи до управлінської діяльності, що характеризують інтеграції суб'єктів професійної діяльності, що необхідна для реалізації потенціалу професіонала на основі актуалізації загальних і спеціальних управлінських здібностей і здатностей (Л. Карамушка, С. Максименко, В. Осьодло, Н. Чепелева, В. Ягупов та ін.).

Згідно з вимогами зазначених наукових підходів як важливі компоненти управлінської культури науковці виокремлюють ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий і діяльнісний, які системно охоплюють та обґрунтовують управлінську діяльність фахівців як творчих суб'єктів.

Щодо сучасного управління вченими виокремлюються такі особливості управлінської культури: розвинена здатність до успішної само-

організації своєї управлінської діяльності; готовність до функціонально-рольового компетентного управління; соціально-комунікативні здатності до взаємодії зі своїми підлеглими.

Водночас концепти управлінських теорій і менеджменту передбачають забезпечення організаційно-технологічних умов та слідування традиціям професійної та службової поведінки й діяльності фахівця в управлінській діяльності (В. Воронкова, О. Садченко, Н. Терлецька тощо), що дає змогу екстраполювати зміст управлінської культури в цілому на перелік обставин професійної діяльності фахівців, зумовлених об'єктивними й суб'єктивними умовами та чинниками які формують конкретний ступінь розвиненості рис і властивостей керівника.

Метою статті є обґрунтування методологічних засад розвитку управлінської культури сержантів як військових керівників.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що проблема дослідження управлінської культури військових керівників виходить поза межі фокусу на окремих управлінських процесах, оскільки враховується, перш за все, проблемні питання спільної діяльності військовослужбовців як бойової команди та ймовірних її наслідків, передбачає їх групові зусилля, які стимулюються командами, утому числі в першу чергу сержантами.

В такому контексті дослідження управлінської культури сержантів спрямовує наукові пошуки на процеси обміну інформацією і концептуалізацію синхронізованих ефектів управління (передусім декларативного та диз'юнктивного), що ґрунтуються на нормативних підходах до феномену управлінської культури військовослужбовців [1-9]. Розглянемо ці підходи більш детально.

Слід зауважити, що провідною методологічною підвалиною управлінської культури сержантів та її розвитку є синергетичний підхід, оскільки в їх управлінській діяльності багато невідомого, бо відбувається в екстремальних умовах бойової діяльності. Застосування його основних вимог в обґрунтуванні управлінської культури сержантів пов'язано з такими аспектами: з можливістю вивчення процесів їх управління на основі принципів самоорганізації систем, активізації процесів становлення, підтримання структур та розвитку їх на новому рівні, а власне бойова команда є яскравим прикладом самоорганізованої військової структури; з особливістю розгляду діяльності військовослужбовців і створених нею структур як систем, здатних до саморегуляції в екстремальних умовах бойової діяльності, які взаємодіють з навколишнім середовищем через обмін інфор-

мацією, що підтримують розвиток та перетворення; з принципами, на яких заснована синергетика – системності, цілісності, взаємодії хаосу та порядку, що дозволяє враховувати принципи автопоезності, стохастичності, фрактальності.

Зазначимо, що процес розвитку управлінської культури сержантів, а система військово-професійної діяльності зводиться, з одного боку, до вмiлого та відповідального виконання організаційно-управлінської діяльності щодо планування спільних цілей на вирішення конкретних військово-професійних завдань військовослужбовцями, з іншого – до розвитку сержанта в розподілі завдань і доручень між підлеглими, координації та узгодженні їх дій, контролі, стимулюванні виконання ними поставлених завдань. Все це сприяє розвитку управлінської культури сержантів – навчає самостійно виробляти власні соціально-ціннісні орієнтири та способи активного досягнення цілей управлінської діяльності.

Водночас необхідно враховувати результати сучасних психологічних досліджень і бойового досвіду ЗС України, в яких продемонстровано систему управлінських якостей різних категорій командирів як цілісної, відносно стійкої, динамічної сукупності рис і характеристик, що відображає ступінь її розвиненості як суб'єктів військового управління у різноманітті її соціальних проявів і включеність у військово-професійні взаємини.

У зв'язку з цим управлінську культуру сержантів науковці обґрунтовують як інтегративне професійно важливе психічне утворення, що виявляється у сержантів сформованістю до творчого застосування різних стилів управління залежно від стану об'єкта управління.

Системний підхід у психології передбачає розуміння різних психічних, психологічних і соціально-психологічних явищ у їх взаємодії та взаємозв'язку, тобто як системи з певними мінімально необхідними елементами, а також частини цілісної системи, що характеризується певною структурою, механізмами саморегуляції та адаптації.

Системно обґрунтували психіку та проаналізували різні психічні і психологічні явища В. Ганзен, Б. Ломов, В. Мерлін та ін. відповідно до провідних принципів системного підходу психічні явища досліджують як багатовимірні, а їх систему – як багаторівневу ієрархічно побудовану систему.

Управлінську культуру сержантів доцільно та необхідно розвивати згідно з провідними принципами системного підходу до управлінської підготовки та діяльності, а управлінську культуру

сприймати як систему, в якій індивідуальні цінності, мотивація, норми, ролі та інші компоненти взаємодіють між собою, формують як цілісну психологічну структуру та сприяють успішній її актуалізації в управлінській діяльності.

Так, управлінські цінності і мотивація сержанта, його моральні та професійно важливі управлінські якості, управлінські навички і уміння, а також ставлення до військового управління, самого себе як до суб'єкта управління та підлеглих як до бойових побратимів у бойовій команді не можуть існувати ізольовано – вони постійно взаємодіють, доповнюють одне одного, формують, розвивають і вдосконалюють управлінську культуру кожного сержанта як суб'єкта військового управління.

Обґрунтування управлінської культури з дотриманням провідних принципів системного підходу дає змогу комплексно сприйняти і зрозуміти, як різні компоненти управлінської діяльності взаємодіють та доповнюють один одного, а також розробити психологічні умови для розвитку.

Отже, феномен управлінської культури сержантів доцільно та водночас необхідно обґрунтовувати з дотриманням принципів системного підходу, відповідно до якого різні явища і процеси доцільно сприймати як цілісні, взаємопов'язані структури. Відповідно їх управлінська культура як система має свою структуру такими елементами:

ціннісно-мотиваційний – цінності – основні цінності та норми в управлінській діяльності, що визначають управлінські дії і вчинки, регулюють управлінську поведінку, а також символи, які мають специфічне значення в контексті управлінської культури (наприклад, емблеми), ритуали, що підкреслюють важливість управлінської культури; управлінська мотивація – цінності формують і наповнюють конкретним змістом мотивацію управлінської діяльності суб'єктів військового управління.

управлінські знання сержантів, які складають когнітивну підвалину їх управлінської культури;

емоційно-вольовий – управлінська діяльність в екстремальних умовах потребує неймовірного напруження емоцій і волі суб'єктів військового управління;

поведінково-діяльнісний – актуалізує всі попередні елементи управлінської культури сержантів як суб'єктів військового управління.

Також слід наголосити, що управлінська культура згідно з цим методологічним підходом завжди має мотивацію, яка її ініціює та підтримує. Так, мотивація до управлінської діяльності у сержанта може базуватися на бажанні служити своїй

країні, на потребі в самореалізації як керівника чи на зовнішніх стимулах, наприклад, хорошого фінансового забезпечення.

Водночас слід мати на увазі специфіку й особливості управлінської діяльності сержантів у ЗС України. Зокрема до представників професій, які працюють у системі суб'єкт-суб'єктних взаємин висувають такі вимоги щодо координації й точності професійних дій: вміння висловлюватися чітко і виразно усно та письмово; наявність культури спілкування з підпорядкованим особовим складом відповідно до моральних та юридичних норм; високий рівень професійної підготовленості; високий рівень відповідальності за ухвалені рішення.

З урахуванням специфіки управлінської діяльності у ЗС України можна констатувати, що методологія розвитку управлінської культури сержантів переважно визначається реалізацією домінантно-позиційного підходу, що передбачає оволодіння управлінськими навичками та вміннями, передусім домінувального рівня управління у конкретно визначених статусно-рольових позиціях.

При цьому в лідерській культурі сержантів і командній поведінці військовослужбовців передбачені самоврядування, самокоригування, співуправління та самоуправління. Відповідно сутність домінантно-позиційного підходу до управлінської культури сержантів і її розвитку мають бути скореговані з урахуванням таких положень:

- у системі управлінського розвитку кожному етапу відповідає певна статусно-рольова позиція сержанта як конкретного суб'єкта військового управління;

- зміна статусно-рольових позицій у системі командної роботи військовослужбовців визначає зміст розвитку управлінської культури сержантів;

- кожному етапу розвитку управлінської культури сержантів відповідає певний сформований і розвинений рівень мотивації, ціннісних орієнтацій, управлінських знань, навичок, умінь, що відповідає домінувальним військово-професійним потребам, адекватним їх статусно-рольовим позиціям.

Саме тому вважаємо актуальною необхідність, з одного боку, враховувати принципи розвитку управлінської культури сержантів як керівників у закритих системах на принципах домінантно-позиційного підходу:

- наступності, контекстності, інтерактивності, рефлексивності та перманентності, що забезпечують наступність цілей, змісту, форм і методів розвитку управлінської культури;

- пріоритетного розвитку управлінських знань, умінь і ціннісних орієнтацій культури управління в кожній статусно-рольовій позиції сержантів;

- активного оволодіння управлінською культурою;

- автономності кожного етапу розвитку управлінської культури та усвідомлення його результатів;

- становлення сержанта суб'єктом розвитку управлінської культури.

А з іншого боку – забезпечувати суб'єктну поведінку сержантів у процесі розвитку своєї управлінської компетентності.

Водночас слід враховувати, що у структурі управлінської культури сержантів необхідно мінімальна кількість елементів, які з урахуванням конкретної посади та кола обов'язків певної категорії сержантів можна вдосконалювати і розвивати іншими елементами. На рівні загальної методології ці елементи мають бути представлені з урахуванням соціальних, організаційних, інформаційних і військово-професійних вимог до управлінської діяльності в системі військового управління.

Зауважимо, що її соціальна зумовленість передбачає усвідомлення сержантами проблеми управління своїм військовим підрозділом, а також загальних проблем управління у ЗС України. В організаційному контексті особливого значення набувають визначення та прогнозування закономірностей, залежностей від чинників, що впливають на сержантів як суб'єктів військового управління згідно з домінантно-позиційним підходом до управління, в інформаційному – необхідність постійного вдосконалення, перероблення, зберігання, оптимального та водночас контекстного використання інформації для визначення цілей, змісту і методів управлінської діяльності, прийняття відповідних рішень, у військово-професійному – творча її актуалізація для управління військовим підрозділом.

При цьому слід звернути увагу на важливості конкретних обставин і ситуацій у поведінці та діяльності військового керівника. Основна ідея полягає в забезпеченні об'єднання теоретичної та практичної підготовки фахівців, органічної пов'язаності здобутих знань із майбутньою професійною діяльністю. Розвиток управлінської культури військових керівників має відбуватися в контексті їх управлінської діяльності за допомогою контекстних методів і засобів її розвитку.

Висновки. Теоретичний аналіз та узагальнення різних наукових джерел дають змогу зазначити, що у низці концепцій управлінської культури військових фахівців ототожнено її зміст з якістьми, функціями та поведінкою управлінця. В такому контексті управлінську культуру обґрунтовано як ставлення військових керівників за принципом асиметрії до

змісту управлінської діяльності, де вплив підлеглих на відносини «керівник – підлеглі» визнають мінімальним, тобто управлінську культуру сприймають через систему професійно важливих управлінських якостей військового керівника.

Водночас сучасне розуміння управлінської культури обґрунтовує ідею симетричних взаємин між керівником і підлеглими. Відповідно до цих поглядів підлеглі сприймають не як «фон» для

управління, а як самоврядних суб'єктів. Це має принципове значення, оскільки феномен управлінської культури сержантів як військових керівників стосується психологічних аспектів – постаті керівника як суб'єкта військового управління, підлеглих та особливостей військово-професійної ситуації в службовій взаємодії у процесі реалізації військово-професійних функцій як суб'єктів військово-професійної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Копаниця О. В. Психолого-педагогічні умови формування професійних (особистісних) якостей сержантського складу Сухопутних військ Збройних сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 6. С. 228–232.
2. Колесніченко О. С., Мацегора Я. В., Приходько І. І., & Лещенко С. В. Очікування щодо образу командира у військовослужбовців Національної гвардії України. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2023. № 1(60). С. 69–83.
3. Карамушка Л. М. Психологія управління. Міленіум. 2003.
4. Куций О. А. Організаційна (корпоративна) культура у військово-професійному середовищі: оцінка теорії та практики, перспективи досліджень й впровадження. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 3 (56). С. 48–57.
5. Ягупов В. В. Управлінська культура офіцерів як системна психолого-педагогічна проблема. *Військова освіта*. 2013. № 2. С. 205–213. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vios_2013_2_25.pdf
6. Ягупов В. В. *Військова психологія : методологія, теорія та практика*. Psychobook. 2023.
7. Торчевський Р. В. Управлінська культура офіцерів Збройних Сил України в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020 . № 2. С. 99–105.
8. Lunov Vitalii. The Managerial Culture of Sergeants in the Armed Forces: Decision-making under Uncertainty and the Weight of Responsibility. *SSRN Electronic Journal*, 2023. Pages 6. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4620027>
9. Osodlo Vasyi, Kovalchuk Oleksandr & Nesterenko Nataliia. Motivational aspects of a military leader's managerial culture development. *International Journal of Behavior Studies in Organizations*. 2021. Vol. 6. P. 1–7. <https://doi.org/10.32038/JBSO.2021.06.01>

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.14>

Драгола Любов Владиславівна,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: 0000-0002-9942-9303

Дроздова Діана Сергіївна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Горлівського інституту іноземних мов

Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0000-0003-1254-0728

Сіденко Юлія Олександрівна,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: 0009-0000-0231-1273

ПОКАЗНИКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ ПЕРИНАТАЛЬНОЇ СИМВОЛІКИ У КОНТЕКСТІ АКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ

INDICATORS OF THE EFFECTIVENESS OF IN-DEPTH KNOWLEDGE OF PERINATAL SYMBOLISM IN THE CONTEXT OF ACTIVE SOCIO-PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE

У статті представлено якісні та кількісні показники результативності глибинного пізнання перинатальної символіки, з відповідними висновками, які доцільно враховувати психологам у їхній практичній роботі з іншими людьми. Дослідження відповідає методологічним основам психодинамічної теорії, в її орієнтованості на цілісність психіки (свідоме/несвідоме), що ставить певні вимоги до дослідної процедури, зокрема, врахування мови цих сфер, відповідно – словесна і образна. Розкривається малодосліджена проблема якісного аналізу результатів глибинного пізнання, що зорієнтована на специфіку смислових параметрів психіки та динаміку взаємопереходів у системі «свідоме/несвідоме» у діагностико-корекційному процесі.

Дослідження результативності розкрито через три показники: загальні результати, які отримують учасники груп АСПП; індивідуалізовані результати; формалізовані показники – презентують динаміку глибинно-корекційних результатів. Загальні показники результативності АСПП визначаються сукупним психокорекційним ефектом, який полягає у підвищенні відкритості до нового особистісного досвіду; розвитку умінь та навичок оптимального спілкування (прийняття іншого і себе таким, яким він є, безоцінність суджень, децентрація уваги, вміння бути у ситуації і бути над нею). Індивідуалізовані показники передбачають можливість виходу у процесі глибинного пізнання на специфічно особистісні проблеми суб'єкта (стабілізовану внутрішню суперечність), пізнання якої відзначається неповторністю емпіричного формату, заданого спонтанністю і невимушеністю поведінки, що розкривається у процесі структурно-семантичного аналізу. Вказані результати підтверджуються самозвітами учасників на теми «Я до групи АСПП» і «Я після групи АСПП». Отримані результати дозволяють зробити висновок про ефективність проходження учасниками глибинної психокорекції за методом АСПП, що сприяє розвитку рефлексивності, сприйняття себе та інших, розвиток умінь створення емоційного комфорту.

Ключові слова: психіка, активне соціально-психологічне пізнання, несвідоме, глибинно-корекційні результати, психокорекція.

The article presents qualitative and quantitative indicators of the effectiveness of in-depth knowledge of perinatal symbolism, with the corresponding conclusions that should be taken into account by psychologists in their practical work with other people. The research corresponds to the methodological foundations of psychodynamic theory, focused on the integrity of the psyche (conscious/unconscious), which places certain requirements on the research procedure, in particular, taking into account the language of these spheres, respectively - verbal and figurative. The study reveals an understudied problem of qualitative

analysis of the results of in-depth knowledge, which is focused on the specificity of the semantic parameters of the psyche and the dynamics of mutual transitions in the "conscious/unconscious" system in the diagnostic-corrective process.

The study of the effectiveness is conducted through three indicators: the overall results obtained by the participants of the ASPP groups; individualized results; formalized indicators present the dynamics of deep-corrective results. The general performance indicators of ASPP are determined by the overall psychocorrective effect, which consists in increasing openness to new personal experience; development of abilities and skills of optimal communication (acceptance of others and oneself as they are, valuelessness of judgments, decentralization of attention, ability to be in a situation and to be above it). Individualized indicators provide the possibility of finding out in the process of in-depth knowledge the specific personal problems of the subject (stabilized internal contradiction), the knowledge of which is characterized by the uniqueness of the empirical format, given by the spontaneity and ease of behavior, which is revealed in the process of structural-semantic analysis. These results are confirmed by self-reports of the participants on the topics "Me before the ASPP group" and "Me after the ASPP group". The obtained results allow us to draw a conclusion about the effectiveness of participants undergoing in-depth psychocorrection using the ASPP method, which contributes to the development of reflexivity, perception of oneself and others, and the development of the ability to create emotional comfort.

Key words: *psyche, active socio-psychological cognition, unconscious, deep-corrective results, psychocorrection.*

Інтеграція системи освіти України у загальноєвропейський науковий простір передбачає впровадження світових стандартів якості освіти, що ґрунтуються на формуванні у випускника закладу вищої освіти відповідного рівня системи компетенцій. Зважаючи на це, гостро постає проблема розробки й використання ефективних технологій навчання майбутніх психологів. Потреба вдосконалення якості їх професійної підготовки зумовила необхідність обґрунтування нових методологічних підходів до психологічної практики, що сприятиме оптимізації інструментально-методичних параметрів фахової діяльності психолога.

У основу дослідження покладено припущення, що впровадження у вузівську підготовку психологів-практиків курсів глибокої корекції в групах активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) слугуватиме діагностико-корекційному ефекту, що обумовлює особистісне зростання майбутніх фахівців. Останнє конкретизується в наступних положеннях:

а) глибоке пізнання перинатальної символіки потребує спонтанної візуалізації (опредметнення) психіки суб'єкта, як і її психоаналізу, що спирається на: спонтанну саморепрезентацію учасників АСПП; актуалізацію використання авторських малюнків та репродукцій художніх полотен;

б) архетипний зміст візуалізованих репрезентантів сприяє розкриттю їх індивідуально-неповторного смислу, за умов забезпечення діалогічної взаємодії «психолог↔респондент» (П.↔Р.);

в) з огляду на причетність архетипу до усіх підструктур психіки, інтерпретація діалогічно напрацьованого матеріалу повинна здійснюватися з урахуванням вербальних і невербальних його аспектів.

У розкритті зазначеної теми ми спирались на архетипність образів перинатального періоду. Встановлено, що архетип має пряме відношення до символу як специфічного вираження витіс-

неного й неусвідомлюваного змісту. Психодинамічна парадигма (Т. Яценко) [1] стверджує, що архетип має дотичність до усіх підструктур психіки, зокрема, як до свідомого, так і несвідомого (включаючи систему психологічних захистів, особливо в базальній їх формі вияву). Доведено, що архетип відіграє провідну роль в об'єктивуванні найбільш утаємничених осередків психіки.

Філогенетично такі витіснення актуально торкаються сексуальних побуджень, які в історії людства колись не мали обмежень. Дослідження показують, що «Табу» на кровозміщення постфактум оживлює проблему «едіпальної довершеності» (Т. Яценко) [2] завдяки незаперечному факту внутрішньоутробної (кровної) причетності суб'єкта до обох батьків. В цьому полягає основний результат даного дослідження архетипно-перинатальної символіки, який доводить факт наявності «едіпальної довершеності», на що звертається увага у психодинамічній парадигмі.

«Едіпальна довершеність» відрізняється від «Едіпальної залежності», яка може бути певною мірою усвідомленою, навіть на побутовому рівні. Свідомість суб'єкта не має відношення до «едіпальної довершеності», яка є похідною від чуттєвої (сексуальної) активності інших двох осіб (батьків). Відчуття провини, як традиційний атрибут Едіпа, у даному випадку змінюється на відчуття – «без вини винний» [2]. З огляду на це, перинатальна символіка є за своєю суттю архетипною та наближеною до базального конфлікту «життя – смерть», який задається не лише актом народження, але й проблемністю, що залежить від стану матері, перебування в утробі тощо [4].

Варіації візуалізації проблем «утробності» архетипно презентують: пуповини, спіралеподібний розвиток зародка та ін. Пізнання майбутнім фахівцем-психологом власних неусвідомлюваних тенденцій відкриває йому перспективи особис-

тісної гармонізації, набуття психологічної рівноваги та глибинно-психологічної компетентності. Перинатальні чинники не є нейтральними для подальшого життя особи через їхній вплив на формування негативних мотивів, що знаходять вияв у тенденціях до: «імпотенції психіки», «психологічної смерті», «психологічної самотерапії» [1]. Все це обумовлює необхідність особистісної психокорекції майбутнього психолога на упередження деструкцій професійної діяльності фахівця та дисфункцій у ставленні до інших людей.

У статті зосереджено увагу на дослідженні результативності проходження студентами курсу психокорекції за методом АСПП (за Т. С. Яценко) у контексті виявлення динаміки особистісних і емоційних змін. Дослідження виконано в руслі глибинної психології, тому неможлива пряма об'єктивація змін, які б свідчили про послаблення деструктивних тенденцій студентів. Це змусило відшукати опосередковані параметри, які б засвідчили позитивні результати проходження майбутніми практичними психологами груп глибинної психокорекції за методом АСПП. Позитивні результати пов'язуємо з ознаками, які є критеріями відкоригованої особистості. До цих критеріїв належать: відсутність у суб'єкта тривожності та агресивних тенденцій; тактовне, уважне ставлення до стану іншої людини (емпатійність); сформованість таких якостей, як терпимість, толерантність, відкритість і здатність радіти життю; соціальна активність; відсутність депресивних, агресивних виявів; соціальна адаптивність [5].

Для об'єктивації змін, що відбуваються під впливом психокорекції у психіці майбутніх практичних психологів, обрано параметр дослідження рівня соціально-психологічної адаптації. Відповідно до цього, для перевірки результативності роботи групи АСПП використано тестову методику: «Діагностика соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса, Р. Даймонда [6].

У зв'язку з тим, що розроблений Галузевий стандарт вищої освіти освітньо-кваліфікаційної характеристики «бакалавр» за спеціальністю «Практична психологія» [7], заняття з глибинної психокорекції за методом АСПП внесені до навчального плану студентів, які увійшли до складу експериментальної групи. У ході тестового дослідження було сформовано репрезентативну вибірку студентів (298), на основі якої створено експериментальну (А) та контрольну (Б) групи. До складу експериментальної групи входило 150 студентів-психологів Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

які проходили повний курс психокорекції за методом АСПП та учасники психокорекційного процесу Авторських шкіл і наукових сесій академіка НАПН України Т. С. Яценко. До складу контрольної групи входило 148 студентів фізико-математичного факультету ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, які не проходили курсу психокорекції за методом АСПП. Тестове дослідження за допомогою методик дослідження соціально-психологічної адаптації та рівня рефлексивності проводилося після проходження занять із психокорекції (для експериментальної групи). Отримані результати були обраховані за бальною системою. Для встановлення достовірності різниць між групами досліджуваних і зручності викладення матеріалу абсолютну кількість обстежуваних осіб було переведено у відносну (відсотки). Для встановлення статистичної вірогідності були використаний параметричний ϕ -критерій кутового перетворення Фішера (ϕ^*), що вираховується за такою формулою:

$$\phi^* = \left(2 \arcsin(\sqrt{P_1}) - 2 \arcsin(\sqrt{P_2}) \right) \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}$$

Примітка: P – відсоткові долі, виражені в частках від одиниці;

n – об'єм вибірок.

Проведення розрахунків здійснювалося за допомогою програм Stat Plus 2007 Pro build 4.3.0.0 та Microsoft Excel 2003.

У якості показників виступили порівняльні результати тестових досліджень соціально-психологічної адаптації студентів експериментальної та контрольної групи. Результати діагностики зазначених показників наведено в таблиці 1.

Отримані дані дозволяють констатувати, що показники соціально-психологічної адаптації: адаптивність, самосприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, інтернальність (схильність брати відповідальність за свої вчинки на самого себе), прагнення до домінування до проходження групи АСПП були досить стабільними. Це стосується, як учасників, які проходили заняття в групах АСПП, так і учасників контрольної групи. Зміни показників адаптації, самосприйняття, прийняття інших, емоційного комфорту, інтегральності та прагнення до домінування можна спостерігати в учасників експериментальної групи після проходження АСПП: збільшення високого рівня адаптації в експериментальній групі (31%) порівняно з контрольною (21%) ($\phi=1,63$; $p<0,05$); самосприйняття 32% (експериментальна) та 22,9% (контрольна) ($\phi=1,73$; $p<0,05$); прийняття інших 28,6% та 14,8% ($\phi=1,37$; $p<0,05$); емоційний комфорт 32,7% та 17,3% ($\phi=1,57$; $p<0,05$);

Таблиця 1

Показники діагностики соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом, Р. Даймондом)

Рівні	Адаптація					
	До АСПП			Після АСПП		
	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.
%	%	%		%		
Низький рівень	29	28,7	1,005*	30,2	18,9	1,54*
Середній рівень	50,7	50,3	3,32**	48,8	50,1	3,1**
Високий рівень	20,3	21	0,89	21	31	1,63*
Рівні	Самосприйняття					
	До АСПП			Після АСПП		
	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.
%	%	%		%		
Низький рівень	28,5	29,5	1,83*	29,2	17,8	1,48*
Середній рівень	50,1	48,6	3,1**	47,9	50,2	3,09**
Високий рівень	21,4	21,9	1,36*	22,9	32	1,73*
Рівні	Прийняття інших					
	До АСПП			Після АСПП		
	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.
%	%	%		%		
Низький рівень	33,8	32	2,065*	34	20	1,7*
Середній рівень	52,7	53	3,33**	51,2	51,4	3,22**
Високий рівень	13,5	15	0,89	14,8	28,6	1,37*
Рівні	Емоційний комфорт					
	До АСПП			Після АСПП		
	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.
%	%	%		%		
Низький рівень	37,8	35	2,29**	37,9	16	2,41**
Середній рівень	45,9	48	2,95	44,8	51,3	3,01**
Високий рівень	16,3	17	1,04*	17,3	32,7	1,57*
Рівні	Інтернальність					
	До АСПП			Після АСПП		
	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.
%	%	%		%		
Низький рівень	32,9	31,7	2,03*	29,9	21,6	1,62*
Середній рівень	48,9	49,8	3,1**	51,6	52	3,25**
Високий рівень	18,2	18,5	1,11*	18,5	26,4	1,41*
Рівні	Прагнення до домінування					
	До АСПП			Після АСПП		
	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.	Контрольна група n=148	Експериментальна група n=150	ϕ^* емп.
%	%	%		%		
Низький рівень	26,1	26,6	1,66*	25,6	39,8	2,05*
Середній рівень	47,9	47,8	3,01**	48,6	43,6	2,93**
Високий рівень	26	25,6	1,62*	25,8	16,6	1,36*

Примітка: * – достовірність різниць експериментальної групи стосовно контрольної – $p \leq 0,05$;** – достовірність різниць експериментальної групи стосовно контрольної – $p \leq 0,01$;

інтернальність 26,4% та 18,5% ($\varphi=1,41$; $p<0,05$), а показник прагнення до домінування 16,6% в експериментальній групі та 25,8% в контрольній групі ($\varphi=1,36$; $p<0,05$).

Експериментальні дані доводять результативність методу АСПП у процесі адаптації студентів, на що вказують показники порівняння експериментальної і контрольної групи у контексті психокорекційного ефекту. Отже, результати експериментального дослідження за методикою «Діагностика соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерса, Р. Даймонда) дозволяють констатувати збільшення рівня соціально-психологічної адаптації у студентів, які проходили психокорекційні групи за методом АСПП.

Отримані дані свідчать про те, що при проведенні психокорекційної роботи в групах АСПП в учасників статистично значущо знижується рівень «перешкод» у встановленні емоційних контактів з партнерами по спілкуванню. На основі самозвітів авторів розкривають феноменологію психологічних змін учасників АСПП під впливом психокорекційної роботи з використанням художніх творів. Аналіз цієї феноменології дав змогу виділити основні показники особистісної динаміки учасників АСПП, представлені в таблиці 2.

Таким чином, за результатами дослідження можна констатувати, що під впливом психокорекційних занять за методом АСПП відбуваються позитивні емоційні зрушення, які сприяють підвищенню показників психічного здоров'я особи, що актуалізує соціально-адаптивні резерви. Це виражається у збільшенні самоконтролю, під-

вищенні адаптації до життєвих труднощів, реалістичності у самоприйнятті, сприйнятті інших людей та емоційному комфорті, зниженні прагнення до домінування. На основі розвитку рефлексивних знань і рефлексивного інтелекту зростають можливості прийняття іншого таким яким він є, що пов'язано з розвитком рефлексивного сприйняття і здатності до партнерських відносин. Отримані результати свідчать про зростання показників відкорегованості осіб, які пройшли навчання в групах АСПП, нівелювання вияву зон ризику, регресивних форм поведінки, пов'язаних із зниженням викривлень зворотного зв'язку і розвиток можливостей адекватного розуміння власного психологічного внеску в ситуацію спілкування, що забезпечується проходженням майбутніми практичними психологами занять у групах АСПП.

Практична психологія є специфічною галуззю професійної діяльності, в якій рівень професіоналізму залежить від особистісних характеристик психолога. Коли йдеться про методи практичної психології, зокрема їх зорієнтованість на надання допомоги іншій людині, фахівцям слід пам'ятати про необхідність самоаналізу, самопізнання і самокорекції [8].

Проблема формування професіоналізму психолога не може бути розв'язана без оволодіння методологією, що інтегрує, поряд з теоретичними знаннями, інструментально-методичні аспекти діагностико-корекційної роботи. Удосконалення інструментальних аспектів професійної діяльності психолога вимагає уваги науковців до пошуку засобів, які дозволяють пізнавати

Таблиця 2

Психологічні зміни учасників АСПП під впливом психокорекційної роботи з використанням художніх творів

№ з/п	До занять	Після занять
1	Відсутність суб'єктивної потреби в отриманні рефлексивних знань.	Розвиток здібностей до глибинного пізнання власної несвідомої сфери та особистісних характеристик, розуміння природи власного «Я».
2	Залежність актуальної поведінки від неусвідомлюваних «програм дитинства», яка призводить до розходження між намірами і реальними діями з їх досягнення.	Розуміння власного (неусвідомлюваного до проведення відповідної психокорекційної роботи) «життєвого плану» й, водночас, виховання здатності упереджувати залежність від «програм дитинства».
3	Суттєвий негативний вплив соціально-перцептивних викривлень на процес особистої і професійної взаємодії з іншими людьми.	Адекватність самооцінки; здатність до адекватної оцінки свого місця і ролі у колективі.
4	Домінування в поведінці енергії мортідо (вираженість негативних емоцій у ставленні до себе й до інших).	Посилення лібідних тенденцій, врівноважена емотивність у спілкуванні й розвиненість рефлексивного інтелекту.
5	Обтяженість психіки системою автоматизованих захистів, зокрема пошук «винних» у власних життєвих негараздах серед інших людей.	Нівелювання автоматизованих захистів, здатність брати на себе відповідальність за власні вчинки, життєву і професійну самореалізацію.
6	Центрація на інтересах власного «Я», яка призводить до відсутності психологічних можливостей наблизитись до інтересів партнерів по спілкуванню.	Формування здатності наблизитись до інтересів інших людей у власній поведінці.

індивідуальну неповторність психіки суб'єкта. Як показують результати проведеного дослідження, процес глибинного пізнання психіки суб'єкта інтенсифікується за умови візуалізації психічного з використанням різноманітних засобів візуалізованої репрезентації.

Результати дослідження дозволяють визначити рекомендації практичним психологам щодо характерних особливостей забезпечення візуалізованої репрезентації глибинного пізнання психічного, з метою його оптимізації. Перш за все, це виражається в тому, що зміст статті поглиблює розуміння особливостей використання засобів символізації процесу глибинного пізнання психічного у діагностико-корекційному процесі АСПП підготовки майбутнього практичного психолога.

Для ефективності роботи практичного психолога важливо враховувати специфіку процесу глибинної корекції, яка спирається на знання законів свідомого і несвідомого, та розуміння взаємозв'язків між вказаними двома сферами психіки. Практичному психологу важливо володіти не лише психодинамічною теорією, а й навичками практичної роботи, що передбачає наявність розвинутої інтуїції, емоційної сензитивності, прогностичності рефлексивного мислення і соціально-перцептивного інтелекту тощо.

З огляду на сказане, вкрай важливим для практичного психолога є проходження психокорекції з метою глибинного пізнання сутності власних особистісних проблем, тобто внутрішніх суперечностей, що зумовлюють деструкції (регресію) поведінки. В процесі психокорекції відбувається розширення можливостей самопізнання, самоусвідомлення глибинних детермінант, що породжують дезадаптивні аспекти психіки. Здійснення самоаналізу відбувається як у актуальній ситуації групової взаємодії, так і ретроспективно у після груповий період. Розвивається здатність «бути в ситуації і бути над нею», як і вміння «перетворити себе на об'єкт дослідження»; набуває розвитку емпатія та професійна інтуїція, а також мотивація глибинного розуміння власного внутрішнього світу та інших людей; особистісні якості, важливі для ефективного здійснення професійної діяльності, такі як: тактовність, толерантність, гуманність, терпимість, наполегливість, сміливість, послідовність, здатність до самостійного прийняття рішень. Засадничими є розвиток умінь, зокрема: прийняття іншої людини такою якою вона є, щирість у взаєминах, відкритість для нового досвіду, відсутність у спілкуванні критики, безоцінності суджень, нівелювання викривлень соціально-перцептивної реальності.

Володіння методологічними основами психодинамічної парадигми відкриває перспективи знання взаємозв'язків групової динаміки (в напрямку інтеграції) та особистісних змін учасників навчання, що виражаються в позитивній дезінтеграції і вторинній інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку. Підтримання оптимальної динаміки цих двох процесів можливе лише за умов забезпечення інструментально-групових аспектів.

Психодинамічна теорія не лише розкриває функційні особливості несвідомого, а й основи архетипної візуалізації латентних рівнів психіки при активній задіяності механізмів символізації неусвідомлюваного змісту. Важливо також розуміння феноменів витіснення і фіксацій травмивного досвіду, сліди якого задані значущістю і силою емоційного переживання, що впливає на формування системи психологічних захистів. Метафоризація глибинного пізнання передбачає розуміння професіоналом-психологом наступного: злиття метафори з архетипом і механізмами символізації, які сприяють передачі у матеріалізованих формах прихованих змістів. При цьому важливим є розуміння метафорично-образних презентантів як необхідних провідників, посередників між глибинними параметрами психіки суб'єкта і свідомими [4].

У процесі АСПП важливим є розвиток в учасників групового процесу здатності до спонтанної творчості, інтуїції, сензитивності, вміння адекватно відчувати людину, розуміння ситуації взаємодії «тут і зараз». Необхідною передумовою є тренування професійної пам'яті; діагностичної уважності до конкретних виявів активності учасників групи; здатності до децентрації уваги; утримання в полі зору як групових, так і індивідуально-особистісних аспектів АСПП. Особливо важливим моментом в АСПП є розвиток навичок спостереження, з наступним аналізом смислової сутності і неповторності феномену психічного, уміння встановлювати логічно-асоціативні зв'язки між окремими символами психомалюнків і вербальним матеріалом, які в процесі інтерпретації набувають рівнозначності. Професіонал повинен володіти основами процесуальної діагностики, що сприяє «оживленню» образно-метафоричного матеріалу, який потребує діалогічної взаємодії психолога з респондентом, в процесі якої поведінково об'єктивується внутрішній порядок усистематизування психічного.

Підсумовуючи, зазначимо, що використання візуалізованої репрезентації у системі глибинного пізнання психічного майбутнім практичним

психологом є важливою складовою його професійної підготовки і передбачає його власну особистісну відкорогованість, як і володіння методологією психодинамічної теорії, що спирається на розуміння функційних особливостей свідомої

та несвідомої сфер психіки у їх взаємозв'язках і суперечливій єдності, володіння інструментально-методичними вміннями плинної роботи із респондентом з актуалізацією спонтанної його активності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Яценко Т. С. Глибинне пізнання психіки – основа професійної підготовки психолога. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 45. С. 3-18.
2. Яценко Т. С. Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми. Дніпро, 2019. 283 с.
3. Сіденко Ю. О. Візуалізована репрезентація перинатального періоду розвитку психіки суб'єкта у глибинному пізнанні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 2(2). С. 94-99.
4. Драгола Л. В. Метафоричність у системі глибинного пізнання психічного майбутнім практичним психологом : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2013. 18 с.
5. Галушко Л. Я. Мотиваційно-глибинні передумови психокорекції у професійній підготовці мабутнього психолога. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки*. 2018. Вип. 7. С. 166-172.
6. Rogers, C. R., & Dymond, R. F. (Eds.). *Psychotherapy and personality change*. University of Chicago Press. 1954.
7. Стандарт вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія». Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha_osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/053-Psykholohiya-bakalavr.28.07-1.pdf.
8. Панок В.Г. Прикладна психологія. теоретичні проблеми : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2017. 188 с.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.15>

Клочко Алла Олексіївна,

доктор психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології та здоров'я людини
Білоцерківського національного аграрного університету
ORCID ID: 0000-0001-6631-2638

Скуловатова Олена Вікторівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та здоров'я людини
Білоцерківського національного аграрного університету
ORCID ID: 0000-0003-3606-9459

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОНЕТАРНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ПІДЛІТКІВ

AN EMPIRICAL STUDY OF ADOLESCENTS' MONETARY BELIEFS

Трансформаційні процеси в суспільстві, військові дії на території України, а також глобальні соціально-політичні та економічні кризи суттєво впливають на психічний стан особистостей та на економічну поведінку підлітків. Цей вплив вимагає наукового вивчення різних типів монетарних переконань у підлітків. У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей монетарних переконань підлітків. Констатовано, що значна кількість респондентів характеризуються домінуванням таким монетарним атитюдом, як-от: «Негативні емоції щодо грошей», «Терапевтична функція грошей» та «Тривожність через гроші». Для особистостей з домінантним монетарним атитюдом «Негативні емоції щодо грошей» характерні схильність цінувати традиції, віра у справедливість у світі та впевненість у тому, що інші люди мають певні обов'язки щодо самих респондентів або до навколишніх загалом. Для респондентів з домінантним монетарним атитюдом «Терапевтична функція грошей» властиві бажання отримувати задоволення від життя та спрямованість на досягнення успіху. Для учасників-підлітків із домінантним монетарним атитюдом «Тривожність через гроші» притаманні схильність до комфортності та катастрофізації різних ситуацій. Досліджено, що в структурі цих шкал домінує афективний компонент, який указує на стихійність процесу формування економічної культури підлітків, недостатній рівень розвитку когнітивного та конативного компонентів, що, як наслідок, негативно впливає на процес економічної культури. Дослідження підкреслює необхідність розробки спеціальних програм для підлітків, спрямованих на формування фінансової грамотності та підтримку психологічного благополуччя в умовах складних соціально-економічних реалій.

Ключові слова: економічна культура, гроші, монетарні атитюди, особистість, підліток.

Transformation processes in society, military operations on the territory of Ukraine, as well as global socio-political and economic crises have a significant impact on the mental state of individuals and on the economic behaviour of adolescents. This impact requires a scientific study of different types of monetary beliefs among adolescents. The article presents the results of an empirical study of the psychological characteristics of adolescents' monetary beliefs. It is stated that a significant number of respondents are characterised by the dominance of such monetary attitudes as "Negative emotions towards money", "Therapeutic function of money" and "Anxiety about money". Individuals with the dominant monetary attribute "Negative emotions towards money" are characterised by a tendency to value traditions, a belief in justice in the world, and a belief that other people have certain responsibilities towards themselves or others in general. Respondents with the dominant monetary attitude "Therapeutic function of money" are characterised by a desire to enjoy life and a focus on achieving success. For adolescent participants with the dominant monetary attribute "Anxiety over money", a tendency to comfort and catastrophising of various situations is inherent. It has been found that the structure of these scales is dominated by the affective component, which indicates the spontaneity of the process of forming the economic culture of adolescents, the insufficient level of development of the cognitive and conative components, which, as a result, negatively affects the process of economic culture. The study emphasises the need to develop special programmes for adolescents aimed at developing financial literacy and supporting psychological well-being in the face of difficult socio-economic realities.

Key words: economic culture, money, monetary attitudes, personality, adolescent.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві гроші та матеріальні цінності відіграють величезну роль. І саме підлітковий вік є сенситив-

ним періодом для формування ставлення до грошей, оскільки в цей період відбувається становлення системи цінностей та життєвих орієнтацій

особистості. Наявність у підлітків деструктивних установок щодо грошей може негативно позначатися на їхній соціалізації життєвих перспективах, адже власне ціннісно-сміслова сфера визначає шлях особистості в житті, а також її цілі та прагнення, тому вивчення особливостей монетарних атитюдів саме в підлітків є актуальним.

Метою даного дослідження є проаналізувати прояви монетарних атитюдів у підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання економічної культури в умовах ринкових відносин посідає чільне місце в перспективах розвитку сімейного виховання. Значна увага в останні роки приділяється вивченню проблеми психології грошей [5–7; 9], зокрема, ставлення особистості до грошей [1; 2; 8], особливості поведінки людей, які виявляються в зв'язку зі ставленням до грошей [3; 4].

Для емпіричного дослідження було обрано опитувальник виміру монетарних атитюдів (Б. І Т. Клонц в адаптації Д. Баязитової та Т. Лапшової) [7], спрямований на вивчення схильності підлітків до уникнення грошей, уявлення про гроші як відповідник високого статусу, поклоніння грошам, занепокоєності грошима.

Дослідження особливостей монетарних атитюдів особистості здійснено за допомогою опитувальника «Ставлення молоді до грошей» (Фернам А. В адаптації М. Семенова) [7]. Даний опитувальник є найбільш доцільним для нашого дослідження, оскільки в ньому враховано вікові особливості підліткового періоду та можливість успішної психометричної перевірки.

Обробка результатів здійснювалась методами математичної статистики.

Дослідження монетарних атитюдів підлітків здійснювалося за участю 144 підлітків Київського регіону. За віковим складом учасники опитування

були розподілені так: 14 років – 26,4%, 15 років – 45,8%, 16 років – 26,4%, 17 років – 1,4%. Серед опитаних підлітків було 41,0% чоловічої статі та 59,0% жіночої.

Результати дослідження за опитувальником виміру монетарних атитюдів (Б. І Т. Клонц в адаптації Д.А. Баязитової та Т.О. Лапшової) представлені на рис. 1, 2, 3, 4.

Отже, ми бачимо на рис.1, що більшість респондентів, а саме 70,3%, входять у норму за шкалою «Уникнення грошей». Це говорить про те, що вони адекватно ставляться до грошей, бажають ними користуватися та не обмежують себе у покупках.

23,6% респондентів отримали результати нижчі за норми. Таким особистостям взагалі не властива позиція типу «гроші – це зло» або «багаті – це люди жадібні» і т.д., тобто вони сприймають гроші позитивно та вважають себе достойними них. І лише 6,1% вибірки властиві результати, що є вищими за норму. Отже, ці респонденти завжди намагаються триматися подалі від грошей, можуть зневажати особистостей, які прагнуть збагатитися, адже в їхній картині світу хорошу людину матеріальні блага цікавити не повинні.

Також ми можемо визначити за рис. 2, що для 68,3% досліджуваних характерні результати, які відповідають нормі за шкалою «Гроші як статус». Такі особистості не вирізняються крайнощами в поглядах, тож вони припускають, що гроші можуть вирішити багато проблем і визначити рівень успішності людини тощо, але все ж намагаються оцінити окрему ситуацію, а не одразу робити висновки.

6,2% респондентів отримали результати, які нижчі за норму, а отже, вони зовсім не згодні з тим, що фінансове становище визначає статус людини в суспільстві і що кількість грошей

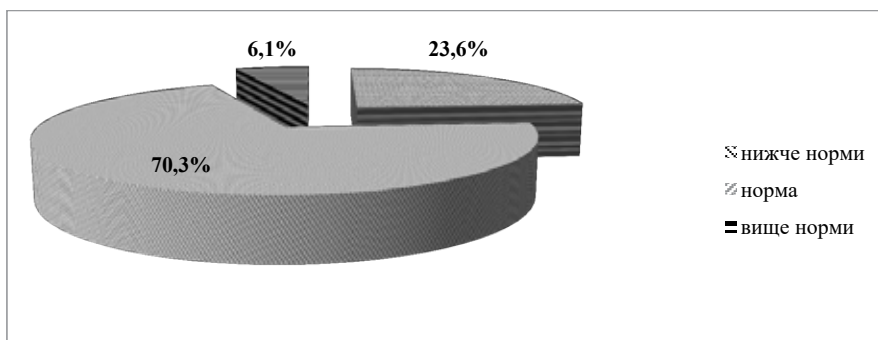

Рис. 1. Рівні вираженості показника «Уникнення грошей» монетарних атитюдів респондентів (у % від загальної кількості опитаних)

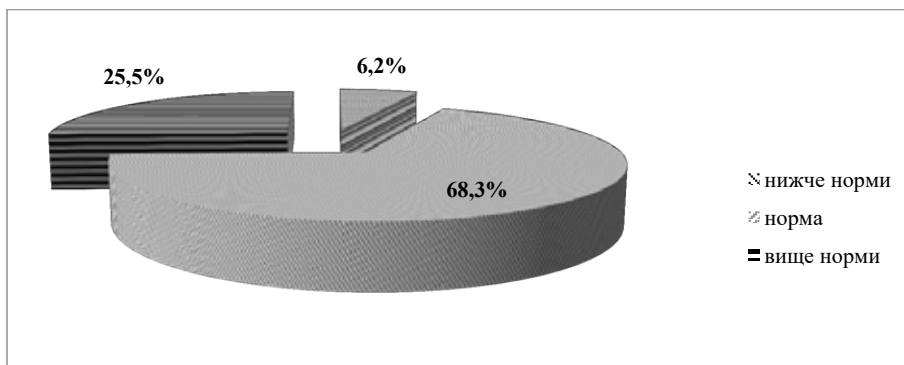

Рис. 2. Рівні вираженості показника «Гроші як статус» монетарних атитюдів респондентів (у % від загальної кількості опитаних)

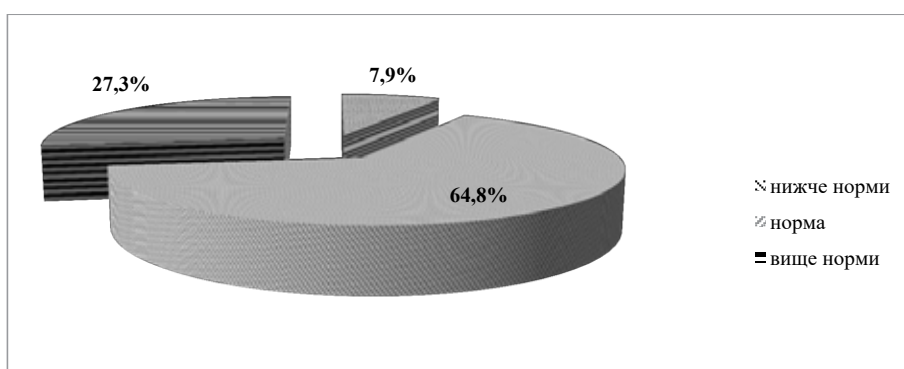

Рис. 3. Рівні вираженості показника «Поклоніння грошам» монетарних атитюдів респондентів (у % від загальної кількості опитаних)

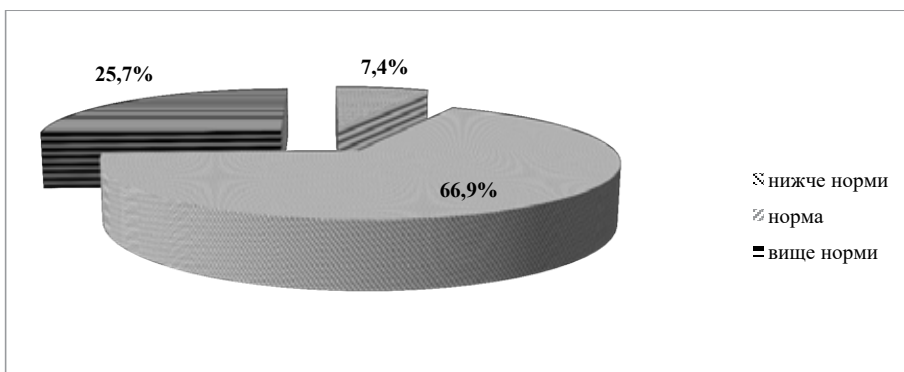

Рис. 4. Рівні вираженості показника «Пильність щодо грошей» монетарних атитюдів респондентів (у % від загальної кількості опитаних)

є головним фактором для визначення задоволеності своїм життям. Результати 25,5% вибірки виявилися вищими за норму, тож такі підлітки вважають, що фінансове становище особистості дозволяє роботи висновки про її значимість у суспільстві, вони впевнені, гроші – це ключ для «відкриття будь-яких дверей».

За шкалою «Поклоніння грошам» (рис. 3) 64,8% респондентів мають середній рівень результатів, що відповідає нормі і характеризує особистості, які цінують гроші та визнають їхню «силу», але ставляться до них без фанатизму, помірковано.

7,9% учасників дослідження мають результати нижчі за норму. Це свідчить про те, що вони можуть

знецінювати важливість і впливовість грошей, для них міцне матеріальне становище не є вкрай важливим. Водночас 27,3% вибірки навпаки отримали високі результати за цією шкалою, адже схильні переоцінювати значимість фінансів, вони впевнені, що всі негаразди можна вирішити, скориставшись своїми матеріальними здобутками, тому надзвичайно прагнуть збільшити свої статки.

За шкалою «Пильність щодо грошей» результати 66,9% респондентів відповідають нормі (рис. 4). Таким індивідам характерне помірне бажання залишати інформацію про своє фінансове становище конфіденційною. А 7,4% учасників вибірки продемонстрували за цим показником низькі результати, тобто вони відкриті для розмов про гроші, не соромляться розповісти про свій дохід та обговорити чужий.

Для 25,7% опитаних характерні високі показники, їхні результати перевищують норму. Такі особистості взагалі не хочуть ділитися інформацією про свій дохід, навіть за необхідності (наприклад, у банку та ін.). Для них запитання про фінанси сприймаються як неввічливість, тож ні свої, ні чужі гроші вони обговорювати та «рахувати» не хочуть.

Узагальнюючи всі вищевказані результати, можемо констатувати, що в структурі цих шкал домінує афективний компонент, який указує на стихійність процесу формування економічної культури підлітків, недостатній рівень розвитку когнітивного та конативного компонентів, що, як наслідок, негативно впливає на процес економічної культури.

Проаналізуємо результати дослідження, отримані за опитувальником вивчення ставлення підлітків до грошей (Фернам А. в адаптації М. Семєнова) (табл. 1).

За шкалою «Позитивне і раціональне відношення до грошей» 2,1% респондентів характеризуються дуже низьким рівнем і 8,9% учасників мають низький рівень, тобто цим особистостям властиве вкрай негативне ставлення до грошей, вони не вбачають необхідності в них та уникають розмов про фінанси.

У 33,3% вибірки було виявлено рівень нижче середнього, що свідчить про часткову негативізацію грошей та невміння ними управляти, також гроші не є досить значимими для таких людей, вони схильні приділяти свою увагу чомусь іншому.

40,8% учасників мають рівень вище середнього за результатами дослідження. Це означає, що вони більш позитивно ставляться до грошей та бережно поведуть себе з ними. 11,5% та 3,4% респондентів характеризуються відповідно високим та дуже високим рівнем. Такі особистості мають раціональне ставлення до фінансів, вони люблять гроші та із задоволенням обговорюють такі теми. Водночас ці респонденти дуже вдало керують своїми фінансами і ведуть їх облік.

За шкалою «Фіксація на грошах» дуже низьким та низьким рівнем характеризуються 1,8% і 13,7% вибірки відповідно. Тобто для них гроші не є важливими, вони не переймаються, на що і скільки коштів витрачають, отже, економність їм також не властива.

31,9% респондентів отримали рівень нижче середнього за цією шкалою. Для таких людей фінанси також не мають високої цінності, проте вони більш переконливі в їхній важливості та намагаються хоча б частково слідкувати за своїми витратами. 43,6% досліджуваних характеризуються рівнем вище середнього, що говорить про їхнє бажання слідкувати за своїм фінансовим становищем, не витрачати гроші на «дрібниці». 7,3% і 1,7% вибірки властива висока/дуже висока фіксація на грошах. Ці індивіди надзвичайно цінують гроші і намагаються витрачати їх тільки за справжньої необхідності.

3,1% респондентів продемонстрували низький рівень за шкалою «Тривожність через гроші», тобто вони не схильні до переживань через значні витрати, майже не слідкують за своїм актуальним фінансовим становищем, часто гроші взагалі не мають для них високої значимості. У 29,6% досліджуваних було виявлено рівень нижче середнього, такі особистості майже не пере-

Таблиця 1

**Показники вираженості рівнів ставлення до грошей респондентів
(у % від загальної кількості опитаних)**

Показники	Рівні					
	дуже низький	низький	нижче середнього	вище середнього	високий	дуже високий
Позитивне і раціональне ставлення до грошей	2,1	8,9	33,3	40,8	11,5	3,4
Фіксація на грошах	1,8	13,7	31,9	43,6	7,3	1,7
Тривожність через гроші	-	3,1	29,6	28,8	32,7	5,8
Негативні емоції щодо грошей	-	3,5	21,1	38,2	29,8	7,4
Терапевтична функція грошей	-	3,8	31,4	48,5	12,8	3,5

ймаються грошима, вони не бажають докладати багато зусиль для матеріального збагачення. Також 28,8% вибірки мають рівень вище середнього за цією шкалою: вони більше переймаються своїми фінансами та намагаються не витратити забагато грошей, які мають велике значення для таких респондентів.

32,7% та 5,8% учасників продемонстрували високий та дуже високий рівень тривожності через гроші, а отже, вони надзвичайно переймаються через фінансові втрати, зациклені на грошах, готові ризикувати, щоб більше заробити та заздрять статкам інших людей.

За шкалою «Негативні емоції щодо грошей» низький рівень мають 3,5% вибірки. Це означає, що вони позитивно ставляться до грошей та раціонально підходять до рішень щодо їх витрат.

21,1% респондентів характеризується рівнем нижче середнього, тобто такі особистості також позитивно (або хоча б нейтрально) ставляться до грошей, але більш підозріло, оскільки розуміють, що фінансового успіху можна досягти за допомогою наполегливої праці.

Рівень вище середнього властивий для 38,2% досліджуваних. Такі індивіди схильні негативізувати гроші, вважають, що велика кількість грошей дістається лише поганим людям (можливо, шляхом злочинів чи обманів) та на підсвідомості бажають гроші уникати.

29,8% і 7,4% вибірки за результатами дослідження отримали високий та дуже високий рівні відповідно. Отже, ці особистості погано ставляться до грошей і вважають, що за допомогою купюр можна маніпулювати іншими, проте, водночас самі схильні відкладати гроші про всяк випадок.

За шкалою «Терапевтична функція грошей» 3,8% респондентів мають низький рівень, а такі люди не схильні надто цінувати грошей, не фокусуються на власних фінансах і не дуже переймаються, якщо їх втрачають.

31,4% учасників дослідження характеризується рівнем нижче середнього, тобто вони також

не сприймають гроші як щось надважливе, навіть у магазинах не часто зосереджуються на цінах продукції, а також ігнорують акції та розпродажі.

Рівень вище середнього властивий для 48,5% вибірки, а це означає, що вони цінують гроші, підкреслюють свої досягнення у фінансовій сфері та часто купують товари під впливом сильних емоцій.

12,8% і 3,5% учасників отримали високий та дуже високий рівні за цією шкалою, тобто вони часто мріють про гроші, які сприймаються як найкращі ліки від усіх негараздів, тому такі особистості відчувають себе вільними тоді, коли в них у доступі є багато коштів.

Отже, можна зробити висновок, що більша частина вибірки проявляє рівень нижче/вище середнього майже за всіма шкалами. Винятком став показник «тривожності через гроші», за результатами якого значна кількість респондентів характеризується високим рівнем вираженості. Також слід зазначити, що групові результати не вирізняються яскравою полярністю, адже дуже низькі або дуже високі результати були виявлені лише в невеликій кількості учасників дослідження.

Висновки. Таким чином, трансформаційні процеси в суспільстві, військові дії на території України мають значущий вплив на психіку підлітків, що приводить до формування особливих монетарних уподобань. Економічна поведінка підлітків є чутливою до змін в соціокультурному та економічному середовищі. Зазначений вплив виявляється через зміни у їх монетарних переконаннях, які відображають їх уявлення, цінності та ставлення до грошей. Дослідження підкреслює необхідність подальших вивчень і розвитку програм, спрямованих на фінансову освіту та підтримку психологічного благополуччя підлітків в умовах складних соціально-економічних реалій. Розуміння типів монетарних переконань у цій групі населення стає ключовим елементом вдосконалення стратегій виховання та формування фінансової грамотності серед молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Власова-Чмерук О., Юдко А. Зв'язок задоволеності життям зі ставленням до грошей у осіб юнацького віку. *Психологія особистості*. 2019. 1 (10). С. 123–128.
2. Гуляєва А.С. Роль системи переконань у житті особистості. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнко. Проблеми сучасної психології*. 2017. № 36. С. 31–40.
3. Зубіашвілі І.К. Психологічні особливості економічного самовизначення старшокласників. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. 2020. 56. С. 30–36.
4. Карамушка Л. М., Ходакевич О. Г. Психологічні особливості ставлення студентської молоді до грошей : монографія. Київ : КНЕУ, 2017. 200 с.
5. Комарова О.О., Братченко Л.Є. Гроші як чинник соціально-психологічного впливу на людей у сучасному суспільстві. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2019. № 83. С. 125–133.

6. Москаленко В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології. *Соціальна психологія*. 2014. 3(5). С. 3–21.
7. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В.В.Москаленко, О.В.Лавренко, Н.М.Дембицька, І.К.Зубіашвілі [та ін.]; за ред.. В.В.Москаленко. К. : Педагогічна думка, 2015. 405 с.
8. Шамне А. В. Ставлення до грошей, монетарні установки і цінності сучасної молоді України. *Проблеми сучасної психології*. 2018. 1. С. 189–195.
9. Norvilitis J.M., MacLean M.G. The role of parents in college students' financial behaviors and attitudes. *Journal of Economic Psychology*. 2016. 31. 1. P. 55– 63.

УДК 159.923.2:159.923.3-027.21

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.16>

Котлова Людмила Олександрівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри психології, логопедії та інклюзивної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0003-2994-6724

Долінчук Ірина Олегівна,

асистент кафедри психології, логопедії та інклюзивної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-1346-0255

Хоменко Наталія Валеріївна,

асистент кафедри психології, логопедії та інклюзивної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0009-0007-8225-124X

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРИСТУВАЧІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF USERS OF SOCIAL NETWORKS

У статті представлено результати дослідження вибору соціальної мережі для користування залежності особистісних характеристик користувачів. Встановлено, що користувачам соціальних мереж у віці 18–35 років притаманні самоконтроль, емоційна нестійкість та експресивність. Жіночій вибірці властиві прив'язуваність, самоконтроль, емоційна нестійкість, експресивність. Чоловічій вибірці властиві лише самоконтроль та експресивність. Виявили, що найбільш затребуваними серед молодих українців є соціальні мережі Telegram, Instagram, TikTok. Користувачі соціальної мережі Telegram є емоційно стікішими за середнє по вибірці. Зменшення показників прослідковується по всім первинним факторам цієї категорії, цим користувачам більше притаманні самодостатність, впевненість в своїх силах, спокійність. Чоловікам більше притаманна емоційна стійкість та вони частіше обирають проводити свій час у соціальній мережі Telegram. Користувачі, які проводять велику кількість часу в соціальній мережі Instagram більш схильні до співпраці та є більш довірливими, ніж в середньому по вибірці користувачів 18–35 років. Користувачі соціальної мережі LinkedIn у віці 18–35 років є більш емоційно стійкими за уся вибірку. Це може свідчити про те, що вони більш серйозно та реалістично дивляться на життя, краще усвідомлюють вимоги реального світу та почуваються більш пристосованими до життя. Емоційно стійкі люди зберігають холоднокровність і спокій навіть у несприятливих ситуаціях. Вони частіше перебувають у хорошому настрої, ніж у поганому. Особам, які активно користуються соціальною мережею Viber більш властива інтроверсія, порівняно із будь-якою іншою підгрупою нашої вибірки. Такі люди зазвичай стримані, замкнуті, уникають розповідати себе, не цікавляться проблемами інших людей. На основі отриманих результатів створено профілі особистості. Подальший розгляд цієї проблеми вбачаємо у вивченні схильності до інтернет-залежності залежності від психологічних особливостей користувачів.

Ключові слова: соціальні мережі, інтернет-залежність, самостійність, інтроверт/екстраверт, емоційна стійкість/нестійкість.

The article presents the results of a study of the choice of a social network for use depending on the personal characteristics of users. It was found that users of social networks aged 18–35 have self-control, emotional instability and expressiveness. The female sample is characterized by attachment, self-control, emotional instability, and expressiveness. The male sample is characterized only by self-control and expressiveness. They found that the most popular among young Ukrainians are social networks Telegram, Instagram, and TikTok. Users of the Telegram social network are more emotionally sensitive than the sample average. The decrease in indicators is followed by all the primary factors of this category, these users are more characterized by self-sufficiency, self-confidence, and calmness. Men have more emotional stability and more often choose to spend their time on the Telegram social network. Users who spend a large amount of time on the social network Instagram are more inclined to cooperate and are more trusting than the average of the sample of users aged 18–35. LinkedIn users aged 18–35 are more emotionally stable than the entire sample. This may indicate that they take a more serious and realistic view of life, are more aware of the demands of the real world, and feel more adjusted to life. Emotionally stable people keep cool and calm even in adverse situations. They are more often in a good mood than in a bad one. Individuals who actively use the social network Viber

are more characterized by introversion than any other subgroup of our sample. Such people are usually restrained, withdrawn, avoid telling themselves, are not interested in other people's problems. Based on the obtained results, personality profiles were created. Further consideration of this problem can be seen in the studied propensities for Internet addiction, depending on the psychological characteristics of users.

Key words: *social networks, Internet addiction, independence, introvert/extrovert, emotional stability/instability.*

Постановка проблеми. Впровадження і широке використання Інтернету докорінно змінило ставлення до інформації, зробивши її одним з найбільш доступних і популярних предметів праці, використовуваних в самих різних сферах життя суспільства. Сьогодні у світі налічується 5,16 мільярдів користувачів інтернету. Це означає, що 64,4% світового населення мають доступ до інтернету. За рік кількість інтернет-користувачів зросла на 1,9%. На початок 2023 року соціальні мережі налічують 4,76 мільярда користувачів, що становить трохи менше ніж 60% від загальної чисельності населення світу. Однак останніми місяцями темпи зростання аудиторії соцмереж уповільнилися – приріст нових користувачів за рік склав 137 мільйонів, тобто лише 3% [9].

Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) 13-18 травня 2022 року провів дослідження, за даними якого приблизно 82% опитаних користуються інтернетом хоча б раз на тиждень, з них 78% щодня чи майже щодня. Міське населення частіше використовує інтернет, ніж сільське. Зі зростанням віку зменшується відсоток активних користувачів інтернетом. Чим вища освіта в українців, тим частіше користуються інтернетом [8]. Найрідше користуються інтернетом українці 70+ (27%). Натомість найчастіше використовують інтернет українці віком від 18 до 49 років.

За даними GlobalLogic, із 2019 року кількість українців в Instagram зросла на 22% (наразі 14 мільйонів користувачів українців), а у Facebook – на 7% (наразі 16 мільйонів користувачів українців), також активно зростає нова соціальна мережа TikTok – 500% за 2022 рік. Особливо, на наш погляд, на темпи зростання проникненості соціальних мереж серед українців вплинули пандемія та карантинні обмеження: люди стали більше часу проводити вдома, обмежились способи спілкування наживо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні соціалізація особистості відбувається через розширення інструментів комунікації, які стають потужним агентом вторинної соціалізації (набутої ззовні, а не в сім'ї), як наслідок. Такі науковці як: Андреева Я., Березюк М., Діхтяренко С., Бохонкова Ю., Чаплак Я. зазначають, що сучасне молоде покоління перебуває у двічі екстремальніших умовах соціалізації, аніж попередні генерації: соціально-економічні зміни супроводжуються відсутністю чіткого бачення майбутнього,

тобто ціннісною кризою. Віртуальний простір сьогодні потрохи відсуває на друге місце такі класичні інститути соціалізації як сім'я, оточення та заклади освіти [1; 2; 3;].

Г.І. Смокова виділяє поняття «кіберсоціалізація особистості» – це процес засвоєння домінуючих у віртуальному просторі норм, принципів та цінностей, які конструюють специфічний й відмінний від усталеного способу життя світогляд особистості. Така тенденція до деформації світосприйняття через віртуальне стосується більшою мірою молодого покоління віком від раннього дитинства (тобто, починаючи із першого контакту в мережі Інтернет) та до 35 років. Обраний вікова група пояснюється активною діяльністю через набуття освіти, самореалізацію й трудові відносини, які змушують особистість стрімко змінюватися аби адаптуватися до сучасності [5].

Соціальні мережі є інструментом конструювання світогляду, де індивід всю увагу зосереджує на штучному світі, який спонукає до пріоритету матеріального над духовним саморозвитком. Молоді люди бачать зовнішньо привабливих та популярних героїв, яких такими зробив певний стиль одягу та інші аксесуари, що стають синонімами престижу та сенсу життя [5].

Аналізуючи реалії сучасного інформаційного простору, соціальні мережі виступають як один з провідних чинників соціалізації студентів у навчальному просторі. Всеохоплюючий вплив соціальних мереж на суспільство у всіх сферах, вимагає людину долучитись та адаптуватись до нових інформаційних умов взаємодії [3].

До основних рис інтернет-спілкування, що змушують користувачів більше часу проводити on-line, відносять: Анонімність, яка може призвести до безкарності, розкутості і безвідповідальної поведінки учасників спілкування;

Відсутність невербальної інформації і виникнення установки на бажані риси партнера; Добровільність контактів; стійке прагнення до емоційного наповнення тексту, що виражається у створенні спеціальних знаків для позначення емоцій; Прагнення до нетипової, ненормативної поведінки; залежність від співрозмовника у спілкуванні, як наслідок порушення безпосереднього живого спілкування [6; 7]. Таким чином, актуальним є вивчення психологічних особливостей користувачів соціальних мереж.

Виклад основного матеріалу. Мета нашого дослідження: вивчити психологічні особливості користувачів соціальних мереж віком 18–35 років. Із метою реалізації поставлених завдань нами були використанні такі методики: п'ятифакторний особистісний опитувальник МакКрае-Коста («Велика п'ятірка»), «Опитувальник для виявлення комп'ютерної та інтернет-залежності серед дорослих», розроблений Кулаковим С. О., власні опитувальники щодо вибору соціальних мереж та соціального статусу.

Перший етап дослідження соціально-психологічних особливостей користувачів соціальних мереж у віці 18–35 років полягав у визначенні особистісних психологічних характеристик респондентів за допомогою п'ятифакторного опитувальника «Велика п'ятірка» (Big Five), який був розроблений психологами Р. МакКрае та П. Коста [4]. Ми визначили особливості досліджуваних за п'ятьма шкалам: екстраверсія – інтроверсія, прихильність – відокремленість, самоконтроль – імпульсивність, емоційна стійкість – емоційна нестійкість, експресивність – практичність. В дослідженні взяло участь 94 особи, з яких: жінок – 54, а чоловіків – 40.

Результати опитування свідчать, що серед респондентів 18–35 років домінуючими є такі характеристики: Самоконтроль, Емоційна стійкість, Експресивність. Фактори екстраверсія–інтроверсія та прихильність–відокремленість дали середні результати, що показує неоднорідність вибірки. Отже, ми бачимо вираженість трьох характеристик.

За шкалою «Самоконтроль–імпульсивність» найбільш вираженою є характеристика «Самоконтроль», яка виражається у вольовій регуляції поведінки. Це може свідчити про сумлінність, відповідальність, серйозне ставлення до обов'язків, точність та акуратність у справах, дотримання моральних принципів навіть тоді, коли норми і правила здаються порожньою формальністю. Що стосується шкали Емоційна стійкість–емоційна нестійкість вираженою є характеристика «Емо-

ційна нестійкість». Високі значення з цього чинника характеризують осіб, нездатних контролювати свої емоції та імпульсивні потяги. У поведінці це проявляється як відсутність почуття відповідальності, ухилення від реальності, примхливість.

По шкалі Експресивність–практичність, домінуючою характеристикою виявилася «Експресивність». Для людей з такою рисою характерне легше ставлення до життя. Вони можуть справляти враження безтурботних та безвідповідальних. До життя вони ставляться як до гри, здійснюючи вчинки, за якими оточуючі бачать прояв легковажності.

Другий блок дослідження складав авторський опитувальник щодо вибору соціальних мереж. Ми дізналися найуживаніші соціальні мережі серед респондентів, їх ранжування та сценарії використання. Необхідно було для кожної обраної соціальної мережі проранжувати сценарії використання за частотою. Деякі опитані не змогли визначитися і позначили декілька варіантів відповіді на 1 місце. На нашу думку, це свідчить про те, що усі ці сценарії для користувача мають однакову важливість та ми не можемо ними знехтувати.

Отже, найбільше часу користувачі проводять у мережах Telegram та Instagram. Наступною мережею за кількістю відповідей є TikTok.

Проаналізуємо чи відрізняються психологічні фактори (екстраверсія–інтроверсія, прихильність–відокремленість, самоконтроль – імпульсивність, емоційна стійкість – емоційна нестійкість, експресивність – практичність) за опитуванням «Велика п'ятірка» в залежності від вибору ТОП-3 соціальних мереж, у яких респонденти проводять найбільше свого часу. До переліку соціальних мереж, які посідають перше місце за кількістю проведеного часу в них увійшли: Telegram, Instagram, TikTok.

Розглянемо статистичне середнє серед тих, хто обрав соціальну мережу Telegram як ту, в якій проводять найбільше свого часу. Отже, дані цих респондентів в таблиці 1. Необхідно зауважити, що більшість опитуваних, які потрапили в дану вибірку є чоловіками.

Таблиця 1

Результати обробки даних опитувальника Велика п'ятірка по вибірці користувачів, які проводять найбільше свого часу в соціальній мережі Telegram

Первинні фактори	Екстраверсія – інтроверсія	Прихильність – відокремленість	Самоконтроль – імпульсивність	Емоційна стійкість – емоційна нестійкість	Експресивність – практичність
1	9,3	10,7	10,2	9,95	10,65
2	10,1	9,85	10,85	10	11,2
3	7	7,4	11,25	9,9	11,2
4	7,9	11,1	10,9	9,65	11,05
5	8,25	11,05	10,5	7,95	10,05
Сума	42,55	50,1	53,7	47,45	54,15
Висновок	Середній	Середній	Самоконтроль	Середній	Експресивність

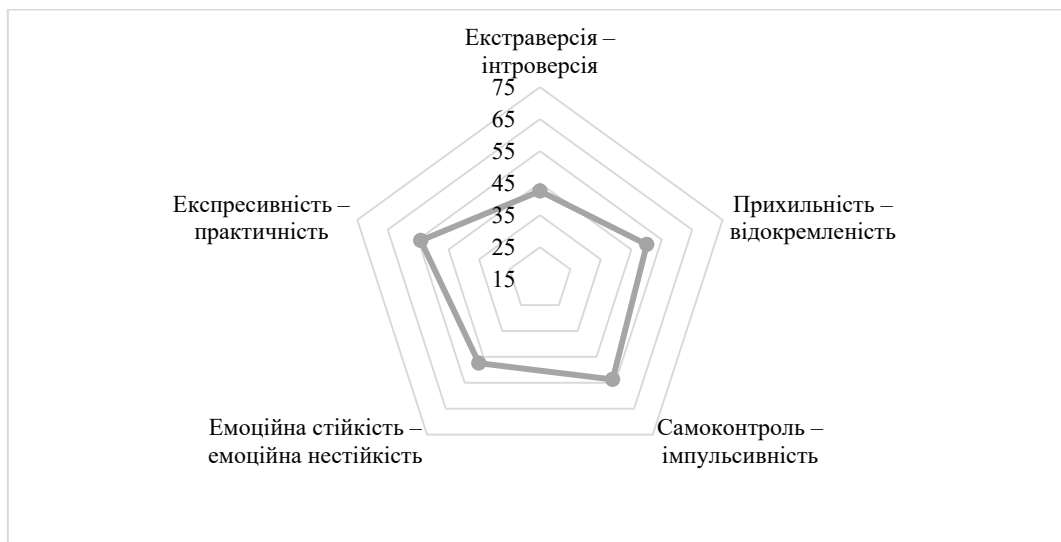

Рис. 1. Профіль особистості, яка проводить найбільше свого часу в соціальній мережі Telegram

Можемо сказати, що цим користувачам більше притаманні самодостатність, впевненість в своїх силах, спокійність. У колонці емоційна стійкість–емоційна нестійкість найбільше відрізняються від середньогоповиборці респондентів 18–35 років такі первинні фактори: тривожність–безтурботність та емоційна лабільність–емоційна стабільність.

Також можемо зробити висновки, що чоловікам більше притаманна емоційна стійкість та вони частіше обирають проводити свій час у соціальній мережі Telegram. Можемо сформувати психологічний профіль особистості (рис. 1).

Проаналізуємо чи відрізняються психологічні фактори за опитуванням «Велика п'ятірка» тих, хто обрав соціальну мережу Instagram як ту, в якій проводять найбільше свого часу від середнього по виборці (табл. 2).

З представлених вище даних можна зробити висновок, що користувачі, які найбільше свого часу проводять у соціальній мережі Instagram відрізняються від усієї вибірки осіб 18–35 років більш вираженою прихильністю. Найбільше відрізняються наступні первинні фактори: співп-

раця – суперництво та довірливість – підозрілість.

Це свідчить про те, що такі особи мають потребу бути поряд з іншими людьми. У них більше виражена доброта, чуйність, вони добре розуміють інших людей, терпимо ставляться до недоліків інших людей. Вони краще вміють співпереживати, частіше підтримують колективні заходи та відчувають відповідальність за загальну справу, сумлінно та відповідально виконують взяті на себе доручення. У взаємодії з оточуючими, такі люди намагаються уникати розбіжностей, не люблять конкуренції, більше вважають за краще співпрацювати з людьми, ніж змагатися. У групі такі люди зазвичай користуються повагою. Отже, користувачі, які найбільше свого часу проводять в соціальній мережі Instagram більш схильні до співпраці та є більш довірливими, ніж середньому по виборці користувачів 18–35 років.

Можемо сформувати психологічний профіль особистості (рис. 2).

Проаналізуємо чи відрізняються психологічні фактори за опитуванням «Велика п'ятірка» тих, хто обрав соціальну мережу TikTok як ту, в якій

Таблиця 2

Результати обробки даних опитувальника Велика п'ятірка по вибірці користувачів, які проводять найбільше свого часу в соціальній мережі Instagram

Первинні фактори	Екстраверсія – інтроверсія	Прихильність – відокремленість	Самоконтроль – імпульсивність	Емоційна стійкість – емоційна нестійкість	Експресивність – практичність
1	10,11	10,63	10,79	12,21	10,58
2	10,58	11,11	11,26	9,79	11,74
3	9,37	8,21	11,95	10,53	11,95
4	7,89	10,89	9,74	9,37	11,37
5	9,47	10,95	10,26	11,21	10,79
Сума	47,42	51,79	54,00	53,11	56,42
Висновок	Середній	Прихильність	Самоконтроль	Емоційна нестійкість	Експресивність

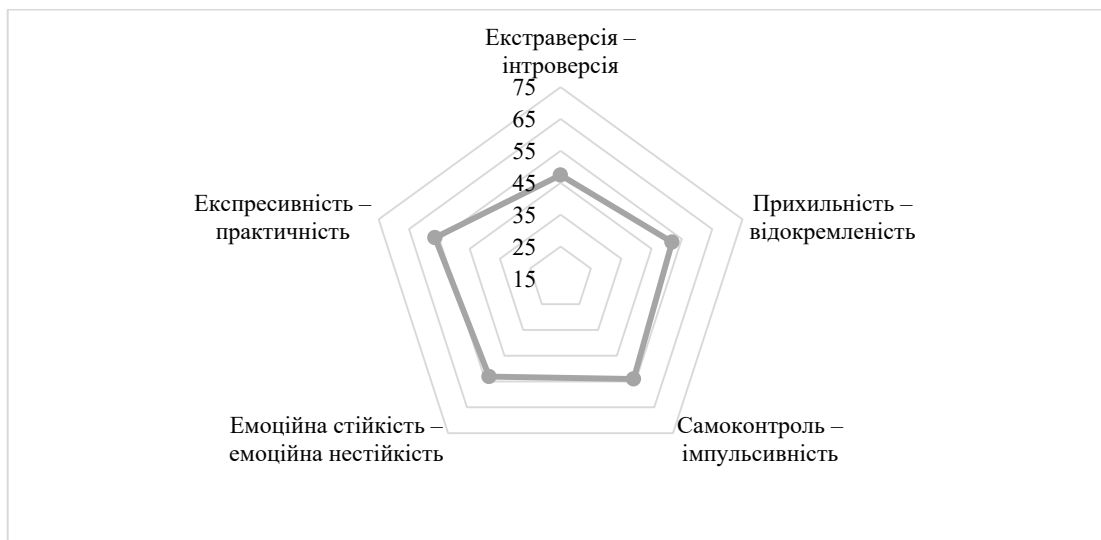

Рис. 2. Профіль особистості, яка проводить найбільше свого часу в соціальній мережі Instagram

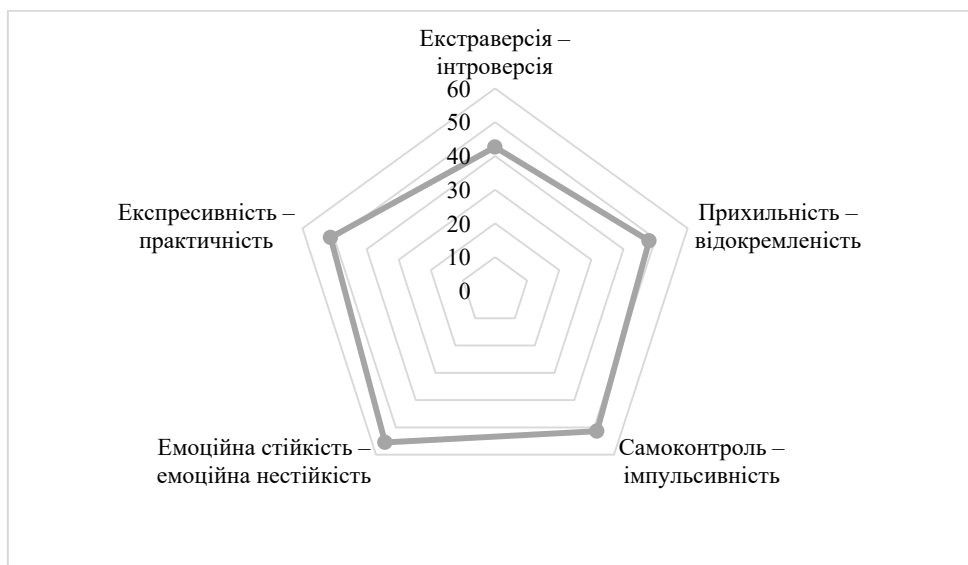

Рис. 3. Профіль особистості, яка проводить найбільше свого часу в соціальній мережі TikTok

Таблиця 3

Результати обробки даних опитувальника Велика п'ятірка по вибірці користувачів, які проводять найбільше свого часу в соціальній мережі TikTok

Первинні фактори	Екстраверсія – інтроверсія	Прихильність – відокремленість	Самоконтроль – імпульсивність	Емоційна стійкість – емоційна нестійкість	Експресивність – практичність
1	9	9,625	10	12	9,625
2	8,875	9,875	9,875	10,25	10,5
3	8,125	6,75	10,375	11,625	11,375
4	8,25	11,25	10,875	11,125	10,375
5	8,375	10,5	10,25	10,5	9,375
Сума	42,625	48	51,375	55,5	51,25
Висновок	Середній	Середній	Самоконтроль	Емоційна нестійкість	Експресивність

проводять найбільше свого часу від середнього по виборці. Отже, дані цих респондентів в таблиці 3.

З даної таблиці можемо бачити, що результати по п'яти досліджуваним факторам вибірки, яка найбільше свого часу проводить в соціальній мережі TikTok не відрізняються від результатів загальної вибірки осіб 18–35 років.

Можемо сформувати наступний психологічний профіль особистості (рис. 3).

Таким чином, можемо зробити **висновок**, що користувачам соціальних мереж у віці 18–35 років притаманні самоконтроль, емоційна нестійкість та експресивність. При цьому, якщо розділити вибірку на дві підвибірки: жіночу та чоловічу, то результати будуть наступними. Жіночій вибірці властиві прив'язуваність, самоконтроль, емоційна нестійкість, експресивність. Чоловічій вибірці властиві лише самоконтроль та експресивність.

Користувачі соціальної мережі LinkedIn у віці 18–35 років є більш емоційно стійкими за усю вибірку. Це може свідчити про те, що вони більш серйозно та реалістично дивляться на життя, краще

усвідомлюють вимоги реального світу та почуваються більш пристосованими до життя. Емоційно стійкі люди зберігають холоднокровність і спокій навіть у несприятливих ситуаціях. Вони частіше перебувають у хорошому настрої, ніж у поганому.

Особам, які активно користуються соціальною мережею Viber більш властива інтроверсія, порівняно із будь-якою іншою підгрупою нашої вибірки. Такі люди зазвичай стримані, замкнуті, уникають розповідати себе, не цікавляться проблемами інших людей. Інтровертовані люди люблять планувати своє майбутнє, завжди зважують свої вчинки, не довіряють першим спонуканням та захопленням, завжди строго контролюють свої почуття, рідко бувають нестримними та збудженими. Інтроверти легше переносять одноманітність у діяльності, краще працюють у спокійній обстановці та у першій половині дня. Вони більш чутливі до покарання, ніж заохочення. Подальший розгляд цієї проблеми вбачаємо у вивченні схильності до інтернет-залежності взаємності від психологічних особливостей користувачів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андреева Я. Ф., Чаплак Я. В., Особистість в сучасному кіберпросторі. Особистість та її історія : колективна монографія. Ніжин, 2018. С. 426–438.
2. Березюк М. О., Діхтяренко С. Ю. Психологічні аспекти взаємодії сучасної молоді в соціальних мережах. Умань, 2020.
3. Бохонкова Ю. О. Соціально-психологічні особливості впливу соціальних мереж на особистісний розвиток у студентському віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 3(1). С. 53–59. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2018_3\(1\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2018_3(1)_10).
4. П'ятифакторний особистісний опитувальник NEO PI («Велика п'ятірка») https://www.eztests.xyz/tests/personality_neo/
5. Смокова Г. І. Особливості формування публічних цінностей молоді у кіберпросторі: досвід України. *Політичне життя*. 2018. С. 108–112.
6. Суська О. О. Інформаційний імунітет: Проблеми психологічного захисту в інформаційному просторі : монографія. К. 2008. 107 с.
7. Чорней М. П., Довган К. І. Соціальні мережі як інтегруючий чинник соціалізації молоді. *Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи*. Чернівці, 2017. С. 327–331.
8. <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3497671-blizko-78-ukrainciv-sodna-koristuutsa-internetom.html>
9. <https://www.linkedin.com/pulse/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B8-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83-global-digital-2023-75min-club/>

УДК 159.9.072:159.938

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.17>

Купчишина Валентина Чеславівна

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: 0000-0003-0937-8029

ПСИХОСОМАТИЧНА КОМПЛІМЕНТАРНІСТЬ ЯК ОДИН З СПОСОБІВ ПІДВИЩЕННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

PSYCHOSOMATIC COMPLEMENTARITY AS ONE OF THE WAYS TO INCREASE THE STRESS RESISTANCE OF THE INDIVIDUAL IN WAR CONDITIONS

У статті висвітлено питання щодо психосоматичної компліментарності особистості, її характеристики та впливу на людину. З'ясовано, що це питання є досить актуальним, про що свідчать численні наукові розробки, в яких дослідники аналізують та пропонують цілу низку рекомендацій щодо ефективного поєднання способів впливу на психічне й тілесне людини. Вченими визначено, що психосоматична компліментарність – це поєднання психічного й соматичного в людині. Поняттями, які найбільш характеризують психосоматичну компліментарність є такі поняття як «стрес», «стресостійність», «тілесність» тощо. Стрес – це захисна реакція психіки людини на зовнішні подразнення. Визначено, що питання стресу тісно пов'язано з поняттям «стресостійкість». Під стресостійкістю особистості вчені розуміють цілий комплекс особистісних рис людини, завдяки яким вона здатна протистояти негативним впливам на неї як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Тілесність науковці визначають як цілу систему/комплекс антропологічних складових, зміст яких розкривається через опосередковані психічні реалії людини.

Виявлено, що психосоматична компліментарність тісно пов'язана з тілесно-орієнтованою терапією, що дозволяє знизити рівень соматичних проявів у людини, покращити її емоційний стан, зняти різні тілесні блоки тощо. Тілесно-орієнтована терапія – це практика впливу на людську душу завдяки тілу. Діагностичний інструментарій дослідження взаємодії психічного й соматичного включає різноманітні методики, техніки, завдяки яким можна скорегувати, покращити стан людини, одним з таких інструментів є масаж.

Встановлено, що масаж досить ефективно впливає на психосоматичну компліментарність особистості. Результати дослідження підтверджують, що проходження повного курсу масажу, позитивно впливає на психофізіологічний стан людини, заряджає її енергією та покращує її життєдіяльність.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, психосоматична компліментарність, тілесно-орієнтована терапія, тілесність, масаж.

The article highlights the issue of psychosomatic personality complementarity, its characteristics and impact on a person. It turned out that this issue is quite relevant, as evidenced by numerous scientific developments in which researchers analyze and offer a number of recommendations for an effective combination of methods of influencing the mental and physical health of a person. Scientists have determined that psychosomatic complementarity is a combination of mental and somatic in a person.

Concepts that most characterize psychosomatic complementarity are such concepts as “stress”, “stress resistance”, “physicality”, etc. Stress is a protective reaction of the human psyche to external stimuli. It was determined that the issue of stress is closely related to the concept of “stress resistance”. Under stress resistance of a person, scientists understand a whole complex of personal traits of a person, thanks to which he is able to resist the negative effects on him of both external and internal factors. Scientists define physicality as a whole system/complex of anthropological components, the content of which is revealed through the mediated mental realities of a person.

It was found that psychosomatic complementarity is closely related to body-oriented therapy, which allows to reduce the level of somatic manifestations in a person, improve his emotional state, remove various bodily blocks, etc. Body-oriented therapy is the practice of influencing the human soul through the body. The diagnostic toolkit for the study of the interaction of the mental and the somatic includes a variety of methods and techniques, thanks to which it is possible to correct and improve a person's condition, one of such tools is massage.

It has been established that massage has a rather effective effect on the psychosomatic complementarity of the individual. The results of the study confirm that a full course of massage has a positive effect on a person's psychophysiological state, energizes him and improves his life.

Key words: stress, stress resistance, psychosomatic complementarity, body-oriented therapy, physicality, massage.

У наш складний час питання стресу є актуальним, адже він є супутником сучасної людини, особливо його прояви відчують всі в умовах війни. До початку повномасштабного вторгнення на українські землі російських військ, питання стресу розглядалося вченими як психічний стан, причиною якого могли бути внутрішньо-психологічні, фізіологічні, побутові, професійні та інші чинники. Проблемні питання щодо змісту, особливостей прояву, різновидів та стадій стресу неодноразово висвітлювались в науковій літературі, здавалося все вивчено, розглянуто, прокоментовано, але сучасні реалії підтверджують той факт, що перед людством постають все нові і нові виклики.

Одним з понять, яке пов'язано зі стресом, є стресостійкість людини. Огляд наукової джерельної бази засвідчив, що під стресостійкістю вчені розуміють цілий комплекс особистісних рис людини, завдяки яким вона здатна протистояти негативним впливам на неї як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Предметом наукового дослідження його було обрано цілою низкою як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (Л. Аболін, Р. Бенджамін, Ю. Блудов, І. Воробей, О. Кириленко, Р. Лазарус, О. Ставицька та ін. Як зазначають О. Ставицька та І. Воробей в цьому питанні важливим є не тільки розкриття змісту поняття «стресостійкості», але й пошук ресурсів, завдяки яким можна підвищити рівень стресостійкості особистості до негативного впливу на її організм. Науковці наголошують, що вчасне застосування знайдених ресурсів сприятиме зниженню дії стресорів на психіку людини [1, с. 45].

Наукові дискусії про взаємодію психічного й фізіологічного точаться не один рік. Питання про тілесність, психосоматику та інше, яке пов'язано з психічним світом людини, розкривають представники різних наукових сфер. У своїх працях вчені не одноразово вели мову про психосоматику як феномен, завдяки якому можна пояснити вплив різноманітних чинників на людину. Так, на думку В. Шморгуна, теоретико-методологічною базою інтенсивного розвитку тілесності виступають теоретичні аспекти різноманітних психологічних теорій (культурно-історичної та теорії діяльності), в яких тілесність людини детермінується й розвивається в онтогенезі. Вчений акцентує увагу на тому, що аналіз й вивчення психосоматичних феноменів норми взаємопов'язаний з перенесенням, за «аналогією, закономірностей психічного розвитку в площину психосоматичного онтогенезу» [2].

Т. Горяча, наголошуючи на актуальності проблеми психосоматичної єдності особистості як в теоретичному, так і практичному плані, через

аналіз проблеми, розкриває зміст зазначеного феномену та зосереджує увагу наукової спільноти на необхідності проведення психотерапевтичної роботи з людьми, які страждають хронічними соматичними захворюваннями [3].

У науковій літературі вченими виокремлено наукові підходи (психодинамічний, психоаналітичний, психосоматичний та ін.), завдяки яким можна зрозуміти особливості взаємодії «психічного» і «соматичного». Про цей взаємозв'язок йшла мова в працях Ф. Александера, Г. Аммона, В. Вайдкера, Г. Гродека, Ф. Дейча, А. Мітерліха, Н. Пезенкіана, Д. Раппапорта, Ш. Ференця та ін. Більшість дослідників переконані, що психосоматику слід розглядати як систему, що поєднує біологічну, соціальну, психічну та екологічні компоненти.

Отже, аналіз наукових праць багатьох дослідників, переконав нас в тому, що ефективним впливом на рівень стресостійкості людини виступають засоби тілесно-орієнтованої терапії. Під терміном «тілесно-орієнтована психотерапія» науковці мають на увазі напрямок психотерапії, який за допомогою тілесного контакту й відповідних вправ, технік, працює з психологічними проблемами людей, що звернулися по допомогу. В основі такої допомоги виступає функціональна єдність та рівність тілесного й психічного в людині, що й дозволяє надавати їй відповідну допомогу.

На думку О. Юрценюк основна ідея психосоматичної комплементарності (поєднання соматичного й психічного) полягає у тому, що людське тіло «у своїй структурі і функціях доповнює психічну природу та опосередковує прояви особистості», тобто відбувається невіддільність й конгруентність (узгодженість) тіла й свідомості [4].

Ми підтримуємо погляди дослідника, що метод тілесної терапії має досить тривалу історію розвитку. Під «тілесністю людини» вчені розуміють цілу систему/комплекс антропологічних складових, зміст яких розкривається через опосередковані психічні реалії особистості. Вчений акцентує увагу на тому, що головною тілесною проблемою особистості виступає втрата людиною відчуття реальності і контакту з оточуючим світом, в якому вона перебуває. Ця втрата відображається на її тілесному стані/тілі через «позбавлення екзистенційних опор, відчуття «защемленості», вкоріненості в реальності своїх переживань, емоцій, думок, стосунків тощо», що у сукупності позбавляє людину чуттєвості та життєвого потенціалу [4].

Більшість науковців відмічають, що базою тілесно-орієнтованої терапії є також дослідження І. Павлова про взаємозв'язок тіла та психіки з використанням електрофізіології, що проявляється

в незрозумілих для пацієнта больових відчуттях органів чи порушених функціях м'язів. На думку О. Аніщенко, методи й техніки тілесно-орієнтованої терапії суттєво впливають на стан людини, адже завдяки їм можна «виділити м'язовий панцир», провести корекцію емоційних проявів, позбутися негативних емоційних станів, «розслабити та вивільнити хворобливий гіпертонус в м'язових структурах, відновити енергообмін» тощо [5].

Також побутує думка, що тілесно-орієнтована терапія виступає практикою впливу на людську душу завдяки тілу. Вважається, що засновником зазначеного виду терапії був В. Райх. На його думку, людське тіло – є будинком для душі, тому дуже важливим є затишок й спокій в ньому. Життєві негаразди, проблеми, труднощі нікуди безслідно не зникають, а залишаються в людському тілі у вигляді м'язових спазмів, затисків, болей. Завдяки застосуванню методів й технік тілесно-орієнтованої терапії можна розслабити тіло, відновити чуйність, зменшити вплив негативних стрес-факторів, працювати з невротами, наслідками психічних травм, посттравматичними стресовими розладами, депресивними станами тощо. До методів тілесно-орієнтованої терапії також відносять: терапію В. Райха, біоенергетичний аналіз О. Лоуена, концепцію тілесного усвідомлення М. Фельденкрайза, метод інтеграції рухів Ф. Александера, структурну інтеграцію І. Рольфа (рольфинг), метод чуттєвого усвідомлення Ш. Селвера, танатотерапію В. Баскакова, масаж та ін. [6].

Але при цьому, зазначає Ю. Гопкало, майже для всіх методів базовою виступає теорія моделі особистості, поняття психології розвитку, особливості протікання психічних процесів і впливу соціально-психологічних чинників на людину. Тому, головними завданнями тілесно-орієнтованої терапії, зазначає вчений, є: відновлення контакту з власним тілом й зняття м'язової напруги; налагодження комунікації через розвиток засобів спілкування та зняття різноманітних бар'єрів; стабілізацію емоційних проявів та створення емоційного комфорту через розвиток різноманітних відчуттів тощо. На думку дослідника, створення теорії тілесно-орієнтованої терапії є досить змістовним процесом і її межі необґрунтовано розширені, що спричинює перетин з іншими техніками, які зорієнтовані на людське тіло. Це спричинює плутанину в осмисленні й цілеспрямованості застосування окремих вправ [7, с. 57–59].

Більшість дослідників наголошують на ефективності застосування методів тілесно-орієнтованої терапії і відмічають, що авторами концепції тілесно-орієнтованої терапії (В. Райх, О. Лоуен,

М. Александер, В. Янов та ін.) запропоновано цілу низку різноманітних методів й напрямків. Так, констатує І. Юдина, існує ряд досліджень впливу цього напрямку терапії на фізичне (О. Плаксина та ін.) та психічне самопочуття (Т. Напресенкова, О. Прокоф'єва, С. Яковлев та ін.) [8]. Щодо впливу, то як зазначають науковці, у звичайному (нормальному) середовищі стан стресу призводить до біологічної реакції організму – адаптації. У разі, коли обставини навколо або в середині людини є надмірно стресовими для неї, у людини може розвинути патологічний стан (різного роду невралгії, різного роду болі, посттравматичний розлад, емоційне вигорання, синдром хронічної втоми тощо). Але й може також спостерігатися підвищення стресостійкості організму людини до різного роду стрес-факторів.

Про ефективність застосування тілесно-орієнтованої терапії з різними категоріями населення вів мову у своєму дослідженні Ю. Гопкало. Він констатував, що цей вид терапії можна застосовувати з дітьми та сім'ями, які пережили психотравмуючі події (постраждали від воєнних дій, зазнали насилля тощо). Також дослідник переконаний, що метод тілесно-орієнтованої терапії може не тільки бути провідним в роботі з клієнтом, але й як попередження та профілактика розвитку посттравматичних проявів, вирішення внутрішньо особистісних конфліктів, визначення рівня адекватності само сприйняття і самооцінки; зниження рівня особистісної тривожності людини, її психічної напруженості, емоційної лабільності та підвищення стресостійкості організму людини до дії різноманітних негативних впливів на її психічне й фізіологічне здоров'я [7, с. 54-68].

Ще одним із засобів який дозволяє підвищити стресостійкість організму людини до різноманітних негативних станів є масаж. Масаж (з франц. *masser* – розтирання, дотик) – це прийоми механічної й рефлекторної дії на тканини/органи у вигляді погладження, розтирання, розминання, вібрації, які виконуються безпосередньо на поверхні тіла людини руками та спеціальними пристроями через повітря, воду або інше середовище для досягнення терапевтичного або іншого ефекту. Причиною звернень до фахівців з масажу є малорухомий спосіб життя, мала активність людини, занурення в світ техніки (комп'ютер, гаджети, телевізор), болі в м'язах та інших частинах тіла та багато іншого, що у своїй сукупності негативно впливає на фізіологічний і психічний стан людини [9].

Отже, тілесно-орієнтована терапія виступає унікальним й ефективним способом особистісного й цілісного розвитку людини через поєд-

нання та взаємодію фізичного й психічного. Відповіді людей, які пройшли курс масажу свідчать про покращення стану організму: відчуття легкості, припливу енергії, зняття напруги в організмі та покращення стану окремих частин тіла, покращення кровообігу або детоксикація, зняття психологічного стресу та відновлення енергетичного балансу. Завдяки ефективному впливу на організм людини, масаж набув широкого застосування в різних медичних сферах (неврології, пульмонології, урології, педіатрії, реабілітації, травматології тощо). Різноманітність масажних прийомів дозволяє регулювати вплив на тканини людського організму від слабого до надзвичайно інтенсивного. При використанні масажу фахівець повинен враховувати індивідуальні особливості клієнта, активність нервової системи, стан його здоров'я, показання та протипоказання. Як зазначають Н. Бабій, Л. Куничев, сама шкіра і підшкірна основа містить значну кількість нервових закінчень (рецепторів), які сприймають і проводять подразники, що надходять із ззовні. Дію кожного подразника шкіра людини по своєму сприймає та реагує на нього [9]. Факторами різноманітності тактильних відчуттів та якісними відмінностями при масажі можуть бути: сила впливу техніки масажу; швидкість, тривалість й зона впливу; чутливість шкіри людини. Численні дослідження (А. Захар'їна, Мекензі, І. Павлова, Х. Хеда та ін.) свідчать про наявність таких ділянок шкіри, де чутливість до больових подразників є досить підвищеною. Результати наукових праць сприяли розробці методу рефлексотерапії. До різновидів масажу відносять як традиційні, так і нетрадиційні його види: класичний масаж; баночний (вакуумний); медовий (можна з аромо-маслами, якщо немає алергії на них); вогняний масаж; масаж ребозо Ладка рушником та інші. У кожного з різновидів масажу є свої показання, ділянки впливу, призначення та протипокази. При застосуванні будь якого з видів масажу, фахівець повинен бути обізнаним у правилах його використання, знати особливості та враховувати індивідуальні властивості організму клієнта.

Отже, засоби тілесно-орієнтованої терапії є досить різноманітними про що свідчать результати наукових доробок як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Існують різноманітні напрямки, методи й прийоми для підвищення стресостійкості організму людини до різноманітних стрес-факторів. Одним з найбільш поширених методів, що дозволяє знизити рівень прояву стресу на фізіологічний й психічний стан людини є масаж. Завдяки йому фахівець може досягнути зниження

тривожності в організмі людини, зняття больових відчуттів, покращення стану органів та систем людського організму тощо.

Базою нашого дослідження перевірки як класичний масаж впливає на людину було обрано один з масажних кабінетів м. Хмельницького. Узагальнено вибірка склала 30 осіб різного віку. Нами було проведено дослідження на визначення ймовірності розвитку стресу до проведення масажу та після нього. Зміст опитувальника на визначення ймовірності розвитку стресу Дж. Тейлора у модифікації Т. Німчена, містив 50 тверджень, на які респондентам необхідно було надати відповіді «так» чи «ні», а після цього можна було визначити рівні стресостійкості особистості (високий, середній, низький).

За змістом опитувальника, низький рівень стресостійкості фіксується у респондентів, якщо вони набрали від 40 до 50 балів, і це свідчить про те, що людина перебуває у стані стресу, резерви її організму близькі до виснаження; має місце висока ймовірність розвитку третьої стадії стресу.

25–40 балів – показник високого рівня тривожності та низької стресостійкості.

У респондентів, які набрали 15–25 балів – показник середнього рівня тривожності (з тенденцією до високого рівня). Тут варто враховувати, що за умов відсутності адекватних психопрофілактичних заходів існує ймовірність розвитку негативних наслідків стресу для особистості. Показник середнього рівня тривожності, з тенденцією до низького рівня, що свідчить про досить високу стресостійкість, можемо фіксувати у респондентів, які набрали 5–15 балів. І показники у межах 0–5 балів дозволяють нам вести мову про низький рівень тривожності респондентів та домінування їх високої стресостійкості. Загальний час, відведений на його проведення складав приблизно 20–30 хвилин.

Після того, як було проведено опитування, нами було визначено, що низький рівень тривожності з високою стресостійкістю продемонстрували лише 15% опитаних. Тобто незначна частина респондентів може продемонструвати психологічну стійкість та резистентність в умовах різних стресових факторів. При цьому зауважимо, що у даній групі респондентів переважають чоловіки (3 із 5 осіб, що складає відповідно, 87%). Наступну групу 48% сформували респонденти, у яких згідно даної методики зафіксовано показники середнього рівня тривожності, з тенденцією до високого рівня та з тенденцією до низького рівня. Як бачимо, цей вибір респондентів є найбільш чисельним і він свідчить про достатньо високий рівень їх

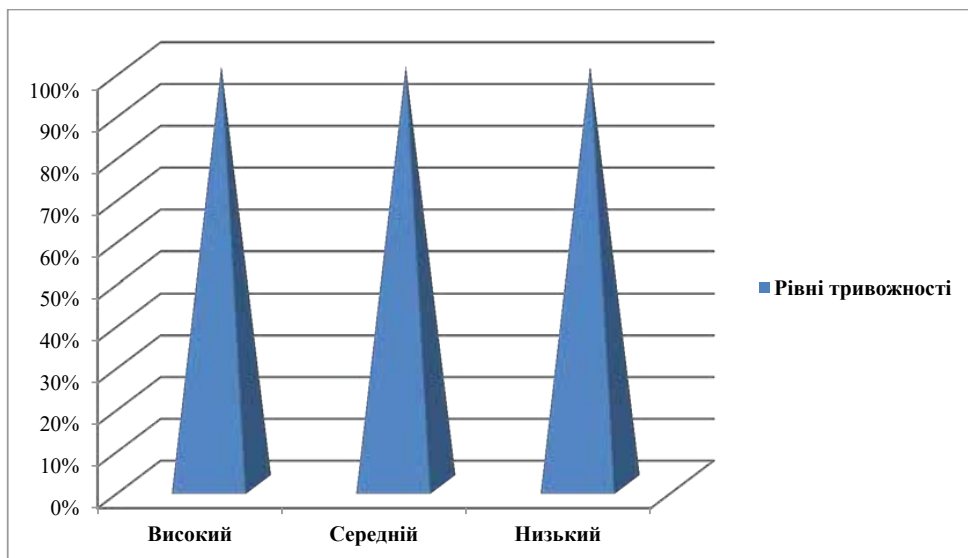

Рис. 1. Рівні стресостійкості та тривожності респондентів за методикою «Визначення ймовірності розвитку стресу» (Дж. Тейлора у модифікації Т. Німчена) після курсу масажу

стресостійкості. При цьому в межах даної групи існує ризик, що за умов відсутності адекватних заходів, таких як прийоми саморегуляції чи різні антистресові технології, існує ймовірність розвитку та впливу на психіку і фізіологічний стан організму негативних наслідків стресу. В контексті гендерних пропорцій, розподіл респондентів в даній групі практично однаковий 8 осіб чоловічої статі, що складає 57% і 6 осіб жіночої статі, відповідно 43%. Третьою є група респондентів, 11 осіб (37%), у яких зафіксовано високий рівень тривожності та низький рівень стресостійкості. Такі показники дозволяють вести мову про тривале перебування респондента в стані стресу. За таких умов ресурси його організму є дуже низькими і наближаються до виснаження. У таких респондентів висока виразність переходу стресових станів у хронічний стрес. В контексті гендерного відбору у даній групі переважають жінки, 6 осіб (54%) і 4 особи – чоловіки, відповідно 46%. Результати проведеного дослідження за даною методикою представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні тривожності респондентів за методикою «Визначення ймовірності розвитку стресу» (Дж. Тейлора у модифікації Т. Німчена)

Кількість / Рівні	Рівні стресостійкості та тривожності		
	Високий	Середній	Низький
Кількість респондентів	11	14	5
Кількість у %	37	48	15

Як видно із представлених даних на табл. 1, у більшості респондентів переважає пороговий (середній) рівень стресостійкості та соціальної адаптації. Для таких осіб характерним є зниження рівня опору стресу зі збільшенням кількості та гостроти стресових ситуацій. Для подолання негативних станів, які виникають у них, у зв'язку із цим, вони змушені акумулювати значну частину власної життєвої енергії, ресурсів, що, в свою чергу, може детермінувати емоційне та фізичне виснаження.

Одержані теоретичні та емпіричні висновки дозволили нам сформулювати припущення дослідження, щодо позитивного впливу лікувального масажу на стресостійкість особистості. Ми перевірили його на наступному етапі дослідження, коли респонденти пройшли повний курс (10 сеансів) класичного лікувального масажу у м. Хмельницькому. Результати щодо рівнів тривожності респондентів після повного курсу класичного масажу представлено на рис. 1.

Як видно з результатів дослідження, після проведення курсу лікувального масажу, у респондентів показники стресостійкості дещо підвищилися, а рівень тривожності навпаки знизився. Це дає нам підстави зробити висновок щодо позитивного впливу методів тілесно-орієнтованої терапії, зокрема масажу, на психічний та фізичний стани респондентів.

Таким чином, реалізоване нами дослідження дозволяє зробити висновок про ефективність масажу та його ефективний вплив на позитивну трансформацію й покращення психоемоційних станів на людину. Вважаємо, що такі практики

сприяють підвищенню настрою й самопочуття, посилюють стресостійкість особистості та позитивно впливають на її загальний психоемоційний стан. Визнаємо, що будь-які практики тілесно-орієнтованої терапії, і масажу, зокрема, дозволяють зняти емоційні блоки, поліпшити емоційне сприй-

няття, формувати оптимістичний погляд на життя і є корисними для різних вікових груп.

Перспективами подальших розробок є дослідження ментального здоров'я особистості в умовах війни, а саме дослідження якості сну людини залежно від психофізіологічних факторів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ставицька О. Г., Воробей І. І. Психологічні особливості впливу стресостійкості на учбову діяльність студентів. Збірник наукових праць РДГУ. Вип. 11, 2018. С. 144–149.
2. Шмаргун В. М. Тілесне у розвитку психіки людини. URL: <https://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/edbbf4f85df53d1c55ba9c047da9ab63.pdf> (дата звернення: 06.01.2024)
3. Горяча Т. С. До питання про підходи до проблеми психосоматичної єдності особистості. 2009. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/4_2009/3.pdf.pdf (дата звернення: 02.01.2024)
4. Юрценюк О. С. Тілесно-орієнтована психотерапія. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/tilesno-ori-ntovana-psihoterapiya/> (дата звернення: 10.04.2023 р.)
5. Аніщенко О. Підвищення комплаєнтності методами тілесно-орієнтованої терапії. *Психосиматичні медицина та загальна практика*. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/194> (дата звернення: 10.04.2023 р.)
6. Тілесно-орієнтована терапія. Психологіс : енциклопедія практичної психології. URL: http://psychologis.com.ua/telesno-orientirovannaya_terapiya-1.htm (дата звернення: 17.04.2023 р.)
7. Гопкало Ю. Застосування тілесно-орієнтованої терапії, як одного з методів у роботі з дітьми та сім'ями, що пережили травмуючі події. *Психологія та соціальна робота*. Вип. 1 (51). 2020. С. 54–68.
8. Юдіна І. Ю. Дослідження впливу тілесно-орієнтованої психотерапії на психоемоційні стани особистості. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/psihologz/2019-1/12.pdf> (дата звернення: 10.04.2023 р.)
9. Купчишина В. Ч., Янцаловський О. М., Заводна О. М. Психологічні особливості підвищення стресостійкості осіб зрілого віку. *Науковий журнал «Психологічні травелогі»*. 2023. № 3. С. 178–192.

УДК 159.9:37.04

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.18>

Пальчинська Мар'яна Вікторівна,

доктор філософських наук, професор, магістр психології,
в.о. завідувача кафедри психології та педагогіки
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
ORCID ID: 0000-0001-5860-9546

Шиліна Наталія Євгенівна,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
ORCID ID: 0000-0002-3798-3018

РЕПРЕЗЕНТАТИВНА СИСТЕМА: ВПЛИВ НА НАВЧАЛЬНУ УСПІШНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ІКТ

REPRESENTATIVE SYSTEM: IMPACT ON THE SUCCESS OF HIGHER EDUCATION LEARNERS THROUGH THE APPLICATION OF ICT

У статті розглядається взаємозалежність провідної репрезентативної системи та диференційованого застосування інфокомунікаційних технологій на успішність навчання здобувачів вищої освіти.

Здійснено теоретичний аналіз досліджень українських та закордонних науковців щодо використання інфокомунікаційних технологій у навчанні, який показав актуальність подальшої наукової розробки обраної проблеми.

Проведено експериментальне дослідження, спрямоване на визначення впливу диференційованого застосування ІКТ на успішність навчання здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 172 телекомунікації та радіотехніка. Дослідження проводилось на базі Державного університету інтелектуальних технологій та зв'язку на прикладі здобувачів вищої освіти I курсу. За допомогою БІАС-тесту визначення репрезентативних систем (Б. Льюїс, Ф. Пуцелік) виявлено провідну репрезентативну систему учасників дослідження. На наступному етапі здобувачів вищої освіти розподілено на дві групи: контрольну та експериментальну, у якій було проведено диференційоване застосування ІКТ-засобів у викладанні дисципліни «Психологія».

На констатуючому етапі проведено зріз знань здобувачів вищої освіти. Наступний етап – формуючий – передбачав впровадження у навчання ІКТ-засобів візуального, аудіального та кінестетичного типу. На контрольному етапі проведено повторний зріз знань та проаналізовано якісні показники успішності навчання після застосування ІКТ-засобів. Емпірично доведено, що диференційне застосування ІКТ в освітньому процесі в залежності від типу сприйняття при викладанні дисципліни «Психологія» підвищує рівень засвоєння навчального матеріалу здобувачами вищої освіти.

Ключові слова: репрезентативна система, канал сприйняття, інфокомунікаційні технології, експеримент, освітній процес, успішність навчання.

The article investigates the influence of the differentiated use of information and communication technologies (ICT) on the academic success of higher education students, based on the dominant representative system. A comprehensive analysis of previous research by Ukrainian and foreign scholars on the use of ICT in education establishes the relevance of further scientific exploration in this area.

The study conducts an experiment to assess the impact of differentiated ICT utilization on the academic achievements of first-year bachelor's-level students specializing in 172 telecommunications and radio engineering. The research takes place at the State University of Intellectual Technologies and Communication. By implementing the BIAS test, the leading representative system of the participating students is identified. Subsequently, the students are divided into control and experimental groups, with the latter group exposed to differentiated use of ICT tools during the "Psychology" course.

At the initial stage, an assessment was conducted to gauge the knowledge of higher education students. Subsequently, ICT tools were selected for each group based on their dominant representative system.

The following stage, referred to as the formative stage, involved integrating visual, auditory, and kinesthetic ICT tools into the teaching process. A post-intervention assessment was then conducted to measure knowledge retention and the qualitative impact of ICT tool usage. The study empirically demonstrates that the differential use of ICT in education, tailored to students' perceptual preferences in teaching the discipline of "Psychology", enhances the learning outcomes of higher education students.

Key words: representative system, perception, information and communication technologies, experiment, educational process, academic success.

Постановка проблеми. Одними з провідних детермінант становлення інформаційного суспільства у глобальному масштабі є інформатизація, інформація та інформаційні технології, що змінюють суспільство на кожному структурному рівні. Зазначимо, що розвиток суспільства відбувається в тому числі шляхом прискорення інфокомунікаційного обміну за допомогою сучасних інфокомунікаційних технологій (ІКТ) як засобу реалізації соціальних зв'язків окремої особистості, соціальної групи та суспільства як соціальної системи. Масштабне впровадження ІКТ призвело до необхідності застосування цих засобів у системі освіти на всіх рівнях, зокрема до необхідності формування у студентів як теоретичних знань, так і практичних навичок використання ІКТ у навчанні та професійній діяльності: «Сучасний освітній процес передбачає використання новітніх ІКТ, зокрема потокового мультимедіа, середовищ передачі інформації, файлообмінних та соціальних мереж, хмарних технологій, сервісів Google та Wikipedia, чатів, вебінарів та інше» [3, с. 17]. В результаті чого підвищується інтенсивність навчального процесу, рівень розвитку психологічних механізмів (уяви, пам'яті, уваги), активізуються розумові процеси. Застосування інноваційних підходів до навчання надасть можливість створити найсприятливіші умови для тих, хто навчається, в здобутті ними освіти та сприятиме формуванню особистості студента. Однак, враховуючи різні репрезентативні системи, а саме візуальну, аудіальну та кінестетичну, необхідно використовувати різноманітні методи та технології навчання для підвищення ефективності освітнього процесу.

Метою даного дослідження є вплив диференційованого застосування ІКТ на успішність навчання здобувачів вищої освіти відповідно до провідної репрезентативної системи. Задля реалізації поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

- виявити провідну репрезентативну систему за допомогою БіАС-тесту визначення репрезентативних систем (Б. Льюїс, Ф. Пуцелік);
- диференціювати ІКТ-засоби відповідно до провідної репрезентативної системи здобувачів вищої освіти;
- за допомогою експериментального дослідження визначити вплив диференційованого застосування ІКТ-засобів на успішність навчання.

Аналіз літературних джерел. Проблему використання інформаційних технологій та врахування провідних каналів сприйняття у навчанні досліджували низка українських та зарубіжних науковців.

Так, Лозинська Л., Іщук І., Феррі А., Ціхоцька О. у своїй роботі доводять, що поєднання традиційних методів навчання разом із застосуванням ІКТ не тільки більш ефективні для засвоєння навчального матеріалу (зокрема, йдеться про вивчення іноземної мови), але й формують нові навички мислення та вміння самостійно працювати. Автори розглядають і аналізують ІКТ, які більш ефективні при використанні на заняттях з іноземних мов, а саме: мультимедійні підручники та електронні словники, освітні комп'ютерні програми, граматичні та комунікативні завдання в Інтернеті, пошук і дослідження в Інтернеті, авторські програми викладачів тощо [4, с. 125–131].

Нетьосов С. пропонує у своїх наукових розвідках методичні підходи щодо використання засобів ІКТ задля вивчення правознавства як навчальної дисципліни. Автор виводить умови найбільш ефективного використання даних засобів, що містять, перш за все, системність використання, поєднання ІКТ з інтерактивними методами та спрямування ІКТ на формування правової компетенції школярів [5].

Зуєв І. запропонував діагностичну модель для визначення репрезентативної системи підлітків та співвідношення цих систем як способів орієнтовної діяльності при сприйнятті різноманітної інформації. Дослідник виявив і проаналізував зв'язок репрезентативних систем з різними видами когнітивної діяльності учнів: мисленням, пам'яттю, інтелектом тощо. Дослідження автора виявило, що найвищий рівень розвитку когнітивних процесів мають учні з переважаючим візуальним каналом сприйняття, а порівняно низький – з кінестетичним [2]. Також автор запропонував систему розвиваючого навчання, яка враховувала домінуючу репрезентативну систему учня і була спрямована на підвищення успішності навчання.

Грищенко І. аналізує фактори, що здатні підвищити активізацію репрезентативних систем сприйняття у процесі навчання української мови як іноземної. У дослідженні зазначено, що врахування особливостей репрезентативних систем удосконалює результати навчання та значно полегшує засвоєння нового матеріалу [1, с. 15–17].

Дослідження індійських науковців було проведено з метою вивчення загальних уявлень студентів-медиків про роль інформаційно-комунікаційних технологій у вищій освіті та визначення залежності студентів від них у пошуках знань та інформації. У ході дослідження автор проводить опитування студентів медичних коледжів у сільських районах Індії, щоб виявити їхню думку про те, як використання ІКТ впливає на їхній навчальний процес.

Результати досліджень деяких зарубіжних науковців, що спрямовані на вивчення впливу ІКТ на засвоєння навчального матеріалу, показують покращення рівня знань у студентів медичних коледжів внаслідок застосування інтерактивних методів навчання. Дослідження довело, що здобувачі вищої освіти отримують якіснішу освіту завдяки доступності навчальних матеріалів та підвищеній інтерактивній складовій навчального процесу [11, с. 101].

Ще одне дослідження з даної проблематики мало на меті виявити конкретні фактори, які впливають на використання інформаційно-комунікаційних технологій у закладах вищої освіти держав, що розвиваються, та розробити модель для впровадження ІКТ у навчання. Автор доводить, що використання ІКТ може мати позитивний вплив на процес навчання та викладання у вищій школі, при цьому зазначає, що для максимальної ефективності використання ІКТ необхідно приділяти увагу покращенню технічної складовій та інфраструктурі, а також підвищенню рівня кваліфікації викладачів та студентів, які є учасниками освітнього процесу [10, с. 39].

У роботі дослідниці Фицален Н. досліджується процес інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) до професійної практики вчителів математики. Дослідження проводилося за методом “case-study”, в якому брали участь вчителі математики [8, с. 353–360]. У своїй роботі автор доводить, що інтеграція ІКТ у професійну практику вчителів математики може мати позитивний вплив на процес навчання та покращення якості освіти. Однак для ефективної інтеграції ІКТ-технологій необхідно забезпечувати доступність ІКТ-інфраструктури, навчати вчителів використання ІКТ-інструментів та надавати їм підтримку.

Також зазначимо наявність досліджень, спрямованих на вивчення процесу інтеграції ІКТ у практику навчання у технічних університетах, де обґрунтовано значущість новітніх інфокомунікаційних технологій для підвищення ефективності навчального процесу [6, с. 172]. Також у зазначимо, що науковцями аналізуються й фактори, які перешкоджають використанню ІКТ у навчальному процесі, серед яких технологічні бар'єри, неготовність учасників освітнього процесу до впровадження ІКТ у навчальний процес та недостатня технологічна забезпеченість закладів освіти [12, с. 119]. Окремо питання готовності учасників освітнього процесу до застосування новітніх інфокомунікаційних технологій розглянуті у роботах Чанди Ф.О., Хавифекра С. та Росди В. Незважаючи на те, що масове впровадження ІКТ у навчальний процес спроможне сут-

тєво покращити як якість навчального матеріалу так і якість процесу навчання взагалі, дозволить відповідати глобальним викликам, які стають перед сучасною системою освіти на всіх рівнях, повністю замінити традиційні методи навчання технологічними засобами не завжди вдасться внаслідок низки факторів [7, с. 11; 9, с. 188].

Незважаючи на питому кількість досліджень за обраною науковою темою, подальший розвиток ІКТ та масштаби їх застосування у різних сферах особистісної та соціальної життєдіяльності спонукають до більш детального аналізу даної проблеми застосування ІКТ у технічних закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось на базі Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку під час викладання дисципліни «Психологія» здобувачам вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 172 Телекомунікації та радіотехніка у період з вересня по грудень 2023 року. До дослідження були залучені 60 студентів 1 курсу. Експеримент проходив в декілька етапів: констатуючий, формуючий та контрольний. Для проведення дослідження обрані наступні психодіагностичні засоби: БіАС-тест визначення репрезентативних систем (Б. Льюїс, Ф. Пуцелік).

На I – констатуючому – етапі студентів було поділено на 2 групи: експериментальну і контрольну, в кожній по 30 студентів. У студентів експериментальної групи за допомогою діагностичних засобів було визначено провідну репрезентативну систему сприйняття. Результати представлені у таблиці 1.

Як свідчать результати тестів, найвищий показник має візуальна репрезентативна система, нижчі показники мають аудіальна та кінестетична репрезентативні системи.

Також було визначено рівень навчальної успішності за допомогою тестового зрізу знань, який було проведено двічі: через місяць після початку вивчення дисципліни «Психологія» та наприкінці навчання. Узагальнені результати констатуючого етапу представлені в таблицях 2 і 3.

На II – формуючому – етапі було складено перелік ІКТ-засобів, які будуть використовуватись для кожної групи студентів в залежності від їх провідної репрезентативної системи, а саме: для студентів візуального типу – відеолекції, презентації PowerPoint, інтерактивні дошки SMART Board, візуалізатор даних QlikView, веб-конференції на таких платформах, як Zoom, Skype, Google Meet; для аудіального – аудіозаписи лекцій, аудіо-плеєри, такі як Windows Media Player, iTunes, VLC Media Player, голосові нотатки у додатку Voice

Таблиця 1

Розподіл студентів за репрезентативними системами

Тип сприйняття	Візуальний тип	Аудіальний тип	Кінестетичний тип
Кількість студентів	53% (16 студентів)	27% (8 студентів)	20% (6 студентів)

Діаграма 1. Розподіл студентів за репрезентативними системами

Таблиця 2

Успішність студентів експериментальної групи

	відмінно	добре	задовільно	незадовільно
Студенти візуального типу	33% (5 студентів)	47% (8 студентів)	20% (3 студенти)	–
Студенти аудіального типу	33% (3 студенти)	50% (4 студенти)	17% (1 студент)	–
Студенти кінестетичного типу	30% (2 студенти)	50% (3 студенти)	20% (1 студент)	–

Таблиця 3

Успішність студентів контрольної групи.

	відмінно	добре	задовільно	незадовільно
Студенти контрольної групи	33% (10 студентів)	47% (14 студентів)	20% (6 студентів)	–

Memos на платформі iOS, аудіоподкасти; для кінестетичного – інтерактивні завдання, роздаткові матеріали, рольові ігри та ін.

В експериментальній групі (ЕГ) студенти навчатимуться з використанням засобів ІКТ, які відповідають їхній репрезентативній системі. У контрольній групі (КГ) студенти навчатимуться за допомогою традиційних методів навчання. Обидві групи вивчатимуть однаковий курс, тривалість якого – 15 тижнів.

III – контрольний – етап передбачав зріз знань для перевірки успішності студентів в експериментальній та контрольній групах. Результати представлені в таблицях 4 і 5 та діаграмах 2, 3, 4, 5.

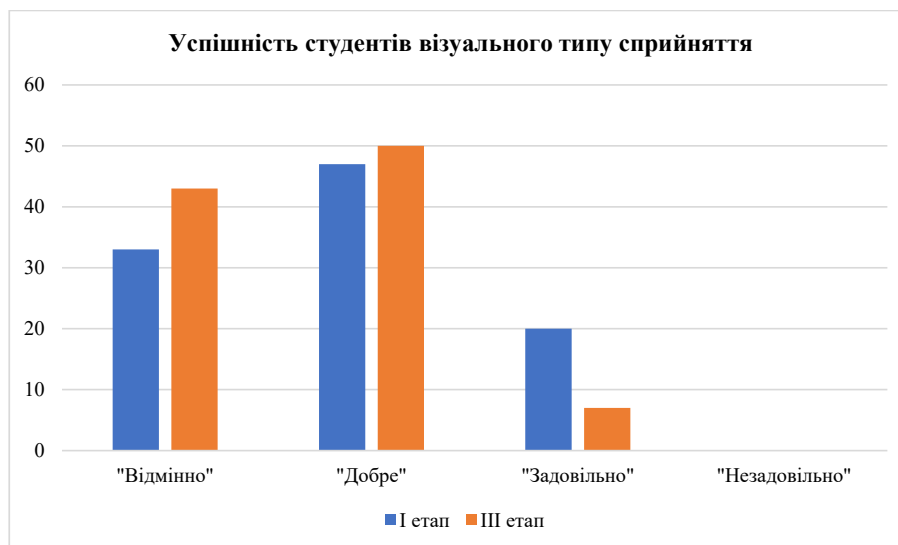
З таблиці та діаграм видно, що коефіцієнт успішності збільшився в усіх групах. Студенти візуального типу отримали на 10% більше оцінок «відмінно», на 3% більше – «добре» та на 13% менше оцінок «задовільно». Серед студентів аудіального типу на 5% більше «відмінно»,

Таблиця 4

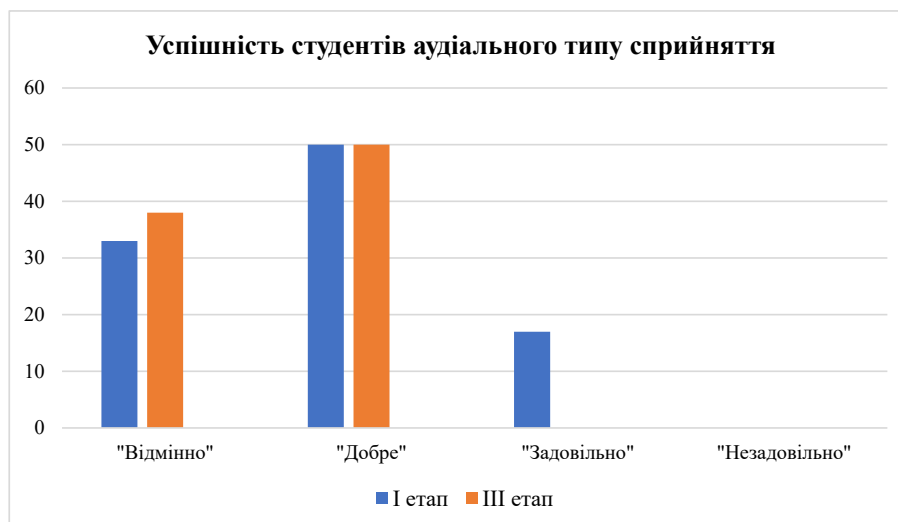
Успішність студентів експериментальної групи

	відмінно	добре	задовільно	незадовільно
Студенти візуального типу	43% (7 студентів)	50% (8 студентів)	7% (1 студент)	–
Студенти аудіального типу	30% (4 студенти)	50% (4 студенти)	–	–
Студенти кінестетичного типу	40% (2 студенти)	60% (4 студенти)	–	–

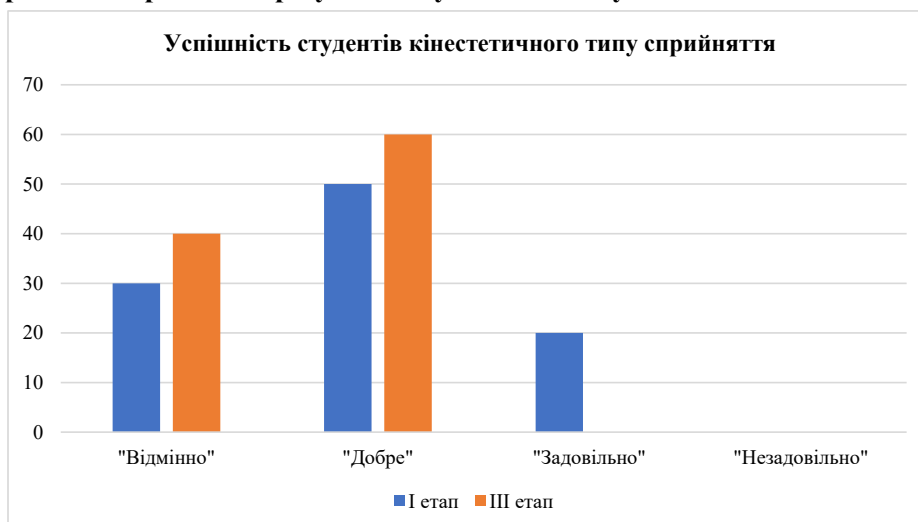
Діаграма 2. Порівняння результатів успішності студентів візуального типу

Діаграма 3. Порівняння результатів успішності студентів аудіального типу

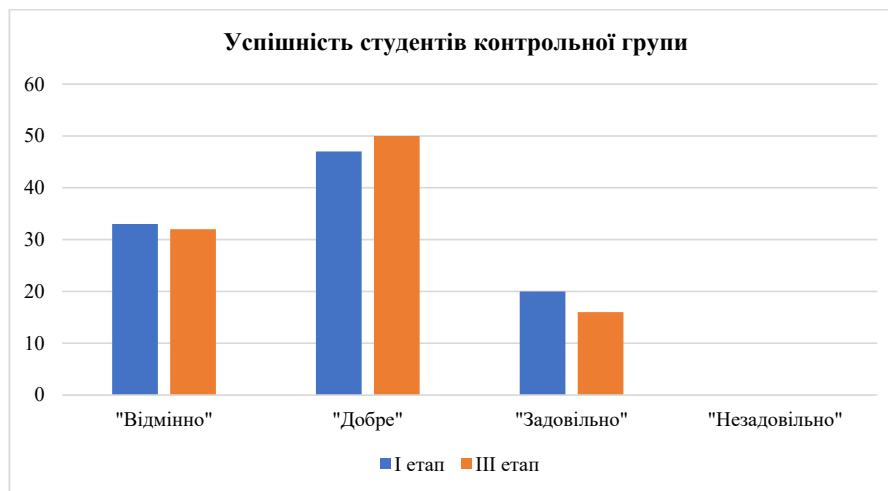

Діаграма 4. Порівняння результатів успішності студентів кінестетичного типу

Коефіцієнт успішності студентів контрольної групи.

	відмінно	добре	задовільно	незадовільно
Студенти контрольної групи	32% (10 студентів)	50% (15 студентів)	18% (5 студентів)	–

Діаграма 5. Порівняння результатів успішності студентів контрольної групи

на 6% – «добре», на 11% менше оцінок «задовільно». Найбільші зміни в групі студентів кінестетичного типу: на 10% зросла кількість оцінок «відмінно» та «добре», оцінку «незадовільно» не отримав ніхто.

Як видно з таблиці 5 та діаграми 5 коефіцієнт успішності студентів контрольної групи змінився несуттєво: кількість результатів «відмінно» залишилась незмінною, результати «добре» зросли з 47% до 50%, задовільних результатів стало на 2% менше.

Висновки. Теоретичний аналіз обраної проблеми дозволив констатувати, що впровадження сучасних інфокомунікаційних технологій в освітній процес є ефективним методом, який відповідає викликам сучасності.

В ході експерименту були використані різні ІКТ-методи для навчання студентів з різними репрезентативними системами: візуальною, аудіальною та кінестетичною. Емпірично доведено, що диференційне застосування ІКТ в освітньому процесі в залежності від типу сприйняття при викладанні дисципліни «Психологія» підвищує

рівень засвоєння навчального матеріалу здобувачами вищої освіти.

Емпірично доведено, що найвищі показники засвоєння навчального матеріалу було зафіксовано серед здобувачів вищої освіти, які мають у якості провідної кінестетичну репрезентативну систему. Не зважаючи на те, що в традиційному навчанні провідною формою є лекція, що позитивно сприймається студентами-аудіалами, додаткове використання аудіальних ІКТ дало змогу також підвищити рівень успішності студентів даного типу сприйняття. Використання у навчанні відеолекцій, лекцій-візуалізацій та інших засобів ІКТ дозволило студентам візуального типу підвищити рівень засвоєння навчального матеріалу.

Експеримент підтвердив ефективність диференційованого використання ІКТ у навчанні залежить від репрезентативної системи здобувачів вищої освіти. Це дозволяє педагогам та розробникам навчальних програм більш ефективно підходити до індивідуальних потреб учасників освітнього процесу та підвищити якість засвоєння навчального матеріалу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грищенко І. Активізація репрезентативних систем сприйняття у процесі навчання української мови як іноземної. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2018. № 35. С. 15–17.
2. Зуєв І. Психологічні особливості репрезентативних систем в умовах різних способів організаційно-навчальної діяльності підлітків : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Харків, 2011. 22 с.
3. Інформаційно-аналітична система контролю та оцінювання навчальної діяльності студентів ВНЗ: Монографія / А. Тимченко, Ю. Триус, І. Стеценко, Л. Оксамитна, В. Франчук, Г. Заспа, Д. Тупицький, О. Тьорло, І. Герасименко. Черкаси, 2010. 300 с.

4. Лозинська Л., Ішук І., Феррі А., Ціхоцька О. Досвід використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні іноземних мов. *Молодь і ринок*. № 4/190. 2021. С. 125–131. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.236414>
5. Нетьосов С. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках правознавства. *Інформаційні технології і засоби навчання*. № 3 (23). 2011. [Електронне видання]. URL: <http://www.journal.iitta.gov.ua>. (дата звернення: 29.01.2024) <https://doi.org/10.33407/itlt.v23i3.489>
6. Alemu B. Moges. Integrating ICT into Teaching-learning Practices: Promise, Challenges and Future Directions of Higher Educational Institutes. *Universal Journal of Educational Research*. 2015. V3. N. 3. p. 170–189.
7. Chandhi F. O. ICT in education: Possibilities and challenges. 2004. 16 pp. URL: https://www.academia.edu/1006536/ICT_in_education_Possibilities_and_challenges (дата звернення: 29.01.2024)
8. Fitzallen N. Integrating ICT into Professional Practice: A Case Study of Four Mathematics Teachers. Conference: Building Connections: Theory, Research and Practice. *Annual Australian Association for Research in Education Conference*. Melbourne, Victoria. 2004. Volume 1. pp. 353–360.
9. Ghavifekr, S. & Rosdy, W.A.W. Teaching and learning with technology: Effectiveness of ICT integration in schools. *International Journal of Research in Education and Science*. 2015. Volume 1(2). p. 175–191.
10. Kinaanath M. The use of Information and Communication Technology in Teaching and Learning within Higher Education Sector of a Small Island Developing State: The Case of the Maldives. A thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Information Systems. 2013. 326 pp. <https://doi.org/10.26686/wgtn.17005597>
11. Srivastava T. K., Waghmare L. S., Jagzape A. T., Rawekar A. T., Quazi N. Z., Mishra V. Pr. Role of Information Communication Technology in Higher Education. *Learners Perspective in Rural Medical Schools*. 2014. Volume 8(6). Issue 6. p. 97–106. <https://doi.org/10.7860/JCDR/2014/8371.4448>
12. Suryani A. Ict in education: its benefits, difficulties, and organizational development issues. *Jurnal Sosial Humaniora*. Volume 1(1). 2008. p. 109–127. <https://doi.org/10.12962/j24433527.v1i1.677>

УДК 159.9.07

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.19>

Швець Владислава Володимирівна,

кандидат психологічних наук,

здобувач вищої освіти ступеня доктора наук,

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0001-7384-2039

ПСИХО-СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВПО ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

PSYCHO-SOCIAL SUPPORT OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS AN INSTRUMENT OF THE STATE STRATEGY OF DEVELOPMENT

У статті розглянуто вплив стратегії державного врегулювання підтримки внутрішньо переміщених осіб. В основі написання роботи лягли статистичні дані, спостереження, аналіз публікацій у засобах масової інформації з актуальної проблеми. Завданням статті є актуалізувати питання додаткового акценту відновлення внутрішньо переміщених осіб, як умов оптимізації ресурсу населення. Висунуто гіпотезу, що стратегічними наслідками впровадження подібної державної стратегії можуть бути: повернення ВПО у вигляді гуманітарної допомоги вартості житла, яке було втрачено особами під час окупації та воєнних дій; забезпечення умов для міграції та асиміляції населення, що має в анамнезі депортацію; створення сприятливих умов для виконання умов міжнародних домовленостей; посилення розбрату між жителями громади з метою зниження опозиції населення; створення умов для посилення колоніального режиму. Здійснено історіографічний аналіз подій в Україні. Виведено статистичні та аналітичні дані міграції та виділення гуманітарної допомоги в Україні. Наведено статистичні дані примусового переселення народу України з початку Першої світової війни. Проведено паралелі між демографічним індикатором міграції за 2021–2023 роки. Зроблено висновок, що абсолютна віра у державне врегулювання права українців зберегти свободу та незалежність, право володіти власною землею та обирати віросповідання призводить до перетворення нації у цільову групу, джерело вивчення та впровадження державних стандартів, далеких від інтересів нації. Розгляд незалежності України у баченні світової спільноти як terra nullius, демонструє потенційне прагнення отримати власну перевагу шляхом збільшення гуманітарної допомоги. Підписання безпекового договору з Великою Британією та фінансування Німеччиною, Францією, США, Японією у реалізації державної стратегії веде до нормо типового заволодіння ресурсом країни для блага країн великої сімки. Біль та страждання, які є об'єктом культивування у населення, є необхідною умовою задля реалізації стратегії Європейської коаліції у поновленні власного банку ресурсів земельним, людським, інтелектуальним ресурсом. Забезпечення психосоціального супроводу ВПО є необхідною умовою задля здійснення даного задуму.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, розвиток, державна стратегія, психо-соціальний супровід, нація, педагог, виховання.

The article analyzes the impact of the state regulation strategy for supporting internally displaced persons. The paper is based on statistical data, observations, and analysis of media publications on the issue. The purpose of the article is to actualize the issue of additional emphasis on the restoration of internally displaced persons as a condition for optimizing the population resource. The author hypothesizes that the strategic consequences of implementing such a state strategy may include: returning to IDPs in the form of humanitarian aid the value of housing lost by persons during the occupation and hostilities; ensuring conditions for migration and assimilation of the population with a history of deportation; creating favorable conditions for the implementation of international agreements; increasing discord among community members in order to reduce public opposition; creating conditions for strengthening the colonial regime. A historiographical analysis of events in Ukraine is carried out. Statistical and analytical data on migration and the allocation of humanitarian aid in Ukraine are presented. Statistical data on the forced resettlement of the people of Ukraine since the beginning of the First World War are presented. Parallels are drawn between the demographic indicator of migration for 2021–2023.

It is concluded that absolute faith in the state regulation of the right of Ukrainians to preserve their freedom and independence, the right to own their own land and choose their religion leads to the transformation of the nation into a target group, a source of study and implementation of state standards that are far from the interests of the nation. The view of Ukraine's independence as terra nullius in the eyes of the international community demonstrates a potential desire to gain its own advantage by increasing humanitarian aid. The signing of a security agreement with the UK and funding from Germany, France, the US, and Japan in the implementation of the state strategy leads to a normalized seizure of the country's resources for the benefit of the G7 countries. Pain and suffering, which are the object of cultivation among the population, are a necessary condition for the implementation of the European Coalition's strategy to renew its own resource bank with land, human and intellectual resources. Providing psychosocial support to IDPs is a prerequisite for the realization of this plan.

Key words: internally displaced persons, development, state strategy, psycho-social support, nation, teacher, education.

Вступ. Психосоціальний та психолого-педагогічний супровід внутрішньопереміщених осіб є одним із ключових векторів національної стратегії соціального забезпечення населення до 2025 року. Надання допомоги від гуманітарних організацій у 2023 році охопило «3,8 млн внутрішньо переміщених осіб; 2,5 млн людей, які повернулися додому після переміщення; 4,8 млн не переміщених українців. Найбільше допомоги було видано у прифронтових областях: Харківській та Дніпропетровській (у кожній з цих областей гумдопомогу отримали 950 тисяч людей), Донецькій (майже 860 тис.), Запорізькій (близько 670 тис.), Херсонській (майже 615 тис.)» [12]. На сайті «Укрінфо» розміщено зведений перелік тридцяти фондів [2], що забезпечують гуманітарну допомогу, проте варто зазначити, що перелік таких фондів є невичерпним в силу міжнародних договорів про співпрацю з містами-побратимами в окремих громадах. Таким чином, кількість гуманітарної допомоги в регіонах розподілена нерівномірно та формується згідно з потужностями громади.

У перше півріччя 2022 року цивільним населенням України, малим і середнім бізнесом були створені власні майданчики для допомоги внутрішньо переміщеним особам. Це забезпечило критично важливу підтримку населення та самоучасть та забезпечення реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення, зокрема: «виконання завдань та заходів операційного плану, затвердженого цим розпорядженням, коштом і в межах коштів державного та місцевих бюджетів, затверджених на відповідний рік, а також інших, не заборонених законодавством джерел фінансування» [11].

Поставлення проблеми. Забезпечення «добробуту, інтеграції ВПО» стало можливим завдяки ущільненню інших видатків на розвиток громади, а міграція ВПО по громадах країни стала схожою за принципом дії Золотої Орди – вичищення казни громади та відсутність прагнення до асиміляції чи розбудови потенціалу обраної для проживання громади.

Наразі підтримка жертв війни відбувається на кількох рівнях: освітньому, гуманітарному, економічному. Нерівномірність забезпечення створює додаткове навантаження на інфраструктуру та посилює внутрішню емоційну нестійкість громади. Історіографія дослідження даного питання дозволяє виокремити наслідки та перспективи такого підходу.

Аналіз попередніх досліджень, дотичних до цієї праці. Станом на 2021 рік дендрограма міграції населення була розподілена на 4 кластери:

I кластер (Вінницька, Житомирська, Запорізька, Полтавська, Хмельницька, Черкаська області.) – (25%), II кластер (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Чернігівська області.) – (20,8%), III кластер (Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Чернігівська області.) – (29,2%), IV кластер (Дніпропетровська, Донецька, Київська, Львівська, Одеська, Харківська області) – (25%) [8; с. 4].

Станом на 2023 рік, згідно з даними руху «Чесно», офіційно зареєстровано 4,8 млн внутрішньо переміщених осіб. Лідерами за кількістю зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб є «Київ (380 тис. переселенців), Дніпро (175 тис. осіб); східні та південні обласні центри (Харків, Запоріжжя, Одеса) наразі мають найбільше зареєстрованих переселенців, проте офіційної статистики не оголошено. Кількість ВПО у західних областях України значно підвищилася».

Різниця між кластерами 2021 та 2023 років формує тенденцію до вирівнювання загальної картини переміщення населення» [13]

Виклад основного матеріалу. В умовах активних воєнних дій жертвами війни є все населення країни, а не лише внутрішньо переміщені особи з Запорізької, Одеської, Луганської, Донецької, Харківської областей.

Жертвами війни – «особи, які загинули або постраждали під час і внаслідок воєнних дій, їхнього прямого чи опосередкованого впливу» [3], можна визначити все населення України. Додатковий акцент відновлення внутрішньо переміщених осіб, а не актуалізацію ресурсу населення задля опору та перемоги передбачає кілька стратегічних завдань: *впровадження уміння ведення бізнесу на території України ВПО; повернення у вигляді гуманітарної допомоги вартості житла, яке було втрачено особами під час окупації та воєнних дій; забезпечення умов для міграції та асиміляції населення, що має в анамнезі депортацію, з метою дестабілізації морального духу населення; створення сприятливих умов для виконання умов міжнародних домовленостей; посилення розбрату між жителями громади з метою зниження опозиції населення; створення умов для посилення колоніального режиму.*

Розглянемо детально кожен із напрямків.

Повернення у вигляді гуманітарної допомоги вартості житла, яке було втрачено особами. За часів Першої світової війни була висунута теза, що воєнні дії є чудовим способом переселення населення з територій, які мають бути використані з іншим цільовим призначенням. Сумарна кількість гуманітарної допомоги, що виділяється

зовнішніми партнерами дозволяє покрити повною мірою ринкову вартість втраченого житла. Знищення будівель, збудованих внаслідок німецьких поселень на території Східної України та виділення грантів на отримання нового є незмінним способом забезпечення руху валюти та визначення наступності у прагненнях завоювати території країни. Компенсація у вигляді гуманітарної підтримки є ніби фактом зняття моральної відповідальності за вчинення військових дій на території країни, що є доказом зацікавленості сторін у даній акції «дипломатичних відносин». Дослідження морально-психологічного стану та реалізації проєктів з відновлення ментального здоров'я стає лише елементом у соціальному дослідженні рівня впливу війни на загальний стан населення. Здійснення таких досліджень перетворюють психологічну науку у інструмент соціального впливу. Клієнтом психолога стає не людина, а система, яка прагне адаптувати реакцію людини до потреб життєдіяльності системи.

Забезпечення умов для міграції та асиміляції населення, що має в анамнезі депортацію. Примусова міграція населення є одним із форм забезпечення робочою силою, актом стирання відсутності слідів перебування інших держав на території України, способом заселення непридатних до проживання територій Росії задля посилення економічного розвитку регіону, спробою впливу на знищення питання української ідентичності.

За період історії України найбільшими примусовими переселеннями були:

1711–1712 рр. – «згін населення з Правобережної України в Лівобережну. «З метою «нейтралізації німецького національного елемента» військовим відомством Російської імперії впродовж 1915–16 до Поволжя, Приуралля, Кавказу та Сибіру було депортовано 150 тис. німецьких колоністів, що проживали у Волинській губернії (майже 500 волинських колоній припинили своє існування). У смугі дії Південно-Західного фронту підлягали виселенню чехи, поляки, євреї, які розглядалися Ставкою Верховного головнокомандувача як потенційні вороги Російської імперії. В ході бойових дій та в період окупації Східної Галичини російськими військами здійснювалися масові депортації українського населення (впродовж 1914–15 з території регіону вглиб Росії було виселено 13 тис. осіб, серед них греко-католицькі священники» [4].

1941–1945 рр. – «З утвердження радянської влади в Україні за рішенням більшовицького уряду підлягали виселенню представники державних установ та організацій царської Росії, урядів Української Народної Республіки та гетьмана

Павла Скоропадського, члени різних політичних партій (меншовики, есери, анархісти та ін.)» [4].

Упродовж **1930–1952** років «в Україні набула поширення практика виселення значних мас людей і навіть цілих народів. Репресивні заходи підкріплювалися відповідними законодавчими актами, наказами, на базі яких силовими структурами УСРР–УРСР тільки в 1936–52 роках було депортовано на спецпоселення за межі республіки понад 552 тисяч громадян. Під час колективізації сільського господарства в 1930–31 роках на основі рішень вищих органів влади та державного управління СРСР на заслання до Уралу, Східного та Західного Сибіру, Далекого Сходу, Якутії було примусово відправлено з УСРР 63 817 сімей «заможних селян» [4].

1943–1944 рр. – «депортація населення України до нацистської Німеччини за звинуваченням у зраді й співробітництві з гітлерівською адміністрацією до Середньої Азії було вивезено 191 тис. кримських татар, 16 тисяч греків, понад 9,8 тисяч вірмен, 12,6 тисяч болгар. Депортації за національною ознакою здійснювалися в позасудовому порядку за рішенням державних органів. За своїм статусом більшість депортованих належала до категорії спецпереселенців; ч. з них (українці, німці, кримські татари) поселяли в спецтаборах» [4].

З 1944 по 1952 рік «з території Західних областей (операція «Захід») було вислано на спецпоселення у віддалені райони СРСР 203 662 особи, в тому числі сімей членів Організації українських націоналістів та Української повстанської армії та їх симпатиків – 182 543 особи, куркулів та членів їх родин – 12 135 осіб [4]. До виконання операції були залучені: оперативний склад МГБ – 6859 осіб, збройні сили (солдати внутрішніх військ МГБ і корпус охорони МГБ, особовий склад МВС і прикордонних військ, «стрибки») – 46 509, радянський партактив – 15 556, армійські шофери – 1227 осіб. Оцінки кількості українських дітей, депортованих до Росії, коливаються від 19592 до 307 000» [6].

Відповідно Указам Президії ВР СРСР від **21 лютого та 2 червня 1948** «з території УРСР (за винятком зах. областей) виселялися терміном на 8 років особи, що злісно ухилялися від трудової діяльності в сільському господарстві та вели антигромадянський спосіб життя» [4].

5 грудня 2022 року уповноважений Верховної Ради з прав людини Дмитро Лубінець повідомив, що «з 24 лютого 2022 – за час повномасштабного вторгнення РФ до України щонайменше 2 мільйони 800 тисяч українців були вимушені виїхати чи були депортовані на територію РФ» [4; 1].

17 лютого 2023 року «уповноважений ВРУ з прав людини Дмитро Лубінець повідомив про 16 207 випадків примусового вивезення українських дітей до РФ» [4; 1].

Історична тенденція до депортації та знищення етносу України черговий раз демонструє залежність керівництва країни від країн-партнерів, відсутності власної стратегії розвитку та вектору на розвиток людського потенціалу. Населення країни розцінюється як необхідний для збереження життєдіяльності системи елемент, а не як ціннісний ресурс. Фізична витривалість та адаптованість до проживання в несприятливих умовах посилює цінність населення України на міжнародному ринку дешевої робочої сили. Разом з тим, систематична примусова міграція призводить до укладання шлюбів з представниками інших національностей, що викорінює українську ідентичність та дозволяє вільно озвучувати тезу про право на власність в українській землі як нащадкам українців, так і посилення мовного питання. Такий підхід додатково посилює залежність населення України від зовнішнього впливу та лишає права голосу у врегулюванні власного добробуту.

Разом з тим, розвиток бізнесу на території України жителями окупованих територій, формується за принципом створення мікрогруп (свій до свого по своє). Така стратегія створення «харківських», «донецьких», «мар'янських» мікрогруп є небезпечною для розвитку регіону, оскільки відсутність прагнення до асиміляції та сплати податків у громаду лише забирає ресурс, не відновлюючи його. В роки Другої світової війни подібні формування, властиві єврейському населенню, були об'єктом знищення. Такий принцип внутрішнього знищення дозволяє наповнювати бюджет окупованої території, тоді як його населення не прагне відновлення з Україною, що сприяє розвитку внутрішнього шпигунства.

Створення сприятливих умов для виконання умов міжнародних домовленостей. Згідно з даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, здійснюється програма «Житлові приміщення для внутрішньо переміщених осіб». Прийняття постанови про реалізацію програми було здійснено Кабінетом Міністрів України 28 квітня 2021 року (№ 451 «Питання надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним особам коштом гранту, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW)» [10].

Пільговий іпотечний кредит (далі – кредит) це грантові кошти, що надаються відповідно до Порядку надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним особам шляхом залу-

чення коштів гранту, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW) (далі – Порядок) пере-можццю за цільовим призначенням на придбання житла у розмірі та на умовах, установлених кредитним договором, забезпеченням виконання зобов'язань за яким є іпотека нерухомого майна, і що підлягають поверненню в порядку і строки, визначені зазначеним договором». KfW – «це німецький державний банк розвитку, заснований у 1948 як складова частина Плану Маршалла» [14]. Реалізацію плану Маршалла та фінансову підтримку у післявоєнний період Другої світової війни Сталін відхилив, таким чином було відхилений вектор участі в Організації економічного співробітництва та розвитку, до складу якої увійшли 37 країн світу. Пріоритетом організації «є високий індекс людського розвитку. Планом Маршалла передбачено непрямі наслідки впливу: «прямий вплив плану на темпи економічного зростання країн Західної Європи, в тому числі шляхом відновлення капітальних ресурсів чи інвестиційних проєктів оцінюється як невеликий, тоді як непрямі наслідки підкреслюються підвищенням продуктивності праці або відновленням довіри інвесторів шляхом стабілізації державних фінансів та переходу до ринкової економіки» [7]. Протягом наступних двох десятиліть багато регіонів Західної Європи відчували небувале зростання та процвітання» [7]. Розвиток країн великої сімки (США, Японія, Німеччина, Британія, Франція, Італія, Канада) як членів ОЕСР відбувається шляхом залучення потенціалу країн, що стали жертвами воєнних дій, зокрема спровокованих умовами договорів, підписаними самими членами країн великої сімки. Відтак відбувається вливання інвестицій країн-донорів у економічний розвиток та посилення людського добробуту основних бенефіціарів. Згідно з даними, розміщених у вільному доступі, «Станом на 2015 KfW належить 15% акцій українського Мегабанку та 39,1% «ПроКредит Банку». З 2002 по 2014 близько 270 млн євро було надано Україні на проєкти з розвитку фінансової системи, забезпечення електроенергією, комунального водозабезпечення та водовідведення, соціальної інфраструктури в громадах, а також захисту навколишнього середовища. У 2015 KfW виділив 200 млн євро кредиту Фонду гарантування вкладів фізичних осіб для повернення депозитів зі збанкрутілих банків громадянам України» [14].

Якщо провести паралель між активною та пасивною стадією ведення війни, то план отримати територіальне та ресурсне забезпечення України, вдалося завдяки відтермінуванню та кре-

дитуванню. Таким чином, умови Першої та Другої світових воєн були передумовами морального тиску з метою мирного заволодіння ресурсом країни та перетворенням її у колоніальну країну Великої Британії (Ірландія, Іонічні острови Греції, Канада, Австралія, Нова Зеландія) чи націю, що не має власної землі (Ізраїль).

Оскільки незалежність України розглядається у баченні світової спільноти як terra nullius, то потенційне прагнення отримати власну перевагу здійснюється завдяки дипломатичними переговорами, посилюючи виділення гуманітарної допомоги. Підписання безпекового договору з Великою Британією та фінансування Німеччиною, Францією, США, Японією реалізації державної стратегії веде до нормо типового заволодіння ресурсом країни для блага країн великої сімки. Біль та страждання, які є об'єктом культивування у населення є необхідною умовою задля реалізації стратегії Європейської коаліції у поновленні власного банку ресурсів земельним, людським, інтелектуальним ресурсом.

З огляду на аналіз даного факту, можна стверджувати, що наступні 30 років розвитку країни стануть умовою непрямого розвитку інших країн, з якими були укладені домовленості задля перемоги. Така тенденція є формою ретроспекції в історії України як країни, розвиток якої залежав від стратегічної позиції країн-сусідів (Польщі, Росії), діяльність яких курувалася розпорядженням інших державних структур. Посилення розбрату між жителями громади з метою зниження опозиції населення. Відсутність єдності серед населення, ненависть у середині громади стає необхідною умовою відволікання уваги від стратегій та оборони незалежності країни. Внутрішня ворожнеча, спричинене нерівністю економічного добробут населення, втрата джерел для заробітку, нераціональний розподіл ресурсів призводить до посилення соціальної нестабільності, що унеможливує економічний розвиток країни. Зовнішній тиск країни-агресора, потреба у виконанні зобов'язань призводить до виникнення прихованої агресії та пошуку ресурсу задля виживання. Такий підхід є ознакою колоніальної країни, що в силу постійно чинника впливу втрачає на певний період власну ідентифікацію заради виживання. За подібних умов процес асиміляції зовнішніх цінностей та повна акомодация ідентичності легше відбуваються, надбання культури та релігії втрачають цінність, що посилює атеїзм. Єдиним джерелом травмованої подіями особистості передачі нащадкам давнього відлуння про незалежність народу стає усна народна творчість,

казки, билини, притчі та приказки як унормований варіант виховного процесу, символізм наодного промислу.

Педагоги, в умовах посилення національної стратегії впливу на молодь, стають основним об'єктом репресій, що посилює їхню мотивацію до якісної та самовідданої праці. Так, у 2022 році однією зі стратегій підтримки Збройних сил України був простий, самовільне відшкодування власного заробітку на потреби армії, волонтерські донати та участь у щомісячних акціях підтримки. Подібний формат взаємодії з населенням був реалізований у 1932-1933 роки, повоєнний період. Відтак, психоемоційний стан педагогів відображається на здійсненні навчальної діяльності, що посилює пропаганду вивчення іноземної мови та пошуку роботи за межами країни. Така просвіта забезпечує непрямі наслідки мотивованої міграції населення України задля забезпечення економічного розвитку країн Європи. Відтік кадрів та відсутність навички аналітичного мислення, що знищувалося впродовж кількох поколінь, призводить до сприятливих умов реалізації колоніального режиму.

Висновки. Прагнення народу України дистанціювати себе від політичної просвіти, розробка відеоконтенту про кібербезпеку та створення проєктів аналізу фейкової інформації не розцінюється як інструмент навченості та знищення так званого «Дня ховраха». Інстинктивне прагнення індивіда задовольнити власні бажання попри потребу відступу заради нападу, мультифункціональність виховання із знищенням родинних цінностей, емоційна залежність від цифрового контенту як джерела дофаміну та адреналіну є додатковими елементами у формуванні викривлень національної свідомості. Такий інструмент державної стратегії національного розвитку посилює петлю інфантильності та набутої безпорадності, що знаходить прояв у поведінкових та психічних розладах молоді. Спроба забезпечити психосоціальний супровід ВПО не має на меті відновлення ментального здоров'я, а є інструментом забезпечення довіри до держави, міжнародних фондів та країн, які мають на меті ресурсами колоніальної країни посилити добробут та процвітання своїх громадян. Відхід від біблійних заповідей, атеїзм, капіталізм – це інструменти впливу на формування робочої сили та пригнічення прагнення людини пройти життєвий шлях у гармонії зі світом та власним призначенням. Формування залежності від волі оточення призводить до зниження демографічного показника, знецінення культурного та духовного надбань нації, що робить можливим вплив країн-агресорів на націю. Свідчення фізич-

них знищень стимулює усамітнюватися, відрікатися від власних ідей та надбань. Подібні ідеї були висвітлені режисерами у кінострічках «Геній математики», «Вічна принцеса», автори сценаріїв яких підіймали важливість стратегічного планування, воювання розумом, збереження вірності традиціям, кооперація. Важливими постатями у становленні воїна, свідомої особистості виступають педагоги, духовні наставники, які бережуть мудрість поколінь та передають їх у мові символів та кодів. Провідниками-сучасниками для українців були Б. Ступка, Н. Матвієнко, А. Кузьменко, І. Марчук, О. Ройтбурд, народні умільці та казкарі, які засобами мистецтва впливали на несвідому пам'ять поколінь, пробуджуючи дух свободи. Як стверджував І. Кабаков «У майбутнє візьмуть не всіх». Тому від свідомого ставлення кожного громадянина країни залежить: рух у майбутнє чи нове проживання подій минулого. Абсолютна віра у державне врегулювання права українців

зберегти свободу та незалежність, право володіти власною землею та обирати віросповідання призводить до перетворення нації у цільову групу, джерело вивчення та впровадження державних стандартів, далеких від інтересів нації.

Розгляд незалежності України у баченні світової спільноти як terra nullius, відображає потенційне прагнення отримати власну перевагу шляхом збільшення гуманітарної допомоги. Підписання безпечного договору з Великою Британією та фінансування Німеччиною, Францією, США, Японією у реалізації державної стратегії веде до нормо типового заволодіння ресурсом країни для блага країн великої сімки. Біль та страждання, які є об'єктом культивування у населення, є необхідною умовою задля реалізації стратегії Європейської коаліції у поновленні власного банку ресурсів земельним, людським, інтелектуальним ресурсом. Забезпечення психо-соціального супроводу ВПО є необхідною умовою задля здійснення даного задуму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Викрадення дітей під час російського вторгнення в Україну 2022. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/gproct>
2. Гуманітарні сили України: благодійні фонди та волонтери отримали спеціальну відзнаку за допомогу українцям під час війни. *Укрінформ*, 2024, 14 січня. URL: <http://surl.li/pgqei>
3. Жертви війни. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-19082>
4. Депортації в історії України. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/pgpzd>
5. Колонії та залежні території Великої Британії. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/pgpyq>
6. Операція «Захід». *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/lcreek>
7. Організація економічного співробітництва та розвитку. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/dzqlu>
8. Панченко І., Парущак А. Аналіз міграційних процесів в Україні: Державний та регіональний аспекти. *Економіка та суспільство*. 2021. Vol. 32.
9. План Маршалла. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/bzpih>
10. Програма «Житлові приміщення для внутрішньо переміщених осіб» / Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, 2021. URL: <https://minre.gov.ua/> <http://surl.li/pgpyi>
11. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках / Урядовий портал. URL: <http://surl.li/gmkke>
12. Стало відомо скільки українців отримало гуманітарну допомогу цього року. *Слово і діло*, 2023, 5 листопада. URL: <http://surl.li/pgqca>
13. У яких містах найбільше переселенців. *Район життя*, 2023, 31 травня. URL: <http://surl.li/ntstb>
14. KfW. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/KfW>

UDC 159.942.004.05

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.20>

Shevchenko Svitlana,

PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
ORCID ID: 0000-0001-8281-243X

Varina Hanna,

Master of Psychology, Senior Lecturer at the Department of Psychology
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
ORCID ID: 0000-0002-0087-4264

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE MANIFESTATION OF PERSONAL CREATIVITY IN YOUTH

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОЯВУ ОСОБИСТІСНОЇ КРЕАТИВНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

The scientific article is dedicated to the study of psychological factors that affect the manifestation of creativity in young people. The work examines various aspects of the concept of creativity, its primary characteristics, and its significance for personal development. It has been established by modern psychological theories that creativity is a complex integral structure that includes both cognitive and non-cognitive personal components. The interaction of these components affects the level of creativity development, but they can also function independently. The main concepts related to psychological factors that manifest creativity in youth are also summarized. The article defines such factors as creative abilities, creative environment, socio-cultural features, creative motivation, level of intelligence, age features, experience, time, intense emotional experience and subconscious processes (intuition) that influence the manifestation of creativity in youth. It has been established that creativity is a complex and multifaceted component of human personality, which is definitely interconnected with other aspects of individuality, including the ability to learn and develop personal traits. Creativity gains momentum in youth as a result of the growth of subjective experiences and the creation of a unique world. The ability of young people to feel and understand themselves more deeply, demonstrate creative courage, and desire to express their uniqueness is present at this age. Accordingly, they face new challenges that stimulate them to search for new forms of self-expression, self-realization, and the implementation of creative ideas. We comprehend that these advancements may be the focus of additional scientific research. Taking into account the results of the study, we consider it expedient to conduct an empirical study of psychological factors that are associated with the development of creative forms of thinking in youth, which will allow to clarify the peculiarities of the manifestation of creativity in this age period, to develop and implement an effective system of psychological and pedagogical measures with development of creativity in young people.

Key words: *creativity, ingenuity, creative thinking, creative abilities, creative personality, creative qualities, youth.*

Наукова стаття присвячена вивченню психологічних чинників, що впливають на прояв креативності в юнацькому віці. У роботі проаналізовано різні аспекти поняття креативності, її основні характеристики та важливість для розвитку особистості. Констатовано, що за сучасними психологічними теоріями, креативність є складною інтегральною структурою, яка включає в себе як когнітивні, так і не когнітивні особистісні компоненти. Ці компоненти взаємодіють між собою і впливають на рівень розвитку креативності, але можуть функціонувати окремо один від одного. Також узагальнено основні концепції, що стосуються психологічних чинників прояву креативності в юнацькому віці. В статті визначено такі фактори, як творчі здібності, творче середовище, соціокультурні особливості, творча мотивація, рівень інтелекту, вікові особливості, досвід, час, інтенсивне емоційне переживання та підсвідомі процеси (інтуїція), які впливають на прояв креативності в юнацькому віці. Встановлено, що креативність є складною та багатогранною складовою людської особистості, яка безумовно взаємопов'язана з іншими аспектами індивідуальності, включаючи здатність до пізнання та розвитку особистісних рис. Зазначено, що в юнацькому віці творчість набуває поштовху завдяки зростанню суб'єктивних переживань та створенню особливого світу. У цьому віці молоді люди здатні більш глибоко відчувати та розуміти себе, виявляють творчу сміливість і бажання виразити свою унікальність. Відповідно, вони стикаються з новими викликами, що стимулюють їх до пошуку нових форм самовираження, самореалізації, самопрояву та здійснення творчих задумів. Розуміємо, що ці напрацювання можуть стати предметом подальших наукових пошуків. Зважаючи, на результати дослідження вважаємо за доцільне проведення

емпіричного дослідження психологічних чинників, які пов'язані з розвитком креативних форм мислення в юнацькому віці, що дозволить з'ясувати особливості прояву креативності в цьому віковому періоді, розробити та впровадити ефективну систему психолого-педагогічних заходів з розвитку креативності в юнаків.

Ключові слова: креативність, творчість, креативне мислення, креативні здібності, креативна особистість, креативні якості, юнацький вік.

Formulation of the problem. Individuals with unconventional thinking who can effectively navigate this environment are needed due to the growing amount of information and rapid changes in socio-economic conditions. These individuals should have the ability to evaluate situations and find the best solutions through a creative approach. Creativity has a social nature and is the subject of research in such sciences as philosophy, sociology, psychology, and pedagogy. Understanding what factors contribute to creativity's development, what hinders it, and what teaching methods and learning environments can promote it can be achieved through studying creativity. Ukraine's educational system is actively implementing innovative processes to develop a creative personality. Success in various spheres of life is influenced by creativity, which is a crucial aspect of personality development. Understanding which psychological factors influence the expression of creativity in young people can help to develop effective methods of training and education to support the development of creativity in young people. In all spheres of life, creativity is crucial for the development of innovative ideas, creativity, problem-solving, and success. Individuals with a higher level of creativity are more likely to achieve success in the professional sphere, their free time, social relationships, etc.

Modern psychology of creativity is based on rich experience and theoretical analysis. In their research, domestic and foreign scientists focused on studying the essence, structure and development of creativity. The names of E.P. Torrens [21], J. Gilford [18], K. Taylor [20], I. Hrynenko [1], N. Povyakel [14], V. Klymenko [3; 4], and O. Lytovchenko [9] are known in the scientific world for their research on creativity and its influence on personality development. These developments became the scientific basis for working out the research problem.

The purpose of the article is a theoretical study of psychological factors in the manifestation of creativity in youth. Based on the goal, the tasks of the work are defined as follows: a finding of theoretical aspects related to the study of creativity, which were considered in the scientific literature; in the generalization of the main concepts related to the psychological factors of the manifestation of creativity in youth.

Research results. The problem of creativity is depicted vividly and complex in scientific research.

Some aspects have already been investigated, but the overall picture is still unclear. To gain a complete understanding of this concept, it is necessary to summarize the results of numerous scientific studies and select the most significant ones. Philosophers define creativity as the ability for creative thinking and activity, which allows a person to transform the world around him in his own way, in accordance with his own needs and goals. Such a transformation can encompass both the natural and social worlds, and is a manifestation of the individuality and creative potential of a person [16].

Research by sociologists demonstrates that "creativity" is a phenomenon of a sociocultural nature, which is a necessary prerequisite for social progress and the development of philosophical, scientific, social, pedagogical, psychological, and cultural aspects [21]. In the context of scientific research, it is confirmed that creativity is an important factor in creative self-improvement of an individual and can serve as a reserve of opportunities for self-realization. The development of creativity also affects the formation of intellectual and emotional qualities in individuals, such as flexibility of thinking, originality, tolerance, self-criticism, and self-discipline. Creativity is a necessary skill in today's world because it allows individuals to understand and analyze complex problems and find non-standard solutions.

The educational process can incorporate the implementation of a favorable environment for creativity development. It is crucial for students to have the chance to think and express their ideas freely, and to feel encouraged to be creative. To foster creativity, it is important to provide opportunities for experimentation and collaboration with others. Not only can this environment be beneficial in education, but it can also be advantageous in other areas of activity where the development of creative abilities is valued.

One of the most important tasks for society is to stimulate creativity, as it can help solve complex problems and contribute to the development of various fields. Therefore, understanding and developing creativity should be priority tasks for various fields of activity.

In turn, E. Fromm believed that creativity consists in the ability to develop unique solutions in unpredictable situations and to understand one's experience as much as possible [7]. F. Williams

adds to this description the ability to create innovative concepts and abandon old ideas by quickly and original solving a variety of problems [5]. Creativity involves creating unique ideas in conditions that are not easily regulated. Being creative can help you adapt to life changes and find more effective and innovative solutions.

Dimitrova-Burlayenko's work examines the content and signs of 'creative competence' as a layered personal development that encompasses the intellectual realm, emotions, moral values and enables the transfer of acquired competences from one field of life to another at a fundamentally new, integrative level with the aim of achieving fundamental a new result of activity or performance of activity at a fundamentally new qualitative level [19].

Instead, V.A. Levitska, L.M. Kikinyov [8] emphasize that today creativity is a prerequisite for the innovative development of society, innovation is a product of creative thinking, carried out in a practical way. The society's need for a formed cultural personality with developed creative skills is urgent; in the understanding of the meaning of the cultural system of the modern education system, the content and methodical basis for the organization of the cultural and artistic content of the educational environment – a way of forming creativity as an individual creative resource of the individual.

Scientific studies of the psychology of creativity by domestic scientists, such as P. Gornostay, V. Klymenko [3; 4], S. Maksimenko [10] and others, strengthened the distinction between the concepts of "creativity" and "creativity". According to the researches of V. Klymenko, creativity is a complex process of mental activity based on the conscious perception of "I" and the understanding of complex interrelationships between unknown elements of objects, which as a result leads to the emergence of new ideas and solutions, as well as solutions contradictions and the implementation of unexpected actions, for example, inventions, discoveries or the creation of artistic images [3; 4; 13].

It should be noted that creativity is a complex and multifaceted concept that covers not only psychological and pedagogical aspects, but also sociological, philosophical, and cultural aspects. A comprehensive approach is necessary to develop creativity, which can be done in various ways. In the period of youth, "specialized creativity" is formed, which is the ability to be creative in a certain field of human activity, which complements and is an alternative to general creativity. In this period, having a professional role model and receiving support from family and peers is crucial. However, the most important thing that determines the success of a young man in the creative sphere

is his "ideal example of a creator", which he strives to imitate, to the point of complete reflection [15].

In the second phase of creative development, an individual approach to creativity starts to replace general standards, which results in the rejection of previously copied ideas and models. On the one hand, this can result in the development of original creativity, but on the other hand, it can impede the imitation stage. The socialization of a creative personality creates a specific relationship with the social environment. Creative individuals often face discrimination at school due to the unification of programs, strict regulation of behavior and the attitude of teachers who evaluate them as "upstart", "demonstrative", "hysterical", "stubborn", etc. Often, people who show resistance to reproductive work and have a great sensitivity to monotony are perceived as lazy, unable to adapt and overly principled.

The process of creative development can be significantly influenced by the establishment of relationships between a creative personality and the social environment. And although the social environment can put certain obstacles on the path of a creative personality, it must be remembered that each individual has his own unique potential for creativity, which can be revealed under favorable conditions.

According to Guilford [18], creative young people frequently experience depression during school studies and conceal their abilities. However, such children often show great interest in the world around them, strive to find non-standard solutions, and demonstrate high creativity in various spheres of life. Their creative approach to solving problems can help them later in their professional life, allowing them to develop non-standard and effective solutions in situations where other people can only apply standard approaches.

During adolescence, all aspects of mental development are in a state of active restructuring and formation. This process is manifested in an increase in the importance of the system of personal values, the development of consciousness and introspection, as well as the emergence of reflection, awareness of one's motives and inner life [6].

The orientation of the school on the formation of reproductive activity in students often leads to the fact that the majority of graduates, who "excellently" mastered the content of the school program, do not know how to use the knowledge acquired at school when solving problematic life situations. As a result, at the current stage of society, the task of developing the creativity of students in educational institutions is of particular importance, which must be solved by developing scientifically based methods, programs or models. The social demand for a creative personality

is reflected in legislative acts on education issues, which emphasize the prospects of forming a unique, unique person who is able to overcome stereotypes, create, create new models, and produce unusual ideas. As noted in the Law of Ukraine "On Education", the National Doctrine of the Development of Education of Ukraine in the 21st Century, industry standards of higher education, the concept of "New Ukrainian School" and other state documents, education should ensure the formation of children and youth not only a system of knowledge, a scientific outlook, but also the development of their creativity, skills of independent scientific knowledge, self-education and self-realization. Modern education prioritizes the development of individual creativity [12].

In modern psychological and pedagogical literature, there is a wide discussion about how to develop the creativity of high school students and students, and well-known scientists and psychologists such as K. Rogers, A. Maslow, E. Torrens, J. Gilford and others. They singled out various conditions that have an impact on the development of creativity, in particular, providing a favorable atmosphere, raising the child's awareness of the value of creative features of his personality, and the presence of a mentor and a model of creative behavior.

Actively studying the problem of developing creativity among young people is being done by Ukrainian researchers in the field of psychology and pedagogy. Example, V. Klymenko and E. Luzik believe that the presence of a mentor and social reinforcement of creative behavior can significantly increase the effectiveness of learning and the development of creativity. L. Shelestova adds that the influence of family relationships and the conditions of education also play an important role in the development of students' creativity.

Modern literature on psychology and pedagogy contains a wide range of opinions on the factors that affect the development of creativity in young people. Each researcher in their studies singles out certain factors that affect the creativity of an individual. For example, P. Torrens identified seven factors, Ya. Ponomaryov – five, and Ye. Nikolayeva – eight. The factors that are emphasized include both cognitive and non-cognitive factors, age, experience, motivation, and other internal determinants. These factors vary both in quantity and quality. There is no consensus on which factor has the most impact on the development of creativity in this age group. According to the research of P. Torrens, the factors contributing to the development of creativity include: "the potential of working memory, resistance to uncertainty, the ability for original thinking, emotional stability, the potential

for scientific thinking, intuition and the potential for artistic creativity." Although there are different points of view on this problem, at least according to E. Nikolayeva's views, four groups of factors contributing to the development of creativity can be distinguished: "factors related to the states of the individual's internal readiness for creative activity, factors related to the processes of internal creative activity, factors related to the organization of external creative activity and factors related to the stimulation of creative activity in the conditions of social interaction" [11].

Thus, domestic psychological and pedagogical studies confirm that the focus on the development of competence reflects the transition from the traditional learning model based on memorizing and reproducing knowledge to a model based on the development of the ability to understand and create new knowledge [2; 5]. This learning model is based on the principles of active learning, collaboration and independence of students who have the opportunity to generate their own ideas and take responsibility for their own learning. The development of students' creativity and critical thinking is encouraged in this approach, which are essential competencies for successful adaptation to the modern world.

These approaches are similar to those of Western researchers and confirm that creativity is a complex phenomenon that depends on various factors. Thus, P. Torrens and G. Alder identified various factors that influence the development of creativity. For example, P. Torrens emphasizes the importance of having skills in problem-solving, associative thinking, flexibility, and originality of thinking [21]. G. Alder believes that creativity depends on the ability to self-improve, self-criticism, and be open to new ideas and experiences. He also draws attention to the importance of having internal motivation and interest in the researched problem [17]. Similar factors that contribute to the development of creativity have been identified in scientific studies by leading scientists from various countries, including Ukraine. The factors that can be distinguished include creative abilities, creative environment, socio-cultural characteristics, creative motivation, level of intelligence, age characteristics, experience, time, intense emotional experiences, and subconscious processes. These factors were determined based on research conducted by scientists such as P. Torrens and G. Alder.

According to Ya. Ponomarev's research, the successful development of creativity depends on many factors, such as the ability to perceive, vulnerability, intensity of attention, as well as intellectual and characteristic features. The ability to discover new ideas and solutions is greatly influenced by imagination,

intuition, and fantasy. On the way to achieving a high level of creativity, it is important to provide a favorable basis for the development of these qualities, as well as to ensure the availability of intellectual and emotional potential. According to the author, achieving a high level of creativity is dependent on a number of factors. These encompass not just knowledge and predictions, but also the capacity to discover unexpected connections between various phenomena. It is also important to have a sense of deviation from stereotypes, initiative, and persistence when implementing ideas. The development of creativity is also influenced by other factors, such as age characteristics and motivation, so we should not forget them [21].

The ability to be creative, the desire to achieve a result, a favorable environment for development and a subconscious sense of possibility are important factors for achieving a high level of creativity, which were determined by O. Luk [9]. A. Matyushkin noted that there are five factors that influence the development of creativity. These include cognitive motivation, creative abilities, age, sociocultural characteristics, and the presence of doubts. Each of these elements is important for stimulating creativity and developing creativity. Cognitive motivation can be used to expand knowledge and search for new ideas, and the presence of doubts can encourage the search for alternative solutions.

A variety of theoretical approaches to its analysis reflect the interest in creativity as an object of scientific study. Modern psychological theories view creativity as a complex and integral structure that encompasses both cognitive and non-cognitive personal components. The level of creativity development is influenced by the interaction between these components, but they can operate independently. In the literature, ten factors of creativity are distinguished: creative abilities, creative environment, socio-cultural features, creative motivation, higher than average intelligence level, age characteristics, experience, time, intense emotional experience and subconscious processes (intuition).

The study of the development of creativity and its factors is important not only for adults, but also

for young people, since the defining elements of its development are formed precisely at a young age. Taking into account both external and internal factors, such as creativity, motivation, and intuition, is crucial for development.

Conclusions and prospects for further research. As a result of the work, we came to the conclusion that creativity is a complex and multifaceted component of the human personality, which is definitely interconnected with other aspects of individuality, including the ability to learn and develop personal traits. Scientific research has shown that understanding the relationship between these factors is a difficult task that requires research at various levels of analysis. In this context, it is known that today there are two main directions of creativity research: general psychological and conceptual, and as well as experimental and empirical studies aimed at identifying and describing personal characteristics and creative abilities. The development of creativity is a major problem in science and education today. Scientists worldwide are working on this topic and seeking new approaches and methods to improve the level of creativity among students and pupils. Domestic and foreign scholars focus on various factors such as motivation, experience, socio-cultural and age characteristics, creative abilities, and creativity in the environment. Creativity gains momentum at a young age because of the growth of subjective experiences and the creation of a special world. Young people at this age have the ability to feel and understand themselves more deeply, display creative courage, and want to express their uniqueness. As a result, they are confronted with new challenges that motivate them to seek out new forms of self-expression and implement creative ideas.

A promising direction of our work is the preparation and conducting of an empirical study of psychological factors that are associated with the development of creative forms of thinking in youth, which will allow us to clarify the peculiarities of the manifestation of creativity in this age period.

BIBLIOGRAPHY:

1. Гриненко І.В. Технологія креативного багаторівневого кодування інформації та її застосування у навчанні студентів гуманітарного профілю. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка*. Тернопіль : ТНПУ, 2006. № 4. С. 211–217.
2. Дімітрова-Бурлаєнко С. Д. Генеза поняття «креативна компетентність» у контексті психолого-педагогічних досліджень. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2017. Вип. 58. С. 3–14.
3. Клименко В. В. Механізм творчості: чи можна його розвивати. Київ : «Шкільний світ», 2001. 96 с.
4. Клименко В.В. Механізм творчості: функціональні дефекти, компенсація, норма. *Вісник Київського міжнародного ун-ту. Серія : Педагогічні науки. Психологічні науки*. Київ : Правові джерела, 2002. Вип. 1. С. 173–185.
5. Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації: матеріали методол. семінару, 3 квіт. 2014 р., м. Київ: [у 2 ч.]. Ч.1. Нац. акад. пед. наук України; редкол. : В. Г. Кремень, В. І. Луговий, та ін. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. 370 с.

6. Кривошипина О.А. Психологія літературної творчості в юності: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 443 с.
7. Кучерявий І.Т., Клепиков О.І. Творчість-основа розвитку потенційних джерел особистості : навчальний посібник. К.: Вища школа, 2000. 342 с.
8. Левицька В.А., Кикіньова Л. М. Формування креативності засобами мистецтва як об'єкт дослідження в зарубіжних літературних джерелах. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.* Запоріжжя: КПУ, 2019. Вип. 65. 140 с. Т. 1. С. 49–52.
9. Литовченко О. В. Специфіка мотивації творчої особистості підлітка (теоретичний аспект). *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр.* Київ, 2008. Вип. 12. Кн. 1. С. 265–271.
10. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. Т.1. Київ : Форум, 2002. 319 с.
11. Моляко В.О. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості : монографія. АПН України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка, лаб. психології творчості. Київ : Пед. думка, 2008. 207 с.
12. Павлюх В.В. Розвиток креативності в учнів різного віку: навч.-метод. посіб. КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського». 2023. 72 с.
13. Платонов К. О. Теоретико-концептуальні підходи до проблеми обдарованості й креативності. *Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога.* Київ, 1998. С. 19–26.
14. Пов'якель Н. І., Розова Т. Практична психологія креативності: Навчальний посібник (для студентів психологічних спеціальностей). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 321 с.
15. Токарева Н.М., Шамне А.В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник (для студентів вищих навчальних закладів). Київ, 2017. 548 с.
16. Barron F. Creativity, intelligence and personality. *Ann. Rev. of Psychol.* 1981. V. 32. P. 439-476.
17. Bono de E. *Lateral Thinking: Creativity Step by Step.* NY: Harper Colophon, 2015. 300 p.
18. Guilford J. P. New frontiers of testing in the discovery and development of human talent. *Seventh Annual Western Regional Conference on Testing Problems.* Los Angeles, 1958. P. 20-32.
19. Dimitrova-Burlyayenko S.D. Development of the creative potential of the personality as a basis for the creative competence formation in the learning process at technical university. *Socialne a psychologické aspety globalneho trhu prace. Zborník recenzovaných vedeckých prác s medzinárodnou účasťou.* Technical University of Kosice. Košice, 2018. P. 284–289.
20. Taylor C.W. Various approaches and definitions of creativity. *The nature of creativity.* Cambridge : Cambridge University Press, 1988. P. 99–124.
21. Torrance E. P., Tardif T., Sternberg R. (eds.) The nature of creativity as manifest in hetesting. *The nature of creativity.* Cambridge: Cambr. Press, 1988. P. 43–75.

УДК 159.9:316.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.21>

Ягупов Василь Васильович,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки та спорту

Національного університету оборони України

ORCID ID: 0000-0002-8956-3170

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА СЕРЖАНТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ

MANAGEMENT CULTURE OF SERGEANTS AS SUBJECTS OF MILITARY LEADERSHIP

Розв'язано проблему управлінської культури сержантів як системну психологічну проблему, проаналізовано наукові джерела, які стосуються управлінської культури керівників, представлено авторське трактування поняття «управлінська культура сержантів» як інтегроване професійно-важливе психічне утворення сержантів Збройних сил України, яке містить систему їх ціннісно-мотиваційного, концептуального, компетентнісного складових та індивідуального стилю управлінської діяльності, управлінську етику як суб'єктів екстремального виду управлінської діяльності.

З'ясовано сутність управлінської культури сержантів, що складає їх суб'єктну та практичну здатність і готовність до управлінської діяльності на конкретній управлінській посаді як суб'єктів військового управління в його різних ланках – тактичній, оперативній і стратегічній, а її зміст відображає усвідомлення ними процесу управління у військово-професійному середовищі та сприйняття її цінностей і цілей; уміння передбачати результати та ймовірні наслідки від ухвалених управлінських рішень як суб'єктів військового управління у військових підрозділах (частинах); здатність правильно інтерпретувати управлінську ситуацію, визначати, які чинники є найважливішими в конкретній ситуації та який ефект може спричинити зміна однієї чи декількох змінних в управлінському рішенні та діяльності; уміння застосовувати адекватні стилі управлінського впливу на підлеглих, що забезпечують досягнення мети як свого військового управління, так і мети діяльності всього військового підрозділу (частини) як бойової команди.

Обґрунтовано універсальну структуру управлінської культури сержантів Збройних сил України, яка містить такі елементи:

– цінності управлінської діяльності сержантів як суб'єктів військового управління та екстремального виду діяльності, які визначають її мотивацію та впливають на смислове наповнення всіх інших елементів, особливо – стилю управлінської діяльності;

– концепція управління, основні принципи, провідні методи та засоби управлінської діяльності сержантів на конкретних посадах у системі військового управління – тактичній, оперативній і стратегічній;

– управлінська компетентність як основа управлінської культури, інтегрованим проявом якої є управлінське мислення конкретного сержанта як психічна підвалина актуалізації його управлінської культури;

– стиль управлінської діяльності конкретного сержанта як суб'єкта військового управління на певній посаді в системі військового управління – тактичній, оперативній і стратегічній.

Ключові слова: культура; управління; управлінська культура; ціннісні орієнтації; мотивація; професійна компетентність; суб'єкт; стиль управлінської діяльності; сержант, Збройні сили України.

This paper addresses the issue of the management culture of sergeants as a systemic psychological problem. Scientific sources related to the management culture of leaders are examined, and the author provides an original interpretation of the concept of “management culture of sergeants” as an integrated professional-psychological formation of Ukrainian Armed Forces sergeants. This formation encompasses the value-motivational, conceptual, competency-based components, and the individual style of management activity. The study elucidates the essence of the management culture of sergeants, emphasizing their subjective and practical capabilities and readiness for management activities at specific managerial positions within the military hierarchy – tactical, operational, and strategic levels. The content of the management culture reflects their understanding of the management process in the military-professional environment and perception of its values and goals; the ability to anticipate the results and probable consequences of adopted managerial decisions as subjects of military leadership in military units (divisions); the capability to accurately interpret a managerial situation, identify the most crucial factors in a specific situation, and assess the potential effects of altering one or multiple variables in managerial decision-making and activities; the ability to apply appropriate styles of managerial influence on subordinates, ensuring the achievement of the goals of both their military leadership and the objectives of the entire military unit (division) as a combat team. The universal structure

of the management culture of sergeants of the Armed Forces of Ukraine was grounded. This structure includes the following elements: values of managerial activities of sergeants as subjects of military leadership and extreme activities, determining their motivation and influencing the meaningful content of all other elements, especially the style of management activity; management concept, basic principles, leading methods, and tools of managerial activity for sergeants in specific positions within the military management system – tactical, operational, and strategic levels; management competency as the foundation of management culture, the integrated manifestation of which is the managerial thinking of a specific sergeant as the mental basis for the actualization of his management culture; style of management activity of a specific sergeant as a subject of military leadership in a specific position within the military management system – tactical, operational, and strategic levels.

Key words: *culture; management; management culture; value orientations; motivation; professional competence; the subject; management style; Sergeant, Armed Forces of Ukraine.*

Актуальність. На всіх етапах розвитку та функціонування будь-яких країн світу та успішного їх захисту актуальною є проблема формування, розвитку та вдосконалення управлінської культури молодших командирів, підвалину яких складають насамперед сержанти. Наша країна не є винятком у цьому аспекті. Переконливим фактом є встановлення Дня сержанта Збройних сил (далі – ЗС) України згідно з Указом Президента України, в якому наголошується про примноження військових традицій, а також необхідність вшанування героїзму сержантів у боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України: «Ушановуючи відданість, відповідальність та професіоналізм сержантів і старшин Збройних сил України, їх мужність та героїзм у боротьбі за свободу, незалежність та територіальну цілісність України, з метою примноження військових традицій сержантського і старшинського складу Збройних сил України постановляю: 1. Установити в Україні День сержанта Збройних сил України, який відзначати щороку 18 листопада...» [7].

Водночас відбувається перехід ЗС України на стандарти НАТО, а з 2012 р. Україна приймає участь у програмі НАТО «Удосконалення військової освіти» (Defence Education Enhancement Program – DEEP), а з 2015 р. окремим її напрямом в Україні є реформування системи військово-професійної підготовки сержантів. Результат – понад 12 тис. українських військових і викладачів пройшли підготовку, а також і підвищення кваліфікації за стандартами НАТО згідно з DEEP; продовжується військово-професійна підготовка сержантського складу на курсах майбутніх інструкторів і командирів; організовані центри підготовки сержантів; запроваджені курси лідерства. Водночас відбулася реформа в системі їх військових звань – запроваджено нову шкалу звань.

А нині сержантський корпус ЗС України згідно зі стандартом НАТО STANAG 2116 класифікується на молодший, старший і вищий склад – головний сержант, штаб-сержант, майстер-сержант, старший майстер-сержант, головний майстер-сержант. Суттєвим нововведенням в умовах російсько-

української війни стало те, що Верховна Рада України в 2023 р. внесла зміни в законодавство, які дозволяють призначати на посади офіцерів сержантів без вищої освіти, але обов'язково з бойовим досвідом.

У зв'язку з цим цілеспрямована управлінська підготовка сержантів як суб'єктів військового управління з широким науковим, військово-професійним, фаховим та управлінським кругозором, розвинутим творчим практичним – управлінським – мисленням, управлінською компетентністю та культурою, здатних і готових успішно вирішувати весь комплекс управлінських завдань, що стоять перед ними як суб'єктами управління у різних ланках військового управління, а також постійне нарощування свого управлінського потенціалу в умовах сучасної гібридної війни та відбиття російської агресії, є актуальною системною організаційно-управлінською, психологічною та педагогічною проблемою в Міністерстві оборони та ЗС України.

Але водночас, як показують результати аналізу та узагальнення управлінської діяльності сержантів, мають місце тенденції зростання кількості таких сержантів, які мають недостатню військово-професійну підготовленість до управлінської діяльності, слабкі знання сучасних технологій і засобів управління в бойових умовах, а також з недостатньою сформованістю управлінської компетентності та культури в процесі набуття військово-професійної та іншої освіти. Це актуалізує проблему статті.

Мета статті – розв'язання проблеми управлінської культури сержантів ЗС України як системної психолого-педагогічної проблеми та представити узагальнену її структуру, основу якої складає їх управлінська компетентність як суб'єктів різних ланок військового управління.

Аналіз результатів останніх досліджень. Аналіз та узагальнення наукових праць, які стосуються управлінської культури керівників, у тому числі й суб'єктів військового управління, показує, що управлінська діяльність належить до міждисциплінарних наукових проблем. Зокрема, до таких:

– *філософських* (методологічні основи поняттєво-категорійного апарату управлінської культури керівників, цінності, принципи і структура управлінської діяльності (П. Анохін, І. Зязюн, Г. Щедровицький та ін.);

– *соціально-економічних* (критерії ефективності управління виробництвом, рівні професіоналізму його керівників в управлінській діяльності (А. Ємельянов та ін.);

– *психологічних* (психологічне забезпечення управлінської діяльності керівників і різні види їх потенціалу, психологізація процесу підготовки майбутніх фахівців до управлінської діяльності, професіоналізація управлінської підготовки керівників (А. Бандурка, Л. Карамушка, С. Москвичев, О. Романовський, В. Свистун та ін.); діяльнісно-центричні та суб'єктно-діяльнісні наративи щодо інтеракції суб'єкта та об'єкта управління у процесі розвитку загальних і спеціальних управлінських здатностей (Л. Карамушка, С. Максименко, Н. Чепелева, В. Ягупов тощо);

– *педагогічних* (професійна підготовка фахівців до здійснення управлінської діяльності (О. Бойко, Л. Макодзей, О. Романовський, В. Свистун тощо), менеджмент освіти (В. Луговий, В. Маслов, В. Пікельна та ін.), система підготовки військових фахівців (О. Бойко, М. Нецадим, О. Капінус, В. Ягупов), у тому числі до управлінської діяльності (В. Король, Т. Мацевко, Р. Торчевський, В. Шемчук, Р. Шостак та ін.).

Особливої уваги заслуговує управлінська культура військовослужбовців як системне та водночас контекстне психолого-педагогічне явище (В. Апалько, О. Борисюк, О. Гутнік, Т. Гузиніна, О. Кравчук, О. Кузанкіна, Т. Мацевко, К. Панасюк, Р. Торчевський, Н. Циганок, В. Шемчук, Р. Шостак, О. Юркова, В. Ягупов); необхідність визначення методологічних та організаційно-психологічних аспектів професіоналізації командного складу у ЗС України (Р. Гула, С. Кропивченко, О. Куций, І. Мацюк, Т. Мацевко, О. Щурко та ін.), зокрема сержантів (О. Копаниця, В. Шпілева). Це безпосередньо зумовлено зміною парадигми «вертикалі» функціоналу сержантського складу ЗС України в умовах відбиття російської агресії, необхідністю активної взаємодії сержантів із представниками армій країн НАТО, які беруть безпосередню участь в управлінській підготовці наших військовослужбовців, зокрема, безпосередньо й сержантів. У зв'язку з цим існує необхідність дослідження проблеми управлінської культури сержантів як інтегрованого прояву їх військово-професійної компетентності та культури в їх управлінській діяльності.

З'ясовано, що в наукових джерелах поняття «управлінська культура» різних фахівців обґрунтовується неоднозначно, оскільки маються різні варіанти його розуміння. Зокрема, такі:

– як різновид професійної культури певної категорії фахівців, які існують у конкретному суспільстві: «Професійна компетентність фахівця проявляється в конкретній його діяльності, тому в процесі оволодіння управлінською компетентністю особливу увагу необхідно приділити формуванню індивідуального стилю управлінської діяльності» [6, с. 108];

– як інтегрований результат набутого управлінського досвіду людства взагалі чи певної категорії фахівців, рівень управлінських знань і почуттів, зразків поведінки та функціонування суб'єктів управління;

– як інтегративне динамічне особистісне утворення фахівців;

– як інтегроване професійно важливе утворення – інтегральний компонент професійної культури певної категорії фахівців, у тому числі й військовослужбовців: «...психічні утворення – знання, навички, вміння та досвід, які мають, у свою чергу, безпосередній вплив на виникнення, перебіг і спад психічних процесів» [8, с. 155];

– як динамічне системне особистісне утворення фахівців, що складається зі цінностей, спеціальних компетентностей і способів самореалізації в професійній діяльності та спілкуванні;

– як динамічне системне утворення керівника, що охоплює сукупність знань, умінь і навичок, а також особистісних якостей, які необхідні в управлінській діяльності;

– як сукупність знань, умінь і навичок реалізації управлінських функцій фахівцями в певній сфері професійного буття;

– як цілісний прояв особистості керівника, що має прояв у процесі професійної управлінської діяльності тощо.

Отже, науковці, з одного боку, активно досліджують проблему управлінської культури різних фахівців, а з іншого – не мають, на жаль, чіткого методологічного розуміння та обґрунтування управлінської культури керівників, у тому числі й сержантів.

У зв'язку з цим системна, комплексна та водночас контекстна психолого-педагогічна проблема – формування і розвиток управлінської культури військових фахівців, а у тому числі й безпосередньо сержантів – залишається, практично, неусвідомленою та недослідженою науковцями в вітчизняній психологічній науці. А нині в ЗС України затребуваний такий сержант – суб'єкт

управління – лідер, який орієнтований на сучасні управлінські пріоритети, здатний до особистісної, військово-професійної та управлінської самоактуалізації в управлінській діяльності, володіє різноманітними сучасними методиками, технологіями та засобами військового управління, особливо в бойових умовах сучасної гібридної війни, здатний стати творчим суб'єктом управлінської діяльності в досить складних умовах функціонування сучасних ЗС України: «У військовому середовищі лідерство... – це інтегрований прояв... професійно важливих і морально-психічних якостей як сучасного військового керівника – компетентного, мобільного в умовах постійних змін у розвитку способів збройної боротьби, який швидко адаптується до нових обставин, орієнтується в інформаційних потоках, здатний оптимально вирішувати педагогічні проблеми, брати відповідальність у військовому підрозділі за певні, насамперед найвідповідальніші рішення і дії» [1, с. 4].

Виклад основного дослідницького матеріалу. У ЗС України за останні десятиріччя суттєво змінилась роль сержантів. Зокрема, у Законі України «Про Статут внутрішньої служби ЗС України» прописано, що головний сержант бригади, полку, батальйону у мирний і воєнний час відповідає за надання командирів інформації та пропозицій. Він є радником командира «з усіх питань, що стосуються рядового і сержантського складу». Головний сержант роти чи взводу відповідає за навчання солдатів, військову дисципліну, організацію правильного зберігання та експлуатації озброєння, підтримання внутрішнього порядку в підрозділі. Він підпорядковується командирів та є прямим начальником для військовослужбовців рядового і сержантського складу [2].

У Міністерстві оборони України затверджено Концепцію розвитку сержантського корпусу ЗС України до 2035 року [3], якою передбачено такі завдання щодо сержантів: удосконалення структури посад і військових звань; розширення прав і повноважень; розвиток системи підготовки та військової освіти; вдосконалення порядку проходження військової служби; підвищення соціальних стандартів; формування почуття професійної єдності. Так третє завдання у Концепції – система підготовки та освіти сержантського (старшинського) складу передбачає власне формування, розвиток і вдосконалення їх військово-професійної компетентності та культури як суб'єктів військового управління. Це пов'язано з таким фактом: професійно та фахово підготовлений, вмотивований сержант як військовий професіонал є одночасно взірцем для солдатів і опорою для офі-

цера. Отже, роль сержанта в ЗС України суттєво інша, ніж це було раніше. Нині – це професіонал-лідер і наставник для підлеглих, який здатний брати на себе відповідальність і, за потреби, замінити, як показує досвід російсько-української війни, командира підрозділу за відповідної необхідності: «лідерство як здатність впливу на особовий склад через неформальні управлінські ознаки, мотивація до успішної реалізації професійних компетентностей як офіцера, так і підлеглих» [9, с. 12]. «Наступним важливим моментом управлінської діяльності... є те, що він має виступати для військового підрозділу офіційним і неофіційним лідером. Для цього він має добре знати соціально-психологічні явища в малих військово-соціальних групах, прийоми та засоби впливу на військовослужбовців у процесі їх поведінки та спільної діяльності в складі малої військово-соціальної групи, особливо в екстремальних умовах бойової діяльності» [8, с. 4].

Таким чином, сучасні сержанти ЗС України як нова генерація молодших бойових командирів займають у них ключове та дуже важливе місце в їх успішному функціонуванні.

Відповідно усвідомлення цієї актуальної психологічної проблеми передбачає аналіз та конкретизацію наукових джерел щодо визначення самого поняття «**управлінська культура сержанта**» та його складових. Так поняття «**культура**» (від лат. «culture» – розроблення, виховання, розвиток, почитання) у стародавньому Римі означало «*оброблене*», «*штучне*» на противагу «*природному*», «*первісному*», «*дикому*» і використовувалося насамперед для відрізнення рослини, яку вирощували люди, від тих, що виростили природно. Через певний час культурою почали вважати предмети, дії та явища, які мали не божественне походження, а були продуктом чи витвором людської праці.

Основна тенденція щодо поняття «культура» – це узгоджені уявлення й настанови конкретної сукупності людей щодо сприймання, розуміння та трактування певної об'єктивної дійсності, в якій вони живуть, працюють, творять. Вона в кожному конкретному суспільстві має безліч аспектів і проявів, що охоплюють його норми, цінності, вірування та звичаї членів. Ця безліч аспектів і проявів є елементами конкретного віддзеркалення історичних, соціальних і географічних особливостей кожної конкретної спільноти, які мають чіткі форми прояву. Зокрема, це такі **прояви культури**:

– норми – це неписані правила поведінки, спілкування та діяльності в конкретному суспільстві, наприклад, у японській культурі велика увага приділяється ввічливості та повазі один до одного

та зокрема в контексті старших за віком чи статусом, які безпосередньо впливають на формування як загальнояпонської культури, так і на всі аспекти життєдіяльності людини – від привітань до професійної діяльності;

– цінності – це базові переконання в суспільстві, які формують конкретне світосприйняття та спосіб життя кожної людини в суспільстві; в Польщі, наприклад, високо цінується віра Бога та релігійні традиції, що знаходить своє відображення у культурі життєдіяльності всіх поляків; ці цінності в цілому характерні мешканцям Львівської та Волинської областей України;

– вірування – це основа релігійних і духовних практик у конкретному суспільстві; в Західній Україні, наприклад, релігія глибоко вплетена в повсякденну життєдіяльність людей, що відображається, наприклад, у численних релігійних ритуалах, а Східній Україні такі традиції, практично, відсутні;

– звичаї – це традиції та обряди, які передаються з покоління в покоління в конкретному суспільстві; у Західній Україні музика часто використовується для відзначення важливих подій, релігійних та інших свят – народження, весілля, а Східній Україні – не так часто тощо.

Ці форми прояву цінностей ілюструють унікальність культурних виразів кожного народу, конкретного регіону, певної категорії фахівців, які відіграють важливу, а іноді і вирішальну роль у формуванні ідентичності конкретного суспільства, професійного середовища. Вони не лише відображають їх історію та традиції, але й впливають на повсякденну та професійну життєдіяльність конкретного суспільства та представників певного професійного середовища.

Таким чином, кожна *культура*, а насамперед **професійна культура** постає як форма буття та функціонування конкретного суспільства та професійного середовища, яка створюється, наприклад, військово-професійним середовищем, цінностями, смислом, змістом, засобами та результатами військово-професійної діяльності та містить такі компоненти чи складові:

– цінності, норми та ритуали військово-професійної діяльності різних категорій військовослужбовців у ЗС України;

– якості конкретного військовослужбовця як суб'єкта військово-професійної діяльності в ЗС України;

– обрані конкретним військовослужбовцем методи, способи та засоби військово-професійної діяльності, які вдосконалюються і передаються наступним поколінням шляхом військово-професійного навчання і виховання, наставництва;

– різноманітність предметів військово-професійної діяльності – матеріальних, духовних, психологічних та інших, в яких опредмечуються процеси військово-професійної діяльності, що в свою чергу стає «другою природою» і створює культурне середовище ЗС України як окремого військово-соціального середовища в Україні;

– вторинні методи, принципи, способи та засоби військово-професійної діяльності, які спрямовані на розпредмечування тих людських якостей, що зберігаються у предметному бутті культури військовослужбовців, наприклад, у усіх суб'єктів військового управління – це управлінська культура як різновид військово-професійної культури.

А сутність культури має прояв, перш за все, в діяльності, а не тільки в сукупності досягнень і цінностей, накопичених людством у процесі свого історичного розвитку [11, с. 208].

Отже, *культура* в кожному суспільстві, певних професійних спільнотах і в конкретній особі поєднує в інтегральне ціле природу, суспільство, особу, професійну культуру чи культуру конкретного фахівця, а також і культуру діяльності [10, с. 295]. Тут системостворювальним чинником виступають цінності і смисл професійної діяльності фахівця, який водночас і природний, і соціальний, і професійний суб'єкт. Управлінська культура сержантів у ЗС України також не існує в вакуумі, а вона актуалізується в контексті загальнокультурних і конкретнопрофесійних традиціях і наративах, які мають у українському суспільстві та в ЗС України. Герт Хофстеде [12], Шалом Шварц [13] та інші науковці цю думку підтверджують у своїх наукових напрацюваннях, які досліджували культурні відмінності між націями та їх вплив на управлінську культуру. Результати цих досліджень яскраво проявляються в управлінській культурі сержантів ЗС України.

Діяльність, наприклад, кожного сержанта ЗС України, належить водночас до виробництва матеріальних благ і духовних цінностей. До матеріальної культури належать засоби і предмети військово-професійної діяльності та військового управління, які використовуються в сфері оборони держави. Рівень і характер розвиненості матеріальної культури в сфері безпеки та оборони держави тісно пов'язані з розвитком виробничих сил і визначаються виробничими взаєминми в українському суспільстві. Матеріальна чи військово-професійна культура є основним критерієм оцінювання рівня практичного опанування сержантом військово-професійною та управлінською видами діяльності, моральними нормами поведінки та діяльності в військово-професійному

середовищі, рівня сформованості, а в ідеалі – розвиненості духовних цінностей як військового професіонала в українському суспільстві.

Таким чином, військово-професійна культура в ЗС України охоплює всі досягнення людства в процесі розвитку військової справи та воєнного мистецтва як у світі, так і в Україні. Вона полягає в знаннях військовослужбовців, проявляється чи актуалізується в змісті їх військово-професійної діяльності, військово-професійних і фахових, у тому числі й безпосередньо управлінських здатностях і досвіді, які набуті ними як військовими професіоналами. Водночас військово-професійна культура надзвичайно динамічна, оскільки, з одного боку, включає в себе як попередній військово-професійний досвід людства взагалі та ЗС України, зокрема, так і актуальні досягнення ЗС України в російсько-українській війні, а з іншого – реалізує основні свої функції у суспільстві – «адаптаційну, соціалізаційно-виховну, пізнавальну, інформаційну, комунікативну, нормативну, оцінну, розмежувальну та інтеграційну щодо людських груп» [10, с. 296].

Сутність військово-професійної культури та її вирішальної складової – *управлінської культури суб'єктів військового управління* проявляється, перш за все, у військово-професійній та управлінській видах діяльності та їх результатах, в яких відображається водночас у сукупності досягнення і цінності, накопичені людством у процесі історичного розвитку, а з іншого боку – рівень опанування військовослужбовцями цією культурою. Відповідно, культурний потенціал кожного військовослужбовця, який реалізує управлінські функції, – це унікальне та неповторне сполучення різних елементів, своєрідних «зрізів» культури військовослужбовців ЗС України – фізичного, морального (етичного), інтелектуального, естетичного, правового, конфесійного, політичного, психологічного, військово-професійного та фахового, що безпосередньо відображається в його управлінській культурі.

У зв'язку з цим в управлінській культурі проявляється певний рівень організації життєдіяльності військовослужбовців взагалі та конкретної їх категорії, зокрема, сержантів, який виражений у продуктах їх управлінської діяльності, у характері опанування цінностями, прийомами, методами та засобами управлінської діяльності, інтелектуальній активності, фізичної, духовної та військово-професійної сформованості та розвиненості чи досконалості, а також безпосередньо проявляється в специфіці військово-професійного – воїнського – етикету та в управлінському стилі. Водночас, військово-професійна культура – це

суттєва ознака як окремого військовослужбовця, так і певної сукупності військовослужбовців, наприклад, управлінців чи суб'єктів військового управління в конкретній ланці військового управління, соціальних, військово-професійних і національних спільнот, усього українського суспільства в цілому. Якщо йдеться про сержантів як суб'єктів військового управління, то слід мати на увазі як окрему постать, так і представника військових управлінців, а також і частку військово-соціальної спільноти – спільноту сержантів ЗС України.

Культура кожного виду військово-професійної діяльності має певну специфіку та своє призначення, що особливо яскраво проявляється в управлінській культурі суб'єктів військового управління на тактичній, оперативній і стратегічній ланках управління та безпосередньо актуалізується в управлінській культурі конкретного сержанта. Відповідно, її слід цілеспрямовано формувати та розвивати, оскільки однієї найскладніших видів військово-професійної діяльності є управлінська, бо вона відбувається надзвичайно складних, як правило, в екстремальних умовах. Завдання військового управління – визначення спільної мети діяльності конкретної групи військовослужбовців як бойової команди та об'єднання її зусиль для спільної командної діяльності, яка спрямована на її досягнення.

Отже, «Для здійснення управління будь-якою організацією має існувати категорія фахівців, яка виконує роботу з управління, тобто керівник (менеджер). У західній практиці менеджер – це суб'єкт управління в організації, професійний керівник, який усвідомлює, що він представник особливої професії, а не просто інженер, педагог чи економіст, який займається управлінням. Але, на жаль, у вітчизняній практиці цілеспрямована підготовка професійних менеджерів тільки розпочинається, саме тому необхідно з певним застереженням вживати поняття «керівник організації» та «менеджер організації», хоча реально вони виконують ту ж саму управлінську діяльність. Підготовка професійних менеджерів є однією з суттєвих умов реформування нашого суспільства» [10, с. 297].

Отже, *управління в військовій сфері* – це системний, систематичний, цілеспрямований і контекстний вплив суб'єктів військового управління на загальну систему управління в цілому чи на окремі її елементи, на основі пізнання і цілеспрямованого застосування об'єктивних закономірностей, принципів, методів і засобів військового управління в інтересах забезпечення її оптимального функціонування і розвитку, досягнення поставлених управлінських цілей у військово-професійній діяльності.

Але військове управління належить до складних систем управління, оскільки вона дуже складна, незалежно від кількості залучених військовослужбовців, від масштабу тієї діяльності, яку вони здійснюють у цій системі, оскільки, як правило, вона відбувається в екстремальних умовах, коли противник створює спеціальні умови для ускладнення управління військами протилежного противника. Екстремальний характер управлінської діяльності суб'єктів військового управління проявляється, з одного боку, в морально-психологічному стані конкретного суб'єкта (-ів) військового управління, а з іншого – в управлінських ситуаціях, які, як правило, бувають нестандартними. Але її якість і результативність залежать від управлінської культури, наприклад, сержантів.

Універсальна структура управлінської культури сержантів ЗС України містить, на нашу думку, такі елементи:

– по-перше, **цінності управлінської діяльності сержантів як суб'єктів військового управління та екстремального виду діяльності**, які, з одного боку, визначають її мотивацію, а з іншого – впливають на смислове наповнення всіх інших елементів, особливо – стилю управлінської діяльності; цю думку підтверджують результати досліджень із проблеми управління та управлінської культури (В. Барко, С. Бочарова, О. Землянська, О. Креденцер, Л. Карамушка, В. Лефтеров, С. Яковенко та ін.); науковці чітко наголошують, що управлінська культура ґрунтується на системі цінностей, норм і вірувань, які керують поведінкою керівників й співробітників в установі, а специфіка управлінської культури визначає рівень взаємодії, умотивованості та залученості працівників до спільної діяльності, а також впливає на продуктивність та ефективність функціонування організації в цілому [4];

– по-друге, **концепція управління**, основні принципи, провідні методи та засоби управлінської діяльності сержанта на конкретній посаді в системі військового управління – тактичній, оперативній і стратегічній;

– по-третє, **управлінська компетентність** як основа управлінської культури, інтегрованим проявом якої є управлінське мислення конкретного сержанта як психологічний засіб актуалізації його управлінської культури: 1) система знань про військове управління як об'єкта професійної діяльності та процес взагалі, про систему та особливості управління в конкретній ланці військового управління та форми, методи, технології і засоби управлінської діяльності в ній і зокрема на конкретній посаді як суб'єкта військового управ-

ління в військовому підрозділі, частині та вище; 2) знання специфіки конкретної ланки військового управління, що передбачає сформованість конкретних знань про цей рівень і об'єкт управління; 3) система практичних навичок, умінь, а в ідеалі здатностей управлінської діяльності на конкретній посаді в системі військового управління – тактичній, оперативній і стратегічній;

– по-четверте, **стиль управлінської діяльності конкретного сержанта** на конкретній посаді в системі військового управління – тактичній, оперативній і стратегічній.

Результати сформованості управлінської культури сержантів (досвідом служби на сержантських посадах до 5 років і понад 5 років представлено у таблиці 1.

Результати аналізу сформованості управлінської культури сержантів із досвідом служби на сержантських посадах до 5 років і понад 5 років (табл. 1) свідчать, що між досвідченими та недосвідченими сержантами наявні суттєві відмінності на користь більш досвідченої групи сержантів. Водночас конкретний зміст і структура їх управлінської культури визначаються рівнем військового управління, конкретною посадою та особистим управлінським досвідом кожного окремого сержанта.

У зв'язку з цим управлінська культура сержантів ЗС України представляє собою складне системне професійно важливе динамічне психічне утворення, що водночас виражає сукупність, взаємодію та взаємовплив її ціннісно-мотиваційного, концептуального, компетентнісного та індивідуально-поведінкового (стилю управління) складових.

Рівень їх сформованості та розвиненості відображає функціональну надійність управлінської культури кожного сержанта як суб'єкта управління та є надійною підвалиною успішного виконання поставлених перед ним управлінських завдань у системі військового управління.

Зміст управлінської культури сержантів проявляється в таких основних характеристиках:

– цінностях і мотивації управлінської діяльності сержантів як суб'єктів військового управління в конкретній ланці управління;

– цілях, цінностях і традиціях управлінської діяльності сержантів як суб'єктів військового управління;

– принципах, методах і засобах військового управління сержантів, автоматизації та інформатизації процесів управління у військовому підрозділі, частині та вище, де він реалізує свої управлінські функції;

Таблиця 1

Результати сформованості управлінської культури сержантів ЗС України, (n=52)

Елементи	Рівні	Вибірка				Різниця
		молоді сержанти		досвідчені сержанти		
		кількість	%	кількість	%	
цінності управлінської діяльності	низький	3	11,54%	1	3,85%	-2 (-7,69%)
	задовільний	22	84,62%	14	53,85%	-8 (-30,77%)
	оптимальний	1	3,85%	11	42,31%	10 (38,46%)
	високий	0	0,00%	0	0,00%	0 (0,00%)
концепція управлінської діяльності	низький	11	42,31%	4	15,38%	-7 (-26,92%)
	задовільний	6	23,08%	6	23,08%	0 (0,00%)
	оптимальний	6	23,08%	10	38,46%	4 (15,38%)
	високий	3	11,54%	6	23,08%	3 (11,54%)
управлінська компетентність	низький	1	3,85%	1	3,85%	0 (0,00%)
	задовільний	21	80,77%	1	3,85%	-20 (-76,92%)
	оптимальний	2	7,69%	23	88,46%	21 (80,77%)
	високий	2	7,69%	1	3,85%	-1 (-3,85%)
стиль управлінської діяльності	низький	1	3,85%	1	3,85%	0 (0,00%)
	задовільний	15	57,69%	4	15,38%	-11 (-42,31%)
	оптимальний	10	38,46%	21	80,77%	11 (42,31%)
	високий	0	0,00%	0	0,00%	0 (0,00%)

– раціональній організації сержантом як своєї управлінської діяльності, так і підлеглих суб'єктів управління в військовому підрозділі, частині;

– особистій поведінці, почутті міри, психологічному такті і відповідальності членів команди, що безпосередньо актуалізується в конкретній методиці проведення різноманітних нарад – авторитарна, демократична, ліберальна та їх управлінської ефективності;

– організаційно-управлінській культурі в військовому підрозділі, частині та вище, де сержант реалізує свої управлінські функції;

– загальному позитивному морально-психологічному кліматі у військовому підрозділі, частині та вище як у бойовій команді;

– стилі управлінської діяльності конкретного сержанта як суб'єкта військового управління та члена бойової команди в військовому підрозділі, частині та вище, де він реалізує свої управлінські функції.

Слід мати на увазі такі важливі аспекти щодо управлінської культури сержантів ЗС України, по-перше, вона, з одного боку, тісно пов'язані із загальною культурою особистості, загальнолюдською, українською та військово-професійною культурою, а система цінностей управлінської діяльності – з системою цінностей українського суспільства, військово-професійного середовища, конкретного виду та роду військ, ланки управління й особистісних цінностей конкретного сержанта, а з іншого – представляє інтегроване професійно-важливе психічне утворення сержантів,

яке характеризує їх цінності, мотивацію та концепцію управлінської діяльності, управлінську компетентність, що актуалізується в стилі управлінської діяльності, управлінській етиці та поведінці; по-друге, вона потребує цілеспрямованого та регулярного розвитку в системі підвищення кваліфікації та в процесі індивідуальної підготовки.

Висновки. Сформульовано поняття «управлінська культура сержантів» як їх інтегроване професійно-важливе психічне утворення, яке містить систему їх ціннісно-мотиваційного, концептуального, компетентнісного та індивідуально-поведінкового (стилю управління) складових управлінської діяльності та управлінській етиці як суб'єкта екстремального виду управлінської діяльності.

З'ясовано сутність управлінської культури сержантів, що складає їх суб'єкту та практичну здатність, а також готовність до управлінської діяльності як суб'єктів військового управління в його різних ланках – тактичній, оперативній і стратегічній, а її зміст відображає усвідомлення процесу управління в військово-професійному середовищі та сприйняття її цінностей і цілей; уміння передбачати результати та ймовірні наслідки від ухвалених управлінських рішень як суб'єктів військового управління у військових підрозділах (частинах); здатність правильно інтерпретувати управлінську ситуацію, визначати, які чинники є найважливішими в конкретній ситуації та який ефект може спричинити зміна однієї або декількох змінних в управлінському рішенні та діяльності; уміння застосовувати конкретні

управлінські методи, прийоми та засоби чи стилі управлінського впливу на підлеглих, що забезпечують досягнення мети як свого військового управління, так і мети діяльності всього військового підрозділу (частини) як бойової команди.

Обґрунтовано універсальну структуру управлінської культури сержантів ЗС України, яка містить такі елементи:

– цінності управлінської діяльності сержантів як суб'єктів військового управління та екстремального виду діяльності, які, з одного боку, визначають її мотивацію, а з іншого – впливають на смислове наповнення всіх інших елементів, особливо – стилю управлінської діяльності: «Високий рівень управлінської культури керівника... характеризується гуманістичною діловою спрямованістю, орієнтацією на загальнокультурні й професійні цінності, стійкою мотивацією до

культуровідповідної управлінської діяльності, управлінською компетентністю, готовністю до саморозвитку й яскраво вираженою системою особистісних якостей» [5, с. 6];

– концепція управління, основні принципи, провідні методи та засоби управлінської діяльності сержанта на конкретній посаді в системі військового управління – тактичній, оперативній і стратегічній;

– управлінська компетентність як основа управлінської культури, інтегрованим проявом якої є практичне – управлінське – мислення конкретного сержанта як психологічний засіб актуалізації його управлінської культури в управлінській діяльності;

– стиль управлінської діяльності конкретного сержанта на певній посаді в системі військового управління – тактичній, оперативній і стратегічній.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бойко О. В. Теоретико-методичні основи формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 667 с.
2. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
3. Концепція розвитку сержантського корпусу Збройних сил України до 2035 року. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2022/44_nm.pdf.
4. Психологічні детермінанти розвитку організаційної культури : монографія / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко та ін.; за ред. Л. М. Карамушки. К. : Педагогічна думка, 2015. 288 с.
5. Розвиток управлінської культури керівників професійно-технічних навчальних закладів : посіб. / В. І. Свистун, В. С. Болгаріна, В. А. Григор'єва, Г. В. Єльнікова, Л. М. Петренко, Л. Д. Кузьмінська, Ю. С. Палькевич; за заг. ред. В. І. Свистун. К. : ІПТО НАПН України, 2015. 141 с.
6. Свистун В. І. Управлінська компетентність фахівців-аграрників: сучасні тенденції та основні напрями формування. *Теорія і практика управління соціальними системами* : щоквартальний наук.-практ. журнал. 2005. № 2. С. 103–110.
7. Указ Президента України №153/2019. Про День сержанта Збройних сил України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1532019-26578>.
8. Ягупов В. В. Військова психологія : методологія, теорія та практика : підручник. К. : Psyhobook, 2023. 517 с.
9. Ягупов В. В., Капінус О. С. Теоретичні та методичні основи формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів : навчально-методичний посібник. Житомир : Видавець «Євро-Волинь», 2020. 240 с.
10. Ягупов В. В., Свистун В. І., Кришталь М. А., Король В. М. Управлінська культура і компетентність керівників як системна психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки*. 2013. № 4. С. 291–301. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_ppn_2013_4_31.
11. Ягупов В. В. Управлінська культура офіцерів як системна психолого-педагогічна проблема. *Військова освіта* : зб. наук. пр. 2013. № 2. С. 205–213. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vios_2013_2_25.pdf.
12. Hofstede G. Cultures Consequences: International Differences in Word-Related Values Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. N. Y. : McGraw-Hill, 1996. 279 p. URL: <https://us.sagepub.com/en-us/nam/cultures-consequences/book9710>.
13. Schwartz S. H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*. 2012. № 2(1). URL: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.

РОЗДІЛ 5 ПРАВО

УДК 339.3:346.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.22>

Аксюков Сергій Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права

Європейського університету

ORCID ID: 0000-0001-5071-0877

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄС

LEGAL REGULATIONS OF ELECTRONIC COMMERCE AS A PROMISING DIRECTION OF ECONOMIC ACTIVITY IN UKRAINE

У статті досліджено механізми правового регулювання електронної комерції як перспективного напрямку господарської діяльності в Україні. Автором визначено фактори, що обумовлюють активне використання інформаційно-телекомунікаційної мережі в підприємницькій діяльності та перспективи розвитку електронної комерційної діяльності в Україні та загалом у світі. Надана характеристика механізму правового регулювання e-commerce в Україні. Виокремлено ключові джерела законодавства ЄС та акти ООН, які містять в собі європейські та міжнародні стандарти правового регулювання електронної комерційної діяльності, а саме Рекомендації CM/Rec(2018)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ролі та обов'язки Інтернет-посередників, Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку», Регламент (ЄС) N 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій в межах внутрішнього ринку, Стратегія Єдиного цифрового ринку, Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю від 16.12.1996, Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи. Розкрито сутність основних європейських та міжнародних стандартів правового забезпечення електронної торгівлі та надання інформаційно-телекомунікаційних послуг, зокрема, презумпція відсутності відповідальності Інтернет-посередника за сторонній контент, обов'язок Інтернет-посередників поважати основні права та свободи людини у цифровому середовищі, презумпція однакової юридичної сили письмового та електронного правочину, заборона визнання правочину недійсним виключно на підставі його електронного форми тощо. Також виокремлено національні законодавчі джерела регулювання електронної комерції: Закон України «Про електронну комерцію», Закон України «Про електронні довірчі послуги», Закон України «Про віртуальні активи», Закон України «Про хмарні послуги», Закон України «Про платіжні послуги», Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг». Проаналізовано зміст спеціального закону у сфері електронної комерційної діяльності, Закону України «Про електронну комерцію», визначено ключові переваги та недоліки цього нормативно правового акту, а також сформульовано шляхи вдосконалення національного правового забезпечення.

Ключові слова: електронна комерція, право ЄС, національне законодавство інформаційно-телекомунікаційні системи, електронний правочин.

In article the author has examined the mechanisms of legal regulation of electronic commerce as a promising direction of economic activity in Ukraine. Also the author has identified the factors determining the active use of the information and telecommunications network in business activities and the prospects for the development of electronic commercial activity in Ukraine and all over the world. There is given the characteristic of the regulation mechanism for the e-commerce in Ukraine in the article. The key sources of EU legislation and UN acts, which contain European and international standards of legal regulation of electronic commercial activity, are highlighted: Recommendation CM/Rec(2018)2 of the Committee of Ministers to member States on the roles and responsibilities of internet intermediaries, Directive 2000/31/EC of the European Parliament and the Council "On some legal aspects of information services, in particular, electronic commerce, in the internal market", Regulation (EU) no 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC, EU Single Digital Market, UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996), UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures with Guide to Enactment (2001). The main European and international standards of legal support for electronic commerce and the provision of information and telecommunication services are defined, in particular, the presumption of the absence of responsibility of the Internet intermediary for third-party content, the obligation of Internet intermediaries to respect the fundamental rights and

freedoms of people in the digital environment, the presumption of equal legal force written and electronic transaction, prohibition of invalidating a transaction solely on the basis of its electronic form, etc. The national legislative sources of e-commerce regulation are also highlighted: the Law of Ukraine "On Electronic Commerce", the Law of Ukraine "On Electronic Trust Services", the Law of Ukraine "On Virtual Assets", the Law of Ukraine "On Cloud Services", the Law of Ukraine "On Payment Services", the Law of Ukraine "On Protection of Information in Information and Communication Systems", the Law of Ukraine "On Electronic Documents and Electronic Document Management". The content of the special law in the field of electronic commercial activity, the Law of Ukraine "On Electronic Commerce", was analyzed, the key advantages and disadvantages of this legal act were determined, and ways of improving the national legal provision for e-commerce were formulated.

Key words: e-commerce, EU law, national legislation, information and telecommunication systems, electronic transactions.

Постановка проблеми. Оскільки обсяги інтернет-торгівлі з кожним роком лише зростають, то законотворці багатьох країн почали надавати юридичну регламентацію суспільним відносинам, що виникають при набутті та здійсненні майнових прав із застосуванням інформаційно-комунікаційних систем в електронній площині. З одного боку, сутність та природа господарської діяльності, так само як і концепт угоди купівлі-продажу, зберігається навіть у разі здійснення дистанційної торгівлі із застосуванням сучасних інформаційних технологій. З іншого боку, укладення, виконання та припинення договорів купівлі-продажу чи надання послуг в цифровій площині має свою специфіку, обумовлену складними умовами ідентифікації сторін таких угод, особливостями надання та споживання цифрових послуг, специфікою розрахункових операцій, логістики в межах електронної комерційної діяльності, об'єктивною потребою в посиленому захисті персональних даних, в існуванні додаткових, специфічних способів забезпечення виконання майнових зобов'язань, що виникають дистанційно в мережі Інтернет тощо.

Отже, актуальність дослідження правового регулювання електронної комерції в Україні обумовлена цілою низкою чинників: 1) невідпинним зростанням обсягів електронної комерційної діяльності по всьому світу, що відбувається на фоні формування нової соціально-економічної формациї в розвинутих країнах – інформаційного суспільства із цифровою економікою; 2) посиленням економічного функціонального призначення інформаційно-телекомунікаційних мереж, перш за все, Інтернету, який став невід'ємним засобом здійснення вагової частини господарської діяльності; 3) відсутністю суворої територіальної прив'язки суб'єкта електронної комерції, що у зв'язку із масштабною глобалізацією, ризиком повернення карантинних обмежень та повномасштабним вторгненням РФ в Україні, доводить більшу рентабельність електронного бізнесу порівняно із «класичною» («осілою»), матеріалізованою формою господарської діяльності; 4) євроінтеграційними процесами в Україні та

зобов'язанням нашої держави відповідно до Угоди про асоціацію сприяти розвитку електронної торгівлі у відповідності до усталених європейських правових стандартів в цій сфері; 5) особливостями електронної комерції, які обумовлюють потребу в існуванні окремого правового механізму правового регулювання цього окремого виду господарської діяльності.

Метою цього наукового дослідження є аналіз електронної комерції як об'єкту правового забезпечення в Україні, визначення його недоліків та шляхів вдосконалення з урахуванням міжнародних та європейських стандартів здійснення електронної торгівлі, захисту персональних даних та надання інформаційно-телекомунікаційних послуг.

Виклад основного матеріалу. При формуванні механізму правового регулювання e-commerce будь-який правотворець стикається з ключовою дилемою. З одного боку, інформаційна мережа Інтернет, яка охоплює своєю павутиною увесь світ, працює за власними внутрішніми «законами», поведінку користувачів цієї інформаційно-телекомунікаційної мережі надзвичайно складно врегулювати нормами національного законодавства з огляду на відсутність в ній політичних кордонів. А з іншого боку, оскільки Всесвітнє павутиння стало окремим цифровим всесвітом, в якому існують ризики вчинення правопорушень та нанесення шкоди правам, свободам людини, а також суспільним і державним інтересам, залишити Інтернет, та електронну комерцію в режимі саморегуляції без жодного державного впливу неможливо та небезпечно. У зв'язку із цим, держава та міжнародне співтовариство мають сформулювати відповідно ефективні національні, регіональні та міжнародні механізми регулювання відносин, що виникають у сфері інформаційно-телекомунікаційних мереж з урахування їх специфіки (трансграничного характеру відносин, особливого суб'єктного складу, до якого окрім «класичних» учасників правовідносин «виробник-споживач», «замовник-виконавець» тощо входять додаткові суб'єкти, зокрема, провайдери інформаційно-телекомунікаційних послуг, адміністратори та оператори електронних платіжних систем тощо).

Угода про асоціацію України з ЄС заснувала модель поглибленої, різновекторної вільної торгівлі між нашою державою та ЄС та стала юридичним фундаментом для всеохоплюючої економічної співпраці країн Європейського співтовариства та України, в тому числі у сфері електронної комерції. Так, відповідно до ч. 2 ст. 139 цієї Угоди сторони домовилися, що розвиток електронної торгівлі має здійснюватися за умови забезпечення повної відповідності найвищим міжнародним стандартам захисту інформації з метою забезпечення довіри користувачів електронної торгівлі [1]. З огляду та активні євроінтеграційні процеси в українській правовій системі, вважаємо за доцільне проаналізувати європейські стандарти регулювання електронної комерції, що покликані створити необхідні соціально-економічні та правові умови для примноження можливостей суспільного виробництва, створення синергії держави-бізнесу-громадянина у сфері діджиталізації суспільства та підвищення рентабельності і потенціалу бізнесу (від малого до великого). Ці правові стандарти можна віднайти, перш за все, в:

1) Рекомендаціях CM/Rec(2018)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ролі та обов'язки Інтернет-посередників [2], які визначили обов'язок держав захищати основні права та свободи людини у цифровому середовищі, встановлювати пропорційні санкції за порушення посередниками регуляторних рамок, захищати конфіденційність усіх приватних комунікацій, яким сприяють Інтернет-посередники; презумпцію, що посередники не несуть відповідальності за сторонній контент, до якого вони просто надають доступ або ж передають, або зберігають, а також обов'язок Інтернет-посередників поважати основні права та свободи людини в цифровому середовищі, забезпечувати загальнодоступний, зрозумілий та чіткий характер інформації про всі умови угод про надання Інтернет-послуг, всі стандарти модерації контенту, обробки та розкриття даних користувачів тощо; заборону розкривати персональні дані посередниками третій особі, якщо це не передбачено законом, рішенням судового органу або іншого незалежного адміністративного органу відповідно застосовним законам та стандартам, необхідним у демократичному суспільстві та пропорційно легітимній меті;

2) Директиві 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» [3], яка закріпила принцип відповідальності країни походження послуги, засаду однакової юридичної сили письмового та

електронного договору; презумпція розповсюдження законодавства про захист прав споживачів на відносини у сфері електронної торгівлі;

3) Регламенті (ЄС) N 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій в межах внутрішнього ринку [4], який закріплює умови визнання державами засобів електронної ідентифікації фізичних та юридичних осіб, які охоплені нотифікованою схемою електронної ідентифікації іншої держави; правила щодо довірчих послуг, зокрема щодо електронних транзакцій; правові рамки для електронних підписів, електронних печаток, електронних позначок часу, електронних документів, послуг реєстрованої електронної доставки та послуг з надання сертифікатів для автентифікації веб-сайтів;

4) Стратегії Єдиного цифрового ринку (Digital Single Market Strategy for Europe) dsl 06.05.2015 [5];

5) Повідомленні про підключення до Європейського Гігабітного суспільства (Connectivity for a European Gigabit Society) [6];

6) Типовому законі ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю від 16.12.1996 р., який вперше на міжнародно-правовому рівні надав визначення поняттям «електронна торгівля», «електронний документ», «інформаційна система», закріпив юридичну «аксіому» однакової юридичної сили письмової та цифрової (електронної) угоди, а також визначив вимоги до електронного підпису як засобу підтвердження цілісності та правової дійсності електронного договору [7];

7) Типовому законі ЮНСІТРАЛ про електронні підписи, який надає широкого тлумачення терміну «електронна торгівля» так, щоб він охоплював питання, які виникають з усіх відносин торговельного характеру, як договірних, і позадоговірних, а саме: будь-які торгові угоди про поставки товарів чи послуг чи обмін товарами чи послугами; дистрибуторські угоди; комерційне представництво та агентські відносини; факторинг; лізинг; будівництво промислових об'єктів тощо [8].

Статтею 140 Угоди про Асоціацію [1] визначений невичерпний перелік тих питань, які мають бути гармонійно врегульовані країнами-членами ЄС на рівні національного законодавства. Мова йде про: а) визнання сертифікатів електронних підписів, виданих населенню, та сприяння розвитку послуг транскордонної сертифікації; б) відповідальність постачальників посередницьких послуг у зв'язку з переданням або зберіганням інформації; с) поводження з небажаними електронними комерційними

повідомленнями; d) захист споживачів у сфері електронної торгівлі; e) будь-які інші питання, які стосуються розвитку електронної торгівлі.

Так, в Україні основними законами, які закріплюють правове забезпечення, є Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 р. [9], Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017р. [10] Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. [11], Закон України «Про хмарні послуги» від 17.02.2022 р. [12], Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. [13], Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 05.07.1994 р. [14], Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. [15].

Спеціальним законодавчим актом у сфері електронної комерційної діяльності є Закон України «Про електронну комерцію». Пропоную провести правовий аналіз ключових положень саме цього нормативно-правового акту.

По-перше, в цьому нормативно-правовому акті вітчизняний законодавець розмежував термінологічно «електронну комерцію» та «електронну торгівлю». Легальне визначення електронної комерції нами було проаналізовано вище. Під електронною торгівлею законодавець розуміє господарську діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-комунікаційних систем. Отже, електронна комерція та електронна торгівля співвідносяться між собою як ціле та частина. «Серцевиною» електронної комерції є електронна торгівля як господарсько-, цивільно-правові відносини, які виникають на підставі електронних правочинів щодо дистанційної реалізації продукції (товарів, послуг або результатів роботи). Але окрім цієї групи відносин в межах електронної комерції ми можемо виокремити групу правовідносин допоміжного («обслуговуючого») характеру, які виникають з приводу забезпечення належного функціонування, адміністрування електронного ринку, здійснення фінансового контролю над електронною комерційною діяльністю, забезпечення належного функціонування інформаційно-телекомунікаційної мережі тощо. У зв'язку із цим електронна торгівля та електронна комерція також відрізняється складом учасників відповідних відносин. Так, відповідно до частини першої статті 6 Закону України «Про електронну комерцію» учасниками відносин у сфері електронної комерції окрім суб'єктів електронної комерції (тобто сторін комерційних відносин у цифровій сфері, учасників електро-

нної торгівлі. – Прим. авт.), є також постачальники послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування.

По-друге, розділом III Закону № 675-VIII визначено порядок вчинення електронних правочинів, які вчиняються на підставі ofert, зокрема, у формі комерційних електронних повідомлень як електронних повідомлень у будь-якій формі, метою якого є пряме чи опосередковане просування товарів, робіт чи послуг або ділової репутації особи, яка провадить господарську або незалежну професійну діяльність [1]. Водночас, законодавче визначення цього поняття явно виходить за межі поняття offerти як пропозиції укласти договір відповідно до чинного цивільного законодавства та може включати в собі запрошення до offerти, прийняття якого ще не свідчить про укладення договору згідно статті 641 ЦК України [16].

По-третє, важливим є положення ч. 9 ст. 11 Закону № 675-VIII, яке визначає місцем укладення електронного договору, а отже і опосередковано визначає законодавство держави, яке за загальним правилом має бути застосовано до відносин, що виникають на підставі такого електронного договору, якщо його сторони не домовились про інше. Так, місцем укладення електронного договору є місцезнаходження юридичної особи або місце фактичного проживання фізичної особи, яка є продавцем (виконавцем, постачальником) товарів, робіт, послуг [1]. У цьому контексті необхідно доповнити Закон № 675-VIII положенням, що місцезнаходженням юридичної особи чи місцем проживання фізичної особи-постачальника продукції є центр їх основної господарської діяльності, тобто місце, з якого надаються відповідні послуги.

По-четверте, заслуговує окремої уваги правило визначення часу відправлення та отримання електронного документа (повідомлення) відповідно до статті 16 Закону № 675-VIII. Значення цього законодавчого положення загострюється в тому випадку, коли електронне повідомлення містить в собі offerту із чітко визначеним строком її розгляду та прийняття іншою стороною. Так, відповідно до ст. 16 Закону, якщо інше не передбачено законом або договором, електронний документ (повідомлення) вважається, вважається відправленим у момент, коли такий документ (повідомлення) переданий за межі інформаційної системи суб'єкта або особи, уповноваженої на його відправлення, а отриманим – у момент, коли такий документ (повідомлення) отриманий інформаційно-комунікаційною системою суб'єкта. Маємо зауважити, що такий законодавчий підхід до врегулювання

цього питання не враховує об'єктивні фактори (перебої в роботі інформаційно-телекомунікаційних систем, гаджетів тощо), які можуть спричинити парадоксальну ситуацію: повідомлення інформаційно-комунікаційною системою суб'єкта електронної комерції отримано, водночас він з об'єктивних причин не має змоги ознайомитись з його змістом. У цьому контексті більш наближеною до реальності є норма абз. 2 ч. 1 ст. 11 Директиви 2000/31/ЄС: запит та підтвердження отримання надходять в той момент, коли сторони, яким вони адресовані, здатні отримати доступ до них.

Висновки. Отже, підводячи підсумки проведеного наукового дослідження можемо зробити ключовий висновок, що стосовно електронної комерції як перспективного виду господарської діяльності в Україні, активно формується правове забезпечення. Спеціальний законодавчий акт – Закон України «Про електронну комерцію» – за своєю сутністю є рамковим нормативно-правовим актом, що містить прогресивні положення, ключові правила

здійснення електронної комерційної діяльності. Водночас, проведений нами правовий аналіз його окремих норм дає підстави стверджувати, що цей нормативно-правовий акт потребує вдосконалення та повноцінного узгодження із законодавством ЄС. Крім того, задля покращення стану правового регулювання електронної комерції в Україні вбачаємо необхідність у прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами», який забезпечить набрання чинності Законом України «Про віртуальні активи». Безумовно, для забезпечення ефективного регулювання електронної комерційної діяльності на національному рівні необхідним є набрання чинності нової редакції закону України «Про захист прав споживачів», який визначає правові засади функціонування Порталів е-покупець – електронної системи для збирання, накопичення, обробки, захисту, обліку та надання споживачам інформації про суб'єктів електронної комерції [17].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Рекомендація CM/Rec(2018)2 Комітету Міністрів державам-членам про ролі та обов'язки Інтернет-посередників. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/normative_document/archive/5bcf04496e848695859521.pdf
3. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text
4. Регламент (ЄС) N 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій в межах внутрішнього ринку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text
5. A Digital Single Market Strategy for Europe {SWD(2015) 100 final}. URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0192>
6. Connectivity for a European Gigabit Society – Brochure. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/connectivity-european-gigabit-society-brochure>
7. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996 with additional article 5 bis as adopted in 1998. United Nations publication. URL: https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/05-89450_Ebook.pdf
8. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи і Керівництво щодо прийняття 2001 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/uncitral.pdf
9. Про електронну комерцію : Закон України № 675-VIII від 03.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>
10. Про електронні довірчі послуги : Закон України № 2155-VIII від 05.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>
11. Про віртуальні активи : Закон України № 2074-IX від 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
12. Про хмарні послуги : Закон України № 2075-IX від 17.02.2022 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>
13. Про платіжні послуги : Закон України № 1591-IX від 30.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>
14. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1994, № 31, ст. 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>
15. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України № 851-IV від 22.05.2003. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, № 36, ст. 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2004 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
17. Про захист прав споживачів : Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T233153?an=1>

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.23>

Дашутін Ігор Володимирович,

доктор юридичних наук,

суддя Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду

ORCID ID: 0000-0003-1611-5868

ЗАГАЛЬНА СУТНІСТЬ ЗАКОННОСТІ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ

THE FUNDAMENTAL ESSENCE OF LEGALITY IN LABOR RELATIONS INVOLVING A JUDGE

У статті розкривається сутність законності в трудових відносинах за участю судді, враховуючи основні теоретичні підходи до розуміння українськими вченими феноменологічної сутності законності. Аналізуючи традиційне тлумачення законності автор наголошує на потребі обережного поширення такого підходу на тлумачення законності в трудових відносинах за участю судді, приймаючи до уваги той факт, що законність сьогодні вимагає безумовне дотримання законів, які узгоджуються із принципами права (головним чином, узгоджується із вимогами верховенства права та людиноцентризму). В межах похідного тлумачення сутності законності автор розкриває сутність законності у трудових відносинах за участю судді в якості: особливого методу публічного впливу на суспільство та процеси, відносини в ньому, а також методу побудови системи нормативно-правових актів, наслідком чого є встановлення правопорядку, рамок дисципліни; стану правопорядку, оцінюючи який можна дійти висновку, про фактичний рівень дисциплінованості, законслухняності суб'єктів права, котрі є адресатами відповідних юридичних приписів; особливого правового режиму, спрямованого на забезпечення правопорядку в сфері службово-трудової діяльності суддів. У висновках до статті узагальнюють результати дослідження та формулюється авторське визначення поняття «законність в трудових відносинах за участю судді». Під «законністю у трудових відносинах за участю судді» пропонується розуміти засаду (принцип), метод, правовий режим (та/або комплексне правове явище), що визначає прямий зв'язок між правом і державою в контексті упорядкування трудових відносин за участю судді (також суміжних правових відносин). У цьому сенсі йдеться про таке упорядкування правовідносин, яке відбувається шляхом встановлення державою комплексу засобів і способів контролю, нагляду, заохочення, примусу, можливості звернення до компетентних державних органів тощо задля прийняття нових, забезпечення та реалізації виконання діючих норм законодавства, наслідком чого є встановлення та підтримання правопорядку в сфері роботи суддів, без шкоди для забезпечення незалежності та самостійності їх службово-трудової діяльності.

Ключові слова: вимоги законності, законність, суддя, трудове право, трудові відносини.

This article delves into the nature of legality in labor relations involving a judge, considering the primary theoretical approaches adopted by Ukrainian scholars in understanding the phenomenological essence of legality. The author scrutinizes the conventional interpretation of legality, highlighting the necessity of judiciously extending this approach to the understanding of legality in labor relations involving a judge. In this regard, it is imperative to acknowledge that in a contemporary rule of law state, legality necessitates unwavering adherence to laws that align with legal principles, primarily those in accordance with the rule of law and human-centrism. The essence of legality in labor relations involving a judge is revealed as a multifaceted phenomenon within the context of a derivative interpretation of legality's essence. Firstly, this form of legality represents a unique method of public influence on societal processes and relations, as well as a means of constructing a system of normative legal acts, culminating in the establishment of law and order and disciplinary frameworks. Secondly, in the context of labor relations involving a judge, legality is a state of law and order that aids in assessing the actual level of legal discipline among law-abiding legal subjects, who are the recipients of the relevant legal regulations. Thirdly, this form of legality is characterized as a specific legal regime of labor law, aimed at ensuring law and order in the sphere of judges' official and labor activities. The article concludes by summarizing the research findings and presenting the author's definition of 'legality in labor relations involving a judge'. By 'legality in labor relations involving a judge,' the author proposes to understand a foundational principle (fundamental legal idea), method, legal regime (and/or complex legal phenomenon). This concept encapsulates the direct connection between law and the state in the context of regulating labor relations involving a judge, as well as associated legal relations. In this context, the discussion pertains to the streamlining of legal relations achieved through the state's establishment of a comprehensive array of means and methods. These include control, supervision, encouragement, coercion, and the provision for accessing competent state bodies. The objective of this arrangement is to maintain law and order in the realm of judges' work, accomplished without infringing upon the independence and autonomy of their official and labor activities.

Key words: judge, labor law, labor relations, legality, requirements of legality.

Постановка проблеми. Правова держава залежить від законності усіх правовідносин у суспільстві, а особливо – трудових правовідносин, оскільки сфера праці завжди виступала одним із найважливіших факторів, що визначали прогрес розвитку суспільства. У контексті цього об'єктивно зумовленою виступала необхідність вдалого та якісного врегулювання трудових правовідносин з боку державно-владних інституцій (у подальшому також й на локальному рівні), а також підтримання правопорядку в цих відносинах. Особливо актуальним питання забезпечення законності в трудових відносинах постає саме в контексті публічних службовців, від забезпечення соціальної безпеки яких, а також від виконання обов'язків якими безпосереднім чином залежить правопорядок регіонального чи національного рівня. Серед таких службовців в сучасній правовій, демократичній та соціальній державі надзвичайно важливе значення набуває суддя, належне виконання службово-трудова обов'язків яким створює фундамент подальшої розбудови держави в якості держави загального благополуччя. У той же час ігнорування вимог режиму законності в трудових відносинах за участю судді становить собою загрозу не лише для судової гілки влади, але й для стану забезпечення прав людини в державі, а також для панування права в державі загалом. Додатково актуальним це питання постає також й з урахуванням того факту, що по сьогоднішній день відсутні наукові дослідження, присвячені з'ясуванню концептуальної сутності законності в трудових відносинах за участю судді.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогоднішній день питання законності вже досліджувались багатьма юристами-трудоваками, серед яких: А. В. Андрушко, В. А. Багрій, Н. Б. Болотіна, В. С. Венедиктов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, О. В. Карпушова, І. В. Лагутіна, П. С. Луцюк, Є. Ю. Подорожній, Д. І. Сіроха, О. М. Ярошенко та ін. вітчизняні науковці. Враховуючи наукові напрацювання цих та інших вчених, а також вже опубліковані наукові розвідки, присвячені сутності законності у трудових відносинах [див., напр.: 1; 2], вбачається можливим окреслити загальну сутність законності в трудових відносинах за участю судді.

Метою статті є уточнення загальної сутності законності у трудових відносинах за участю судді в рамках основних концептуальних підходів до розуміння вченими-юристами сутності феномену законності. Для досягнення цієї мети слід виконати наступні завдання: 1) на основі актуальних підходів українських правників до розу-

міння сутності законності, окреслити основні інтерпретаційні підходи, в яких може розкриватись сутність законності у трудових відносинах за участю судді; 2) проаналізувати особливості законності в трудових відносинах за участю судді, що об'єктивуються в межах відповідних актуальних підходів до тлумачення сутності законності; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Приймаючи до уваги різноманіття актуальних підходів провідних українських вчених щодо інтерпретації сутності феномену законності [див., напр.: 3–7], можемо дійти висновку, що законність можна тлумачити в межах двох основних підходів:

1. Традиційна інтерпретація сутності законності, як феномену, котрий об'єктивується у вимозі дотримання чинних законів (або ж діючого законодавства в цілому). Такий підхід був комплексно обґрунтований ще в радянській юридичній науці, в якій відповідне тлумачення законності було панівним, зводячись до суворого і неухильного виконання норм законів (в якості окремого варіанту – також підзаконних нормативних актів) усіма суб'єктами радянського права (державними органами, громадськими організаціями, посадовими особами державних органів, громадянами, а також іншими суб'єктами, які законодавцем визнавались в якості адресатів цих норм законодавства). При цьому саме в авторитарних і тоталітарних державах таке тлумачення законності є найбільш небезпечним, адже норми законодавства в таких державах, як правило, не узгоджуються із вимогами верховенства права (якщо було би інакше, то й режим в державі не зміг би трансформуватись в авторитарний чи тоталітарний), а спрямовані на забезпечення стабільності нелюдиноцентричного режиму. Саме тому, можемо помітити, що в радянській доктрині права спроби по-новому підійти до розкриття змісту категорії законності не знаходили підтримки серед ідеологічно упереджених правників, які виправдовували тогочасну політичну кон'юнктуру.

Разом із тим, не викликає сумнівів в тому, що законність вимагає того, щоби усі суб'єкти права (більш конкретно – адресати юридичних приписів норм законодавства) неухильно дотримувались й виконували чинні законодавчі та підзаконні акти (які відповідають Конституції). Така вимога фактично є квінтесенцією змісту феномену законності, хоча за період відновлення незалежності України все частіше правники наголошують на тому, що окреслений підхід до розуміння поняття законності є одностороннім і не враховує всіх її проявів і аспектів, не відображає сучасних процесів

політико-правового життя суспільства [див., напр.: 8, с. 69]. За таких обставин слід зазначити наступне: *законність – це вимога дотримання норм законодавства (Конституції, а також законодавчих і підзаконних актів, які не суперечать Конституції), які узгоджуються із вимогами верховенства права та людиноцентризму. У цьому сенсі відповідна інтерпретація законності не може поставати в якості виправдання авторитаризму (тоталітаризму), а є вимогою щонайперше до суб'єктів владних повноважень діяти таким чином, щоби їх дії не шкодили конституційному ладу, не призводили до спотворення ознак держави, яка на конституційному рівні визнана правовою, демократичною та соціальною.*

Таким чином, в контексті питання, що нами розглядається, законність у трудових відносинах за участю судді може бути інтерпретована в якості вимоги дотримання усіма учасниками таких трудових відносин (також іншими суб'єктами, що є адресатами цих норм) норм законодавчих і підзаконних актів, в повній мірі узгоджених із вимогами верховенства права та людиноцентризму відносно:

1) розуміння (також поведінки, скорегованої відповідним розумінням) обсягу прав і обов'язків судді та широти можливостей їх об'єктивації. Це означає, що:

а) органи публічної служби та інші суб'єкти владних повноважень (яким делеговані ті чи інші повноваження роботодавця відносно судді), а також інші суб'єкти права (дії, бездіяльність та рішення котрих позначаються на соціальній безпеці судді, на гарантіях їх самостійності та незалежності трудової діяльності) не повинні, серед іншого: посягати на права, свободи та законні інтереси суддів; не створювати ризикові ситуації, за яких може бути зашкоджено правам, свободам і законним інтересам судді (навіть тоді, коли це безпосереднім чином не позначається на якості виконання суддею основної службово-трудової функції – відправлення правосуддя);

б) судді не повинні своїми діями, бездіяльністю, рішеннями: шкодити правам, свободам і законним інтересам людини (навіть тоді, коли це шкодить авторитету держави загалом та судової гілки влади, зокрема; особливо актуальним це питання є саме для *адміністративного судочинства*, в рамках якого вирішуються публічно-правові спори також за участю людини, котра вважає, що її права, свободи і законні інтереси порушив суб'єкт владних повноважень); шкодити авторитету судової гілки влади, знижувати рівень довіри суспільства до правосуддя в державі (такі дії шкодять ідеї верховенства права,

переконаності людини в правопорядку, а відтак – у значимості посади судді в державі, важливості судових рішень та ін.); виходити за рамки своїх повноважень, що окреслені на рівні Конституції та конкретизовані у законодавчих актах у сфері правосуддя (тобто, в актах матеріального, процедурного та процесуального права).

Додатково слід зауважити, що фактичне розуміння обсягу прав і обов'язків судді та широти можливостей їх об'єктивації в практичному контексті залежить не лише від широти можливостей вияву трудово-правового статусу судді (що випливає з викладеного), але й також правових статусів такого службовця, зміст яких має трудове значення. Вказане обумовлено тим фактом, що судді, як працівники зі спеціальним статусом (зі статусом державного службовця, який врегульовується спеціальним законодавством – нормами законодавства про судоустрій і статус суддів, кодифікованими процесуальними законодавчими актами відповідної юрисдикції) можуть мати також й особливі статуси, які повинні враховуватись в трудових правовідносинах. Серед таких статусів слід назвати щонайперше статуси: працівника, який є особою з інвалідністю; працівника з особливими сімейними обов'язками; вагітної працівниці; працівника, котрий є особою передпенсійного віку. Ігнорування прав і обов'язків, які обумовлюються такими особливими статусами, можуть підірвати не лише рівень соціальної безпеки судді, але й закономірним чином – гарантії незалежності та самостійності трудової діяльності судді;

2) юридичної визначеності поведінки суддів та інших суб'єктів права (меж дозволеного і недозволеного) у сфері відносин з приводу праці, а також юридичної відповідальності за порушення відповідних вимог законності. Це означає, що: а) судді та інші суб'єкти в контексті вирішення тих чи інших питань, пов'язаних із трудовими відносинами за участю судді, повинні діяти (приймати рішення) виключно з урахуванням наявності для цього достатніх: нормативно-правових, фактичних і процедурних (процесуальних) підстав вчинення таких дій, бездіяльності, прийняття рішень; умов, які уможливають вчинення відповідних дій, бездіяльності, прийняття рішень (при цьому повинен встановлюватись факт відсутності умов, які унеможливають відповідну поведінку в конкретних обставинах дійсності); б) порушення трудово-правових обов'язків судді є підставою для притягнення порушника до юридичної відповідальності. При цьому слід мати на увазі, що юридична відповідальність у трудовому праві, обумовлюючи нове специфічне пра-

вовідношення, характеризується такими специфічними рисами: «порушником може виступати лише особа, яка є учасником конкретних трудових правовідносин – суб'єкт трудового права; підставою відповідальності є порушення трудового законодавства та/або норм кримінального, адміністративного та цивільного законодавства у галузі праці й охорони праці (зважаючи на характер, межі шкідливих наслідків, які є складовим елементом правопорушення як підстави настання відповідальності); відповідальність виражається у застосуванні до порушника негативних заходів дисциплінарного, матеріального, цивільно-правового, адміністративно-правового та кримінально-правового характеру; відповідальність може бути реалізована і з застосуванням державного примусу» [9, с. 102–103]. Тобто, суддя, котрий в межах своєї службово-трудої діяльності порушує законодавство, може бути притягнутий до практично всіх основних видів юридичної відповідальності, за наявності для цього належних підстав. При цьому найбільш значимим в трудово-правовому контексті осмислення цього питання є притягнення судді саме до такої галузевої відповідальності, як трудово-правово відповідальність, що є відповідальністю суб'єкта трудового права, що настає за винну протиправну поведінку, котрою порушується умова трудового договору та/або умова колективного договору, та/або норма трудового законодавства (незалежно від того, чи була заподіяна таким порушенням матеріальна та/або моральна шкода іншій стороні трудових правовідносин) [10, с. 89]. У межах такої прогресивної концепції трудово-правової відповідальності ця галузева відповідальність, по-перше, має два основних вияви: трудово-правово відповідальність дисциплінарного характеру; трудово-правово відповідальність матеріального характеру. По-друге, стосується і працівника, і роботодавця [10, с. 89]. Таким чином, можемо узагальнити, що трудово-правово відповідальність за порушення вимог законності у відносинах за участю судді – це особливі правові відносини процедурного характеру, які виникають на підставі норм законодавства, за наявності винної протиправної дії (бездіяльності) суб'єкта трудового права, яким було порушено вимоги законодавства про статус суддів в частині правомірної, дисциплінованої, самостійної (незалежної) службово-трудої діяльності судді. У зв'язку із цим, законність у трудових відносинах за участю судді обумовлює принцип невідворотності юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері трудової діяльності суддів, який поширюється як на суддів, так і на інших суб'єктів трудового права, що характери-

зуються відповідною деліктоздатністю та можуть зашкодити належному вияву трудово-правового статусу судді (також суміжним статусам особи, яка має статус судді).

2. Похідні підходи до розуміння законності, як феномену, що осмислюється в якості:

1) особливого методу публічного впливу на суспільство та процеси, відносини в ньому, а також побудови системи нормативно-правових актів, наслідком чого є встановлення правопорядку, рамок дисципліни [див., напр.: 11, с. 54]. В цьому сенсі законність в трудових відносинах за участю судді постає в якості методу впливу на сторін трудових відносин, інших суб'єктів права, що впливають на стан перебігу таких відносин, формуючи відповідним чином юридично визначені, обов'язкові правила поведінки вказаного кола суб'єктів у сфері праці та зайнятості, дотримання яких пов'язується із формуванням та існуванням правопорядку, як в сфері праці та зайнятості, так і в державі загалом (приймаючи до уваги значимість трудової діяльності суддів, а також важливість забезпечення самостійності та незалежності трудової діяльності судді);

2) стану правопорядку, оцінюючи який можна дійти висновку, про рівень дисциплінованості, законслухняності суб'єктів права, котрі є адресатами відповідних юридичних приписів. Враховуючи позиції українських правників [12, с. 211; 13, с. 146; 14, с. 545] зазначимо, що законність в трудових відносинах за участю судді є концепцією, закладеною в основу правової ідеології держави та суспільства (крізь призму цієї ідеології діють, утримуються від дій та приймають різноманітні рішення з питань праці та зайнятості судді в межах трудово-правових відносин за участю судді), а також об'єктивним станом дотримання вимог законності в трудових відносинах (так, можна оцінити конкретні трудові відносини в якості таких, що характеризуються дотриманням вимог законності чи порушенням цих вимог);

3) особливого правового режиму. Приміром, В. О. Котюк вважає, що законність слід тлумачити в якості особливого режиму (чи процесу діяльності держави, інших суб'єктів суспільних відносин), суть якого зводиться до трьох основних вимог: а) наявності добре продуманої системи правових законів і підзаконних нормативно-правових актів; б) точного та повного закріплення правового статусу всіх учасників правовідносин; в) точного й неухильного виконання і та дотримання законів та інших нормативно-правових актів всіма посадовими особами та громадянами [15, с. 110]. Схожих позицій з цього приводу дотримуються й інші вчені [див., напр.: 16, с. 115].

Висновки. Враховуючи викладене, слід зазначити, що в сучасній правовій доктрині законність уособлює фундаментальну ідею, імперативну вимогу та складну систему (режим) реального вираження права в чинних законах держави (також в інших діючих нормативно-правових актах, що мають відповідати Конституції та законодавчим актам, які не суперечать Конституції), у законотворчості та підзаконній нормотворчості. Поряд із тим, приймаючи до уваги раніше сформульоване нами визначення поняття законності у сфері дії трудового права України [17, с. 31], можемо дійти висновку, що законність у трудових відносинах за участю судді є засадою (принци-

пом), методом, правовим режимом (та/або комплексним правовим явищем), що визначає прямий зв'язок між правом і державою в контексті упорядкування трудових відносин за участю судді (також суміжних правових відносин) шляхом встановлення державою комплексу засобів і способів контролю, нагляду, заохочення, примусу, можливості звернення до компетентних державних органів тощо задля прийняття нових, забезпечення та реалізації виконання діючих норм законодавства, наслідком чого є встановлення та підтримання правопорядку в сфері роботи суддів, без шкоди для забезпечення незалежності та самостійності їх службово-трудової діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дашутін І. В. Наукові інтерпретації законності у трудових відносинах. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету Одеська юридична академія*. 2016. № 3. С. 144–154.
2. Дашутін І. В. Теоретико-правова характеристика мети законності в трудових відносинах. *Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 41, Т. 4. С. 33–36.
3. Іншин М. І. Поняття дисциплінарного проступку як фактору, що дестабілізує дисципліну і законність в ОВС. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 7–10.
4. Іншин М. І., Багрій В. А. Проблеми реалізації принципу законності у трудових правовідносинах. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 144. С. 81–92. doi:10.21564/2414-990x.144.154289.
5. Марушій О. А. Поняття законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія : Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 132–136.
6. Муравенко О. Ю. Особливості правової природи принципу законності. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 380–385.
7. Подорожна Т. С. Законність як необхідна умова конституціоналізації правового порядку. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 5. С. 46–51.
8. Самохвалов В. В. Законність і справедливість: теоретико-правові та методологічні проблеми співвідношення і взаємодії у сфері права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. Київ, 2006. 210 с.
9. Луцюк П. С. Концептуальні засади юридичної відповідальності в сучасних умовах розвитку трудового законодавства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Севеодонецьк, 2017. 468 с.
10. Hladky V. V. On the issue of the theory of labor legal liability. *Стратегічні пріоритети в XXI ст. : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 лютого 2017 р.)*. Київ : О. В. Пшонківський, 2017. С. 86–90.
11. Законність: теоретико-правові дослідження та впровадження. Київ : Юстініан, 2004. 216 с.
12. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
13. Малютіна І. П. Філософсько-правові аспекти дефініцій закон і законність у часовій ретроспективі. *Юридична наука*. 2012. № 6. С. 146–152.
14. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ. Харків : Право, 2009. 584 с.
15. Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.
16. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.
17. Дашутін І. В. Проблеми правового регулювання забезпечення законності у трудових відносинах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 382 с.

УДК 336.145.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.24>

Деменко Олександр Євгенович,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри фінансового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: 0009-0005-4992-9907

ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИ СПРАВЛЯННІ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF BUDGETARY AND TAX REGULATION WHEN PAYING PERSONAL INCOME TAX IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

У статті розглядаються особливості комплексного бюджетно-податкового регулювання при справлянні податку на доходи фізичних осіб в умовах воєнного стану. Аналіз здійснюється через деталізацію в контексті цього природи податкового обов'язку та його складових, ознак податку, співвідношення типів бюджетів як складових бюджетної системи України.

Надано визначення поняття «податок», розглянуто ознаки цього платежу, які діляться на дві групи. Також розкрито питання стосовно того в який момент податок сплачений, а в який момент виконано податковий обов'язок.

Охарактеризовано принципово різний суб'єктний склад податково-правових та бюджетно-правових відносин. Розглянуто природу бюджетного і податкового регулювання, їх спільні риси і одиниці методи регулювання, а також цілу низку підстав (мета та предмет регулювання, суб'єктний склад, особливості процедурного забезпечення реалізації приписів законодавчих норм тощо), за якими вони не збігаються. Виокремлено ознаки класифікації складових податкової системи України та підстави їх розмежування залежно від каналу надходження коштів.

У статті зосереджується увага на підставах та наслідках останніх змін до бюджетного законодавства, які уособлюють межу застосування норм бюджетного кодексу України та Податкового кодексу України. Наводяться проблемні аспекти щодо кардинальної зміни джерел формування місцевих бюджетів за рахунок податку на доходи фізичних осіб та передачі коштів від його сплати спеціальними суб'єктами (військово службовцями, поліціантами і т.д.). Певну увагу приділено особливостям використання таким чином акумульованих коштів в державному бюджеті України. До них віднесено: винятковість (обмежений термін дії) та спеціальний характер використання.

В якості висновку акцентується увага на суспільно-значущих наслідках змін, що були внесені до податкового та бюджетного регулювання стосовно коштів від сплати податку на доходи фізичних осіб, які сплачуються військовослужбовцями військових частин, що розташовані на території відповідних територіальних громад і змінили напрямок надходження. Це обумовлює принципову важливість акумуляції коштів перш за все, на державному рівні задля забезпечення фінансової спроможності протистояння держави Україна наявній військовій агресії.

Ключові слова: *податковий обов'язок, складові податкового обов'язку (облік, сплата, звітність), конституційне регулювання податкового обов'язку, податкове регулювання, бюджетне регулювання, доходи бюджетів, загальний та спеціальний фонд державного бюджету, ознаки податку, податок на доходи фізичних осіб, надходження коштів від сплати податку на доходи фізичних осіб.*

The features of complex budget and tax regulation in the payment of personal income tax under martial law are examined in the article. The analysis is carried out through detailing in this context the nature of the tax obligation and its components, tax features, the ratio of types of budgets as components of the budget system of Ukraine.

The definition of the concept of "tax" is provided, the features of this payment, which are divided into two groups, are considered. The question of when the tax is paid and when the tax obligation is fulfilled is also revealed.

The article focuses on the reasons and consequences of the latest changes to the budget legislation, which represent the limit of application of the norms of the Budget Code of Ukraine and the Tax Code of Ukraine. Problematic aspects regarding the radical change in the sources of formation of local budgets at the expense of personal income tax and the transfer of funds from its payment by special subjects (military employees, policemen, etc.) are presented. Some attention is paid to the peculiarities of the use of funds accumulated in this way in the state budget of Ukraine. These include: exclusivity (limited period of validity) and special nature of use.

As a conclusion, attention is focused on the socially significant consequences of the changes made to the tax and budget regulation regarding the funds from the payment of the tax on the income of individuals, which are paid by military personnel

of military units located on the territory of the relevant territorial communities and changed the direction of receipt. This determines the fundamental importance of the accumulation of funds, first of all, at the state level in order to ensure the financial capacity of the state of Ukraine to resist the existing military aggression.

Key words: *tax liability, components of tax liability (accounting, payment, reporting), constitutional regulation of tax liability, tax regulation, budget regulation, budget revenues, general and special fund of the state budget, tax features, income tax individuals, receipt of funds from the payment of tax on the income of individuals.*

Сучасний стан суспільних відносин обумовлений особливостями воєнного стану не може не торкатися і корегувати всіх аспектів життя суспільства. Безумовно, це так само стосується і податкових відносин. При чому, багатоаспектність відносин пов'язаних із справлянням податкового обов'язку сплатою податків та зборів, породжує цікаві комплексні форми упорядкування на межі податкового та бюджетного регулювання. Звісно, податкове регулювання орієнтується, перш за все, на своєчасну сплату податків та зборів в повному обсязі.

Але зводити відносини, що регулюють справляння податкового обов'язку виключно до відносин щодо сплати податку не є послідовними. Відповідно до ст. 36 Податкового кодексу України податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строках, що визначені цим кодексом [1]. «Зміст податкового обов'язку визначається насамперед імперативними методами фінансово-правового регулювання, особливостями відносин, що складаються між суб'єктами з приводу сплати податків та зборів... Владність розпоряджень державних органів виявляється передусім у тому, що вони приймають рішення, обов'язкові для іншої сторони правовідносин, і приймають ці рішення в межах повноважень, делегованих органу саме державою» [2, с. 254].

Тобто, податковий обов'язок в широкому сенсі розуміння цього явища передбачає три етапи, які об'єктивно та послідовно змінюють одне одного. Ототожнення податкового обов'язку із обов'язком щодо сплати податків не є логічним, бо у широкому значенні він включає обов'язок зведення податкового обліку, обов'язок зі сплати податків та зборів та обов'язок зі складання та подання податкової звітності [3, с. 300–301]. Дійсно, навряд чи можна виконати обов'язок по сплаті податку не обрахувавши його. Саме тому, сплаті податку передують етап обліку. В той же час, податковий облік включає як облік платників податків, так і облік об'єктів оподаткування. Перший варіант обліку передбачає появу податково-зобов'язаної особи, «народження» платника податку та в подальшому зміну його статусу.

«Облік платників податків, реалізація обов'язків щодо їх реєстрації відноситься до осо-

бливостей правового регулювання одного із основних елементів правового механізму податків, облік об'єкту оподаткування – іншого. Такі облікові обов'язки складають відносно автономні блоки правового статусу і правового режиму. Тим не менш, це не виключає наявності певних загальних родових рис в обліку при регулюванні оподаткування». Безумовно, в цьому випадку треба враховувати, що йдеться не про облік взагалі, а лише про ті його форми, які породжують певні податково-правові наслідки. В переважній більшості випадків йдеться про реалізацію приписів, які містяться у відповідних податкових реєстрах, як особистісного так і майнового характеру [4].

Аналізуючи подібний аспект регулювання податкових відносин хотілося б звернути увагу на певну неузгодженість податкових та конституційних норм. Як вже підкреслювалось вище Податковий кодекс України закріплює триланкову складову податкового обов'язку, тоді як конституційна норма, яка має бути фундаментом, на підставі якого деталізуються податкові приписи фактично виходить із конструкції податкового обов'язку, що передбачає два чинники. «Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом» [5]. Тобто, в межі конституційно-правового регулювання потрапляють лише обов'язок по сплаті податків та зборів та податкової звітності. Поза межами залишається об'єктивно необхідний для справляння податків та зборів обов'язок з податкового обліку.

Введення податкового обліку реалізується з метою виконання податкового обов'язку. Однак, якщо облік платників спрямований на визначення зобов'язаної особи та трансформації її статусу, то облік об'єкту орієнтований на обчислення податкового зобов'язання та сплату податку. «Платник податку зобов'язаний вести податковий облік, відносити свої доходи і видатки до тих звітних періодів, коли вони фактично були одержані чи понесені або коли вони визнаються такими» [2, с. 221]. Тобто, в цій ситуації хотілося б звернути увагу на подвійний характер та наслідки введення такого різновиду податкового обліку. З одного боку, таким

чином визначається певна сфера реалізації контролю (в розумінні платника податку) для податкових органів та співставлення цього із інформацією, яка знаходиться в розпорядженні останніх. З іншого боку, таким чином платник визначає своє податкове зобов'язання та сплачує податок.

Змістове теоретичне значення стосовно аналізу теми статті має і визначення податку. Так, відповідно до п. 6.1 ст. 6 Податкового кодексу України «податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до цього Кодексу» [1]. Не зупиняючись детально на ознаках податку [6, с. 44-53], хотілося б висловити деякі заперечення стосовно подібної редакції. На наш погляд, податковим кодексом мають регулюватися відносини які безпосередньо упорядковують поведінку учасників у сфері справляння податків та зборів [1]. В вище наведеному визначенні узагальнено виділено чотири ознаки цього платежу, які можна розбити на дві групи. Перша група – ознаки податку, як інструмента безпосередньо податкового регулювання: обов'язковість сплати, безумовність платежу, справляння податку платниками. Друга група – ознака податку, яка за великим чином не має безпосереднього відношення до регулювання податкових відносин: податок – платіж до відповідного бюджету.

Подібне відношення до такої риси може породжувати колізії щодо регулювання динаміки податкових відносин, а саме породжує відкрите питання стосовно того в який момент податок сплачений, в який момент виконано податковий обов'язок. Момент виконання податкового обов'язку передбачає сплату в повному обсязі платником відповідних сум податкових зобов'язань у встановлений податковим законодавством строк [1]. Тобто, передача платником коштів в рахунок сплати податку збирачу податків (банківська установа і т.д.) означає те, що платник виконав свій податковий обов'язок [7]. Але враховуючи останню ознаку податку, яка закріплена в Податковому кодексі України може скластися уява, що для податку як системного явища принципово важливим є те, щоб кошти від його сплати надійшли до відповідного бюджету.

На наш погляд, подібний висновок принципово суперечить природі податкових відносин. Після передачі коштів від платника до банку, ніхто із суб'єктів податкових правовідносин впливати на їх рух не може. В подальшому обіг вже сплачених платником грошей відбувається в режимі казначейського обслуговування. Ці відносини вже є предметом бюджетно-правового

регулювання. Податково-правові та бюджетно-правові відносини характеризуються принципово різним суб'єктним складом. Достатньо послатися лише на те, що в бюджетному регулюванні не приймають участь фізичні особи [8], на відміну від податкових відносин, де вони є однією із основних категорій учасників.

Сплата податку передбачає надходження коштів від нього до доходних частин відповідних бюджетів, що є вже предметом бюджетно-правового регулювання. Тобто, в цій ситуації йдеться про межу комплексного регулювання засобами бюджетного та податкового упорядкування поведінки учасників відносин. Зрозуміло, що за природою бюджетне і податкове регулювання однотипне, мають фінансово-правову природу, використовують однотипні методи регулювання. В той же час, ототожнювати їх не можна, бо за цілою низкою підстав (мета та предмет регулювання, суб'єктний склад, особливості процедурного забезпечення реалізації приписів законодавчих норм, станом законодавства і т.д.) вони не збігаються. Саме тому, абсолютно логічним виглядає те, що зміни податкового регулювання породжують відповідні наслідки щодо регулювання бюджетних відносин. Оцінюючи подібну ситуацію треба не лише збалансувати раціональні засоби комплексного податково-бюджетного впливу, але і врахувати суспільні наслідки цього.

Межа податково-бюджетного регулювання передбачає чітке законодавче закріплення напрямку надходження коштів від сплати податків. В основі класифікації складових податкової системи України лежить декілька ознак (компетенція органу, платник, форма оподаткування і т.д.), але однією із підстав йдеться про розмежування залежно від каналу надходження [2, с. 138-139]. В той же час, треба мати на увазі, що подібна диференціація вже здійснюється на межі бюджетно податкового регулювання, бо поєднує реалізацію припису щодо сплати податку та норми щодо зарахування його до відповідного бюджету. В контексті цього може йтися про надходження коштів: а) до доходів державного бюджету України цілком; б) до доходів місцевих бюджетів цілком; в) розподілення між доходами державного бюджету України і місцевими бюджетами; г) розподілення між доходами різних типів місцевих бюджетів. Не зупиняючись на підставах закріплення надходжень від тих чи інших податків до певного бюджету, хотілося б звернути увагу на те, що прибуткові податки переважно залишаються на місцях, в розпорядженні територіальних громад.

Відповідно до ст. ст. 64–66 Бюджетного кодексу України податок з доходів фізичних осіб формує доходи, які закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування [8]. Подібний припис існував досить тривалий час, фактично з моменту набуття чинності Бюджетним кодексом України в 2000 році. Дійсно, такий підхід є логічним, послідовним та узгодженим в контексті досягнення балансу доходів та витрат всіх складових Бюджетної системи України. Подібна вимога є абсолютно слушною для мирних часів. Актуальним як тоді, так і зараз є ще один аспект справляння цього податку спеціальними суб'єктами – надання відповідних преференцій особам, у яких виникають підстави використання податкової пільги. Це має враховувати декілька умов: а) при наявності декількох пільг використовується одна (найбільша – на вибір платника); б) підстави використання пільги мають бути обґрунтовані документально; в) пільга може надаватись як особі, яка відноситься до пільгової категорії (військовослужбовці, ветерани і т.д.), так і щодо окремих об'єктів (доходів і т.д.), власниками або отримувачами яких є такі особи.

Але з початком широкої агресії росії 24 лютого 2022 року подібні відносини втратили умови сталості на досить тривалий час. Умови воєнного стану викликали необхідність принципового корегування цієї обставини. Так, принципові зміни були внесені відповідно до яких, кошти від сплати податку на доходи фізичних осіб, які сплачуються військовослужбовцями військових частин, які розташовані на території відповідних територіальних громад змінили напрямок надходження [9]. Так, зазвичай кошти від сплати податку на доходи фізичних осіб, які сплачували військовослужбовці військових частин, розташованих на території відповідних територіальних громад, були та спрямовані до місцевих бюджетів. Але згідно із Законом №10037 тепер всі подібні кошти надходять до державного бюджету, а саме до загального фонду державного бюджету. Хочу нагадати, що державний бюджет включає як загальний, так і спеціальний фонд. Особливість спеціального фонду – це прив'язаність до певних цільових витрат, а загального фонду державного бюджету – це витрати, які не прив'язуються до цільової ознаки надходження коштів.

Частина податку на доходи фізичних осіб від оподаткування доходів у вигляді грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями, поліцейськими та особами рядового і начальницького складу, що сплачується (перераховується) згідно

з Податковим кодексом України зараховується в повному обсязі до спеціального фонду Державного бюджету України [1]. Подібна трансформація бюджетного законодавства передбачає дві умови. По-перше, подібні зміни цільового зарахування надходжень коштів від сплати податку на доходи фізичних осіб мають винятковий, тимчасовий характер. Набуття чинності приписів змін до Бюджетного кодексу України здійснюється з 1 жовтня 2023 року і триває до 31 грудня року, в якому припинено чи скасовано воєнний стан.

По-друге, це цільове використання залучених таким чином коштів державного бюджету, відповідно до якого вони спрямовуються у таких пропорціях та за такими напрямками:

1) з 1 жовтня 2023 року по 31 грудня 2023 року:
а) 50 відсотків – Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України на здійснення заходів із закупівлі спеціальної техніки та обладнання; б) 50 відсотків – Міністерству оборони України для закупівлі артилерійських систем;

2) з 1 січня 2024 року по 31 грудня року, в якому припинено чи скасовано воєнний стан:
а) 45 відсотків – Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України на здійснення заходів із закупівлі спеціальної техніки та обладнання; б) 45 відсотків – Міністерству з питань стратегічних галузей промисловості України на виконання державних цільових програм реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу, розроблення, освоєння і впровадження нових технологій, нарощування наявних виробничих потужностей для виготовлення продукції оборонного призначення; в) 10 відсотків – головним розпорядникам коштів державного бюджету, що належать до сектору безпеки і оборони, для подальшого автоматичного спрямування військовим частинам Збройних Сил України, інших військових формувань на матеріально-технічне забезпечення пропорційне до фактично сплаченого податку.

Звичайний податок на доходи фізичних осіб залишається в громадах, як це і було попередньо. Тобто принципова зміна бюджетного законодавства полягає в тому, що таке джерело формування доходів місцевих бюджетів за рахунок спеціальних платників (військових) на сьогодні зупинене. При цьому кошти доволі серйозні. Уявіть собі 18% плюс 1,5% від 30 000 або 100 000 із надбавками – це кошти які будуть надходити до державного бюджету з кожного військового.

На підставі цього хотілося б акцентувати увагу, щодо суспільних наслідків таких змін. Навколо

цього точаться дискусії, в ході яких є зрозумілими логіка і позиції обох сторін. З одного боку, зрозумілою є негативна оцінка таких змін територіальними громадами, бо їх бюджети позбавляються значної кількості доходів від сплати ПДФО військовослужбовцями. Зрозумілі і аргументи – в умовах війни, в умовах зменшення надходжень від місцевих податків та зборів, загальнодержавних податків та зборів, які спрямовуються до місцевих бюджетів, подібні новації ставлять територіальні громади в скрутне становище, позбавляючи їх від такого джерела поповнення доходів. З іншого боку, переорієнтація перерахування коштів від справляння цього податку до державного бюджету також має об'єктивні підстави, бо держава має забезпечити фінансування нових потреб, яких не було до війни, збільшити виділення коштів на традиційні, обсяг яких під час воєнного стану значно збільшився.

Оцінюючи характер суспільних наслідків подібних змін на наш погляд послідовно виходить із наступного. Дійсно, ні в якому разі не можна ігнорувати безпосередні потреби територіальних громад і фінансові можливості щодо їх задоволення. Зменшення таких можливостей має негативні наслідки. Але в той же час, не можна не враховувати і наступне. Існуючи війна є війною між державою Україна і державою росія. Досягти перемоги можуть лише люди об'єднані в державу, перемагає, відстоює, повертає свої території саме держава. Саме тому, переважне суспільне значення, на сьогодні, має завдання збереження державою територіальної цілісності, гарантування того, що всі територіальні громади залишились Українськими, а не трансформувались в тимчасово окуповані території. Це головне завдання, яке може бути реалізоване виключно за рахунок здійснення завдань і функцій держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
2. Податкове право: підручник / М. П. Кучерявенко, Д. О. Білінський, О. О. Дмитрик та ін.; за ред. М. П. Кучерявенка, Харків : Право, 2013. 400 с.
3. Фінансове право: підручник / О.О. Дмитрик, І.Є. Криницький, О.А. Лукашев та ін. ; за ред. М.П. Кучерявенка, О.О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. 416 с.
4. Державний реєстри фізичних осіб – платників податків; державний реєстр юридичних осіб; реєстр великих платників податків України. URL: <https://tax.gov.ua/baneryi/onlayn-navchannya/derjavniy-reestr-fizichnih-osib---platnikov-podatkov/>
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 25к/96-ВР / *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Податкове право: підручник / за ред. Д.О. Гетманцева та М.П. Кучерявенка ; Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2023. 464 с.
7. М. Кучерявенко. Є. Смичок. Момент виконання обов'язку зі сплати податків та зборів: податково-правовий аспект. *Юридична Газета*, 19 жовтня 2018 року. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/podatkovopraktika/moment-vikonannya-obovyazku-zi-splati-podatkov-ta-zboriv.html>.
8. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI / *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.
9. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України : Закон України від 8 листопада 2023 р. № 3428-IX / *Офіційний вісник України*. 2023. № 104. Ст. 6216.

Костова Наталія Іванівна,

кандидат юридичних наук, юрист

ORCID ID: 0000-0003-2640-0363

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТ В ЕЛЕКТРОННІЙ КОМЕРЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

LEGAL REGULATION OF THE USE OF CRYPTOCURRENCIES IN E-COMMERCE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Електронну комерцію розглянуто у контексті розвитку цифрової економіки, появи її нових різновидів. Невпинний розвиток цифрового середовища розширює сфери застосування криптовалют, зокрема в електронній комерції. Наголошено на появі терміну «криптоелектронна комерція», поява якого відображає використання для здійснення торгових онлайн-транзакцій за надані товари та послуги не традиційних способів оплати, наприклад, кредитних карт або PayPal, а криптовалют.

Використання криптовалют в електронній комерції передбачає унікальні можливості, що виходять за межі можливостей традиційних способів оплати. Це відкриває шлях до більш швидкого, безпечного та гнучкого способу онлайн-торгівлі, стимулює конкуренцію в електронній комерції за рахунок відкриття нових ринків, залучення нових клієнтів тощо. Наголошено, що незважаючи на зростання кількості щоденних криптоінвесторів та зростання обговорення переваг віртуальних валют, їх використання в електронній комерції залишається обмеженим. Розглянуто проблеми використання криптовалют в електронній комерції, серед яких правова невизначеність, їх волатильність та технічні бар'єри. Але, враховуючи цифрові інновації та визнання криптовалют, ці перешкоди можна подолати. Доведено, що криптовалютна електронна комерція може стати наступним етапом еволюції електронної комерції. Розширення практики застосування криптовалют в електронній комерції пропонується розглядати як один визначальних чинників нової парадигми торговельних відносин.

Правове регулювання криптоелектронної комерції має базуватися на збалансованому підході до унормування цього різновиду торговельних відносин, який враховуватиме потенційні ризики та переваги віртуальних цифрових активів. Специфіка електронної комерції, як сфери цифрової економіки, та криптовалют, як важливого її елементу та платіжного засобу глобального характеру, обумовлює необхідність створення нормативно-правової бази регулювання криптоелектронної комерції на різних рівнях її функціонування – національному, регіональному, глобальному. Наголошено, що правове регулювання криптоелектронної комерції, як і електронної комерції загалом, розвиватиметься швидше на національному рівні та регіональному рівнях.

Ключові слова: електронна комерція, криптоелектронна комерція, криптовалюта, глобальний платіжний засіб, правове регулювання.

It considered e-commerce in the context of development of digital economy and appearance of its new varieties. The continual development of the digital environment expands the scope of use of cryptocurrencies, in particular in e-commerce. Noted a new term «crypto-e-commerce», the appearance of which reflects the use of non-traditional payment methods, for example credit cards or PayPal and cryptocurrencies, in trade online transactions for provided goods and services.

The use of cryptocurrency in e-commerce provides for unique opportunities that are beyond of traditional payment methods. This opens the way to a faster, safer and more flexible way of online trading, stimulates competition in e-commerce through opening new markets, attracting new customers, etc. Noted, that, despite increase in the number of daily crypto investors and the growing discussion of the benefits of virtual currencies, their use in e-commerce remains limited. Considered the problems of using cryptocurrencies in e-commerce, among which their legal uncertainty, volatility and technical barriers. But, given digital innovation and the recognition of cryptocurrencies, these obstacles can be overcome. It has been proven that crypto-e-commerce can become the next stage of the evolution of e-commerce. The expansion of the practice of applying of cryptocurrencies in e-commerce is proposed to consider it as one of the determining factors of the new paradigm of trade relations.

The legal regulation of crypto-e-commerce should be based on a balanced approach to settling these kinds of trading relations that will take into account the potential risks and benefits of virtual digital assets. The specificity of e-commerce as a sphere of the digital economy and cryptocurrencies, as its important element and payment instrument of global nature, necessitates the creation of the legal regulatory framework for the regulation of cryptocurrency commerce at different levels of its operation – national, regional, global. It is noted that the legal regulation of crypto-e-commerce, just like e-commerce in general, will develop faster at the national and regional levels.

Key words: e-commerce, crypto e-commerce, cryptocurrency, global means of payment, legal regulation.

Постановка проблеми. Задля обґрунтування актуальності дослідження використання криптовалют в електронній комерції та правового регулювання цього процесу наведемо відомості, що відображають тенденції розвитку цих двох феноменів цифрової економіки. За даними глобальних статистичних ресурсів, у період 2015–2022 рр. частка електронної комерції від загального показника роздрібних продажів збільшилася майже втричі – з 7,9% до 19,7%. У 2022 році роздрібні продажі електронної комерції у всьому світі перевищили 5,7 трил. дол. США [7], і найближчими роками цей показник буде значною мірою збільшений. Зокрема очікується, що у 2026 році світовий ринок електронної комерції становитиме 8,14 трил. дол. США [11]. Ринок криптовалют також характеризується показниками, які щороку значно збільшуються. Наразі налічується понад 8800 криптовалют, найвідомішими з яких є Bitcoin, Ethereum, Ethereum, Litecoin, Binance coin, Cardano, Decentraland, Solana, VeChain, загальна ринкова капіталізація яких складає 1,62 трлн. дол. США. Обсяг світового ринку криптовалют у 2022 році оцінювався у 4,67 млрд. дол. США. Очікується, що глобальний ринок криптовалют збільшуватиметься із середньорічними темпами зростання 12,5% і досягне у 2030 році 11,71 млрд дол. США [6]. В умовах все більш взаємопов'язаного цифрового середовища такі його феномени як електронна комерція та криптовалюта не можуть не взаємодіяти. Прикладом чого є використання такими найпопулярнішими торговими майданчиками світу, як Amazon, eBay, Dell, WordPress, Reddit тощо криптовалют як платіжного засобу. Науковці та практики зазначають, що правове регулювання електронної комерції, криптовалют та симбіозу цих цифрових явищ – криптоелектронної комерції, значно відстає від розвитку технологій. Отже, є нагальна потреба дослідження питань правового регулювання використання криптовалют в електронній комерції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна доктрина цивільного права приділяє значну увагу проблематиці електронної комерції та криптовалют. Одним із напрямів таких досліджень є розгляд вищеназваних феноменів у контексті проблематики трансформації цивілістичних відносин в умовах цифрової реальності та появи нових об'єктів цивільного права, авторам яких є О. Геращенко, О. Вінник, Н. Голубева, А. Ішук, А. Каплан, К. Краус, Н. Краус, М. Кучерявенко, В. Лойда, Р. Майданик, О. Манжура, Г. Некіт, А. Овчаренко, О. Омельчук, К. Пашенко, М. Перепелиця, Я. Петру-

ненко, В. Вкрипник, Є. Смичок, Р. Стефанчук, Л. Товкун, І. Трубін, О. Харитонов, Н. Федосенко, Є. Харитонов, С. Чаплук та ін. При цьому слід зазначити, що питання появи нового виду електронної комерції – криптоелектронної комерції, що обумовлено поширенням використання криптовалют, залишається малодослідженим.

Метою статті є компаративний аналіз інституційних засад, законодавства та тенденцій його розвитку щодо питань правового регулювання використання криптовалют в електронній комерції.

Викладення основного матеріалу. В основі електронної комерції лежить рух даних. Дані є не тільки засобом виробництва, а й активом, яким можна торгувати, і засобом, за допомогою якого надаються послуги. Це також підкріплює фізичну торгівлю безпосередньо, дозволяючи здійснювати спрощення процедур торгівлі. Дані також лежать в основі нових і швидко зростаючих моделей надання послуг, таких як хмарні технології та ін.

Існують різні моделі електронної комерції, найпопулярніші з яких «бізнес-споживач» (B2C), «бізнес-бізнес» (B2B) та «споживач-споживач» (C2C), для кожної з яких притаманна своя історія впровадження платежів у формі криптовалют. Найбільш поширеними моделями електронної комерції є: «бізнес-споживач» (B2C), коли компанії продають товари чи послуги безпосередньо споживачам, наприклад, з використанням платформ Amazon, де приймаються оплати криптовалютою, eBay і Etsy; «бізнес-бізнес» (B2B), коли компанії продають товари оптом іншим компаніям за зниженою ціною. Електронна комерція «споживач-споживач» (C2C) – найменш поширена модель електронної комерції, де споживачі продають товари чи послуги іншим споживачам, найпопулярнішими платформами для цієї діяльності є Craigslist, Airbnb і eBay.

Дослідники «наявність платіжних систем, що дозволяють здійснювати розрахунки у мережі Інтернет або іншим дистанційним способом, визнають важливою умовою функціонування електронної комерції» [5, с. 284], правові засади якої в Україні регулюється Законом «Про платіжні послуги». Наразі найбільш поширеними способами оплати в електронній комерції є кредитна картка, електронні гаманці (наприклад, PayPal), готівка при отриманні, банківський переказ, криптовалюта (наприклад, Біткойн), оплата за допомогою смартфонів, чеки та поштові перекази. Отже, щоб залишатися конкурентоспроможними та відповідати очікуванням ринку, важливо передбачати основні тенденції, які визначатимуть електронну комерцію завтрашнього дня. На спе-

ціалізованих інтернет-форумах та платформах, де розміщується актуальна інформація з розвитку криптовалют та обговорюються питання їх включення у функціонування інших інструментів цифрової економіки, зокрема електронної комерції, визначають наступні основні напрями взаємодії цих цифрових феноменів, зокрема: «упровадження інновацій та поліпшення технологій, що трансформуватимуть сфери онлайн-платежів та забезпечуватимуть динамічний розвиток електронної комерції, наприклад, штучного інтелекту; посилення регулювання криптовалют, що сприятиме їх ширшому прийняттю та інтеграції у сферу електронної торгівлі; розробка та запровадження гібридних платіжних систем, які поєднують криптовалюту з традиційними платіжними методами для підвищення зручності використання» [1].

Зростаючий вплив криптовалют на електронну комерцію обумовив появу терміну «криптоелектронна комерція», зміст якого означає використання для здійснення торгових онлайн-транзакцій за надані товари та послуги не традиційних способів оплати, наприклад, кредитних карт або PayPal, а криптовалют, та свідчить про переваги, які криптовалюти пропонують у середовищі електронної комерції. Зокрема, на відміну від традиційних способів оплати, криптотранзакції здійснюються набагато оперативніше, незалежно від географічних кордонів, забезпечуючи як продавцям, так і клієнтам безпеку та зручність миттєвого підтвердження платежу. Крім того, технологія блокчейну криптовалют підвищує безпеку, зменшує комісійні витрати, знижує ймовірність шахрайства та забезпечує прозорість транзакцій, додаючи споживачам довіри до електронної комерції. До проблем використання криптовалют в електронній комерції слід віднести, насамперед, їх правову невизначеність, волатильність та технічні бар'єри.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій розширює сфери застосування криптовалют, що є платіжними засобами глобального характеру, та обумовлює необхідність створення нормативно-правової бази на різних рівнях їх функціонування. Порівнюючи правове регулювання електронної комерції та криптовалют, можна виокремити декілька спільних для цих цифрових феноменів рис, які, своєю чергою, є особливими рисами правового регулювання використання криптовалюти в електронній комерції. По-перше, нормативно-правова база врегулювання вищезазначених феноменів цифрової економіки розвивається на національному рівні здебільшого швидше, ніж на міжнародному. По-друге, як зазначають О. Омельчук та М. Новаченко, виходячи зі спільної для

криптовалюти та електронної комерції тенденції швидко змінюватися, при розробці відповідних нормативно-правових актів важливо знаходити компроміс між просуванням технологічних досягнень та їх унормуванням, оскільки надмірно обмежувальні правила можуть пригнічувати розвиток інновації, а м'які наражати учасників цих відносин на високі ризики» [4, с. 77].

З урахуванням конкретних політичних, соціальних і ринкових умови, в яких знаходиться та чи інша країна, виокремлено дві основні моделі регулювання електронної комерції: перша модель передбачає регулювання питань, пов'язаних з електронною комерцією, у рамках загального цивільного права; друга модель передбачає розробку спеціального законодавства з регулювання електронної комерції (наприклад, Польща, Республіка Корея, США, Україна). Також виокремлюють дві моделі правового регулювання криптовалют: за першою моделлю побудовано законодавство країн, які дозволяють функціонування криптовалют (наприклад, Японія, Естонія); за другою моделлю побудовано законодавство країн, «які обмежують функціонування криптовалютних ринків, переважно шляхом заборони на участь у них фінансових установ у межах своїх кордонів» [3, с. 646].

До найвпливовіших міжнародних інституцій, які формують глобальний механізм управління ринками криптовалют та впливають на поширення використання криптовалют в електронній комерції, належать: міжнародні форуми найбільш розвинених країн світу G 20, G 7; Рада з питань фінансової стабільності (FSB); Міжнародна організація комісій з цінних паперів (IOSCO); Міжнародний валютний фонд; Європейський Союз. Так, FSB, для забезпечення повноти та узгодженості підходів до діяльності з криптовалютами, завершує роботу над своєю глобальною нормативно-правовою базою для операцій з ними. У липні 2023 року, з метою сприяння безпечним інноваціям, цією міжнародною фінансовою установою було укладено два важливих документа – Рекомендації високого рівня регулювання та нагляду за діяльністю та ринками криптоактивів [8] та Переглянуті рекомендації високого рівня щодо регулювання та нагляду за «глобальними стейблкоїнами» [9]. Зокрема, у Рекомендаціях високого рівня щодо регулювання та нагляду за діяльністю та ринками криптоактивів зазначається, що регулятори мають створювати всеосяжні регулюючі правила та політики, що застосовуються емітентами та постачальниками послуг до операцій з криптоактивами, пропорційно їхньому ризику,

розміру, складності та системній значущості, а також відповідно економічним функціям, які вони виконують, а також створювати відповідні міжнародні стандарти, приймаючи до уваги конкретні ризики, пов'язані з криптовалютними операціями. Також наголошується на важливості розробляти відповідні галузеві стандарти та політики, серед яких Цілі та принципи IOSCO з регулювання цінних паперів, Базельська концепція та стандарти та ін. [8, с. 5–6].

Особливу цінність для цього дослідження становить законодавство Європейського Союзу, що стосується електронної комерції та криптовалют. До основних нормативно-правових актів ЄС з урегулювання електронної комерції належать Директиви «Про електронні підписи» 1999 р., «Про електронну комерцію» 2000 р., «Про інформаційне суспільство» 2001 р., серед яких основне місце посідає Директива «Про електронну комерцію», яка доповнювалася і переглядалася. Що стосується криптовалют, то Європейський Союз досяг найбільших успіхів у цій сфері у порівнянні з іншими регіональними організаціями. Зокрема, у квітні 2023 року Європейський парламент ухвалив Регламент «Про ринки криптовалют» (Markets in Crypto-Assets, MiCA) – перший у світі всеосяжний збір правил для криптоактивів, спрямований на створення єдиної європейської правової бази послуг криптовалюти, який не лише стандартизує регулювання віртуальних активів у ЄС, а й створює прозоре та передбачуване регуляторне середовище в регіоні для розвитку технології блокчейну [10].

В Україні, попри російську військову агресію, криптовалютний ринок активно розвивається. Зокрема, відповідно до глобального криптоіндексу Chainalysis, на початок 2023 року Україна посіла у ньому третє місце. Високий рівень цифровізації в країні та популяризація віртуальних активів пророкують Україні перспективне майбутнє на світовому ринку криптовалют, що багато в чому залежить від прозорого та передбачуваного регуляторного середовища для свого розвитку. З метою адаптації цивільного законодавства до нових реалій розроблено і на початку 2023 року прийнято за основу проекту Закону України про внесення змін та доповнень до Цивільного кодексу України, спрямованих на розширення кола об'єктів цивільних прав, та включення до нього, крім інформаційних продуктів, інформаційних ресурсів тощо, криптовалюти. На думку В. Лойда, «кваліфікаційними ознаками криптовалюти для її віднесення до певної групи об'єктів цивільних прав є, зокрема, наступні: це явище віртуального, а не матеріального світу; неспожив-

ний об'єкт; на практиці виконує функцію засобу платежу щонайменше по грошових зобов'язаннях приватного характеру (а іноді – і публічного); є родовим (замінним), а не індивідуально визначеним об'єктом; є подільним об'єктом; є потенційно оборотоспроможним об'єктом; може належати будь-якому суб'єкту права» [2, с. 228].

Слід зазначити, що 17 лютого 2022 року було прийнято Закон України «Про віртуальні активи», який не набув чинності з причин внесення змін до податкового законодавства, які не було здійснено. У квітні 2023 року Європейський парламент ухвалив Регламент «Про ринки криптовалют» (Markets in Crypto-Assets, MiCA) – перший у світі всеосяжний збір правил для криптоактивів, спрямований на створення єдиної європейської правової бази послуг криптовалюти, що має набути чинності у 2024 році. Гармонізація українського законодавства відповідно до положень європейського законодавства обумовила необхідність підготовки оновленого законопроекту про віртуальні активи, який, має бути побудований на європейських нормах MiCA. Попри проблеми розробки в Україні криптовалютного законодавства, існують також проблеми легітимації криптовалют та їх правової ідентифікації. Отже, Україна перебуває на початковому етапі формування національної моделі їх регулювання.

Висновки. Право в умовах нової реальності розглядається не лише як основний регулятор цифровізації державного та суспільного життя, а й як об'єкт модернізації та трансформації з метою адаптації до нових реалій. Однією з визначальних рис електронної комерції та криптовалют є їх швидкий технологічний розвиток та високий ступень інноваційності, що потребує правового супроводу. Тому, мабуть, проблематика правової регламентації криптовалют, як об'єкту цивільного права, а також їх використання в електронній комерції, не втрачатиме актуальності, оскільки постійні технологічні зміни у цій сфері потребують розробки належних юридичних рішень, спрямованих на вирішення проблем безпеки, прозорості та захисту прав споживачів тощо, заохочуючи інновації та економічне зростання.

Криптовалютна електронна комерція може стати наступним етапом еволюції електронної комерції. Розширення практики застосування криптовалют в електронній комерції пропонується розглядати як один визначальних чинників нової парадигми торговельних відносин.

Правове регулювання криптоелектронної комерції має базуватися на збалансованому підході до унормування цього різновиду торговельних

відносин, який враховуватиме потенційні ризики та переваги віртуальних цифрових активів. Специфіка електронної комерції, як сфери цифрової економіки, та криптовалют, як важливого її елементу та платіжного засобу глобаль-

ного характеру, обумовлює необхідність створення нормативно-правової бази регулювання криптоелектронної комерції на різних рівнях її функціонування – національному, регіональному, глобальному.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Криптовалюти у світі електронної комерції: як вони змінюють пеймент-простір / Acceptcoin [Інтернет-платформа]. URL: <https://acceptcoin.io/ua/blog/cryptocurrencies-in-the-world-of-ecommerce-transforming-the-payment-landscape> (дата звернення: 15.01.2024)
2. Логойда В. М. Криптовалюти як об'єкт цивільних прав: порівняльно-правовий аналіз : дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філос. за спец. 081 «Право» / Ужгород.нац. ун-т. Ужгород, 2022. 282 с.
3. Омельчук О. С., Новиченко М. Ю. Зарубіжний досвід правового регулювання відносин у сфері обігу криптовалют. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 644–647. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/159.pdf (дата звернення: 15.01.2024)
4. Омельчук О. С., Новиченко М. Ю. Унормуванням обігу криптовалют (до питання визначення основних проблем і ризиків). *Перспективні напрями наукових досліджень – 2023* : матеріали ХХІХ міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 21 серп. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 76–79.
5. Петруненко Я. В., Сиротко М. В., Тройніков В. В. Правове регулювання електронної комерції в умовах цифрової економіки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 278–285. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288619/282275> (дата звернення: 15.01.2024)
6. Cryptocurrency–statistics & facts / Statista.com [Global statistical platform]. URL: <https://www.statista.com/topics/4495/cryptocurrencies/> (date of access:15.01.2024)
7. E-commerce worldwide – statistics & facts / Statista.com [Global statistical platform]. URL: <https://www.statista.com/topics/871/online-shopping/> (date of access:15.01.2024)
8. High-level Recommendations for the Regulation, Supervision and Oversight of Crypto-Asset Activities and Markets : Final report. 17 July 2023 / Financial Stability Board (FSB). 2023. 18 p. URL: <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P170723-2.pdf> (дата звернення 10.08.2023)
9. High-level Recommendations for the Regulation, Supervision and Oversight of Global Stablecoin Arrangements : Final report. 17 July 2023 / Financial Stability Board (FSB). 2023. 24 p. URL: <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P170723-3.pdf> (date of access:15.01.2024)
10. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj> (date of access:15.01.2024)
11. Worldwide Ecommerce Forecast Update 2022 / Insiderintelligence.com [Global statistical platform]. URL: <https://www.insiderintelligence.com/content/worldwide-ecommerce-forecast-update-2022> (date of access:15.01.2024)

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.26>

Легких Кирило Вікторович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою

Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-8877-4312

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І БЕЗСТОРОННІСТЬ СУДУ У ПЛОЩИНІ КОМПЛЕКСНОЇ НЕОБХІДНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF THE COURT IN THE CONTEXT OF THE COMPLEX NEED TO IMPLEMENT THE IDEA OF JUSTICE

Нехтування принципами незалежності та безсторонності суду мають негативні наслідки у політичній, економічній, соціально-психологічній, організаційній сферах, служать руйнуванню засад демократії та верховенства права в Україні. У свою чергу це сприяє порушенню балансу системи стримувань та противаг, що може призвести до узурпації влади, необігрунтованого розширення повноважень окремих органів державної влади чи посадових осіб. Незалежна судова влада є ключовою умовою утвердження справедливості, рівності усіх перед законом, включно з політиками, які приймають закони. Саме тому важливо, щоб судова влада була вільною від неправомірного впливу при прийнятті ними рішень. Метою статті є аналіз незалежності суду та його безсторонності у площині комплексної необхідності реалізації ідеї справедливості.

У статті встановлено, що незалежність і безсторонність судів не є тотожними поняттями, але нерозривно між собою пов'язані, оскільки залежний суд не може бути безстороннім, так само як незалежний суд бути упередженим. Показником незалежності і безсторонності є звернення справедливості. Безсторонність включає емоційне навантаження і звільнитися від нього означало б звільнення від правосвідомості. Хоча історично суддівство вважається неемоційним видом діяльності, і використання правових норм виключають почуття та емоції. Однак, емоції притаманні природній поведінці людини і вбудовані у соціальну взаємодію.

Визначено, що судді повинні усвідомлювати свою емоційність та її здатність здійснювати вплив на їх рішення. Вони повинні безперервно вчитися керувати нею та взаємодіяти зі своїми реакціями на емоційні подразники. Тривожні чи неприємні емоційні реакції є неминучими. А безсторонність суду має означати його діяльність виключно на основі чинного законодавства, враховуючи принцип верховенства права, на підставі професійних знань і власної правосвідомості, виключаючи будь-який сторонній вплив і підконтрольність задля утвердження ідеалів справедливості.

Також у статті встановлено, що формування суддівського корпусу з представників різних суспільних прошарків не є самоціллю суддівської системи. Однак важливо, щоб суд відображав інтереси різних груп, що буде сприяти породженню довіри суспільства у можливість досягнення справедливості.

Ключові слова: *справедливість, незалежність суду, безсторонність суду, правосуддя, судочинство.*

Formulation of the problem. *Disregard of the principles of independence and equity of the judiciary has negative consequences in the political, economic, social, psychological and organizational spheres, and serves to undermine the foundations of democracy and the rule of law in Ukraine. In turn, it crumbles the system of deterrents and counteractions, which can lead to the usurpation of power and unjustified expansion of powers of certain state authorities or officials. An independent judiciary is a key condition for establishing justice and equality of all before the law, including politicians who make laws. That is why it is important that the judiciary is free from undue influence in its decision-making. The purpose of the article is to analyze the independence of the court and its impartiality in the area of the complex need to realize the idea of justice.*

The article establishes that independence and impartiality of courts are not identical concepts, but are inextricably linked, since a dependent court cannot be impartial, just as an independent court cannot be biased. An indicator of independence and impartiality is the administration of justice. Impartiality involves an emotional burden, and to get rid of it would mean to let a go for awareness of justice. Although historically, judging has been considered a non-emotional activity, and the usage of legal norms excludes feelings and emotions. However, emotions are inherent in natural human behavior and are built into social interaction.

It is determined that judges should be aware of their emotionality and its ability to influence their decisions. They should continuously learn to manage it and interact with their reactions to emotional stimuli. Disturbing or unpleasant emotional reactions are inevitable. And the impartiality of the court should mean that it operates exclusively on the basis of the current legislation, taking into account the rule of law, based on professional knowledge and its own legal consciousness, excluding any outer influence and control in order to promote the ideals of justice.

The article also establishes that the formation of the judiciary from representatives of different social strata is not an end in itself. However, it is important that the court reflects the interests of different groups, which will help to generate public confidence in the possibility of achieving justice.

Key words: justice, independence of the court, impartiality of the court, justice, judicial proceedings.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нехтування принципами незалежності та безсторонності суду мають негативні наслідки у політичній, економічній, соціально-психологічній, організаційній сферах, служать руйнуванню засад демократії та верховенства права в Україні. У свою чергу це сприяє порушенню балансу системи стримувань та противаг, що може призвести до узурпації влади, необґрунтованого розширення повноважень окремих органів державної влади чи посадових осіб. Незалежна судова влада є ключовою умовою утвердження справедливості, рівності усіх перед законом, включно з політиками, які приймають закони. Саме тому важливо, щоб судова влада була вільною від неправомірного впливу при прийнятті ними рішень.

Незалежність та безсторонність повинна стосуватися як формування самого суддівського корпусу, так і змістовних характеристик правосуддя, які ми знаходимо у Рекомендаціях СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: «незалежність, ефективність та обов'язки суддів не є прерогативою чи привілеєм, наданим для задоволення власних інтересів суддів. Вона надається в інтересах верховенства права та осіб, які потребують та очікують неупередженого правосуддя. Незалежність суддів слід розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування права. Неупередженість та незалежність суддів є необхідними для гарантування рівності сторін перед судом» [11]. Тому дослідження незалежності і безсторонності суду у площині комплексної необхідності реалізації ідеї справедливості є нагальною необхідністю сьогодення.

Наукові дослідження аналізу незалежності та безсторонності суду проведені у працях Кальян О.С., Козаченко Ю.А., Коровойко О. І., Кучинської О. П., Пушкар С. І., Фідрі Ю. О., Чорної С. З., Циганюк Ю. В. та багатьох інших, але не вирішеною є проблема аналізу незалежності і безсторонності суду у площині комплексної необхідності реалізації ідеї справедливості.

Тому **метою** нашої статті є аналіз незалежності суду та його безсторонності у площині комплексної необхідності реалізації ідеї справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У п. 1.3. Європейської хартії про закон «Про ста-

тус суддів» для забезпечення незалежності та безсторонності суду передбачено, що «по кожному рішенню, що пов'язано з підбором, відбором, призначенням, просуванням по службі або закінченням перебування на посаді судді, Закон передбачає втручання спеціального органу. Цей орган за своєю природою повинен бути незалежним від виконавчої та законодавчої влади, в якому не менше половини тих, хто бере участь у засіданні, є суддями» [3]. Для утвердження цієї мети в Україні, згідно з приписами п. 7 ч. 1 ст. 131 Конституції України [5] передбачено функціонування Вищої ради правосуддя. Відповідно до пункту 9 ч. 1 ст. 3 у Законі «Про Вищу раду правосуддя»: «вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади...» [8].

Важливим є визначення понять «незалежність судді» та «незалежність суду». На думку Василевич М.В., поняття «незалежність судової влади», «незалежність судів», «незалежність та недоторканність суддів» є тісно взаємопов'язаними. Адже розглядати незалежність суддів поза поняттям незалежності судової влади та незалежності судів неможливо, оскільки не може бути залежної судової влади й незалежного судді. Незалежність суддів є легітимною тільки у процесуальній діяльності носіїв судової влади, при виконанні ними обов'язків щодо здійснення правосуддя і не виходить за цю сферу [1, с. 6].

У свою чергу, науковці визначають як посягання на незалежність суддів втручання у діяльність судових органів у вигляді впливу на суддю в будь-якій формі: прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді у засобах масової інформації до вирішення справи в зв'язку з її розглядом тощо з боку будь-якої особи з метою схилити суддю до вчинення чи не вчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення [1, с. 63]. Досягнення незалежності суддів можливе через об'єктивний розгляд загроз і усунення чинників, що призводять до такого втручання.

На основі практики подання суддями повідомлень про втручання у діяльність суддів, їх також можна класифікувати на зовнішні та внутрішні [6, с. 114]. З п. 2 постанови пленуму Вер-

ховного суду України «Про незалежність судової влади» впливають внутрішні форми втручання. До них належать впливи на суддю зсередини системи, непроцесуальні впливи, що чиняться іншими суддями, зокрема й тими, кому належать адміністративні посади в судах. Зокрема це встановлення контролю за здійсненням судочинства суддею, виклик його до вищестоящих судів та вимагання звітів чи пояснень про розгляд конкретних справ; витребування в судді будь-якої інформації чи довідок про хід чи перспективу розгляду справи, іншої інформації, яка може надаватись лише сторонам у справі та іншим особам, визначеним процесуальним законодавством, а також відомостей, які становлять таємницю нарадчої кімнати [7]. Проте, повідомлення суддів про внутрішнє втручання у їх діяльність щодо здійснення правосуддя є поодинокими випадками, приміром, у 2019 році до ВРП було подано лише одне таке повідомлення.

Виходячи із суб'єктних узагальнень, які здійсненні Вищою радою правосуддя, щодо втручання представників влади у діяльність суддів [9], не диференційованість на основі гілок влади, які їх представляють, можна припустити, що Вища рада правосуддя не вбачає різниці у такому втручанні. Однак, на нашу думку, однією із найсерйозніших загроз, що стосується професійної діяльності судді є впливи, які чиняться саме суддями щодо своїх колег. Проблема полягає в тому, що самі судді не зацікавлені повідомляти про випадки тиску чи втручання колег, оскільки діє кругова порука або самі судді не вбачають у них загроз своїй діяльності. Їм важливо мати можливість звернутися з власними проханнями до осіб, яким вони вже зробили «послугу» тому не дивно, що найменший фіксований вплив за оцінками самих суддів — це вплив їхніх колег.

Про тривожні факти щодо загроз на незалежність та безсторонність зокрема свідчить процедура обрання голів судів суддями місцевих судів, запроваджена на початку 2015 року, яка не демонструє своєї ефективності. Судді місцевих судів практично одноголосно і майже у всіх судах обрали тих же голів, щодо яких є сумніви у їх добросовісності в контексті їх приналежності до реалізації корупційних схем. Відповідно, ми можемо припустити, що в судах рівень корупції і взаємозалежності у корпусі суддів є надвисокими. Очевидно, що суддівському корпусу комфортно працювати на умовах неформальних суддівських практик. Тому важливо переглянути процедуру обрання голів суду, що має здійснюватись не за внутрішніми процедурами в судах, а, наприклад, Вищою радою правосуддя на основі конкурсного відбору.

На нашу думку, одна з найбільш завуальованих проблем, що впливає на незалежність та безсторонність суду – це підпорядкованість та кар'єрна залежність від своїх старших колег. Процедура затвердження суддів на суддівські посади потребує незалежного арбітра у вигляді комісії з провідних правників-науковців, незаангажованих в особистих інтересах щодо призначених осіб. Інакше отримана посада буде потребувати щонайменше вдячності та покірності до порад і вказівок своїх колег.

Звертає увагу той факт, що принципи незалежності та безсторонності ввійшли у юридичну термінологію і використовуються як поєднані терміни настільки, що не вбачається відмінностей у складових змісту цих понять. Такий висновок впливає шляхом аналізу численних міжнародно-правових актів. Відповідно до п. 11 Рекомендацій CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів «Незалежність суддів слід розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування права. Неупередженість та незалежність суддів є необхідними для гарантування рівності сторін перед судом» [11]. Статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод встановлено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [4]. Гарантії права на справедливий та безсторонній суд знайшли своє відображення і в нормах національного законодавства. Зокрема, у нормі статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом [10].

Також у міжнародних нормах та нормах національного законодавства зустрічаються два різні терміни: безсторонність та неупередженість суду. На основі етимологічного визначення поняття «безсторонній» його зміст пояснюється як такий, що складає думку про кого-, що-небудь або щось на підставі об'єктивних фактів, а не особистого почуття; неупереджений, справедливий [2, с. 71]. Цікаво, що «безсторонність» подається в контексті визначення поняття «байдужість», яке у свою чергу пояснюється як таке, що не звертає уваги на кого-, що-небудь, не виявляє зацікавлення, який не виявляє співчуття, нечутливе, не чує, яке не піддається жодному впливу, індивідуальному [2, с. 56]. Індиферентний – який не виявляє до кого-, чого-небудь зацікавлення; байдужий; який не діє; не шкідливий [2, с. 26]. Ці ж самі ознаки безсторонності властиві також поняттю «неупередже-

ність» – яке пояснюють як таке, що не має обманної, негативної, задалегідь сформованої думки упередження проти кого-, чого-небудь [12, с. 783]. Відповідно ми можемо вважати терміни безсторонності та неупередженість синонімами, що можуть використовуватись у рівній мірі.

У національних правових актах, що регламентують діяльність суду відсутнє нормативне визначення поняття «безсторонність». Розуміння його сутності впливає із рішень сформульованих Європейським судом з прав людини. Зокрема упередженість, в контексті п. 1 ст. 6 Конвенції, Європейський суд визначає як випадки «особистого переконання певного судді у конкретній справі», «особистих переконань та поведінки конкретного судді у справі» – Національний «суд має бути вільний від особистих упереджень і особистої зацікавленості в результаті справи», «жоден із членів суду не має проявляти будь-якої особистої прихильності або упередження». Відповідно, впливають дві вимоги щодо безсторонності суду, а саме: 1) суд має бути суб'єктивно вільний від упередження чи зацікавленості в результаті справи; 2) суд також має бути безсторонній із зовнішнього об'єктивного критерію, тобто має запропонувати достатньо гарантій для виключення будь-якого обґрунтованого сумніву стосовно його безсторонності.

Щоб задовольнити ці вимоги, суд повинен відповідати суб'єктивному і об'єктивному тесту: «Існування безсторонності для цілей статті 6 параграф 1 повинно визначатись згідно суб'єктивного тесту, тобто на підставі особистого переконання окремого судді в даній справі, і також згідно об'єктивного тесту, тобто встановлення, чи суддя має гарантії, достатні для виключення будь-якого законного сумніву стосовно безсторонності» (справа П'єрсак, А 53 параграф 30). Чіткого розподілу між суб'єктивним та об'єктивним критеріями не існує. Саме тому у справах, що стосуються спростування презумпції безсторонності суду на основі внутрішніх критеріїв, ключову роль відіграють саме зовнішні прояви безсторонності, оскільки вони повинні бути відображені відповідно до принципу «правосуддя не лише повинно здійснюватися, має бути видно, що воно здійснюється» [13], і тут основним критерієм виступає довіра, яку суди в демократичному суспільстві повинні викликати у громадськості. Тобто суспільство повинно розуміти, що відбулося звернення справедливості.

Видається достатнім прагнення сформулювати у державі незалежну судову владу. Втім існування незалежного суду не виключає емоційних реакцій судді стосовно справи. Де проходить розділ звичайних людських емоцій судді і його упередже-

ного ставлення? Суспільство потребує незалежного суду для досягнення ідеї справедливості, але чи насправді в інтересах суспільства індиферентний у своєму ставленні суддя? Відповідно постає ще одне важливе питання: чи може суддя у своїх рішеннях опиратися на емоції? Очевидно, що не повинен. Судді здійснюють правосуддя в ім'я закону та держави, задля утвердження загального блага. Вбачається, що на них не повинні впливати зворушливі історії та майбутні долі людей. У розгляді особистісних характеристик претендента на зайняття посади судді важливе домінування так званого «суддівського темпераменту». У його основі покладено раціональну зосередженість на законодавстві, коли суддя не дозволяє собі демонструвати емоційне сприйняття процесу. Однак, це тільки зовнішні прояви діяльності судді. Зазирнути углиб його свідомості і переконатися у його безсторонності є неможливим.

Водночас у суспільному сприйнятті прояви емоції суддів, у разі їх збігу із суспільними, дуже позитивно сприймаються. Громадяни возвеличують суддів, які рішуче захищають права скривджених, відкрито виявляють справедливе обурення жажливими злочинами. І навпаки, безсторонне, індиферентне ставлення до потерпілих у вирок, навіть якщо це в межах закону – обурює суспільство, викликає недовіру до судової гілки влади і претензії до влади загалом. Отже, ми спостерігаємо складність, а часом суперечливість у вимозі безсторонності до суддів: індиферентний, позбавлений емоцій, відповідно до правових принципів та суспільних ідеалів, у якому проявляється пристрасть до закону, пристрасть до справедливості, який відверто демонструє свою прихильність до несправедливо скривдженого чи слабшого. Таким чином, сильною стороною суб'єктивного підходу судді є можливість легкої взаємодії із суспільною думкою, достукатися до безпосереднього адресата – самої людини через її душевні переживання.

То чи слід вимагати від суддів придушувати всі емоції, чи навпаки – захочувати їх покладатися на свої почуття? Щоб відповісти на ці питання, нам потрібно глибше поринути у природу емоцій і з'ясувати значення емоції у прийнятті юридичних рішень.

Традиційне правове розуміння відводить суддівству роль суворо неемоційну і саме у відсутності емоційного підходу вбачають втілення принципу безсторонності, що дозволяє дотримуватися нейтралітету, законних повноважень та легітимності. Це логічно, оскільки в природі емоцій закладено безлад, імпульсивність, і тому вони є несумісними із законним здійсненням судових повноважень.

Незважаючи на ідеал безпристрасного судді, повсякденна для нього робота з оцінювання обов'язково передбачає емоції. Як правило, коли закон не категоричний, коли факти оспорюють – судді мають широкую свободу. На їхні рішення можуть впливати їхні почуття до сторони судового процесу. Свідомий і відповідний прояв емоцій може відіграти позитивну роль у судових справах, виконуючи роль компенсаторів у спірних ситуаціях.

Приборкання суддями власних емоцій не є підставою досягнення найвищої справедливості. Важливо, щоб вплив на рішення судді не чинився емоціями, які здатні загрожувати його об'єктивному погляду. Повсякчас опрацювання суддею самих фактів на основі матеріалів справи відбувається за посередництвом його уяви, і неможливе без емоційного забарвлення, адже людина – не машина, здатна лише на механічну обробку даних. Крім того, є багато норм, прийняття яких обумовлене необхідністю захистити людей саме від негативних емоцій, що є результатами певних дій, наприклад, сечовипускання або мастурбування в публічних місцях, резонансні ДТП, здійснені в нетверезому стані, багатоженство та тому подібне. Щоб краще зрозуміти обставини, суддя включає власні емоції і таким чином звертається до моральних уявлень, ставить себе на місце вимушеного очевидця. Якщо закон є вираженням моральних проблем – то емоції дозволяють зіграти корисну роль в оцінці цих проблем, і суддя повинен навчитися користуватися підказками моральних засад суспільства, на основі яких він вирішує справу.

Окрім емоцій, що безпосередньо впливають на безсторонність рішень суддів, у науковій літературі розглядають детермінантами вироку ідеологію сповідання судді, його етнічне походження, стать судді і вік. Зокрема, вплив на неупередженість суддів особистісних ціннісних орієнтирів та досвіду, неодноразово викликали занепокоєння і сумніви у різних суспільних групах і державах. Ці припущення зрештою знайшли своє підтвердження в наукових працях, починаючи з 20-го століття. Так, наприклад, у сфері господарських правовідносин припускалося, що за походженням і вихованням судді перш за все розуміли цінності та цілі роботодавців, ніж робітників та профспілок [16].

На сьогодні актуальними є дослідження що проводяться на перетині індивідуальних характеристик судді: як от стать і раса, етнічна приналежність, клас і сексуальність у перетині з гендером. Ці перехресні ідентичності часто асоціюються з певними стереотипами у здійсненні правосуддя, які знаходять свої підтвердження у фактах. Напри-

клад, було виявлено, що судді-жінки, які належать до меншин, частіше, ніж білі жінки, чоловіки з меншини або білі чоловіки, підтримують позицію підсудного у кримінальних справах [15].

Науковці виокремлюють певні підходи на основі характерних особливостей рішень суддів-жінок і чоловіків. Чоловіки і жінки розвивають різні світогляди і набувають різний досвід диференційовано у контексті взаємозв'язку із суспільством. Судді чоловіки та жінки розрізняються за способом бачення сутності питання, яке розглядає суд, а також у тому, яке по ньому прийняти рішення. У цьому випадку велика ймовірність відмінностей у рішеннях практично щодо всіх галузей права. Деякі підходи свідчать, що гендер судді має значення лише в окремих галузях права, в яких здійснюється судочинство [14].

Гендерні відмінності можуть проявлятися у певних видах здійснення правосуддя, зокрема тих, що стосуються вирішення жіночих проблем, як от сексуальна дискримінація або сексуальні домагання. Тобто, існує ймовірність, що жінки-судді будуть підтримувати жінок-учасників судового процесу у справах, де жінка виступає жертвою сімейного насилля, також жінки-судді будуть підтримувати жінок, які мають дітей під своєю опікою. Однак, логіка цих відмінностей базується не на тому, що жінки-судді відстоюють свою стать як певний клас. Визначальним тут буде те, що жінки-судді володіють інформацією, яка є невідомою для їхніх колег-чоловіків. Вона споріднює їх із спільним досвідом жінок-сторін судового процесу, як от цінність дитини, для матері (якими можуть бути самі жінки судді).

На нашу думку, вищенаведені дослідження хоча і показують відмінності у винесені рішень суддями жінками і чоловіками, однак вони не є виключними щодо забезпечення безсторонності у розгляді справ у суддівстві, оскільки, як бачимо, проблема полягає не стільки в гендері суддів, а у їх особистому досвіді, емоційному забарвленні, якого, як ми з'ясували, не уникнути, у собі мислення і бачення кінцевого результату, які визначально є різними у чоловіків і жінок. Судді проходять однакову професійну підготовку, влаштовуються на роботу за допомогою тих самих процедур, однак вони розвиваються у певному оточенні, яке неминуче впливає на їх поведінку. Таким чином, існуючий зв'язок між статтю судді і вироком не впливають на принцип безсторонності у здійсненні правосуддя.

Таким чином, судова незалежність є засобом, за допомогою якого судді забезпечують безсторонність судового процесу на основі рівності

всіх суб'єктів – учасників процесу. Відповідно умовою утвердження справедливості є досягнення незалежної судової влади, коли в умовах відсутності внутрішнього і зовнішнього впливу судді мають можливість безсторонньо здійснювати правосуддя. На нашу думку, не зважаючи на думку самих суддів щодо категорій тиску на їх діяльність, однією із найбільших небезпек утвердженню незалежності і безсторонності суду є саме внутрішні непроцесуальні впливи на суддів їхніми колегами та ієрархічна підпорядкованість. Віднесення до категорії «проблемних» відбувається з причини замовчування цього втручання самими суддями. Не визнаючи цю проблему – відкидається можливість її виправити, утверджується недовіра до суду з боку суспільства. Можливими шляхами подолання цієї загрози є досвід європейських держав, коли судді в кар'єрному просуванні є незалежними від волі своїх колег, а береться до уваги тільки їх бездоганна робота і стаж суддівства.

На нашу думку, судова незалежність відповідає як інституційним забезпеченням діяльності судді, так і стану його душі, емоціям, пережитому досвіду. Якщо перше стосується окреслення відносин між судовою владою та іншими гілками, друге безпосередньо забезпечує неупередженість судді, звільняючи від впливу його самого.

Висновок. Незалежність і безсторонність судів не є тотожними поняттями, але нерозривно між собою пов'язані, оскільки залежний суд не може бути безстороннім, так само як незалежний суд бути упередженим. Показником незалежності і безсторонності є звершення справедливості. Безсторонність включає емоційне навантаження і звільнитися від нього означало б звільнення від правосвідомості. Хоча історично суддівство вважається неемоційним видом діяльності, і використання правових норм виключають почуття та емоції. Однак, емоції притаманні природній поведінці людини і вбудовані у соціальну взаємодію. Емоції сприяють досягненню кращих результатів та покращують довіру суспільства, оскільки забарвлюють, підкреслюють втілення ідеалів справедливості. Важливою є їх спроможність

регулювати правову поведінку людей на основі емоційно-психологічних механізмів. Вони виступають у ролі своєрідного компенсатора у спірних ситуаціях, і є компонентом правосвідомості. До таких емоційних відчуттів і переживань можна віднести впевненість у справедливості винесення судового рішення та його сприятливому впливу в суспільних інтересах.

Саме тому судді повинні усвідомлювати свою емоційність та її здатність здійснювати вплив на їх рішення. Вони повинні безперервно вчитися керувати нею та взаємодіяти зі своїми реакціями на емоційні подразники. Тривожні чи неприємні емоційні реакції є неминучими. Система правосуддя є процесом взаємодії людей, і емоції є їх реальністю. Буде конструктивним їх визнання і віднесення емоційної складової до елементу правосвідомості. Однак, ми не вважаємо, що судові рішення повинні ґрунтуватися на «почуттях» – ми вважаємо, що за деяких обставин почуття судді щодо учасників судового процесу можуть підштовхнути його до одного напрямку чи до іншого. Це може бути добре чи погано, але це реальність. Тому судову емоційність необхідно поставити в жорсткі рамки, керовані розумом, та не виходити за рамки законів. Вона не повинна бути наповнена ворожістю, ненавистю, упередженістю або забобонами. Тож безсторонність суду має означати його діяльність виключно на основі чинного законодавства, враховуючи принцип верховенства права, на підставі професійних знань і власної правосвідомості, виключаючи будь-який сторонній вплив і підконтрольність задля утвердження ідеалів справедливості.

Твердження про вплив гендерної належності судді на винесення рішення піддається критиці, оскільки вважається, що не стать є вирішальною умовою і впливає на безсторонність суду, а життєвий досвід. Очевидно він є різним у різних соціальних групах. Формування суддівського корпусу з представників різних суспільних прошарків не є самоціллю суддівської системи. Однак важливо, щоб суд відображав інтереси різних груп, що буде сприяти породженню довіри суспільства у можливість досягнення справедливості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Василевич М. В. Конституційно-правові гарантії незалежності судової влади: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Нац. акад. внутр. справ. Київ. 2010. 16 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
3. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236 (дата звернення 02.12.2022 р.)
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата доступу 31.09.2022)

5. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp/page> (дата звернення 20.12.2022 р.)
6. Косткіна Ю.О. Правовий статус Вищої ради правосуддя: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта. 2019. 268 с.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 року № 8 «Про незалежність судової влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text> (дата звернення 20.12.2022)
8. Про Вищу раду правосуддя : Закон від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення 20.12.2022 р.)
9. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2020 рік. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 5 серпня 2021 року № 1797/0/15-21. Київ. 2021. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_0.pdf (дата звернення 20.12.2022)
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення 29.11.2022 р.)
11. Рекомендації CM/Res (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки: Міжнародний документ від 17.11.2010 року № (2010) .URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38 (дата звернення 20.12.2022)
12. Словник української мови: в 11 томах. За ред. В. Т. Бусел. Київ, 1973 Т. 4. 840 с.
13. Справа «Михайлова проти України» (Заява № 10644/08). Європейський суд з прав людини. Четверта секція. Рішення. 06.06.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d28#Text (дата звернення 29.11.2022 р.)
14. Boyd C. L., Epstein, L., & Martin, A. D. Untangling the causal effects of sex on judging. *American Journal of Political Science*. 2010, No. 54 Vol. 2. P. 389–411.
15. Collins, T., Moyer, L. Gender, race, and intersectionality on the federal appellate bench. *Political Research Quarterly*. 2008., No. 61 Vol. 2. P. 219–227. URL: https://www.researchgate.net/publication/240724499_Gender_Race_and_Intersectionality_on_the_Federal_Appellate_Bench (дата звернення 29.11.2022 р.)
16. Scrutton T. E. The Work of the Commercial Courts. *The Cambridge Law Journal*. 1921. P. 6–20.

УДК 342.565.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.27>

Паскар Аурика Лазорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0002-0765-1143

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

LEGAL BASES OF IMPLEMENTING DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

У статті розглянуті правові аспекти виконання рішень Конституційного Суду України. Автор детально аналізує законодавчі засади, теоретичні розробки та судову практику у цій сфері, розкриваючи ключові аспекти їхньої реалізації та важливість для правового середовища. Стаття висвітлює теоретичні та практичні особливості виконання рішень Конституційного Суду України та акцентує увагу на проблемах, які можуть виникнути у зв'язку з цим. Автор пропонує можливі шляхи вдосконалення цього процесу з метою підвищення його ефективності. Зроблені у ході дослідження висновки висвітлюють стратегічне значення ефективною реалізації рішень Конституційного Суду України для забезпечення правової стабільності та довіри до правосуддя в країні. Автором визначаються проблемні аспекти, такі як недосконалість правового регулювання, невизначеність суб'єктів виконання та відсутність ефективного механізму, які вимагають уважного розгляду та системного вирішення. Підкреслюється важливість конституційної легітимності рішень та їх ролі в забезпеченні законності та верховенства права. Зазначається, що невиконання рішень може підірвати авторитет правової системи та загрожувати ефективності конституційного контролю. Звертається увага на важливість подальших зусиль у вдосконаленні законодавства та механізмів виконання рішень, які визначають успішний шлях розвитку правової системи. Результати дослідження важливі для розуміння ефективності системи правосуддя в Україні та сприяють подальшій дискусії щодо удосконалення правового регулювання виконання рішень Конституційного Суду з метою забезпечення стабільності та правової визначеності в країні.

Ключові слова: Конституційний Суд України, рішення Конституційного Суду України, виконання рішень Конституційного Суду України, обов'язкова сила рішень Конституційного Суду України, конституційна юрисдикція.

The article delves into the legal intricacies surrounding the execution of decisions by the Constitutional Court of Ukraine. The author conducts an analysis of the legislative foundations and legal conclusions reached by the Constitutional Court of Ukraine in connection with the enforcement of its decisions, particularly within the context of their impact on the legal framework in Ukraine. Key aspects of their implementation and their significance for the legal milieu are elucidated. The article accentuates the role of the principle of mandatory compliance with decisions and findings of the Constitutional Court of Ukraine. Theoretical and practical nuances of executing decisions of the Constitutional Court of Ukraine, as well as potential sanctions for non-compliance, are thoroughly examined. The article spotlights challenges that may arise during the execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, scrutinizes scholarly contributions in this domain, and proposes potential avenues for refining this process to enhance its efficacy. The conclusions drawn from the research underscore the strategic importance of effectively implementing decisions by the Constitutional Court of Ukraine to ensure legal stability and instill trust in the justice system within the country. Crucial aspects such as problem analysis, the ambiguity of execution subjects, and the lack of an effective mechanism are identified, necessitating careful consideration and systematic resolution. The significance of the constitutional legitimacy of decisions and their role in upholding the rule of law and stability in the legal milieu is emphasized. Attention is drawn to the importance of ongoing efforts to improve legislation and mechanisms for executing decisions, which chart a successful course for the development of the legal system. The research findings are pivotal for comprehending the effectiveness of the judicial system in Ukraine and contribute to ongoing discussions on refining the legal framework governing the execution of decisions by the Constitutional Court to ensure stability and legal certainty within the country.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, mandatory force of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, constitutional jurisdiction.

Конституційні принципи поділу влади та незалежності судової системи є однією з гарантій належного захисту прав, свобод та інтересів особи. Однак дані конституційні засади втрачають свою дієвість і актуальність у разі невиконання судових рішень. У перспективі невиконання або неналежне виконання рішень судів зумовлює підрив довіри до судової влади та правової системи в цілому. Ці твердження є актуальними для судів усіх рівнів, як загальної, так і конституційної юрисдикції. З огляду на це **метою даного дослідження** є проаналізувати та критично оцінити законодавчі положення та теоретичні розробки щодо виконання рішень Конституційного Суду України з метою виявлення викликів та розроблення пропозицій щодо їх подолання.

Конституційний Суд України є незалежним, самостійним органом з виключними конституційними повноваженнями, діяльність якого спрямована на здійснення конституційного контролю задля забезпечення верховенства Конституції України. Правові основи діяльності та функціонування Конституційного Суду України встановлені як на рівні Конституції України, так і спеціального закону – «Про Конституційний Суд України».

Згідно конституційним приписам, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження [1, ч. 1 ст. 147]. Законом України «Про Конституційний Суд України» [2] визначаються особливості організації і діяльності даного суду, порядок і підстави звернення до нього, порядок розгляду справ та процедуру виконання його рішень.

Рішення та висновки Конституційного Суду України, як результат і підсумок здійснення конституційного судочинства, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені [1, ст. 151-2]. Більше того, обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків законодавець відзначає як одну із засад діяльності даного суду [2, ст. 2]. У цьому контексті науковцями відмічається, що найважливішою з проблем у практичному здійсненні повноважень Конституційного Суду України є виконання його рішень, без вирішення якої не можна говорити не лише про гарантування верховенства Конституції України, принципу поділу влади, а й про наявність судової влади як такої [3, с. 70]. Також звертається увага на те, що проблеми реалізації актів Конституційного Суду України пов'язані з правовою природою таких актів, невизначеністю суб'єктів, які мають виконувати рішення, відсутністю налагодженого механізму виконання та контро-

лю за виконанням, а також притягнення винних до відповідальності. Відсутність чітких механізмів виконання і контролю може сприяти ігноруванню таких рішень та загрожувати ефективності правосуддя в цілому. З приводу цього висловлена думка, що вирішення даної проблеми вбачається у зміні декларативного характеру норм, що передбачають виконання рішень даного суду, на зобов'язальний, а також покладення обов'язків контролю за виконанням відповідних рішень на суд конституційної юрисдикції [4, с. 101].

Зміст принципу обов'язковості судових рішень Конституційного Суду України обумовлений загальними вимогами та особливостями судових рішень в цілому. Судове рішення є владним приписом та основним актом реалізації судової влади. У той же час, метою судового рішення є не тільки вирішення певного спору через надання сторонам юридичної визначеності, але часто також установлення судової практики, яка може попередити виникнення інших спорів та забезпечити суспільну гармонію [5, п. 7]. Судове рішення, крім того, що вирішує конкретний спір між сторонами, дійсно може мати ширший соціальний контекст і значення. Передусім, воно встановлює правові норми і принципи, які слід дотримуватися у подібних справах. Це робить юридичну систему більш передбачуваною і допомагає суб'єктам розуміти їхні права та обов'язки.

Згідно правовим висновкам Консультативної ради європейських суддів виконання судових рішень в цілому і Конституційного Суду України зокрема, обумовлено тим, що будь-який припис, що міститься в судовому рішенні або виданий на його підставі, повинен бути викладений чіткою й недвозначною мовою так, щоб його можна було ввести в дію, виконати [5, п. 53]. Чітке та точне формулювання законів є основою для їхньої правильної інтерпретації та ефективної реалізації в суспільстві.

Обов'язкова сила рішень Конституційного Суду України обумовлює їх належне та своєчасне виконання, яке виступає важливою передумовою для підтримання правового порядку, демократії та захисту прав і свобод громадян у сучасному суспільстві. Рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не вимагають підтвердження зі сторони будь-яких органів державної влади [6, п. 4]. Відмова виконувати його рішення або будь-які зволікання з виконанням чи неналежне виконання може зумовити порушення прав і свобод людини та ставити під загрозу демократичні цінності. Конституційний суд грає ключову роль у забезпеченні виконання основних принципів і цінностей, закріплених у Конституції.

Обов'язковість судового рішення значиться серед основних конституційних засад правосуддя [1, ст. 129] та відображає ключову характеристику судових рішень в цілому. Невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом [8, п. 3]. Оскільки рішення судів різних юрисдикцій мають свої специфічні особливості, правова система держави передбачає специфічні порядки та механізми їх виконання. Специфіка виконання рішень Конституційного Суду України також обумовлена іншими ознаками їм притаманними – акти даного суду мають підконституційний характер, вони визначають напрями право встановлення для законодавця, не можуть замінювати закони та мають привілейований статус, оскільки передбачають вимоги до органів державної влади [9, с. 35–36].

Обов'язковість виконання рішень Конституційного Суду України закріплена на рівні основного закону держави, який визначає, що «рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені» (ст. 151-2 Конституції України). Властивості обов'язковості, остаточності та неможливості оскарження ухвалених Конституційним Судом України актів за наслідками розгляду справ пов'язані з виключними повноваженнями органу конституційної юрисдикції [10, п. 2]. Саме ці властивості рішень Конституційного Суду України роблять їх винятковими та важливими у системі правового регулювання.

Положення статті 151-2 Конституції України про те, що рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені були предметом конституційного подання щодо їх офіційного тлумачення. Було порушено питання про те, які саме рішення не підлягають оскарженню: будь-які рішення, що він приймає на своїх засіданнях; чи лише рішення з питань, пов'язаних із здійсненням конституційного провадження за наслідками розгляду справ за конституційними поданнями, конституційними зверненнями та конституційними скаргами. У відповідь на дане питання відмічається, що всі рішення незалежно від їх юридичної форми, ухвалені з питань виключних конституційних повноважень даного суду, не можуть бути оскаржені [10, п. 1]. Така позиція пояснюється особливим конституційним статусом самого Конституційного Суду України, природою його рішень і надзвичайною важливістю виконання функцій та завдань, пов'язаних із забезпеченням верховенства Конституції України.

Щодо самого порядку виконання рішень Конституційного Суду України законодавець встановлює, що даний суд у своїх рішеннях чи висновках може встановити спосіб, порядок та строки їх виконання. Також Конституційний Суд України вправі зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення або додержанням висновку і вимагати від даних органів письмове підтвердження цього [2, ст. 97]. Так, у разі необхідності у рішеннях, висновках даного суду можуть бути визначені додаткові заходи, пов'язані з порядком їх виконання, звернена увага на терміновість чи обов'язки щодо його забезпечення. При цьому незалежно від того, чи вказано у рішенні даного суду конкретний порядок виконання його висновку, державні органи мають зобов'язання виконувати цей висновок виключно відповідно до норм Конституції та законів України, дотримуючись своїх повноважень та встановлених процедур [6, п. 3]. Дані положення підкреслюють важливість додержання принципу законності у виконанні рішень Конституційного Суду України. Забезпечення відповідності дій державних органів Конституції та законам є гарантією забезпечення виконання рішень даного суду, ключовим елементом для збереження правової стабільності та довіри до юридичної системи.

У контексті розгляду питань щодо виконання рішень Конституційного Суду України слід звернути увагу на те, що в силу своєї правової природи вони підлягають виконанню без потреби прийняття додаткових актів. Вони мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади. З приводу даного питання відмічається, що загальнообов'язковість рішень Конституційного Суду України обумовлена положеннями статті 152-2 Конституції України, в силу яких ці рішення набувають характеру *erga omnes*. Це загальний аспект чинності актів конституційного судочинства. Він гарантує нормативний характер Конституції, яка накладає зобов'язання на органи державної влади, в тому числі на органи судової влади [11, с. 68]. З огляду на це, Конституційний Суд України не просто констатує неконституційність правового акта, а своїм рішенням визнає їх недійсними – іншими словами, відповідні правові акти втрачають чинність з моменту прийняття даним судом відповідного рішення.

Додатковою гарантією своєчасного та належного виконання рішень Конституційного суду України є те, що на законодавчому рівні закріплено відповідальність за такі дії. Так, положення

закону України «Про Конституційний Суд України» передбачають, що невиконання рішень даного суду, недодержання його висновків або створення перешкод у цьому обумовлено притягненням до відповідальності згідно із законом (ст. 98). Необхідність виконання рішень Конституційного Суду України та встановлення на законодавчому рівні юридичних гарантій їх успішного виконання є запорукою належного функціонування самої держави.

Правове регулювання окремих питань виконання рішень та додержання висновків Конституційного Суду України здійснено у Регламенті даного суду. Зокрема зазначено, що моніторинг стану виконання рішень та додержання його висновків здійснюється самим Конституційним судом України. За наслідками моніторингу стану виконання рішень та додержання своїх висновків Конституційний Суд України може вирішувати питання, пов'язані з їх невиконанням та недодержанням. У зв'язку з цим передбачена можливість звернення з письмовим запитом до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб з метою отримання інформації, відповіді на запитання або роз'яснення про дії (заходи), спрямовані на виконання рішень та додержання висновків Конституційного Суду України. У разі якщо отримана інформація свідчить про невиконання рішень, недодержання висновків вирішується питання про вжиття заходів щодо притягнення посадових осіб до кримінальної відповідальності за умисне невиконання ними цих рішень [12]. Така форма реагування є особливо важливою з огляду на забезпечення ефективності та авторитету юридичної системи. Це також служить запобіганню можливому беззаконному поведженню посадових осіб та сприяє створенню ефективної системи правосуддя, де рішення суду мають справжню силу і вагу.

Враховуючи специфіку рішень та висновків Конституційного Суду України варто звернути

увагу на те, що їх виконання та додержання повинно забезпечуватись головним чином конституційними гарантіями та статусом даного суду. У цьому контексті слушним є твердження про те, що виконання судових рішень в значній мірі залежить від іміджу суду в суспільстві, його авторитету та поваги, яку демонструють інші установи та органи влади. Чим більше суспільство знає про суд, тим більше воно слідує рішенням суду і не буде терпіти бездіяльності з боку виконавчої влади щодо їх виконання [13, с. 5]. З цих міркувань, високий статус та повага суду в суспільстві можуть сприяти більш ефективному виконанню його рішень і зміцнити правовий порядок.

Отже, ефективна реалізація рішень Конституційного Суду України має стратегічне значення для забезпечення правової стабільності та підтримання довіри до правосуддя в країні. Правова невизначеність, нечітке окреслення кола суб'єктів виконання, відсутність ефективного механізму та відповідальності створюють серйозні виклики, які вимагають системного вирішення.

Важливість правильного виконання рішень Конституційного Суду України полягає не лише в їх конституційній легітимності, але й у підтримці верховенства права та стабільності правового середовища. Забезпечення верховенства права через виконання рішень даного суду є важливою передумовою для зміцнення довіри громадян до системи правосуддя та підтримки конституційних цінностей.

Подальші зусилля в напрямку вдосконалення законодавства та зміцнення механізмів виконання рішень Конституційного Суду України повинні бути направлені на створення ефективного та прозорого механізму їх виконання, що враховує конституційні принципи та гарантує відповідальність за невиконання. Такий підхід буде сприяти не лише правовій стабільності, але й зміцненню легітимності та підвищенню авторитету правосуддя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР : Редакція від 01.01.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017. № 2136-VIII : Редакція від 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
3. Белов Д.М., Мишанич К.С., Проблеми виконання рішень Конституційного Суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 30. Том 1. С. 70–74.
4. Ромців О.І., Проблеми реалізації рішень Конституційного Суду України. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 12. С. 97–102. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.18>
5. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку

виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00#Text>

7. Справа «Горнсбі проти Греції» (Case of Hornsby v. Greece). Заява 18357/91. Рішення від 19.03.1997. https://zakon.rada.gov.ua/laws-/show/980_079#Text

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text>

9. Селіванов А. Проблемні аспекти законотворчого процесу та їх відображення в рішеннях Конституційного Суду України. *Право України*. 2004. № 9. С. 35–36.

10. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 151-2 Конституції України від 2 грудня 2019 року № 11-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text>

11. Савчин М. Юридична сила рішень Конституційного Суду України та їх імплементація в адміністративному судочинстві. Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві : зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 31 лип. 2020 р.). Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2020. С. 65–71.

12. Постанова Конституційного Суду України про Регламент Конституційного Суду України від 22.02.2018 № 1-пс/2018. Редакція від 12.09.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#Text>

13. Gunars Kütris. Authority of the Constitutional Court as the precondition of execution of the decisions. Execution of the decisions of Constitutional Courts: a cornerstone of the process of implementation of Constitutional Justice. 2008. 8 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?-pdffile=CDLJU\(2008\)028-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?-pdffile=CDLJU(2008)028-e)

УДК 342.228+342.7

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.28>

Патерило Ірина Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара
ORCID ID: 0000-0002-3943-2906

Грабильникова Олена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара
ORCID ID: 0000-0001-5523-6254

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ РЕКЛАМНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВІДХОДІВ

PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF ADVERTISING LEGISLATION IN THE FIELD OF HAZARDOUS WASTE

Наукова стаття присвячена особливостям адміністративної відповідальності за порушення рекламного законодавства у сфері небезпечних відходів. Акцентовано увагу, що адміністративне законодавство України з питань застосування адміністративної відповідальності за порушення рекламного законодавства у сфері небезпечних відходів, вимагає суттєвого вдосконалення, оновлення та проведення його змістовної кодифікації з наступним прийняттям нового Кодексу про адміністративні правопорушення, в якому б вже чітко визначалися усі аспекти адміністративної відповідальності не лише фізичних, але й юридичних осіб.

Для того, щоб глибше усвідомити справжню роль та призначення адміністративної відповідальності у сфері небезпечних відходів у механізмі адміністративно-правового забезпечення рекламних послуг, необхідно декілька слів приділити її функціям. У функціях відповідальності відображаються основні її напрямки та характер впливу на суспільні відносини, та їх учасників. Саме у функціях відповідальності у сфері небезпечних відходів знаходять свою реалізацію, практичне втілення її завдання, тобто функції показують яким саме чином забезпечується виконання намічених обсягів роботи, досягнення бажаних результатів.

Доведено, що законодавство про рекламу у сфері небезпечних відходів передбачає в якості суб'єктів адміністративної відповідальності не лише фізичних, але й юридичних осіб, і дозволяє застосовувати штраф як адміністративне стягнення як до перших, так і до других. Слід відзначити, що питання адміністративної відповідальності юридичних осіб вже давно назріло і вимагає конструктивного вирішення, адже про її фактичну наявність свідчить не тільки закон «Про рекламу», але й цілий рід інших нормативно-правових актів. У зв'язку із цим вдосконалення, перш за все, вимагає основний нормативно-правовий акт з питань врегулювання адміністративної відповідальності в нашій державі – це КУпАП, який не визнає юридичну особу суб'єктом адміністративної відповідальності. Така відмінність положень спеціальних законів, в яких юридичні особи, судячи з усього, визнаються суб'єктами адміністративної відповідальності, від положень КУпАП, в яких такими визнаються лише фізичні особи, може викликати суттєві ускладнення і розбіжності діях у компетентних органів в процесі визначення винних у скоєнні правопорушення (правопорушень) осіб та призначення їм покарання.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративно-правові засади, захист прав споживачів, небезпечні відходи, реклама.

The scientific article is devoted to the peculiarities of administrative responsibility for violation of advertising legislation in the field of hazardous waste. Attention was drawn to the fact that the administrative legislation of Ukraine on the application of administrative liability for violations of advertising legislation in the field of hazardous waste requires significant improvement, updating and meaningful codification, followed by the adoption of a new Code of Administrative Offenses, which would already clearly define all aspects of administrative liability not only individuals, but also legal entities.

In order to gain a deeper understanding of the true role and purpose of administrative responsibility in the field of hazardous waste in the mechanism of administrative and legal provision of advertising services, it is necessary to say a few words about its functions. The functions of responsibility reflect its main directions and the nature of its impact on social relations and their participants. It is in the functions of responsibility in the field of hazardous waste that they find their implementation,

the practical embodiment of its task, that is, the functions show how exactly the fulfillment of the planned work scopes and the achievement of the desired results are ensured.

It has been proven that the legislation on advertising in the field of hazardous waste envisages as subjects of administrative responsibility not only individuals, but also legal entities, and allows the application of a fine as an administrative penalty to both the former and the latter. It should be noted that the issue of administrative liability of legal entities has been overdue for a long time and requires a constructive solution, because its actual existence is evidenced not only by the Law "On Advertising", but also by a number of other normative legal acts. In this regard, improvement is required, first of all, by the main normative legal act on the regulation of administrative responsibility in our country – this is the Code of Civil Procedure, which does not recognize a legal entity as a subject of administrative responsibility. Such a difference between the provisions of special laws, in which legal entities, apparently, are recognized as subjects of administrative responsibility, from the provisions of the Code of Administrative Offenses, in which only natural persons are recognized as such, can cause significant complications and discrepancies in the actions of competent authorities in the process of determining those guilty of committing offense (offences) of persons and their punishment.

Key words: *administrative responsibility, administrative and legal principles, consumer rights protection, hazardous waste, advertising.*

Постановка проблеми. В Україні, як і у будь-якій сучасній демократичній, правовій державі, однією із ключових гарантій прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, прав і законних інтересів колективних суб'єктів, держави і суспільства в цілому є наявність юридичної відповідальності, яка являє собою специфічний засіб управління суспільними процесами та відносинами. Як і усі інші державно-владні засоби управління суспільством юридична відповідальність має своєю кінцевою метою забезпечення стабільного та безпечного функціонування і розвитку держави, та суспільства через ствердження у їхньому середовищі режиму законності та підтримку правопорядку. Втім форми і методи (способи) юридичної відповідальності суттєво відрізняються від інших засобів управління суспільними відносинами та процесами, і в першу чергу в силу свого доволі суворого та жорсткого характеру.

Прагнучи всебічно підійти до питання юридичного гарантування та забезпечення прав і законних інтересів осіб (як індивідуальних, так і колективних), держава встановлює юридичну відповідальність за порушення законності в усіх найбільш важливих сферах суспільного життя, в тому числі й у сфері реклами. Саме про останню, а точніше про такий її різновид як адміністративна відповідальність, і йтиметься у даному підрозділі нашого дослідження.

Аналіз дослідження. Не можна не відзначити той факт, що проблематика юридичної відповідальності як в цілому, у загально-правовому контексті, так і в окремих сферах суспільних відносин та з позиції окремих галузей права, досліджувалася цілою низкою правників, зокрема такими як: С. С. Алексєєв, О. Ф. Скакун, В. С. Нерсисянц, М. І. Матузов, О. В. Малько, М. Н. Марченко,

М. В. Цвік, В. В. Копейчиков, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова, В. В. Лазарєв, К. Г. Волинка та ін. У контексті адміністративного права юридичну відповідальність розглядали: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Д. М. Павлов, Т. О. Коломоєць, О. В. Кузьменко, В. К. Колпаков, С. В. Ківалов, Б. М. Габрічідзе, Д. М. Бахрах та ін. Безпосередню увагу адміністративній відповідальності за порушення рекламного законодавства у своїх працях присвячували увагу А. В. Стрельников, З. В. Кузнецова, М. С. Потапенко, Р. М. Лисецький, Ю. В. Найдеров, Н. В. Пак. Втім, віддаючи належне науковому доробку з приводу означеної проблеми цих та інших правознавців, слід зазначити, що багатогранність юридичної відповідальності, а також широке коло та специфіка сфер суспільних відносин, в яких її застосовують, дозволяє говорити про те, що ціла низка важливих аспектів даного проблемного питання все ще являються доволі актуальними та вимагають більш змістовного вивчення. Для того, щоб більш чітко усвідомити як саме, яким чином адміністративна відповідальність, будучи елементом механізму адміністративно-правового забезпечення рекламної діяльності у сфері небезпечних відходів, гарантує законність останньої та дотримання правопорядку у сфері реклами, спершу слід поглянути на сутність юридичної відповідальності у сфері небезпечних відходів як такої.

Мета дослідження полягає у розкритті особливості адміністративної відповідальності за порушення рекламного законодавства у сфері небезпечних відходів.

Виклад основного матеріалу. За своєю природою юридична відповідальність – це суто соціальне явище, тобто її виникнення і розвиток нерозривно пов'язані із виникненням і розвитком

людини, при чому не як біологічної, а як соціальної істоти. Точно сказати, коли виникла відповідальність як певний фактор, умова суспільного життя важко сказати, втім можемо припустити, що певні її (відповідальності) зародки почали складатися у той період, коли люди почали розуміти необхідність об'єднання зусиль задля досягнення певних спільних цілей, коли усвідомили, що колективне існування несе у собі цілу низку переваг, і не лише збільшує шанси на виживання, але й дозволяє значно полегшити та покращити умови життя. Процес згуртування, людей, їх об'єднання у певні соціальні групи обумовив появу соціальних правил, за якими жили члени тієї чи іншої спільноти, а також засобів впливу на тих із них, хто ці правила порушував. Отже, соціальна відповідальність виникла на певному історичному розвитку людства як необхідність, обумовлена потребою забезпечувати виконання правил співжиття, встановлених у певній соціальній спільноті, її членами. З цього приводу досить влучно зазначає В. К. Гришук, що відповідальність – це соціальна необхідність, що виникла як засіб узгодження поведінки людини із системою суспільних відносин як сфера меж, рамок необхідної поведінки людини, вимог суспільства (чи класу) до індивіда, як невідворотність надавати звіт за свою поведінку перед особою чи організацією, які мають право закликати до звіту [1, с. 36].

Законодавчо адміністративна відповідальність закріплена у законі «Про рекламу» [2], Кодексі України про адміністративні правопорушення [3], законах «Про захист від недобросовісної конкуренції» [4] та «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 № 3759-ХІІ [5], а також у деяких інших нормативно-правових актах. Втім основним нормативно-правовим документом тут, все ж таки, є перший, тобто закон «Про рекламу», в якому закріплено, що особи, винні у порушенні законодавства про рекламу, несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність відповідно до закону [6]. Вважаємо за потрібне зауважити на тому, що хоча ми і розглядаємо адміністративну відповідальність за порушення рекламного законодавства, переважно у негативному (ретроспективному) контексті, втім закон «Про рекламу», на нашу думку є яскравим прикладом того, як у нормативно-правових актах відображається юридична відповідальність у позитивному аспекті. З нашої точки зору про це красно свідчать закріплені у законі вже згадувані нами принципи реклами та заборони щодо її змісту. Тобто встановлюючи у законі що реклама не повинна міс-

тити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності; що у рекламі забороняється: поширювати інформацію щодо товарів, виробництво, обіг чи ввезення на митну територію України яких заборонено законом; вміщувати твердження, які є дискримінаційними за ознаками походження людини, її соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовними ознаками, родом і характером занять, місцем проживання, а також такі, що дискредитують товари інших осіб; подавати відомості або закликати до дій, які можуть спричинити порушення законодавства, завдають чи можуть завдати шкоди здоров'ю або життю людей та/чи довкіллю, а також спонукають до нехтування засобами безпеки; використовувати засоби і технології, які діють на підсвідомість споживачів реклами; наводити твердження, дискримінаційні щодо осіб, які не користуються рекламованим товаром [6] тощо, держава таким чином звертає увагу суб'єктів, які працюють у сфері рекламних послуг на те, що певні аспекти їх діяльності, в силу її специфіки, вимагають від них особливої уваги та дуже відповідального ставлення до її здійснення.

Суб'єктами відповідальності, згідно із законом «Про рекламу» виступають: 1) рекламодавці, винні: у замовленні реклами продукції, виробництво та/або обіг якої заборонено законом; у наданні недостовірної інформації виробнику реклами, необхідної для виробництва реклами; у замовленні розповсюдження реклами, забороненої законом; у недотриманні встановлених законом вимог щодо змісту реклами; у порушенні порядку розповсюдження реклами, якщо реклама розповсюджується ними самостійно; 2) виробники реклами, винні у порушенні прав третіх осіб при виготовленні реклами; 3) розповсюдженні реклами, винні в порушенні встановленого законодавством порядку розповсюдження та розміщення реклами [7].

Притягає до адміністративної відповідальності Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю а додержанням законодавства про захист прав споживачів, при чому здійснювати він може це як за власною ініціативою – за результатами проведення контрольної діяльності, так і на підставі поданням державних органів, які згідно із законом «Про рекламу» здійснюють контроль за дотриманням законодавства про рекламу [8]. Слід зауважити, що законодавством передбачено, що Центральний орган виконавчої влади, що реалізує

державну політику у сфері державного контролю а додержанням законодавства про захист прав споживачів не має права притягати до відповідальності за протиправні дії, які хоча й пов'язані із рекламною діяльністю, втім їх вирішення, згідно із законом, належить виключно до компетенції Антимонопольного комітету України або, які вчинені у сфері відносин, що регулюються законодавством з питань авторського права та суміжних прав [6].

Основним видом адміністративного стягнення за порушення рекламного законодавства є штраф, так наприклад: «за неподання або подання завідомо недостовірної інформації щодо вартості розповсюдженої реклами та/або виготовлення реклами та/або вартості розповсюдження реклами центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, необхідної для здійснення ними передбачених Законом України «Про рекламу» повноважень, на рекламодавців, виробників реклами та розповсюджувачів реклами накладається штраф у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [9].

У законодавстві про рекламу не закріплено, що являє собою штраф як вид адміністративного стягнення, втім його визначення закріплене у Кодексі України про адміністративні правопорушення, відповідно до статті 27 якого штраф є грошовим стягненням, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України [3]. Як видно, законодавець визначає штраф як вид стягнення, що застосовується тільки до фізичних осіб, однак рекламодавець, виробник та (або) розповсюджувач реклами можуть бути як фізичною особою-підприємцем, так юридичною особою. Очевидно, що дане проблемне питання потребує розв'язання [10]. На сторінках юридичної літератури висловлюються думки з приводу того, що штрафи, які застосовуються до юридичних осіб є фінансовими санкціями або ж мають цивільно-правовий характер, втім З. В. Кузнєцова, цілком слушно, на нашу думку, заперечують такий підхід. Вони наголошують, що адміністративний штраф, що накладається на юридичних осіб, впливає на наслідки їх економічної діяльності, але за своєю природою він є правовим і якщо застосовується до правопорушника органом державного управління – є адміністративно-правовим. Цивільно-правовий штраф має компенсаційний характер (його мета – компенсувати заподіяну шкоду), штраф же як адмі-

ністративно-правова санкція застосовується з метою стягнення, тобто має каральний характер [7, с. 151–152]. Що ж стосується застосування по відношенню до штрафу за адміністративне правопорушення терміну «фінансові санкції», то він, з точки зору дослідників, не має права на існування, оскільки використання таких санкцій розширює сферу державного примусу і в той же час істотно скорочує коло матеріальних і процесуальних гарантій законності, встановлених адміністративним законодавством [7, с. 151–152].

На наше переконання слід виходити із того, що законодавство про рекламу у сфері небезпечних відходів передбачає в якості суб'єктів адміністративної відповідальності не лише фізичних, але й юридичних осіб, і дозволяє застосовувати штраф як адміністративне стягнення як до перших, так і до других [11]. Слід відзначити, що питання адміністративної відповідальності юридичних осіб вже давно назріло і вимагає конструктивного вирішення, адже про її фактичну наявність свідчить не тільки закон «Про рекламу» тощо. У зв'язку із цим вдосконалення, перш за все, вимагає основний нормативно-правовий акт з питань врегулювання адміністративної відповідальності в нашій державі – це КУпАП [3], який не визнає юридичну особу суб'єктом адміністративної відповідальності. Така відмінність положень спеціальних законів, в яких юридичні особи, судячи з усього, визнаються суб'єктами адміністративної відповідальності, від положень КУпАП, в яких такими визнаються лише фізичні особи, може викликати суттєві ускладнення і розбіжності дій у компетентних органів в процесі визначення винних у скоєнні правопорушення (правопорушень) осіб та призначення їм покарання. Яскравим прикладом цього є законодавство про рекламу. Так, наприклад, за законом «Про рекламу» рекламодавець, не залежно від того є він юридичною чи фізичною особою, нестиме відповідальність, якщо замовлятиме або розповсюджуватиме рекламу тютюнових виробів, рекламування яких в Україні заборонено. У той же час статтею 156-3 також передбачено адміністративну відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог щодо заборони реклами та спонсорства тютюнових виробів, яка також передбачає накладання штрафів, втім тільки на фізичних осіб [3].

Висновки. Отже, враховуючи вище викладене, цілком очевидно, що адміністративне законодавство України з питань застосування адміністративної відповідальності за порушення рекламного законодавства у сфері небезпечних відходів,

вимагає суттєвого вдосконалення, оновлення та проведення його змістовної кодифікації з наступним прийняттям нового Кодексу про адміністративні правопорушення, в якому б вже чітко визначалися усі аспекти адміністративної відповідальності не лише фізичних, але й юридичних осіб.

Для того, щоб глибше усвідомити справжню роль та призначення адміністративної відповідальності у сфері небезпечних відходів у механізмі адміністративно-правового забезпечення

реklamних послуг, необхідно декілька слів приділити її функціям. У функціях відповідальності відображаються основні її напрямки та характер впливу на суспільні відносини, та їх учасників. Саме у функціях відповідальності у сфері небезпечних відходів знаходять свою реалізацію, практичне втілення її завдання, тобто функції показують яким саме чином забезпечується виконання намічених обсягів роботи, досягнення бажаних результатів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гришук В.К. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
2. Про Порядок оплати та визначення розміру плати за тимчасове користування місцями для розташування рекламних засобів зовнішньої реклами, які перебувають у комунальній власності територіальної громади міста Києва, за розміщення реклами на транспорті комунальної власності міста Києва, а також за розміщення реклами в ліфтах житлових будинків комунальної власності міста Києва : Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 20.04.2017 № 223/2445 URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/F7A319DF6F7B295BC22581280036FCC9?OpenDocument.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс, Закон Верховної Ради УРСР від 07.12.1984 № 8073 X. URL.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80732_10
4. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 № 236/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 36. Ст. 164
5. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759 XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 10, ст. 43 (зі змінами).
6. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 № 270/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 39 Ст. 181
7. Кузнєцова З. В. Управління у сфері рекламної діяльності: організаційно правовий аспект: дисертація канд. юрид. наук: 12.00.07 / Кузнєцова Зоя Вікторівна. ОНА ім. І. І. Мечникова. О., 2003. 192 с.
8. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. *Cuestiones Políticas*. Vol. 37 №° 64 (enero-junio 2020). P. 123–136. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10>
9. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens ‘participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 212–224. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12>
10. Лєгеца Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.
11. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.29>

Сиза Наталія Петрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0001-5850-4023

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА «СУД, ВСТАНОВЛЕНИЙ ЗАКОНОМ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

EXERCISE OF THE RIGHT TO «COURT ESTABLISHED BY LAW» IN CRIMINAL PROCEEDINGS

У статті вирішується актуальна наукова проблема щодо визначення змісту та особливостей реалізації права на «суд, встановлений законом» у кримінальному провадженні як елементу права на справедливий суд.

Вимога розгляду справ «судом, встановленим законом» досліджена, виходячи з положень статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та її тлумачення у рішеннях Європейського суду з прав людини, які є джерелом права в Україні.

Значна увага приділена аналізу національного законодавства, зокрема, Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Кримінального процесуального кодексу України, в частині нормативного регулювання права на «суд, встановлений законом».

З урахуванням положень зазначених законодавчих актів та практики Європейського суду з прав людини обґрунтовано, що організаційні аспекти права на «суд, встановлений законом» передбачають дотримання вимог закону щодо порядку утворення суду та формування суддівського корпусу.

Процесуальні аспекти права на «суд, встановлений законом» розглянуті згідно з нормами Кримінального процесуального кодексу України, що передбачають загальні положення кримінального провадження і спеціальними нормами, які визначають особливості здійснення правосуддя в сучасних умовах воєнного стану.

З'ясовано, що до процесуальних аспектів права на «суд, встановлений законом» належать: виконання вимог закону щодо юрисдикції та порядку визначення судді для розгляду конкретної справи, застосування положень процесуального закону щодо складу суду, а також дотримання судом норм, які регулюють його діяльність.

Беручи до уваги організаційні та процесуальні аспекти, зроблено загальний висновок, що реалізація права на «суд, встановлений законом» у кримінальному провадженні передбачає здійснення правосуддя спеціально створеним згідно з законом юрисдикційним органом – судом, який уповноважений на підставі норм Кримінального процесуального кодексу України вирішувати питання у межах його компетенції.

Ключові слова: право на справедливий суд, право на «суд, встановлений законом», кримінальне провадження, рішення Європейського суду з прав людини, юрисдикція, склад суду.

The article deals with the actual scientific problem of defining the content and features of the implementation of the right to a "trial established by law" in criminal proceedings as an element of the right to a fair trial.

The requirement for consideration of cases by a "court established by law" was investigated based on the provisions of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its interpretation in the decisions of the European Court of Human Rights, which are the source of law in Ukraine.

Considerable attention was paid to the analysis of national legislation, in particular, the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and the Criminal Procedure Code of Ukraine, in terms of the normative regulation of the right to "court established by law".

Taking into account the provisions of the mentioned legislative acts and the practice of the European Court of Human Rights, it is substantiated that the organizational aspects of the right to a "court established by law" provide for compliance with the requirements of the law regarding the procedure for establishing a court and the formation of a judicial corps.

Procedural aspects of the right to a "court established by law" are considered in accordance with the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which provide for the general provisions of criminal proceedings and special norms that determine the peculiarities of the administration of justice in modern conditions of martial law.

It was found that the procedural aspects of the right to a "court established by law" include: fulfilling the requirements of the law regarding jurisdiction and the procedure for determining a judge to consider a specific case, applying the provisions of the procedural law regarding the composition of the court, as well as the court's compliance with the norms that regulate its activity.

Taking into account the organizational and procedural aspects, a general conclusion was made that the realization of the right to a "court established by law" in criminal proceedings involves the administration of justice by a jurisdictional body specially created in accordance with the law - a court that is authorized on the basis of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine to resolve issues within its competence.

Key words: *the right to a fair trial, the right to a "court established by law", criminal proceedings, the decision of the European Court of Human Rights, jurisdiction, composition of the court.*

Постановка проблеми. Для інтеграції України у європейське співтовариство дуже важливим є правильне розуміння та застосування міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини при здійсненні правосуддя. Право на «суд, встановлений законом», є одним з інституційних елементів права на справедливий суд, що закріплене у положеннях статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [1] та нормах національного законодавства. Зокрема, організаційні аспекти зазначеного права відображені у ч. 1 і 2 ст. 124 Конституції України [2], якими проголошено здійснення правосуддя виключно судами та забороняється делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами. Здійснення судової влади в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом, передбачено також і положеннями ч. 1 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження права на «суд, встановлений законом», як одного з елементів права на справедливий суд, становлять наукові праці таких учених, як: О. А. Банчук, В. Д. Бринцев, Т. В. Варфоломєєва, А. І. Виноградова, В. В. Городовенко, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, О. С. Захарова, О. В. Капліна, Р. О. Куйбіда, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, І. Є. Марочкін, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, С. В. Прилуцький, О. Б. Прокопенко, Н. В. Сібільова, О. С. Ткачук, О. М. Толочко, О. З. Хотинська-Нор, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, В. І. Шишкін, О. Г. Яновська та ін.

Разом з тим, різноманітність підходів до розуміння елементів права на справедливий суд у наукових дослідженнях та динамічний розвиток практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) обумовлює необхідність спеціального аналізу змісту та особливостей реалізації права на «суд, встановлений законом» у кримінальному провадженні в сучасних умовах.

Метою статті є: на основі вивчення наукових досліджень, аналізу норм міжнародного та національного законодавства, а також рішень ЄСПЛ, роз-

крити зміст та особливості реалізації права на «суд, встановлений законом» у кримінальному провадженні як елементу права на справедливий суд.

Виклад основного матеріалу. Вимога розгляду справ судом, встановленим законом, передбачена у ст. 6 Конвенції та має тлумачення у рішеннях ЄСПЛ, які є джерелом права в Україні. Це дає є підстави розглядати як засаду організації судової влади і судочинства в Україні – здійснення правосуддя судом, встановленим законом, яка передбачає реалізацію права на «суд, встановлений законом».

О.З. Хотинська-Нор справедливо вказує на дві умови відповідності критерію «суд, встановлений законом»: 1) організаційну (організація судової системи повинна регулюватися законами у їх буквальному значенні) та 2) юрисдикційну (суд повинен діяти у спосіб та відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції) [4, с. 24-28]. Подібним чином О.С. Ткачук також виділяє організаційну та компетенційну складові досліджуваного поняття [5, с. 146].

У розвиток наведених вище наукових думок А.І. Виноградова обґрунтовано стверджує, що «в багатьох випадках конструкція «суд, встановлений законом» передбачає не в «чистому вигляді» організаційний чи юрисдикційний (компетенційний) компонент, а, так би мовити, змішаний», за якого «відповідність вимозі «суд, встановлений законом» передбачає існування та дотримання таких передумов: 1) законодавча основа створення та функціонування суду; 2) діяльність суду на підставі та відповідно до норм закону; 3) реалізація судом визначених законом повноважень у спосіб, передбачений законом» [6, с. 131].

Беручи до уваги вищезазначені наукові позиції, перш за все, звернемось до аналізу організаційної складової права на «суд, встановлений законом», яка визначається законодавчими вимогами щодо утворення суду як органу, уповноваженого здійснювати правосуддя.

У ході судової реформи, розпочатої у 2016 році в Україні, відбулося оновлення судоустрійного законодавства і, зокрема, нормами ст. 19 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» встановлено, що порядок утворення, реорганізації та ліквідації судів визначається законом. Проект закону про утворення, реорганізацію чи лікві-

дацію суду вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя, а підставами для утворення, реорганізації чи ліквідації суду є зміна системи судоустрою, необхідність забезпечення доступності правосуддя, оптимізації витраток державного бюджету або зміна адміністративно-територіального устрою [3].

Зазначені зміни мають забезпечити відповідність порядку утворення судів в Україні вимогам ст. 6 Конвенції та реалізацію права на «суд, встановлений законом», адже у рішеннях ЄСПЛ неодноразово зверталася увага, що запровадження вислову «встановлений законом» у статтю 6 Конвенції «має на меті уникнути того, щоб організація судової системи ... залишалась на розсуд виконавчої влади, і зробити так, щоб це питання регулював закон, ухвалений парламентом» («Річерт проти Польщі» (Richert v. Poland), § 42; «Коєме та інші проти Бельгії» (Coëme and Others v. Belgium), § 98) [7, с. 21].

Окрім того, слід звернути увагу на інший організаційний аспект права на «суд, встановлений законом». Так, у справі «Гудмундур Андрі Астрасон проти Ісландії» Велика Палата ЄСПЛ зазначила, що «суд, встановлений законом» має складатись із суддів, обраних з урахуванням їхніх професійних якостей завдяки ретельному / суворому процесу для забезпечення того, щоб найбільш кваліфіковані кандидати як з точки зору технічної компетентності, так і моральної доброчесності були призначені: чим вищу позицію займає суд у судовій ієрархії, тим вимогливішими мають бути критерії відбору. Призначення суддів обов'язково є невід'ємним елементом вимоги, що суд має бути «встановлений законом», у результаті чого порушення закону, яким цей процес врегульовано, може зробити участь такого судді в розгляді справи «незаконною». Положення про призначення суддів повинні бути викладені однозначно, наскільки це можливо, для запобігання свавільному втручанням, у тому числі з боку органів виконавчої влади. Водночас сам факт того, що виконавча влада має вирішальний вплив на призначення, не може вважатися проблематичним [8, с. 25–26].

Таким чином, організаційні аспекти права на «суд, встановлений законом» передбачають дотримання вимог закону щодо порядку утворення суду як органу, уповноваженого здійснювати правосуддя, та формування суддівського корпусу.

У рішенні в справі «Занд проти Австрії» (Zand v. Austria, заява N 7360/76) Європейська комісія з прав людини висловила думку, що термін «суд, встановлений законом» у пункті 1 статті 6

Конвенції передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів» [9].

У зв'язку із зазначеним можемо звернути увагу, що у ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», як одну із засад організації судової влади, проголошено право на повноважний суд, що передбачає розгляд справи у суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом, та суддею, який визначається згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону [3].

Таким чином, окрім організаційних аспектів, слід звернутися до розгляду процесуальних аспектів права на «суд, встановлений законом». У кримінальному провадженні вони визначаються нормами Кримінального процесуального кодексу України (КПК) [10], що передбачають загальні положення кримінального провадження.

При здійсненні правосуддя діяльність суду спрямована на вирішення обвинувачення по суті у кримінальних провадженнях, які підсудні даному суду. Для досягнення зазначеної мети суди наділені сукупністю владних повноважень, що закріплені у нормах КПК. Владні повноваження суду встановлюються законом і їх обсяг повинен бути достатнім для здійснення правосуддя. При цьому інститут підсудності відіграє важливу роль у визначенні повноважного суду й забезпеченні доступу до правосуддя та права на «суд, встановлений законом».

Для забезпечення здійснення правосуддя у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в ст. 615 КПК передбачено спеціальні норми, що регулюють особливості застосування окремих інститутів кримінального процесуального права та виконання певних процесуальних дій.

Особливості визначення підсудності під час дії воєнного стану передбачені у ч. 9 ст. 615 КПК, а саме: обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, у межах територіальної юрисдикції яких вчинено кримінальне правопорушення, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством [10].

Зміна територіальної підсудності судових справ у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій

введено воєнний стан, передбачена також положеннями ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [11].

Порядок вирішення питання про зміну територіальної підсудності у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного стану визначений Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до ч. 7 ст. 147 Закону за таких умов може бути змінено територіальну підсудність судових справ за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіально підсудність якого змінюється [3].

Окрім зазначених процесуальних аспектів права на «суд, встановлений законом» слід враховувати, що в практиці ЄСПЛ вислів «встановлений законом» стосується не лише правових підстав самого існування «суду», але й дотримання цим судом особливих правил, якими він має керуватись, а також складу суду у кожній справі («Посохов проти Росії» (*Posokhov v. Russia*), § 39; «Фатуллаєв проти Азербайджану» (*Fatullayev v. Azerbaijan*), § 144; «Конталексіс проти Греції» (*Kontalexis v. Greece*), § 42). Тому суд, котрий, відповідно до чинних положень національного права, не має повноважень судити підсудного, «не встановлений законом» у розумінні статті 6 § 1 («Річерт проти Польщі» (*Richert v. Poland*), § 41; «Йоргіс проти Німеччини» (*Jorgic v. Germany*), § 64) [7, с. 21].

Отже, до змісту права на повноважний суд, яке є складовою засади здійснення правосуддя судом, встановленим законом, окрім додержання вимог щодо юрисдикції та порядку визначення судді для розгляду конкретної справи, слід також включити положення про необхідність додержання вимог процесуального закону щодо складу суду.

Відповідно до ст. 35 КПК визначення судді (запасного судді, слідчого судді), а в разі колегіального розгляду – судді-доповідача для розгляду конкретного провадження здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою, що забезпечує об'єктивний і неупереджений розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями з додержанням принципів черговості та однакової кількості проваджень для кожного судді.

Проте у разі введення воєнного стану та якщо відсутня технічна можливість доступу до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи – розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує голова суду, а за його відсутності – заступник голови суду, у порядку черговості та із забезпеченням рівномірного навантаження на суддів. У разі відсутності голови суду та його заступника розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує найстарший за віком суддя (п. 4 ч. 1 ст. 615 КПК [10]).

Важливо зазначити, що норми ст. 35 КПК щодо автоматизованого визначення складу суду є важливою гарантією здійснення законного, справедливого й ефективного правосуддя та мають застосовуватися і під час дії воєнного стану, а положення п. 4 ч. 1 ст. 615 КПК, як виняток із загального правила, діють лише за умов відсутності технічної можливості доступу до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та з дотриманням порядку черговості й забезпеченням рівномірного навантаження на суддів.

Зміна загальних правил КПК щодо складу суду в умовах воєнного стану передбачена також положеннями ч. 10 ст. 615 КПК, відповідно до якої кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, крім здійснення кримінального провадження у суді, в якому до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною було визначено склад суду за участю присяжних [10].

Зазначена норма є спеціальною нормою щодо загальної норми, встановленої ч. 3 ст. 31 КПК, яка передбачає здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних [10].

Разом з тим, окремі суди в умовах дії воєнного стану продовжують застосовувати саме загальну норму ч. 3 ст. 31 КПК із залученням до складу суду присяжних для здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі за клопотанням обвинуваченого. На нашу думку, така практика узгоджується з конституційним положенням щодо участі народу у здійсненні правосуддя через присяжних (ч. 5 ст. 124 Конституції України [2]).

Ще одна норма, яка надає можливість відходу від загальних положень щодо визначення складу

суду, передбачена ч. 13 ст. 615 КПК, зокрема, в умовах воєнного стану може не застосовуватися положення ч. 14 ст. 31 КПК про здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітньої особи суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх, якщо наявні обставини, що унеможливають участь такого судді [10].

Зазначена норма має диспозитивний характер і не застосовується безумовно під час дії воєнного стану, а лише за підтвердження обставин, що унеможливають участь судді, спеціально уповноваженого на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітнього.

Таким чином, спеціальними нормами КПК в умовах воєнного стану передбачений відступ від загального порядку здійснення кримінального провадження для забезпечення можливості реалізації судами своїх повноважень та виконання завдань кримінального провадження. При цьому повинні бути дотримані гарантії захисту прав учасників судового провадження і досягнення інтересів правосуддя. Застосування більшості норм, що визначають особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, має відбуватися лише за неможливості реалізації загальних положень КПК.

Також слід враховувати ще один процесуальний аспект права на «суд, встановлений законом», беручи до уваги рішення ЄСПЛ у яких зазначено,

що вислів «встановлений законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність (у справах «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20 липня 2006 року та «Верітас проти України» від 13 листопада 2008 року [12; 13]).

Висновки. Однією з складових права на справедливий суд, проголошеного у статті 6 Конвенції, є право на «суд, встановлений законом», зміст якого розкривається через аналіз його організаційних і процесуальних аспектів.

Організаційні аспекти права на «суд, встановлений законом» передбачають дотримання вимог закону щодо порядку утворення суду та формування суддівського корпусу.

До процесуальних аспектів права на «суд, встановлений законом» належать: виконання вимог закону щодо юрисдикції та порядку визначення судді для розгляду конкретної справи, застосування положень процесуального закону щодо складу суду, а також дотримання судом норм, які регулюють його діяльність.

Отже, враховуючи організаційні та процесуальні аспекти, реалізація права на «суд, встановлений законом» у кримінальному провадженні передбачає здійснення правосуддя спеціально створеним згідно з законом юрисдикційним органом – судом, який уповноважений на підставі норм КПК вирішувати питання у межах його компетенції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
4. Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. *Адвокат*. 2015. № 1. С. 24–28.
5. Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія. Харків : Право, 2016. 600 с.
6. Виноградова А.І. Право на «суд, встановлений законом» у контексті оновлення цивільного процесуального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 129–135.
7. Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Оновлено 31 грудня 2019 року. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR
8. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (2020). Рішення за період із 01.01.2020 по 24.12.2020 / Відпов. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2021. 96 с.
9. *Zand v. Austria*, no. 7360/76, 12 October 1978. HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87873>
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
11. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n199>
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» (Заяви N 29458/04 та N 29465/04) від 20 липня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_115#Text
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Верітас проти України» (Заява N 39157/02) від 13 листопада 2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_418#Text

УДК 342.922; 323.2 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.30>

Слабко Світлана Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права

Інституту економіки та права Класичного приватного університету

ORCID ID: 0000-0002-9315-8987

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITY BODIES AND PUBLIC FORMATIONS IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORM IN UKRAINE

У статті розглянуто організаційно-правовий механізм взаємодії органів публічної влади (органів державної влади, органів місцевого самоврядування та ін.) в сучасних умовах адміністративно-територіальної реформи в Україні. Визначено, що у процесі побудови правової, демократичної, соціальної держави для формування та реалізації загальнодержавної, регіональної та місцевої політики пріоритетним є розробки дієвих механізмів участі громадян та їх об'єднань. Проведено дослідження термінології з обраної теми та зроблено висновок, що вітчизняному законодавству бракує формально визначених дефініцій (органи публічної влади, інститути громадянського суспільства, громадські формування), тому сформульовані пропозиції для вдосконалення відповідного законодавства. Доведено, що взаємодія органів публічної влади та громадських формувань з боку органів носить публічноправовий, а з боку громадських формувань – приватноправовий характер. Створення та реалізація механізму взаємодії органів публічної влади та громадських формувань в умовах адміністративно-територіальної реформи має спрямовуватися для підвищення ефективності управління через встановлення балансу щодо місця та ролі держави і громадянського суспільства шляхом спрощення процесу взаємодії між ними, мінімізації бюрократизованості, корумпованості існуючих засобів і процедур, базуватися на принципі антропоцентризму, що передбачає спрямованість на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян. Запропоновані напрями вдосконалення організаційно-правового механізму взаємодії органів публічної влади та громадських формувань в умовах адміністративно-територіальної реформи в Україні, що передбачають налагодження постійного обміну інформацією, створення спеціальних комісій, рад або робочих груп при розробці нормативно-правових актів, планування та проведення консультацій з представниками громадських формувань для обговорення питань загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів тощо.

Ключові слова: органи публічної влади, громадські формування, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, механізм взаємодії, адміністративно-територіальна реформа.

The article examines the organizational and legal mechanism of interaction of public authorities (state authorities, local self-government bodies, etc.) in the current context of administrative and territorial reform in Ukraine. It was determined that in the process of building a legal, democratic, social state for the formation and implementation of national, regional and local policies, the development of effective mechanisms for the participation of citizens and their associations is a priority. Terminology research was conducted on the chosen topic and it was concluded that native legislation lacks formally defined definitions (public authorities, civil society institutions, public formations), therefore suggestions for improving the relevant legislation were formulated. It was proven that the interaction between public authorities and public formations on the part of the authorities has a public law character, and on the part of public formations – a private law character. The creation and implementation of a mechanism for the interaction of public authorities and public formations in the context of administrative and territorial reform should be aimed at increasing the efficiency of management by establishing a balance regarding the place and role of the state and civil society by simplifying the process of interaction between them, minimizing bureaucratization, corruption of existing means and procedures, to be based on the principle of anthropocentrism, which implies a focus on ensuring the realization of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. The directions for improving the organizational and legal mechanism of interaction between public authorities and public formations in the context of administrative and territorial reform in Ukraine was proposed, which provide for the establishment of a permanent exchange of information, the creation of special commissions, councils or working groups in the development of legislative acts, planning and conducting consultations with representatives of public formations to discuss issues of the national, regional and local levels, etc.

Key words: public authorities, public formations, state authorities, local self-government bodies, interaction mechanism, administrative-territorial reform.

Для будь-якої держави, зокрема і для України, до стратегічних перетворень у процесі побудови правової, демократичної, соціальної держави є реформування територіальної організації влади та формування громадянського суспільства. Від ефективної реалізації реформ, розмежування повноважень між органами публічної влади та інститутів громадянського суспільства, значну частину яких складають громадські формування, на засадах субсидіарності й децентралізації значною мірою залежить демократизація усього суспільства. Крім того, формування громадянського суспільства актуалізує завдання розробки дієвих механізмів участі громадян та їх об'єднань у процесі формування та реалізації загальнодержавної, регіональної та місцевої політики, підвищує рівень політичної, правової свідомості та культури громадян. При цьому внесок громадських формувань у вирішення соціальних проблем суспільства визначається значною мірою станом партнерських відносин між органами публічної влади та громадськими формуваннями.

Актуальність питання, що досліджується, насамперед, обумовлюється політичними, економічними та соціальними умовами розвитку держави і суспільства. Проте, особливої гостроти воно набуває у кризовий час, а тим більше – у період воєнного стану.

Дослідження проблеми взаємодії органів публічної влади і громадських формувань показує, що вона носить як теоретично дискусійний, так і практично складний характер.

Джерельною базою нашого дослідження стали напрацювання вчених та фахівців у сфері права, управління, економіки, соціології, таких як: Н. А. Бабарикіна, Л. М. Васильєва, Л. С. Гамбург, М. В. Канавець, І. Ф. Корж, І. В. Лізаковська, М. П. Мезюк, А. Ф. Руденко, Ю. Ж. Шайгородський та ін. Проте, розкриття категоріально-термінологічного аспекта предмету дослідження, аналіз відповідного вітчизняного законодавства, концентрація саме на механізмі взаємодії органів публічної влади та громадських формувань в умовах адміністративно-територіальної реформи і склали новизну нашого дослідження.

Метою статті є окреслення проблемних питань взаємодії органів публічної влади та громадських формувань в умовах адміністративно-територіальної реформи в Україні та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення.

На сучасному етапі поняття «влада» має багато дефініцій і різноманітних підходів до їх розуміння. У вітчизняній літературі влада розуміється у трьох значеннях:

1) як відносини командування і підпорядкування у суспільній групі, державі й суспільстві;

2) як вольовий елемент, який виражається у здатності одних суб'єктів нав'язати волю іншим суб'єктам за допомогою переконання або примусу, підпорядкувати їх своїм інтересам;

3) як інститут, тобто організована установа, здатна забезпечити єдність дій і усталений порядок у суспільних відносинах [1, с. 79].

Отже, влада у широкому розумінні – це вплив однієї частини суспільства (індивіда, групи, організації тощо) на поведінку іншої у бажаному для себе напрямі. Влада є відношенням, отже, передбачає наявність двох сторін. Основною особливістю владного відношення є переважний вплив однієї його сторони на іншу. Тому сторону з переважним впливом доцільно називати суб'єктом, а сторону, яка цього впливу зазнає – об'єктом владного відношення.

В науковій та навчальній літературі виокремлюються наступні основні концепції влади:

– телеологічна (здатність досягнення поставлених цілей, одержання намічених результатів);

– реляціоністська (відношення між двома партнерами, коли один із них - суб'єкт - справляє визначальний вплив на іншого – об'єкт);

– системна (з'єднує всі елементи політичної системи таким чином, щоб це сприяло збалансованому стану як самої системи, так і суспільства в цілому);

– біхевіористська (владу – особливий тип поведінки, за якої одні люди командує, а інші підкоряються, прагнення до влади проголошується домінуючою рисою природи людини);

– психологічна (людина вона підсвідоме віддає перевагу рабству перед свободою заради уникнення відповідальності) [1, с. 80].

За теорією адміністративного права публічна влада може бути охарактеризована як «юридичний режим реалізації суверенітету народу шляхом вирішення справ суспільного (публічного) значення, який заснований на єдності повноважень та відповідальності її суб'єктів» [2]. Суб'єктами публічної влади є органи публічної влади, що діють на трьох рівнях (загальнодержавному, регіональному та місцевому) і складають систему органів публічної влади. В теорії управління означена категорія формулюється як «управлінська діяльність на загальнодержавному та регіональному рівнях, що здійснюється та розповсюджується на певній території, спрямована на задоволення потреб, вирішення проблемних питань суспільства, реалізація якої забезпечується через апарат управління, котрий є скоординованою сис-

темою, що побудована з урахуванням принципів взаємодоповнення і єдиноначальства» [3, с. 38].

У загальноправовому розумінні поняття «орган» визначається як установа, що виконує певні функції в галузі державного управління, контролю, нагляду тощо [4, с. 538]. Етимологія категорії «орган» (від грец. *ὄργανον* – інструмент, знаряддя) дозволяє зробити висновок про наявність у держави системи органів, кожен із яких виконує лише йому притаманні функції.

Законодавство України не містить словосполучення «публічна влада», «орган публічної влади». Основний закон України не вживає навіть терміни «державний орган» чи «орган держави», хоча вони зустрічаються в чинних нормативно-правових актах, у тому числі і прийнятих на її основі. Натомість, Конституція України від 28.06.1996 р. використовує термін «органи державної влади», яким позначається сукупність органів законодавчої, виконавчої та судової влади: «Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» (ст. 5); «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» (ст. 6) [5].

Найбільш поширеною у теоретико-правовій та адміністративно-правовій науках є положення, що публічна влада проявляється у двох формах: державна влада та муніципальна влада, що реалізують свою діяльність через загальнодержавні органи та органи місцевого самоврядування [3, с. 39]. Проте щодо української специфіки вважаємо, що суб'єктами публічної влади також є Президент України, який (як голова держави) наділений певними владними повноваженнями і не відноситься ні до однієї гілки державної влади, ні тим більше до органів місцевого самоврядування.

Також, виходячи з визначення публічної влади, до її суб'єктів доцільно віднести також прокуратуру, яка відповідно до ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» «становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави» [6]; політичні партії, що за ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні» визначається як «зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню полі-

тичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [7]; інші громадські формування тощо. Поняття «публічна влада», «орган (суб'єкт) публічної влади», перелік органів (суб'єктів) публічної влади мають бути закріплені у законодавстві для однозначного тлумачення та застосування.

У процесі розбудови правової держави має формуватися громадянське суспільство, в основі чого функціонує розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів. Серед цих інституцій провідне місце займають громадські формування, до яких ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.06.2003 р. відносить «політичні партії, структурні утворення політичних партій, громадські об'єднання, місцеві осередки громадського об'єднання із статусом юридичної особи, професійні спілки, їх об'єднання, організації профспілки, передбачені статутом профспілки та їх об'єднання, творчі спілки, місцеві осередки творчих спілок, постійно діючі третейські суди, організації роботодавців, їх об'єднання, відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій, представництва, філії іноземних благодійних організацій» [8].

Правові засади взаємодії органів публічної влади та громадських формувань регламентовані ст. 5 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р., де закріплене, що «Основними засадами внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є: утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави; завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади; забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень; підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади; проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів як ефективних форм народного волевиявлення, участі народу у прийнятті

суспільно важливих рішень» [9]. Слід зауважити, що вживання у тексті цього закону словосполучення «об'єднання громадян» є недоречним, бо воно не охоплює усі інститути громадянського суспільства. Так, з 1992 по 2013 рр. діяв ЗУ «Про об'єднання громадян», що визначав їх як добровільні громадські формування, створені на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод, і незалежно від назви (асоціація, конгрес, рух, спілка, фонд, тощо) можуть бути або політичною партією, або громадською організацією [10]. Тож необхідно внести зміни у текст закону, замінивши «об'єднання громадян» на «інститути громадянського суспільства».

Визначаючи правову природу взаємодії органів публічної влади та громадських формувань, констатуємо, що з боку органів вона носить публічно-правовий характер, тому що вони здійснюють владну діяльність, реалізуючи функції держави у формах правотворчості, правозастосування, правоохорони та правозахисту. З боку громадських формувань ця взаємодія має приватно-правовий характер, тому що вони, не маючи владних повноважень, можуть здійснювати вплив на органи публічної влади шляхом обговорення та експертиз нормативно-правових актів, участі у виборах (у Верховну Раду України, Президента України, місцеві ради), здійсненні контролю тощо.

Одночасно зі здобуттям Україною незалежності постало питання побудови власної системи управління, розбудови органів влади. Поступово це сформувалося у адміністративно-територіальну реформу – адміністративну реформу, що полягає у передачі частини повноважень від центральних органів державної влади до місцевих, наданні більших повноважень органам місцевого самоврядування (децентралізації) і зміні адміністративно-територіального поділу. У цих умовах, як вбачається, стратегічний напрям взаємодії органів публічної влади та громадських утворень має бути сформульований наступним чином: підвищення ефективності управління через встановлення балансу щодо місця та ролі держави і громадянського суспільства шляхом спрощення процесу взаємодії між ними, мінімізації бюрократизованості, корумпованості існуючих засобів і процедур.

Незважаючи на концептуалізацію адміністративно-територіальної реформи [11-13], позитивні відзиви експертів Ради Європи [14] та широке її анонсування як найважливішої складової реформування територіальних основ публічної влади, до суттєвих кроків, так і не дійшло. Як вбачається, головною причиною була недостатня політична воля наших «можновладців», неузгодженість

позицій суб'єктів реформування, незацікавленість у проведенні реформи представників місцевого самоврядування, громадських формувань та відсутність достатньої підтримки у населення.

За цих обставин окреслимо аспекти, що обумовлюють необхідність взаємодії органів публічної влади і громадських формувань для просування означеної реформи:

1. Легітимність і демократія. Громадські формування виступають в ролі представників інтересів громадян. Взаємодія з органами влади дозволяє враховувати думку та потреби громадян, сприяючи більшій легітимності та демократії у процесах управління.

2. Ефективність прийняття рішень: Взаємодія з різними групами суспільства дозволяє залучити різноманітні погляди та експертні знання при прийнятті рішень. Це сприяє створенню більш компетентних та збалансованих стратегій і політик.

3. Зменшення конфліктів та соціальна стабільність: Активна участь громадськості може допомогти вирішувати конфлікти та попереджати соціальні напруження. Взаєморозуміння між органами влади і громадськістю сприяє створенню сприятливого соціального клімату.

4. Забезпечення різноманітності поглядів: Громадські організації часто представляють різноманітні групи та інтереси в суспільстві. Взаємодія з ними допомагає враховувати цю різноманітність, забезпечуючи більш широкий спектр поглядів при ухваленні рішень.

5. Контроль за владою: Громадські формування виступають як засіб контролю за владою, допомагаючи у виявленні корупції, неправомірних дій та недоліків в роботі органів влади.

6. Соціальний прогрес: Взаємодія сприяє спільним зусиллям у досягненні соціального прогресу, розвитку громадянського суспільства, покращенню якості життя та забезпеченню прав та свобод громадян.

Базовим постулатом вдосконалення механізму взаємодії органів публічної влади та громадських формувань має стати наступний: адміністративно-територіальна реформа має реалізовуватися суто в інтересах людини. Це означає, що пріоритетом діяльності органів влади та їх посадових осіб, громадських формувань та їх керівників повинна бути спрямована на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян. При цьому держава відмовляється від володарювання над суспільством і втручається у приватне життя та діяльність інституцій громадянського суспільства виключно у випадках, коли це обґрунтовується реальною необхідністю забезпечення публічних

і приватних інтересів. Це сприятиме прозорості діяльності органів публічної влади, відповідальності їх посадових осіб.

Усе вищевикладене дозволяє формулювати напрями вдосконалення механізму взаємодії органів публічної влади та громадських формувань в умовах адміністративно-територіальної реформи в Україні:

1. Налагодження постійного обміну інформацією між органами влади і громадськими формуваннями для забезпечення взаєморозуміння та прозорості.

2. Створення спеціальних комісій, рад або робочих груп, в які входять представники гро-

мадських формувань, при розробці нормативно-правових актів.

3. Планування та проведення консультацій з представниками громадських формувань для обговорення питань загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів.

4. Закріплення у будь-яких стратегіях, програмах, проектах держави норм щодо партнерства органів публічної влади та громадських формувань у їх реалізації.

5. Проведення громадських слухань для висловлення громадської думки та отримання зворотного зв'язку від громадських формувань тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 540 с.
2. Савчин М. В. Організація та форми публічної влади. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/529/9/9_public%20power.ppt
3. Стукан Т. М. Публічна влада: характеристика, ознаки та форми прояву. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 4 (31). С. 36–41.
4. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. 732 с.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Редакція 01.01.2020.
6. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12. Редакція від 01.01.2024.
7. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-II. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118. Редакція від 26.12.2023.
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.06.2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст. 263. Редакція від 01.01.2024.
9. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527. Редакція від 31.03.2023.
10. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 р. № 2460-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 504. (втратив чинність з 10.01.2013).
11. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення 25.01.2024).
12. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 90.
13. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.01.2024).
14. Жерар Марку. Нові українські законопроекти, що впроваджують територіальну реформу і реформу місцевого самоврядування, осінь 2015 р. Експертна оцінка Ради Європи. *Місьцеве самоврядування: пошуки та здобутки*. Збірник матеріалів та документів / За ред. М. Пухтинського, О. Власенка. Київ: Атіка, 2017. С. 551–589.

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.31>

Ясиновський Павло Володимирович,
кандидат юридичних наук (доктор філософії),
старший викладач кафедри правознавства
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID 0009-0006-8071-8478

ВИДИ ТА ОЗНАКИ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

TYPES AND SIGNS OF MILITARY FORMATIONS

У даній статті розкривається питання щодо виокремлення видів військових формувань, з поміж інших та встановлення притаманних їм ознак в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 114-1 Кримінального кодексу України. Метою та завданням статті є визначення основних видів «військового формування» та встановлення їх типових ознак. Методологічну основу дослідження становить поєднання теоретичного та практичного підходів, у межах яких знайшли застосування загальнонаукові та спеціально-правові методи. Аналіз поняття «військове формування» та встановлення його видів, здійснюється на нормативно-правовому та теоретико-правовому рівнях.

В умовах постійної терористичних загроз та подіями, які відбулись на території України, Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» від 8 квітня 2014 року запроваджено кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань у особливий період (ст. 114-1 Кримінального кодексу України). Крім того, все частіше можна спостерігати використання терміну «військські формування» на законодавчому рівні, однак без визначення їх видів. Для дотримання законних права і свободи осіб, підозрюваних чи обвинувачених у скоєнні такого кримінального правопорушення, необхідно правильно кваліфікувати вчинене особою діяння, а саме встановити чи відносяться ті чи інші формування до військових.

Проаналізована низка законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо військових формувань, Збройних Сил України, Національної гвардії України, Національної поліції України та виділено сукупність усіх притаманних ознак для військових формувань та встановлення видів військових формувань.

Ключові слова: національна безпека, військове формування, правоохоронний орган, військовослужбовці, поліцейські.

This article discusses the issue of distinguishing types of military formations from among others and establishing their inherent features as part of the criminal offense provided for in Art. 114-1 of the Criminal Code of Ukraine. The purpose and task of the article is to define the main types of "military formation" and establish their typical features. The methodological basis of the research is a combination of theoretical and practical approaches, within which general scientific and special legal methods have been applied. The analysis of the concept of "military formation" and the establishment of its types is carried out at the normative-legal and theoretical-legal levels.

In the conditions of constant terrorist threats and events that took place on the territory of Ukraine, the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine" of April 8, 2014 introduced criminal liability for obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations during a special period (Article 114-1 of the Criminal Code of Ukraine). In addition, it is increasingly possible to observe the use of the term "military formations" at the legislative level, but without defining their types. In order to observe the legal rights and freedom of persons suspected or accused of committing such a criminal offense, it is necessary to correctly qualify the act committed by the person, namely to establish whether certain formations belong to the military.

A number of legislative and other normative legal acts regarding military formations, the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the National Police of Ukraine were analyzed, and a set of all the inherent characteristics of military formations and the establishment of types of military formations were highlighted.

Key words: national security, military formation, law enforcement agency, military personnel, policemen.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі висловлюються неоднозначні думки щодо змісту поняття «військове формування». Наприклад, одні дослідники репрезентують такі ознаки військового формування: вони створені відповідно до законів України; комплектуються

військовослужбовцями; беруть участь в оборонному захисті суверенітету та цілісності держави шляхом безпосереднього ведення військових (бойових) дій; на особовий склад поширюється соціальний та правовий захист, умови пенсійного забезпечення, встановлені законом для військо-

вослужбовців (рішення Конституційного Суду України від 06 липня 1998 р. № 10-рп) [1].

Системно-структурний аналіз викладеної позиції дозволяє виявити, з одного боку, значну обмеженість запропонованого переліку ознак, оскільки не спостерігається зв'язок військових формувань із загальною системою безпеки та оборони в державі, відсутня мета створення та діяльності таких формувань, ігнорується питання управління тощо. З іншого боку, явно його необґрунтоване розширення, яке виявляється у визнанні самостійною ознакою «поширення на військовослужбовців соціального та правового захисту, умови пенсійного забезпечення, встановлені законом для військовослужбовців». Така якісна характеристика є ознакою не військового формування, а військовослужбовця, вона властива його статусу (положенню) у суспільстві та державі.

Крім того, окремі вчені висловлюють інші думки, наприклад, вважаючи, що звернення до відповідних нормативно-правових актів дає змогу в повному обсязі розтлумачити такі терміни як «Збройні сили України» та «інші військові формування» [2].

Справді, про військові формування згадується у низці законодавчих та інших нормативно-правових актах. У ст. 17 Конституції України зазначається, що «забезпечення державної безпеки та захист державного кордону України покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація та порядок діяльності яких визначається законом» (ч. 3). Крім того, конституційною нормою прямої дії (ч. 4 зазначеної статті Конституції України) встановлено обмеження щодо використання військових формувань та їх діяльності – «Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав та свобод громадян чи з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкодження їх діяльності».

Зміст терміна «військові формування» розкривається за рахунок притаманних їм обов'язкових ознак таких формувань, а саме : (1) законодавча передбаченість створення військових формувань, тобто вони створюються відповідно до законодавства України; (2) наявність органів управління військовими з'єднаннями й частинами; (3) суб'єктний склад (комплектація) таких формувань (військових з'єднань і частин та органів управління ними) складають військовослужбовці; (4) мета їх створення й діяльності – для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності й національних інтересів, територіальної ціліс-

ності й недоторканності в разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Термін «військове формування» використовується у декількох нормах КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період (ст. 114–1 КК), а також визначає суб'єкта військового злочину (ч. 2 ст. 401 КК).

У першому випадку за допомогою словосполучення «Збройні Сили України та інші військові формування» наводиться обмежений перелік таких формувань, а в другому – більш поширений. Із тексту ч. 2 ст. 401 КК випливає, що до військових формувань віднесено як Збройні Сили України, так і Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України, Національну гвардію України, а також інші військові формування. Вичерпного переліку таких формувань КК не містить [3].

Виходячи з ознак військових формувань їх можна класифікувати за різними критеріями: (а) за метою їх створення й діяльності; (б) за місцем у сукупності військових з'єднань, частин та органів управління; (в) за керівним органом, а також іншими їх ознаками.

Як вказано в ч. 1 ст. 114¹ КК, різновидом військових формувань законодавець визнає ЗСУ, мета створення яких та їх діяльності визначені Законом «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. з наступними змінами [4]. Так, у ст. 1 Закону встановлено, що ЗСУ – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності. ЗСУ забезпечують стримування збройної агресії проти України, відсіч їй, охорону повітряного простору держави й підводного простору в межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Як передбачено згаданою статтею, з'єднання, військові частини й підрозділи ЗСУ відповідно до законодавства можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного й надзвичайного стану, організації й підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки й евакуації (повернення). Вони можуть залучатися до посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській)

економічній зоні й на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави.

Статтею 1 розглядуваного Закону «Про Збройні Сили України» також передбачена можливість їх використання для здійснення заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї й наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру й безпеки на підставі міжнародних договорів України і в порядку й на умовах, визначених законодавством України.

На органи військового управління зазначеним законом покладено обов'язок забезпечувати неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що ЗСУ не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкодження їх діяльності.

Межі діяльності ЗСУ встановлені в абз. 7 розглядуваної статті, де вказано, що жодні надзвичайні обставини, накази або розпорядження командирів чи начальників не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій щодо цивільного населення, його майна й навколишнього середовища.

Різновидом військового формування є Національна гвардія України. Це закріплено в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 р. У цій нормі визначено, що Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України і призначено для виконання завдань із захисту й охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку й забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки й захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [5].

У ч. 2 вказаної статті передбачено, що Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі ЗСУ у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони. До її складу входять: (1) головний орган військового управління Національної гвардії України; (2) оперативно-територіальні об'єднання Національної гвардії України; (3) з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, навчальні військові частини (центри), бази, заклади охорони здоров'я й установи, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України.

Як визначено в ч. 2 ст. 5 розглядуваного вище Закону, організаційно Національна гвардія України складається з органів військового управління (головного органу військового управління Національної гвардії України й органів військового управління оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України), з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я й установ. До складу її з'єднання можуть входити бригади, полки, батальйони, загони, роти тощо, а до складу військової частини – підрозділи (батальйони, ескадрильї, загони, роти тощо), спеціальні комендатури (комендатури), вузли зв'язку, центри, групи, взводи (ч. 3 ст. 5 вказаного Закону).

До кола військових формувань відносять СБУ. Як зазначають В.І. Шакун та О.М. Грудзур, що із чинного законодавства випливає, що військовими формуваннями є, зокрема, СБУ [6].

Так, згідно зі ст. 1 Закону «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. [7]. СБУ є державним правоохоронним органом спеціального призначення, що забезпечує державну безпеку України. У межах визначеної законодавством компетенції на СБУ покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці (ч. 1 ст. 2). До завдань СБУ також входить попередження, виявлення, припинення і розкриття злочинів проти миру й безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо

створюють загрозу життєво важливим інтересам України (ч. 2 ст. 2).

Систему СБУ складають Центральне управління СБУ, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади СБУ. Отже, військові формування відокремлені від інших елементів у загальній системі цієї Служби.

У ст. 19 розгляданого вище Закону зазначено, що кадри СБУ складають: співробітники-військовослужбовці, працівники, які уклали трудовий договір із СБУ, а також військовослужбовці строкової служби.

Таким чином, можемо підтвердити, що СБУ не є військовим формуванням, за винятком її підрозділів з таким статусом. Така обов'язкова ознака військових формувань, як комплектування військовослужбовцями, притаманна не всім структурним підрозділам Служби. Значить, військовими формуваннями в контексті ст. 1141 КК слід визнавати лише військові формування СБУ, тобто ті, що комплектуються військовослужбовцями і визначені такими Законом.

При цьому, у ст. 4 Закону «Про основи національної безпеки України» міститься положення, за якими суб'єктами забезпечення національної безпеки визнаються «ЗСУ, СБУ, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України». Отже, цим Законом СБУ названа військовим формуванням, а це, у свою чергу, створює колізію з нормами Закону про цю службу, де йдеться лише про її неповне (щодо загального складу кадрів) комплектування військовослужбовцями. За нашого погляду, існує загальне потреба розв'язати цю неузгодженість шляхом внесення змін до ст. 5 цього Закону.

Зазначена законодавча колізія, що створена згадуваним Законом, стосується також Державної прикордонної служби України.

Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення. Це визначено в ст. 1 Закону України «Про Державну прикордонну службу України». Його завданням є забезпечення недоторканності державного кордону й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (ст. 6 цього закону). У структурі Служби закон не передбачає військові формування. При цьому до основних її функцій віднесено координацію діяльності військових формувань і відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України, пропуском до тимчасово окупованої території і з неї та ін. (ст. 2 Закону).

До особового складу Державної прикордонної служби України входять військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України (ст. 7 вказаного Закону), тобто така Служба має часткову воєнізацію (комплектування військовослужбовцями).

У Науково-практичному коментарі до КК України дослідники відносять до військових формувань також і Службу зовнішньої розвідки України. Відповідно до ст. 1 Закону «Про Службу зовнішньої розвідки України» від 1 грудня 2005 р. Ця Служба є державним органом, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах. Вона підпорядкована Президентові України й підконтрольна Президентові і Верховній Раді України.

На відміну, наприклад, від Державної прикордонної служби України законодавець уточнює статус Служби зовнішньої розвідки України в ч. 3 ст. 1 названого закону, зазначаючи, що доспівробітників цієї Служби як військового формування належать військовослужбовці, службовці та працівники Служби зовнішньої розвідки України. Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України затверджується Президентом України.

Таким чином, зазначений закон (як і закон про основи національної безпеки України) визнає таку Службу військовим формуванням, що й відповідає її завданню.

Доволі проблемним є визнання військовим формуванням Державної спеціальної служби транспорту. Так, ст. 1 Закону встановлює, що Державна спеціальна служба транспорту є спеціалізованим державним органом транспорту в системі центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сферах транспорту, дорожнього господарства, туризму й інфраструктури, який призначено для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час і в умовах воєнного й надзвичайного стану (далі – в особливий період).

До особового складу Державної спеціальної служби транспорту входять працівники й військовослужбовці. Перелік посад, які підлягають заміщенню ними, затверджує КМУ за поданням керівника центрального органу виконавчої влади у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму й інфраструктури, погодженим з Генеральним штабом ЗСУ. На військовослужбовців Державної спеціальної служби транспорту поширюється дія військових статутів ЗСУ.

Що ж стосується Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України,

то в науці кримінального права також точаться дискусії щодо визнання такої Служби військовим формуванням. Одні науковці визнають її військовим формуванням, інші ж не називають її в переліку військових формувань.

Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України спеціальним законом визнано державним органом, який призначений для забезпечення функціонування й розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування й реалізації державної політики у сферах криптографічного й технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до законодавства. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз і є складником сектора безпеки й оборони України [7].

Відповідно до ст. 11 зазначеного Закону до особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України належать військовослужбовці, державні службовці та інші працівники. Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями цієї Служби затверджує Президент України. Комплектування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України військовослужбовцями і проходження ними військової служби здійснюються відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Крім того, статтею 45 Закону України «Про запобігання корупції», окрім військових формувань передбачених в Кримінальному кодексі України, також закріплено, що до цього переліку відносяться військовослужбовці Управління державної охорони України [8].

Відповідно до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» кадри Управління державної охорони України складаються з військовослужбовців, прийнятих на військову службу в Управління державної охорони України за контрактом, військовослужбовців строкової служби, а також працівників, які уклали з Управлінням державної охорони України трудовий договір (контракт). Військовослужбовцями та працівниками Управління державної охорони України можуть бути громадяни України, які за своїми діловими і моральними якостями, освітнім рівнем, станом здоров'я здатні

виконувати службові (посадові) обов'язки, пройшли відбір і перевірку у зв'язку з прийняттям на військову службу (роботу) [9].

Отже, слід розрізняти: (1) певні державні органи зі спеціальним призначенням (спеціальними функціями) як військові формування (ЗСУ, Національна гвардія України, Служба зовнішньої розвідки України) і (2) державні органи зі спеціальним призначенням (спеціальними функціями), які в своєму складі мають військові формування (СБУ, Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України). Перелік цих державних органів може бути доповнено законодавцем.

Що стосується складу Національної поліції України, то ч. 2 ст. 401 КК України, то поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за статтями 402, 403, 414-416, 422, 427, 429, 430, 432-435 цього розділу. Тобто на них розповсюджується дія військових кримінальних правопорушень.

Однак, законодавством не визнано цей державний орган військовим формуванням й у його складі немає військовослужбовців. Крім того, відповідно до п. 9 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, затвердженого постановою КМУ № 114 від 29 липня 1991 р., військовозобов'язані, які зараховані в кадри МВС на посади рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ (зокрема, курсанти і слухачі навчальних закладів МВС), у встановленому порядку знімаються з військового обліку і перебувають на спеціальному обліку МВС». Із цього положення випливає, що МВС веде спеціальний облік зазначених осіб.

Висновки. Опрацювання законодавства України дозволяє виділити різновиди військових формувань, якими є: (1) ЗСУ та їх структурні підрозділи, що характеризуються наявністю всіх обов'язкових ознак таких формувань як військових; (2) Національна гвардія України та Служба зовнішньої розвідки; (3) військові формування СБУ, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту; (4) інші військові формування, до яких входять Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Управління державної охорони України та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кривенко О.В., Качан І.І. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навчальний посібник О.В. Кривенко, І.І. Качан. К., 2008. URL: https://mil.knu.ua/files/56_475546309.pdf.
2. Пилипенко Є.В. Щодо обґрунтованості криміналізації перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Наук. вісн. Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична.* Вип. 1. 2016. С. 266–277.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
5. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченко, В. В. Черня. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
7. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3475-15/page>.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n439>.
9. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80/ed20220417#Text>.

РОЗДІЛ 6 СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

6.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 341.174

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.32>

Барінов Дмитро Володимирович,

аспірант кафедри державної політики та врядування

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0001-3604-9477

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF SOCIAL RIGHTS OF EUROPEAN UNION CITIZENS

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми, пов'язаної із нормативно-правовим забезпеченням соціальних прав громадян Європейського Союзу, та розроблено науково-прикладні підходи, що забезпечують практичне використання отриманих наукових результатів. Відзначено, що захист прав людини і громадянина базується на нормах вітчизняних та міжнародних документів, які визначають сутність життєдіяльності кожної особи в суспільстві. Відзначено, що правові документи на міжнародному рівні називаються міжнародними стандартами в галузі прав людини, і до них відносять такі норми як міжнародні звичаї, політичні домовленості. В статті розглянуто основні міжнародно-правові акти в галузі захисту прав людини і громадянина. Підкреслено, що усі міжнародні документи, які були прийняті у сфері захисту прав людини та громадянина, мають за основу Статут Організації Об'єднаних Націй. Відповідно до цього в статті зауважено, що в цьому Статуті регламентована основоположна правова норма стосовно затвердження віри в рівність прав великих і малих націй, у рівноправність чоловіків і жінок, у гідність і цінність людської особистості та в основні права людини в цілому. Таким чином, увага Європейського Союзу до питань прав людини виражається у широкому спектрі прав людини, які регламентовані у міжнародних нормативних документах. Окремий акцент при цьому ставиться на соціальних правах людини і громадянина в європейському суспільстві. Аргументовано, що соціальна політика Євросоюзу відрізняється розмаїттям інструментів, за допомогою яких його інститути здійснюють гармонізацію соціальної сфери, сприяють розширенню зайнятості і забезпечують гарантії соціального захисту громадян. Відзначено, що в основі цієї політики лежать відповідні нормативно-правові документи Європейського Союзу, та проаналізовано норми цих правових актів. Підсумовано, що кожна європейська держава, яка позиціонує себе як цивілізоване демократичне суспільство, повинна ратифікувати ці документи і осноувати вітчизняне законодавство на стандартах, прийнятих на міжнародному рівні.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, соціальні права, громадяни, Європейський Союз, законодавство, країни, правові норми

The article provides a solution to an actual scientific problem related to the regulatory and legal provision of social rights of citizens of the European Union, and developed scientific and applied approaches that ensure the practical use of the obtained scientific results. It was noted that the protection of human and citizen rights is based on the norms of domestic and international documents that determine the essence of the life activity of each person in society. It was noted that legal documents at the international level are called international standards in the field of human rights, and they include such norms as international customs and political agreements. The article examines the main international legal acts in the field of protection of human and citizen rights. It is emphasized that all international documents that were adopted in the field of protection of human and citizen rights are based on the Charter of the United Nations. Accordingly, the article notes that this Charter regulates the fundamental legal norm regarding the affirmation of faith in the equality of the rights of large and small nations, in the equality of men and women, in the dignity and value of the human personality and in the basic human rights in general. Thus, the attention of the European Union to human rights issues is expressed in a wide range of human rights, which are regulated in international normative documents. A special emphasis is placed on the social rights of a person and a citizen in European society. It is

argued that the social policy of the European Union is distinguished by the variety of tools with which its institutions harmonize the social sphere, contribute to the expansion of employment and provide guarantees of social protection of citizens. It is noted that the basis of this policy is the relevant normative legal documents of the European Union, and the norms of these legal acts are analyzed. It is concluded that every European state, which positions itself as a civilized democratic society, must ratify these documents and base its domestic legislation on the standards adopted at the international level.

Key words: regulatory and legal support, social rights, citizens, European Union, legislation, countries, legal norms.

Постановка проблеми. Однією з передумов суспільного розвитку є тенденція цивілізованих держав, до яких належать і країни Європейської спільноти, до підвищення цілісності людини як індивіда у суспільстві. Новим етапом у цьому усвідомленні стають людські права, які повинні бути гарантовані кожною правовою державою. Сучасна правова держава має ставити перед собою високі вимоги щодо конституційних гарантій для людини. Ці тенденції призводять до зміни акцентів розуміння прав людини і громадянина, переміщуючи їх із загальних питань правового вдосконалення держави на проблеми забезпечення прав і свобод особи.

Ця еволюція відображається у збільшенні уваги до проблематики прав і свобод людини та повноцінної реалізації кожним індивідом своїх соціальних прав. Проблематика прав і свобод людини і громадянина, зокрема соціальних прав, стає центральною темою для теоретиків і практиків світового рівня. Соціальні права визнаються особливо важливими, оскільки вони охоплюють права людини на гідний рівень життя, працю, соціальне забезпечення та соціальний захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення соціальних прав на рівні Євросоюзу є предметом дослідження багатьох науковців. Варто згадати таких вчених як Олещенко В. [1], Орловська І. [2], Рим О. [3], Сай Д. [4], Тимчишин Т. [5] та багато інших. У своїх публікаціях вони піднімають питання новітньої політики Європейського Союзу у сфері соціальних прав, розглядають соціальні права людини в Європейському Союзі, вивчають специфіку так званої Європейської опори соціальних прав як орієнтиру соціальної політики України в умовах європейського вектора розвитку, досліджують правові аспекти реалізації Європейським Союзом політики у сфері зайнятості, аналізують норми Лісабонської угоди в контексті нових можливостей для соціального розвитку та зміни у соціальній політиці Євросоюзу після її прийняття.

Проте питання соціального захисту громадян є настільки обширним, що потребує постійних наукових досліджень, особливо зважаючи на трансформації, які відбуваються в сучасному суспільстві. Тому ця потреба зумовила вибір теми даної статті.

Мета статті полягає в дослідженні та аналізі нормативно-правового забезпечення соціальних прав громадян Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Захист прав людини і громадянина базується на нормах вітчизняних та міжнародних документів, які визначають сутність життєдіяльності кожної особи в суспільстві. Ці документи на міжнародному рівні називаються міжнародними стандартами в галузі прав людини, і до них відносять такі норми як міжнародні звичаї, політичні домовленості типу документів Копенгагенської і Віденської зустрічей ОБСЄ (НБСЄ), Гельсінського Заключного акта, резолюції міжнародних організацій, правила міжнародних договорів тощо.

В галузі захисту прав людини і громадянина можна розглянути такі основні міжнародно-правові акти:

– Загальна декларація прав людини 1948 року [6];

– Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (відповідно 20.03.1968 р.; 19.10.1973 р.; 23.03.1976 р.) [7];

– Міжнародний пакт про економічні, соціальні, культурні права 1966 року (підписаний Україною 20.03.1968 р.; ратифікований Україною 19.10.1973 р.; вступив у дію для України 3.01.1976 р.) [8];

– Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року (підписана Україною 16.12.1949 р.; ратифікована Україною 22.07.1954 р.; вступила в дію для України 15.02.1955 р.) [9];

– Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року (вступив у дію 23.03.1976 р.; Україна приєдналася 25.12.1990 р.) [10];

– Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року (підписана Україною 9.12.1995 р.; ратифікована Україною 17.07.1996 р.) [11];

– Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року (підписана Україною 7.03.1966 р.; ратифікована Україною 21.01.1969 р.; вступила в дію для України 7.04.1969 р.) [12];

– Конвенція про права дитини 1989 року (підписана Україною 14.02.1990р.; ратифікована

Україною 28.02.1991 р.; вступила в дію для України 27.09.1991 р.) [13];

– Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок 1979 року (підписана Україною 17.07.1980 р.; ратифікована Україною 24.12.1980 р.; вступила в дію для України 3.09.1981 р.) [14].

Поряд із згаданими документами щодо прав людини також потрібно відмітити і такі міжнародні стандарти як Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року, Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року представників держав-учасниць НВСЄ, Паризька Хартія для нової Європи 1990 року, Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 року тощо. Зазначені міжнародні документи були прийняті в контексті потреби перезавантаження напруженості, яка існувала на міжнародному рівні у цей період.

Усі міжнародні документи, які були прийняті у сфері захисту прав людини та громадянина, мають за основу Статут Організації Об'єднаних Націй, в якому була регламентована основоположна правова норма, яка стосувалася затвердження віри в рівність прав великих і малих націй, у рівноправність чоловіків і жінок, у гідність і цінність людської особистості та в основні права людини в цілому.

Після прийняття зазначеного Статуту було затверджено ряд інших міжнародних стандартів, зокрема, таких як Пакт про економічні, соціальні та культурні права, Пакт про громадянські та політичні права з Факультативними протоколами до нього, Загальна декларація прав людини. Цими документами розпочався новий етап взаємодії суб'єктів на міжнародній арені, яка стосувалася захисту прав людини і громадянина. Треба відмітити, що в цих нормативних документах визначалися права всіх індивідів у всіх сферах суспільного життя, а не окремі права або захист особливої категорії осіб.

Широкий спектр прав людини, регламентований у міжнародних нормативних документах, свідчить про увагу Євросоюзу до цих питань. Окремий акцент при цьому ставиться на соціальних правах людини і громадянина в європейському суспільстві.

Для досягнення основних цілей соціальної політики, які включають розвиток людських ресурсів, поліпшення умов життя і праці населення, підвищення рівня зайнятості, зменшення бідності, нерівності та соціальних зловживань, в Європейському Союзі вживаються заходи, які сприяють підтримці конкурентоспроможності

економіки та враховують різноманітність національних практик.

Соціальний вимір ЄС ґрунтується на загальних зобов'язаннях і визначених компетенціях, спрямованих на зближення держав-членів у цій сфері. Соціальна політика Євросоюзу відрізняється розмаїттям інструментів, за допомогою яких його інститути здійснюють гармонізацію соціальної сфери, сприяють розширенню зайнятості і забезпечують гарантії соціального захисту громадян. В основі цієї політики лежать відповідні нормативно-правові документи. Зокрема, соціальний вимір лежить в основі таких правових актів Європейського Союзу як:

- Договір про Європейський Союз [15];
- Договір про функціонування Європейського Союзу [16];
- Хартія основних прав Європейського Союзу [17].

Зокрема, Договір про Європейський Союз визначає основні цінності, такі як верховенство права, рівність, демократія, свобода, повага до людської гідності та повага до прав людини, зокрема, осіб, що належать до національних меншин. Ці цінності визнаються як спільні для всіх держав-членів у суспільстві, що ґрунтується на рівності між чоловіками і жінками, солідарності, правосудді, толерантності, недискримінації та плюралізму (стаття 2) [15].

У статті 3 Договору відзначено, що одним із основних завдань Європейського Союзу є його спрямованість на сталий розвиток Європи, ґрунтуючись на конкурентоспроможній соціальній ринковій економіці, цінній стабільності та збалансованому економічному зростанні з цілковитою зайнятістю, соціальним прогресом і високим рівнем захисту довкілля. Союз також зобов'язаний боротися з дискримінацією та соціальними зловживаннями, а також сприяти соціальному захисту та соціальній справедливості [15].

Стаття 9 Договору про функціонування Європейського Союзу говорить, що Євросоюз у процесі реалізації своєї політики повинен враховувати вимоги, пов'язані з боротьбою проти соціальних зловживань, забезпеченням належного соціального захисту та підтримкою високого рівня зайнятості населення та забезпеченням високого рівня навчання, освіти та захисту здоров'я своїх громадян [16].

Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року передбачає низку фундаментальних принципів, які лежать в основі європейської соціальної моделі, таких як права на соціальне забезпечення, право на страйк, права

працівників на інформацію та консультації, охорону здоров'я та інші соціальні права та гарантії громадян [17].

Також поняття соціальних прав людини визначаються у таких міжнародно-правових актах як Загальна декларація прав людини [6], Європейська соціальна хартія [19], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ООН [7] та інших. Згідно з нормами цих документів, до основних соціальних прав громадянина потрібно віднести право на житло, освіту, медичну допомогу, достатній життєвий рівень, працю, відпочинок, соціальне забезпечення та інші.

Зокрема, у Статуті ООН та Загальній декларації прав людини 1948 року визначено перелік усіх основних категорій прав людини та закріплено принципи поваги до прав людини. Цей визначний етап характеризується визнанням сукупності та неподільності соціальних, політичних, громадянських, економічних і культурних прав.

А Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, встановлює фундаментальні права і свободи, які мають бути гарантовані кожній людині. Вона визначає принципи, що стосуються прав людини в широкому спектрі, включаючи права на життя, свободу, недоторканність особи, свободу думки, совісті і віросповідання, право на освіту, працю, а також соціальні та економічні права.

Ці документи засвідчують загальноприйнятій засади та стандарти у галузі прав людини, і їх вплив виявляється у подальших міжнародних правових інструментах та діяльності організацій, спрямованих на захист та сприяння правам людини.

Отже, незважаючи на те, що Європейський Союз встановив загальні стандарти для гарантування прав соціального захисту в межах своїх держав-членів, координація соціального захисту і вільне переміщення громадян-членів ЄС не призводять до заміщення національних систем соціального захисту. Так, спеціальні норми щодо соціального забезпечення, зокрема, для осіб з інвалідністю, містяться в національному законодавстві окремих країн Європи.

Основу соціальної політики країн Європи складає ідея, орієнтована на людину, де функціонування всього державного механізму спрямоване на поліпшення добробуту населення. Це регулює стан на ринку праці, сприяє ефективній реалізації соціального забезпечення і виступає стабілізатором соціальної ситуації в країні.

Соціальні права визначають потреби, які є першочерговими та життєво важливими, і тому їх вважають базовими у системі прав людини.

Ці потреби включають як матеріальний, так і нематеріальний характер (наприклад, соціальні послуги, медична допомога). Таким чином, соціальні права становлять основу для забезпечення та визнання цивільних прав людини і громадянина.

Соціальні держави, якими себе позиціонують європейські країни, взяли на себе зобов'язання турбуватися про соціальну захищеність і добробут своїх громадян та їх соціальну справедливість. Принцип соціальної держави закріплений у конституціях таких країн, як Японія (1947 р.), Італія (1948 р.), ФРН (1949 р.), Франція (1958 р.), Туреччина, Швеція (1974 р.), Португалія (1975 р.), Данія, Нідерланди, Греція та інші.

Таким чином, цілком впевнено можна стверджувати про визнання важливості соціальних прав людини усіма інституційними органами ЄС, а також наголошувати на постійному збільшенні уваги до їх виконання та сприяння державам у ратифікації прийнятих договорів. Цей процес свідчить про послідовні зміни у ставленні держав до цієї категорії прав людини. У той же час, одним із завдань Європейського Союзу є розроблення ефективного механізму контролю за виконанням зобов'язань, які держави-члени взяли на себе, та їх готовності вносити зміни до національних законодавств. Також важливо, щоб Україна вчасно та належним чином впроваджувала норми і стандарти ЄС у галузі соціального законодавства.

Що стосується України та реалізації її євроінтеграційного вектора, то у Постанові Верховної Ради України «Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції» від 29.07.2022 № 2483-IX [18] вона підтвердила для себе актуальність соціальних питань, регламентованих у згаданих вище нормативних документах Євросоюзу. Вона визначає, що є одним з основних завдань Верховної Ради України є адаптація законодавства України до положень права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), забезпечення відповідності актів Верховної Ради України зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС). Це реалізується спільно з Кабінетом Міністрів України, який є основним суб'єктом ініціювання відповідних законопроектів, шляхом забезпечення узгодження підготовки, включення до порядку денного Верховної Ради України, розгляду та остаточного прийняття законопроектів, спрямованих на адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) та виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції.

Висновки. Отже, можна прийти до висновку, що на міжнародному рівні існує значна кількість нормативних документів, які регламентують захист прав громадян. Окрему роль відіграють правові акти, які визначають соціальні права громадян як на рівні Євросоюзу, так і в межах окремих європейських держав.

Кожна держава, яка позиціонує себе як цивілізоване демократичне суспільство, повинна

ратифікувати ці документи і осноувати вітчизняне законодавство на стандартах, прийнятих на міжнародному рівні. Україна у напрямі реалізації своїх євроінтеграційних прагнень підтвердила для себе актуальність соціальних питань прийняттям спеціальної Постанови Верховної Ради, відповідно до якої вона бере на себе зобов'язання адаптації свого законодавства до європейських стандартів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Олещенко В. Новітня політика Європейського Союзу у сфері соціальних прав. *Збірник наукових праць НАДУ*. Випуск 1. 2020. С. 58–64.
2. Орловська І.Г. Європейський стовп соціальних прав як орієнтир соціальної політики України в умовах європейського вектора розвитку. *Південноукраїнський правничий часопис*. №4. Част. 2. 2022. С. 40-46
3. Рим О.М. Правові аспекти реалізації Європейським Союзом політики у сфері зайнятості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019 № 37. С. 154–158.
4. Сай Д.В. Лісабонська угода: нові можливості для соціального розвитку. Лісабонський договір – 10 років після набуття чинності. *Що змінилося у функціонуванні ЄС?* : науково-практична конференція. Тези доповідей. Миколаїв, 2 грудня 2019 р. ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2019. 464 с.
5. Тимчишин Т.М. Соціальні права людини в Європейському Союзі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2020. С. 292-295
6. Загальна декларація прав людини. *Права людини в Україні* : Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. Випуск 21. Київ, 1998. 455 с.
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 20.01.2024р.)
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. *Права людини в Україні* : Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. Випуск 21. Київ, 1998. 455 с.
9. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU48K03U> (дата звернення 20.01.2024р.)
10. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086#Text (дата звернення 20.01.2024р.)
11. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 20.01.2024р.)
12. Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 20.01.2024р.)
13. Конвенція про права дитини 1989 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U> (дата звернення 20.01.2024р.)
14. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення 20.01.2024р.)
15. Договір про Європейський Союз 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text. (дата звернення 23.01.2024р.)
16. Договір про функціонування Європейського Союзу 1957 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text. (дата звернення 23.01.2024р.)
17. Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text. (дата звернення 23.01.2024р.)
18. Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції : Постанова Верховної Ради України від 29.07.2022 № 2483-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2483-20#Text>. (дата звернення 23.01.2024р.)
19. Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 р. № ETS N 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300. (дата звернення 24.01.2024р.)

УДК 351:342.56(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.33>

Бєлова Алла Сергіївна,

аспірантка кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Навчально-наукового інституту державного управління

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-6274-7167

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ СИСТЕМИ СУДОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

EUROPEANIZATION OF THE JUDICIAL ADMINISTRATION SYSTEM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE ASSOCIATION AGREEMENT: CONCEPT AND ESSENCE

Стаття присвячена поглибленому дослідженню поняття та сутності європеїзації системи судового адміністрування в Україні в контексті Угоди про асоціацію з ЄС. Наразі вже складно говорити про ефективність судової влади України, обмежуючись лише питаннями судоустрою, формування суддівського корпусу та процесуальної діяльності суддів. Цілком очевидним є те, що в умовах європейської інтеграції судова реформа потребує комплексності та системності.

У статті показано, що система судового адміністрування України створює єдиний організаційно-інформаційний простір для ефективного здійснення суддями судочинства та забезпечує дотримання їх гарантій, встановлених законом, а тому є важливим самостійним об'єктом європеїзації задля виконання європейських домовленостей у сфері юстиції та набуття членства в Європейському Союзі, шлях до якого Україна розпочала з проголошенням своєї незалежності.

Дослідження теоретико-методологічних засад європеїзації системи судового адміністрування в Україні надало можливість розкрити її феноменологію поряд з іншими системами публічного управління та адміністрування, сформулювати авторське визначення поняття та визначити її сутність. Отримані результати є підґрунтям для продовження вивчення відповідної проблематики.

Поряд із цим, за результатами проведеного дослідження визначено, що важливу роль у процесах європеїзації системи судового адміністрування в Україні відіграє процедура створення нормативно-правових актів, а тому успішність європеїзації системи судового адміністрування в Україні великою мірою залежить від правотворчої політики держави та її реалізації органами судової влади різних рівнів.

Європеїзація системи судового адміністрування в Україні має сприяти зміцненню судової влади України та підвищенню її ефективності в контексті Угоди про асоціацію з ЄС.

Ключові слова: система судового адміністрування, судове адміністрування, європейська інтеграція, європеїзація, верховенство права, публічне управління, державне управління, публічне адміністрування, Угода про асоціацію з ЄС.

The present study is dedicated to a comprehensive examination of the concept and essence surrounding the Europeanization of the judicial administration system in Ukraine within the framework of the Association Agreement with the EU. Presently, an evaluation of the efficacy of the judiciary in Ukraine extends beyond considerations of the judicial system, the establishment of the judiciary, and procedural activities of judges. It becomes apparent that within the context of European integration, the reform of the judiciary necessitates a comprehensive and systematic approach.

The article underscores that the Ukrainian judicial administration system establishes a unified organizational and informational framework. This framework is designed to facilitate the effective dispensation of justice by judges and to ensure adherence to the legal guarantees established for them. Consequently, it represents a significant and autonomous focal point for the Europeanization process, pivotal for the realization of European agreements in the realm of justice and for progressing towards membership in the European Union. Ukraine embarked on this trajectory upon declaring its independence.

The exploration of the theoretical and methodological underpinnings of the Europeanization of the court administration system in Ukraine has facilitated the revelation of its phenomenology in comparison to other systems of public administration and management. This investigation has further enabled the formulation of a distinct definition of the concept and the delineation of its essential characteristics. The resultant findings serve as a foundational platform for the ongoing examination of pertinent issues.

Simultaneously, the study indicates that the procedure for enacting legal measures assumes a pivotal role in the processes associated with the Europeanization of the court administration system in Ukraine. Consequently, the success of this Europeanization endeavor is markedly contingent upon the legislative approach adopted by the State and its subsequent implementation by the judiciary across diverse hierarchical levels.

The Europeanization of the judicial administration system in Ukraine is envisaged to enhance the robustness of the Ukrainian judiciary and amplify its operational efficiency within the framework of the Association Agreement with the European Union.

Key words: court administration system, judicial administration, European integration, Europeanization, rule of law, public administration, public governance, state administration, public administration, Association Agreement with the EU.

Постановка проблеми. З підписанням Угоди про асоціацію з ЄС Україна перейшла до практичного виконання домовленостей та взятих на себе зобов'язань, у тому числі щодо посилення співробітництва у сфері юстиції на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод, проведення судової реформи з урахуванням засад децентралізації влади. Європеїзація системи судового адміністрування в Україні в контексті Угоди про асоціацію з ЄС набула особливої важливості, оскільки саме через процеси судового адміністрування на всіх рівнях має забезпечуватися ефективна реалізація стратегічних цілей та завдань, орієнтованих на потреби нового європейського суспільства. Враховуючи, що в сучасній вітчизняній науковій доктрині відсутні визначення поняття та сутності європеїзації системи судового адміністрування в Україні, це зумовило актуальність дослідження даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти процесів європеїзації, у тому числі публічного управління та адміністрування, досліджувалися у працях таких науковців, як: Л. Прокопенка, О. Рудіка, Н. Рудік, В. Баштанника, О. Оржель, Є. Савельєв, С. Король та ін. Однак, проведені дослідження доцільно продовжити, розширивши їх змістовність уявленнями про поняття та сутність європеїзації системи судового адміністрування в Україні, як важливої окремої складової публічного управління та адміністрування.

Метою статті є визначення поняття та сутності європеїзації системи судового адміністрування в Україні, обґрунтування їх теоретико-методологічних аспектів, що має вагоме значення для успішного реформування судової влади України в Контексті Угоди про асоціацію з ЄС та в умовах європейської інтеграції.

Викладення основного матеріалу. У зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС на сьогодні в Україні відбуваються динамічні процеси змін в усіх сферах суспільних відносин: державно-владних, політичних, економічних, соціальних, правових. Такі зміни спрямовані головним чином на впровадження європейських стандартів, утвердження європейських принципів та цінностей, формування європейської ідентичності, а також виконання європейських домовленостей, що в подальшому надасть Україні можливість стати

повноцінною європейською державою та здобути повноправне членство в ЄС.

Свій шлях до європейської інтеграції Україна розпочала ще у далекому 1991 році з проголошенням своєї незалежності. У вересні 1993 року в Україні було відкрито Представництво Європейської Комісії в Україні (з 1 грудня 2009 року – Представництво Європейського Союзу), яке, маючи статус дипломатичної місії, офіційно представляє Європейський Союз в Україні. Його одним із головних завдань є сприяння політичним та економічним зв'язкам між Україною та Європейським Союзом шляхом підтримання ефективного діалогу з урядовими установами та підвищення поінформованості про Європейський Союз, його установи та програми [1].

14 червня 1994 року між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами була підписана Угода про партнерство і співробітництво, яка була ратифікована Україною 10 листопада 1994 року та набула чинності 01 березня 1998 року. Цілями такого партнерства і співробітництва стали: 1) забезпечення у відповідних рамках політичного діалогу між Сторонами, який сприятиме розвитку тісних політичних відносин; 2) сприяння розвитку торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин між сторонами і, таким чином, прискоренню їхнього сталого розвитку; 3) створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва; 4) підтримка зусиль України по зміцненню демократії і розвитку її економіки та завершенню переходу до ринкової економіки. У рамках сфери дії цієї Угоди Україна зобов'язалася забезпечити фізичним та юридичним особам Європейських Співтовариств та їх держав-членів доступ, вільний від дискримінації щодо своїх власних фізичних та юридичних осіб, до компетентних судів та адміністративних органів для захисту їх особистих та майнових прав, включаючи права на інтелектуальну, промислову та комерційну власність [2].

Відповідно до положень глави 10 Угоди про партнерство та співробітництво започатковано діяльність таких спільних органів, як Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, Комітету парламентського співробітництва між Україною та ЄС [3].

9 листопада 1995 року Україна приєдналася до Ради Європи, офіційно набувши статус члена. Відтоді в Україні розпочали свою роботу Постійне представництво України при Раді Європи та Офіс Ради Європи в Україні. Рада Європи через співпрацю всіляко сприяє зусиллям країни, спрямованим на узгодження своїх законодавства, інституцій та практики з європейськими стандартами у сфері прав людини, верховенства права й демократії і, відтак, підтримує Україну у виконанні своїх зобов'язань як держави-члена Ради Європи [4].

З метою реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України у європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для набуття Україною членства у Європейському Союзі 11 червня 1998 року Президентом України був підписаний Указ №615/98 «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» [5].

У 2004 році відбулося розширення Європейського Союзу, завдяки чому Україна стала пріоритетним партнером Європейського Союзу у рамках реалізації Європейської політики сусідства.

Кабінетом Міністрів України та Радою з питань співробітництва між Україною і Європейським Союзом у лютому 2005 року було схвалено План дій «Україна – Європейський Союз», який став основним інструментом реалізації Європейської політики сусідства і визначив пріоритетні сфери співпраці з метою наближення України до ЄС. Серед всіх пріоритетів, які мають важливе значення, особливу увагу, згідно із Планом, наголошено було приділити посиленню стабільності та ефективності органів, що забезпечують демократію та верховенство права [6].

Таким чином, європейська інтеграція, яка у 2014 році отримала міцну суспільну підтримку, стала важливим напрямом зовнішньої та внутрішньої політики України. Європейські прагнення України та її європейській вибір у поєднанні з тривалими відносинами з Європейським Співтовариством мали наслідком ратифікацію Законом України від 16.09.2014 №1678-VII Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [7].

Європеїзація владно-управлінських систем та відносин є надважливою умовою для держав, які обрали для себе європейський вектор розвитку та шлях входження до ЄС.

Очевидним є те, що за приписами статті 6 Конституції України [8] судова влада України наряду

із законодавчою та виконавчою утворюють єдину систему державної влади, завдяки якій держава здатна функціонувати ефективно. Будь-яке порушення цілісності державної влади закономірно стає загрозою руйнації державності.

Історія реформувань судової системи в незалежній Україні позначається чималою кількістю спроб, які не принесли бажаних результатів. Серед основних причин провальності заходів реформування судової системи можна вважати непередуманість, безсистемність, фрагментарність підходів, відсутність наукових вивчень та обґрунтувань, що призвело до побудови більшості стратегічних планів на хибних концептуальних засадах та переконаннях. Разом з тим, слід зазначити, що зроблені кроки на шляху до утвердження в Україні справедливого, незалежного і неупередженого суду, заклали добре підґрунтя для розв'язання проблем судової влади в умовах сучасної судової реформи.

Поняття «європеїзація» отримало широке використання в Україні, як термін, що відображає вплив Європейського Союзу та процесів європейської інтеграції на розвиток різних сфер суспільного життя, зокрема, на національному рівні. Поняття європеїзації є предметом чисельних наукових досліджень у галузях публічного управління та адміністрування, політики, економіки, права, освіти тощо.

Відповідно до енциклопедичного словника з державного управління, європеїзація – це процес набуття державами-членами ЄС схожих або спільних рис [9; с. 203]. Втім, це визначення не розкриває повною мірою зміст поняття європеїзації, як процесу та науково-теоретичної категорії.

Застосовуючи більш поглиблений підхід, Є. Савельєв вважає, що європеїзація – це процес оволодіння цінностями країн ЄС, які уможливають вступ певної країни до спільноти європейських держав. Це такі цінності, які охоплюють усі сфери життя, хоча, у першу чергу вони стосуються політичних норм, забезпечення функціонування демократичних інституцій відповідно до тих принципів та тієї практики, яка діє в ЄС [10; с. 5].

Дослідниця О. Оржель у своїх працях також визначає, що європеїзація – це зміни, трансформації, реформи, що відбуваються в усіх сферах життя під впливом європейської інтеграції. Європеїзація у сфері державного управління, на думку науковиці, реалізується як запровадження в національну практику управління найбільш ефективних механізмів, практик і процедур, вироблених або запозичених у процесі взаємодії з європейськими партнерами: державами-членами, організаціями, колегами [11; с. 31].

На наш погляд, європеїзацію системи судового адміністрування доцільно розглядати крізь призму вчень та уявлень про процеси європеїзації системи публічного управління та адміністрування, що передбачають послідовне покращення загальнодержавних управлінських систем та практик шляхом використання високих надбань та досвіду Європейського Союзу.

У практичному poradnikу державного службовця з питань європейської інтеграції за редакцією Л.Л. Прокопенка, О.М. Рудіка, В.В. Баштанника та ін. одним із вимірів процесу європеїзації, виділеним за критерієм об'єкта змін, розглядається поширення впливу інститутів ЄС на національні та субнаціональні (регіональні й місцеві) системи управління. На думку цих вчених, європеїзація полягає у розподілі повноважень та відповідальності між різними рівнями управління. Всі багаторівневі системи управління потребують пошуку та встановлення балансу між єдністю та багатоманітністю, координацією з центру і місцевою автономією. Отже, цей вимір європеїзації означає адаптацію національних та субнаціональних систем управління до центру прийняття політичних рішень (інститутів) і законодавства ЄС [12, с. 11].

Система судового адміністрування – це сукупність спеціальних суб'єктів та об'єктів (органів судової влади та посадових осіб), які мають законодавчо закріплені зони своєї діяльності, компетенцію та повноваження, відповідальність, використовують специфічні інструменти, форми і методи для реалізації управлінських завдань та цілей [13, с. 85].

Систему судового адміністрування слід розглядати як багаторівневу платформу професійної діяльності спеціального кола суб'єктів, націлену на організаційне створення умов для якісного та ефективного здійснення судочинства, забезпечення доступу до правосуддя та становлення справедливого, незалежного і неупередженого суду.

Судове адміністрування, на відміну від інших видів публічного управління та адміністрування, має свої особливості, обумовлені в першу чергу необхідністю дотримання гарантій незалежності та недоторканості суддів, встановлених статтями 126, 129 Конституції України [8], статтями 1, 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [14]. Такі особливості, зокрема, й вирізняють судове адміністрування з-поміж інших видів публічного адміністрування, та об'єктивно зумовлюють необхідність побудови специфічної системи судового адміністрування в Україні.

Судове адміністрування, зокрема, має: 1) здійснюватися поза процесуальною діяльністю суддів; 2) сприяти забезпеченню дотримання законодавчих гарантій суддів; 3) враховувати безпосередню

колективну участь суддів у вирішенні питань внутрішньої діяльності судів; 4) створювати організаційні передумови для здійснення судьями судочинства, розгляду ними судових справ у строки, встановлені процесуальним законодавством України; 5) забезпечувати рівний доступ до правосуддя та створювати комфортні умови перебування у приміщеннях суду; 6) сприяти зміцненню судової влади України, підвищенню її ефективності, боротьбі з корупцією; 7) забезпечувати належний розвиток судової системи України відповідно до стратегічних цілей та завдань.

Європеїзація системи судового адміністрування передбачає усунення недоліків, що заважають ефективному її функціонуванню, підвищенню її спроможності шляхом оптимізації, розмежування, збалансування та гармонізації повноважень і відповідальності усіх суб'єктів, удосконалення функцій, методів та процедур управління з використанням практичного досвіду Європейського Союзу та адаптацією національної структурно-функціональної побудови до європейських стандартів. Підвищення спроможності системи судового адміністрування гарантує реалізацію ідей розвитку судової влади України в контексті політики європейської інтеграції.

Важливо буде зауважити, що процес європеїзації є складним та багатограним, безперервним та постійно триваючим явищем. Він не завершується із набуттям державою членства в Європейському Союзі і продовжується надалі у часі під впливом світових тенденцій, розвитку Європейського Співтовариства, зумовлюючи періодичні зміни на національному, національному, субнаціональному рівнях, а також загальнодержавні трансформації.

Процеси європеїзації системи судового адміністрування на різних етапах можуть передбачати:

- структурні зміни в організаційному забезпеченні діяльності/роботи суду, запозичення (перенесення) судових управлінських моделей та конструкцій;
- зміни у розподілі повноважень та відповідальності суб'єктів судового адміністрування;
- переорієнтацію та удосконалення функцій, методів та управлінських процедур, впровадження нових найбільш прогресивних та продуктивних практик;
- наближення та/або адаптацію до норм, правил, стандартів ЄС;
- використання інструментів рецепції та гармонізації.

Процеси європеїзації можуть бути обумовлені міжнародними правовими нормами, рекомендаціями та настановами ЄС, вимогами часу та накопиченим, як європейським, так і світовим досвідом.

На наш погляд, осмислення сутності європеїзації системи судового адміністрування надає широку можливість усвідомити її змістовність, визначити місце і роль у зміцненні судової влади, підвищенні її ефективності. Сутність європеїзації системи судового адміністрування – це єдність найкращих управлінських традицій та практик, заснованих на європейських цінностях та стандартах, встановлення міцних міжнародних професійних зв'язків та обмін досвідом, результат інституційного потенціалу судової влади України. Сутність європеїзації системи судового адміністрування полягає у адміністративній спроможності забезпечувати належне організаційне забезпечення діяльності/роботи судів та створювати такі умови для здійснення правосуддя, які б сприяли становленню в Україні справедливого, незалежного і неупередженого суду, практичному досягненню європейських домовленостей у сфері юстиції згідно із Угодою про асоціацію з ЄС.

Вважаємо, що важливу роль у процесах європеїзації системи судового адміністрування в Україні відіграє процедура створення нормативно-правових актів, а тому успішність європеїзації великою мірою залежить від правотворчої політики держави та її реалізації органами судової влади різних рівнів. Як свідчить практика, вади нормативно-правових актів призводять до перекосів в реалізації адміністративних повноважень та, як наслідок,

до зниження якості управлінської діяльності.

Отже, визначальною рисою європеїзації системи судового адміністрування в Україні має бути: продуманість, організаційна та правова визначеність, об'єктивність та обґрунтованість, дієвість, ефективність, відкритість, прозорість та зрозумілість.

Висновки. Таким чином, на думку автора, європеїзація системи судового адміністрування в Україні – це послідовний і безперервний процес змін та трансформацій взаємопов'язаних елементів цієї системи у напрямку їх наближення до принципів, стандартів та цінностей Європейського Союзу шляхом адаптації існуючого у відповідній сфері законодавства, впровадження прогресивного європейського досвіду, гармонізації повноважень спеціального кола суб'єктів та об'єктів, вдосконалення кадрового потенціалу, що сприятиме зміцненню судової влади України та підвищенню її ефективності в контексті Угоди про асоціацію з ЄС.

Європеїзація системи судового адміністрування в Україні на різних своїх етапах може мати різні форми.

Сутність європеїзації системи судового адміністрування обумовлена її змістом та виражається в еволюції управлінської діяльності судів, органів та установ системи правосуддя, пов'язаній з інтеграцією України до ЄС, її прагненням приєднатися до європейських інституцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Офіційний вебсайт Представництва Європейського Союзу в Україні. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk.
2. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 №1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>.
3. Офіційний вебсайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/MappedDetails?isSpecial=true&title=RadaZPitanSpivrobotnitstvaMizhUkrainoiuTaYes;>
4. Офіційний вебсайт Постійного представництва України при Раді Європи. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/>.
5. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/U615_98?an=5.
6. План дій «Україна – Європейський Союз»: дата схвалення Кабінетом Міністрів України 12.02.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693#Text.
7. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 №1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>.
8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
9. Ковбасюк Ю.В., Трошинський В.П., Сурмін Ю.П. Енциклопедичний словник з державного управління. Київ : НАДУ. 2010. 820 с.
10. Савельєв Є. Європейська інтеграція чи європеїзація? Журнал Європейської економіки. Видання Тернопільського національного економічного університету. 2008. Том 7 (1). С. 3–5.
11. Оржель О. Європейська інтеграція та європеїзація: тотожність та відмінність. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 04/2011. Вип. 2 (9). С. 24–33.
12. Прокопенко Л., Рудік О., Баштанник В. та ін. Практичний poradnik державного службовця з питань європейської інтеграції. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 2: Європеїзація публічного управління. 64 с.
13. Белова А. Поняття та сутність системи судового адміністрування в Україні. *Актуальні проблеми науки, освіти і суспільства: досвід та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Дрогобич, 22 лютого 2023 р. С. 83–85.
14. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19>.

УДК 351.82.332.12

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.34>

Бондарук Сергій Васильович

аспірант кафедри публічного управління та публічної служби

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0003-8077-5606

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

PECULIARITIES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF PERSONNEL POLICY IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

У статті розглянуто особливості формування і реалізації кадрової політики в органах місцевого самоврядування. З'ясовано, що організація кадрового забезпечення покликана реалізовувати політику набуття персоналом нових компетентностей, яким повинен відповідати сучасний працівник публічної сфери стосовно стратегічних пріоритетів реформування державного управління в Україні. Розглянуто шляхи кадрового забезпечення, відповідно до цілей та завдань органів місцевого самоврядування. Підкреслено, що Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» розмежовує дві форми публічної служби – муніципальну та державну. Аргументовано, що норми цього Закону спонукають до реалізації комплексних дій функціонування муніципальної служби на стабільних організаційних та правових засадах. Виокремлено завдання кадрового забезпечення та розробки нової кадрової політики в органах місцевого самоврядування в умовах вітчизняного державотворення. Підтверджено проблему “старіння” кадрів в органах місцевого самоврядування. Зауважено, що відсутність процедур залучення молоді на роботу до муніципальних органів влади викликає потребу розробки нової системи формування кадрів у цій сфері. Показано, що стабільність кадрового складу органів місцевого самоврядування в поєднанні з його цілеспрямованим оновленням є одним із пріоритетних напрямків формування кадрів. Розглянуто послідовність збереження та збагачення кадрового потенціалу органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано напрями формування кадрової політики в органах місцевого самоврядування України. Доведено обов'язковість формування кадрів у органах місцевого самоврядування на засадах дотримання законності, компетентності, професіоналізму та справедливості. Підсумовано, що ефективність управління кадрами в органах місцевого самоврядування зумовлюється насамперед результатами здійснення ними низки фінансово-економічних, правових, організаційних та інших заходів. При цьому акцентовано увагу на тому, що одну з основних ролей у процесі підвищення ефективності управління кадрами відіграє професіоналізм та компетентність кадрів.

Ключові слова: кадрова політика, органи місцевого самоврядування, публічне управління, службовці, кадри, персонал.

The article examines the peculiarities of the formation and implementation of personnel policy in local self-government bodies. It was found out that the organization of human resources is called to implement the policy of acquisition of new competencies by the personnel, which should be met by the modern employee of the public sector in relation to the strategic priorities of the reform of public administration in Ukraine. Ways of staffing are considered, in accordance with the goals and tasks of local self-government bodies. It is emphasized that the Law of Ukraine "On Service in Local Self-Government Bodies" distinguishes between two forms of public service – municipal and state. It is argued that the norms of this Law encourage the implementation of complex actions of the functioning of the municipal service on a stable organizational and legal basis. The task of personnel support and the development of a new personnel policy in local self-government bodies in the conditions of national statehood is singled out. The problem of "aging" of personnel in local self-government bodies has been confirmed. It was noted that the lack of procedures for attracting young people to work in municipal authorities calls for the development of a new system of personnel formation in this area. It is shown that the stability of the personnel composition of local self-government bodies in combination with its purposeful renewal is one of the priority areas of personnel formation. The sequence of preserving and enriching the personnel potential of local self-government bodies is considered. The directions of personnel policy formation in the local self-government bodies of Ukraine have been substantiated. The mandatory formation of personnel in the local self-government bodies on the basis of compliance with legality, competence, professionalism and justice has been proven. It is concluded that the effectiveness of personnel management in local self-government bodies is determined primarily by the results of their implementation of a number of financial and economic, legal, organizational and other measures. At the same time, attention is focused on the fact that one of the main roles in the process of improving the efficiency of personnel management is played by the professionalism and competence of personnel.

Key words: personnel policy, local self-government bodies, public administration, employees, personnel, personnel.

Постановка проблеми. Кадровий потенціал виступає основою формування успішного суспільства у сучасних українських реаліях, оскільки його можна розглядати рушійним чинником суспільно-економічного розвитку. На думку науковців, політиків і практиків для зростання конкурентоспроможності фахівців на ринку праці, необхідно основну увагу акцентувати на формуванні і реалізації успішної державної політики у сфері кадрового забезпечення сфери публічного управління. Особливої уваги вимагають процедури формування і реалізації кадрової політики в органах місцевого самоврядування. У таких умовах перед сферою публічного управління постає завдання щодо забезпечення муніципалітетів фахівцями, здатними дати поштовх успішним трансформаціям на регіональному та місцевому рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування і реалізації кадрової політики в органах місцевого самоврядування розглядаються у працях багатьох науковців. Так, варто згадати таких вчених як Л. Антонова [1], О. Вагонова [7], О. Горпинич [7], Н. Грущинська [4], І. Дробот [2], С. Дубенко [3], С. Ісіков [7], Л. Касьяненко [7], Л. Козлова [1], О. Костенко [4], А. Мосумова [5], О. Сорока [6] та інші.

Дослідники у своїх публікаціях вивчають особливості формування персоналу органів місцевого самоврядування та забезпечення кадрової безпеки як функції управління персоналом, розглядають специфіку кадрового забезпечення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування, позиціонують ефективну кадрову політику як ключове завдання посилення дієздатності держави, досліджують процеси формування та реалізації кадрової політики в органах публічної влади з позиції вітчизняного та зарубіжного досвіду, аналізують професіоналізацію державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування як напрям реалізації теорії лідерства в публічному управлінні.

Проте процеси формування і реалізації кадрової політики в органах місцевого самоврядування є надто багатограними, тому їх вивчення потребує ґрунтовних наукових досліджень, що зумовило вибір теми даної статті.

Мета статті полягає в оцінці особливостей кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування та обґрунтуванні вимог до формування та реалізації кадрової політики в системі місцевого самоврядування України.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання:

– проаналізувати кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування України і з'ясувати віковий ценз службовців;

– розглянути особливості формування і реалізації кадрової політики в системі місцевого самоврядування та обґрунтувати напрями покращання її ефективності.

Виклад основного матеріалу. В системі взаємодії суспільства й держави кадри є носієм досвіду та мають важливе значення. Саме тому кадрова політика, яка покликана забезпечувати підвищення конкурентоспроможності окремих регіонів та країни в цілому і сприяти реалізації функцій держави, виступає одним із перспективних напрямів державного управління, що відіграє роль оптимізатора трудового потенціалу країни. При цьому потрібно враховувати, що рушійною силою прогресу та необхідною передумовою суспільного розвитку якраз і є творчі здібності індивіда, його освіченість та інтелект, які набувають особливої актуальності сьогодні в умовах розвитку науково-технічного прогресу і сприяють розвитку кадрової політики в органах державної влади та органах місцевого самоврядування [2, с. 215].

Організація кадрового забезпечення покликана реалізовувати політику набуття персоналом нових компетентностей, яким повинен відповідати сучасний працівник державної служби, відповідно до стратегічних пріоритетів реформування публічного управління в Україні. Для того, щоб кадрове забезпечення відповідало цілям та завданням органу влади, необхідно, на нашу думку, вирішити низку проблем, які на даний час мають місце в органах місцевого самоврядування, шляхом:

– реалізації єдиних стандартів діяльності, якими повинні оперувати кадри в системі публічного управління;

– утворення сучасної системи підвищення рівня кваліфікації і навчання кадрів;

– підвищення функції корпоративної культури, врахування психологічних принципів мотивації та формування ефективних мотиваційних механізмів розвитку кадрового потенціалу в системі мотивації персоналу органів місцевого самоврядування;

– постійне підвищення компетенції та професійної рівня кадрового потенціалу [3, с. 54].

Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [8] розмежовує дві форми публічної служби – муніципальну та державну. Його норми спонукають до того, щоб реалізовувати комплексні дії функціонування муніципальної служби на стабільних організаційних та пра-

вових засадах, що дасть можливість здійснювати публічну владу на принципово новій основі.

Ті завдання, які стоять нині перед українським суспільством і стосуються кадрового забезпечення та розробки нової кадрової політики в органах місцевого самоврядування, тісно пов'язані із завданнями, які стоять сьогодні перед територіальними громадами та державою. Ефективна кадрова політика держави, будучи одним із основних засобів підвищення результативності функціонування органів місцевого самоврядування, повинна здійснюватися за допомогою підвищення рівня професіоналізму кадрів та їх професійної здатності [4, с. 80].

Кадрове забезпечення на даний час повинне вирішити низку проблем, однією з яких є «старіння» працівників муніципалітетів та небажання молоді йти на роботу в органи місцевого самоврядування. Проте масове оновлення кадрів та їх механічна заміна в короткотривалому періоді є практично неможливим. Тому це потрібно вирішувати у довгостроковій перспективі на основі поступової заміни кадрів у напрямі формування нового покоління муніципальних службовців, яке буде володіти сучасними методами управління, практичними навиками та вміннями, особистими якостями і необхідними знаннями, а також відповідати основним критеріям ринкової економіки в цілому [1].

Важливим напрямком є забезпечення цілеспрямованого оновлення та стабільності кадрового складу при формуванні кадрів в органах місцевого самоврядування. Ця стабільність сприяє забезпеченню безперервності в роботі та накопиченню достатнього досвіду кадрів органів місцевого самоврядування. Адже така робота працівника завжди служить надійним стимулом його ефективної діяльності, тому впевненість у стабільності свого робочого місця є важливим фактором психологічного характеру у колективі. Виходячи із високої моральної відповідальності, стабільності та професіоналізму, доцільно керуватися стратегією гнучкого оновлення муніципального апарату при оновленні кадрового складу органів місцевого самоврядування, яка передбачає збагачення та збереження кадрового потенціалу.

У процесі формування і реалізації кадрової політики в органах місцевого самоврядування важливо забезпечити об'єктивність та виключення суб'єктивізму в підборі кадрів. З цією метою потрібно передбачити в законодавстві механізми для гарантування прозорості та демократичності цього процесу шляхом заміщення вакантних посад службовців органів місцевого самоврядування за результатами конкурсу, тобто чіткого

врегулювання конкурсних процедур щодо підбору кадрів, починаючи з оголошення про вакансію й закінчуючи призначенням на посаду за його результатами, а також визначення кваліфікаційних вимог для бажаючих обійняти певну посаду [5].

У процесі проведення конкурсу варто наголосити на важливих моментах його гласності, тобто своєчасного оголошення в засобах масової інформації про його проведення. В той же час потрібно визначити порядок формування складу незалежних конкурсних комісій, для чого необхідно забезпечити розробку спеціальних нормативно-правових положень. Такі дії здатні гарантувати об'єктивність та демократичність при винесенні рішення про переможця конкурсу. Для кращого результату варто впроваджувати досвід розвинених країн світу для визначення переможців конкурсу шляхом застосування ефективних контролюючих дій.

Також варто наголосити на необхідності перегляду вітчизняного законодавства про службу в органах місцевого самоврядування та чіткого визначення тих посад, які вимагають заміщення за конкурсом. Ці дії є необхідними для встановлення процедури проведення конкурсу на заміщення вакантних посад в органах місцевого самоврядування та відокремлення політичних посад від інших.

Потрібно звернути увагу на проблему «старіння» кадрів в органах місцевого самоврядування, яка є нагальною в існуючому нині складі службовців сфери публічного управління. Потреба розробки нової системи формування кадрів у цій сфері обумовлена корінними змінами в державі та суспільстві, зважаючи на відсутність процедур залучення молоді на роботу до муніципальних органів влади [7, с. 42].

Виходячи з цього, стабільність кадрового складу органів місцевого самоврядування в поєднанні з його цілеспрямованим оновленням є одним із пріоритетних напрямків формування кадрів. Потрібно зважати на той факт, що під кадровим складом органів місцевого самоврядування потрібно розуміти професійно підготовлений постійний основний контингент службовців, які прагнуть отримати особисті перспективи на службі, і виходячи з цього формувати кадрову політику в питанні забезпечення стабільності кадрів. Адже забезпечення безперервності в роботі та досягнення накопичування достатнього досвіду стає можливим тільки на основі впевненості у стабільності службового стану і є, на нашу думку, важливим фактором морально-психологічного впливу, який стимулює ефективну

діяльність службовців в органах місцевого самоврядування [6, с. 57].

Зважаючи на це, варто відзначити потребу впровадження стратегії гнучкого оновлення апарату органів місцевого самоврядування у процесі оновлення кадрового складу муніципальних органів. Ця стратегія передбачає збереження та збагачення кадрового потенціалу зазначених органів із врахуванням професіоналізму, стабільності та високої моральної відповідальності кадрового складу.

Ця логічна послідовність дає підстави узагальнити, що формування і реалізація кадрової політики в органах місцевого самоврядування повинні базуватися на таких основних принципах як дотримання законності, компетентність, професіоналізм та справедливість. Вони повинні забезпечуватися шляхом реалізації наступних заходів:

- підвищенням соціального забезпечення, заробітної плати та престижу муніципальної служби;

- наданням службовцям органів місцевого самоврядування гарантій щодо можливості кар'єрного росту;

- забезпеченням публічності, прозорості та гласності в діяльності муніципального апарату;

- проведенням демократичних конкурсів на заміщення посад службовців.

Отже, зважаючи на потребу формування і реалізації кадрової політики в органах місцевого самоврядування необхідно вести мову про професійну кадрову політику в контексті престижу професії державних службовців. Відповідно до цього можна виокремити такі вимоги до формування кадрової політики в органах місцевого самоврядування України:

- з метою надання обдарованій молоді незалежно від місця проживання та матеріальних можливостей доступу до нових знань слід забезпечувати реалізацію державних програм щодо створення освітньо-трудового потенціалу;

- удосконалювати систему контролю за працевлаштуванням випускників закладів системи державного управління, які навчалися за державним замовленням;

- впроваджувати в життя програми стимулювання роботодавців до прийому на перше робоче місце молодих фахівців в органи місцевого самоврядування;

- забезпечувати підтвердження кваліфікацій кадрів в органах місцевого самоврядування на міжнародному рівні;

- створювати умови для формування з урахуванням соціального та науково-технічного прогресу кадрів нової генерації;

- забезпечувати ефективне державне регулювання програм навчання, підготовки та перепідготовки кадрів в органах місцевого самоврядування протягом життя;

- розробляти дієві та ефективні механізми залучення висококваліфікованих фахівців до формування та реалізації кадрової політики в органах місцевого самоврядування, а також до постійного моніторингу, планування та прогнозування потреб у кадрах в муніципальних органах;

- розробляти відповідні професійні стандарти для кадрів в органах місцевого самоврядування;

- забезпечувати належне фінансування апарату кадрової політики в органах місцевого самоврядування;

- сприяти розвитку міжнародного співробітництва у напрямі забезпечення ефективної кадрової політики в органах місцевого самоврядування;

- проводити постійний моніторинг та оперативне розслідування можливих корупційних проявів у сфері кадрової політики муніципальних органів України;

- формувати спеціальні контролюючі органи у сфері кадрової політики муніципальних органів України;

- уніфікувати нормативно-правову базу забезпечення кадрової політики в органах місцевого самоврядування.

Реалізація зазначених напрямів формування і реалізації кадрової політики в органах місцевого самоврядування дасть змогу забезпечити муніципальні органи освіченими та вмотивованими працівниками, здатними вирішувати важливі завдання здійснення державної політики на регіональному та місцевому рівнях.

Висновки. Проаналізовано кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування України. З'ясовано, що кадрове забезпечення на даний час повинне вирішити низку проблем, однією з яких є вік працівників муніципалітетів та небажання молоді йти на роботу в органи місцевого самоврядування, адже “старіння” кадрів в органах місцевого самоврядування є нагальним питанням в існуючому нині складі службовців сфери публічного управління. Відповідно до цього слід вважати, що стабільність кадрового складу органів місцевого самоврядування в поєднанні з його цілеспрямованим оновленням є одним із пріоритетних напрямків формування кадрів.

Розглянуто особливості формування і реалізації кадрової політики в системі місцевого самоврядування. Показано, що кадрова політика покликана забезпечувати підвищення конкурентоспроможності окремих регіонів та країни в цілому і сприяти

реалізації функцій держави, тому підґрунтям для її основи має стати підвищення рівня професіоналізму кадрів та їх професійної здатності. З огляду на це, кадрову політику в органах місцевого самоврядування України пропонується формувати з дотриманням таких вимог: покращення програмного забезпечення, підготовки кадрів та удосконалення контролюючих дій у сфері працевлаштування в органи місцевого самоврядування; забезпечення належного фінансування кадрової політики в органах місцевого самоврядування; здійснення антикорупційної політики; створення умов для формування кадрів нової генерації, зокрема, шляхом розвитку міжнародного співробітництва у напрямі

забезпечення ефективної кадрової політики в органах місцевого самоврядування.

Отже, зважаючи на потребу побудови дієвої системи функціонування органів місцевого самоврядування в найближчій перспективі, необхідно удосконалювати та оновлювати державну кадрову політику в муніципальних органах відповідно до новітніх вимог та викликів сучасного світу. Ефективність управління в органах місцевого самоврядування зумовлюється насамперед результатами здійснення ними низки фінансово-економічних, правових, організаційних та інших заходів. Одну з основних ролей при цьому відіграє професіоналізм та компетентність кадрів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антонова Л.В., Козлова Л.В. Професіоналізація державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування як напрям реалізації теорії лідерства в публічному управлінні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua> (дата звернення 18.01.2024)
2. Дробот І.О. Гарантування місцевого самоврядування в Україні: теоретико-методологічний аспект: монографія.. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. 312 с. (С. 204–221)
3. Дубенко С.І. Ефективна кадрова політика – ключове завдання посилення дієздатності держави. *Зб. наук. пр. УАДУ*. К. : Вид-во УАДУ, 2019. Вип. 2. Ч. 3. С. 50–57.
4. Костенко О.О., Грушинська Н.М. Формування та реалізація кадрової політики в органах публічної влади: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Економічний простір*. 2020. № 158. С. 77–82.
5. Мосумова А.К. Кадрове забезпечення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування. Харків, 2021. URL: https://ipk.edu.ua/wpcontent/uploads/2021/04/Dysertatsiia_Mosumava-A..pdf (дата звернення 18.01.2024)
6. Сорока О. В. Забезпечення кадрової безпеки як функція управління персоналом. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 4 (68). С.53–63
7. Формування персоналу органів місцевого самоврядування: монографія / О.Г.Вагонова, О.В.Горпинич, С.М.Ісіков, Л.В.Касьяненко; М-во освіти і науки України, Нац. Техн. Ун-т «Дніпровська політехніка». Дніпро : НТУ «ДП», 2019. 59 с.
8. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 33, ст. 175.

УДК 351/354:614.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.35>

Гавва Олена Андріївна,

аспірантка кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0009-0009-2027-8898

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УПРАВЛІННІ НАДЗВИЧАЙНИМИ СИТУАЦІЯМИ В ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STUDY OF THE ROLE OF LOCAL SELF- GOVERNMENT BODIES IN THE MANAGEMENT OF EMERGENCY SITUATIONS IN HEALTH CARE

У статті висвітлюються результати дослідження методологічних аспектів визначення ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями у сфері охорони здоров'я. Розробка та апробація ефективної моделі місцевого самоврядування в Україні з урахуванням ретроспективного досвіду та сучасних політичних, правових та соціально-економічних чинників є важливим напрямком наукових досліджень. Встановлено, що незважаючи на різноманіття теоретико-методологічних підходів щодо дослідження категорії «місцеве самоврядування» та його місця в системі державного управління, питання методології дослідження ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями у сфері охорони здоров'я не втрачає своєї актуальності. В роботі обґрунтовано наукові підходи до методології вивчення феномену «місцеве самоврядування» та його місця в системі публічного управління медичною сферою. Охарактеризовано набір філософських, загальнонаукових та спеціальних галузевих методів наукового пізнання. Їх застосування забезпечує фундаментальний підхід до визначення ролі місцевої влади в системі управління надзвичайними ситуаціями у сфері охорони здоров'я. Виокремлено найбільш актуальні методи, що формують теоретичну базу реалізації функцій місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я. Доведено, що системний метод управління є основою антикризового управління в медичній сфері. Акцентовано, що побудова на рівні органів місцевого самоврядування сучасної та ефективної системи управління надзвичайними ситуаціями у сфері охорони здоров'я має ґрунтуватись на використанні інтегрованого наукового підходу. В умовах воєнного стану такий підхід дозволяє державі гарантувати якісне, безпечне та доступне на рівні територіальних громад медичне забезпечення цивільного населення та військовослужбовців Збройних Сил України. Комплексність теоретико-методологічної бази забезпечує об'єктивність і повноту вивчення національної моделі місцевого самоврядування як форми організації місцевої влади. Також це сприяє вибору оптимального набору механізмів реалізації управлінської функції місцевої влади у кризових та складних ситуаціях, які перманентно виникають у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, місцеве самоврядування, охорона здоров'я, надзвичайні ситуації, методи дослідження, війна

The article highlights the results of the study of methodological aspects of determining the role of local self-government bodies in the management of emergency situations in the field of health care. The development and testing of an effective model of local self-government in Ukraine, taking into account retrospective experience and modern political, legal, and socio-economic factors, is an important direction of scientific research. It was established that despite the variety of theoretical and methodological approaches to the study of the category of "local self-government" and its place in the state administration system, the question of the methodology of the study of the role of local self-government bodies in the management of emergency situations in the field of health care does not lose its relevance. The paper substantiates scientific approaches to the methodology of studying the phenomenon of "local self-government" and its place in the system of public management of the medical sphere. A set of philosophical, general scientific and special branch methods of scientific knowledge is characterized. Their application provides a fundamental approach to determining the role of local authorities in the emergency management system in the field of health care. The most relevant methods that form the theoretical basis for implementing the functions of local self-government in the field of health care are singled out. It has been proven that the system management method is the basis of anti-crisis management in the medical field. It was emphasized that the construction of a modern and effective emergency management system in the field of health care at the level of local self-government bodies should be based on the use of an integrated scientific approach. In the conditions of martial law, this approach allows the state to guarantee high-quality, safe and affordable medical care for the civilian population and servicemen of the Armed Forces of Ukraine at the level of territorial communities. The complexity of the theoretical and methodological base ensures the objectivity and completeness of the study of

the national model of local self-government as a form of local government organization. It also helps to choose the optimal set of mechanisms for implementing the management function of local authorities in crisis and difficult situations that permanently arise in the field of health care.

Key words: *public management and administration, local self-government, health care, emergency situations, research methods, war.*

Постановка проблеми. Система місцевого самоврядування в Україні відіграє вагомий роль у розбудові демократичної політичної системи, формуванні ефективного механізму соціально-економічного розвитку територіальних громад. Функціонування інституту місцевого самоврядування в Україні забезпечується правовим механізмом взаємодії та співробітництва між місцевими органами влади, що унормований змістом Закону України «Про місцеве самоврядування» [1]. В умовах сталого розвитку суспільства в управлінні територіальними громадами використовуються базові чи традиційні методологічні підходи. Але ж в умовах кризових та надзвичайних ситуацій система організації управління на місцевому рівні потребує використання спеціальної методологічної бази з метою оптимізації управління економічними, соціальними, екологічними та іншими процесами на рівні територіальних утворень. В даному аспекті в умовах дії правового режиму воєнного стану, який було введено Президентом України через повномасштабну збройну російську нашої держави [2], особливої уваги з боку керівників органів місцевої влади потребують питання стосовно належного медичного забезпечення як цивільного населення, так військовослужбовців Збройних Сил України. Відповідно до цього пошук обґрунтованих підходів щодо вивчення ролі місцевої публічної влади в управлінні надзвичайними ситуаціями у сфері медичного обслуговування населення виступає пріоритетним завданням для науковців та практиків у сфері державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню окремих аспектів методології дослідження ролі органів місцевого самоврядування в системі державного управління присвячено праці багатьох вітчизняних дослідників. Серед них слід назвати роботи Л.Р. Криничко [3], О.А. Мельника [4], О.В. Ольшанського [5] та інших. Процес медичного забезпечення при реагуванні на надзвичайні ситуації, його окремі складові представлені в наукових доробках В.О. Волошина, В.Ф. Галицького, С.Ф. Гончарова, Г.Я. Ібрагімової, І.В. Кочіна, А.М. Макаренка, О.О. Мельникової, Р.В. Насирова, Г.Г. Роціна та інших. Механізм управління надзвичайними ситуаціями в контексті координації злагодженої роботи служб охорони здоров'я, медицини катастроф та служби з надзви-

чайних ситуацій досліджуються багатьма українськими вченими та фахівцями. Найбільш знаними є наукові праці В.А. Андропова, С.М. Домбровської [6], В.В. Дудки [7], А.В. Терент'євої [8], О.М. Торбаса [9].

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Разом з тим, вивчення методологічного інструментарію щодо ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями, які виникають саме у сфері охорони здоров'я як системні виклики глобального (пандемія COVID-19) або національного (регіонального, місцевого чи локального) значення [10]. Саме такі проблемні питання публічноуправлінського змісту у сфері охорони здоров'я потребують сьогодні здійснення додаткового дослідження. Це пояснюється тим, що динамічність процесів економічного та соціального середовища зумовлюють потребу в постійному аналізі теоретичних, методологічних та прикладних аспектів муніципального управління в умовах надзвичайних подій.

Мета статті – обґрунтування теоретичних аспектів і розроблення науково-прикладних рекомендацій щодо методологічних підходів у дослідженні ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями в галузі охорони здоров'я України.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що дослідження закономірностей розвитку та функціонування такої складної системи, як місцеве самоврядування неможливе без використання певного комплексу підходів та методів. Важко заперечити той факт, що проблематика методології дослідження ролі й місця органів місцевого самоврядування в державному управлінні загалом та у системі медичного забезпечення населення набуває гострої актуальності в умовах кризових та надзвичайних ситуацій. Тож, враховуючи теоретичні та прикладні напрацювання вітчизняних вчених щодо розгляду зазначеної проблеми дослідження, варто акцентувати, що сьогодні все ще залишається відкритою ціла низка питань стосовно ґрунтовного аналізу методологічних аспектів визначення ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями в охороні здоров'я. Серед питань, які є найбільш пріоритетними, слід відзначити такі як: неструктурованість науково-методологічних підходів до вивчення даного питання; недостатність необхід-

них наукових досліджень та розробок; низький рівень моніторингових заходів; дефіцит фінансування; слабкий рівень інформаційного та медіа інформування; невідпрацьованість взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими соціальними інституціями [5; 6; 7; 11].

Динамічні умови сьогодення несуть нові й нові виклики для сфери охорони здоров'я. Так, тільки за останні два десятиліття на глобальному рівні управління ВООЗ проголошувала шість надзвичайних ситуацій світового рівня у сфері охорони здоров'я, чинниками яких були вірусні захворювання (табл. 1).

З інформації, що уміщена в табл. 1, можемо переконатися в тому, що загрози надзвичайних ситуацій існували раніше та існують і сьогодні (принаймні, по штаму поліовірусу). А також можна констатувати, що Україна до цього часу не була першоджерелом реєстрації надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я, хоча вже досить довгий час її система охорони здоров'я перебуває у стані структурно-функціональної перебудови, тобто має ознаки функціональної нестійкості, принаймні починаючи з 2015 року, тобто з початку активної фази медичної реформи.

На національному рівні українська держава вже кілька разів мала ситуацію надзвичайного стану в системі охорони здоров'я. В останні десятиліття спостерігається зростання масштабів та кількості надзвичайних ситуацій, що потребують своєчасного реагування та відпрацьовування контрзаходів з боку Міністерства охорони здоров'я України як на загальнонаціональному, так і локальному рівні управління. Адже саме ефективна публічноуправлінська діяльність на місцевому чи локальному рівні управління забезпечує подальше поширення загрози та мінімізує соціально-економічні наслідки надзвичайної ситуації. На підтвердження даної тези можна пригадати спалах холери у 1970 році у місті Одеса [12]. Через неефективний антикризовий менеджмент з боку керівництва

медичної галузі регіону, служби санітарно-епідеміологічного нагляду та неспроможність органів місцевого самоврядування щодо застосування інструментів антикризового управління епідемія холери швидко поширилась на регіони, що межували з епіцентром спалаху.

В новітній історії України серед найбільш значущих за негативними наслідками надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я слід виділити такі:

- радіаційна надзвичайна ситуація – аварія на Чорнобильській АЕС 1986 року [8];
- пандемії – спалах нового штаму підтипу вірусу А/Н1N1 у 2009 році, епідемія коронавірусної інфекції SARS-CoV-2 та Covid-19 [10];
- військова агресія російської федерації та введення воєнного стану у 2022 році [13].

Система державного управління в умовах надзвичайних ситуацій, що виникають у системі охорони здоров'я, базується на взаємодії відповідних управлінських структур, що включають органи місцевої влади та підрозділи системи МОЗ України, територіальної мережі медичних закладів, а також органи управління та установи суміжних галузей суспільного життя (галузь освіти, соціального захисту тощо).

Механізм державного управління в умовах виникнення надзвичайних ситуацій включає комплексну систему послідовних етапів, взаємопов'язаних і взаємодіючих структурних елементів, що забезпечує визначений порядок, методи та засоби управління з боку загальнодержавних органів влади та місцевого самоврядування спрямованих на захист населення, окремих територій та навколишнього середовища від надзвичайних ситуацій. Важливо відзначити, що у сфері медичного захисту населення МОЗ України розроблено відповідні принципи та плани реагування на виникнення надзвичайних ситуацій, включаючи механізми подолання медико-санітарних наслідків НС, координацію роботи закладів

Таблиця 1

Хронологія оголошення надзвичайного стану (НС) у сфері охорони здоров'я на глобальному рівні управління

Рік	Причинний фактор НС	Країна першої реєстрації НС	Сучасний стан НС на глобальному рівні, 2023 р.
2020	COVID-19	Китай та ще 194 країни світу	Режим НС відмінено
2019	Лихоманка Ебола	Демократична Республіка Конго	Режим НС відмінено
2019	Вірус Зіка	Бразилія та інші країни Латинської Америки	Режим НС відмінено
2014	Лихоманка Ебола	Країни Західної Африки, а пізніше й країни Європи та Америки	Режим НС відмінено
2014	Штам дикого поліовірусу	Афганістан, Пакистан, Нігерія	<i>Режим НС триває</i>
2009	Вірус H1N1 «свинячий грип»	Мексика та інші країни світу	Режим НС відмінено

Складено автором за [10]

охорони здоров'я з іншими органами влади, організацію медико-санітарного забезпечення населення в умовах надзвичайних ситуацій. При цьому органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного управління надзвичайними ситуаціями у сфері охорони здоров'я та виконую певні функції у сфері громадського здоров'я та у забезпеченні санітарно-епідемічного благополуччя населення [14].

З огляду на це зазначимо, що методологія дослідження ролі місцевого самоврядування в системі управління надзвичайними ситуаціями в галузі охорони здоров'я являється багатоаспектним та комплексним явищем через широкую функціональну спрямованість органів місцевої влади. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічного бази ролі державного апарату та значення місцевого самоуправління у розвитку управління охороною здоров'я України здійснено такими науковцями як М.О. М. Баймуратов [15], В.В. Дудка [7], А.В. Терент'єва [8], О.М. Торбас [9], К.Е. Шумовська [16].

М. О. Баймуратов поняття «місцеве самоврядування» пропонує розглядати як системне явище, що забезпечує ефективний розподіл повноважень між державою та окремими регіонами [15, с. 3–4]. Відповідно при вивченні ролі місцевої влади в системі державного управління автор акцентує увагу на важливості системного аналізу. Застосування системного підходу дозволяє сформулювати ефективний управлінський механізм реалізації місцевої влади з урахуванням сукупності соціально-економічних зв'язків, вивчити окремі інститути місцевого самоврядування в загальній системі організації публічної влади.

В.В. Дудкою запропоновано наступні положення щодо розвитку державного управління національною медичною галуззю на місцевому рівні:

– орієнтація на нормативно-правові акти державного регулювання медичної сфери: децентралізація управління на рівні місцевих органів влади, правова самостійність господарчої діяльності медичних підприємств, залучення громадського сектору до управління сферою охорони здоров'я;

– прискорення процесу адаптації національного законодавства у сфері охорони здоров'я до міжнародних та європейських стандартів медичного права [7].

У площині дослідження ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями в охороні здоров'я А.В. Терент'євою розроблено наступні теоретико-методологічні та прикладні шляхи оптимізації механізму держав-

ного управління медичним захистом в умовах кризових та надзвичайних ситуацій [8]:

1. Положення теоретичного характеру:

а) теоретико-методологічні основи формування принципів державного менеджменту з метою мінімізації та ліквідації медико-санітарних втрат при надзвичайних ситуаціях природного і техногенного характеру;

б) розробка інструментарію та підходів до вивчення сутності понять «медична компонента єдиної системи захисту населення і території», «медичний захист громадян в умовах надзвичайних ситуацій», «специфіка управлінської діяльності місцевої влади щодо медичного захисту населення при настанні кризових та/або надзвичайних ситуацій»;

2. Положення організаційно-методологічного характеру:

а) розроблена організаційно-функціональна схема медичного забезпечення населення в процесі подолання наслідків НС;

б) обґрунтовано комплексний підхід до подолання наслідків надзвичайних ситуацій на рівні територіальних громад;

в) запропоновано механізм оптимізації системи державного управління в надзвичайних ситуаціях, що включає наступні блоки: структурне реформування, кадрова складова, матеріально-технічний блок, удосконалення управлінських підходів [8].

Дослідження Криничко Л.Р. присвячені розробленню комплексу методологічних положень публічного управління системою охорони здоров'я в умовах реформування та децентралізації через застосування комплексного системного підходу [3]. В своїх доробках автор визначає: багаторівневність системи державного управління, включаючи загальнодержавний, регіональний та місцевий рівні, а також багатовекторність управлінського впливу органів влади, що охоплює медичні послуги, медичну освіту, забезпечення громадського здоров'я через виробництво та постачання ліків. В умовах виникнення надзвичайних ситуацій сукупність механізмів державного управління формує комунікаційну взаємодію із громадськістю як основу зворотного зв'язку та створює цілісний управлінський механізм протидії таким викликам у сфері охорони здоров'я.

В свою чергу К.Е. Шумовська зазначає, що категорію «місцеве самоврядування» варто розглядати як багатоелементну систему та управлінський механізм, спрямований на забезпечення економічного та соціального розвитку територій. В даному контексті місцеве самоврядування носить міждисциплінарний характер та виступає

предметом досліджень різних наукових напрямків, зокрема: економічної теорії, регіональної економіки, загальної теорії менеджменту, теорії та історії державного управління тощо [16]. Міждисциплінарний характер у поєднанні із системним підходом дозволяють оперувати диверсифікованим набором загальнонаукових та спеціальних методів дослідження в процесі вивчення ролі місцевої влади в управлінні надзвичайними ситуаціями, що виникають у сфері охорони здоров'я.

Тож, як бачимо, в загальнонауковому значенні методологія дослідження ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями в охороні здоров'я характеризується багаторівневістю та охоплює диверсифікований набір підходів та методів. В даному контексті погоджуємося із думкою О.А. Мельника, який пропонує наступну ієрархію методів (підходів) щодо дослідження ролі системи місцевого самоврядування в загальнодержавній системі управління [4, с. 59–60] (рис. 1).

Таким чином, сучасна методологія наукових досліджень в галузі державного управління володіє диверсифікованим інструментарієм, базуючись як на загальнофілософських та загальнонаукових методах пізнання, так і на спеціальних галузевих інструментах вивчення процесів та явищ суспільного розвитку та суспільних відносин. Окрім того, вищевказаний

перелік методів дослідження ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями в охороні здоров'я не є вичерпним, а лише відображає загальнонауковий інструментарій вивчення зазначеної проблематики.

На сучасному етапі суспільного розвитку з метою забезпечення ефективності функціонування державноуправлінського механізму впливу на медичну сферу важливо враховувати наступні аспекти та складові методології дослідження:

- інформаційно-аналітичну базу наукового пізнання;
- специфічні риси окремих методологічних прийомів та підходів;
- вихідні параметри та умови прийняття управлінських рішень;
- прикладний характер місцевого самоврядування як напрямку науки державного управління тощо.

Ефективно побудована система місцевого самоврядування, у т.ч. і в напрямку управління надзвичайними ситуаціями в охороні здоров'я, має прикладну спрямованість. А відповідно результати досліджень мають бути орієнтовані на вирішення різного роду практичних завдань щодо забезпечення життєдіяльності територій, розв'язання їхніх поточних проблем, розробки механізмів досягнення стратегічних цілей у сфері управління надзвичайними та кризовими ситуаціями.

Вивчення наукових підходів та проблематики методологічного забезпечення функцій та ролі органів місцевої влади в управлінні надзвичайними ситуаціями в охороні здоров'я дозволяє стверджувати, що методологічний інструментарій в даному контексті охоплює низку додаткових актуальних методів, які формують цілісну наукову систему. Складність та багатоаспектність взаємодії системи місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями у сфері медичного забезпечення громадян потребує використання комплексного підходу до його вивчення, в основу якого має бути покладено принципи синергетики, системного методу у поєднанні із загальнонауковим та спеціалізованими методами дослідження. Використання комплексного методологічного інструментарію при дослідженні та аналізі системи місцевого самоврядування

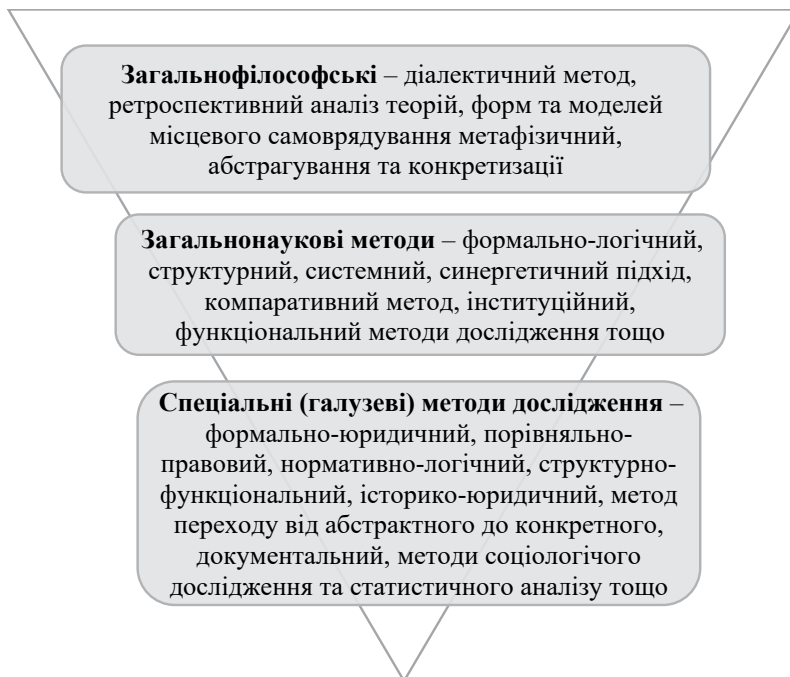

Рис. 1. Групування методів дослідження ролі системи місцевого самоврядування в управлінні медичною сферою

Розроблено автором за [4; 7; 8; 18]

як релевантного ресурсу управління надзвичайними обставинами у сфері медичного забезпечення дозволить розширити науково-концептуальні знання у напрямку розбудови оптимальної системи муніципальної влади.

Сучасний етап суспільно-економічного та політичного розвитку характеризується посиленням глобалізаційних трендів, виникненням нових атракторів нестабільності (технологічні, інформаційні, білогічні, екологічні, економічні, соціальні тощо), які потребують адаптації місцевих органів влади з точки зору ефективного забезпечення управлінських процесів [17; 18]. Методологічний аспект визначення ролі органів муніципального управління залежить від характеру та типології надзвичайних подій, місця муніципального сектору в соціально-економічних процесах під час виникнення кризових ситуацій. У період незалежного розвитку української держави типологія НС у сфері охорони здоров'я має таку структуру:

- надзвичайна ситуація техногенного характеру – аварія на Чорнобильській АЕС 1986 року;
- надзвичайні ситуації природного характеру – спалах нового штаму підтипу вірусу А/Н1N1 у 2009 році, епідемія коронавірусної інфекції SARS-CoV-2 та Covid-19 (2020-2023 рр.);
- надзвичайна ситуація соціально-політичного та воєнного характеру (військова агресія російської федерації та введення воєнного стану в Україні, 2022 рік по т.ч.).

Тобто, мова йде не про надзвичайні ситуації, що виникають внутрішньосистемно, а про надзвичайні ситуації, що виникають поза межами системи охорони здоров'я внаслідок дії різних зовнішніх чинників та факторів, а відтак наслідково вимагають структурно-функціональних змін в діяльності системи охорони здоров'я та перехід її інфраструктури на надзвичайний режим організації діяльності. Таким чином, здійснюючи комплексний аналіз концептуальних засад та механізму формування місцевого самоврядування як інструменту управління надзвичайними ситуаціями у сфері охорони здоров'я доцільно використовувати комплексну методологію, що охоплює як загальнонаукові та філософські методи, так і спеціальні підходи та прикладні інструменти досліджень.

В практиці діяльності органів місцевого самоврядування в процесі побудови ефективної системи управління медичним забезпеченням громадян актуалізуються прикладні інструменти. Імплементация таких прикладних інструментів реалізації публічноуправлінської діяльності на місцевому рівні здійснюється через механізм прийняття управлінських рішень та їх легітимізацію

рішенням органів управління. Частіше за все такі рішення передбачають вирішувати проблеми медичного забезпечення на локальному рівні за рахунок таких кроків, як :

- розробка та адаптація спеціальних планів реагування на кризові та надзвичайні ситуації за різних сценаріїв розвитку подій;
- прогнозування реагування на надзвичайні ситуації та побудова вертикальної системи інформування та координації між ОМС та закладами охорони здоров'я;
- контроль радіаційної безпеки, організація евакуаційних заходів при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного характеру;
- впровадження карантинних заходів, пропускних систем та вакцинації населення, локдаун в період пандемії коронавірусної інфекції;
- укриття, забезпечення житлом ВПО, задоволення гуманітарних потреб (харчування, предмети гігієни);
- інтеграція ВПО в економічний та соціально-політичний простір територіальної громади,
- забезпечення функціонування цивільної інфраструктури в умовах військової агресії Російської Федерації;
- робота координаційних рад та оперативних штабів на регіональному рівні в умовах запровадження воєнного стану;
- координація стратегічних рішень та реалізація фінансових механізмів у сфері медичного забезпечення та захисту населення під час виникнення надзвичайних ситуацій.

Отже, охарактеризовані вище інструменти та методи не являються вичерпними, а становлять фундаментальну методологічну базу, що може використовуватись при дослідженні ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями в охороні здоров'я. Проведене дослідження свідчить про актуалізацію мульти-інтегрованого підходу в процесі теоретико-методологічного аналізу ролі місцевої влади в системі управління надзвичайними обставинами в охороні здоров'я. Модель мульти-інтегрованого підходу забезпечить можливість вивчення структурних складових та закономірностей формування ефективного механізму управлінського впливу з метою узяття під контроль надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я та мінімізації її негативних наслідків. Це є дуже важливим з погляду важливу роль та функціонал органів місцевого самоврядування у забезпеченні належного стану функціонування національної системи охорони здоров'я як у мирний час, так і в період воєнного стану та післявоєнної відбудови України.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, в результаті проведеного дослідження встановлено, що методологічною основою вивчення ролі органів місцевого самоврядування в управлінні надзвичайними ситуаціями в охороні здоров'я слугують філософські, загальнонаукові, а також спеціальні наукові методи. Конкретизовано підходи щодо підвищення ефективності дослідження місця місцевої

влади в системі управління кризовими та надзвичайними ситуаціями в медичній галузі, які базуються на використанні інтегрованого підходу до вивчення окресленої проблематики. На підставі дослідження теоретико-методологічних засад ролі місцевих органів державної влади в системі управління надзвичайними ситуаціями запропоновано використовувати мульти-інтегрований підхід до вивчення процесів та явищ у сфері охорони здоров'я.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 03.08.2023, № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про запровадження воєнного стану в Україні : указ Президента України № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Криничко Л.Р. Теорія та методологія державного управління в сфері охорони здоров'я: монографія. Житомир. Вид. О.О. Євенок, 2020. 348 с.
4. Мельник О.А. Методологія дослідження системи органів місцевого самоврядування України у механізмі демократичної держави: теоретико-науковий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 3. С. 55–63.
5. Ольшанський О. В. Інституційний ресурс місцевого самоврядування: співвідношення ключових понять. *Теорія та практика державного управління*. 2020. Вип. 4 (71). С. 131–138. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1295677> (дата звернення: 15.11.2023).
6. Андронов В. А., Домбровська С. М., Лермонтова Ю. О., Труш О. О. Сучасний стан організаційно-правового забезпечення державного управління пожежною безпекою в Україні : монографія. Х., 2015. 210 с.
7. Дудка В.В. Розвиток державного управління охороною здоров'я України на місцевому рівні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / В.В. Дудка; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. К., 2013. 20 с.
8. Терент'єва А.В. Державне управління медичним захистом за умов надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук держ. упр. спец. 25.00.02. Київ, 2010.
9. Торбас О.М. Організація діяльності органів місцевого самоврядування у сфері охорони громадського здоров'я : дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук держ. упр. спец. 25.00.04. Київ, 2012.
10. Мавпяча віспа: що таке НС у сфері охорони здоров'я. URL: <https://www.dw.com/uk/mavpiacha-vispa-shcho-take-nadzvychaina-sytuatsiia-u-sferi-okhorony-zdorovia/a-62604608>
11. Khozhylo et al. Local selfgovernment in the focus of the medical reform in Ukraine: analysis of powers. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management (TERUM)*. 2020.2 (15). Vol. 15. Iss. 2. URL: <https://www.jstor.org/stable/26915288?seq=1>
12. Епідемія холери в Одесі. URL: <http://surl.li/huwmr>
13. Тимчасові заходи у закладах охорони здоров'я з метою забезпечення їх готовності для надання медичної допомоги постраждалим внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України : Наказ МОЗ України від 24.02.2022 № 374. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0374282-22#n11>
14. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2573-20#Text>
15. Баймуратов М. О. Муніципальна реформа в Україні з позиції теорії сучасного муніципалізму: у пошуках доктринального. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 2. С. 3-8.
16. Шумовська К. Е. Методологія дослідження місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=384>
17. Лелеченко А.П., Васильєва О.І., Куйбіда В.С. та ін. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. К. : 2017. 110 с.
18. Петровський П. М. Методологія наукового дослідження в галузі державного управління : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. 240 с.

УДК 352(477) 2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.36>

Гадзіковський Орест Юрійович,

аспірант кафедри публічного управління та публічної служби

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0008-6834-9926

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

PECULIARITIES OF REFORMING THE SYSTEM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE

У статті досліджено процеси реформування системи місцевого самоврядування в Україні в сучасних умовах. Розглянуто нормативні акти, на основі яких здійснювалося реформування системи місцевого самоврядування в розвинених європейських країнах, зважаючи на можливість кращої оцінки специфіки вітчизняних реалій у досліджуваній сфері. Визначено чинники, які впливали на реформування місцевого самоврядування в європейських країнах та реалізацію у них децентралізаційних процедур. З'ясовано, що зарубіжний досвід реформування місцевого самоврядування говорить про те, що на основі комплексних і складних перетворень у системі суспільних відносин децентралізаційні процеси стали достатньо дієвими для країн перехідного періоду. Сформульовано особливості реформування системи місцевого самоврядування в Україні із врахуванням дії воєнного стану на її території та існуванням низки причин розпочатої реформи. Відмічено, що органи місцевого самоврядування української держави сьогодні мають перед собою ряд важливих завдань, починаючи від розробки стратегії розвитку території і закінчуючи забезпеченням надання високоякісних послуг та зростанням добробуту кожного мешканця. Підкреслено, що у багатьох розвинених країнах вирішення проблеми створення належної матеріальної основи місцевого самоврядування включає розвиток ефективного співробітництва між окремими громадами. Зауважено, що громадяни України мають можливість реалізації широкого спектру своїх конституційних прав, ефективна реалізація яких вимагає активної роботи органів місцевого самоврядування. Підсумовано, що для її вдосконалення необхідно провести перерозподіл повноважень між різними видами публічної влади, а також між різними територіальними рівнями. Поставлено акцент на тому, що в основі реформування системи місцевого самоврядування в Україні повинні лежати норми і принципи Європейської хартії місцевого самоврядування, ратифікованої парламентом України 15 липня 1997 року. Визначено очікувані результати реформування місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні.

Ключові слова: місцеве самоврядування, реформування, публічне управління, децентралізація, реформа місцевого самоврядування

The article examines the processes of reforming the system of local self-government in Ukraine in modern conditions. The normative acts, on the basis of which the reform of the system of local self-government in developed European countries was carried out, were considered, taking into account the possibility of a better assessment of the specificity of domestic realities in the researched area. The factors that influenced the reform of local self-government in European countries and the implementation of decentralization procedures in them were identified. It was found that the foreign experience of reforming local self-government suggests that, on the basis of complex and complex transformations in the system of social relations, decentralization processes have become sufficiently effective for countries in the transition period. The peculiarities of reforming the system of local self-government in Ukraine are formulated, taking into account the effect of martial law on its territory and the existence of a number of reasons for the initiated reform. It was noted that local self-government bodies today have a number of important tasks before them, starting from the development of a territory development strategy and ending with ensuring the provision of high-quality services and increasing the well-being of each resident. It is emphasized that in many countries, the solution to the problem of creating an adequate material base of local self-government includes the development of cooperation between individual communities. It was noted that citizens of Ukraine have the opportunity to exercise a wide range of their rights, the effective implementation of which requires the active work of local self-government bodies. It is concluded that in order to improve it, it is necessary to redistribute powers between different types of public authorities, as well as between different territorial levels. Emphasis is placed on the fact that reforms of the system of local self-government in Ukraine should be based on the norms and principles of the European Charter of Local Self-Government, ratified by the Parliament of Ukraine on July 15, 1997. The expected results of local self-government reform and decentralization of power in Ukraine are determined.

Key words: local self-government, reformation, public administration, decentralization, local self-government reform.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування системи місцевого самоврядування, яка ґрунтується на принципах Європейської хартії місцевого самоврядування, є однією з ключових задач розвитку демократичної української держави. Без проведення реформ у сфері місцевого самоврядування та реалізації децентралізаційних процесів надзвичайно складно вирішити проблеми соціально-економічного та культурного розвитку регіонів і територіальних громад, а також забезпечити добробут більшості громадян України. Лише послідовне впровадження ефективних реформ у місцевому самоврядуванні та територіальному устрої держави сприятиме встановленню місцевої влади на демократичних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості реформування системи місцевого самоврядування в Україні вивчаються у працях багатьох науковців, зокрема, таких як Качула С. [2], Крайник О. [1], Лисяк Л. [2], Люта О. [4], Мамонова В. [3], Пігуль Н. [4], Романюк С. [5], Федорчак О. [1] та інші. У своїх публікаціях вони вивчають особливості реформування місцевого самоврядування та територіального устрою з позиції викликів сьогодення, досліджують теорію та практику застосування децентралізації, аналізують зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ, розглядають специфіку фінансування та фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в умовах децентралізації.

Проте невивченість даної проблематики та актуальність децентралізаційних перетворень в умовах реформування системи місцевого самоврядування визначають потребу подальших ґрунтовних наукових досліджень у цій сфері, що зумовило вибір теми даної статті.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей реформування системи місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи особливості реформування системи місцевого самоврядування в Україні, варто розпочати із аналізу цієї практики в розвинених країнах, оскільки цей позитивний досвід дає можливість краще оцінити специфіку вітчизняних реалій у досліджуваній сфері. Реформування місцевого самоврядування у світі розпочалося ще в минулому столітті і базувалося на низці міжнародних угод, конвенцій та договорів. Перш за все варто згадати ухвалену на засіданні Генеральної Асамблеї ООН Загальну Декларацію прав людини, в якій зазначено, що кожна людина має право на участь в управлінській діяльності своєю державою через обраних пред-

ставників або безпосередньо шляхом обрання на державну службу (стаття 21) [7].

Важливою інституцією на рівні європейського врядування є Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи, діяльність якого визначає основні напрями та принципи регулювання місцевого самоврядування в країнах Європи. Основною функцією Конгресу є забезпечення постійної участі регіональних та місцевих самоврядних органів у євроінтеграційних процесах, їх укріплення і захист, а також здійснення нагляду за процедурами проведення місцевих виборів. Це є консультативний орган Ради Європи у напрямку діяльності органів місцевого самоврядування і до його відання належать такі основні сфери діяльності, які визначені Хартією Конгресу [8]:

- організація міжнародних конференцій та публічних «відкритих» обговорень регіонального і місцевого рівня з метою долучення до місцевого самоврядування активних громадян у країнах-членах Ради Європи;

- обмін досвідом між представниками місцевого самоврядування та створення платформи для обговорення спільних проблем між ними;

- представлення інтересів муніципалітетів європейських країн.

Окремо слід розглянути діяльність Ради Європи, яка працює у сфері розробки і впровадження в життя основних норм і стандартів щодо реформування місцевого самоврядування в розвинених європейських країнах. Зокрема, важливим документом Ради Європи є Європейська хартія місцевого самоврядування, підписана 15 жовтня 1985 року [6]. Статті цього документу спрямовані на регламентацію самостійної діяльності місцевих органів урядування як одного з основних принципів демократичного конституційного устрою європейських країн. Норми, прописані в цьому міжнародному документі, зобов'язують країни, які підписали Хартію, виконувати її правила, які стосуються реформування місцевого самоврядування.

Загалом, досвід реформування місцевого самоврядування в європейських країнах свідчить про те, що цей процес супроводжувався реалізацією децентралізаційних процедур в контексті впливу на них таких чинників:

- підтримка між владними структурами різного рівня стимулюючої економічної конкуренції;

- гарантії підтримки та забезпечення етнічного, мовного та культурного різноманіття;

- свобода як результат автономії регіонального і місцевого рівня;

- розв'язання місцевих проблем з максимальним ефектом;

– розвиток регіональних та місцевих автономій як спосіб досягнення демократизації суспільства [4].

Отже, зарубіжний досвід реформування місцевого самоврядування говорить про те, що на основі комплексних перетворень у системі суспільних відносин децентралізаційні процеси стали дієвими для країн перехідного періоду. На основі прийняття та впровадження міжнародних нормативних документів налагоджувалася співпраця між муніципалітетами різних територіальних рівнів, здійснювалося утворення самостійних територіальних громад з повноваженнями у вирішенні питань місцевого рівня, а також забезпечувалося формування, встановлення та реалізація ефективної і громадсько націленої системи органів місцевого самоврядування. Це дало можливість створити сильні самоокупні місцеві громади, спроможні ефективно вирішувати питання в рамках своїх повноважень, забезпечувати свій стабільний розвиток та функціонування та залучати іноземні інвестиції.

На сьогодні Україна перебуває в процесі приєднання до Європейського Союзу, що передбачає вирішення багатьох завдань, в т. ч. створення ефективної моделі публічної влади на регіональному та загальнодержавному рівнях та забезпечення інтеграції у соціально-економічний та політичний простір Європейського Союзу

Місцеве самоврядування, як важливий елемент політичної системи суспільства, взаємодіє як із інтересами окремої особистості, так і з інтересами держави. Воно сприяє визнанню та гарантує задоволення місцевих і регіональних інтересів у суспільстві, а також вирішення питань, пов'язаних з недержавним забезпеченням життєдіяльності населення.

Реформування системи місцевого самоврядування в Україні має свої особливості, відмінні від розвинених країн світу. До них можна віднести:

- здійснення реформ в умовах повномасштабної агресії РФ проти України та режиму воєнного стану,
- не внесення відповідних змін до чинного законодавства щодо реформування;
- існування низки особливих причин розпочатої реформи (нездатність переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження; централізація повноважень органів виконавчої влади та розподілу фінансових ресурсів тощо).

Конституція України закріпила загальні принципи місцевого самоврядування (ст. 140–146), відокремлюючи його від державної влади [9]. Кон-

ституційні принципи були конкретизовані в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року. Цей Закон визначив та закріпив поняття «система місцевого самоврядування», а також визначив перелік її складових: територіальна громада; сільська, селищна, міська рада; сільський, селищний, міський голова; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; органи самоорганізації населення [10].

1 квітня 2014 року Кабінетом Міністрів України була прийнята Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка визначає основні напрямки вирішення проблем у системі місцевого самоврядування. Ключові аспекти, що визначають зміст змін, включають:

- визначення обґрунтованої територіальної основи для функціонування органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади.
- створення відповідних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення реалізації повноважень органами місцевого самоврядування, які їм надані власноруч або делеговані.
- розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації.
- максимальне залучення населення до ухвалення управлінських рішень та сприяння розвитку форм прямого народовладдя [11].

На забезпечення розвитку системи місцевого самоврядування після схвалення Концепції були прийняті такі Закони України як «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII, «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VII та інші.

Органи місцевого самоврядування сьогодні мають перед собою ряд важливих завдань, починаючи від розробки стратегії розвитку території і закінчуючи забезпеченням надання високоякісних послуг та зростанням добробуту кожного мешканця. Покращення діяльності виконавчих органів може приймати різні форми, включаючи передачу частини повноважень виконавчим органам від представницьких органів на тимчасовій або постійній основі. Однією з ключових задач реформування місцевого самоврядування є розвиток реальної та дієвої системи безпосередньої муніципальної демократії.

На початку 2019 року було прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України № 77-р від 23.01.2019 «Про затвердження плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019-2021 роки» [12]. До основних заходів відносились:

- формування нової територіальної основи для діяльності органів влади на рівні громад і районів (внесення змін до Конституції України (щодо територіальної організації влади), розроблення та подання проекту Закону України щодо врегулювання питання затвердження адміністративно-територіального устрою базового рівня, забезпечення розгляду у Верховній Раді України законів «Про засади адміністративно-територіального устрою України» (реєстраційний номер 8051) та «Про внесення змін до Закону України “Про регулювання містобудівної діяльності» (реєстраційний номер 6403), внесення змін до перспективних планів формування територій громад областей, передбачивши охоплення ними 100 відсотків території області з урахуванням міст обласного значення, розроблення пропозицій щодо адміністративно-територіального устрою базового та районного рівнів областей тощо);

- передача (децентралізація) повноважень органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування та їх розмежування за принципом субсидіарності (розроблення та подання проекту Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (нова редакція), розроблення та подання проекту Закону України «Про місцеві державні адміністрації» (нова редакція), розроблення та подання проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” щодо оптимізації повноважень центральних органів виконавчої влади та їх територіальних органів з урахуванням принципу субсидіарності» тощо);

- створення належної ресурсної бази для здійснення повноважень органів місцевого самоврядування (розроблення та подання законопроектів щодо внесення змін до Бюджетного кодексу України та Податкового кодексу України з урахуванням проектів нових редакцій Законів України «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо фінансового забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування);

- формування ефективної системи служби в органах місцевого самоврядування;

- упорядкування системи державного контролю та нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування [12].

Необхідно констатувати, що протягом 2019–2021 рр. вищі органи влади України не проявили зацікавлення у продовженні реформи місцевого самоврядування і не вчинили кроків по удосконаленню відповідного законодавства, зокрема законів наведених в Розпорядженні Кабінету Міністрів України № 77-р від 23.01.2019 р.

Однією з поширених форм розгляду та вирішення проблеми відповідно до норм Закону України «Про звернення громадян» є звернення до органів місцевого самоврядування та посадових осіб на особисті прийоми. Результатом таких звернень можуть бути пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування.

Крім того, існують інші форми співпраці між населенням та органами місцевого самоврядування, такі як збори громадян, місцеві ініціативи, дорадчі органи громадського контролю, публічні консультації і т.д. Законодавство України гарантує широкий спектр прав громадян у процесі взаємодії із владою. Однак ефективна реалізація цих прав вимагає активної роботи органів місцевого самоврядування. Головне завдання на сучасному етапі – це забезпечення можливості кожного члена громади брати участь у вирішенні місцевих питань, управлінні комунальною власністю та відчувати позитивні наслідки діяльності самоврядних органів для реального забезпечення прав і інтересів громадян.

Висновки. Система територіальної організації влади не повністю забезпечує надання належних соціальних та адміністративних послуг населенню та потребує приведення у відповідність до європейським стандартам. Для її вдосконалення необхідно провести перерозподіл повноважень між різними видами публічної влади (державна влада та місцеве самоврядування), а також між різними територіальними рівнями. Цей процес повинен відбуватися відповідно до принципів, визначених Європейською хартією місцевого самоврядування, ратифікованою парламентом України 15 липня 1997 року.

У Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні визначені головні напрями реформування місцевого самоврядування та децентралізації влади. Згідно з цим документом, основою нової системи місцевого самоврядування повинні стати об'єднані територіальні громади, які формуються на добровільній основі згідно з законодавчо визначеною процедурою та мають власні органи самоврядування, включаючи виконавчі органи рад. У населених пунктах, де мешканці не отримали статусу територіальної громади,

передбачено формування органів самоорганізації населення. Ці органи входять до системи органів місцевого самоврядування відповідної територіальної громади.

Очікуваними результатами реформування місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні є: забезпечення розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, місцевими державними адміністраціями та територіальними органами центральних органів виконавчої влади; зміна статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи у системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території; утворення виконавчих органів обласних та районних рад; визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці, забезпечення повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної

одиниці та недопущення наявності в межах території громади інших адміністративно-територіальних одиниць такого ж рівня; формування ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць; посилення правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад та органів місцевого самоврядування; стимулювання економічного розвитку територій шляхом удосконалення механізмів впливу органів місцевого самоврядування на визначення пріоритетів місцевого економічного розвитку; запровадження стандартів (нормативів) якості публічних послуг, наданих населенню органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, та критеріїв оцінювання якості; створення сприятливих правових умов для максимально широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень, а також розвитку форм прямого народовладдя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Крайник О., Федорчак О. Фінансування розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. Том 2 (43), 2022. С. 118–125.
2. Лисяк Л.В., Качула С.В. Фінансове забезпечення розвитку територій в умовах децентралізації. *Теоретичні та практичні питання узгодження інтересів розвитку територіальної системи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (31.10. 2020 року). Харків. 2020. С. 147–149.
3. Мамонова В.В. Реформування місцевого самоврядування та територіальний устрій: виклики сьогодення. *Міське самоврядування: сучасні тенденції розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Київ, 3 груд. 2018 р. – 14 січ. 2019 р.). Київ : РВВ НУБіП України, 2019. С. 18–20.
4. Пігуль Н.Г., Люта О.В. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №9. С. 684–688.
5. Романюк С.А. Децентралізація: теорія та практика застосування : монографія. Київ : НАДУ, 2018. 216с.
6. Європейська хартія місцевого самоврядування: Офіційний переклад від 15.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення 12.01.2024)
7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. *Голос України*. 10.12.2008. №236. URL: <http://www.golos.com.ua/article/178578>. (дата звернення 12.01.2024)
8. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи : Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/kongres-miscevih-i-regionalnih-vlad-radi-yevropi>. (дата звернення 12.01.2024)
9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення 01.01.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 12.01.2024)
10. Про міське самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення 17.06.2022 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.01.2024)
11. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення 12.01.2024)
12. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019–2021 роки» від 23 січня 2019р. № 77-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2019-p> (дата звернення 12.01.2024)

УДК 352.08

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.37>

Грицик Юрій Йосипович,

аспірант кафедри публічного управління та публічної служби

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0007-8797-4017

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF STAFF FORMATION IN LOCAL SELF-GOVERNMENT

У статті наведено розв'язання актуального наукового завдання, пов'язаного із нормативно-правовим регулюванням формування персоналу місцевого самоврядування, та розроблено науково-прикладні підходи, що забезпечують практичне використання отриманих наукових результатів. Відзначено, що підвищення ефективності діяльності персоналу є одним із найактуальніших аспектів формування та функціонування публічної служби, тому важливим чинником політики держави в сучасних умовах якраз і виступає ефективне управління персоналом в органах місцевого самоврядування.

В статті розглянуто нормативно-правове регулювання формування персоналу місцевого самоврядування в Україні, яке на даний час регулюється низкою відповідних законодавчих актів, а також національних та міжнародних правових документів. Окремо акцентовано увагу на використанні потенціалу персоналу місцевого самоврядування та на важливих чинниках його формування відповідно до діючого законодавства. Здійснено аналіз діючих норм Конституції України та Закону України «Про державну службу», відповідно до яких відбувається формування персоналу місцевого самоврядування.

Розглянуто роль компетентнісного підходу у процесі формування персоналу місцевого самоврядування на основі Закону України «Про державну службу». Відзначено, що покращення нормативно-правового регулювання формування персоналу місцевого самоврядування свідчить про потребу прийняття спеціалізованих законів, які спрямовані на врегулювання питань у досліджуваній сфері.

Акцентовано увагу на проблемах, які існують у сфері управління персоналом в органах місцевого самоврядування на даний час і які потребують свого вирішення. Визначено напрями підвищення ефективності формування персоналу місцевого самоврядування та підкреслено, що вони сприятимуть підвищенню результатів формування персоналу місцевого самоврядування та покращенню його діяльності в сучасних умовах. Підсумовано, що у процесі формування персоналу у місцевому самоврядуванні України слід створити усі умови для підготовки висококваліфікованих фахівців.

Ключові слова: персонал, місцеве самоврядування, нормативно-правове регулювання, публічне управління, компетентнісний підхід.

The article provides a solution to an actual scientific tasks related to the legal regulation of the formation of local self-government personnel, and developed scientific and applied approaches that ensure the practical use of the obtained scientific results. It was noted that increasing the efficiency of personnel activities is one of the most relevant aspects of the formation and functioning of the public service, therefore, effective personnel management in local self-government bodies is an important factor of state policy in modern conditions.

The article examines the normative and legal regulation of the formation of local self-government personnel in Ukraine, which is currently regulated by a number of relevant legislative acts, as well as national and international legal documents. Particular attention is paid to the use of the potential of local self-government personnel and the important factors of its formation in accordance with the current legislation. An analysis of the current norms of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Civil Service" was carried out, according to which local self-government personnel are formed.

The role of the competence approach in the process of formation of local self-government personnel based on the Law of Ukraine "On Civil Service" is considered. It was noted that the improvement of the regulatory and legal regulation of the formation of local self-government personnel indicates the need for the adoption of specialized laws aimed at settling issues in the researched area.

Attention is focused on the problems that currently exist in the field of personnel management in local self-government bodies and that need to be solved. Areas of increasing the effectiveness of local self-government staff formation are identified and it is emphasized that they will contribute to increasing the results of local self-government staff formation and improving its activities in modern conditions. It was concluded that in the process of personnel formation in the local self-government of Ukraine, all conditions for the training of highly qualified specialists should be created.

Key words: personnel, local self-government, normative and legal regulation, public administration, competence approach.

Постановка проблеми. Для всіх сфер діяльності органів місцевого самоврядування актуальною і важливою є проблема управління персоналом. Вона передбачає формування підсистеми підготовки кадрів нової генерації, завдяки якій стає можливим формування команд у системі виконавчих органів, що на основі попередньо розробленого бачення майбутнього регіону зможуть забезпечити його економічне зростання та одночасну підготовку кандидатів на заміщення вакантних посад у процесі управління персоналом.

На даний час якісний стан персоналу органів місцевого самоврядування не здатний забезпечити прогресивний розвиток регіонів. Основними причинами цього явища є незацікавленість службовців працювати в органах місцевого самоврядування та низький престиж муніципальної служби. Важливою проблемою є формування персоналу у місцевому самоврядуванні на основі нормативно-правового забезпечення, яке потребує уніфікації відповідно до тих реалій, в яких сьогодні перебуває українська держава.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика управління персоналом в публічній сфері піднімається в публікаціях багатьох науковців. Зокрема, варто згадати таких вчених як Л. Антонова [1], Н. Гончарук [2], Д. Грабчев [3], Л. Івашова [4], В. Ільченко [5], М. Іщенко [5], Л. Козлова [1], Є. Міщук [5; 6], О. Шаповал [5] та інші.

У своїх статтях вони досліджують механізми управління персоналом в органах публічної влади, вивчають особливості професіоналізації державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування як напряму реалізації теорії лідерства в публічному управлінні, а також специфіку професіоналізації як інструменту управління персоналом публічної служби, обґрунтовують пріоритетні напрями вдосконалення управління людськими ресурсами у сфері публічної служби України та напрями удосконалення формування стилю керівництва організацією (на прикладі публічної служби), відмічають роль керівника публічної служби в управлінні персоналом з позиції маркетингового підходу у публічному адмініструванні.

Разом з тим, в сучасних умовах залишаються актуальними та необхідними дослідження особливостей нормативно-правового регулювання формування персоналу у місцевому самоврядуванні, зважаючи на реформи децентралізації та трансформаційні зміни, які відбуваються в Україні в умовах сьогодення.

Мета статті полягає у визначенні особливостей нормативно-правового регулювання формування персоналу місцевого самоврядування та обґрунтуванні напрямів його покращення.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах ефективно управління персоналом в органах місцевого самоврядування виступає як важливий чинник політики держави. Тому одним із найактуальніших аспектів формування та функціонування публічної служби якраз і є підвищення ефективності діяльності персоналу [1].

Формування персоналу місцевого самоврядування повинно бути спрямованим на створення економічних, фінансових, матеріально-технічних, психологічних, соціальних, управлінських, організаційно-правових та інших передумов функціонування муніципальних органів. Вироблення нового стилю забезпечення органів місцевого самоврядування високопрофесійним управлінським персоналом, здатним задовольнити потреби населення шляхом надання ефективних та якісних управлінських послуг, передбачає потребу відповідного нормативно-правового регулювання [2, с. 41].

Нормативно-правове регулювання формування персоналу місцевого самоврядування в Україні регулюється низкою законів, актів та документів, таких як:

- Конституція України;
- Кодекс законів про працю України;
- Закон України «Про державну службу»;
- Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування»;
- Закон України «Про центральні органи виконавчої влади»;
- Закон України «Про запобігання корупції»;
- Указ Президента України «Питання управління державною службою в Україні»;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про систему підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування».

Ці та інші нормативно-правові акти врегульовують основні питання, пов'язані із формуванням персоналу місцевого самоврядування і використанням його потенціалу.

Зокрема, важливими чинниками формування потенціалу персоналу місцевого самоврядування є:

- а) матеріальне та нематеріальне стимулювання;
- б) відносини з керівництвом та колегами;
- в) кар'єрне зростання;
- г) підвищення кваліфікації та якість отриманої професійної освіти;
- д) відповідність займаній посаді [3, с. 8].

Загалом, нормативно-правове регулювання формування персоналу місцевого самоврядування передбачає процедури забезпечення безперервного оновлення професійних знань службовців, їх всебічного розвитку як особистості та розвитку їхніх творчих здібностей. Іншими сло-

Рис. 1. Складові потенціалу персоналу місцевого самоврядування

Джерело: складено на основі [5, с. 15]

вами, мова йде про максимально ефективне використання потенціалу персоналу місцевого самоврядування [4, с. 56].

Складові потенціалу персоналу місцевого самоврядування представлені на рис. 1.

Нормативно-правове регулювання формування персоналу місцевого самоврядування в Україні має свої особливості. Так, нормами вищої юридичної сили та прямої дії, що стосуються й управління персоналом, є такі положення Конституції України: [9]

1) рівне право доступу громадян України до державної служби (ст. 38 Конституції України), дотримання якого є обов'язковим у ході відбору кандидатів на зайняття відповідних посад;

2) здійснення державної влади з дотриманням принципу законності (ст. 19 Конституції України), який відповідно поширюється і на формування персоналу місцевого самоврядування;

3) заборона будь-яких видів дискримінації та гендерна рівність (ст. 24 Конституції України);

4) право на працю, заборона незаконного звільнення, право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43 Конституції України) – стосуються персоналу місцевого самоврядування як особливого виду трудової діяльності з виконання функцій і завдань держави;

5) право на судовий захист у національних судах та міжнародних судових установах (ст. 55 Конституції України), що надає можливість персоналу місцевого самоврядування оскаржувати рішення, дії та бездіяльність, що мали місце у їх відношенні суб'єктами управління персоналом.

Важливим документом у сфері нормативно-правового регулювання формування персоналу місцевого самоврядування є Закон України «Про державну службу», який встановлює: [10]

– суб'єктний склад персоналу, а також повноваження цих суб'єктів з формування персоналу;

– порядок вступу, проходження та припинення державної служби;

– питання просування державною службою, професійного навчання, підвищення кваліфікації, оплати праці та заохочення, умов праці, дисциплінарної та матеріальної відповідальності тощо.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про державну службу» нормативно-правове регулювання державної служби загалом та формування персоналу місцевого самоврядування зокрема здійснюється на основі норм Конституції України, цього та інших законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана парламентом, постанов Верховної Ради України, указів Президента України та актів Кабінету Міністрів України [10].

Окремий акцент у новій редакції Закону України «Про державну службу» ставиться на професійний розвиток персоналу на основі компетентнісного підходу, що закріплене відповідними підзаконними актами. Адже орієнтація на професійний розвиток персоналу на основі компетентнісного підходу в публічній службі є важливим аспектом удосконалення діяльності державних органів. Роль компетентнісного підходу детальніше представлена в табл. 1.

Отже, орієнтація на компетентнісний підхід у професійному розвитку персоналу є ключовим елементом для ефективної діяльності органів місцевого самоврядування.

Поряд із законодавчими важливе значення у процесі формування персоналу місцевого самоврядування мають підзаконні нормативно-правові акти, які становлять цілісну систему нормативно-правового регулювання відносин у досліджуваній сфері [6, с. 95]. Зокрема, у процесі врегулювання питань формування персоналу провідну роль відіграють постанови уряду та накази Національного агентства України з питань державної служби.

Частиною національного законодавства України є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Низка чинних міжнародно-правових договорів

Таблиця 1

Роль компетентнісного підходу у формуванні персоналу місцевого самоврядування на основі Закону України «Про державну службу»

№ п/п	Підходи	Їх характеристика
1	Адаптація до сучасних викликів	Сучасний світ швидко змінюється, і державні службовці повинні бути готові адаптуватися до нових викликів та завдань. Компетентнісний підхід дозволяє ідентифікувати ключові навички та знання, необхідні для успішної роботи в сучасних умовах
2	Підвищення ефективності роботи	Зосередження на професійному розвитку та компетентнісному підході допомагає сприяти ефективності та результативності роботи державних служб. Відповідний навчальний процес та розвиток ключових компетенцій можуть допомогти службовцям більш ефективно виконувати свої обов'язки
3	Стимулювання інновацій	Компетентнісний підхід сприяє розвитку інноваційних практик та підходів у публічному управлінні. Це може включати в себе навички у сфері цифрових технологій, аналітики даних, стратегічного мислення та інших сучасних областей
4	Залучення та утримання талановитих кадрів	Система професійного розвитку та компетентнісний підхід можуть зробити публічну службу більш привабливою для талановитих фахівців. Навчання та розвиток можуть бути важливими чинниками для залучення та утримання висококваліфікованих кадрів
5	Транспарентність та довіра	Компетентнісний підхід може підвищити рівень довіри до публічної служби, оскільки він робить видимими та вимірюваними навички та знання державних службовців. Це може сприяти більшій транспарентності та відкритості в управлінських процесах

Джерело: складено на основі [10; 11]

України поряд з іншим стосуються й питань управління персоналом на державній службі.

Проте існування значної кількості нормативно-правових актів, які стосуються формування персоналу місцевого самоврядування все ж не є запорукою відсутності проблем у цій сфері. Так, у ній слід виокремити такі проблеми, що потребують, на думку окремих експертів, свого вирішення:

– слабка інтелектуальна складова керівного та виконавчого персоналу виконавчих органів місцевих рад;

– дефіцит компетентності значної частини службовців на всіх рівнях муніципального управління;

– недостатня професійна підготовка персоналу, що не дає змогу повноцінно виконувати належні йому функції та обов'язки;

– нездатність значної частини персоналу обґрунтовувати оптимальні та реальні рішення, прогнозувати тенденції роботи та робити достовірні аналітичні оцінки [7, с. 105].

Ці та інші проблеми потребують свого вирішення шляхом вжиття комплексних заходів,

Таблиця 2

Напрями підвищення ефективності формування персоналу місцевого самоврядування

№ п/п	Напрями	Їх характеристика
1	Конкурсний відбір та атестація	Удосконалення процедур конкурсного відбору, враховуючи сучасні методи та стандарти оцінки кандидатів; Визначення чітких критеріїв для атестації, які відображають ключові компетенції та вимоги до посад
2	Кваліфікаційна оцінка та розвиток	Створення системи кваліфікаційної оцінки, що враховує індивідуальний розвиток та досягнення персоналу. Визначення переліку дисциплін, які є обов'язковими для підвищення кваліфікації працівників кадрових служб.
3	Підвищення кваліфікації	Розробка програм навчання з обраного переліку дисциплін (управління персоналом, інформаційні технології, правові аспекти, психологія тощо). Забезпечення доступу до актуальної інформації та ресурсів для підвищення кваліфікації через електронні платформи.
4	Ефективне використання інформаційних технологій	Закріплення вимог до рівня комп'ютерної грамотності для працівників державних органів. Регулювання процесу впровадження новітніх технологій у роботу кадрових служб.
5	Психологія управління та міжособистісні навички	Включення у навчальні програми аспектів психології управління та розвитку міжособистісних навичок. Сприяння розвитку емоційного інтелекту серед персоналу.

Джерело: складено на основі [8]

серед яких покращення нормативно-правового забезпечення повинно відігравати ключову роль. Так, удосконалення нормативно-правової бази, яка стосується формування персоналу місцевого самоврядування, має, на наш погляд, передбачати прийняття таких законів:

– «Про соціально-правовий захист державних службовців»;

– «Про професійну освіту державних службовців»;

– «Про формування персоналу місцевого самоврядування».

В законодавстві слід передбачити норми щодо стимулювання залучення професіоналів нової формації – кваліфікованих фахівців: юристів, економістів, управлінців, які готові сприяти змінам у діяльності органів місцевого самоврядування.

Загалом, підвищення ефективності формування персоналу місцевого самоврядування на основі покращення нормативно-правового регулювання, на наш погляд, має відбуватися на основі напрямів, представлених в таблиці 2.

Запропоновані напрями сприятимуть підвищенню результатів формування персоналу місце-

вого самоврядування та покращенню його діяльності в сучасних умовах.

Висновки. У процесі дослідження проаналізовано особливості нормативно-правового регулювання формування персоналу місцевого самоврядування. Розглянуто перелік нормативно-правових актів, на основі яких відбуваються процедури формування персоналу місцевого самоврядування. Акцентовано увагу на тому, що для ефективної роботи органів місцевого самоврядування фундаментом професіоналізму є наявність певного рівня компетентності, тому важливим питанням є роль компетентнісного підходу у формуванні персоналу місцевого самоврядування відповідно до норм Закону України «Про державну службу».

З'ясовано, що однією з головних умов підвищення ефективності органів місцевого самоврядування є покращення його нормативно-правового регулювання, відповідно до чого в статті запропоновані його основні напрями. Також згадано низку законів, прийняття яких покращить ситуацію у сфері формування персоналу місцевого самоврядування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антонова Л., Козлова Л. Професіоналізація державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування як напрям реалізації теорії лідерства в публічному управлінні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 1. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/1_2020/6.pdf. (дата звернення 19.01.2024)
2. Гончарук Н. Пріоритетні напрями вдосконалення управління людськими ресурсами у сфері публічної служби України. *Аспекти публічного управління*. 2020. Т. 8, № 6. С. 37–48.
3. Грабчев Д.С. Механізм управління персоналом в органах публічної влади : автореф. дип. роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр» : спец. 281 «Публічне управління та адміністрування» / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2020. 11 с.
4. Івашова Л.М. Професіоналізація як інструмент управління персоналом публічної служби. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 4 (31). С. 52–58.
5. Іщенко М.І., Міщук Є.В., Ільченко В.О., Шаповал О.В. Удосконалення формування стилю керівництва організацією (на прикладі публічної служби). *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 12–18.
6. Міщук Є.В. Роль керівника публічної служби в управлінні персоналом: маркетинговий підхід у публічному адмініструванні / Є.В. Міщук, В.С. Адамовська. *Публічне управління та митне адміністрування*, № 4 (35), 2022. С. 92–97.
7. Жовнірчик Я.Ф. Сучасна кадрова політика в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 12. С. 102–107.
8. Пархоменко-Кучевіл О.І. Теоретико-методологічні засади упровадження інноваційних методів управління персоналом державної служби України. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/db/2010-1/doc/3/02.pdf>. (дата звернення 19.01.2024)
9. Конституція України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
10. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
11. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 2 травня 2023 року № 3077-IX. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ t233077?an=1004&ed=2023_05_02

УДК 339.92:061.1ЄС

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.38>

Єфанов Олег Валерійович,

аспірант кафедри державної політики та врядування

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0000-1638-3307

ЗМІСТ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ТА ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ

THE CONTENT OF THE FREE TRADE ZONE BETWEEN UKRAINE AND THE EU AND ITS ORGANIZATIONAL SUPPORT IN THE PUBLIC SPHERE

У статті розглянуто зміст зони вільної торгівлі між Україною та ЄС та її організаційне забезпечення у публічній сфері. Відмічено, що важливою складовою Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є положення, що стосуються створення всеохоплюючої та поглибленої зони вільної торгівлі. Відзначено, що всеохоплюючий характер зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом визначається його широким охопленням ключових аспектів торговельних відносин між сторонами. Стверджено, що формування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС здійснюється на основі нормативно-правових документів та угод, укладених та підписаних між сторонами. Розглянуто ключові заходи, які лежать в основі створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Виділено завдання в межах алгоритму формування зони вільної торгівлі. Аргументовано, що в результаті реалізації заходів в межах зони вільної торгівлі очікується досягнення позитивних наслідків України та Європейського Союзу. Підкреслено, що після широкомасштабного вторгнення росії в Україну Європейський Союз в червні 2022 року скасував всі обмеження на ввіз українських товарів. Визначено, що для подальшої успішної інтеграції України до внутрішнього ринку Євросоюзу важливо продовжувати поглиблену співпрацю у сфері торгівлі. Доказано, що для того, щоб покращити якість комунікації з ЄС, Україні необхідно збільшити представництво своїх інтересів під час перемовин з європейськими партнерами. Зауважено, що Україна повинна використовувати свій потенціал для диверсифікації економіки, зокрема шляхом вигідного експорту сільськогосподарської продукції. Аргументовано, що запровадження стандартів ЄС може розширити правовий простір для України та покращити якість її товарів і послуг. Спрогнозовано, що запровадження зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом призведе до ряду ключових результатів в недалекому майбутньому. Підсумовано, що незважаючи на дію воєнного стану в державі, Україна продовжує взаємовигідну співпрацю в Європейським Союзом у сфері дії зони вільної торгівлі

Ключові слова: зона вільної торгівлі, публічна сфера, торгівля, угода, держава, стандарти, якість, товари, послуги.

The article examines the content of the free trade zone between Ukraine and the EU and its organizational support in the public sphere. It was noted that an important component of the Association Agreement between Ukraine and the European Union is the provisions related to the creation of a comprehensive and deep free trade zone. It was noted that the comprehensive nature of the free trade zone between Ukraine and the European Union is determined by its broad coverage of key aspects of trade relations between the parties. It is asserted that the formation of the free trade zone between Ukraine and the EU is carried out on the basis of legal documents and agreements concluded and signed between the parties. The key measures underlying the creation of a free trade zone between Ukraine and the European Union are considered. The task within the framework of the algorithm for the formation of a free trade zone is highlighted. It is argued that as a result of the implementation of measures within the free trade zone, it is expected to achieve positive consequences for Ukraine and the European Union. It is emphasized that after Russia's large-scale invasion of Ukraine, the European Union canceled all restrictions on the import of Ukrainian goods in June 2022. It was determined that for the further successful integration of Ukraine into the internal market of the European Union, it is important to continue in-depth cooperation in the field of trade. It has been proven that in order to improve the quality of communication with the EU, Ukraine needs to increase the representation of its interests during negotiations with European partners. It was noted that Ukraine should use its potential to diversify the economy, in particular through the profitable export of agricultural products. It is argued that the introduction of EU standards can expand the legal space for Ukraine and improve the quality of its goods and services. It is predicted that the introduction of a free trade area between Ukraine and the European Union will lead to a number of key results in the near future. It was concluded that despite the martial law in the country, Ukraine continues mutually beneficial cooperation with the European Union in the field of the free trade zone

Key words: free trade zone, public sphere, trade, agreement, state, standards, quality, goods, services.

Постановка проблеми. Глобалізаційні та інтеграційні тенденції в сучасному світі призводять до підвищення економічних ефектів не лише для компаній, але й для національних економік. Поглиблення економічної інтеграції для України означає зниження бар'єрів для виходу на висококонкурентні європейські ринки. Це, в свою чергу, потенційно сприяє не лише нарощенню конкурентоспроможності, але й дає поштовх модернізації національної економіки.

Підписана Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачала зменшення тарифних та нетарифних обмежень, що мало стимулювати економічну співпрацю між країнами. Очікуваний ефект включав збільшення обсягів імпорту й експорту між Україною та ЄС через зменшення нетарифних бар'єрів і зниження митної вартості товарів. Згідно з Угодою, українські компанії мали зіткнутися з низкою перешкод, таких як необхідність сертифікації продукції та пошуку партнерів за кордоном. Відповідно до цього на сучасному етапі існує низка проблем, пов'язаних з впливом зони вільної торгівлі на обсяг імпорту та експорту, що актуалізує дослідження у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями особливостей функціонування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС та співпраці між сторонами у цьому питанні займається низка науковців. Зокрема, варто згадати таких вчених як Бондарчук В. [5], Гнілуша С. [4], Казік Т. [4], Комар Н. [1], Кочергіна О. [2], Сютта С. [3], Уніят А. [1], Ткач Д. [4], Шиманська К. [5] та багато інших.

У своїх публікаціях дослідники вивчають особливості регіональних угод про вільну торгівлю за участю України, можливості їх реалізації та ризики, пов'язані з ними, здійснюють порівняльно-правовий аналіз угод про вільну торгівлю інших країн з Україною, оцінюють ефект Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС на вітчизняний імпорт та експорт, досліджують сучасний зміст зони вільної торгівлі як невід'ємної категорії інтеграційного розвитку та розглядають зону вільної України з ЄС з позиції наявних результатів та перспектив для регіонального торговельного співробітництва.

Проте сучасні виклики диктують нові умови для реалізації зовнішньої політики України, тому реалізація взаємовідносин між Євросоюзом та українською державою в контексті зони вільної торгівлі потребує глибоких наукових досліджень.

Мета статті полягає у визначенні змісту зони вільної торгівлі між Україною та ЄС та обґрунтуванні її організаційного забезпечення у публічній сфері.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є положення, що стосуються створення всеохоплюючої та поглибленої зони вільної торгівлі. Ці положення передбачають значну лібералізацію торгівлі, включаючи усунення квот чи тарифів між сторонами, а також гармонізацію нормативно-регуляторної бази і законодавства в цілому.

Всеохоплюючий характер зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом визначається його широким охопленням ключових аспектів торговельних відносин між сторонами. У порівнянні з класичними зонами вільної торгівлі така зона передбачає не лише відкриття ринків для більшості товарів, але й часткову та поступову лібералізацію послуг. Крім того, вона обов'язково включає положення, які стосуються санітарних та фітосанітарних заходів, прав інтелектуальної власності, сприяння торгівлі, державних закупівель, енергетики, транспорту та конкуренції.

З іншого боку, поглиблений характер зони вільної торгівлі відноситься до зобов'язань України привести своє законодавство у відповідність до норм та стандартів ЄС з метою досягнення економічної інтеграції до внутрішнього ринку ЄС. Угода між Україною та ЄС містить ряд положень про наближення законодавства, згідно з якими Україна повинна привести своє внутрішнє законодавство у відповідність до правил ЄС. У зворотному напрямку Україні буде надана можливість поступово входити на внутрішній ринок ЄС. Такий підхід є революційним порівняно з попередніми необов'язковими документами Євросоюзу.

Так, формування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС здійснюється на основі нормативно-правових документів та угод, укладених та підписаних між сторонами. Зона вільної торгівлі забезпечує країнам-членам режим вільної торгівлі товарами та послугами і не поширюється на сільськогосподарську продукцію, а також гарантує вільне пересування капіталів і фізичних осіб. Угода про зону вільної торгівлі України з Євросоюзом набула чинності з 1 січня 2016 року.

Створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом включає в себе ряд ключових заходів:

- скасування ввізних мит: Україна та ЄС скасовують ввізні мита на більшість товарів, що імпортуються один від одного, що сприяє стимулюванню торгівлі та обміну товарами;
- правила визначення походження товарів: встановлення правил визначення походження

товарів є важливим елементом для застосування торговельних преференцій та уникнення митних обмежень;

– гармонізація технічних регламентів: Україна приводить свої технічні регламенти, процедури, санітарні та фітосанітарні заходи у відповідність з європейськими стандартами, щоб українські товари відповідали європейським вимогам без додаткової сертифікації;

– сприятливі умови доступу до ринків послуг: встановлення найбільш сприятливих умов для доступу до ринків послуг обох сторін, що сприяє розвитку економічних відносин;

– застосування правил ЄС у сфері державних закупівель: Україна приймає правила ЄС у цій сфері, що дозволяє поступово відкривати ринок державних закупівель для українських підприємств;

– спрощення митних процедур та протидія правопорушенням: заходи спрямовані на спрощення митних процедур, попередження шахрайства, контрабанди та інших правопорушень у сфері транскордонного переміщення вантажів;

– посилення захисту прав інтелектуальної власності: Україна зміцнює захист прав інтелектуальної власності, що є важливим для стимулювання інновацій та креативності в бізнесі.

Ці заходи спрямовані на побудову відкритого та ефективного торговельного партнерства між Україною та ЄС.

Алгоритм формування зони вільної торгівлі передбачає виконання наступних завдань:

– вжиття посиленних заходів українською стороною щодо захисту прав інтелектуальної власності;

– у сфері транскордонного переміщення вантажів попередження контрабанди, шахрайства та інших правопорушень, а також спрощення митних процедур;

– поступове відкриття ринку публічних закупівель ЄС для України шляхом запровадженні українською стороною правил Євросоюзу у сфері публічних закупівель;

– встановленні сторонами найбільш сприятливих умов доступу до своїх ринків послуг;

– приведення Україною своїх технічних процедур, регламентів, заходів щодо безпеки харчових продуктів, санітарних та фітосанітарних заходів у відповідність з європейськими, завдяки чому українську сільськогосподарську та харчову продукцію, а також промислові товари не потрібно буде додатково сертифікувати в ЄС;

– застосування торговельних преференцій шляхом запровадження правил визначення походження товарів;

– скасуванні Україною та ЄС ввізних мит на більшість товарів, що імпортуються на ринки один одного [6].

Формування поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, як зазначають у Представництві України при Європейському Союзі, планується завершити протягом 10 років. В результаті реалізації запланованих заходів очікується досягнення наступних позитивних наслідків для обидвох сторін:

– поглиблення та закріплення тісної економічної інтеграції;

– для української сторони заплановано створення практично таких же умов у сфері здійснення торговельних операцій, які існують в межах Євросоюзу для його членів;

– збільшення вибору напрямів взаємодії між сторонами Угоди;

– зниження цін на товари і послуги для українських споживачів та підвищення їх якості та безпечності;

– створення прозорих правил ведення бізнесу в Україні та покращення інвестиційного клімату в ній;

– у зв'язку з переходом на прийняті в усьому світі стандарти створення можливостей доступу українських підприємств до ринків третіх країн крім ринку ЄС [6].

Слід зауважити, що Євросоюзом ще до набрання чинності Угодою про асоціацію було запроваджено режим автономних торговельних преференцій для України, який передбачав скасування ввізних мит, які стосувалися 94,7% від усього обсягу промислових товарів та 83,4% сільськогосподарських товарів та харчової продукції, що ввозилися на територію Європейського Союзу з української сторони до 1 січня 2016 року, в односторонньому порядку з боку ЄС.

З 1 січня 2016 року закінчив свою дію режим автономних торговельних преференцій ЄС для України, відповідно до якого українському експорту в односторонньому порядку надавався доступ до ринку ЄС на умовах поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі. В той же час розпочалося тимчасове застосування Розділу IV Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в частині поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, а у вересні 2017 року Угода про асоціацію між Україною та ЄС набрала чинності в повному обсязі.

Відповідно до норм цього документу було утворено спеціалізований двосторонній орган для співробітництва з торговельно-економічних питань, який отримав назву Комітет асоціації Україна-ЄС у торговельному складі. У його рам-

ках діють 4 підкомітети: підкомітет з питань географічних зазначень; підкомітет з питань митного співробітництва; підкомітет з управління санітарними та фітосанітарними заходами та підкомітет з питань торгівлі та сталого розвитку [6].

Після широкомасштабного вторгнення росії в Україну Європейський Союз в червні 2022 року здійснив надзвичайні дії: були скасовані всі обмеження на ввіз українських товарів, що призвело до значного зростання обсягів українського експорту в ЄС. Загалом, обсяг товарообігу між Україною та ЄС за період 2021–2022 рр. збільшився на 10%.

Ця радикальна лібералізація дійсно стала важливим рятувним кроком для української економіки під час воєнного стану. Однак вона також виявила численні проблеми, які потрібно вирішити для повноцінної та взаємовигідної інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС.

У зв'язку з блокадою російським флотом Чорного моря значна частина українського експорту переходить через сухопутний західний кордон та обмежені за потужністю порти Дунаю. Зараз існуюча прикордонна інфраструктура не в змозі витримати таке навантаження. Проблема також стоїть у забороні ввозу українських сільськогосподарських продуктів до країн ЄС, таких як Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина та Болгарія.

Питання диверсифікації українського експорту до ЄС також стає актуальним. Важливою є необхідність вирішення нагальних проблем, зокрема, пошкодження прикордонної інфраструктури через постійні обстріли з боку російських сил, що заважає безперервному експорту України.

Для подальшої успішної інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС важливо продовжувати поглиблену співпрацю у сфері торгівлі. Зазначена тактика вирішення проблем повинна ґрунтуватися на довгостроковій стратегії.

Щоб покращити якість комунікації з Європейським Союзом, Україні необхідно збільшити представництво інтересів українських стейкхолдерів під час перемовин з європейськими партнерами. Створення громадських організацій та інституцій для лобювання інтересів, зокрема, українських підприємців, може сприяти більш відкритій та взаємовигідній співпраці.

Розвиток експортної інфраструктури має стати ключовим напрямком. Українські експортні галузі стикаються з обмеженнями через поточну транспортну інфраструктуру, і, незважаючи на покращення, вони відбуваються надто повільним темпом.

Адміністративні проблеми також відіграють важливу роль у підтримці експортних галузей.

На даний час існує недостатньо механізмів сприяння експортним секторам, зокрема, через відсутність доступного фінансування та обмежену кількість підприємств зі статусом авторизованого оператора експорту.

Україна повинна використовувати свій потенціал для диверсифікації економіки, зокрема шляхом вигідного експорту сільськогосподарської продукції. Однак важливо підвищити додану вартість експортованих товарів, впроваджуючи стандарти якості ЄС, що не тільки збільшить обсяги експорту, а й покращить умови торгівлі.

Сильний аграрний сектор не повинен виключати розвиток інших напрямків української економіки. Запровадження стандартів ЄС може розширити правовий простір для України та покращити якість її товарів і послуг.

У червні 2023 року між міністром економіки України та міністрами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) була проведена зустріч, під час якої було оголошено рішення почати внутрішньодержавні процедури з оновлення пакета угод про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ та двосторонніх угод про сільське господарство між Україною та Швейцарією, Ісландією і Норвегією. Зокрема, українська сторона закликала включити розділи щодо технічного співробітництва та електронної комерції, торгівлі та сталого розвитку, а також малих та середніх підприємств в нову редакцію угоди з ЄАВТ. Поряд із цим було запропоновано оновити розділи, присвячені спрощенню процедур державних закупівель, захисту інтелектуальної власності, торгівлі, а також технічним бар'єрам у сфері санітарних та фітосанітарних заходів та торгівлі товарами [7].

Загалом, запровадження зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом призведе до ряду ключових результатів в недалекому майбутньому. Серед них будуть:

1. Тісна економічна інтеграція: Україна та ЄС будуть тісно пов'язані економічно, що сприятиме обміну товарами та послугами, розвитку бізнес-відносин та формуванню спільних інтересів.

2. Умови для торгівлі аналогічні до умов всередині ЄС: Україна отримає можливість торгувати з ЄС на практично тих самих умовах, що і країни-члени Союзу, що сприятиме розвитку та розширенню торговельних зв'язків між сторонами.

3. Покращений інвестиційний клімат: за рахунок зниження тарифних бар'єрів та створення сприятливого середовища для бізнесу Україна привабить більше іноземних інвестицій, що позитивно вплине на економічний розвиток країни.

4. Прозорі правила ведення бізнесу: створення чітких та прозорих правил дозволить українським компаніям ефективніше функціонувати, зменшуючи адміністративні бар'єри та підвищуючи ефективність співпраці між сторонами.

5. Збільшення вибору та підвищення безпеки і якості товарів: завдяки доступу до ринку ЄС українські споживачі матимуть доступ до більшого вибору товарів, а також гарантію їх якості та безпеки згідно з європейськими стандартами.

6. Зниження цін для українських споживачів: конкуренція на ринку ЄС може призвести до зниження цін на товари для українських споживачів, що позитивно вплине на їх купівельну спроможність.

7. Доступ до ринків третіх країн: українські підприємства отримають можливість розширювати свою діяльність та експортувати товари до ринків третіх країн, використовуючи прийняті в усьому світі стандарти [8].

Загалом, ці результати вказують на значний позитивний вплив дії зони вільної торгівлі між Україною та ЄС на економічний розвиток та конкурентоспроможність української держави.

Висновки. Таким чином, незважаючи на дію воєнного стану в державі, Україна продовжує взаємовигідну співпрацю в Європейському Союзом у сфері дії зони вільної торгівлі. Адже саме довгострокова стратегія у сфері торгівлі дасть можливість продовжувати поглиблену співпрацю між сторонами у напрямі подальшої успішної інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС.

Запровадження зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом матиме в майбутньому для української сторони такі результати як тісна економічна інтеграція; торговельні умови, аналогічні до умов всередині ЄС; покращення інвестиційного клімату; прозорі правила ведення бізнесу; зниження для українських споживачів цін на товари та доступ до ринків третіх країн. Українська сторона розуміє важливість взаємодії з ЄС і прикладає значні зусилля для продовження та підтримки тих зв'язків, які були налагоджені раніше і покликані сприяти розвитку вітчизняної економіки, незважаючи на ті обставини, в яких перебуває нині українське суспільство.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Комар Н., Уніят А. Регіональні угоди про вільну торгівлю за участю України: можливості та ризики. *Економіка та суспільство*, (26). 2021. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/367/353> <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-36>
2. Кочергіна О.Ю. Сучасний зміст зони вільної торгівлі як невід'ємної категорії інтеграційного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. Вип. 1. С. 54–58.
3. Сюта С. Зона вільної України з ЄС: наявні результати та перспективи для регіонального торговельного співробітництва. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2018. № 3. С. 153–165.
4. Ткач Д.І., Казік Т.В., Гнілуша С.І. Порівняльно-правовий аналіз угод про вільну торгівлю з Україною на прикладі ЄС та Канади. *Правничий вісник Університету «КРОК»*, № 35. 2019. С.89–97.
5. Шиманська К.В., Бондарчук В.В. Ефект Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС на вітчизняний імпорт та експорт. *Економіка, управління та адміністрування*, № 2(96), 2021. С. 25–30. [https://doi.org/10.26642/ema-2021-2\(96\)-25-30](https://doi.org/10.26642/ema-2021-2(96)-25-30)
6. Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС. Представництво України при Європейському Союзі. 15 квітня 2021 року. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes> (дата звернення 21.01.2024)
7. Україна почне перегляд угоди про вільну торгівлю з чотирма країнами ЄАВТ. *Економічна правда*. 27 червня 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/27/7164549/> (дата звернення 21.01.2024)
8. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. *Національна безпека і оборона*. № 1-2. 2022. 131с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.39>

Король Валерія Валеріївна,

аспірантка кафедри публічного управління та адміністрування

Національної академії внутрішніх справ

ORCID ID: 0009-0004-2485-5094

ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЛИ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ, НА ВСТУПІ НА ПУБЛІЧНУ СЛУЖБУ : ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

RESTRICTIONS FOR PERSONS WHO HAVE COMMITTED ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION ON ENTERING THE PUBLIC SERVICE: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

У статті зазначено, що важливим елементом у визначенні критеріїв для вступу на публічну службу є доброчесність кандидатів. При вступі на різні види публічної служби законодавством України встановлюються вимоги, спрямовані на зменшення ризиків прийняття на таку службу не доброчесних службовців. Проте, правове регулювання таких вимог є різним, залежно від виду публічної служби та закону, який її регулює, і не завжди виправданим та об'єктивним.

Зазначено, що публічна служба має свою специфіку, яка робить її вразливою для корупційних ризиків, як наслідок, вимоги для кандидатів, які прагнуть працювати в місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, судових чи правоохоронних органах мають бути адекватними та відповідати ризикам служби.

Класифіковано та розкрито чотири види обмежень, що містяться в законодавстві про публічну службу, пов'язані із наявністю у претендента негативного досвіду притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, а саме, на державні політичні посади в органах виконавчої влади, посади суддів, членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, правоохоронців Національного антикорупційне бюро України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, митних органів, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, прокуратури, поліції, працівників державної служби, дипломатичної служби, посадових осіб в органах місцевого самоврядування.

Виявлено необґрунтовані відмінності та відсутності закономірностей у вимогах при вступі на окремі види публічної служби, запропоновано новий підхід у встановленні термінів заборони вступу на публічну службу залежно від її виду цивільна та мілітаризована, у тому числі правоохоронна.

Ключові слова: публічна служба, вступ на публічну службу, адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, обмеження при вступі на публічну службу, державна служба.

The article states that an important element in determining the criteria for entering the public service is the integrity of the candidates. When entering various types of public service, the legislation of Ukraine establishes requirements aimed at reducing the risks of accepting non-honorable employees for such service. However, the legal regulation of such requirements is different, depending on the type of public service and the law that regulates it, and is not always justified and objective.

It is noted that the public service has its own specifics, which makes it vulnerable to corruption risks, as a result, the requirements for candidates seeking to work in local executive bodies, local self-government bodies, judicial or law enforcement bodies should be adequate and correspond to the risks of the service.

Four types of restrictions contained in the legislation on public service have been classified and disclosed, which are related to the applicant having a negative experience of being brought to administrative responsibility for committing offenses related to corruption, namely, to public political positions in executive bodies, positions of judges, members of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine, law enforcement officers of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the State Bureau of Investigation, the Bureau of Economic Security of Ukraine, customs authorities, the State Border Guard Service of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the prosecutor's office, the police, employees of the civil service, the diplomatic service, officials in local self-government bodies.

Unfounded differences and lack of regularities in the requirements for entering certain types of public service were identified, a new approach was proposed in terms of the prohibition of entry into public service depending on its type, civil and militarized, including law enforcement.

Key words: public service, admission to public service, administrative offense related to corruption, restrictions on admission to public service, public service.

Постановка проблеми. Якість людських ресурсів кожної країни значною мірою визначає її розвиток. Добре функціонуюча система відбору може перевіряти та ідентифікувати кандидатів, які мають навички, кваліфікацію та професійну компетентність для ефективного виконання завдань публічної адміністрації. Зважаючи на цей контекст, у цьому дослідженні розглядаються підходи законодавця щодо обмежень при вступі на різні види публічної служби, пов'язані із наявністю у претендента негативного досвіду притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією. Для того, щоб оцінити підходи до відбору відбору публічних службовців, слід використати дослідницьке тематичне дослідження, за допомогою якого встановити критерії вимог до кандидатів на посади державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, в правоохоронних органах. Вагомим елементом у визначенні критеріїв для вступу на публічну службу є добросовісність кандидатів. Проте, правове регулювання таких вимог є різним, залежно від виду публічної служби та закону, який її регулює, і не обґрунтованим та виваженим.

Публічна служба має свою специфіку, яка робить її вразливою для корупційних ризиків, як наслідок, вимоги для кандидатів, які прагнуть працювати в різних органах мають бути адекватними та відповідати ризикам служби. Проте аналіз законодавства про публічну службу свідчить про відсутність закономірностей у вимогах при вступі на окремі види публічної служби, що вимагає формування єдиних підходів у встановленні термінів заборони вступу на публічну службу залежно від її виду та корупційних ризиків в діяльності.

Актуальним з цієї точки зору є порівняльне правове дослідження обмежень щодо вступу на публічну службу, пов'язаних із наявністю у кандидата на посаду досвіду притягнення до відповідальності за вчинення ним адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливі аспекти дослідження питань проходження державної служби здійснювали В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, Т.О. Коломоєць, Н.П. Матюхіна, О.М. Мельник, Р.С. Мельник, Д.В. Приймаченко, Г.Ю. Разумей, С.А. Федчишин, О.І. Ткачук, В.І. Щербина та ін. Однак наукові здобутки стосовно обмежень щодо вступу на публічну службу, пов'язаних із наявністю у кандидата на посаду досвіду притягнення до відповідальності за вчинення ним адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, не систематизовані з урахуванням змін до діючого законодавства.

Мета статті – порівняльно-правовий аналіз обмежень для осіб, які вчиняли адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, на вступі на публічну службу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існування держави та її стабільне функціонування неможливе без системного підходу. Таку систему, зокрема, утворюють органи публічної влади – Президент, органи виконавчої, законодавчої та судової влади, органи місцевого самоврядування. У цій системі особливу роль відіграють особи, які забезпечують дієвість та ефективність цієї системи – публічні службовці. Вони здійснюють професійну службову діяльність, представляють державу чи територіальну громаду у її різноманітних відносинах як усередині публічної адміністрації так і у зовнішніх зв'язках з громадянами та їх об'єднаннями.

Відповідно до положень основного закону громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, бути обраними до органів публічної влади, користуються рівним правом доступу до публічної служби. Водночас законодавство про публічну службу, визначаючи статус того чи іншого службовця, встановлює обмеження, правова природа яких пов'язана з правами, яких службовець немає поки перебуває на службі, а також обмеження, які діють при вступі на публічну службу, тобто діють на громадянина, який ще не став публічним службовцем. Як суб'єкти адміністративно-правових відносин публічні службовці наділені певними правами та обов'язками, а вступаючи на публічну службу – добровільно приймає і низку встановлених законодавством обмежень та заборон.

Законодавством про публічну службу визначені обмеження, зобов'язання, правила службової поведінки, відповідальність, підстави припинення служби тощо. Сучасний стан публічної служби позитивної характеризується тим, що в Україні сформовано більшість інститутів публічної адміністрації, зокрема органів виконавчої влади, інших державних органів та органи місцевого самоврядування, запроваджено державну службу та службу в органах місцевого самоврядування, які у широкому розумінні у своїй сукупності утворюють інститут публічної служби. Правові обмеження в загальному їх вигляді мають превентивний характер і убезпечують від можливих несприятливих наслідків як суб'єктів, щодо яких діють ці обмеження, так і інших осіб. Вони зводяться до справедливої впорядкованості суспільних відносин шляхом встановлення кордонів, що обмежують допустимість поведінки [1, с. 172].

Водночас, не зважаючи на наявне регулювання в законодавстві основних моментів організації і функціонування публічної служби в Україні через визначення спрямованості діяльності, пріоритетів, принципів, порядку створення, правового статусу державних органів та органів місцевого самоврядування та їх службовців, інших основоположних питань становлення публічної служби в Україні, сьогодні не можна констатувати достатність нормативно-правове забезпечення даного інституту, основним моментом якого є лише закріплення поняття публічної служби у ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України. І навряд чи наявне визначення можна назвати доктринальним чи хоча б базовим, оскільки жодним чином не розкриває сутність цієї служби (публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [2]). Крім цього поняття в інших нормативних актах положень щодо призначення публічної служби, її організації, статусу службовців, мети функціонування, принципів та інших важливих питань, на жаль, немає.

Не в останню чергу саме з цієї причини законодавство про окремі види публічної служби містить неузгоджені та суперечливі положення стосовно їх проходження, припинення, а також вступу на неї. Встановлення обмежень при вступі на публічну службу має на меті забезпечити досить високий моральний рівень службовця як взірця доброчесної поведінки. Такі обмеження спрямовані у тому числі на запобігання можливим зловживанням та проявам корупції.

Ця тема є актуальною, оскільки в даний час ми стикаємося з проблемами зловживання службовцями своїми повноваженнями, оскільки сьогодні дуже велика увага приділяється проблемі корупції, яка природно виникає в у владному середовищі, суб'єктами якого є безпосередньо публічні службовці. В умовах війни важливо, щоб механізм публічної адміністрації безперервно працював. Саме він забезпечує та підтримує обороноздатність країни та водночас надає можливість громадянам набувати життєво важливих функцій та послуг, надання яких забезпечується переважно органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Актуальність проблеми залучення до публічної служби професіоналів пов'язана з низкою причин. Це насамперед підвищення складності про-

фесійних функцій, необхідність працювати в умовах соціальної нестабільності, воєнного стану, відтік професійних кадрів у зв'язку з вимушеним виїздом за межі країни тощо, що в свою чергу підвищує вимоги до кадрового відбору. Тому підбір персоналу для публічної служби є важливим складним процесом, що ґрунтується на певних принципах, механізмах та організаційних процедурах. Він зіставляє та співвідносить вимоги організації до посади з особистими характеристиками потенційного службовця. Пріоритетними вимогами стають доброчесність, професійність, патріотизм, неупередженість. Крім цього, процедура відбору має бути обґрунтованою та виважено нормативно регламентованою.

У цьому зв'язку розглянемо обмеження, що містяться в законодавстві про публічну службу, пов'язані із наявністю у претендента негативного досвіду притягнення до юридичної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства. При цьому такі закони в залежності від жорсткості вимог слід згрупувати у чотири категорії: 1) обмеження не впливає на призначення на посаду; 2) містять «класичні» обмеження (один рік з моменту притягнення до відповідальності); 3) містять посилені обмеження (більше одного року); 4) що забороняють вступ на публічну службу.

Розглянемо основні види публічної служби, виходячи із нормативно закріплених у Кодексі адміністративного судочинства посад, які її складають. До групи «класичних» обмежень відносяться наступні види публічної служби. По-перше, служба на державних політичних посадах. Так, не може бути призначена на посаду члена Кабінету Міністрів України особа, яка має судимість, не погашену або не зняту в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією [3]. Подібні вимоги встановлені й щодо інших політичних посад у центральних органах виконавчої влади. «Особа, яка призначається на посаду першого заступника міністра чи заступника міністра, повинна відповідати вимогам до членів Кабінету Міністрів України, передбаченим Законом України «Про Кабінет Міністрів України» [4]. На відміну від вищих керівних посад, на політичні посади місцевих органів виконавчої влади подібні вимоги взагалі не поширюються (перша група). Стосовно вимог до голів та заступників голів місцевих державних адміністрацій лише зазначено, що не можуть бути призначені на посади в місцеві державні адміністрації особи, які мають судимість за вчинення умисного кримі-

нального правопорушення, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку [5]. Чітко не сформульовані розглядувані вимоги й щодо кандидатів у судді. Лише зазначається, що він має бути доброчесним. Кандидат на посаду судді відповідає критерію доброчесності, якщо відсутні обґрунтовані сумніви у його незалежності, чесності, неупередженості, непідкупності, сумлінності, у дотриманні ним етичних норм, у його бездоганній поведінці у професійній діяльності та особистому житті, а також щодо законності джерел походження його майна, відповідності рівня життя кандидата на посаду судді або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата на посаду судді його попередньому статусу [6]. Тобто наявність досвіду притягнення до адміністративної відповідальності за вчинене правопорушення, пов'язане з корупцією, не є однозначною перешкодою для майбутнього судді. Проте інша ситуація з присяжними, членами Громадської ради доброчесності, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, якими не можуть бути громадяни, на яких протягом останнього року накладалося «адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення» (2 категорія).

До категорії «класичних» обмежень також відноситься служба у таких правоохоронних органах: Національне антикорупційне бюро України – особа не може бути призначена на посаду в Національному бюро, якщо на неї протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією [7]; не може бути призначена на посаду в Державному бюро розслідувань особа, яка протягом останнього року притягувалася до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією [8]; на посаду Директора та працівників Бюро економічної безпеки України не може бути призначена особа, яка протягом останнього року притягалася до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією [9]; відповідно до положень Митного кодексу на державну службу до митних органів не можуть бути прийняті особи, які протягом року, що передував їх зверненню до вступу на митну службу, притягувалися до адміністративної відповідальності «за вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією» [10]; на службу в Державній прикордонній службі України не може бути прийнята особа, на яку протягом останнього року накладалося адміністра-

тивне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією [11]; на службу в органи Служби безпеки України не може бути прийнята особа, на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією [12]. Подібні положення містяться й щодо деяких інших видів мілітаризованої та спеціалізованої публічної служби.

Цікавим з точки зору співвідношення між видами служби є посилені обмеження при прийнятті на публічну службу. Так, положення Закону «Про державну службу», який поширюється на більшість працівників цивільної публічної служби, є значно суворішими щодо корупційного досвіду, а саме, на державну службу протягом трьох років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили не може вступити особа, яка піддавалася адміністративному стягненню за правопорушення, пов'язане з корупцією [13]. Ідентичні вимоги встановлені й щодо особи, яка претендує на вступ на дипломатичну службу, – вона повинна відповідати загальним вимогам, встановленим Законом України «Про державну службу», тобто так само протягом останніх трьох років не повинна бути суб'єктом адміністративної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства [14]. Розглядаючи державну службу як вид цивільної публічної служби, не можна не пригадати осіб, які виконують подібні функції (надання адміністративних послуг, інші сервісні, контрольно-наглядові тощо) на місцях в територіальних громадах. Так, відповідно до положень Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», обмеженнями, пов'язаними з прийняттям на таку службу є лише: визнання особи судом недієздатною; наявність судимості за вчинення умисного кримінального правопорушення або покарання у вигляді позбавлення права займати посади в органах місцевого самоврядування; підпорядкованість близьких осіб при призначенні на посаду. Майже повна протилежність підходу законодавця щодо розглядуваних вимог для працівників органів виконавчої влади (у тому числі місцевих державних адміністрацій) та посадових осіб органів місцевого самоврядування є нелогічною та дискримінаційною.

Найбільш суворими є обмеження, що забороняють вступ на публічну службу. Такі положення закріплені лише в деяких законодавчих актах. Так, відповідно до положень Закону України «Про прокуратуру» не може бути призначена на посаду прокурора особа, на яку накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення,

пов'язаного з корупцією [15]. Так само не може бути поліцейською особою, до якої були застосовані заходи адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією [16]. Чому лише для цих видів державної служби встановлені такі обмеження також не зрозуміло. Можливо це можна було б пов'язати з тим, що відповідно до положень антикорупційного законодавства органи прокуратури та поліція є спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції. Але такими ж самими суб'єктами з цим статусом є Національне антикорупційне бюро та Національне агентство з питань запобігання корупції, а вимоги щодо них перебувають у межах від класичної до посиленої моделі розглядуваного обмеження.

Все це свідчить, що діюче законодавство про публічну службу жодним чином не враховує рівень корупційних ризиків залежно від виду виконуваної службовцем за посадою роботи, органу, де він працює, наслідки порушення такого законодавства, рівень завданої шкоди тощо.

Заходами щодо покращення вимог до претендентів при вступі на публічну службу, мають стати дії, спрямовані на підвищення професійної компетентності, доброчесності, етичності та відповідальності осіб, які претендують на зайняття посад публічної служби. До таких заходів можуть належати: 1) встановлення чітких та об'єктивних критеріїв відбору кандидатів на публічну службу, зокрема щодо їхньої освіти, кваліфікації, досвіду роботи, мовних навичок, знання законодавства тощо; 2) забезпечення прозорості та конкурентності процедур вступу на службу, зокрема шляхом оприлюднення вакансій, проведення публічних відкритих конкурсів, використання тестів, інтерв'ю, асесмент-центрів тощо. Фахівці термін "асесмент-центр" тлумачать як: один із методів комплексної оцінки персоналу, заснований на використанні взаємодоповнюючих методик, орієнтований на оцінку реальних якостей співробітників, їх психологічних та професійних особливостей, відповідності вимогам посадових позицій, а також виявлення потенційних можливостей спеціалістів; технологію оцінки професійних якостей людей, що заснована на моделюванні ключових моментів їх діяльності і дає змогу співробітникам (або кандидатам на вакансію) демон-

струвати свої знання, уміння, навички, здібності та особисті якості у ситуаціях, близьких до повсякденних робочих [17, 188]. У цьому контексті, оцінювання є дієвим методом покращення ефективності відбору кандидатів на публічну службу; 3) впровадження системи безперервного навчання та підвищення кваліфікації претендентів, зокрема шляхом організації курсів, семінарів, тренінгів, стажувань, обміну досвідом тощо; 4) зміцнення механізмів запобігання та виявлення корупції, зловживань, конфлікту інтересів, дискримінації та інших порушень у претендентів, зокрема шляхом забезпечення контролю, перевірки, розслідування, правового реагування тощо.

В контексті цього дослідження важливим критерієм розмежування підходів до вступу на публічну службу за наявності досвіду притягнення до відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, має стати нормативно закріплений, за прикладом європейських країн, її поділ на цивільну та мілітаризовану, у тому числі правоохоронну. Як відомо, цивільна публічна служба - це діяльність осіб, які займають посади в державних органах та органах місцевого самоврядування, що не мають військового характеру, переважно регулюється Законом України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування», має на меті забезпечення ефективного та якісного виконання сервісних функцій по задоволенню потреб громадян шляхом надання адміністративних та інших послуг. З урахуванням цього, вимоги до осіб, які вступають на таку службу, в контексті цього дослідження, мають бути лояльнішими, ніж до представників судових та правоохоронних органів (у тому числі мілітаризованих), до основних повноважень яких входить протидія проявам корупції у різних її варіаціях.

Висновки. З урахуванням викладеного, доцільно встановити єдині вимоги щодо кандидатів на вступ на публічну службу, залежно від її виду, наявних корупційних ризиків, зокрема, для цивільної служби – один рік з моменту притягнення до відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, для судових та правоохоронних органів – від трьох до п'яти років, залежно від виду служби та повноважень у сфері протидії корупції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Червякова О.Б. Антикорупційні стандарти державної служби. *Актуальні питання реалізації нового Закону України «Про державну службу»* : збірник матеріалів Всеукраїнського форуму вчених-адміністративістів. Запоріжжя, 2016. С. 171–173.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
3. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.
4. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.
5. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
7. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
8. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.
9. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20>
10. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
11. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>.
12. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
13. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
14. Про дипломатичну службу : Закон України від 07.06.2018 № 2449-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19>.
15. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
16. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
17. Черненко Н. Ассесмент-центр публічних службовців: специфічні ознаки та вимоги. *Ефективність державного управління*. 2018. ВІП. 2 (55). Ч. 1. С. 185–191.

УДК 331.5.021-044.372

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.40>

Маринюк Василь Любомирович,

аспірант кафедри державної політики та врядування

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0008-8022-1298

РИНОК ПРАЦІ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

THE LABOR MARKET AND ITS STATE REGULATION IN MODERN CONDITIONS

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми, пов'язаної із функціонуванням ринку праці та його державним регулюванням в сучасних умовах, та розроблено науково-прикладні підходи, що забезпечують практичне використання отриманих наукових результатів. Вказано на потребу виваженої та обґрунтованої державної політики та адекватного державного регулювання процесів, що відбуваються на ринку праці. Розглянуто принципи державної політики зайнятості на основі Закону України «Про зайнятість населення». Визначено поняття зайнятості та зайнятого населення, керуючись нормами Закону України «Про зайнятість населення». Підкреслено, що ці характеристики зайнятості дають змогу оцінити ситуація на ринку праці та особливості його державного регулювання. Відмічено чинники, дія яких ускладнила ситуацію на ринку праці України в сучасних умовах. Вказано, що трансформації, які спостерігаються в українському суспільстві в останні роки, призвели до значного переформатування попиту на професії. Розглянуто напрями, за якими спостерігалася найбільша кількість вакансій відповідно до професійних груп потенційних працівників за останні два роки. Визначено професії, по яких чисельність безробітних була найбільшою протягом дії воєнного часу в Україні. Зауважено, що найближчим часом важко очікувати відновлення попиту на ті професії, які були важливі десять років тому. Стверджено, що в кризових умовах функціонування ринку праці однією з ключових проблем є оплата праці працівників. Аргументовано, що державне регулювання ринку праці України в кризових умовах повинно являти собою систему заходів, що включає можливість реалізації свободи праці, сприяння в забезпеченні зайнятості та захист від безробіття. Визначено принципи, із дотриманням яких має відбуватися державне регулювання ринку праці в кризових умовах. Обґрунтовано заходи та дії, які необхідно запровадити в життя з метою вдосконалення державного регулювання ринку праці України в кризових умовах. Підсумовано, що першочерговою умовою ефективного функціонування ринку праці та вдосконалення державного регулювання ринку праці України є активізація економічних реформ.

Ключові слова: ринок праці, кризові умови, державна політика, державне регулювання, держава, реформування, управління, зайнятість населення.

The article provides a solution to an actual scientific problem related to the functioning of the labor market and its state regulation in modern conditions, and developed scientific and applied approaches that ensure the practical use of the obtained scientific results. The need for a balanced and justified state policy and adequate state regulation of the processes taking place on the labor market is indicated. The principles of state employment policy based on the Law of Ukraine "On Employment of the Population" are considered. The concepts of employment and the employed population are defined, guided by the norms of the Law of Ukraine "On Employment of the Population". It is emphasized that these characteristics of employment make it possible to assess the situation on the labor market and the peculiarities of its state regulation. Factors whose action has complicated the situation on the labor market of Ukraine in modern conditions are noted. It is indicated that the transformations observed in Ukrainian society in recent years have led to a significant reformatting of the demand for professions. Areas where the largest number of vacancies were observed according to professional groups of potential employees over the past two years were considered. The professions in which the number of unemployed was the largest during the wartime period in Ukraine were determined. It is noted that in the near future it is difficult to expect a revival of demand for those professions that were important ten years ago. It is stated that in the crisis conditions of the functioning of the labor market, one of the key problems is the remuneration of employees. It is argued that state regulation of the labor market of Ukraine in crisis conditions should be a system of measures that includes the possibility of realizing freedom of labor, assistance in ensuring employment and protection against unemployment. The principles with which state regulation of the labor market should be carried out in crisis conditions have been determined. The measures and actions that must be implemented in order to improve state regulation of the labor market of Ukraine in crisis conditions are substantiated. It was concluded that the primary condition for the effective functioning of the labor market and improvement of state regulation of the labor market of Ukraine is the activation of economic reforms.

Key words: labor market, crisis conditions, state policy, state regulation, state, reform, management, population employment.

Постановка проблеми. Кризові явища в економіці стають системними через трансформації, що відбуваються в українському суспільстві останніми роками. Вплив пандемії призвів до серйозних турбулентностей у національній економіці, які почулися у всіх сферах, і зокрема, на ринку праці. Вторгнення росії на територію України та введення воєнного стану лише поглибили негативні трансформації на ринку праці.

Масова міграція населення, руйнування інфраструктури, бізнес-центрів і промислових підприємств, зниження добробуту населення та загальний спад активності економічних суб'єктів спричинили появу негативних тенденцій на вітчизняному ринку праці. Врахування важливості цього сегмента національного господарства для задоволення основних потреб населення та підтримання його добробуту передбачає потребу існування обґрунтованої державної політики, спроможної суттєво покращити ситуацію на ринку праці, що становить значну проблему в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціонування ринку праці цікавлять багатьох дослідників. Зокрема, серед провідних науковців, які займаються цією проблематикою, варто виділити таких як Василенко О.П. [2], Войтик О.Є. [1], Войтович Р.В. [4], Дяченко М.І. [2], Дубич К.В. [4], Коцан Л.М. [3], Мазій Н.Г. [1], Павліха Н.В. [3], Савчук А.Ю. [3], Супрун К.В. [5], Цимбалюк І.О. [3], Уніга О.В. [3] та багато інших.

У своїх публікаціях вони піднімають питання функціонування ринку праці в кризових умовах та напрямків удосконалення його державного регулювання, вивчають державне управління зайнятості населення регіону, розглядають особливості розвитку ринку праці в контексті економіки добро-

буту, зокрема, регулювання доходів населення, аналізують публічне управління у сфері зайнятості в Україні у контексті євроінтеграції, оцінюють механізми публічного управління інноваційним розвитком сфери зайнятості населення України.

Проте існування кризових явищ та потреба пошуку шляхів покращення державного регулювання ринку праці в сучасних умовах передбачають потребу глибоких наукових досліджень у даному напрямку, що зумовило вибір теми статті.

Мета статті – з'ясувати особливості функціонування ринку праці та його державного регулювання в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Сучасний системний підхід до державного регулювання ринку праці в кризових умовах, ефективність державної соціально-економічної політики та публічне управління інноваційними процесами у сфері зайнятості дає можливість вести мову про вирішення всіх складних питань щодо покращення функціонування ринку праці у нових умовах інституційних перетворень та соціально-економічного розвитку в Україні. Для цього потрібна виважена та обґрунтована державна політика та адекватне державне регулювання процесів, що відбуваються на ринку праці.

Стаття 15 Закону України «Про зайнятість населення» [6] № 5067-VI від 07.05.2012 року визначає принципи державної політики зайнятості (табл. 1).

Ці принципи складають фундамент для розроблення та реалізації ефективної державної політики зайнятості в Україні.

Стаття 1 Закону України «Про зайнятість населення» визначає зайнятість як законну діяльність осіб, спрямовану на задоволення їхніх особистих

Таблиця 1

Принципи державної політики зайнятості на основі Закону України «Про зайнятість населення»

№ п/п	Принципи	Їх характеристика
1	Пріоритетність повної, продуктивної та вільно обраної зайнятості	Спрямована на забезпечення громадян повним доступом до робочих місць, забезпечення продуктивного зайняття та можливості вільного вибору професійної діяльності. Ця засада підтримується шляхом активної соціально-економічної політики держави
2	Відповідальність держави за формування та реалізацію політики зайнятості	Закріплює обов'язок держави створювати та реалізовувати ефективні заходи у сфері зайнятості населення, забезпечуючи відповідну координацію та планування.
3	Забезпечення рівних можливостей населення в реалізації конституційного права на працю	Гарантує надання однакових шансів всім громадянам у здійсненні конституційного права на працю, незалежно від соціального, економічного чи іншого статусу
4	Сприяння ефективному використанню трудового потенціалу та соціальний захист від безробіття	Закріплює заходи, спрямовані на оптимальне використання робочої сили, а також на надання соціального захисту громадян від негативних наслідків безробіття

Джерело: складено на основі [6]

та суспільних потреб з метою здобуття доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі. Ця діяльність може також включати працю членів однієї сім'ї, які займаються господарською діяльністю або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їхній власності, включаючи випадки безоплатної праці [6].

Згідно зі статтею 4 цього Закону, до зайнятого населення відносяться громадяни, які проживають на законних підставах на території держави і працюють за наймом на умовах трудового договору або на інших умовах, визначених законодавством. Також вважаються зайнятими особи, які самотійно забезпечують себе роботою, включаючи членів особистих селянських господарств, а також ті, хто здійснює військову чи альтернативну (невійськову) службу. Зайнятими також вважаються особи, які працюють за кордоном і отримують доходи від такої зайнятості, а також студенти, які одночасно навчаються та працюють [6].

Отже, ці характеристики зайнятості дають змогу оцінити ситуація на ринку праці та особливості його державного регулювання.

Варто відмітити, що на даний час сучасний стан ринку праці в Україні має негативні тенденції і ускладнюється дією наступних чинників:

- війною з росією;
- загрозами національній безпеці;
- запровадженням протиепідемічних заходів і обмежень, які ускладнювали можливості функціонування ринку праці;
- постепідемічною ситуацією;
- істотною територіальною диференціацією у сфері зайнятості;
- розбалансованістю між вільними робочими місцями та необхідним рівнем кваліфікації;
- негативними демографічними процесами (зростає смертність і знижується народжуваність внаслідок міграції молодих людей і молодих сімей за кордон);
- високим рівнем безробіття, що викликає негативні структурні зміни у сфері трудових ресурсів [2].

Також в умовах трансформаційних змін останніх років значно знизився відсоток молоді, що безпосередньо впливає на ринок праці та пенсійне забезпечення, а також зріс відсоток людей старшого, пенсійного та передпенсійного віку.

Стрімка динаміка зменшення кількості працездатного населення, в основному, внаслідок трудової міграції, передчасної смертності та старіння, демографічна ситуація, економічна та політична криза, повномасштабна війна, а також наявність значної кількості некваліфікованих працівників

серед загальної кількості робочої сили, спричиняють значні проблеми з дефіцитом кваліфікованих кадрів на 3–4 рівнях Міжнародної стандартної класифікації освіти.

Загалом, трансформації, які спостерігаються в українському суспільстві в останні роки, призвели до значного переформатування попиту на професії. Так, варто розглянути напрями, за якими спостерігалася найбільша кількість вакансій відповідно до професійних груп потенційних працівників за останні два роки:

1) професійна група «службовці, керівники» (вакансії: менеджер (управитель) із збуту, головний бухгалтер, менеджер (управитель), начальник відділу поштового зв'язку, майстер, менеджер (управитель) з постачання, керівник гуртка, завідувач господарства, заступник директора, начальник відділу);

2) професійна група «професіонали, фахівці» (бухгалтер, вчитель закладу загальної середньої освіти, сестра медична (брат медичний), лікар загальної практики-сімейний лікар, фармацевт, фахівець, вихователь, спеціаліст державної служби (місцевого самоврядування), інспектор, електрик дільниці);

3) професійна група «технічні службовці» (касир торговельного залу, адміністратор, листоноша (поштар), оператор поштового зв'язку, обліковець, оператор комп'ютерного набору, касир, секретар, діловод, реєстратор медичний);

4) професійна група «працівники сфери торгівлі та послуг» (продавець продовольчих товарів, кухар, продавець-консультант, продавець непродовольчих товарів, охоронник, молодша медична сестра (молодший медичний брат), офіціант, бармен перукар, соціальний робітник);

5) професійна група «кваліфіковані робітники сільського господарства» (робітник з комплексного обслуговування сільськогосподарського виробництва, виноградар, оператор машинного доїння, озеленювач, робітник зеленого будівництва, робітник фермерського господарства, дояр, птахівник, рибалка прибережного лову, овочівник);

6) професійна група «кваліфіковані робітники з інструментом» (швачка, електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування, слюсар-ремонтник, електрогазозварник, слюсар-сантехнік, слюсар з ремонту колісних транспортних засобів, пекар, слюсар-електрик з ремонту електроустаткування, робітник з комплексного обслуговування й ремонту будинків, столяр);

7) професійна група «робітники з обслуговування устаткування» (водій автотранспортних засобів, тракторист-машиніст, оператор заправних

станцій, токаря, оператора автоматичних та напівавтоматичних ліній верстатів та установок, машиніст екскаватора, водій навантажувача, фрезерувальник, машиніст крана (кранівник), оператор верстатів з програмним керуванням);

8) професійна група «найпростіші професії» (підсобний робітник з комплексного прибирання та утримання будинків з прилеглими територіями, прибиральник службових приміщень, двірник, вантажник, сторож, укладальник-пакувальник, комірник, прибиральник територій, прибиральник виробничих приміщень) [7].

Отже, працівники, що володіють відповідними навичками та знаннями, мають переваги в сучасних умовах на ринку праці.

Окрема ситуація складається по безробітних, кількість яких в кризовий час значно побільшало. До професій, по яких чисельність безробітних була найбільшою протягом дії воєнного часу в Україні, слід віднести: продавець продовольчих товарів, підсобний робітник, машиніст (кочегар) котельної, оператор котельні, охоронник, менеджер (управитель) із збуту, тракторист-машиніст [7].

В кризових умовах функціонування ринку праці однією з ключових проблем є оплата праці працівників. Зрозуміло, що в найближчому майбутньому роботодавці не зможуть значно підвищити заробітну плату своїм працівникам. Це обумовлено кількома факторами, такими як необхідність обмеження цін на продукти, коливання курсу долара, проблеми логістики, економічні обставини та, важливо, воєнний конфлікт.

Це також означає, що найближчим часом важко очікувати відновлення попиту на ті професії, які були важливі десять років тому. Ринок праці завжди був динамічним, а кризові умови тільки підсилюють те, що раніше було невидимим за умови відносної економічної стабільності в минулому.

У цих умовах важливо розглядати стратегії адаптації на ринку праці, звертати увагу на розвиток нових навичок та адаптуватися до змін. Подальший успіх може залежати від гнучкості та готовності пристосовуватися до нових умов, від розвитку та оновлення професійних навичок, які відповідають потребам ринку, а також від адекватного державного регулювання ринку праці.

Практика свідчить, що в сучасних умовах в Україні склалася певна система державного регулювання ринку праці на різних рівнях управління. Державне регулювання ринку праці України в кризових умовах повинно являти собою систему заходів, що включає можливість реалізації свободи праці, сприяння в забезпеченні зайнятості та захист від безробіття. В умовах ринкової еко-

номіки роль держави полягає, насамперед, у тому, щоб допомогти знайти роботу всім, хто може й хоче працювати, і гарантувати соціальну захищеність тим категоріям громадян, які її потребують.

В кризових умовах державне регулювання ринку праці має відбуватися із дотриманням таких основних принципів на основі системного підходу:

- забезпечення підпорядкованості важелів, орієнтирів, завдань і цілей публічного управління, що здійснюється на різних управлінських рівнях;
- мінімізація або усунення нерівності у можливостях зберегти чи отримати належний рівень життя та роботу, що виникає через сімейні обставини, інвалідність тощо;
- створення соціальних, економічних та інших умов для належного добробуту населення;
- забезпечення соціально-політичної стабільності у суспільстві на основі реалізації пріоритетних заходів [4].

З метою вдосконалення державного регулювання ринку праці України в кризових умовах як інструмента соціально-економічного розвитку країни необхідно запровадити в життя заходи та дії:

- 1) запровадження реальних дієвих механізмів для забезпечення працевлаштування молодих фахівців, дорослого та незайнятого населення;
 - 2) подальше вдосконалення законодавчої і нормативної бази, зокрема з моніторингу й оцінювання якості зайнятості;
 - 3) розробка параметрів оцінювання процесів і результатів сфери зайнятості та ринку праці;
 - 4) запровадження ефективного довгострокового прогнозування потреби у кваліфікованих працівниках та спеціалістах для галузей економіки країни з урахуванням загальнодержавних, регіональних та місцевих потреб ринку праці;
 - 5) забезпечення взаємодії між зацікавленими сторонами в розвитку ринку праці та освітніх послуг органами державного управління, системою професійної освіти роботодавцями та працівниками;
 - б) створення умов для підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці;
 - 7) забезпечення послідовності і системності у процесі реалізації державної освітньої політики та політики зайнятості.
- Досвід багатьох країн показує, що найбільш дієвими є чотири напрями державного регулювання зайнятості [4]:
- соціальне страхування безробіття;
 - сприяння найму робочої сили;
 - підготовка і перепідготовка робочої сили та стимулювання зростання зайнятості;
 - збільшення кількості робочих місць.

Однак, на нашу думку, враховуючи українські реалії, першочерговою умовою ефективного функціонування ринку праці в Україні та вдосконалення державного регулювання ринку праці України в кризових умовах є активізація економічних реформ і перетворень.

Висновки. Отже, ситуація на ринку праці в Україні в значній мірі трансформувалася під впливом кризових явищ у суспільстві. Професії, що вимагають вищої освіти, стали менш затребуваними порівняно із простішими професіями, які не потребують високого рівня формальної освіти. Це викликано різними факторами, такими як економічні труднощі, перебудова бізнес-структур, інфраструктурні проблеми, а також воєнний конфлікт.

В цих нових умовах збільшилася кількість безробітних серед людей, які раніше займали провідні позиції на ринку праці, таких як продавці, бухгалтери, а також фахівці державної служби та

місцевого самоврядування. Це ставить перед суспільством і владою велике завдання – адаптувати стратегії зайнятості та надавати підтримку тим, хто втратив свої робочі місця, сприяючи перекваліфікації, щоб забезпечити їм можливість знаходження нових робочих можливостей у змінених умовах ринку.

Враховуючи сучасний стан у сфері ринку праці та зайнятості в Україні, спричинений економічною кризою, пріоритетними напрямками державного регулювання зайнятості мають стати проведення економічної політики в інтересах зайнятості та регулювання безробіття. В контексті забезпечення стійкого економічного зростання України запропоновані пріоритетні напрями вдосконалення державного регулювання ринку праці України в кризових умовах мають бути спрямовані на вирішення їх щодо окремих регіонів країни з урахуванням збалансованості регіональної політики держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Войтик О.Є., Мазій Н.Г. Ринок праці в кризових умовах та напрями удосконалення його державного регулювання. *Демократичне врядування*. Вип. 2 (30). 2022. С. 144–157. DOI: <https://doi.org/10.23939/dg2022.02.144>
2. Дяченко М.І., Василенко О.П. Державне управління зайнятості населення регіону. Державне управління, удосконалення та розвиток. 2018. URL: <http://www.du.nayka.com.ua/?op=1&z=1183> (дата звернення 18.01.2024).
3. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст]: монографія / Наталія Володимирівна Павліха, Ірина Олександрівна Цимбалюк, Олег Вікторович Уніга, Лілія Миколаївна Коцан, Анастасія Юріївна Савчук. Луцьк : ВежаДрук, 2022. 212 с.
4. Публічне управління у сфері зайнятості в Україні у контексті євроінтеграції: проблеми, ефективність, інноваційність, результативність: колективна монографія / за наук. ред. д. держ. упр. Р.В. Войтович та К.В. Дубич. Київ, 2020. 480 с.
5. Супрун К. В. Механізми публічного управління інноваційним розвитком сфери зайнятості населення України. *Вісник післядипломної освіти*. Вип. 17(46) «Серія «Соціальні та поведінкові науки» (психол. 053, економічні 051, держ. управління 281). 2021. С. 236–266.
6. Про зайнятість населення : Закон України від 01.03.2013р. № 5067-VI. *ВВР України*. 2013. № 24. Ст. 243.
7. Попит та пропозиція на зареєстрованому ринку праці у січні-липні 2022 року / Державний центр зайнятості. URL: <http://www.dcz>.

УДК 351:342.71

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.41>

Мартянова Руслана Анатоліївна,

приватна практика, юрист з міграційного права

м. Хмельницький, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6856-1109

МЕХАНІЗМ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА ЗА ПОРУШЕННЯ МІГРАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

MECHANISM OF BRINGING FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF MIGRATION LEGISLATION

У статті здійснено дослідження механізму притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства за порушення законодавства, що забезпечується уповноваженими органами Державної міграційної служби України, з урахуванням внесених змін на підставі Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції» від 29.06.2023 р. № 3196-IX [18].

Доведено, що головним детермінантом адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства є специфіка їх правового статусу перебування на території України. Визначено правовий статус перебування іноземців та осіб без громадянства, які знаходяться на території України на законних підставах та з порушенням міграційного законодавства, що регулюється КУпАП, законами та іншими нормативно-правовими актами.

Розглянуто нормативно-правові акти, які визначають дозволений строк перебування та проживання на території України іноземними громадянами. Визначено та систематизовано адміністративні правопорушення, які свідчать про порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства.

Визначено порядок здійснення органами Державної міграційної служби заходів спрямованих на забезпечення контролю за перебуванням іноземців на території України, та їх повноваження щодо накладання адміністративного стягнення за порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну, невиконання обов'язків приймаючої сторони та незаконне сприяння іноземцям або особам без громадянства в ухиленні від виїзду з України.

В ході дослідження зроблено висновок про те, що органи ДМС, в межах свої повноважень, мають право накладати адміністративне стягнення лише у разі встановлення факту адміністративного правопорушення, в тому числі перевищення дозволеного строку перебування іноземцем або особою без громадянства, який на законних підставах здійснив в'їзд на територію України. Запропоновано шляхи вирішення вказаної проблематики.

Ключові слова: правовий статус іноземців та осіб без громадянства, адміністративний проступок, адміністративна відповідальність, міграційна служба.

The article examines the mechanism of bringing foreigners and stateless persons to administrative responsibility for violations of legislation, which is ensured by the authorized bodies of the State Migration Service of Ukraine, taking into account the amendments made on the basis of the Law of Ukraine "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses to Improve Legislation in the Field of of migration" dated June 29, 2023 No. 3196-IX.

It has been proven that the main determinant of the administrative responsibility of foreigners and stateless persons is the peculiarities of their legal status of stay in the territory of Ukraine. The legal regime of stay of foreigners and stateless persons who are in the territory of Ukraine on legal grounds and in violation of the migration legislation regulated by the Code of Ukraine on Administrative Offenses, laws and other regulatory legal acts is defined.

The regulatory legal acts that determine the permitted period of stay and residence on the territory of Ukraine of foreign citizens have been considered. Administrative offenses were identified and systematized, which indicate a violation of the legislation on the legal status of foreigners and stateless persons.

The procedure for implementation by the State Migration Service of measures aimed at ensuring control over the stay of foreigners on the territory of Ukraine, and their authority to impose an administrative penalty for violating the legislation on the legal status of foreigners and stateless persons, non-fulfillment of the decision to ban entry to Ukraine, non-fulfillment of obligations of the receiving party and illegal assistance to foreigners or stateless persons in evading departure from Ukraine.

In the course of the study, it was concluded that within the scope of their powers, the bodies of the SBI have the right to impose an administrative penalty only in case of establishing the fact of an administrative offense, including exceeding the permitted limit. the period of stay of a foreigner or stateless person who entered the territory of Ukraine on legal grounds. Ways to solve the specified problems are proposed.

Key words: legal status of foreigners and stateless persons, administrative offense, administrative responsibility, migration service.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Після обрання курсу України на євроінтеграцію, пріоритетом держави визначено посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства всередині держави. Це, відповідно визначає необхідність удосконалення законодавства у сфері протидії нелегальній міграції, застосування органами влади адміністративних примусів, притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства за порушення міграційного законодавства, які повинні бути наближені до міжнародних стандартів Європейського Союзу та відповідати сьогоденню і взятим Україною міжнародних зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питанню протидії нелегальній міграції та механізмам адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства за порушення міграційного законодавства присвячено праці відомих вчених: К. Гусаров, Д. Голобородько, О. Кузьменко, Н. Бортник та ін.

Однак у 2023 р. було прийнято значну кількість нормативно-правових актів спрямованих на протидію нелегальній міграції на державному кордоні та всередині держави. Тому питання дослідження відповідальності іноземців та осіб без громадянства за порушення міграційного законодавства, в умовах воєнного стану, та повноваження органів влади у сфері протидії нелегальній міграції є актуальним та потребує дослідження.

Мета статті – визначення механізму адміністративної відповідальності за порушення іноземцями та особами без громадянства законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства уповноваженими органами Державної міграційної служби України, у зв'язку із внесеними змінами у законодавство.

Виклад основного матеріалу. Безсумніву, попри значну розгалуженість та значну кількість суб'єктів протидії нелегальної міграції, основний контроль за перебуванням іноземців та осіб без громадянства, біженців та інших визначених категорій мігрантів, які знаходяться на території держави належить Державній міграційній службі України (далі – ДМС), її територіальним органам та підрозділам, які у визначених законом випадках притягують порушників до адміністративної відповідальності та ін.

Варто вказати, що автором, повноваження ДМС у сфері протидії нелегальній міграції аналізуються та розглядаються через призму повноважень визначених у п. 4 Положення про Державну міграційну службу України №360 від 20.06.

2014 р. та інших нормативно-правових актів, які визначають напрям діяльності у цій сфері [12].

Отже, Державна міграційна служба України відповідно до покладених на неї завдань (п. 4 Положення): здійснює державний контроль за дотриманням міграційного законодавства (пп. 33 п. 4); притягує порушників до адміністративної відповідальності (пп. 33 п. 4); виконує у межах повноважень, передбачених законом, правозастосовні і правоохоронні функції (пп. 38 п. 4) [12].

Єдиний нормативний акт, який передбачає відповідальність за адміністративне правопорушення іноземцями та особами без громадянства законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства є Кодекс України про адміністративні правопорушення [4].

Відповідно до ст.222⁻² КУпАП ДМС розглядає справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства (ст. 203), невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну (ст. 203⁻¹), ст. 205 [4].

Крім того, зі змісту ст.205 КУпАП вбачається, що до повноважень органів ДМС належить накладання адміністративного стягнення на громадян України, іноземців та осіб без громадянства, посадових осіб підприємств, установ та організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування, які запросили в Україну чи приймають в Україні іноземців та осіб без громадянства, та своєчасно не вжили заходів спрямованих на отримання документів на право проживання в Україні, або не повідомили про припинення підстав для подальшого перебування осіб, яких запросили в Україну. Тобто, не виконали обов'язки приймаючої сторони.

Також, зі змісту ст.204 КУпАП до повноважень органів ДМС належать повноваження застосовувати адміністративні стягнення до осіб, які сприяли іноземцям або особам без громадянства в ухиленні від виїзду з України після закінчення дозволеного строку перебування, в тому числі отриманні документів на право перебування чи проживання в Україні по підробленим документам та ін.

Головним детермінантом адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства є специфіка їх правового статусу. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на законних підставах на території України, визначено у ст. 26 Конституції України, якою гарантовано ті ж самі права і свободи як і громадянам України, а також ти ж самі обов'язки, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Відповідно до п.7 ст.1 Закону України «Про іноземців та осіб без громадянства» іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні – вважаються особами, які на законних підставах перебувають в Україні [19].

Науковець А. Герич за ознаками перебування іноземців та осіб без громадянства на території держави (тимчасово та постійно) виділив три групи осіб: 1) особи, які постійно проживають на території України; 2) особи, які тимчасово проживають на території України; 3) біженці та шукачі притулку [1, с. 128].

З цього приводу автором узагальнено усі терміни, які визначають підстави перебування іноземців та ОБГ на території України, що систематизовано та відображено у табл. 1.

Тобто лише ці терміни, є визначальними для правового статусу перебування іноземців та осіб без громадянства на території України.

Відповідно до ст. 16 КУпАП іноземці і особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відпові-

дальності на загальних підставах з громадянами України. Тобто до іноземців та осіб без громадянства застосовуються види адміністративного стягнення, визначені ст. 24 КУпАП, однак законами України можуть бути встановлено й інші види адміністративних стягнень.

Звертаючись до нормативно-правових дефініцій у КУпАП, слід вказати, що такої категорії як «адміністративна відповідальність» в чинному законодавстві відсутня. Усі визначення такого поняття використовуються у дослідженнях науковців та залишаються одними із суперечливих питань.

Вчена І. Комарницька зазначає, що «поняття адміністративної відповідальності є доволі складним явищем як юридичної, так і соціальної та правової відповідальності, із загальними й спеціальними ознаками» [5, с. 159]. На думку Ю. Дрофич це «комплексним правовим механізмом реагування держави на прояв адміністративної протиправності, що містить матеріально-правові підстави та процесуальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення» [2, с. 25].

20.08.2023 р. набув чинності закон «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення законодав-

Таблиця 1

Терміни, які вживаються в законодавстві України

Термін	Визначення	Правова підстава
<i>іммігрант</i>	іноземець чи ОБГ, який отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання	ЗУ «Про імміграцію»
<i>іноземець</i>	особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав	ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»
<i>особа без громадянства</i>	особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином	ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»
<i>іноземці та особи без громадянства перебувають на території України на законних підставах</i>	в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні	ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»
<i>біженець</i>	з моменту визнання особи біженцем в Україні або надання притулку в Україні, вважається такою, що постійно проживає на території України	ч. 2 ст. 4 ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»
<i>особа, яка потребує додаткового захисту</i>	з моменту визнання особою, що потребує додаткового захисту, або якій надано тимчасовий захист в Україні, на період дії обставин, за наявності яких додатковий чи тимчасовий захист було надано	ч. 3 ст. 4 ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»
<i>нелегальний мігрант</i>	іноземець або ОБГ, які не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, після перетину кордону, а також іноземець або ОБГ, які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування»	ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»

Джерело: узагальнено автором

ства у сфері міграції» від 29.06.2023 № 3196-IX, яким внесено зміни до КУпАП, зокрема, ст. 255, 262, 263, в тому числі статті 203, 205, які викладені в новій редакції [18]. Отже, ДМС в межах повноважень, застосовує адміністративне стягнення у вигляді штрафу за адміністративні порушення передбаченні ст.203, ст.203⁻¹, ст.204, ст.205 КУпАП.

Відповідно до ст. 203 «Порушення іноземцями та особами без громадянства законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», такими підставами є: ч. 1 статті – «перевищення іноземцем або особою без громадянства встановленого строку перебування в Україні *не більш як на 30 днів*, а так само недодержання ними встановлених законодавством вимог транзитного проїзду через територію України або вимог декларування чи реєстрації місця проживання (перебування); ч. 2 статті – перевищення іноземцем або особою без громадянства встановленого строку перебування в Україні *більш як на 30 днів*, а так само проживання на території України без документів на право проживання (перебування) в Україні, за недійсними документами чи документами, термін дії яких закінчився» [4;18].

Таким чином великого значення має встановлення факту адміністративного проступку, що насамперед підтверджує перевищення іноземцем або особою без громадянства встановленого строку перебування в Україні.

Відповідно до п.4 Порядку обчислення строку тимчасового перебування в Україні іноземців, які є громадянами держав з безвізовим порядком

в'їзду, затвердженого наказом МВС України від 20.07.2015 року №884, під час перебування на території України обчислення дозволеного іноземцю строку перебування здійснюють посадові особи ДМС шляхом відрахування 180 днів назад від дня контролю. Іноземець не порушив зазначений строк, якщо в межах цього 180-денного періоду він перебував на території України не більше 90 днів [13].

16.09.2023 р. набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України № 979 від 12.09.2023 р. «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції» [17].

Відповідно до пункту 2 Порядку продовження строку перебування та тимчасового проживання, продовження та скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України, затвердженого Постановою КМУ від 15.02 2012 р. № 150, іноземці та особи без громадянства, які на законній підставі прибули в Україну, можуть тимчасово перебувати на її території:

1) протягом наданого візою дозволу в межах строку дії візи у разі в'їзду осіб без громадянства чи іноземців, які є громадянами держав з візовим порядком в'їзду, якщо інший строк не визначено міжнародними договорами України;

2) не більш як 90 днів протягом 180 днів у разі в'їзду іноземців, які є громадянами держав з безвізовим порядком в'їзду, якщо інший строк

Таблиця 2

Порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства (нелегальний мігрант)

	Нормативно-правовий акт	Порушення міграційного законодавства іноземцями або особами без громадянства
1	Порядок № 884 Порядок № 150	які здійснили в'їзд в Україну з держав з безвізовим порядком в'їзду з приватною метою та після завершення дозволеного строку перебування не залишили межі держави
2	Порядок № 884 Порядок № 150	які здійснили в'їзд в Україну з держав з візовим порядком в'їзду з метою, визначеною у візі, проте після завершення строку дії візи не продовжили строк перебування та перейшли на нелегальне становище
3	Постанова КМУ № 322	які в семиденний термін після скасування тимчасової посвідки, завершення строку її дії, відмови у видачі тимчасової посвідки не залишили межі держави та перейшли на нелегальне становище
4	Постанова КМУ №321	які в семиденний термін після скасування посвідки на постійне проживання в Україні не залишили межі держави та перейшли на нелегальне становище
5	Закон № 3717-VI	які з метою притулку в Україні в п'ятиденний термін не звернулись із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту
6	Закон № 2491-III	після скасування дозволу на імміграцію протягом одного місяця не залишили межі держави (якщо таке рішення не оскаржується в судовому порядку)
7	Порядок № 150	не здійснили виїзд з України у встановлений термін, визначений у рішенні про скорочення строку тимчасового перебування (якщо таке рішення не оскаржується в ДМС або судовому порядку)
8	Закон №2491-III	яким відмовлено у дозволі на імміграцію в Україну (якщо таке рішення не оскаржується в судовому порядку, тощо).

Джерело: складено автором

не визначено законодавством та міжнародними договорами України [14].

Отже, із цього вбачається, що ДМС, в межах свої повноважень, обчислює строк тимчасового перебування на території України відповідно до п.2 Порядку, лише у разі прибуття іноземця або особою без громадянства в Україну *на законній підставі*.

Зі змісту ст.203 КУпАП можна зробити висновок, що усі порушення, які будуть вважатися порушенням строку дозволеного перебування, є підставою для застосування адміністративного стягнення. Разом з тим, які ці порушення, і коли вони настають, і як правильно обчислювати дозволений строк у різних випадках, поки напрацьовань не має.

На думку автора, аналізуючи законодавство, з урахуванням змісту ч. 1, ч. 2 ст. 203 КУпАП, можна зробити висновок про те, що до нелегальних мігрантів слід віднести осіб, які вчинили наступні адміністративні правопорушення, що систематизовано у табл. 2.

Варто вказати, що кількість осіб, відносно яких працівниками органів ДМС було винесено постанову про накладання адміністративного стягнення на підставі ст. 203 КУпАП змінювалась під впливом змін законодавства, зокрема, збільшення кількості нелегальних мігрантів (2019 р.), запровадження карантинних заходів на території держави (2020–2021 р.р.) та широкомасштабного вторгнення росії в Україну (триває з 24.02.2023 р.), що автором подано у табл. 3.

Особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення регулюється Інструкцією з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України, яка встановлює порядок оформлення, розгляду та обліку справ про адміністративні правопорушення посадовими особами Державної міграційної служби України [3].

Як вже зазначалось вище, іноземець та особа без громадянства переходять у статус нелегального мігранта після перевищення іноземцем або особою без громадянства встановленого строку

перебування в Україні. Таким чином великого значення має встановлення факту адміністративного проступку, що свідчить про умисел іноземця у ухиленні від виїзду з України у відповідний термін.

Європейський суд з прав людини, у своєму рішенні від 10 лютого 1995 р. у справі «Аллєне де Рібєрмон проти Франції» підкреслив, що сфера застосування принципу презумпції невинуватості є значно ширшою: він обов'язковий не лише для кримінального суду, який вирішує питання про обґрунтованість обвинувачення, а й для всіх інших органів держави.

З цього приводу суди акцентують увагу на тому, що постанова про притягнення до адміністративної відповідальності є рішенням суб'єкта владних повноважень, актом індивідуальної дії, який встановлює відповідні права та обов'язки для особи, щодо якої він винесений.

Таке рішення суб'єкта владних повноважень має бути обґрунтованим на момент його прийняття, оскільки воно має значимі наслідки для суб'єктів приватного права, що знаходяться в нерівному положенні по відношенні до суб'єкта владних повноважень.

Аналогічна позиція викладена в постанові Верховного Суду від 30.05.2018 року у справі №337/3389/16-а (2-а/337/154/2016).

Також варто зазначити, що уповноважена посадова особа при підготовці до розгляду справи про адміністративне правопорушення має з'ясувати такі питання: чи належить до її компетенції розгляд цієї справи; чи правильно складено протокол про адміністративне правопорушення та інші матеріали справи (за їх наявності).

Розглядаючи механізм притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства за порушення міграційного законодавства, доречно вказати, на ст.203⁻¹ «Невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну» КУпАП, якою передбачено адміністративне стягнення у вигляді штрафу, яка було внесена до КУпАП на підставі Закону №2293-VIII [16]. Цим же Законом було внесено зміни у ч.3 ст.13 Закону № 3717-VI,

Таблиця 3

Адміністративні стягнення, застосовані до іноземців та ОБГ органами ДМС (2019–2023 р.р.)

КУпАП	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 (9 міс.)
ст. 203	26 798	10 664	17 123	10 557	6 275
ст. 203 1	123	16	38	11	15
ст. 204	532	319	487	239	72
ст. 205	5826	2374	3326	1740	1160
ст. 206	339	139	244	78	65

Джерело: узагальнено автором [7–11]

де передбачено, що у разі невиконання рішення про заборону подальшого в'їзду в Україну, таким іноземцям забороняється подальший в'їзд в Україну строком на десять років.

При цьому необхідно розуміти, що це має бути доведений адміністративний проступок, за яким настає адміністративна відповідальність. Тобто умисел іноземця щодо невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну, підтверджений письмовими доказами та наявністю фізично іноземця або особи без громадянства на території України. До прикладу серед громадян Республіки Азербайджан декілька років існувала практика зміни закінчення прізвище, яка є закріпленою на законодавчому рівні Азербайджану (був – Алієв (ALIYEV), став – Алізада (ALIZADA) [6].

Звичайно, постає запитання у механізмі документального доведення факту того, що іноземний громадянин відносно якого прийнято рішення про заборону в'їзду в Україну та іноземний громадянин який в'їхав за новим паспортним документом – це одна і та ж особа. Однак, не дивлячись на усі «перепони» та не зовсім зрозумілі процедури, в 2019 р. органами ДМС було прийнято 123 таких рішень (таб.2.) [11].

Крім того, постає інше питання, які подальші заходи повинні бути застосовані органами ДМС до іноземця, у разі наявності підстав вважати, що іноземець прибув на територію України поза пунктами пропуску державного кордону? Тобто, коли ДМС здійснюючи перевірку дотримання строку перебування встановлює відсутність законного в'їзду в Україну чи наявність у паспорті відмінок перетину кордону, які відсутні в «Аркані» [6].

На думку автора, беручи до уваги ст. 332² КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за перетин державного кордону України особою, які заборонено в'їзд в Україну, необхідно налагодити механізм співпраці між ДМС та органами ДПСУ, НП, СБУ.

Тобто, у разі притягнення до адміністративної відповідальності на підставі ст. 203¹ необхідно повідомляти відповідні структурні підрозділи, до повноважень яких віднесено здійснення вказаних

заходів, тобто, органи Національної поліції та Служба безпеки України [6].

Тому на думку автора адміністративна відповідальність іноземців та осіб без громадянства є різновидом адміністративно-правового заходу, який застосовується до осіб, які порушили законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, внаслідок яких уповноваженими органами влади, з дотриманням всиновлених процедур, накладається адміністративне стягнення у вигляді штрафу.

Висновки. Підводячи підсумок, слід зробити висновок, що ДМС в межах повноважень, може винести постанову про накладання адміністративного стягнення лише у разі: встановлення факту перевищення дозволеного строку перебування іноземцем або особою без громадянства, який на законних підставах здійснив в'їзд на територію України; доведення факту умислу спрямованого на порушення міграційного законодавства, який підтверджується допустимими доказами.

Таким чином на думку автора, необхідно конкретизувати критерії притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства на підставі ч. 1 203 КУпАП та ч. 2 ст. 203 КУпАП. Розробити методичні рекомендації, які б визначали порядок обчислення строку тимчасового перебування у разі прийняття рішення про скасування посвідки на тимчасове проживання, у яких випадках буде застосовуватися ч. 1 ст. 203 КУпАП, у яких ч.2 ст.203 КУпАП. Удосконалити механізм притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які здійснили в'їзд в Україну поза пунктами державного кордону. Вказане питання залишається актуальним у зв'язку із відсутністю Міграційного кодексу України, великою кількістю законних та підзаконних актів, що визначають права та обов'язки іноземців та осіб без громадянства, адміністративні стягнення та інші заходи примусового характеру, що призводить до недостатньої обізнаності іноземними громадянами своїх прав та обов'язків та створює передумови для вчинення правопорушень у частині службової та професійної діяльності у сфері міграції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Герич А.Й. Правове регулювання міграційного контролю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2020. 187 с.
2. Дрофич Ю.Ф. Поняття та основні ознаки адміністративної відповідальності: аналіз сучасної адміністративно-правової літератури. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 73, ч. 2. С.18-26. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.34>
3. Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України : Наказ МВС України від 28.08.2013 р. № 825. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1654-13#Text>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

5. Комарницька І. Адміністративна відповідальність: теоретико-правові аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. Т. 7, № 2. С. 155–161. URL: <http://doi.org/10.23939/law2020.26.155>
6. Мартянова Р.А. Застосування заходів адміністративного примусу як засобу протидії нелегальній міграції: безпековий вимір. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Т. 30 (69), № 4. С. 158–165. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.4/28>
7. Показники діяльності ДМС за 2019 р. Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2019_12.pdf
8. Показники діяльності ДМС за 2020 р. Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2020_12.pdf
9. Показники діяльності ДМС за 2021 р. Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2021_12.pdf
10. Показники діяльності ДМС за 2022 р. Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2022_12.pdf
11. Показники діяльності ДМС за 9 місяців 2023 р. Державна міграційна служба URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2023_9.pdf
12. Положення про Державну міграційну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2014 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>
13. Порядок обчислення строку тимчасового перебування в Україні іноземців, які є громадянами держав з безвізовим порядком в'їзду : Наказ МВС України від 20.07.2015 р. №884. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0944-15#Text>
14. Порядок продовження строку перебування та тимчасового проживання, продовження та скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2012 р. № 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150-2012-%D0%BF#Text>
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції : Закон України № 2813-IX від 01.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2813-20#Text>
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави : Закон України від 27.02.2018 р. № 2293-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2293-19#Text>
17. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції»: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2023 р. № 979. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/979-2023-%D0%BF#Text>
18. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції : Закон України від 29.06.2023 р. № 3196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3196-20#Text>
19. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 21.09.2011 р. № 3717-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.42>

Мосейчук Сергій Володимирович,

аспірант кафедри державної політики та врядування

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0002-0238-5410

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У НАПРЯМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

STATE POLICY IN THE FIELD OF PREVENTING AND COUNTERING CORRUPTION IN THE DIRECTION OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

У статті розглянуто особливості державної політики у сфері запобігання та протидії корупції у напрямі забезпечення національної безпеки України. З'ясовано, що корупційні зловживання спричинюють дестабілізацію демократичних інститутів в суспільстві, загрожують інституту верховенства права, порушують соціальну справедливість та сповільнюють економічний розвиток в країні. Подано трактування корупції у Законі України «Про запобігання корупції» з позиції зловживання посадовими особами своїм положенням. Відзначено, що міжнародний та вітчизняний досвід свідчать, що феномен корупції ліквідувати практично неможливо. Акцентовано увагу на тому, що державі потрібно в межах антикорупційної політики докладати максимум зусиль на обмеження її впливу на економічні та соціально-політичні процеси, а також на зменшення рівня та її локалізації в суспільстві. Виділено ознаки, які може мати реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії корупції. Представлено узагальнене визначення: державної політики у сфері запобігання та протидії корупції. Відмічено, що високий рівень корупції є характерною рисою українського суспільства у всіх сферах його функціонування. Зауважено, що рівень корупції та його показники відображаються у світовому Індексі сприйняття корупції згідно з аналізом корупційного рівня. Проаналізовано динаміку зміни Індексу сприйняття корупції в Україні протягом 2018–2022 рр. Показано місце України у в загально-світовому рейтингу корупції серед 180 країн світу протягом 2013–2022 рр. Обґрунтовано рекомендації для державної політики у сфері запобігання та протидії корупції у напрямі забезпечення національної безпеки України. Підсумовано, що для ефективного здійснення антикорупційних заходів необхідно провести гармонізацію українського законодавства з вимогами FATF та ЄС, впровадити в життя План дій з виконання Антикорупційної стратегії, сформуванати справедливу судову та правоохоронну систему, посилити контроль над економічними процесами для запобігання монопольним зловживанням, уніфікувати освіту, медицину, оборону, науку та інших галузі.

Ключові слова: корупція, національна безпека, світові рейтинги, індекси, показники, антикорупційні органи влади, держава.

The article examines the peculiarities of state policy in the field of preventing and countering corruption in the direction of ensuring the national security of Ukraine. It was found that corruption abuses cause destabilization of democratic institutions in society, threaten the institution of the rule of law, violate social justice and slow down economic development in the country. The interpretation of corruption in the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" is presented from the standpoint of officials abusing their position. It was noted that international and domestic experience shows that it is practically impossible to eliminate the phenomenon of corruption. Attention is focused on the fact that the state needs to make maximum efforts within the anti-corruption policy to limit its influence on economic and socio-political processes, as well as to reduce its level and localization in society. The signs that the implementation of state policy in the field of prevention and countering corruption can have are highlighted. A generalized definition is presented: state policy in the field of preventing and countering corruption. It was noted that the high level of corruption is a characteristic feature of Ukrainian society in all spheres of its functioning. It is noted that the level of corruption and its indicators are reflected in the global Corruption Perception Index according to the analysis of the level of corruption. The dynamics of changes in the Corruption Perception Index in Ukraine during 2018–2022 were analyzed. Ukraine's place in the global corruption rating among 180 countries during 2013–2022 was shown. The recommendations for the state policy in the field of prevention and counteraction of corruption in the direction of ensuring the national security of Ukraine are substantiated. It was concluded that for the effective implementation of anti-corruption measures, it is necessary to harmonize Ukrainian legislation with FATF and EU requirements, implement the Action Plan for the Implementation of the Anti-Corruption Strategy, form a fair judicial and law enforcement system, strengthen control over economic processes to prevent monopoly abuse, unify education, medicine, defense, science and other industries.

Key words: corruption, national security, world ratings, indices, indicators, anti-corruption authorities, state.

Постановка проблеми. Суспільний розвиток майже завжди супроводжується наявністю корупції в органах влади, що є серйозною проблемою для будь-якої країни. Корупційні явища викликають недовіру союзників держави на міжнародній арені та унеможливають співпрацю з нею, загрожують основним цінностям суспільства та національному суверенітету, а також підривають легітимність влади загалом.

Україна, яка обрала шлях євроінтеграції, повинна приділяти увагу необхідності вдосконалення своїх інститутів, зокрема державної служби, з метою ефективної протидії корупційним проявам. Це є ключовим фактором для реалізації перспектив членства в Європейському Союзі. Сучасні реалії вимагають розробки та впровадження ефективної антикорупційної політики в системі державної служби. Ця політика повинна охоплювати такі завдання як розробка та впровадження в життя антикорупційних заходів, а також ефективно запобігання та протидію корупції на всіх рівнях державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера корупції та антикорупційної політики держави є предметом зацікавлення багатьох вчених. Так, варто згадати таких дослідників як Альмужна А. [1], Батиргареева В. [2], Боголепова А. [3], Войтик О. [5], Кустова Т. [4], Ліпенцев А. [5], Мазій Н. [5], Паутов В. [6] та інші.

Науковці у своїх публікаціях вивчають різноманітні аспекти корупційних проявів у суспільстві. Зокрема, вони викривають корупцію як негативний фактор в діяльності правоохоронних органів та як явище і дають оцінку ролі цих органів у сфері протидії корупції, досліджують особливості правових, інституційних та наукових складових протидії корупції в Україні, розглядають заходи органів державної влади щодо подолання корупції у поствоєнний період, аналізують специфіку формування й реалізації антикорупційної політики в системі державної служби України з позиції сучасного стану та шляхів її вдосконалення, акцентують увагу на протидії корупції в митних органах у контексті забезпечення ефективності публічного управління.

Проте явище корупції є надто поширеним, через це антикорупційні заходи не завжди дають бажаний ефект. Тому ця проблема вимагає глибоких наукових досліджень, що зумовило вибір теми даного дослідження.

Мета статті полягає в оцінці особливостей державної політики у сфері запобігання та протидії корупції у напрямі забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Корупція у загальному розумінні – це діяльність осіб, що від імені держави виконують її функції, яка носить протиправний характер шляхом використання своїх повноважень поза рамками законодавства і яка спрямована на отримання і примноження матеріальних благ, пілг чи послуг.

В Законі України «Про запобігання корупції» в першому розділі в загальних положеннях статтею першою корупція визначається як «використання особою, зазначеною у частині першій статті третьої цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті третьої цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [7].

Корупційні зловживання спричиняють деградацію демократичних інститутів в суспільстві, загрожують інституту верховенства права, порушують соціальну справедливість та сповільнюють економічний розвиток в країні. Об'єктивна необхідність боротьби з цим негативним явищем на рівні держави виникає тоді, коли виникає та поглиблюється недовіра народу до інституцій публічної влади і підриваються моральні основи серед населення.

Міжнародний та вітчизняний досвід свідчать, що феномен корупції ліквідувати практично неможливо. Тому державі потрібно в межах антикорупційної політики докладати максимум зусиль на обмеження її впливу на економічні та соціально-політичні процеси, а також на зменшення рівня та її локалізації в суспільстві.

Реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії корупції, покликаної боротися з цим негативним явищем, може мати такі ознаки:

- реалізація антикорупційної функції держави в політичній, правовій, економічній, соціальній, культурній та інших соціально важливих сферах регулятивного впливу, що слід розцінювати як загальне завдання антикорупційної політики в системі державної служби;

- антикорупційна політика в системі державної служби здійснюється шляхом організаційного та регулюючого впливу на об'єкти державного управління за одночасної взаємодії у межах єдиної складної системи об'єктів та суб'єктів;

– антикорупційна політика в системі державної служби здійснюється на певному конкретно-історичному відрізку виключно на основі чинного законодавства певної держави;

– антикорупційна політика в системі державної служби здійснюється виключно в межах складної соціальної системи, тому має системний характер, який є внутрішньою характеристикою антикорупційної політики держави;

– державна антикорупційна політика реалізується посадовими особами органів державної влади шляхом здійснення цілеспрямованої, вольової діяльності конкретних людей в системі державної служби;

– антикорупційна політика є різновидом державної політики в системі державної служби в адміністративно-правовому значенні;

– антикорупційна політика розглядається як скоординована взаємодія діяльності всіх громадян, інститутів громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування та державних органів, спрямована на протидію будь-яким корупційним проявам у суспільстві відповідно до сфер, завдань, напрямів та форм впливу антикорупційної політики в системі державної служби [4].

Відповідно до цього можна надати таке узагальнене визначення: державна політика у сфері запобігання та протидії корупції – це особливий різновид державної політики, що комплексно та системно реалізовується виключно на підставі чинного законодавства шляхом вольової та цілеспрямованої діяльності належних суб'єктів державної влади з метою протидії та запобігання корупції як негативному соціальному явищу і полягає у проведенні організаційних заходів, спрямованих на реалізацію антикорупційної функції держави, створенні правових актів та впровадженні конкретних заходів впливу на об'єкти правових відносин у системі державної служби.

Іншими словами, ця політика являє собою систему офіційно визнаних принципів, пріоритетів, завдань і цілей діяльності держави щодо регулювання та організації процесів протидії та запобігання корупції.

Високий рівень корупції є характерною рисою українського суспільства у всіх сферах його функціонування. Це особливо стосується політичного

життя, економічних секторів та соціального розвитку країни, які терплять серйозні наслідки від негативного впливу корупційних зловживань. Однак не лише Україна стикається з цим проблемним явищем – практично всі країни світу так чи інакше мають справу з корупцією, яка проявляється у різних аспектах суспільного життя.

Рівень корупції та його показники відображаються у світовому Індексі сприйняття корупції (CPI – Corruption Perception Index) згідно з аналізом корупційного рівня, що регулярно проводиться міжнародною організацією Transparency International. Вона почала здійснювати цей аналіз в 1995 році на базі Індексу сприйняття корупції.

Оцінюючи Індекс сприйняття корупції за 2022 рік, слід відзначити, що Україна набрала 33 бали з можливих 100. Динаміка Індексу сприйняття корупції в Україні в період з 2018 по 2022 роки представлена у таблиці 1.

Інформація, представлена у табл. 1, свідчить про те, що з 2018 по 2022 роки Індекс сприйняття корупції в Україні змінювався від 30 до 33 позиції. У світовому рейтингу, що охоплює 180 країн, Україна займала у 2018 році 120-те місце, у 2019 році 126-те місце, у 2020 році 117-те місце, у 2021 році 122-ге місце та у 2022 році 116-те місце. Таким чином, можна відзначити стабільність позицій України в цьому рейтингу протягом п'яти років і лише у 2022 році спостерігається невелике покращення ситуації в сфері корупції в країні.

Можна відзначити, що становище України стосовно корупції за останні десять років майже не змінилося. Детальну інформацію можна знайти на рис. 1.

Із зазначеної на рис. 1 інформації видно, що протягом останніх десяти років позиції України у глобальному рейтингу корупції поступово покращувалися, але цей процес відбувався досить повільно. Загалом, можна стверджувати, що за наявності політичної волі позитивні зміни в антикорупційній політиці є можливими, як свідчать дані Індексу сприйняття корупції за останні 10 років та позиції України у цьому рейтингу.

Порівнюючи місце України у рейтингу країн із високим рівнем корупції за методологією CPI, можна зробити висновок, що наша країна займає невисокі позиції в цьому рейтингу. Навіть отри-

Таблиця 1

Динаміка зміни Індексу сприйняття корупції в Україні (2018–2022 рр.)

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Індекс сприйняття корупції	32	30	33	32	33
Місце в загальносвітовому рейтингу серед 180 країн	120	126	117	122	116

Джерело: [8]

мання 33 балів у 2022 році, що відображає найкращий результат України з часу старту рейтингу, та підвищення цих балів на 8 позицій за останні 10 років не можна розглядати як свідчення позитивного розвитку України в даному рейтингу. Державі все ще потрібно продовжувати працювати над антикорупційними заходами, щоб зайняти високі позиції серед країн з низьким рівнем корупції.

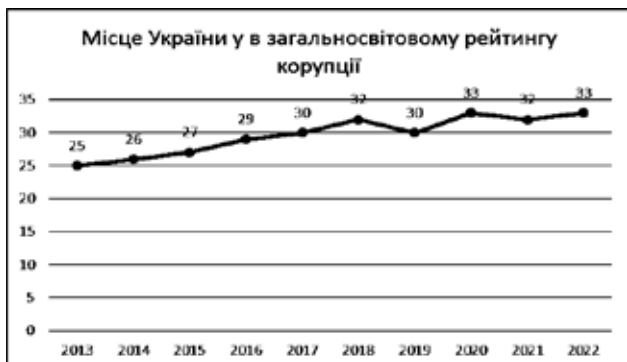

Рис. 1. Місце України у в загальносвітовому рейтингу корупції серед 180 країн світу, 2013–2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [8]

Для аналізу динаміки Індексу сприйняття корупції та позицій України серед 180 країн у загальносвітовому рейтингу за 2021 та 2022 роки розглянемо дані, представлені у табл. 2.

Аналіз інформації, поданої у табл. 2, підтверджує, що Україна, будучи у 2021 році на 122 місці у рейтингу і на 116 місці у 2022 році, перебуває у «товаристві» з такими країнами як Алжир, Замбія, Єгипет, Непал, Філіппіни та Мексика. Остання, 180-та позиція в рейтингу, належить африканській країні Південний Судан, яка в 2021 році мала Індекс сприйняття корупції на рівні 11 і піднялася до 13 в 2022 році.

Отже, наведені порівняльні дані вказують на низькі позиції України у глобальних показниках Індексу сприйняття корупції, що однозначно свідчить про негативний стан речей у сфері антикорупційної політики української держави.

Зважаючи на активні воєнні дії на території України, можна представити рекомендації для державної політики у сфері запобігання та протидії корупції у напрямі забезпечення національної безпеки України.

Таблиця 2

Місце України в загальносвітовому рейтингу корупції серед 180 країн світу, 2021–2022 рік

Країни	2021 р.		2022 р.	
	Індекс сприйняття корупції	Місце в загальносвітовому рейтингу серед 180 країн	Індекс сприйняття корупції	Місце в загальносвітовому рейтингу серед 180 країн
Данія	88	1	90	1
Фінляндія, Нова Зеландія	88	1	87	2
Норвегія	85	4	84	4
Сінгапур, Швеція	85	4	83	5
Швейцарія	84	7	82	7
Нідерланди	82	8	80	8
Люксембург	81	9	77	10
Німеччина	80	10	79	9
Франція	71	22	72	21
США	67	27	69	24
Італія	56	42	56	41
Польща	56	42	55	45
Китай	45	66	45	65
Румунія	45	66	46	63
Аргентина	38	96	38	94
Індонезія	38	96	34	110
Туреччина	38	96	36	101
Єгипет	33	117	30	130
Алжир, Замбія, Філіппіни	33	117	33	116
Непал	33	117	34	110
Україна	32	122	33	116
Мексика	31	124	31	126
Південний Судан	11	180	13	178

Джерело: [8]

1. Обрання компетентних та невідкупних керівників. Це означає реалізацію наступних дій:

– забезпечити максимально прозорий і підкріплений широким громадським контролем процес вибору керівників антикорупційних органів;

– зазначити критерії чесності, професійності та незалежності для кандидатів на керівні посади.

2. Судова реформа та суддівське самоврядування, яка передбачає:

– впровадження механізмів оновлення судів та участь громадськості в оцінці роботи судових установ;

– сприяння активній взаємодії суддівського корпусу з громадськістю для підвищення довіри до судової системи.

3. Конституційний суд та конституційне правосуддя у напрямі:

– забезпечення чесного та прозорого відбору суддів Конституційного Суду;

– сприяння реформі конституційного правосуддя з урахуванням рекомендацій Венеціанської комісії.

4. Відновлення функціоналу та прозорості інформаційного забезпечення у всіх сферах життєдіяльності держави шляхом:

– активної роботи над відновленням сервісів, які були обмежені внаслідок війни, включаючи обов'язкове подання звітів політичних партій та електронних декларацій;

– забезпечення відкритого доступу до необхідних даних, забезпечуючи при цьому безпеку та конфіденційність інтересів національної безпеки та оборони.

5. Моніторинг та контроль закупівель, який передбачає запровадження ефективної контролюючої системи за державними закупівлями, що допоможе запобігти корупційним схемам та надмірним витратам.

Впровадження цих рекомендацій може сприяти покращенню антикорупційної політики та забезпечити ефективнішу боротьбу з корупційним явищем в контексті національної безпеки.

Висновки. Отже, боротьба з корупцією, що являє собою негативне явище у всіх сферах суспільства, політики та економіки, вимагає надзвичайної уваги з боку держави для її припинення та усунення негативних впливів на внутрішні процеси країни. Для ефективного здійснення антикорупційних заходів необхідно провести гармонізацію українського законодавства з вимогами FATF та Європейського Союзу, розробити та впровадити в життя План дій з виконання Антикорупційної стратегії. Також важливо сприяти формуванню справедливих судових та правоохоронних систем, посилити контроль над економічними процесами для запобігання монопольним зловживанням, уніфікувати функціонування сфер освіти, медицини, оборони, науки та інших галузей з метою зменшення корупційних проявів, а також сприяти поширенню антикорупційної інформації серед населення. Всі ці заходи повинні відбуватися в рамках державної політики у сфері запобігання та протидії корупції у напрямі забезпечення національної безпеки України, спрямованої на ефективну боротьбу з цим негідним явищем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Альмужна А.С. Корупція як негативний фактор в діяльності правоохоронних органів. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю. Д. Батан, В. С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін; за ред. М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. С. 142–144

2. Батиргареева В.С. Щодо правових, інституційних та наукових складових протидії корупції в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. Випуск 40. 2020. С. 23–32.

3. Боголепова А.В. Заходи органів державної влади щодо подолання корупції у поствоєнний період. *Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. У трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15–28 квітня 2022 р.; ред. колегія: І.О. Дегтярьова, В.С. Куйбіда, П.М. Петровський та ін., уклад. Т.О. Мельник. Т. 3. К. : ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. С. 108–110.

4. Кустова Т. Формування й реалізація антикорупційної політики в системі державної служби України: сучасний стан та шляхи вдосконалення. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2019, вип. 3(42). С. 137–143.

5. Ліпенцев А., Войтик О., Мазій Н. Протидія корупції в митних органах у контексті забезпечення ефективності публічного управління. *Ефективність державного управління*, (66), 2021. С. 11–21. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.66.2021.233437>

6. Паутов В.О. Явище корупції та роль органів із протидії корупції. *Публічне управління та митне адміністрування*, № 3 (22), 2019. С. 261–266

7. Про запобігання корупції: Закон України № 49-1700-VII від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. С. 20–56.

8. Corruption Perceptions Index 2021. In Transparency International – the global coalition against corruption. Retrieved from URL: <https://transparency.org/cpi2020>

УДК 351:332.87

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.43>

Нарівний Микола Миколайович,

аспірант кафедри публічного управління та публічної служби

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0006-9260-5024

СИСТЕМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ УКРАЇНИ

THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE HOUSING AND COMMUNAL ECONOMY OF UKRAINE

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми, пов'язаної із функціонуванням системи публічного управління житлово-комунальним господарством України в сучасних умовах, та розроблено науково-прикладні підходи, що забезпечують практичне використання отриманих наукових результатів. Встановлено, що публічне управління в даній сфері охоплює всі види житлових фондів, включаючи приватний сектор. Вказано, що основна мета публічного управління житлово-комунальним господарством полягає в охороні та установленні обов'язкових правил експлуатації житлових будинків, проведенні реконструкції та організації комунального обслуговування населення. Визначено основні методи публічного управління житлово-комунальним господарством, а також нормативне забезпечення функціонування житлово-комунального господарства. З'ясовано, що система управління житлово-комунальним господарством охоплює три рівні і кожен з цих рівнів включає відповідну кількість органів управління, об'єктів управління та зацікавлених суб'єктів, які змінюються в залежності від рівня розглядуваних питань. Згадано роль Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України. Підкреслено, що існуюча в Україні структура публічного управління дозволяє забезпечити координацію в сфері житлово-комунального господарства на різних рівнях влади. Розглянуто основні проблеми, які існують на даний час у сфері житлово-комунального господарства України. Проаналізовано зарубіжний досвід публічного управління житлово-комунальним господарством та доведено можливості його впровадження в українські реалії. Визначено, що основні напрями вдосконалення системи управління житлово-комунальним господарством включають поліпшення якості послуг та тарифної політики, створення інституту відповідальних власників житла, удосконалення законодавства, а також фінансової стабілізації та управління. У статті відзначено, що важливими умовами для впровадження ринкових механізмів та системних змін у цій сфері житлово-комунального господарства є підвищення ефективності державного контролю та регулювання технічного стану об'єктів.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, публічне управління, децентралізація.

The article provides a solution to an actual scientific problem related to the functioning of the system of public management of the housing and communal economy of Ukraine in modern conditions, and developed scientific and applied approaches that ensure the practical use of the obtained scientific results. It has been established that public management in this area covers all types of housing funds, including the private sector. It is indicated that the main purpose of public management of housing and communal services is to protect and establish mandatory rules for the operation of residential buildings, to carry out reconstruction and organization of public utility services. The main methods of public management of the housing and communal economy, as well as regulatory support for the functioning of the housing and communal economy, are defined. It was found that the housing and communal management system covers three levels and each of these levels includes the appropriate number of management bodies, management objects and interested subjects, which change depending on the level of the issues under consideration. The role of the Ministry of Development of Communities, Territories and Infrastructure of Ukraine was mentioned. It is emphasized that the structure of public administration existing in Ukraine allows for coordination in the field of housing and communal services at different levels of government. The main problems that currently exist in the sphere of housing and communal services of Ukraine are considered. The foreign experience of public management of housing and communal economy was analyzed and the possibilities of its implementation in Ukrainian realities were proved. It was determined that the main areas of improvement of the housing and communal economy management system include improving the quality of services and tariff policy, creating an institute of responsible home owners, improving legislation, as well as financial stabilization and management. The article noted that the important conditions for the introduction of market mechanisms and systemic changes in this sphere of housing and communal services are the improvement of the effectiveness of state control and regulation of the technical condition of objects.

Key words: housing and communal economy, public administration, decentralization.

Постановка проблеми. Одним із ключових аспектів результативного публічного управління є створення оптимальної організаційної системи, здатної адаптуватися до умов, що постійно змінюються, та протистояти трансформаціям сучасного суспільства. Крім того, важливо створювати мотивацію для персоналу регулюючих органів, забезпечувати керованість органів регулювання та усувати дублювання функцій місцевого самоврядування. Ці принципи повинні бути впроваджені в систему публічного управління житлово-комунальним господарством, яке відіграє вагомую роль у національній економіці, має високу соціальну значущість та поєднує виробничі та невиробничі функції.

Житлово-комунальне господарство являє собою важливий індикатор наявних соціальних, економічних та технологічних проблем сучасного суспільства. Тому на даний час необхідно підвищувати ефективність функціонування системи публічного управління житлово-комунальним господарством України, зважаючи на низку проблем, які присутні сьогодні у національному господарстві держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток та особливості функціонування житлово-комунального господарства досліджуються в працях багатьох науковців. Варто згадати таких дослідників як Гордієнко І.В. [3], Кузнєцов В.О. [1], Лаврик В.В. [2], Мохова Ю.Л. [3], Обуховський П.П. [4], Орлова Н.С. [5], Самборська О.В. [5] та багато інших, які працюють у цій сфері.

У своїх статтях вчені вивчають закордонний досвід публічного управління системою державних закупівель у сфері житлово-комунальних послуг, розглядають особливості державного регулювання житлово-комунального господарства в Україні, досліджують особливості фінансового забезпечення житлово-комунального господарства територіальних громад в умовах децентралізації, аналізують ефективність державного регулювання у сфері житлово-комунального господарства, обґрунтовують стратегічні напрямки розвитку житлово-комунального господарства України.

Разом з тим, система публічного управління житлово-комунальним господарством України піддається значним впливам в умовах трансформаційних змін в українському суспільстві, що вимагає глибоких наукових досліджень у напрямі покращення функціонування цієї системи та підвищення добробуту населення в цілому.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей системи публічного управління житлово-комунальним господарством України.

Виклад основного матеріалу. Житловий фонд України є визначальним компонентом національного багатства країни. Житлово-комунальне господарство України забезпечує підприємства, організації, та населення необхідними житлово-комунальними послугами, будучи ключовою галуззю, що відіграє важливу роль у розвитку економіки країни.

У сучасних умовах сфера житлово-комунального господарства відзначається створенням умов для життєдіяльності людини. Публічне управління в даній сфері охоплює всі види житлових фондів, включаючи приватний сектор, і основна мета його полягає в охороні та установленні обов'язкових правил експлуатації житлових будинків, проведенні реконструкції та організації комунального обслуговування населення.

Житлово-комунальне господарство володіє власними характеристиками, які визначають його складну та динамічну організаційно-економічну структуру. Система житлово-комунального господарства складається з природних монополій та "чистих" підгалузей, що функціонують в умовах чистої конкуренції. Житлово-комунальне господарство вирізняється тим, що воно одночасно належить і до виробничої, і до невиробничої інфраструктури, тобто ця галузь не виробляє товари, а переважно надає послуги.

В основі нормативного забезпечення функціонування житлово-комунального господарства лежать закони України, які визначають правові засади їхньої взаємодії з зовнішнім середовищем в умовах ринкової економіки. Ключові нормативні акти у цій сфері включають в себе Конституцію України, Кодекс про адміністративні правопорушення, Цивільний кодекс України, Житловий кодекс України, закони «Про оренду державного та комунального майна», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», а також низку постанов уряду та указів Президента України.

Форми публічного управління передбачають контроль за різними аспектами, такими як обсяг пропозиції продукції на ринку, рівень доходів (у формі прибутку, комісійних), рівень та структура цін, якість послуг (продукції), дотримання правил безпеки, визначення бар'єрів для виходу (входу) на ринок або з нього, а також аналіз фінансової структури підприємств або організацій та структури їх власності. Важливо враховувати ці аспекти при розробці та впровадженні державної політики у сфері житлово-комунального господарства.

Варто наголосити, що завдання у сфері житлово-комунального господарства не можуть бути повністю вирішені лише за допомогою ринкових

відносин. Для досягнення цілей і вирішення проблем в цій галузі необхідне застосування різноманітних методів, включаючи пряму участь держави. Такий підхід враховує комплексність та специфіку житлово-комунального сектору, а також дозволяє забезпечити ефективність регулювання та задовольнити потреби суспільства в житлово-комунальних послугах.

До основних методів публічного управління житлово-комунальним господарством слід віднести:

- регулювання тарифів. Визначення та контроль за ціновою політикою на рівні тарифів житлово-комунальних послуг;

- бюджетне регулювання (субсидування). Держава може надавати фінансову підтримку за допомогою бюджетних асигнувань чи субсидій для забезпечення доступності житлово-комунальних послуг для населення;

- контроль якості послуг. Визначення та виконання стандартів якості може бути здійснено шляхом встановлення обов'язкових вимог та перевірок для постачальників послуг житлово-комунального господарства;

- податкове регулювання. Встановлення податкових пільг чи ставок для підприємств та осіб у сфері житлово-комунального господарства може впливати на їхню ефективність та сприяти розвитку галузі;

- стандартизація. Встановлення стандартів та нормативів для різних аспектів функціонування житлово-комунального господарства сприяє забезпеченню однакових умов та якості послуг у всій галузі;

- екологічне регулювання. Встановлення та виконання екологічних стандартів для житлово-комунальних систем забезпечує збалансований підхід до експлуатації та обслуговування;

- захист конкуренції. Створення ефективного конкурентного середовища може бути забезпечено шляхом регулювання ринкових відносин та запобігання монополізації.

Існує два основних підходи до регулювання житлово-комунального господарства: адміністративні методи, які безпосередньо впливають на об'єкти через примус, заборону та дозвіл, а також економічні методи, що використовують господарське законодавство, грошову та фінансову політику для впливу на інтереси об'єктів житлово-комунального господарства. Обидва підходи використовуються для досягнення конкретних цілей у сфері житлово-комунального господарства та забезпечення ефективного розвитку галузі.

Податкове регулювання в сфері житлово-комунального господарства впроваджується через

надання пільг його підприємствам, що здійснюють модернізацію, а також реалізують програми інновацій та енергозбереження. Екологічне регулювання, здійснюється урядом шляхом застосування штрафів та санкцій за забруднення навколишнього середовища. Регулювання тарифів передбачає встановлення економічно обґрунтованих нормативів, структури витрат та розміру прибутку в тарифі на послуги житлово-комунального господарства.

Система управління житлово-комунальним господарством охоплює три рівні: муніципальний, регіональний та загальнодержавний. Кожен з цих рівнів включає певну кількість органів управління, об'єктів управління та зацікавлених суб'єктів, які змінюються в залежності від рівня розглядуваних питань.

Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України виступає головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань будівництва, містобудування, архітектури та державної житлової політики. Воно безпосередньо підпорядковане Кабінету Міністрів України та відповідає за формування та забезпечення політики в цих галузях. Регіональне управління житлово-комунальним господарством реалізується через управління та відділи місцевих державних адміністрацій. Обласні та районні державні адміністрації мають у своєму складі управління регіонального розвитку та житлово-комунального господарства, які допомагають здійснювати реалізацію державної політики та програм у цій галузі, виконують управлінські функції та сприяють вирішенню проблем обслуговування населення на відповідних територіях.

На даний час в сфері житлово-комунального господарства залишаються актуальними проблеми обслуговування будинків із приватизованими квартирами. Однією з основних причин обмеження залучення фінансових ресурсів є неліквідність неподільного майна загального користування в житловому господарстві та велика кількість дрібних власників. Це ускладнює ефективне управління та використання механізмів майнових гарантій для повернення банківських кредитів та захисту інтересів інвесторів.

Також в сучасних умовах багато житлово-комунальних підприємств залишаються у стані збитковості. Фізичне та моральне старіння систем житлових будівель та конструкцій є ключовою причиною погіршення комфорту, зниження надійності умов проживання та якості комунальних послуг. Економічні труднощі, низька платоспроможність населення, значна економічна неста-

більність та відсутність бюджетних дотацій для покриття різниці між повною вартістю послуг та рівнем тарифів утруднюють ринкові трансформації в галузі житлово-комунального господарства.

Публічне управління житлово-комунальним господарством України потребує значної уваги внаслідок активних воєнних дій, зокрема:

- руйнування значної кількості майна;
- нестача працівників житлово-комунального господарства, значна частина яких пішла до лав ЗСУ;
- існування проблем з оплатою комунальних послуг населенням;
- труднощі з впровадженням технологічних досягнень, інновацій та залученням інвестицій в галузь.

Запозичення позитивного досвіду реалізації ефективних управлінських дій у цій галузі допоможе українській державі впровадити його та покращити життя своїх громадян.

Значна кількість європейських країн успішно реалізовували програми реформування публічного управління житлово-комунальним господарством шляхом впровадження сучасних інформаційних технологій, приведення нормативно-правової бази, що стосувалася житлових відносин, у відповідність до вимог часу. Наприклад, у Німеччині були прийняті такі нормативно-правові акти як Закон «Про право власності на житло», Декларація «Про розподіл спільної власності в будинку»; у Польщі – закони «Про охорону прав піднаймачів комунального житла і внесення змін до цивільного Кодексу» та «Про право власності на житло»; у Латвії – Закон «Про квартирну власність, яка виникає тільки в багатоквартирних будинках».

У Великій Британії всі об'єкти житлово-комунального господарства знаходяться у приватній власності. Підприємства, які надають житлово-комунальні послуги, контролюються Департаментом регулювання водних послуг та Управлінням газо- та електроенергетичних ринків [8; 9].

У Німеччині публічне управління житлово-комунальним господарством здійснюється на основі формування ринку житлово-комунальних послуг на конкурентних засадах. Зміни в системі органів муніципального самоуправління були зумовлені передачею управлінських функцій приватним компаніям та приватизацією об'єктів житлово-комунального господарства. Функції забезпечення надання житлово-комунальних послуг і управління житловим фондом були покладені на комунальні компанії у формі акціонерних товариств та приватні підприємства.

Реформа польської системи публічного управління житлово-комунальним господарством базувалася на змінах адміністративно-правової моделі його управління. Були прийняті важливі нормативно-правові акти стосовно набуття права власності та приватизації житла і відбулася реорганізація комунальних підприємств в управлінські фірми різних форм власності, яка призвела до зменшення видатків з державних і місцевих бюджетів та управлінського навантаження на органи влади [6].

У Франції в кінці минулого століття надання комунальних послуг було передано у приватний сектор, а більшість об'єктів житлово-комунального комплексу були приватизовані. Житлово-комунальне господарство знаходиться в управлінні комуни як конкретної адміністративно-територіальної одиниці, яка вирішує значну кількість проблем у сфері міського господарства, які стосуються забезпечення комфортного та безпечного життя громадян. Комуни несуть політичну відповідальність за належне утримання та управління об'єктами житлово-комунального комплексу, а управляє ними рада муніципалітету, що обирається на шестирічний термін шляхом проведення виборів, і мер, який, у свою чергу, призначається радою [7].

Французька модель реформування житлово-комунального господарства притаманна Фінляндії, у якій усіма об'єктами житлово-комунального господарства володіє та управляє муніципалітет, але при цьому підприємства, що надають житлово-комунальні послуги, є приватними. Жителі міст мають право вибирати компанії з надання комунальних послуг та компанії з управління нерухомістю [7].

Характерним для більшості зарубіжних країн стало впровадження сучасних інформаційних технологій, покликаних уніфікувати систему публічного управління житлово-комунальним господарством. Наслідком цього стало формування системи електронної взаємодії органів влади із споживачами житлово-комунальних послуг, а також з бізнесом у процесі забезпечення виробництва та постачання таких послуг.

Отже, європейські країни мають успішну самоорганізовану, самофінансовану та самоокупну систему публічного управління житлово-комунальним господарством з мінімальним втручанням органів влади. Їхній досвід свідчить про те, що реформування неможливе без приведення нормативно-правової бази відповідно до вимог часу, залучення населення і бізнесу до процесів управління об'єктами житлово-комунального

комплексу та впровадження інформаційних технологій. Саме досвід впровадження інформаційних технологій є важливим для України на шляху до євроінтеграції.

Негативними факторами, які впливають на розвиток сфери житлово-комунального господарства України на даний час, є стабільний розмір дебіторської заборгованості за його послуги тривалістю близько 3 місяців та на рівні 20% вартості послуг. Це пов'язано із збереженням збитковості підприємств галузі, високим рівнем платежів за енергоносії та природний газ, що становить дві третини кредиторської заборгованості житлово-комунального господарства. Така ситуація спричиняє формування широкого кола проблем, включаючи накопичення дебіторської та кредиторської заборгованості, сприйняття комунальних послуг як необхідних безкоштовних громадських товарів, відсутність стимулів до інвестування, незадовільні економічні умови, а також некомпенсовані збитки виробництва.

Головною причиною низької ефективності діяльності житлово-комунального господарства є технологічна застарілість, що виникає внаслідок тривалої інвестиційної паузи через політизацію тарифоутворення. Зміни в організаційно-фінансовому механізмі розвитку житлово-комунального господарства, включаючи модернізацію інфраструктури та ринкові трансформації, потребують посилення контролю за дотриманням норм законодавства, створення системи моніторингу, підвищення ефективності державного контролю та інтенсивної законотворчої роботи.

Удосконалення системи публічного управління житлово-комунальним господарством має стати головною метою реформування та розвитку галузі через формування стратегічного організа-

ційного потенціалу та перетворення організаційної структури для забезпечення повноцінного розвитку галузі.

Висновки. Житлово-комунальне господарство є однією з найважливіших сфер функціонування держави, оскільки воно пов'язане із забезпеченням належних умов існування людей та створенням комфортних і безпечних умов для цього. Визначено, що житлово-комунальне господарство має ряд характерних особливостей, які визначають його як складну організаційно-економічну систему з багатьма компонентами, що постійно змінюється.

Завдання публічного управління житлово-комунальним господарством полягають у контролі за якістю продукції та структурою власності, фінансовою структурою, рівнем доходів, правилами безпеки, структурою та рівнем цін та обсягом пропозиції продукції на ринку. Для досягнення цих цілей використовується економічне та адміністративне регулювання, прямі та непрямі методи. Визначені основні проблеми розвитку житлово-комунального господарства в Україні, такі як відсутність позитивних змін в інвестиційному кліматі, обмеженість фінансових ресурсів, повільний розвиток ринкових відносин та непослідовність у політиці реформування.

Основні напрями вдосконалення системи управління житлово-комунальним господарством включають поліпшення якості послуг та тарифної політики, створення інституту відповідальних власників житла, удосконалення законодавства та фінансову стабілізацію. Підвищення ефективності державного контролю та регулювання технічного стану об'єктів житлово-комунального господарства є важливим для впровадження системних змін у цій сфері.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кузнєцов В. О. Закордонний досвід публічного управління системою державних закупівель у сфері житлово-комунальних послуг. *Публічне управління та митне адміністрування*, № 4 (35), 2022. С. 59–65.
2. Лаврик В.В. Фінансове забезпечення житлово-комунального господарства територіальних громад в умовах децентралізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Сумський державний університет. Суми. 2021. 25 с.
3. Мохова Ю.Л., Гордієнко І.В. Особливості державного регулювання житлово-комунального господарства в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. Том 31 (70). № 1. 2020. С. 58–62.
4. Обуховський П.П. Державне регулювання у сфері житлово-комунального господарства. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2015-5/doc/1/07.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).
5. Орлова Н.С. Самборська О.В. Стратегічні напрями розвитку житлово-комунального господарства України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. Вип. 15. 2020. С. 76–81. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-52402020-15-15>
6. Бриль П.О. Досвід республіки Польща в удосконаленні публічного управління сферою житлово-комунального господарства. Матеріали XX Всеукр. науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні Науки ФСП» (20–21 квітня 2017 р., м. Київ) / А.А. Мельниченко, В.А. Прищеп, Є.А. Клейно. К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. С. 161–162.
7. Лук'янов В.І. Регіональні аспекти державного регулювання розвитку житлово-комунального господарства. *Соціальна економіка*. 2017. № 2. С. 120–124.
8. Ofgem : Офіційний сайт. URL: <https://www.ofgem.gov.uk/about-us> (дата звернення: 19.01.2024)
9. Ofwat : Офіційний сайт. URL: <https://www.ofwat.gov.uk/about-us/> (дата звернення: 19.01.2024)

УДК 336.711

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.44>

Пінтоха Микола Миколайович,

аспірант кафедри державної політики та врядування

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0002-5539-9015

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ

PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF THE BANKING SECTOR OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: SECURITY ASPECT

У статті розглянуто особливості функціонування банківського сектору України в умовах воєнного стану в контексті безпекового аспекту. З'ясовано, що воєнний стан не міг не позначитися на банківському секторі держави, тому банківські установи постали перед фактом потреби діяти в нових умовах. Відмічено, що діяльність банківської системи в будь-яких умовах базується на основі таких ключових принципів як законність, економічна самостійність, незалежність від державних органів, відповідальність за зобов'язаннями, легальність банківських операцій, дотримання економічних нормативів, право вибору банківської установи та збереження довіри клієнтів. Підкреслено, що на рівні держави з початку війни в Україні було здійснено заходи щодо оптимізації функціонування банківського сектору в умовах воєнного стану. Відзначено, що навіть під час активних воєнних дій на значній території України банківський сектор продемонстрував відносну стабільність у своєму функціонуванні. Підмічено, що все ж у цій сфері існують значні ризики, оскільки продовжує зменшуватися частка строкових коштів у банківській сфері в сучасних умовах. Акцентовано увагу на створенні Національним банком України та системно важливими банками мережі відділень, яка отримала назву POWER BANKING. Зауважено, що банківський сектор України засвідчив високі результати функціонування протягом 2022 року, незважаючи на виклики воєнного часу. Спостережено, що у 2022 році відбулося зростання загальних та чистих активів у зведених балансових показниках банківського сектору. Відмічено, що у 2022 році спостерігався значний приплив коштів в банки від фізичних осіб та господарюючих суб'єктів порівняно із 2021 роком. Підсумовано, що забезпечення безпеки банківського сектору України в сучасних умовах повинно передбачати посилення управлінських дій та заходів банківського менеджменту, спрямованого на залучення клієнтів, убезпечення їх вкладів від непередбачених втрат, диверсифікації банківських кредитних ризиків та розширення спектру послуг, які надаватимуть банківські установи фізичним та юридичним особам.

Ключові слова: банківський сектор, воєнний стан, безпека, банківські установи, кошти, ризики, клієнти, управління.

The article examines the peculiarities of the functioning of the banking sector of Ukraine under martial law in the context of the security aspect. It was found out that the state of war could not but affect the banking sector of the state, therefore banking institutions were faced with the fact of the need to act in new conditions. It was noted that the activity of the banking system in any conditions is based on such key principles as legality, economic independence, independence from state bodies, responsibility for obligations, legality of banking operations, compliance with economic standards, the right to choose a banking institution and maintaining the trust of customers. It is emphasized that at the state level, since the beginning of the war in Ukraine, measures have been taken to optimize the functioning of the banking sector in the conditions of martial law. It was noted that even during active military operations in a significant territory of Ukraine, the banking sector demonstrated relative stability in its functioning. It was noted that, nevertheless, there are significant risks in this area, since the share of time funds in the banking sector continues to decrease in modern conditions. Attention is focused on the creation of a network of branches by the National Bank of Ukraine and systemically important banks, which was named POWER BANKING. It was noted that the banking sector of Ukraine witnessed high performance results during 2022, despite the challenges of wartime. It was observed that in 2022 there was an increase in total and net assets in the consolidated balance sheet indicators of the banking sector. It was concluded that ensuring the security of the banking sector of Ukraine in modern conditions should involve strengthening of management actions and measures of bank management aimed at attracting customers, securing their deposits from unforeseen losses, diversifying bank credit risks and expanding the range of services that banking institutions will provide to individuals and legal entities.

Key words: banking sector, martial law, security, banking institutions, funds, risks, customers, management.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення безпеки банківського сектору України в сучасних умовах розвитку національної економіки, різного роду викликів та загроз набуває виняткового значення. Особлива увага та зосередженість, насамперед, органів державної влади до питань безпеки стала відчутніша після початку збройної агресії росії та тимчасової окупації частини території України. Отже, у таких складних економічних процесах становлення та розвитку нашої державності певними прогалинами та слабкостями можуть скористатися різні суб'єкти для незаконного збагачення. Саме тому питання підвищення рівня безпеки банківського сектору є цілком актуальним сьогодні в умовах дії воєнного стану в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існує значна кількість публікацій, присвячених особливостям функціонування банківського сектору. Зокрема, варто згадати таких дослідників як Еркес О. [1], Калита О. [1], Кириченко К. [4], Котік Б. [2], Крилова О. [4], Мирончук В. [3; 4], Мирошніченко Ю. [4], Прокopenко Н. [3], Смолінська С. [2], Сундук Т. [1], Тимошик Н. [4], Халімон Т. [5], Шепель І. [3] та багато інших.

У своїх працях вчені розглядають принципи (засади) організації та здійснення банківської діяльності, досліджують особливості діяльності банківського сектору України в період воєнного стану, вивчають специфіку функціонування банківської системи України в умовах війни та розглядають принципи, на основі яких це відбувається, обґрунтовують дилеми та шляхи вирішення проблем функціонування банківської системи України в умовах воєнного стану.

Незважаючи на значну кількість статей, у яких вивчається проблематика функціонування банківського сектору, зокрема, в умовах дії воєнного стану в Україні, тематика дослідження діяльності банківських установ в сучасних умовах все ж залишається гостро актуальною, зважаючи на затяжні воєнні дії на території української держави. Це потребує глибоких наукових досліджень у зазначеній сфері, що зумовило актуальність вибору напряму дослідження даної статті.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей функціонування банківського сектору України в умовах воєнного стану в контексті безпекового аспекту діяльності банківських установ під час війни на території української держави.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан не міг не позначитися на банківському секторі держави, зважаючи на зниження платоспромож-

ності населення, розбалансування фінансово-кредитної системи та кризи підприємницької діяльності. Банківські установи постали перед фактом потреби діяти в нових умовах, залучати клієнтів, проводити фінансові операції та реагувати на ризики часто у форс-мажорних обставинах.

Діяльність банківської системи в будь-яких умовах, включаючи ситуації війни чи конфлікту базується на основі ключових принципів, зокрема, таких, які представлені в таблиці 1.

Враховуючи конфліктні умови, які виникають в умовах війни, дотримання цих принципів є критично важливим для забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів учасників цієї системи.

На рівні держави з початку війни в Україні було здійснено заходи щодо оптимізації функціонування банківського сектору в умовах воєнного стану.

Так, Правлінням Національного банку України було прийнято Постанову «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» №18 від 24 лютого 2022 року, яка визначила основний порядок роботи банків в умовах війни [6]. Цією Постановою було визначено порядок забезпечення роботи банків та їх відділень в безперебійному режимі в умовах відсутності загрози життю та здоров'ю населення, але з урахуванням обмежень щодо видачі готівки.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022р. № 2120-IX. було змінено правила щодо надання послуг з кредитування банками та небанківськими фінансовими установами [7]. Зокрема:

- нарахування відсотків за користування кредитними коштами є цілком правомірним з боку кредитора, тому законодавством не передбачено скасування;

- споживач не нестиме відповідальності у період воєнного стану та у 30-денний строк після дня його припинення або скасування у випадку прострочення виконання зобов'язань за споживчим кредитом;

- у разі допущення прострочення споживач звільняється від обов'язку сплати кредитодавцю неустойки (штрафу, пені) та інших платежів;

- забороняється збільшувати відсоткову ставку за користування кредитом у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит, окрім випадків, коли встановлення змінюваної відсоткової ставки передбачено кредитним договором чи договором про споживчий кредит.

Принципи діяльності банківської системи

№ п/п	Принципи	Їх характеристика
1	Законність	Банки повинні діяти в межах законів і правових норм, що регулюють їхню діяльність. Це важливо для забезпечення порядку та визначення відповідальності в умовах правового регулювання
2	Економічна самостійність	Банки мають економічну відповідальність за свою діяльність і можуть вільно розпоряджатися власними та залученими ресурсами відповідно до економічних принципів
3	Незалежність від державних органів	Банки повинні функціонувати незалежно від державних владних органів та не повинні допускати втручання у свою діяльність, крім випадків, передбачених законом
4	Відповідальність за зобов'язаннями	Банки несуть відповідальність за свої фінансові зобов'язання перед клієнтами та третіми особами, і це є важливим аспектом їхньої діяльності
5	Легальність банківських операцій	Усі операції банків повинні здійснюватися на основі ліцензій та відповідати чинному законодавству
6	Дотримання економічних нормативів	Банки повинні дотримуватися економічних нормативів, встановлених регулятором (наприклад, Національним банком України), для забезпечення стабільності системи та захисту інтересів клієнтів
7	Право вибору банківської установи	Клієнти мають право вибирати банк для розміщення своїх фінансових активів, і це право повинно бути забезпечене банківською системою
8	Збереження довіри клієнтів	Довіра клієнтів є найціннішим активом для банківської системи. Збереження цієї довіри є важливим завданням, що вимагає дотримання всіх вищезазначених принципів

Джерело: власні узагальнення

Навіть під час активних воєнних дій на значній території України банківський сектор продемонстрував відносну стабільність у своєму функціонуванні. У 2022 році, незважаючи на скорочення кількості відділень банківських установ в країні, банки активно відновлювали роботу своїх мереж у звільнених регіонах. На сьогодні майже 70% всіх відділень в даній мережі припадає на системно важливі банки, а третина – на відділення інших банків [8].

Скорочення кількості відділень та персоналу у кожному п'ятому відділенні пояснюється розташуванням їх у регіонах, де тривають активні бойові дії. У зв'язку з цим попит на банківські послуги в цих областях виявляється нижчим.

Наріжною ініціативою у цей час є створення Національним банком України та системно важливими банками мережі відділень, яка отримала назву POWER BANKING. Ця мережа вже налічує понад 2300 відділень і призначена для надання послуг клієнтам навіть під час блекауту, спричиненого масованими обстрілами. Банківський сектор отримав цей досвід тривалої відсутності електропостачання, і POWER BANKING забезпечений резервними каналами зв'язку, альтернативними джерелами енергії, додатковим персоналом та посиленою інкасацією готівки [9].

У 2022 році клієнти банківського сектора виявили довіру до фінансових установ, вкладаючи свої кошти на поточні рахунки, незважаючи на виклики, з якими стикається країна. Особливо

слід відзначити збільшення строкових вкладів населення як в іноземній, так і в національній валюті.

У табл. 2 представлена інформація про кількість банків протягом 2019–2022 рр., на основі якої можна проаналізувати динаміку останніх років щодо цього питання.

Дані таблиці 1 вказують на зменшення кількості фінансово стійких банків з 75 до 67 одиниць протягом 2019–2022 рр. У 2022 році відбулося скорочення на 4 позиції кількості банківських установ, включаючи два банки із державним російським капіталом (це скорочення сталося в лютому 2022 року). Конкретно, це стосувалося ліквідації таких банків як АТ «Міжнародний резервний банк» та ПАТ «Промінвестбанк».

Цей тренд протягом 2019–2022 рр. визначався зменшенням кількості державних банків з 5 до 4, іноземних банків з 20 до 16, і приватних банків з 50 до 47 одиниць. Станом на 7 лютого 2023 року Національним банком України було визнано банк «Форвард» неплатоспроможним, оскільки він не відповідав вимогам законодавства, і його чисті активи становили лише 0,1% від загальних чистих активів банківського сектору.

Важливо відзначити, що банківський сектор показав високі результати функціонування протягом 2022 року, незважаючи на виклики воєнного часу. Детальніше дані щодо динаміки функціонування банківських установ в Україні протягом 2019–2022 рр. можна побачити в таблиці 3.

Таблиця 2

Кількість банків в Україні протягом 2019–2022рр.

	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. в % до 2019 р.
Платоспроможні банки	75	73	71	67	89,3
зміна	-2	-2	-2	0	х
Державні банки, у т. ч. ПриватБанк	5	5	4	4	80,0
зміна	0	0	-1	0	х
Іноземні банки	20	20	20	16	80,0
зміна	-1	0	0		х
Приватні банки	50	48	47	47	94,0
зміна	-1	-2	-1	0	х

Джерело: [10]

Інформація, представлена у таблиці 3, вказує на те, що загальні активи банків в зведених балансових показниках зросли на 37,1% протягом 2019-2022рр. Чисті активи збільшилися на 57,7% у 2022р. порівняно з 2019 р., а валові кредити суб'єктам господарювання зменшилися на 2,6%. Кошти суб'єктів господарювання у зведених балансових показниках банків збільшилися на 79,6% протягом зазначеного періоду.

Окремо слід звернути увагу на функціонування банків у 2022 році, порівняно з 2021 роком. У 2022 році спостерігалось зростання загальних та чистих активів у зведених балансових показниках банківського сектору. Збільшення активів було в основному обумовлене зростанням вкла-

день у кошти в інших банках та в депозитні сертифікати Національного банку України.

Важливо відмітити, що у 2022 році спостерігався значний приплив коштів в банки від фізичних осіб та господарюючих суб'єктів порівняно із 2021 роком. Проте, водночас відбулося зменшення виданих кредитів фізичним особам. Це є закономірним, оскільки воєнний стан призводить до зростання ризиків, і попит на кредити в такому середовищі знижується. Збільшення непрацюючих кредитів та зростання втрат від кредитного ризику призвели до скорочення чистого кредитного портфеля.

Також у 2022 році був зафіксований значний ріст відрахувань банків у резерви – з 3,4 млрд. грн у 2021 році до 118,8 млрд. грн у 2022 році. Тим

Таблиця 3

Основні показники банківського сектору України протягом 2019–2022 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. в % до 2019 р.
Кількість діючих банків	75	73	71	67	89,3
Загальні балансові показники (млрд грн)					
Загальні активи	1 982	2 206	2 358	2 717	137,1
у т. ч. в іноземній валюті	718	746	679	819	114,1
Чисті активи	1 493	1 823	2 053	2 354	157,7
у т. ч. в іноземній валюті	492	585	583	731	14,6
Валові кредити суб'єктам господарювання	822	749	796	801	97,4
у т. ч. в іноземній валюті	381	332	292	281	73,8
Чисті кредити суб'єктам господарювання	415	432	540	529	127,5
Валові кредити фізичним особам	207	200	243	210	101,4
у т. ч. в іноземній валюті	38	31	21	13	34,2
Чисті кредити фізичним особам	143	149	200	134	93,7
Кошти суб'єктів господарювання	525	681	800	943	179,6
у т. ч. в іноземній валюті	191	233	233	317	166,0
Кошти фізичних осіб	552	682	727	934	169,2
у т. ч. в іноземній валюті	238	285	270	340	142,9
Фінансові результати (млрд. грн)					
Чисті процентні доходи	78.9	84.8	117.6	151.6	192,1
Чисті комісійні доходи	44.0	46.5	58.0	50.1	113,9
Відрахування в резерви	10.7	31.0	3.4	118.8	1110,3
Чистий прибуток/збиток	58.4	39.7	77.4	24.7	42,3

Джерело: [10]

не менше, банківському сектору вдалося отримати прибуток за 2022 рік, і це в значній мірі пов'язано з подальшим зростанням комісійних та процентних доходів.

У цілому, банківському сектору вдалося зберегти стабільні позиції на ринку, незважаючи на значні трансформації, викликані нестабільною ситуацією в країні, пандемічними тенденціями та активними воєнними діями. Враховуючи можливий довготривалий ефект воєнного стану, банківському сектору важливо розуміти, як ефективно діяти в майбутньому, враховуючи очевидні та потенційні ризики такого середовища.

Банки повинні вивчити можливості відновлення кредитування на рівні, який існував до початку воєнних подій в Україні, зберігаючи і підтримуючи своїх клієнтів, адже умови тривалої війни вимагають від фінансових установ стабілізації їхніх бізнес-моделей. Керування кредитними ризиками стає ключовим завданням для банків, оскільки ці ризики будуть визначальними для їхньої діяльності в подальшому.

Національний банк України планує представити аналіз стійкості банківських установ і банківського сектору протягом періоду дії воєнного стану в Україні. Це дозволить оцінити реальний розмір регулятивного капіталу, а також перевірити достатність формування резервів та якість кредитного портфеля протягом зазначеного періоду. У подальших кроках може бути визначено, коли можна скасувати тимчасові регуляторні послаблення та які строки відновлення капіталу будуть встановлені для банків.

Також передбачається можлива підтримка акціонерів для деяких банків, які мають проблеми з відновленням капіталу. Однак для більшості фінансових установ банківського сектору планується отримання достатнього обсягу прибутку.

Оцінка стійкості роботи банківських установ також може регламентувати стратегічні напрями банківських операцій з непрацюючими активами.

В цілому банківський сектор залишається високоліквідним завдяки припливу коштів від клієнтів, але ризики існують через подальше зменшення частки строкових коштів. Національний банк, підвищуючи резервні вимоги, стимулює банки покращувати строкову структуру та управляти ліквідністю відповідно до процентної політики.

Висновки. Отже, навіть в умовах дії воєнного стану в Україні банківський сектор залишається високоліквідним завдяки активному припливу коштів від клієнтів. Проте у цій сфері все ж існують значні ризики, оскільки продовжує зменшуватися частка строкових коштів у банківській сфері. Для сприяння поліпшенню строкової структури Національний банк збільшує резервні вимоги для коштів на вимогу та на поточних рахунках.

Налагодження ефективного управління банківською ліквідністю стає пріоритетом для банківських установ відповідно до вимог процентної політики. Ця стратегія спрямована на посилення стимулювання вкладень населення у строкові депозити. Банкам слід приділяти максимальну увагу контролю за їхньою ліквідністю, щоб ефективно відповідати вимогам у сфері процентних ставок та сприяти більш стійкому та строковому фінансовому портфелю.

Загалом, забезпечення безпеки банківського сектору України в сучасних умовах повинно передбачати посилення управлінських дій та заходів банківського менеджменту, спрямованого на залучення клієнтів, убезпечення їх вкладів від непередбачених втрат, диверсифікації банківських кредитних ризиків та розширення спектру послуг, які надаватимуть банківські установи фізичним та юридичним особам.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Еркес О., Калита О., Сундук Т. Банківська система України в умовах війни. *Scientia-Fructuosa (Вісник Київського національного торговельно-економічного університету)*, 2022, 144(4), 122–133. URL: [https://doi.org/10.31617/1.2022\(144\)09](https://doi.org/10.31617/1.2022(144)09) (дата звернення: 15. 01.2024)
2. Котік Б.С., Смолінська С.Д. Функціонування банківського сектору України в період воєнного стану. *Молодий вчений*, № 10 (122), 2023. С. 213–217. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-42>
3. Прокопенко Н.С., Мирончук В.М., Шепель І.В. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. Випуск 41. 2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1556/1497> (дата звернення: 15. 01.2024)
4. Тимошик Н., Крилова О., Мирошніченко Ю., Кириченко К., Мирончук В. Дилеми та шляхи вирішення функціонування банківської системи України в умовах воєнного стану. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2022, 5(46), 40–53. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3905> (дата звернення: 15. 01.2024)
5. Халімон Т.М. Принципи (засади) організації та здійснення банківської діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4(25). Т 3. С. 231–239.
6. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова НБУ від 24.02.2022 р. № 18. URL: https://ips.ligakon.net/document/view/pb22027?ed=2022_05_19 (дата звернення: 24.01.2024).

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022р. № 2120-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T222120?ap=1> (дата звернення: 24.01.2024).

8. За 2022 рік банки скоротили кожне п'яте відділення – огляд банківського сектору від НБУ | Think brave. Think brave | Останні новини бізнесу України. URL: https://biz.ligazakon.net/news/217614_za-2022-rk-banki-skorotili-kozhne-pyate-vddlennya---oglyad-bankvskogo-sektoru-vd-nbu (дата звернення: 24.01.2024).

9. Power Banking. Power Banking. URL: <https://power.bank.gov.ua/> (date of access: 24.01.2024).

10. Огляд банківського сектору. Лютий 2023. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2023-02.pdf?v=4 (дата звернення: 24.01.2024)

УДК 35:004.77

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.45>

Скляр Ігор Віталійович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-9356-6465

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: THEORETICAL ASPECT

У статті досліджено сутність механізмів публічного управління в контексті цифровізації. Актуальність обумовлено стратегічним вектором розвитку України, як сучасної, цифрової, інноваційної економіки, що в свою чергу вимагає оптимізації базових понять з урахуванням специфіки сьогодення і поставлених завдань розвитку. Метою статті є систематизація поглядів на поняття «механізм публічного управління» та розкриття основних його компонентів в умовах цифровізації. Узагальнено існуючі підходи до розгляду механізмів публічного управління в сучасних наукових публікаціях. Підтверджено, що дана тема не знаходить широкого висвітлення у працях вітчизняних дослідників, в зарубіжній літературі увага на тлумаченні даного терміну не зосереджується. Уточнено, що «механізм публічного управління» є системною категорією, що об'єднує функції, принципи, методи й інструменти публічного управління задля досягнення поставлених цілей. Простежено процес переходу від ери «Нового публічного управління» (New Public Management, NPM) до Ери цифрового урядування (Digital Era Governance, DEG). Розкрито специфіку компонентів механізму публічного управління в умовах цифровізації. Досліджено, що загальні функції управління є незмінними при переході від однієї ери до іншої, але цифровізація видозмінює самі інструменти їх реалізації, зокрема це можна відстежити на прикладі комунікаційної, контрольної та функції прийняття рішень. Доведено, що розширюється практика застосування більш гнучких та ліберальних методів, які поступаються командно-адміністративним. Систематизовано принципи публічного управління, актуальні для цифрового урядування, запропоновано розширити їх перелік принципом безпеки даних. Узагальнено інструменти публічного управління з врахуванням специфіки цифровізації й обґрунтовано необхідні компоненти забезпечення їх ефективного застосування. Запропоновано пріоритети подальшого розвитку нормативно-правового забезпечення цифрового урядування. Зроблено висновок, що механізми публічного управління в умовах цифровізації перебувають під впливом трансформації, що проявляється в адаптації їх компонентів (принципів, функцій, методів й інструментів) до реалій цифрового урядування.

Ключові слова: цифровізація, публічне управління, механізм, цифрове урядування, цифрова трансформація.

The article examines the essence of the mechanisms of public management in the context of digitalization. The relevance of this topic can be explained by the strategic vector of Ukraine's development as a modern, digital and innovative economy, which requires the optimization of basic concepts and definitions taking into account the specifics of today's reality and goals that were set. The purpose of the article is to systematize views on the concept of "mechanism of public management" and distinguish its main components under the conditions of digitalization. The existing approaches to consideration of mechanisms of public management in recent scientific publications are summarized. It was analyzed that this topic is not widely covered in the papers of local researchers, also interpretation of this category is not in the focus in the foreign publications. It has been clarified that mechanism of public management is a systematical category that unites the functions, principles, methods and tools of public management in order to achieve the defined goals. The process of transition from the era of "New Public Management" (NPM) to the Era of Digital Governance (DEG) is traced. The specifics of the components of the public management mechanism under condition of digitalization is disclosed. It has been studied that the classical functions of public management remain unchanged during the transition from one era to another, but digitalization changes the way of their realization, in particular, this can be traced by example of communication, control and decision-making functions. It has been proven that the scope of flexible and liberal methods expands in disfavor of command-administrative methods. The list of principles of public management relevant to digital governance has been systematized, and it is proposed to expand this list with the principle of data security. The list of public management tools is summarized considering the specifics of digitalization, and the necessary components that ensures their effective application are substantiated. Priorities for the further development of regulatory and legal documentation for digital governance are proposed. It was concluded that the mechanisms of public management during digitalization are under the influence of transformation, which is appeared in the adaptation of their components (principles, functions, methods and instruments) to the realities of digital governance.

Key words: digitalization, public management, mechanism, digital governance, digital transformation.

Постановка проблеми. Згідно основних стратегічних документів Україна має на меті стати інноваційною цифровою європейською державою. Широкомасштабне вторгнення внесло певні корективи в ці плани, але абсолютно не змінило загального напрямку руху. А враховуючи, що публічноуправлінська діяльність є стрижнем вищезазначених трансформаційних процесів, то відповідно дослідження специфіки базових понять в умовах цифрової трансформації є актуальним напрямком наукового пошуку.

На сьогоднішній день поняття «механізм публічного управління» є недостатньо дослідженим в сучасних наукових джерелах. До того ж часто поняття «механізм» прирівнюється до поняття «інструмент», також є приклади ототожнення понять «механізм публічного управління» та «механізм державного управління». Відповідно задля подальшого уточнення термінологічного базису необхідним є осмислення теоретичних підходів до розгляду механізму публічного управління та виокремлення його складових.

Аналіз останніх досліджень. Слід зазначити, що дослідження поняття «механізм публічного управління» не знаходить широкого висвітлення ані у вітчизняній, ані у зарубіжній науковій думці. Серед дослідників, що звертались до цієї проблематики в широкому аспекті можна виділити роботи І. Ісаєнко [1], О. Білик та У. Лукашевської [2], А. Неділько [3], І. Зими [4]. Окремо можна прослідкувати публікації присвячені специфіці механізму публічного управління в різних сферах, рівнях. За цим напрямком можемо виділити роботи Т. Радчука [5] та О. Воронятнікова [6]. Також слід відзначити, що тема цифровізації публічного управління активно досліджується у працях різних науковців протягом останніх років. Відповідно за цією проблематики вважаємо необхідним виділити роботи В. Куйбіди [7], О. Тодощак й Ю. Фролової [8], Т. Шестаковської [9]. Таким чином досліджувана тема загалом є актуальною в науковій спільності, але в той же час поза увагою залишається низка аспектів, які потребують врахування в сучасній теорії та практиці публічного управління. Так, узагальнення поглядів щодо сутності механізму публічного управління та врахування специфіки цифровізації дозволить поглибити розуміння особливостей розвитку сучасної термінології публічного управління.

Мета статті полягає в узагальненні наукових поглядів на поняття «механізм публічного управління», розкритті основних його компонентів та специфіки функціонування в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття «механізм публічного управління» пропонуємо почати із самого терміну «механізм» і потім дедуктивно прийти до сфери публічного управління. З давньогрецької механізм – машина, що й визначає основну дефініцію цього терміну – пристрій, що передає або перетворює рух. Згідно тлумачного словника української мови поняття «механізм» також можна охарактеризувати як внутрішню будову, систему чого-небудь, що забезпечує порядок у якомусь виді діяльності [10]. Згідно кембриджського тлумачного словника англійської мови механізм – це спосіб зробити щось, що є запланованим або є частиною системи [11]. В онлайн словнику Vocabulary.com можна дослідити, що механізм визначається як процес або система, яка налаштовується на досягнення певного результату [12]. Таким чином можемо стверджувати, що механізм є складним утворенням системного типу, що складається із певних елементів, взаємодія яких забезпечує досягнення заданого результату.

З точки зору публічного управління як галузі знань немає єдиного підходу до визначеного поняття «механізм публічного управління», яке б вважалось еталонним. В термінологічному словнику публічного управління Г. Панченко розкриває механізм публічного управління як сукупність засобів, методів та важелів держави, спрямованих на формування, реалізацію та досягнення пріоритетних цілей у сфері публічного управління, що базуються на принципах наукового обґрунтування, об'єктивності, цілісності, узгодженості та чіткій скоординованості дій суб'єктів публічного управління із одного боку, та злагодженої, конструктивної взаємодії об'єктів публічного управління – з другого [13, с. 87]. Дане визначення підтримує ідею, що механізм публічного управління є системним явищем з конкретною метою, в той же час головним суб'єктом його реалізації є держава. На нашу думку, це обумовлено тим, що в історичному контексті поняття «державного» та «публічного» управління синонімізувалися у наукових працях певний проміжок часу. Якщо звернутись до енциклопедичного словника державного управління, то визначення механізму публічного управління відсутнє, а механізм державного управління визначається як спосіб розв'язання суперечностей явища чи процесу в державному управлінні, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй форм і методів управління [14, с. 421]. Натомість автори даного визначення

зазначають, що обов'язковими складовими механізму є цілі, принципи, функції, методи, інформація, технологія й технічні засоби.

На думку І. Ісаєнко, механізм публічного управління – це демократична організація управлінського впливу на суспільні процеси, яка забезпечує ефективне функціонування системи органів державної влади, органів регіонального та місцевого самоврядування, громадських (неурядових) організацій, фізичних осіб та інших суб'єктів громадянського суспільства з метою реалізації державної політики у найрізноманітніших сферах суспільного життя [1, с. 116].

Т. Радчук зазначає, що механізм публічного управління є сукупністю політичних, економічних, організаційних, мотиваційних та правових засобів впливу суб'єкту управління (органів публічної влади та місцевого самоврядування) на об'єкти управління [5, с. 126].

І. Шпекторенко пропонує в рамках системного підходу вважати що механізми публічного управління є складовою інструментів публічного управління [15, с. 72].

В публікаціях зарубіжних науковців сутність поняття «механізм публічного управління» майже не розглядається, в більшості статей дослідники не зосереджують свою увагу на тлумаченні даного терміну. Також пошук визначення механізму як публічноуправлінської категорії в англійських спеціалізованих наукових словниках не дає позитивного результату [16; 17].

Проведений аналіз дає змогу визначити, що механізм публічного управління являє собою цілісну систему принципів, функцій, методів та інструментів застосування яких суб'єктами управління забезпечує досягнення поставлених цілей у сфері публічного управління.

Рис. 1. Структура механізму публічного управління

Публічноуправлінська сфера є невід'ємною частиною життя суспільства, а відповідно перебуває під впливом аналогічних трансформаційних процесів задля збереження своєї актуальності й ефективності. Так у 1980-ті роки була розроблена концепція «Нового публічного управління» (New Public Management, далі – NPM), яка мала на меті принести у сферу публічного управління методи й підходи, що успішно зарекомендували себе у приватному секторі, реалізувати клієнтоорієнтований підхід. В. Дреслер зазначає, що до 2005 року NPM як концепт втратив свою життєздатність [18]. Занепад нового публічного управління на думку П. Данлеві, Х. Маргетс, С. Бастоу та Дж. Тінклер означив перехід до нової концепції – «Ери цифрового врядування» (Digital Era Governance, далі – DEG). На думку авторів нова ера характеризується не скільки інтенсивністю використання інформаційних технологій в діяльності публічних інституцій (адже в більшій чи меншій мірі back-office публічних організацій перебуває під впливом різного роду цифровізації десь з початку 1990-х років), стільки тим, що поточний розвиток мережі інтернет й соціальних мереж суттєво змінив життя суспільства, і як наслідок трансформувалася не тільки форма взаємодії громадян і публічної адміністрації, а й сама суть цієї взаємодії [19, с. 479–480].

Отже, публічне управління завжди знаходиться під впливом трансформаційних процесів, головний з яких у сьогоденні суспільстві – цифровізація. На думку В. Куйбіди, О. Карпенко та В. Наместник цифровізація публічного врядування є стрибкоподібним процесом цифрових трансформацій публічного врядування у цифрове врядування (цифрове управління) [7, с. 8]. Відповідно механізми публічного управління так само змінюються й адаптуються до викликів сьогодення.

Аналіз різних наукових джерел показує, що досить важко виділити один загальновизнаний підхід до визначення принципів публічного управління. Вважаємо, що представлений на рис. 2 перелік принципів є базовим для дотримання в умовах цифрового врядування, але в той же час може бути доповнений при поглибленні в певну предметну галузь. Принципи законності, об'єктивності публічного управління, розподілу влади, поєднання інтересів, оптимізації управління, соціальної відповідальності є актуальними як для цифрового, так і аналогового управління.

Особливого значення в умовах цифровізації набувають принципи прозорості й демократизму: з одного боку сучасні інформаційні технології дозволяють підвищити рівень демократії шля-

Рис 2. Принципи публічного управління

Складено автором на основі [15, с. 51–57]

хом підвищення залученості громадян до прийняття рішень через різного роду електронні голосування, з іншого боку відкритість і прозорість таких рішень повинна бути забезпечена на вищому рівні, щоб не підірвати їх легітимність. Новим, але основоположним принципом функціонування механізму публічного управління в умовах цифровізації, на нашу думку, є принцип забезпечення безпеки даних. Витік персональних чи службових даних через хакерську атаку, соціальний інжиніринг чи можливу недбалість службовця становлять великий ризик для всієї системи цифрового врядування.

Принципи випереджаючого стану управління, оптимізації управління і ресурсозбереження в умовах цифрового врядування набувають нового значення задля забезпечення ефективного функціонування загального механізму публічного управління: по-перше, цифровізація загалом створює нові кейси взаємодії суб'єктів публічного управління, що в свою чергу вимагає розробки нових процесів, навчання персоналу, клієнтів, по-друге, впровадження цифрових технологій зазвичай вимагає значних інвестицій як у фізичну, так і у віртуальну інфраструктуру, що означає значні вкладення грошових та часових ресурсів.

На наш погляд, перелік основних функцій управління в умовах цифрового врядування є незмінним (рис. 3). Натомість цифрова реальність накладає певні обмеження та/або надає нові можливості до їх реалізації.

Функція організації повинна забезпечувати не тільки встановлення правил взаємодії суб'єктів публічного управління, а й ефективну інтеграцію інформаційної інфраструктури

в загальний механізм. Вважаємо, що в умовах цифрового врядування цю функцію можна порівняти із кровоносною системою в організмі людини. Докорінно трансформується функція комунікації – такі концепти як «держава у смартфоні» змінюють взаємодію суб'єктів публічного управління таким чином, що вся комунікація може відбуватись через екран телефону та у терміни, що були неможливими для класичної бюрократії. Використання цифрових інструментів дозволяє значно оптимізувати функцію контролю з точки зору ресурсів, які вона потребує, але в той же час значно підвищити її ефективність. Також можна припустити, що в найближчій перспективі великих змін зазнає функція прийняття рішень, адже поточний стан розвитку систем штучного інтелекту дозволить змістити центр прийняття певних рішень від людей до інформаційних систем.

Основні групи методів публічного управління представлено на рис. 4. На думку О. Вдовиченка під впливом зовнішнього контексту відбуваються процеси зростання свідомості й організованості громадян, що в свою чергу підвищує важливість застосування методів переконання й заохочення (група соціально-психологічних, виховних й організаційно-розпорядчих методів), як наслідок від-

Рис. 3. Функції публічного управління

Складено автором на основі [15, с. 62–67]

бувається звуження застосування примусових засобів впливу (група правових й адміністративних методів) [20, с. 131]. В свою чергу О. Тодошак й Є. Фролова зазначають, що цифровізація сприяє лібералізації та гнучкості застосування методів публічного управління й адміністрування, що полягає у спрощенні ряду процедур за рахунок впровадження та використання цифрових технологій та ряду цифрових рішень [8, с. 83]. Відповідно трансформація публічного врядування у цифрове сприяє більш глибокому переходу від фіксованих адміністративно-командних методів публічного управління до більш гнучких методів, що засновані на заохоченні та стимулюванні необхідних дій як з боку громадян, так і публічних службовців. Вважаємо, що вищезазначена трансформація методів управління наочно показує спадкоємність від концепції NPM до DEG, адже на сьогодні цифровізація виступає головним каталізатором змін у сфері публічного управління й довершенням ідей, що були закладені в NPM.

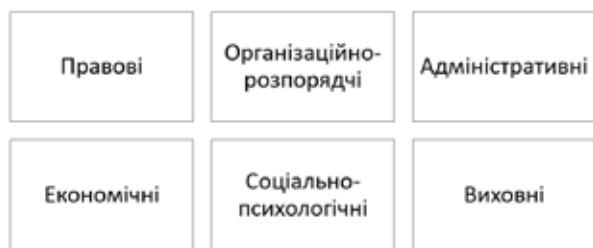

Рис 4. Методи публічного управління

Складено автором на основі [15, с. 69]

В якості інструментів як складових механізму публічного управління, на наш погляд, необхідно виділити технології, програми й концепції, нормативно-правове забезпечення.

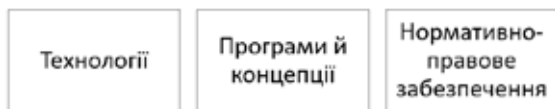

Рис 5. Інструменти публічного управління

Складено автором на основі [4, с. 88]

Технології забезпечують функціонування й реалізацію механізму загалом. В цьому питанні вважаємо за необхідне виділити два під-напрямки. Перший – технічний, що об'єднує в собі всі питання, пов'язані із функціонуванням цифрових технологій саме як інформаційної системи, тобто роботу апаратної та програмної частин. Це питання більшою мірою лежить у сфері відповідальності технічних спеціалістів. Другий важливий під-напрямок покриває питання функціонування цифрових технологій як категорії

публічного управління. Саме в ньому особливої важливості набувають питання забезпечення інклюзивного доступу до технологій для всіх громадян, врахування етичних аспектів, захисту даних тощо. Врахування цих аспектів є критично важливим для забезпечення приватності, безпеки та довіри громадян [9, с. 19].

Програми й концепції формують стратегічне бачення й напрямок розвитку механізму публічного управління. Як приклад можна навести «Стратегію розвитку інновацій» України до 2030 року, що була презентована Міністерством цифрової трансформації 14 грудня 2023 р. та являє собою програму пріоритетів розвитку української держави як цифрової економіки за рахунок створення інноваційних продуктів, товарів та послуг [21]. Вважаємо, що важливим елементом будь-яких прийнятих програм є наявність інструментарію для постійного перегляду результатів впровадження й корегування в разі необхідності. Це є одним з ключових факторів успішної реалізації довгострокових програм до яких зазвичай і відносяться програми з впровадження цифрового врядування. Прикладом для України в цьому питанні може слугувати програма Європейського Союзу «Політика Цифрового Десятиліття 2030», яка передбачає механізм підготовки й публікації щорічних звітів щодо слідування встановленим пріоритетам, а кожні два роки повинен відбуватись перегляд дорожньої карти реалізації програми [22].

Нормативно-правове забезпечення в свою чергу забезпечує дотримання принципу законності, відповідно потребує постійного оновлення й врахування технологічного й адміністративного аспектів втілюваних трансформацій. На нашу думку, важливим в цьому питанні є адаптація нормативно-правової бази до нових підходів взаємодії між суб'єктами публічного управління, що забезпечує перехід до цифрового врядування, наприклад, можливість передачі інформації без необхідності фізичної присутності. Варто зазначити, що Україна вже зробила великий прогрес на цьому шляху, зокрема станом на початок 2024 р. відбувається бета-тестування перереєстрації транспортних засобів через портал державних послуг «Дія» без необхідності відвідування сервісного центру МВС [23]. Водночас залишається ще багато публічних послуг, що вимагають фізичної присутності особи в державній установі й заповнення письмових запитів.

Висновки. Перехід від аналогового до цифрового світу почався кілька десятків років тому й досі перебуває в активній фазі, а публічно-управлінська сфера забезпечує синергію цифро-

вих трансформацій у приватному й державному секторах. На сьогоднішній день наше суспільство з одного боку вже знаходиться в ері цифрового врядування (Digital Era Governance, DEG), з іншого боку трансформаційні процеси ще тривають. Тому осмислення фундаментальних категорій публічного управління є важливою задачею.

Результати дослідження дають змогу зазначити, що механізм публічного управління – це цілісна система, що складається з принципів, функцій, методів та інструментів публічного управління застосування яких суб'єктами управління забезпечує досягнення поставлених цілей. Загалом компоненти механізму при переході від аналогового до цифрового управління не змінюють своєї сутті, а лише трансформуються, щоб відповідати викликам і задачам поточного середовища. Так адміністративно-командні методи публічного управління поступаються більш гнучким і ліберальним, але все одно зберігають своє право на існування й застосування в умовах цифрового врядування. Також цифровізація сприяє покращенню про-

зорості публічних інституцій і загального рівня демократизму, але в той же час накладає необхідність забезпечення недискримінаційного доступу суб'єктів публічного управління та захисту інформації. Недотримання вищезазначених умов в свою чергу може призвести до підриву довіри та погіршення ефективності роботи механізму загалом. Тому важливою передумовою ефективного функціонування механізму є його збалансованість.

Отже, можна зробити висновок, що механізми публічного управління в умовах цифровізації знаходяться під впливом еволюційних змін, що проявляються в адаптації й ідентифікації нових властивостей принципів, функцій, методів та інструментів публічного управління, що в свою чергу робить публічноуправлінську сферу актуальною до викликів сьогодення. Подальші наукові розвідки за цією проблематикою варто спрямувати на поглиблення знань про практичні аспекти функціонування механізмів публічного управління в умовах цифровізації в Україні та країнах Європейського Союзу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ісаєнко І. А. Європейські підходи до функціонування механізмів публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 5. С. 114–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_5_32 (дата звернення: 06.02.2024).
2. Білик О. І., Лукашевська У. Т. Сутність, значення та розвиток публічного механізму. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск №12. С. 177–180.
3. Неділько А. І. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм публічного управління». *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2018. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2018_2_8 (дата звернення: 06.02.2024).
4. Зима І. Я. Теоретичні підходи до визначення та формування механізмів державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 15, серп. С. 85–89.
5. Радчук Т. М. Класифікація механізмів публічного управління інноваційним розвитком економіки. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 19. С. 124–127.
6. Воронятніков О. О. Поняття механізму публічного адміністрування сферою санітарного та епідемічного благополуччя населення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 235–237.
7. Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместник В. В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія: Державне управління. 2018. № 1. С. 5–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_1_3 (дата звернення: 06.02.2024).
8. Тодошак О. В., Фролова Ю. І. Оптимізація методів публічного адміністрування в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Т. 2, № 76. С. 79–84. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.13> (дата звернення: 22.01.2024).
9. Шестаковська Т. Л. Аналіз тенденцій та викликів впливу цифрових технологій на публічне управління. *Economic synergy*. 2023. № 2. С. 8–22. URL: <https://doi.org/10.53920/es-2023-2-1> (дата звернення: 28.01.2024).
10. Глумачний словник української мови. URL: <https://slovyk.ua/> (дата звернення: 28.01.2024).
11. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 28.01.2024).
12. Vocabulary.com. URL: <https://www.vocabulary.com/> (дата звернення: 28.01.2024).
13. Публічне управління: термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
14. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
15. Шпекторенко І. В. Методологія публічного управління: системний підхід. Навчальний посібник. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка». 2022. 161 с.
16. Dictionary of Public Administration / ed. by Irena Vačlija Brajnik. 2022. 74 p. URL: <https://doi.org/10.51936/978-961-295-026-2> (дата звернення: 17.01.2024).

17. Dictionary of Public Administration / ed. by Iwona Wieczorek, Jarosław Szymanek. Lodz, 2018. 264 p. URL: <https://www.nist.gov.pl/downloadfile/2580> (дата звернення: 06.02.2024).
18. Drechsler W. The Rise and Demise of the New Public Management. 2005. URL: <http://www.ellerman.org/Davids-Stuff/Dev-Theory/PAER%20issue%20no.%2033-DE.pdf> (дата звернення: 06.02.2024).
19. Dunleavy P. New Public Management Is Dead – Long Live Digital-Era Governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2005. Т. 16, № 3. С. 467–494. URL: <https://doi.org/10.1093/jopart/mui057> (дата звернення: 18.01.2024).
20. Вдовиченко О. М. Застосування методів публічного адміністрування в сучасних умовах: теоретичні та практичні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 124–132. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.20> (дата звернення: 22.01.2024).
21. WINWIN. Глобальна інноваційна візія України. URL: <https://winwin.gov.ua/> (дата звернення: 28.01.2024).
22. Europe's Digital Decade. Shaping Europe's digital future. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/europes-digital-decade> (дата звернення: 13.12.2023).
23. У Дії буде доступна революційна послуга переєстрації авто. URL: <https://diia.gov.ua/news/u-dii-bude-dostupna-revoliutsiina-posluha-perereiestratsii-avto-kupyty-chy-prodaty-avtomobil-mozhna-bude-v-kilka-klikiv-doluchaitesia-do-beta-testu> (дата звернення: 28.01.2024).

УДК 351.853

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.46>

Цюк Назарій Володимирович,

аспірант кафедри державної політики та врядування

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0006-2025-6419

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

PROBLEMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR AND DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT

У статті наведено розв'язання актуального наукового завдання, пов'язаного із особливостями публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини України в умовах війни, проблемами його реалізації і напрямками його удосконалення та розроблено науково-прикладні підходи, що забезпечують практичне використання отриманих наукових результатів. Відзначено, що збереження історико-культурної спадщини України в умовах війни може відігравати ключову роль у сформуванні колективної самоповаги та національної єдності в українському суспільстві. Акцентовано увагу на важливості забезпечення органами публічного управління системності та координації дій у сфері збереження історико-культурної спадщини, стимулювання соціальної активності та надання підтримки цим ініціативам. Розглянуто поняття охорони культурної спадщини відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини». Визначено, що органи публічного управління у сфері збереження історико-культурної спадщини в умовах війни керуються законами України, Конвенцією про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту та Протоколами до неї. Наголошено на необхідності вжиття додаткових заходів для забезпечення належної пам'ятко-охоронної діяльності у зв'язку із скороченням фінансування з державних та місцевих бюджетів на збереження в часи війни об'єктів історико-культурної спадщини. Обґрунтовано пріоритетні завдання публічного управління у сфері охорони історико-культурної спадщини, такі як ухвалення закону з чітким визначенням повноважень органів охорони історико-культурної спадщини, проведення інвентаризації її об'єктів, а також забезпечення доступності та наповнення електронного реєстру об'єктів історико-культурної спадщини. Акцентовано увагу на міжнародному досвіді публічного управління у сфері збереження історико-культурної спадщини та обґрунтовано можливості його впровадження в Україні. Підсумовано, що в умовах війни важливо розглядати дієвий підхід до збереження, захисту та відновлення пам'яток історії і культури на основі державно-приватного партнерства.

Ключові слова: захист історико-культурної спадщини, публічне управління, війна, держава, державно-приватне партнерство.

The article provides a solution to an actual scientific task related to the peculiarities of public administration in the field of protection of the historical and cultural heritage of Ukraine in the conditions of war, problems of its implementation and directions for its improvement, and scientific and applied approaches that ensure the practical use of the obtained scientific results are developed. It was noted that the preservation of the historical and cultural heritage of Ukraine in the conditions of war can play a key role in the formation of collective self-respect and national unity in Ukrainian society. Emphasis is placed on the importance of public management bodies ensuring systematization and coordination of actions in the field of preservation of historical and cultural heritage, stimulating social activity and providing support to these initiatives. The concept of protection of cultural heritage in accordance with the Law of Ukraine "On Protection of Cultural Heritage" was considered. It was determined that public administration bodies in the field of preservation of historical and cultural heritage in wartime are governed by the laws of Ukraine, the Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its Protocols. It was emphasized the need to take additional measures to ensure proper monument protection activities in connection with the reduction of funding from the state and local budgets for the preservation of historical and cultural heritage objects during the war. The priority tasks of public administration in the field of historical and cultural heritage protection are substantiated, such as the adoption of a law with a clear definition of the powers of historical and cultural heritage protection bodies, conducting an inventory of its objects, as well as ensuring the availability and filling of the electronic register of historical and cultural heritage objects. Attention is focused on the international experience of public management in the field of preservation of historical and cultural heritage and the possibilities of its implementation in Ukraine are substantiated. It is concluded that in the conditions of war it is important to consider an effective approach to the preservation, protection and restoration of historical and cultural monuments on the basis of public-private partnership.

Key words: protection of historical and cultural heritage, public administration, war, state, public-private partnership.

Постановка проблеми. Історико-культурна спадщина кожної країни визнається не лише важливим фактором у розвитку туризму та економіки, але й обов'язковою частиною її історичного та культурного самовизначення. З урахуванням повномасштабної війни російської федерації проти України збереження історико-культурної спадщини в Україні потребує посилення міжінституційної співпраці і значної матеріальної та фінансової допомоги. На жаль, публічні органи управління не завжди можуть вирішити всі проблеми в галузі охорони історичних пам'яток.

Сучасне вивчення історико-культурної спадщини України, зорієнтоване на її ефективне соціально-економічне використання, збереження та відновлення, визначається як важливе завдання національного значення. Відповідно до Конституції, законів України та міжнародних нормативно-правових актів діяльність з охорони історико-культурної спадщини є зобов'язанням перед населенням та світовою спільнотою. Таким чином, публічне управління в галузі охорони історико-культурної спадщини України стає особливо актуальним в економічному, культурно-соціальному, історико-патріотичному та інших аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика збереження історико-культурної спадщини та публічне управління процесами у цій сфері є предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, мова йде про таких вчених як Архипова Є.О. [1], Валевський О.Л. [2], Клевчук О.О. [1], Корчак Н.М. [3], Литвиненко О.М. [4], Мазур Т.В. [5], Підбережник Н.П. [6], Чернопол К. [7] та багато інших.

У своїх публікаціях вони піднімають питання державного регулювання у сфері охорони культурної спадщини України, показують актуальність розвитку державно-приватного партнерства у сфері культурної політики, представляють історико- й теоретико-правові дослідження охорони культурної спадщини в Україні, обґрунтовують антикорупційні цифрові рішення в сфері публічного управління та адміністрування та їх вплив на охорону культурної спадщини України, аргументують напрями вдосконалення правових та інституційних механізмів збереження культурної спадщини, визначають роль неурядових організацій у збереженні історико-культурної спадщини України в умовах війни та вивчають те, яким чином Україна захищає свою культурну спадщину від посягань росії.

В той же час сучасні умови розвитку українського суспільства свідчать про існування великих небезпек для історико-культурної спадщини укра-

їнського народу, що зумовлює потребу пошуку наукових підходів до вирішення проблеми ефективного публічного управління у цій сфері.

Мета статті. Визначення особливостей охорони культурної спадщини та обґрунтування пропозицій щодо покращення публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини України в умовах війни.

Вклад основного матеріалу. Збереження історико-культурної спадщини України в умовах війни може відігравати ключову роль у сформуванні колективної самоповаги та національної єдності в українському суспільстві. Таким чином, надзвичайно важливо, щоб органи публічного управління забезпечували системність та координацію дій у сфері збереження історико-культурної спадщини, стимулювали соціальну активність та надавали підтримку цим ініціативам.

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» під охороною культурної спадщини розглядається «система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини». Згідно із статтею 27 Закону у разі, коли «пам'ятці загрожує небезпека пошкодження, руйнування чи знищення, власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані привести цю пам'ятку до належного стану» [8].

Органи публічного управління у сфері збереження історико-культурної спадщини в умовах війни керуються законами України, зокрема «Про культуру», «Про охорону археологічної спадщини», «Про охорону культурної спадщини», а також Конвенцією про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту та Протоколами до неї.

У зв'язку із скороченням фінансування з державних та місцевих бюджетів на збереження в часи війни об'єктів історико-культурної спадщини необхідно вжити додаткових заходів для забезпечення належної пам'ятко-охоронної діяльності. Таким чином, Міністерство культури та інформаційної політики повинно організувати публічні консультації з представниками зацікавлених організацій та провести експертні обговорення щодо перспектив збереження історико-культурної спад-

щини. Мета – виробити узгоджену позицію щодо ефективного збереження пам'яток історії та культури в умовах війни.

Незважаючи на те, що Україна є унікальною колицкою історико-культурної спадщини на теренах Європи, на сьогоднішній день у цій сфері існують такі проблеми:

- відсутність чітких норм щодо використання зон охорони об'єктів історико-культурної спадщини,

- відсутність єдиної методології визначення меж і режимів історичних ареалів населених пунктів,

- відсутність системного підходу до формування та ведення переліку історико-культурних об'єктів.

- недосконалість містобудівного і пам'яткоохоронного законодавства, що призводить до надмірної забудови та знищення об'єктів історії і культури.

Ці проблеми на сучасному етапі підсилилися веденням активних бойових дій на території України, що значним чином актуалізувало питання збереження об'єктів історико-культурної спадщини. Так, поряд із недосконалістю правового, організаційного та інституційного забезпечення публічного управління у сфері історико-культурної спадщини гостро постало питання безпосереднього захисту об'єктів історії і культури та ресурсного і фінансового забезпечення цих процедур.

Тому прийняття відповідної нормативно-правової бази з чітким визначенням повноважень органів охорони історико-культурної спадщини, проведення інвентаризації її об'єктів, забезпечення доступності та наповнення електронного реєстру об'єктів історико-культурної спадщини

є пріоритетними завданнями публічного управління у цій сфері. Реалізація цих завдань, зокрема, може здійснюватися через цифровізацію відповідних державних процесів та застосування 3D технологій, які допоможуть оцифрувати і таким чином зберегти об'єкти історико-культурної спадщини для нащадків принаймні у віртуальному вигляді.

Вирішення проблем публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини значним чином може вирішитися завдяки вивченню зарубіжного досвіду та його впровадження в українській державі. Міжнародний досвід у сфері захисту історико-культурної спадщини та його застосування в Україні представлено у табл. 1.

У США політика у сфері історико-культурної спадщини є складовою загальної державної політики і ґрунтуються на моральних традиціях протестантизму та принципах індивідуальної свободи, децентралізації та плюралізму. Протягом всього часу існування США публічне управління виробляло різні форми державного регулювання і в 90-і роки було запроваджено принципово нові форми реалізації культурної політики: стратегічне планування і звітність [10]. В країні були створені профільні федеральні ради і агентства, через які уряд здійснює державну підтримку культурної галузі.

Особливість управління сферою захисту історико-культурної спадщини в Німеччині полягає в відсутності центрального органу, такого як міністерство культури. Фінансування цієї сфери здійснюється децентралізовано. Хоча існують координуючі органи, такі як Державний міністр у справах культури та ЗМІ, вирішальну роль відіграють Інститут міжнародних культурних зв'язків та Інститут Гете.

Таблиця 1

Моделі публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини

Моделі	Опис	Можливості для України
Модель «Меценат» (англосаксонські країни)	Діє спеціальна рада, яка координує формування фінансових фондів	Запровадження системи меценатства може стимулювати приватні і корпоративні інвестиції у сферу захисту історико-культурної спадщини
Модель «Інженер» (Країни Східної Європи)	Освіта – головна мета культурної діяльності, держава є власником матеріальної бази	Підвищення ролі освіти в культурній сфері, активізація державної власності
Модель «Архітектор» (Західноєвропейські країни)	Політика у сфері історико-культурної спадщини вбудована в загальну державну політику, фінансування здійснюється спеціалізованим відомством	Інтеграція політики в загальну стратегію держави, створення відомства для фінансування
Модель «Помічник» (США)	Субсидування захисту історико-культурної спадщини за рахунок держави та стимулювання приватних вкладень	Залучення приватного сектору до збереження та відновлення історико-культурних об'єктів

Джерело: складено на основі [9]

У Франції культура розглядається як національне надбання, і держава не втручається у заробіток відомих культурних об'єктів. Державні культурні установи отримують повне фінансування [11]. У Італії сфера історико-культурної спадщини працює за принципами спонсорства, яке спрощено новим кодексом законів про державні роботи. В Іспанії Міністерство культури та Міністерство інфраструктури спільно управляють фондами, зібраними з 1,5% культурного податку, спрямовуючи їх на збереження та реставрацію музеїв, театрів і інших об'єктів [9].

В розвинених країнах існують кілька напрямків управління сферою захисту історико-культурної спадщини: мистецька освіта, підготовка управлінського персоналу, творчість, розповсюдження мистецького продукту та безпосереднє збереження спадщини.

За узагальненим міжнародним досвідом публічного управління в цій сфері можна виділити кілька можливих напрямків для України: визначення пріоритетів управління захистом історико-культурної спадщини в умовах децентралізації, впровадження моніторингових та контрольних функцій Міністерства культури та інформаційної політики України на різних рівнях та переформування публічного управління в цьому напрямку враховуючи особливості часів воєнного конфлікту.

В умовах війни важливо розглядати дієвий підхід до збереження, захисту та відновлення пам'яток історії і культури на основі державно-приватного партнерства, яке охоплює взаємодію трьох секторів: державного, комерційного та некомерційного.

Основна мета державно-приватного партнерства у сфері історико-культурної спадщини полягає в сприянні спільної розробці, прийнятті та реалізації культурної політики, що ґрунтується на збалансованості інтересів держави, бізнесу, громадськості, організацій та установ у сфері культури. Закон України «Про державно-приватне партнерство» визначає організаційно-правові засади цієї взаємодії та основні принципи державно-приватного партнерства на договірній основі [12].

До суб'єктів державно-приватного партнерства у сфері історико-культурної спадщини слід віднести:

- держава (місцеві, регіональні і державні органи влади);
- установи і організації, що функціонують у сфері історико-культурної спадщини;
- громадськість (діячі освіти, науки, культури; неформальні організації; відомі вчені, політики);
- бізнес (комерційні і некомерційні організації) [12].

Державно-приватне партнерство у сфері історико-культурної спадщини базується на таких принципах:

1. Визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, встановлених законом.

2. Справедливий розподіл між ризиків приватним та державним партнерами, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства.

3. Визнання приватними та державними партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках державно-приватного партнерства.

4. Незмінність форми власності об'єктів та цільового призначення, що перебувають у комунальній або державній власності протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства.

5. Забезпечення вищої ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера.

6. Узгодження з метою отримання взаємної вигоди інтересів приватних та державних партнерів.

7. Заборона будь-якої дискримінації прав приватних чи державних партнерів.

8. Рівність приватних та державних партнерів перед законом [12].

Публічне управління у сфері історико-культурної спадщини здатне значним чином покращитися за рахунок впровадження відносин державно-приватного партнерства, зважаючи на високу ефективність взаємодії суб'єктів як у досліджуваній галузі, так і в галузях національного господарства в цілому. Позитивний ефект при цьому проявляється в існуванні зважених ризиків від початкової стадії до визначення здійсненності окремого проєкту; аналізі очікуваної вартості «життєвості» проєкту та програмування таких компонентів проєкту, як оперування та утримання, їхня вартість та очікуване зниження вартості; швидшій окупності інвестицій у порівнянні з традиційними методами через інноваційні розробки та підходи до фінансування; швидшому завершенню проєктів та оптимальному вирішенню великих інфраструктурних проєктів.

Висновки. Отже, попри різноманітні ініціативи, спрямовані на захист пам'яток історії та культури, в Україні досі не існує сталої моделі для ефективного збереження історико-культурної спадщини. Чинні правові норми мають примусовий характер, зокрема включають елементи жорсткого контролю та покарання за їх невиконання, що не сприяє підтримці та стимулюванню

різноманітних корисних ініціатив. Ефективна діяльність у сфері збереження історико-культурної спадщини повинна ґрунтуватися на взаємодії та комунікації між органами публічної влади та неурядовими організаціями.

Важливо враховувати контекст та потреби українського суспільства при впровадженні елементів міжнародного досвіду публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини. Запозичення найкращих практик може

сприяти створенню ефективної системи управління історико-культурною спадщиною в Україні.

Попри це варто наголосити на важливості впровадження відносин державно-приватного партнерства у процесі публічного управління у сфері збереження історико-культурної спадщини. Адже ці відносини довели свою ефективність у різних галузях національного господарства, що актуалізує потребу їх застосування саме у досліджуваній сфері.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Архипова Є.О., Клевчук О.О. Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С. 51–57. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.13-14.51
2. Валевський О.Л. Актуальність розвитку державно-приватного партнерства у сфері культурної політики. Національний інститут стратегічних досліджень. 28.10.2020. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualnist-rozvitku-derzhavno-privatnogo-partnerstva-u-sferi> (Дата звернення: 20.01.2024).
3. Корчак Н.М. Антикорупційні цифрові рішення в сфері публічного управління та адміністрування та їх вплив на охорону культурної спадщини України. *Наукові перспективи* № 11(41) 2023. С. 166–180. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-)
4. Литвиненко О.М. Напрями вдосконалення правових та інституційних механізмів збереження культурної спадщини. Національний інститут стратегічних досліджень, 15.04.2020. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/napryami-vdoskonalennya-pravovikh-ta-instituciynikh-mekhanizmiv> (Дата звернення: 20.01.2024).
5. Мазур Т.В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. Київ, 2021. 423 с.
6. Підбережник Н.П. Роль неурядових організацій у збереженні історико-культурної спадщини України в умовах війни. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 11(17) 2023. С. 413–425. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-)
7. Чорновол К. (2022) Війна за історію: як Україна захищає свою культурну спадщину від посягань Росії. *Апостроф. TV*. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/kyiv/cultura/2022-06-27/voyna-za-istoriyu-kak-ukraina-zaschischaetsvoe-kulturnoe-nasledie-ot-posyagatelstv-rossii/272822> (дата звернення: 17.01.2024).
8. Про охорону культурної спадщини: Закон України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000, № 39, ст. 333).
9. Мерзляк А.В., Огнар'єв Є.С. Державне управління сферою культури: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. Вип. 1 (17). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2017_1_4 (дата звернення: 19.01.2024)
10. Шостак В.М. Участь держави в культурних процесах: досвід США і України. *Культурологія*. 2018. № 1. С. 44–48.
11. Колісник Г.М. Зарубіжний досвід державного регулювання соціально-культурної сфери та його адаптація в Україні. *Регіональна економіка*. 2018. Випуск 1 (129). С. 144–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2018_1_27 (дата звернення: 19.01.2024)
12. Про державно-приватне партнерство : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 40, ст. 524.

УДК 351.77

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.47>

Черніховський Роман Іванович,

аспірант кафедри державної політики та врядування

Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0002-8925-8384

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ

PUBLIC MANAGEMENT IN THE FIELD OF HEALTH CARE AND DIRECTIONS FOR ITS IMPROVEMENT

У статті наведено розв'язання актуального наукового завдання, пов'язаного із публічним управлінням в сфері охорони здоров'я та напрямками його покращення, та розроблено науково-прикладні підходи, що забезпечують практичне використання отриманих наукових результатів. Визначено, що публічне управління в галузі охорони здоров'я слід розглядати як взаємодію між державним, бізнесовим та громадським секторами з метою виконання цілей державної політики в галузі охорони здоров'я. Розглянуто основні завдання публічного управління в галузі охорони здоров'я. Відзначено, що публічне управління в сфері охорони здоров'я регулюється низкою законодавчих та нормативно-правових актів. Згадано Конституцію України, стаття 49 якої гарантує право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, Цивільний Кодекс України, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та інші нормативні акти. Відмічено, що основу державної політики охорони здоров'я формує Верховна Рада України відповідно до чинного законодавства. Підкреслено, що на регіональному рівні система охорони здоров'я регулюється як законодавчими та нормативними актами, які мають загальнодержавне значення, так і підзаконними нормативними документами, які приймаються місцевими органами влади і стосуються підвідомчого їм регіону. Розглянуто цілі покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я. Обґрунтовано стратегічні напрями публічного управління у сфері охорони здоров'я. Підсумовано, що в українській системі охорони здоров'я наявний широкий спектр медичних послуг, які є доступними та відповідають основним потребам пацієнтів, і зазначено, що публічне управління в галузі охорони здоров'я України виконує важливу роль у втіленні внутрішньої політики держави, спрямованої на забезпечення доступної медичної допомоги всім громадянам країни. Підкреслено, що нові виклики визначають нові вимоги, які потрібно враховувати при розробці пропозицій щодо впровадження стратегічних напрямків покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: публічне управління, сфера охорони здоров'я, нормативно-правова база, держава, медичні послуги

The article provides a solution to an actual scientific task related to public administration in the field of health care and directions for its improvement, and developed scientific and applied approaches that ensure the practical use of the obtained scientific results. It was determined that public administration in the field of health care should be considered as an interaction between the state, business and public sectors in order to fulfill the goals of public policy in the field of health care. The main tasks of public administration in the field of health care are considered. It was noted that public administration in the field of health care is regulated by a number of legislative and regulatory acts. The Constitution of Ukraine, Article 49 of which guarantees everyone's right to health care, medical assistance and medical insurance, the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "Basics of the Legislation of Ukraine on Health Care" and other normative acts are mentioned. It is noted that the basis of the state health care policy is formed by the Verkhovna Rada of Ukraine in accordance with the current legislation. It is emphasized that at the regional level, the health care system is regulated both by legislative and regulatory acts that are of national importance, and by subordinate regulatory documents that are adopted by local authorities and relate to the region under their jurisdiction. The goals of improving public administration in the field of health care are considered. The strategic directions of public management in the field of health care are substantiated. It is summarized that in the Ukrainian health care system there is a wide range of medical services that are available and meet the basic needs of patients, and it is indicated that public administration in the field of health care of Ukraine plays an important role in implementing the internal policy of the state aimed at ensuring affordable medical care for all citizens of the country. It is emphasized that new challenges determine new requirements that must be taken into account when developing proposals for the implementation of strategic directions for improving public management in the field of health care.

Key words: public administration, health care, legal framework, state, medical services.

Постановка проблеми. Сфера охорони здоров'я є критично важливою як для окремих громадян, які живуть у суспільстві, так і для держави в цілому, яка відповідає за забезпечення належних умов життя свого населення. Забезпечення належних умов у сфері охорони здоров'я стоїть перед державою як одне з пріоритетних завдань відповідно до відповідальності перед своїм народом та окремими особами.

В цьому контексті виникає потреба в удосконаленні системи публічного управління в сфері охорони здоров'я для максимізації потенціалу галузі та прийняття ефективних державно-управлінських рішень. Основні напрямки цього удосконалення повинні включати заходи для збільшення тривалості життя та поліпшення спадковості, протидії захворюванням, підвищення рівня здоров'я суспільства. Тому, приймаючи рішення у сфері публічного управління, важливо базуватися на наукових підходах для його вдосконалення в галузі охорони здоров'я. Це визначає актуальність проведення досліджень та розробки обґрунтованих пропозицій для покращення функціонування сфери в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із публічним управлінням сфери охорони здоров'я, піднімаються в працях багатьох науковців, таких як Бондар В. [2], Бутковська Н. [4], Карлаш В. [1], Мельник І. [3], Ніколюк О. [2], Цветкова Н. [2], Чурпій І. [3], Чурпій Н. [3], Шевченко С. [4], Шелєміна Н. [5] та інші. Вони вивчають теоретико-правові аспекти реформування системи охорони здоров'я, розглядають особливості реформування системи охорони здоров'я України в умовах децентралізації та особливості фінансування системи охорони здоров'я з позиції вітчизняного та закордонного досвіду, досліджують механізми державного регулювання охорони здоров'я населення України, обґрунтовують напрями удосконалення системи публічного управління розвитком у сфері охорони здоров'я України.

Проте публічне управління в сфері охорони здоров'я потребує постійної уваги вчених, зважаючи на важливість проблематики функціонування цієї галузі в сучасному суспільстві

Мета статті. Розглянути особливості публічного управління в сфері охорони здоров'я та обґрунтувати напрями його покращення.

Виклад основного матеріалу. Публічне управління в галузі охорони здоров'я слід розглядати як взаємодію між державним, бізнесовим та громадським секторами з метою виконання цілей державної політики в галузі охорони здоров'я.

Представники державної влади, які здійснюють управління системою охорони здоров'я, можуть не мати необхідного досвіду та кваліфікації у цій галузі. Зараз можна визначити ряд подій, які порушують законодавчі норми. Осіб, які завдали шкоди системі охорони здоров'я та населенню, слід притягти до особистої відповідальності. Державні органи влади повинні посилювати моніторинг та контроль за дотриманням законності дій відповідальних осіб.

Публічне управління в сфері охорони здоров'я включає політику держави з метою забезпечення рівності громадян та соціальних груп у вільному доступі до медичних послуг. Основні завдання публічного управління в галузі охорони здоров'я включають:

- урахування міжнародних тенденцій у покращенні та модернізації системи охорони здоров'я;
- зменшення фінансових ризиків отримання і надання медичних послуг;
- поліпшення якості медичних послуг та інновації;
- вдосконалення ресурсного забезпечення медичних послуг;
- підвищення відповідальності населення за своє здоров'я та підтримка превентивної моделі медичної допомоги;
- формування регіональних ринків медичних послуг із відповідним логістичним супроводом та інфраструктурою.

Публічне управління у сфері охорони здоров'я регулюється низкою законодавчих та нормативно-правових актів. Усю чинну нормативно-правову базу у сфері охорони здоров'я можна поділити на види, до яких належать такі документи: Конституція України; міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані в Україні; Цивільний Кодекс, кодифіковане законодавство, закони України; укази й розпорядження Президента України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України; рішення Конституційного Суду України; відомчі нормативно-правові акти, які видаються МОЗ України, іншими міністерствами й відомствами і стосуються системи охорони здоров'я та надання медичної допомоги населенню; нормативно-правові акти місцевих органів державної та виконавчої влади, що стосуються охорони здоров'я; внутрішні нормативно-правові акти лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я

В першу чергу потрібно згадати Конституцію України, стаття 49 якої гарантує право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [6]. Основний закон засвідчує, що на рівні держави повинні існувати умови, достатні

для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. В Україні медична допомога у державних і комунальних закладах охорони здоров'я надається безоплатно і відповідно до законодавства не можна скорочувати існуючу мережу таких закладів.

Також до нормативних актів, які регулюють відносини публічного управління у сфері охорони здоров'я, потрібно віднести Цивільний Кодекс України, у якому регламентовано право на охорону здоров'я. Так, у ст. 283 Кодексу зазначено, що охорона здоров'я забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбаченою Конституцією України та законом [7]. Ця норма тісно пов'язана із нормативним трактуванням Основного закону, відповідно до якого кожен дієздатний громадянин має можливість самостійно обирати законні шляхи і засоби для досягнення стану повного фізичного, душевного і соціального благополуччя в рамках конституційного права на охорону здоров'я.

Поряд із цими нормативними документами варто згадати Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», який визначає права громадян на охорону здоров'я (ст. 6), регулює суспільні відносини у цій галузі з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості. Так, в цьому законі вказано, що право на охорону здоров'я передбачає [8, ст. 6]:

- життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини;
- здорові і безпечні умови відпочинку, навчання, побуту та праці, а також санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту;
- право отримувати кваліфіковану медико-санітарну допомогу, своєчасну та достовірну інформацію про здоров'я населення і про стан свого здоров'я;
- участь в обговоренні проектів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі охорони здоров'я;
- участь в управлінні охороною здоров'я та можливість об'єднання в громадські організації з цією метою;
- оскарження неправомірних дій і рішень працівників закладів охорони здоров'я та відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди пацієнтів;

– правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних зі станом здоров'я;

– безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

– можливість проведення незалежної медичної експертизи у разі незгоди з висновками державної медичної експертизи, застосування до нього заходів примусового лікування та в інших випадках, коли діями працівників охорони здоров'я можуть бути обмежені загальноновизнані права людини і громадянина.

Варто згадати і деякі основні законодавчі акти, які регулюють сферу охорони здоров'я в Україні. Це, зокрема, закони «Про лікарські засоби», «Про психіатричну допомогу», «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» та інші законодавчі акти, прийняті відповідно до них.

Основу державної політики охорони здоров'я формує Верховна Рада України відповідно до чинного законодавства. Формування такої політики здійснюється закріпленням конституційних і законодавчих засад охорони здоров'я, визначенням її мети, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів, встановленням нормативів і обсягів бюджетного фінансування, створенням відповідних кредитно-фінансових, податкових, митних та інших регуляторів, затвердженням загальнодержавних програм у сфері охорони здоров'я. Реалізація державної політики охорони здоров'я, особисту відповідальність за яку несе Президент України, покладена на органи державної виконавчої влади.

На регіональному рівні система охорони здоров'я регулюється як законодавчими та нормативними актами, які мають загальнодержавне значення, так і підзаконними нормативними документами, які приймаються місцевими органами влади і стосуються підвідомчого їм регіону. Отже, нормативна база врегульовує діяльність медичних закладів та їх фінансове забезпечення на достатньому рівні.

Визначаючи напрями покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я, важливо чітко сформулювати мету, цілі та завдання, які слід вирішити для досягнення основного завдання. Розглянемо детальніше ці цілі у таблиці 1.

У табл. 1 представлено основні напрями та завдання для досягнення мети оптимізації та покращення системи публічного управління в сфері охорони здоров'я, зокрема щодо раціонального

використання ресурсів, підвищення доступності та якості медичних послуг, зменшення рівня захворюваності та смертності, а також забезпечення належних умов для функціонування цієї системи.

Виходячи з даних, представлених в табл. 1, можна запропонувати стратегічні напрями покращення публічного управління у сфері охорони здоров'я та дати їм характеристику, виходячи з тих умов, у яких перебуває зараз українське суспільство (табл. 2).

Дані табл. 2 подають інформацію про стратегічні напрями публічного управління у сфері охорони здоров'я. Вони включають моделі надання реабілітаційної допомоги, інтеграцію послуг психічного здоров'я у ПМД, організацію травматологічних та ортопедичних послуг у рамках госпі-

тального кластера, а також удосконалення пакетів ПМГ для ветеранів та постраждалих від воєнних дій тощо. Ці напрями враховують сучасні умови українського суспільства і мають на меті забезпечити ефективно та доступно надання медичних послуг на всіх рівнях.

Проте подана інформація потребує деталізації. Щодо розвитку реабілітаційної допомоги та її інтеграції на всі рівні медичної та реабілітаційної допомоги, необхідно впровадити наступні заходи:

1. Забезпечити функціонування мультидисциплінарних реабілітаційних команд в кожному закладі охорони здоров'я, що надає стаціонарну реабілітаційну допомогу.

2. Провести аудит потреб пацієнтів у реабілітаційній допомозі з урахуванням інфраструк-

Таблиця 1

Цілі покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я

Мета	Цілі	Завдання
Оптимізація системи публічного управління в сфері охорони здоров'я	– забезпечення ефективного використання ресурсів у галузі охорони здоров'я – підвищення доступності та якості медичних послуг	– аналіз і усунення адміністративних та бюрократичних перешкод у роботі системи охорони здоров'я – впровадження ефективних систем моніторингу та оцінки результативності – розробка та впровадження стратегій оптимізації витрат та ресурсів
Підвищення ефективності медичних послуг	– зменшення рівня захворюваності та смертності – збільшення тривалості та якості життя населення	– розробка та впровадження превентивних програм та кампаній з попередження захворювань – підтримка наукових досліджень для вдосконалення методів лікування
Забезпечення належних умов для функціонування системи охорони здоров'я	– забезпечення доступності та рівномірного розподілу медичних ресурсів – забезпечення доступу до сучасних технологій у лікуванні та діагностиці	– оптимізація системи постачання медичних препаратів та обладнання – розвиток інфраструктури та технологічних рішень для поліпшення діагностики та лікування

Джерело: власні узагальнення

Таблиця 2

Стратегічні напрями публічного управління у сфері охорони здоров'я

Напрямок	Його характеристика
Воєнний	– вдосконалити пакети ПМГ для врахування потреб ветеранів та постраждалих від воєнних дій; – визначити спектр особливих потреб ветеранів;
Травматологічно-ортопедичний	– організувати надання послуг інтенсивної терапії за рівнями в рамках госпітального кластера. – створити національну мережу центрів реконструктивної хірургії; – створити національну мережу опікових центрів; – організувати надання травматологічних і ортопедичних послуг в рамках госпітального кластера;
Психічного здоров'я	– пілотування та впровадження перехідних послуг, які є альтернативою психоневрологічним інтернатам. – покращення умов перебування в стаціонарних закладах психіатричної допомоги; – забезпечення надання послуг з психічного здоров'я на рівні ПМД; – розробка пакету послуг з психічного здоров'я на рівні ПМД; – інтеграція послуг у ПМД;
Реабілітаційний	– функціонування мультидисциплінарних реабілітаційних команд – аудит потреб пацієнтів; – синхронізація надавачів медичних послуг; – додаткові пакети ПМГ; – концепція реабілітації; – модель надання реабілітаційної допомоги

Джерело: власні узагальнення

турних та демографічних змін, які відбулися або можуть відбутися через активні бойові дії.

3. Синхронізувати з системою госпітальних округів розвиток мережі надавачів реабілітаційної допомоги.

4. Розробити додаткові пакети реабілітаційних послуг в рамках ПМГ для забезпечення допомоги при станах здоров'я, що виникають під час війни.

5. Розробити концепцію та створити спеціалізовані реабілітаційні відділення/заклади для пацієнтів з комплексними потребами.

6. Розробити багаторівневу інтегровану модель надання реабілітаційної допомоги та її фінансового забезпечення.

Щодо розвитку медичних послуг з психічного здоров'я, спланованих з урахуванням потреб громади, необхідно вжити наступні заходи:

1. Здійснити пілотування та впровадження перехідних послуг, які є альтернативою психоневрологічним інтернатам та надають допомогу, разом з Міністерством соціальної політики України та за підтримки міжнародних партнерів, зберігаючи гідність та права людини.

2. Створити конкурентні умови та покращити умови перебування в стаціонарних закладах психіатричної допомоги для закладів охорони здоров'я загального профілю.

3. Розширити за рахунок включення посттравматичного стресового розладу спектр послуг.

4. Створити пакет ПМГ амбулаторної психіатричної допомоги та підтримати його впровадження в заклади охорони здоров'я загального профілю.

5. Забезпечити надання послуг з психічного здоров'я на рівні ПМД.

6. Розробити пакет послуг з психічного здоров'я на рівні ПМД та забезпечити навчання фахівців ПМД спільно з міжнародними партнерами, регулювання призначення психотропних медикаментів та внесення даних в eHealth згідно ІСРС-2.

7. Інтегрувати послуги у сфері психічного здоров'я у ПМД, використовуючи науково-дослідні інструменти, такі як mhGAP.

Поруч із цим необхідно врахувати напрям, пов'язаний із розвитком травматологічних, ортопедичних, опікових та послуг інтенсивної терапії. Для його реалізації важливо провести наступні заходи:

– розробити концепцію регіоналізації та організувати надання послуг інтенсивної терапії за рівнями в рамках госпітального кластера.

– розробити концепцію регіоналізації та створити національну мережу центрів реконструктивної хірургії.

– розробити концепцію регіоналізації та створити національну мережу опікових центрів.

– розробити концепцію регіоналізації та організувати надання травматологічних і ортопедичних послуг в рамках госпітального кластера.

Другим важливим стратегічним напрямком є розробка медичних послуг відповідно до потреб ветеранів війни та осіб, постраждалих від воєнних дій. З метою впровадження цього напряму необхідно вжити наступних заходів:

– вдосконалити пакети ПМГ для врахування потреб ветеранів та постраждалих від воєнних дій.

– визначити спектр особливих потреб ветеранів війни.

Отже, в українській медичній системі наявний широкий спектр медичних послуг, які є доступними та відповідають основним потребам пацієнтів. Однак нові виклики визначають нові вимоги, які потрібно враховувати при розробці пропозицій щодо впровадження стратегічних напрямків покращення доступності для населення медичних послуг.

Висновки. Отже, управління в галузі охорони здоров'я виконує важливу роль у втіленні внутрішньої політики держави, спрямованої на забезпечення доступної медичної допомоги всім громадянам країни. Це досягається через прийняття державно-управлінських рішень та реалізацію концепції медичного обслуговування. Управління закладами охорони здоров'я базується на принципах системності, юридичної відповідальності та професійного розвитку, враховуючи різноманіття зовнішніх та внутрішніх факторів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Карлаш В.В. Механізми державного регулювання охорони здоров'я населення України : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. Національний університет цивільного захисту України, Харків, 2020. С. 102.
2. Ніколюк, О., Бондар, В., Цветкова, Н. Напрями удосконалення системи публічного управління розвитком у сфері охорони здоров'я України. *Food Industry Economics*. 2021.13(3). URL: <https://doi.org/10.15673/fe.v13i3.2137>
3. Чурпій І.К., Мельник І.В., Чурпій Н.В. Теоретико-правові аспекти реформування системи охорони здоров'я. *Art of Medicine*. 1(13) січень – березень, 2020. С. 179–174.
4. Шевченко С.О., Бутковська Н.М. Особливості реформування системи охорони здоров'я України в умовах децентралізації. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 15.05.2020. С. 284–288.

5. Шелеміна Н. Особливості фінансування системи охорони здоров'я: вітчизняний та закордонний досвід. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-80>
6. Конституція України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 21.01.2024 р.)
7. Цивільний кодекс України: *Відомості Верховної Ради України*, 2003, №№ 40-44, ст.356
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 21.01.2024 р.)

УДК 351:614.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.48>

Яневська Тетяна Михайлівна,

аспірантка кафедри публічного управління та економіки

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

ORCID ID: 0009-0003-8426-2277

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНИХ МОДЕЛЕЙ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

ANALYSIS OF FOREIGN MODELS FOR EVALUATION OF PUBLIC GOVERNANCE EFFICIENCY AND OPPORTUNITIES OF THEIR APPLICATION IN HEALTH CARE SPHERE

В статті узагальнено визнані на міжнародному рівні моделі оцінювання ефективності публічного управління. До них віднесені:

– моделі, спеціально призначені для такого комплексного оцінювання, а саме, Всесвітні індикатори врядування Світового банку, Європейський індекс якості врядування Гетеборзького університету, Міжнародний індекс ефективності державної служби (Оксфордський університет спільно з Британським інститутом врядування);

– моделі, що є складовими частинами інструментарію комплексного оцінювання стану економік країн, зокрема, напрям «інститути» у складі Індексу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, група показників «ефективність уряду» у складі Світового рейтингу конкурентоспроможності Швейцарського міжнародного інституту розвитку менеджменту;

– моделі, що входять до складу інструментарію оцінювання стану політичного життя країн, в тому числі, фактори «відсутність корупції», «відкритість уряду», «якість державного регулювання» Індексу верховенства права міжнародної неурядової організації World Justice Project, категорія «функціонування уряду» Індексу демократії британської аналітичної компанії Economist Intelligence Unit.

Визначено, що при виробленні методологічного інструментарію оцінювання ефективності системи публічного управління в сфері охорони здоров'я доцільно використати низку показників з проаналізованих моделей. Ці показники структуровані за наступним групами: взаємодія органів публічної влади з громадськістю; якість надання публічних послуг; якість вироблення державної політики; дієвість антикризового менеджменту; ефективність публічних закупівель; інституційна спроможність публічної служби; добросовісність посадових осіб органів публічної влади; дієвість запобігання та протидії корупції; дієвість управління людськими ресурсами в органах публічної влади.

Ключові слова: публічне управління, оцінювання ефективності, зарубіжні моделі, показники оцінювання, сфера охорони здоров'я.

In this article the models for evaluation of public governance efficiency recognized on the international level are generalized. The models belonging to them are following:

– specially designed models for such comprehensive evaluation, including the Worldwide Governance Indicators of the World Bank, the European Quality of Government Index of the University of Gothenburg, the International Civil Service Effectiveness Index (the University of Oxford joint with the Britain Institute for Government);

– models as parts of the toolkit for comprehensive evaluation of countries' economy conditions, namely, the “Institutions” direction of the Global Competitiveness Index of the World Economic Forum, the “Government Efficiency” indicators group of the World Competitiveness Ranking of the Switzerland International Institute for Management Development;

– models included in the toolkit for evaluation of countries' political life conditions, namely, the “Absence of Corruption”, “Open Government”, “Regulatory Enforcement” factors of the Rule of Law Index of the World Justice Project international non-governmental organization, the “Functioning of government” category of the Democracy Index of the Economist Intelligence Unit analytical company.

Expediency is determined to use a set of indicators from analyzed models while development of methodological toolkit for evaluation of efficiency of the public governance system in health care sphere. These indicators are structured on following groups: public authority bodies and citizens interactions; quality of public services; quality of state policy making; effectiveness of anti-crisis management; efficiency of public procurement; institutional capacity of public service; integrity of officials in public authority bodies; effectiveness of corruption prevention and counteraction; effectiveness of human resource management in public authority bodies.

Key words: public governance, efficiency evaluation, foreign models, evaluation indicators, health care sphere.

Постановка проблеми. Сучасна сфера охорони здоров'я в Україні характеризується серйозними проблемами. Для їх вирішення, як зазначається в проєкті Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року, необхідні консолідація зусиль на національному, регіональному та місцевому рівнях, змістовне залучення міжнародних партнерів та всього суспільства задля досягнення амбітного прориву у вдосконаленні системи охорони здоров'я, задоволення потреб населення, зміцнення здоров'я та благополуччя [1]. Головну роль у досягненні цілей зазначеної стратегії має відігравати система публічного управління в сфері охорони здоров'я, що зумовлює потребу забезпечення її ефективності. У цьому зв'язку постає завдання створення дієвих механізмів оцінювання такої ефективності, при вирішенні якого варто, серед іншого, скористатися зарубіжним досвідом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наразі науковцями розроблена низка специфічних моделей побудови систем критеріїв та відповідних методів оцінювання ефективності публічного управління, доведених до рівня конкретних методик, що використовуються авторитетними міжнародними організаціями, набули визнання і поширення в міжнародному масштабі. Докладний опис сутності цього методологічного інструментарію міститься у спеціальних звітах Світового банку, Всесвітнього економічного форуму, Гетеборзького та Оксфордського університетів, Швейцарського міжнародного інституту розвитку менеджменту та ін. Переваги та недоліки цих моделей розглядати у своїх працях С. Базики, В. Бакуменко, М. Лугиня, М. Лукашук, О. Мороз, Н. Орлова, Н. Подольчак, Л. Приходченко, В. Сороко, М. Хім та ін. Проте, аналіз цих моделей з точки зору виділення можливостей застосування їх доречних елементів для сфери охорони здоров'я не здійснювався.

Мета статті – узагальнення визнаних у міжнародній практиці моделей оцінювання ефективності публічного управління та виділення можливостей їх застосування для сфери охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. До визнаного в світі загального методологічного інструментарію оцінювання на рівні всієї системи публічного управління належать, насамперед, *Всесвітні індикатори врядування* (Worldwide Governance Indicators, далі – модель WGI), що були запропоновані та використовуються під егідою Світового банку. Ця модель сформована на основі розуміння публічного управління як сукупності традицій та інституцій, відображає процеси вибору, контролю

і ротації уряду, здатність уряду формулювати і реалізовувати політику, повагу громадян і держави до інститутів, що регулюють суспільні взаємодії між ними, дозволяє отримати порівняльну оцінку державної політики, ділового клімату, якості регулювання, рівня корупції, якості державних послуг в контексті взаємодії між бізнесом і державою [2, с. 285]. Виходячи з таких позицій, автори моделі виділили наступні три сфери вимірювання, а в їх межах – шість загальних індикаторів публічного управління [10, с. 4].

1. Процеси вибору, контролю і ротації уряду, що оцінюються через такі індикатори:

– право голосу та підзвітність, для розрахунку яких використовуються показники, що оцінюються: прозорість публічного управління та участь в ньому громадян; дотримання політичних та громадянських прав і свобод; прозорість та чесність виборчих процесів; ризики проявів авторитаризму;

– політична стабільність і відсутність насильства. Цей індикатор обчислюється на основі показників, що відображають рівень конфліктності в суспільстві, стабільність політичної влади, ризики політичних переслідувань, терористичні ризики, зовнішні військові загрози державі.

2. Здатність уряду ефективно формулювати і реалізовувати розумну політику, для оцінювання якої призначені такі індикатори:

– ефективність діяльності урядових структур. Сукупність показників для розрахунку цього індикатора охоплює різні аспекти забезпечення якості публічних послуг, ефективності управління державними ресурсами, якості публічної служби, створення сприятливого середовища для бізнесу та транспортної інфраструктури;

– якість державного регулювання. Розрахунок за цим індикатором здійснюється за допомогою показників оцінювання правового регулювання бізнесу, конкурентної, податкової, цінової, торговельної політики, а також інвестиційного клімату.

3. Повага громадян і держави до інститутів, що регулюють суспільні взаємодії між ними, яку відображено за допомогою таких індикаторів:

– верховенство права. Серед показників, що використовуються для розрахунку цього індикатора, можна виділити наступні групи: дієвість судової системи; успішність боротьби зі злочинністю; захист прав власності; дієвість правового забезпечення контрактних відносин;

– контроль корупції. Для розрахунку цього індикатора використовуються показники, що враховують загальний стан корупції та антикорупційної політики в державі, поширеність побутових

корупційних практик у різних сферах суспільної діяльності, рівень корумпованості інститутів публічної влади, вплив корупції на взаємовідносини держави та бізнесу.

Дані для розрахунку індикаторів збираються шляхом використання показників з досліджень більше ніж 30 міжнародних інституцій, неурядових та приватних організацій, фабрик думок з усього світу, вибраних за трьома критеріями: ці дослідження виконані організаціями, що заслуговують на довіру; в них подані дані, які дозволяють робити порівняння між країнами; вони регулярно оновлюються. Вибрані дослідження відображають різні погляди на публічне управління десятків тисяч учасників опитувань та експертів з усього світу [14].

На європейському рівні з 2010 р. обчислюється *Європейський індекс якості врядування* (European Quality of Government Index, далі – модель EQI). Ця модель є розробкою Інституту якості врядування Гетеборгського університету. Вона призначена надати вченим та виробникам політики інформацію про сприйняття та досвід громадян у галузі врядування в країнах Європи, в основному приділяючи увагу інститутам публічного сектору на регіональному рівні. Дані для розрахунку індексу збираються шляхом опитувань громадян всіх країн ЄС. Зокрема, в останньому опитуванні, організованому в 2021 р., взяли участь від 500 до 1000 респондентів з кожного європейського регіону, що виділений відповідно до класифікації NUTS. Учасникам дослідження пропонувалося висловити свої погляди стосовно якості роботи установ публічного сектору, неупередженості їх посадових осіб та корупційних практик у сферах освіти, охорони здоров'я та діяльності поліції [4, с. 3–5].

В цілому опитування передбачає більше 30 питань, з яких частина покликана з'ясувати наявність досвіду взаємовідносин респондентів з посадовими особами освітніх установ, закладів охорони здоров'я, представниками поліції, їх відчуття належності до місця проживання, регіону, країни, електоральні симпатії, ціннісні орієнтації та деякі інші особистісні характеристики. Натомість, основна частина питань (близько 20) призначена виявити оцінки громадян щодо різних аспектів функціонування обраних публічних інститутів. На основі цих оцінок за спеціальною методикою, що використовує факторний аналіз, розраховуються три основні складові якості врядування, а саме, неупередженість, якість, корупція у двох вимірах (сприйняття громадянами, їх корупційний досвід) [4, с. 12–18].

Після розрахунку зазначених трьох основних складових на їх основі обчислюється підсумковий Індекс якості врядування для кожного європейського NUTS-регіону [3, с. 11–13]. Методика формування цього індексу передбачає поєднання за спеціальною формулою оцінок за його основними складовими (неупередженість, якість, корупція) для конкретного регіону, відповідних середніх оцінок по країні, а також значень чотирьох індикаторів з моделі WGI (ефективність діяльності урядових структур, право голосу та підзвітність, верховенство права, контроль корупції). Загалом, як зазначають автори моделі EQI, вона може використовуватися для порівняння якості субнаціонального врядування як між країнами, так і між регіонами в межах тієї чи іншої країни ЄС [3, с. 6, 11–13].

Ще одним комплексним інструментом оцінювання на рівні всієї системи публічного управління є *Міжнародний індекс ефективності державної служби* (International Civil Service Effectiveness Index, далі – модель INCISE). Ця модель розроблена спільними зусиллями фахівців Оксфордського університету й Британського інституту врядування за підтримки уряду Великобританії та фінансування Фондами відкритого суспільства. В межах моделі виділяються та оцінюються основні функції державної служби, що є універсальними для кожної країни. Підхід до побудови індексу INCISE передбачає: зосередження на функціях надання послуг й тих, що безпосередньо впливають на громадян, а також базових функціях уряду держави щодо вироблення політики та менеджменту; фокус уваги на державній службі вищого рівня врядування, тобто центрального/федерального рівня держави [8, с. 8]. Останнє дослідження, виконане в 2019 р., охопило 38 країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) [7, с. 17].

Модель INCISE націлена на забезпечення загального інструментарію, що реально дозволяє збирати дані з багатьох країн та робити порівняльні оцінки ефективності їх державної служби. Згідно з цим, в моделі використовується два взаємопов'язані виміри ефективності: виконання базових функцій державної служби; перелік атрибутів, які є важливими чинниками ефективності для всіх складових державної служби. Дані функції й атрибути виступають основою індикаторів моделі. Зокрема, атрибути зазвичай розуміються як аспекти кращої практики, отже включені до індексу атрибути загалом мають бути визначальними для ефективності виконання всіх функцій [8, с. 11–12].

Більш детально, індикаторами моделі InCiSE, що сформовані на основі функцій, визначені

наступні: якість вироблення політики; якість фінансового та податкового менеджменту; якість регулювання; дієвість антикризового менеджменту; ефективність публічних закупівель; дієвість управління людськими ресурсами; якість IT-забезпечення службової діяльності; відповідність фінансового забезпечення; ефективність податкового адміністрування на центральному/федеральному рівні; дієвість управління соціальним забезпеченням на центральному/федеральному рівні; якість цифрових публічних послуг. Індикаторами є також наступні атрибути: доброчесність; відкритість; спроможність; включеність; залученість персоналу; інноваційність [7, с. 72–73].

Варіант моделі InCiSE 2019 р. передбачає обчислення 12 із 17 наведених індикаторів. Для їх обчислення використана значна сукупність показників (всього близько 120) з широкого кола незалежних досліджень авторитетних міжнародних організацій, таких як ООН, Світовий банк, ОЕСР, Всесвітній економічний форум, Transparency International, Фонд Бертельсмана та ін. [8, с. 75]. П'ять індикаторів, а саме, якість IT-забезпечення службової діяльності, відповідність фінансового забезпечення, дієвість управління соціальним забезпеченням, залученість персоналу, інноваційність, не були включені до дослідження 2019 р. через проблеми достатності та якості вихідних даних для оцінювання за всіма країнами. Обчислення індексу INCISE здійснювалося шляхом підсумовування оцінок за описаними вище 12 індикаторами відповідно до спеціальної методики [8, с. 27].

Наступні інструменти оцінювання системи публічного управління розроблені як складові частини моделей, призначених для комплексного оцінювання стану економік країн. До відомих таких моделей належить, насамперед, **Індекс глобальної конкурентоспроможності** (Global Competitiveness Index, далі – модель GCI). Ця модель, розроблена Всесвітнім економічним форумом, призначена допомогти виробникам політики та іншим зацікавленим сторонам при формуванні стратегії побудови стійкої, зростаючої та інклюзивної економіки, що надає можливості для всіх. На думку авторів, GCI дозволяє урядам вийти за межі короткострокових та реактивних заходів, замість цього оцінюючи прогрес з погляду чинників довгострокової конкурентоспроможності. Модель також дозволяє прослідкувати взаємозв'язок між економічним зростанням, створенням більш справедливого суспільства та переходом до екологічно стійких систем [6, с. v–vii].

Остання версія індексу GCI 2019 р., що охопила 141 країну, розрахована за спеціальною

методикою на основі 103 показників, оцінки за якими отримані з досліджень низки інших міжнародних організацій, а також власного опитування Всесвітнього економічного форуму. Показники упорядковані за 12 напрямками: інститути; інфраструктура; запровадження ІКТ; макроекономічна стабільність; охорона здоров'я; компетенції; товарний ринок; тинок праці; фінансова система; розмір ринку; динаміка бізнесу; інноваційний потенціал. Напрямок «інститути» за своїм змістом передбачає оцінювання ефективності публічного управління за 26 показниками, що поділені на 8 груп: безпека; соціальний капітал; система стримувань і противаг; якість роботи державного сектору; рівень корупції; захист прав власності; регулювання корпоративних відносин; орієнтація діяльності уряду на майбутнє [6, с. 611–613, 633].

Ще одним відомим інструментом комплексного оцінювання економічного розвитку країн виступає **Світовий рейтинг конкурентоспроможності** (World Competitiveness Ranking, далі – модель WCR), розроблений Швейцарським міжнародним інститутом розвитку менеджменту. Цей індекс, що розраховується з 1989 р., покликаний дати комплексну оцінку економічної конкурентоспроможності країн з точки зору того, що остання не зводиться до зростання ВВП та продуктивності праці, а включає також політичні, соціальні та культурні виміри. Тому уряди повинні забезпечувати ефективне середовище, що включає інфраструктуру, інститути та політики, сприятливі для стабільного створення економічними суб'єктами суспільних цінностей в довгостроковій перспективі. Дослідження 2023 р. охопило 64 країни, що були вибрані відповідно до наявності надійної міжнародної статистики та даних, наданих партнерськими дослідницькими інститутами [9].

Основою моделі WCR є 336 показників, визначених в результаті аналізу економічної літератури, міжнародних, національних і регіональних статистичних джерел, а також думок представників бізнесу, державних органів та наукової спільноти. Ці показники поділені на 4 основні групи: стан економіки (82 показники); ефективність уряду (73 показники); ефективність бізнесу (75 показників); інфраструктура (106 показників). Кожна група, в свою чергу, включає 5 підгруп, що відображають різні аспекти досліджуваних сфер [12].

Група показників «ефективність уряду» оцінює публічне управління за наступними аспектами:

– публічні фінанси, в тому числі, бюджетний баланс, державні витрати та борг, ефективність управління публічними фінансами та пенсійним фондом;

– податкова політика, зокрема, податкові надходження до державного бюджету, податкові ставки для корпорацій, роботодавців та найманих працівників, соціальні податки, податкове стимулювання економічної активності громадян;

– інституційна основа, включаючи кредитний рейтинг країни, вплив політики центрального банку на економіку, банківські відсоткові ставки, вплив нормативно-правової бази на конкурентоспроможність підприємств, адаптивність державної економічної політики, прозорість діяльності уряду, рівень демократії, верховенства права й корупції, вплив бюрократії на ділову активність тощо;

– бізнесове законодавство, а саме, вплив державного протекціонізму й величини сектору державних підприємств на розвиток бізнесу, рівень державних субсидій та їх вплив на економічну конкуренцію, ефективність конкурентного законодавства, стимулювання іноземних інвестицій, можливості участі іноземних компаній в державних контрактах, рівень тіньової економіки, вплив трудового законодавства на підприємницьку діяльність, дієвість правового регулювання відкриття бізнесу, доступ до ринків капіталу, законодавче стимулювання зайнятості, рівень компенсацій працівникам при звільненні та ін.;

– соціетальне середовище, зокрема, нерівність доходів й тривалості життя, відсоток осіб старше 65 років, рівень соціальної згуртованості, частота вбивств, свобода преси, справедливість правосуддя, ризик політичної нестабільності, нерівність економічних можливостей, гендерна нерівність.

Загалом в моделі WCR представлені показники двох категорій: ті, що використовуються для розрахунку відповідного індексу; фонові показники, що включені для розуміння загального стану країни, але не присутні в обчисленнях. Натомість, серед розрахункових показників присутні дані зі статистичних джерел, а також результати експертних опитувань. Індекс WCR обчислюються на основі цих показників за спеціальною методикою, згідно з якою статистичні показники мають більшу вагу, ніж показники, що відображають дані опитувань [11].

Дві відомі в світі моделі, призначені для оцінювання стану політичного життя країн, також включають інструменти оцінювання системи публічного управління. Першою з таких моделей є *Індекс верховенства права* (Rule of Law Index, далі – модель RLI), що розраховується міжнародною неурядовою організацією World Justice Project. В межах моделі RLI верховенство права розуміється як струнка система законів, інститутів, норм і спільних зобов'язань. На думку розробників, ступінь реалізації верховенства права

в державі зумовлюють вісім комплексних факторів: дієвість обмежень влади уряду; відсутність корупції; відкритість уряду; забезпечення фундаментальних прав і свобод; гарантування правопорядку та безпеки; якість державного регулювання; доступність, дієвість, справедливість кримінального та цивільного правосуддя. В дослідженні виділений також дев'ятий фактор «неформальне правосуддя», проте він не враховується при обчисленні індексу RLI через труднощі збирання вихідних даних [13, с. 14–16]. Для оцінювання кожного фактора визначена група показників, вимірювання яких організовано безпосередньо World Justice Project за допомогою масового соціологічного опитування громадян та експертного опитування. Далі на основі цих показників за спеціальною методикою розраховуються оцінки за кожним фактором, які потім об'єднуються в загальний індекс [13, с. 182–183].

В моделі RLI три фактори, фактично, передбачають оцінювання ефективності публічного управління в наступних вимірах:

– відсутність корупції, зокрема, в законодавчій, виконавчій, судовій владі, армії та поліції.

– відкритість уряду, де показниками виступають належне оприлюднення законодавства та урядової інформації, ступінь реалізації права на доступ до публічної інформації, рівень участі громадян в прийнятті рішень, дієвість механізмів подання скарг громадян на діяльність посадових осіб;

– якість державного регулювання, що оцінюється через такі показники, як дієвість регуляторних актів, їх застосування без неправомірних впливів, чітка правова регламентація та швидкість адміністративних процедур, повага державних органів до прав власності осіб і компаній, забезпечення компенсацій при законному відчуженні власності.

Другою моделлю, що оцінює політичний вимір життя країн, є *Індекс демократії* (Democracy Index, далі – модель DI), започаткований в 2006 р. британською аналітичною компанією Economist Intelligence Unit. Вихідним положенням про формуванні індексу є оцінювання демократії не лише з погляду дотримання політичних та громадянських прав і свобод, а й розгляд ширшого контексту, що охоплює певні аспекти організації суспільства та політичної культури. Модель DI передбачає вимірювання 60 показників, що поділені на 5 категорій: виборчий процес та плюралізм; громадянські свободи; функціонування уряду; політична участь; політична культура. Відповідно до даних категорій за спеціальною методикою розраховується 5 оцінок, на основі яких далі обчислюється індекс DI [5, с. 65–66].

Вихідні дані для вимірювання показників збираються з використанням низки міжнародних соціологічних опитувань, насамперед, Всесвітнього огляду цінностей, а також Євробарометра, Азійського барометра, Афробарометра, Латинбарометра, національних оглядів, що доповнюються експертними оцінками, особливо, в разі недостатності соціологічних даних [5, с. 68].

В межах категорії «функціонування уряду» моделі DI, фактично, здійснюється оцінювання ефективності публічного управління за наступними показниками: наявність дієвої системи стримувань і противаг між гілками влади; достатність механізмів та інститутів для забезпечення підзвітності уряду громадянам у період між виборами; прозорість функціонування урядових структур та належний доступ громадян до публічної інформації; наявність визначального впливу іноземних владних суб'єктів та організацій на здійснення політик або важливих функцій держави; поширеність корупції; спроможність системи державної служби реалізовувати урядову політику; довіра громадян до уряду [5, с. 70–72].

В цілому проведений аналіз виділених вище оціночних моделей дозволяє виділити низку груп показників, що можуть бути використані при виробленні методологічного інструментарію оцінювання ефективності системи публічного управління в сфері охорони здоров'я.

Насамперед, майже у всіх даних моделях тією чи іншою мірою присутні показники *взаємодії органів публічної влади з громадськістю*, оцінювання якої є вкрай важливим з погляду суспільної ефективності публічного управління в будь-якій сфері, включаючи охорону здоров'я. Серед таких показників доцільно відзначити:

- рівень прозорості діяльності урядових структур, зокрема, урядової політики та публічних закупівель (моделі WGI, WCR, DI);
- дієвість доступу громадян до публічної інформації (моделі WGI, INCISE, RLI, DI);
- наявність та дієвість механізмів підзвітності органів публічної влади та їх посадових осіб громадянам (моделі WGI, DI);
- дієвість механізмів подання громадянами скарг на діяльність посадових осіб (моделі INCISE, модель RLI);
- ефективність механізмів участі громадськості, зокрема, електронної, у виробленні державної політики та прийнятті рішень органів публічної влади (моделі WGI, INCISE, RLI, GCI);
- доступність урядової інформації, в тому числі, своєчасність її оприлюднення, використання формату відкритих даних тощо (моделі WGI, INCISE, RLI);

– рівень довіри громадян до уряду (модель DI).

Моделі WGI та EQI включають спеціальні показники *якості надання публічних послуг в сфері охорони здоров'я*, що, з погляду переважної більшості громадян, якраз і відображають ефективність відповідної системи публічного управління. До таких показників віднесені: в моделі WGI – якість базових послуг охорони здоров'я, ступінь їх покращення порівняно з попередній періодом, дієвість інфраструктури надання послуг; в моделі EQI – якість місцевої системи охорони здоров'я в цілому [4, с. 12; 14].

Для досягнення чіткої спрямованості публічного управління в сфері охорони здоров'я на суспільні потреби критично важливою є *якість вироблення державної політики*. В моделях INCISE та GCI містяться показники оцінювання цієї якості за наступними аспектами: наукова й фахова експертиза; довгострокове бачення уряду; стратегічне планування; міжміністерська координація; стандарти та практика моніторингу; реагування уряду на суспільні зміни [6, с. 616; 8, с. 53].

Діяльність сучасної системи охорони здоров'я великою мірою пов'язана з ризиками виникнення різноманітних надзвичайних ситуацій, насамперед, епідеміологічного характеру. Це зумовлює потребу оцінювання *дієвості антикризового менеджменту* в даній сфері, для чого можуть бути використані показники, включені до моделі INCISE [8, с. 59]:

- показники наявності стратегічного підходу до антикризового управління (наявність антикризової стратегії, дієвість державних органів, відповідальних за антикризовий менеджмент, якість антикризового планування, запровадження комплексного оцінювання загроз, якість моніторингу ризиків);
- показники спроможності щодо управління ризиками (готовність до ризиків, якість їх оцінювання, спроможність реагувати на ризики, дієвість міжнародного співробітництва);
- дієвість антикризових комунікацій та систем раннього оповіщення;
- якість оцінювання наслідків надзвичайних ситуацій, використання досліджень ризиків в антикризовому менеджменті.

З точки зору економного витрачання суспільних ресурсів органами публічної влади важливе значення має оцінювання *ефективності публічних закупівель*. В цьому зв'язку модель INCISE пропонує низку показників, що цілком придатні до використання в сфері охорони здоров'я [8, с. 62]:

- показники практичної ефективності публічних закупівель в аспектах адміністрування, прозорості, доброчесності;

– показники ефективності організації системи закупівель (якість функціонування системи електронних закупівель, ефективність діяльності центральних органів влади, відповідальних за організацію закупівель, забезпечення доступу малих та середніх підприємств до закупівель).

Необхідною умовою ефективності публічного управління в сфері охорони здоров'я є *інституційна спроможність публічної служби*, для оцінювання якої в проаналізованих моделях передбачені наступні показники [5, с. 71; 8, с. 46; 14]:

– рівень освіти та кваліфікації публічних службовців, включаючи загальну грамотність, здатність використовувати сучасні інформаційні технології, здатність вирішувати проблеми, рівень професійної освіти (модель INCISE);

– розвиненість організаційних компетентностей публічних службовців щодо планування, здійснення керівного впливу, використання дискреційних повноважень (модель INCISE);

– ступінь схильності публічних службовців до навчання та розвитку, зокрема, відкритість до навчання, частота професійного навчання, проходження навчання протягом минулого року (модель INCISE);

– рівень дієвості публічної служби, в тому числі, її спроможність реалізовувати урядову політику (модель DI), якість бюрократії, наявність бюрократичної тяганини (модель WGI).

Суспільна ефективність публічного управління в будь-якій сфері залежить не лише від професійної спроможності, а й від *добročесності посадових осіб органів публічної влади*. Отже, для потреб оцінювання в сфері охорони здоров'я також корисними є відповідні показники з розглянутих моделей, а саме [4, с. 12–13; 8, с. 38]:

– з моделі INCISE: чіткість виконання посадовими особами правил та процедур; орієнтованість публічних службовців на ефективність праці, служіння уряду та громадянам; ступінь дотримання трудової дисципліни;

– з моделі EQI: ступінь неупередженості посадових осіб при прийнятті рішень (відсутність переваг для будь-кого) та наданні послуг громадянам (однакове ставлення до всіх) в сфері охорони здоров'я.

Добročесність посадовців нерозривно пов'язана з питаннями корупційних правопорушень. Тому не випадково в усіх проаналізованих моделях чільне місце посідають загальні показники *дієвості запобігання та протидії корупції*, переважну більшість яких доцільно застосовувати при оцінюванні антикорупційної діяльності в сфері охорони здоров'я, зокрема:

– загальний рівень корупції серед посадових осіб в органах публічної влади та в публічному секторі в цілому (моделі WGI, INCISE, GCI, WCR, DI);

– наявність та дієвість антикорупційної політики (модель WGI);

– частота вимагання або надання хабарів, поширеність привласнення публічних коштів у діяльності посадових осіб (моделі WGI, RLI, INCISE);

– поширеність корупції в публічних закупівлях (моделі WGI, RLI);

– рівень «дрібної» корупції у відносинах посадових осіб та громадян, включаючи надання послуг (моделі WGI, INCISE);

– дієвість механізмів запобігання корупції в аспектах обмежень для колишніх посадовців, забезпечення діяльності лобістів, захисту викривачів (модель INCISE).

Крім того, в моделях WGI та EQI містяться показники вимірювання корупції саме для сфери охорони здоров'я: поширеність корупції в системі охорони здоров'я, насамперед, на місцевому рівні; частота вимагання або надання хабарів, інших неофіційних платежів у закладах охорони здоров'я за останні 12 місяців [4, с. 14–15; 14].

При оцінюванні внутрішньої ефективності системи публічного управління в сфері охорони здоров'я доцільно враховувати показники *дієвості управління людськими ресурсами в органах публічної влади*, що представлені в моделі INCISE, а саме [8, с. 64]:

– ступінь відповідності системи відбору на публічну службу меритократичним принципам, зокрема, врахування кваліфікації та досвіду, вплив політичних та особистих зв'язків, використання системи формальних іспитів;

– дієвість механізмів залучення та утримання талановитих працівників через рівень заробітної плати, її зв'язок з результатами роботи;

– ступінь використання сучасних практик оцінювання результативності працівників, застосування цих практик до вищих державних службовців;

– рівень використання сучасних інформаційних технологій в управлінні людськими ресурсами.

Висновки. Можна виділити низку визнаних на міжнародному рівні моделей оцінювання ефективності публічного управління, зокрема:

– моделі WGI, EQI, INCISE, спеціально призначені для такого комплексного оцінювання;

– моделі, що є складовими частинами інструментарію комплексного оцінювання стану економік країн – GCI, WCR;

– моделі, що входять до складу інструментарію оцінювання стану політичного життя країн – RLI, DI.

При виробленні методологічного інструментарію оцінювання ефективності системи публічного управління в сфері охорони здоров'я доцільно використати низку груп показників з проаналізованих моделей за наступними напрямками: взаємодія органів публічної влади з громадськістю; якість надання публічних послуг; якість вироблення державної політики; дієвість антикризового менеджменту; ефективність публічних

закупівель; інституційна спроможність публічної служби; доброчесність посадових осіб органів публічної влади; дієвість запобігання та протидії корупції; дієвість управління людськими ресурсами в органах публічної влади.

Перспективи подальших досліджень зумовлюються потребами адаптації зазначених загальних показників до специфіки діяльності органів публічної влади в сфері охорони здоров'я.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2023 році : проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://moz.gov.ua/strategija> (дата звернення: 18.12.2023).
2. Публічне управління та адміністрування: навч. посібник / за заг. ред. О.В. Скидана. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. 705 с.
3. Charron N., Lapuente V., Bauhr M. Sub-national Quality of Government in EU Member States: Presenting the 2021 European Quality of Government Index and its relationship with Covid-19 indicators: Working Paper. Gothenburg : University of Gothenburg, 2021. 40 p. URL: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/68410> (дата звернення: 20.12.2023).
4. Charron N., Lapuente V., Bauhr M., Annoni P. The European Quality of Government Index 2021: Codebook. Gothenburg : University of Gothenburg, 2021. 34 p. URL: <https://www.gu.se/en/quality-government/qog-data/data-downloads/european-quality-of-government-index> (дата звернення: 20.12.2023).
5. Democracy Index 2022. Frontline democracy and the battle for Ukraine: report. London : The Economist Intelligence Unit Limited, 2023. 81 p. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/> (дата звернення: 4.01.2024).
6. Global Competitiveness Report 2019 / ed. by K.Schwab. Geneva : World Economic Forum, 2019. 648 p. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-competitiveness-report-2019/> (дата звернення: 11.12.2023).
7. International Civil Service Effectiveness Index 2019: Results Report. Oxford : University of Oxford, 2019. 80 p. URL: <https://www.bsg.ox.ac.uk/about/partnerships/international-civil-service-effectiveness-index-2019> (дата звернення: 15.12.2023).
8. International Civil Service Effectiveness Index 2019: Technical Report. Oxford : University of Oxford, 2019. 97 p. URL: <https://www.bsg.ox.ac.uk/about/partnerships/international-civil-service-effectiveness-index-2019> (дата звернення: 15.12.2023).
9. International Institute for Management Development. World Competitiveness Ranking. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/> (дата звернення: 25.12.2023).
10. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. The Worldwide Governance Indicators. Methodology and Analytical Issues: Working Paper. Washington : World Bank, 2010. 29 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130 (дата звернення: 12.12.2023).
11. World Competitiveness Booklet 2023. URL: <https://imd.cld.bz/IMD-World-Competitiveness-Booklet-2023/38/> (дата звернення: 25.12.2023).
12. World Competitiveness Ranking. List of Criteria. URL: https://imd.widen.net/view/pdf/kzqxlpambc/All_criteria_list_WCY_2023.pdf (дата звернення: 25.12.2023).
13. World Justice Project Rule of Law Index 2023: report / Botero J., Agrast M., Ponce A., Campbell E. et al. Washington: World Justice Project, 2023. 219 p. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/> (дата звернення: 9.12.2023).
14. Worldwide Governance Indicators. Home. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators> (дата звернення: 22.12.2023).

6.2. ПРАВО

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.49>

Барчук Анжеліка Борисівна,

аспірантка кафедри загальноправових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0009-0008-9313-7300

ЗАСОБИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛГБТ+ ОСІБ В УКРАЇНІ

MEANS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE RIGHTS OF LGBT+ PERSONS IN UKRAINE

Статтю присвячено дослідженню поняття і сутності засобів адміністративно-правового забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні. Наголошено, що головним обов'язком України є належне забезпечення прав, свобод та законних інтересів всіх без виключення членів суспільства. Також, інструментом реалізації такого обов'язку має виступати саме право. Вказано на суперечливість підходів до розуміння правових засобів у вітчизняній теорії права. Під засобами адміністративно-правового забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні запропоновано розуміти сукупність інструментів нормативного, інституційного та процедурного характеру, що застосовуються суб'єктами публічного адміністрування для захисту, реалізації й відновлення порушених прав представниками і представницями ЛГБТ+ спільноти.

Підкреслено, що засоби адміністративно-правового забезпечення втрачають ефективність через недосконалість, обмеженість або цілковиту відсутність тих чи інших норм і правил, пов'язаних із захистом прав ЛГБТ+ осіб. Внаслідок дефіциту правового регулювання, функції суб'єктів владних повноважень переймають на себе інституції громадянського суспільства (громадські об'єднання, правозахисні групи тощо). Напрямами реалізації засобів адміністративно-правового забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні визначені: 1) гуманістичний – гарантування всебічного дотримання Україною міжнародних стандартів прав людини; 2) соціальний – сприяння утвердженню пріоритету найвищої соціальної цінності, прав і свобод, життя і здоров'я людини; 3) організаційно-регулятивний – формування і підтримання за допомогою встановлених юридичних дозволів, заборон і зобов'язань належних умов для ефективного здійснення прав і свобод ЛГБТ+ особами на рівні з іншими громадянами, реалізації їхнього адміністративно-правового статусу; 4) заохочувальний – закріплення позитивних правових наслідків за покращення умов здійснення ними суб'єктивних прав; 5) охоронний – недопущення дискримінації за ознаками СОГІ, усунення наслідків, спричинених протиправними діями й відновлення порушених прав цих осіб.

Ключові слова: адміністративно-правові засоби, гендерна рівність, ЛГБТ+, забезпечення, напрямки, права людини, людиноцентризм, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, дискримінація.

The article is devoted to the study of the concept and essence of administrative and legal means of ensuring the rights of LGBT+ persons in Ukraine. It is emphasized that the main duty of Ukraine is to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of all members of society without exception. Also, law itself should be the instrument of realization of such a duty. The author points out the contradictory approaches to the understanding of legal means in the national legal theory. The author proposes to understand the means of administrative and legal support for the rights of LGBT+ persons in Ukraine as a set of regulatory, institutional and procedural instruments used by public administration entities to protect, realize and restore violated rights of representatives of LGBT+ communities.

The author emphasizes that administrative and legal support tools lose their effectiveness due to imperfections, limitations or complete absence of certain rules and regulations related to the protection of the rights of LGBT+ persons. As a result of the lack of legal regulation, the functions of public authorities are taken over by civil society institutions (public associations, human rights groups, etc.). The areas of implementation of administrative and legal support for the rights of LGBT+ persons in Ukraine are as follows: 1) humanistic – guaranteeing Ukraine's full compliance with international human rights standards; 2) social – promoting the priority of the highest social value, rights and freedoms, human life and health; 3) organizational and regulatory – creating and maintaining, through established legal permissions, prohibitions and obligations, appropriate conditions for the effective exercise of rights and freedoms of LGBT+ persons on an equal footing with other citizens, realization of their administrative and legal status; 4) incentive – consolidation of positive legal consequences for improving the conditions for the exercise of their subjective rights; 5) protective – prevention of discrimination on the basis of SOGI, elimination of consequences caused by illegal actions and restoration of violated rights of these persons.

Key words: administrative and legal means, gender equality, LGBT+, provision, directions, human rights, human-centeredness, sexual orientation, gender identity, discrimination.

Постановка проблеми. Актуальність питання про забезпечення прав представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні не викликає сумніву, адже сьогодні такі особи зазнають численних проблем у реалізації прав та стикаються з різноманітними проявами дискримінації.

Низка позитивних новацій, вжитих Урядом на виконання домовленостей з європейської інтеграції України була зведена нанівець повномасштабною збройною агресією, розв'язаною російською федерацією у лютому 2022 року. Запровадження в Україні особливого правового режиму воєнного стану та пов'язаних із ним обмежень, збільшують прояви дискримінації щодо ЛГБТ+ осіб у різних сферах життя, зокрема, обороні України, освіті, працевлаштуванні, охороні здоров'я тощо. Крім вказаного, зростання рівня соціальної напруги збільшує випадки агресії, ізоляції, стигматизації та нетерпимості щодо таких осіб.

Визнаючи беззаперечний факт того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України); кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (стаття 27 Конституції України), варто вказати на головний обов'язок держави утверджувати й забезпечувати права і свободи людини [1; 2, с. 230].

У зазначеному аспекті привертає увагу недосконалість вітчизняного законодавства відносно захисту ЛГБТ+ осіб правовими засобами, що перешкоджає становленню України як демократичної, соціальної, правової держави та перешкоджає реалізації її євроінтеграційних прагнень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий доробок вітчизняних правників включає велику кількість праць, присвячених захисту прав людини. Вони охоплюють як загальнотеоретичні дослідження, так і роботи здійснені у призмі тієї чи іншої галузі права, або ж присвячені проблемним аспектам забезпечення окремих прав та свобод людини і громадянина. Натомість значно меншою є кількість праць, безпосередньо присвячених питанням недискримінації, зокрема й представників і представниць ЛГБТ+ спільноти. До таких можна віднести роботи О.-М. І. Бачинської, О.Р. Башука, В.С. Гербут, А.А. Герц, Б.О. Логвиненка, Л.Р. Наливайко, З.П. Равлінко, А.Л. Свящуга, Я.К. Товпеко, Н.В. Уварової, І.В. Янковець та інших.

Водночас, складність та багатоаспектність проблеми реалізації прав і свобод ЛГБТ+ осіб в Україні, обумовлює потребу в проведенні досліджень,

присвячених забезпеченню прав такої соціально вразливої категорії осіб.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення поняття і сутності засобів адміністративно-правового забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти щодо забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні; 2) науковий доробок вітчизняних авторів у царинах захисту прав людини, недискримінації, а також адміністративно-правового регулювання. У процесі проведення дослідження знайшли застосування такі наукові методи як: узагальнення та групування (щодо характеристики забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні); аналізу та синтезу (виділення окремих засобів адміністративно-правового забезпечення); компаративний (порівняння підходів і позицій з досліджуваної проблематики).

Виклад основного матеріалу. Слід розпочати з того, що Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена 10.12.1948 у статті першій проголошує, що «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [3]. У свою чергу, статтею 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950, передбачено заборону дискримінації. Так, «користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [4].

Виходячи з положень фундаментальних міжнародних актів, обов'язком Української держави є належне забезпечення прав, свобод та законних інтересів всіх без виключення членів суспільства. Також, потрібно визнати те, що саме право має виступати інструментом реалізації такого обов'язку. У відносинах між державою та людиною, саме нормам адміністративного права відведено основну роль для практичного втілення доктрини людиноцентризму.

Зупинимось на дослідженні засобів забезпечення прав людини в Україні більш детально. Це дозволить нам виокремити й охарактеризувати засоби адміністративно-правового забезпечення прав ЛГБТ+ осіб.

Так, Р.Г. Авдюгін слушно вказує на те, що у вітчизняних наукових колах відсутня єдина

дефініція поняття правових засобів. Між тим, правові засоби визнаються ним правовими явищами, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права і забезпечується досягнення соціально корисних цілей [5, с. 149]. Л.В. Вакарюк так само веде мову про розмаїття думок про сутність правових засобів, пропонуючи розуміти під ними елементи правової дійсності, що виступають явищами-регуляторами і в системній взаємодії та у взаємозв'язку з іншими елементами системи соціального регулювання функціонують з метою виконання мети і завдань, що стоять на певному етапі розвитку суспільства і держави [6, с. 16].

У свою чергу, І.І. Павлюков називає правові засоби правовими явищами, що відображаються в інструментах (установленнях) та діяннях (технології), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей. Фахівець наголошує, що в якості правових засобів виступають норми та принципи права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, акти реалізації прав тощо [7, с. 42].

Аналіз наведених позицій дає змогу переконатися у суперечливості підходів до розуміння правових засобів у вітчизняній теорії права. Отримавши уявлення про правові засоби загалом, потрібно перейти до розкриття адміністративно-правових засобів захисту прав людини, що співвідносяться із ними як загальне і часткове.

Досліджуючи адміністративно-правові засоби забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, В.М. Кондратенко розуміє під ними сукупність універсальних і структурованих правових інструментів, розвинутих у міжнародних правових актах й Конституції України та закріплених в адміністративному законодавстві, функціонально спрямованих на досягнення належного стану втілення у життя правових можливостей цих людей на рівні з іншими громадянами країни, а також підтримання і розвитку доступного та недискримінаційного соціального середовища на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях [8, с. 27]. Відмічаючи влучність такої дефініції, зауважимо про ототожнення автором правових засобів і правових інструментів, хоча так званий функціонал «інструментів» є ширшим.

В.В. Плиска називає адміністративно-правові засоби забезпечення прав і свобод громадян у сфері протидії і запобігання корупції специфічними прийомами державного регулювання суспільних відносин, для яких характерна наявність припису, закріпленого на законодавчому рівні, та

чітко визначеної мети – забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання і протидії корупції [9, с. 9]. Тут слід звернути увагу на те, що зіставлення прийомів державного регулювання із правовими засобами значно звужує зміст останніх.

Доволі цікаво визначає адміністративно-правові засоби забезпечення прав фізичних осіб у податкових правовідносинах О.А. Куций, відносячи до них наступні: а) надання права самостійного нарахування сум податкових зобов'язань; б) право подачі скарги у випадках незгоди з сумами податкових зобов'язань, визначених податковим органом; в) право участі в процедурі розгляду скарг; г) право участі у компромісному вирішенні суми боргу в апеляційному розгляді скарги; г) право визначення черговості погашення зобов'язань на користь кредитів; д) обмежувальне право користування активами, що знаходяться у податковій заставі й інші [10, с. 14]. Наведений підхід зводить адміністративно-правові засоби із окремими правами людини, що також не можна вважати доречним.

Для дефініції засобів адміністративно-правового забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні варто навести висновок Д.М. Переверзева, який розкриває особливості адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю, через її специфічні ознаки: а) забезпечує дотримання прав визначених законодавством суб'єктів, які не досягли повноліття та мають ознаки інвалідності, шляхом правового впливу на інших учасників правовідносин; б) здійснюється завдяки визначеній системі правових засобів, з боку публічної адміністрації, для задоволення потреб у нормальному розвитку та зростанні в умовах соціуму; в) гарантом її належної реалізації, як всередині країни так і за її межами, виступає держава; г) сутність правового впливу носить превентивний, попереджувальний характер; г) забезпечується шляхом визначення конкретних напрямів та правил поведінки учасників відносин у сфері прав дітей з інвалідністю; д) передбачає можливість застосування примусу як наслідок недотримання встановлених правил [11, с. 13]. Врахування таких ознак у досліджуваній нами проблемі адміністративно-правового забезпечення прав представників і представниць ЛГБТ+ спільноти в Україні також є слушним і прийнятним.

Така полярність наукових позицій щодо розуміння адміністративно-правових засобів обумовлена використанням різних підходів. Так, досліджуючи запобігання корупції, В.А. Приймак пропонує розглядати адміністративно-правові засоби відповідно до регулятивного, інституцій-

ного, інструментального, нормативного, управлінського, діяльнісного та державоцентристського підходів. Зокрема, нормативний підхід передбачає розуміння правових засобів як норм, що знаходяться в актах управління у конкретній сфері діяльності. Управлінський підхід розглядає правові засоби через регулюючий вплив на досягнення цілей державного управління, що має організаційний та виконавчо-розпорядчий характер. Згідно діяльнісного підходу, такими засобами є встановлені нормами адміністративного права способи здійснення юридично значимих дій з боку компетентних органів, що забезпечують реалізацію правових приписів з метою вирішення правоохоронних завдань. Насамкінець, державоцентристський підхід визначає їх сукупністю прийомів і способів, за допомогою яких публічна адміністрація впливає на суспільні відносини в різних сферах з метою регулювання та охорони публічних інтересів [12, с. 267-268].

Важливо зазначити, що самі по собі засоби адміністративно-правового забезпечення не здатні виправити ситуацію із належним захистом прав і свобод ЛГБТ+ осіб в Україні. Вважаємо, що для покращення ситуації тут необхідне дотримання двох умов: по-перше, застосування комплексного підходу у вирішенні проблеми – через механізм адміністративно-правового регулювання; по-друге – завдяки реалізації доктрини людиноцентризму. Примітно, що О.Л. Стасюк звертає увагу на важливість забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина через розробку реального ефективно діючого адміністративно-правового механізму реалізації правозахисної функції Української держави [13, с. 47]. З цим варто погодитись, адже прийняття тих чи інших норм у сфері недискримінації ЛГБТ+ осіб в Україні не передбачає обов'язкової наявності дієвого механізму правового регулювання.

Так, вітчизняне законодавство досі не забороняє дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (далі – СОГІ). Єдине позитивне виключення тут становить Кодекс законів про працю України від 10.12.1971, у ч. 1 статті 2-1 якого передбачено заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема, щодо «... гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації» [14].

Попри позитивне рішення Європейського суду з прав людини від 01.06.2023 про порушення статей 8 (право на особисте сімейне життя) та 14 (заборона дискримінації) Європейської конвенції з прав людини у справі А. Маймулахіна та А. Марківа щодо неможливості легалізувати свої стосунки, одностатеві партнерства в Україні

досі не визнані на законодавчому рівні [15]. Така правова невизначеність стає особливо загрозливою в умовах воєнного стану. Цивільні партнери з числа ЛГБТ+ осіб не мають змоги супроводжувати близьку людину для проходження реабілітації/лікування за кордоном, відвідувати у закладах охорони здоров'я, отримувати передбачені законом виплати у разі загибелі чи каліцтва тощо.

Все це призводить до того, що засоби адміністративно-правового забезпечення втрачають свою ефективність через недосконалість, обмеженість або цілковиту відсутність тих чи інших норм і правил, пов'язаних із захистом прав ЛГБТ+ осіб в Україні. Внаслідок дефіциту правового регулювання, функції суб'єктів владних повноважень, насамперед органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, переймають на себе інституції громадянського суспільства (громадські об'єднання, правозахисні групи тощо).

Висновки. Підводячи підсумок, слід визнати те, що ситуація із забезпеченням прав ЛГБТ+ осіб в Україні поступово покращується, але все ще залишається складною. Відповідно, для посилення ефективності таких засобів необхідно внести зміни і доповнення до національного законодавства щодо недопущення дискримінації за ознаками СОГІ.

Самі ж засоби адміністративно-правового забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні ми пропонуємо визначити, як сукупність інструментів нормативного, інституційного та процедурного характеру, що застосовуються суб'єктами публічного адміністрування для захисту, реалізації й відновлення порушених прав представниками і представницями ЛГБТ+ спільноти в Україні.

Спираючись на дослідження В.М. Кондратенка [8, с. 27], напрямками реалізації таких засобів слід вважати: 1) гуманістичний, що полягає в гарантуванні всебічного дотримання Україною міжнародних стандартів прав людини; 2) соціальний, щодо сприяння утвердженню пріоритету найвищої соціальної цінності – прав і свобод, життя і здоров'я людини; 3) організаційно-регулятивний, який стосується формування і підтримання за допомогою встановлених юридичних дозволів, заборон і зобов'язань належних умов для ефективного здійснення прав і свобод ЛГБТ+ особами на рівні з іншими громадянами, реалізації їхнього адміністративно-правового статусу; 4) заохочувальний, щодо закріплення позитивних правових наслідків за покращення умов здійснення ними суб'єктивних прав; 5) охоронний – недопущення дискримінації за ознаками СОГІ, усунення наслідків, спричинених протиправними діями й відновлення порушених прав цих осіб.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 14.01.2024).
2. Логвиненко Б.О. Здоров'я як правова категорія: до постановки питання. *Форум права: електронне наукове фахове видання*. 2017. № 5. С. 230-235. URL: <https://zenodo.org/records/1202503> (дата звернення 14.01.2024).
3. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 14.01.2024).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 04.11.1950. Рада Європи URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 15.01.2024).
5. Авдюгін Р.Г. Конституційно-правові засоби забезпечення прав людини в Україні. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 148-152.
6. Вакарюк Л.В. Правові засоби як складова правового режиму з позицій інструментальної теорії права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 48. С. 15-18.
7. Павлюков І.І. Правові засоби: поняття, види, функції та взаємодія в процесі регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 1 (75). С. 41-46.
8. Кондратенко В.М. Адміністративно-правові засоби забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків. 2019. 43 с.
9. Плиська В.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. 18 с.
10. Куций О.А. Адміністративно-правові засоби забезпечення прав фізичних осіб у податкових правовідносинах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2004. 20 с.
11. Переверзєв Д.М. Адміністративно-правові засади охорони прав дітей з інвалідністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль. 2021. 23 с.
12. Приймак В.А. Адміністративно-правові засоби правового регулювання запобігання корупції в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Вип. 64. С. 265-269.
13. Стасюк О.Л. Стан наукової розробки адміністративно-правового регулювання реалізації правозахисної функції в Україні: основні положення, невирішені питання та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 45-48.
14. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 15.01.2024).
15. ЄСПЛ зобов'язав Україну визнати стосунки ЛГБТ пар – авторка законопроекту про реєстровані партнерства. Радіо Свобода від 02 червня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-espl-lhbt-pary-ukraina/32439862.html> (дата звернення 15.01.2024).

UDC 342.98

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.50>

Zhelizniak Anna Serhiivna,

Postgraduate Student at the Department of Administrative Law,
Process and Administrative Activity, Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs
ORCID ID: 0009-0003-6586-6550

THE STATE OF INSANITY OF THE SUBJECT OF AN ADMINISTRATIVE OFFENSE UNDER THE LAWS OF CERTAIN FOREIGN COUNTRIES

СТАН НЕОСУДНОСТІ СУБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

The article characterizes the insanity of the subject of an administrative offense under the laws of certain foreign countries. The author emphasizes the uncertainty of the ways of development of the institute of administrative responsibility in Ukraine and the urgent need for its improvement. The author emphasizes the importance of taking into account the positive experience of the "young democracies" to assess the possibilities of its further implementation in Ukraine – the Republic of Moldova, the Republic of Latvia, and the Republic of Lithuania. The author concludes that national legislative acts have both common (extreme necessity, necessary defense, insanity) and distinctive circumstances. Of interest is the wide range of circumstances and conditions that make it impossible to incur administrative liability under Lithuanian law. The author establishes that foreign legislation contains a wide range of circumstances which differ in the details of the procedure for their application and the subjects covered by these provisions. The author gives a favorable assessment of this legislator's approach to enshrining a wide range of circumstances which exempt a person from administrative liability or exclude the unlawfulness of an act committed by him/her. The author emphasizes that the legislation of the states under consideration takes into account the reasons and conditions which led to the commission of an unlawful act as grounds for exemption from administrative liability. In particular, prostitution, drug addiction and committing an offense as a result of human trafficking or under physical/mental coercion deserve to be taken into account when qualifying related offenses. The author emphasizes the importance of improving the national legislation on administrative liability.

Keywords: administrative responsibility, psychological state, psychological support, provision, improvement, insanity, foreign experience, causes and conditions.

У статті проведено характеристику неосудності суб'єкта адміністративного правопорушення за законодавством окремих зарубіжних держав. Наголошено на невизначеності шляхів розвитку інституту адміністративної відповідальності в Україні та нагальній потребі його удосконалення. Зауважено на важливості врахування позитивного досвіду держав «молодої демократії» для оцінки можливостей його подальшого впровадження в Україні – Республіки Молдови, Латвійської Республіки, Литовської Республіки. Зроблено висновок про наявність у національних законодавчих актах як спільних (крайня необхідність, необхідна оборона, неосудність), так і відмінних обставин. Представляє інтерес широкий спектр обставин і умов, які унеможливають настання адміністративної відповідальності за литовським законодавством. Встановлено наявність у зарубіжному законодавстві широкого переліку обставин, які відрізняються деталізацією порядку їхнього застосування та суб'єктів на яких поширюється дія цих норм. Дано схвальну оцінку такому підходу законодавця до закріплення широкого переліку обставин, які звільняють особу від адміністративної відповідальності, або виключають протиправність вчиненого нею діяння. Зроблено акцент на врахуванні причин та умов, що спонукали до вчинення протиправного діяння як підстав для звільнення особи від адміністративної відповідальності в законодавстві розглянутих держав. Зокрема, проституція, наркоманія та вчинення правопорушення внаслідок торгівлі людьми або під фізичним/психічним примусом – заслуговують на врахування під час кваліфікації пов'язаних із ними протиправних діянь. Зосереджено увагу на важливості удосконалення вітчизняного законодавства про адміністративну відповідальність.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, психологічний стан, психологічна підтримка, забезпечення, удосконалення, неосудність, зарубіжний досвід, причини та умови.

Statement of the problem. Legislation of many countries of the world contains provisions defining the circumstances excluding legal liability for a person who has committed a wrongful act. These circumstances are most often divided into three groups: circumstances

that exclude the unlawfulness of an act (for example, extreme necessity); circumstances that exclude the person's guilt (state of insanity); circumstances that exclude the possibility of bringing a person to justice (violation of the time limits of proceedings).

When legislating the circumstances that exclude legal liability, legislators rely on different criteria for differentiating such circumstances, legal traditions and other conditions. At the same time, the consideration of such circumstances when qualifying an offense must comply with the provisions of international law, in particular, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights).

In turn, the adaptation of domestic legislation on administrative offenses in the postwar period should provide for the optimization of circumstances that exclude administrative liability. First of all, this is due to the need to comply with European standards and requirements for the protection of human rights and freedoms in the course of proceedings on misdemeanors. The proposed amendments may contribute to a fairer and more efficient application of administrative tort rules, as well as improve the efficiency of the institution of administrative liability in general.

Thus, the study of circumstances that preclude administrative liability under the laws of foreign countries is of urgent importance and relevance.

Analysis of research and publications. Various issues related to the improvement of administrative liability in Ukraine are widely represented in the scientific works of domestic scholars. It is worth noting the scientific achievements of O.I. Bezpalova, E.F. Demskyi, R.A. Kaliuzhnyi, V.K. Kolpakov, O.V. Kuzmenko, B.O. Lohvynenko, D.M. Lukianets, R.M. Opatskyi, S.V. Petkov, S.O. Shatrava and many others.

At the same time, the complexity and diversity of scientific views on the issue of updating the legislation on administrative offenses in Ukraine makes it expedient to study the foreign experience of legislative consolidation of circumstances excluding administrative liability.

The purpose of the article is to characterize the state of insanity under the administrative legislation of certain foreign countries.

Summary of the main material. It should be noted that the states of the Anglo-American legal system do not recognize separate administrative legislation. Acts that are considered administrative offenses, customs violations or tax violations in Ukraine are classified as crimes or civil misdemeanors in the United States. On the other hand, in most countries of the continental group of legal systems, cases of administrative offenses fall within the scope of criminal law, i.e. such violations are considered crimes. Thus, A.M. Rubanenko notes that administrative offenses in Germany, Switzerland, Belgium, Italy and Portugal are a type of criminal offenses [1, p. 241]. Instead, for the states of the so-called "young democracy", it is more typical to preserve the institution of administrative responsibility. The positive experience of such states seems to us to be the most useful for

assessing the prospects for its further implementation in Ukraine.

Here we should agree with B.O. Lohvynenko and S.O. Ignatov that bringing national legislation in line with the standards of the European Union emphasizes Ukraine's European aspirations to become a full-fledged member of this economic and political association. Consequently, it is extremely important to properly adapt European practices into domestic legislation, the norms of which should be capable of implementation and not remain declarative [2, p. 266]. Thus, the main criterion for characterizing insanity as a circumstance excluding administrative liability should be the effectiveness of the relevant provisions from the point of view of law enforcement.

According to the Code of Offenses of the Republic of Moldova of 24.10.2008, the specifics of the application of circumstances that exclude administrative liability and the unlawful nature of the act are defined in Chapter Three of the Code. Circumstances that exclude the unlawful nature of the act and liability include insanity, necessary defense, extreme necessity, physical and/or mental coercion, reasonable risk and unforeseen event (Articles 19-25) [3].

Drawing an analogy with the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter – the CUAO), we can note the existence of three circumstances already known to us under national law that exclude administrative liability - extreme necessity, necessary defense or insanity of the person who committed the administrative offense [4].

Instead, physical and/or mental coercion is of interest, which provides for exemption from administrative liability for committing an unlawful act as a result of physical influence that a person could not resist and could not be eliminated in any other way and/or as a result of mental coercion by threatening an immediate danger to him or her or another person that could not be eliminated in any other way [3]. This approach of the legislator to enshrining insanity as a circumstance exempting a person from administrative liability should be commended.

Next, we will consider the experience of the Republic of Latvia. Article 11 of the Law on Administrative Liability of 25.10.2018 defines the grounds for exemption from administrative liability. First of all, this applies to cases where an administrative offense committed by a person in specific circumstances did not pose a threat to the interests protected by law so that it could be punished (minor offense). In such cases, the authorized person or the court reprimands the person, which does not entail legal consequences. The next ground is the possibility of exemption from administrative liability when a person committed an unlawful act during the period when he or she became a victim of human trafficking and was forced to commit an administrative offense. Next, we are talking about

exemption from administrative liability for the use, manufacture, acquisition, storage, transportation or shipment of narcotic drugs, psychotropic substances, precursors or psychoactive substances or products containing them, the circulation of which is prohibited or restricted. The condition is the voluntary surrender of such substances by the person or voluntary application to a medical institution for medical care in connection with the unauthorized use of these substances. A person engaged in prostitution may be exempted from administrative liability for offenses in the field of combating prostitution if he or she agrees to receive social rehabilitation services.

Here it is interesting to pay attention to the grounds that prompted an individual to commit an unlawful act. Prostitution, drug addiction and committing an offense as a result of human trafficking deserve to be taken into account when qualifying related offenses.

In addition, according to Article 12 of the Law, an individual who, at the time of committing an administrative offense, was in a state of insanity, i.e., due to a mental disorder or mental retardation, could not realize his or her activities or control behavior, shall not be held administratively liable [5].

The third state whose legislation on administrative liability will be studied is the Republic of Lithuania. The Code of Administrative Offenses of the Republic of Lithuania dated 25.06.2015 provides for a wide range of circumstances that exclude administrative liability. Thus, Article 10 of the Code provides for the innocence of a person who, when committing an act prohibited by this Code, due to a mental disorder, could not realize its essence or control his/her actions. Also, a person who has been recognized by a court as insane is not liable for an administrative offense under this Code [6].

It is also worth mentioning Article 11 of the Code, which establishes liability for an administrative offense committed under the influence of alcohol, drugs, psychotropic or other psychoactive substances. The provisions of the article provide for the exemption

from administrative liability of a person who was against his/her will in a state of alcoholic, narcotic, psychotropic or other psychoactive intoxication and as a result could not fully realize the consequences of his/her actions and control them. moreover, unless otherwise provided by a separate article of this Code, a person is recognized as drunk if his/her blood alcohol content is 0.41 ppm or more [6].

It should be emphasized that according to the Code of Administrative Offenses, being intoxicated most often entails more aggravated consequences for the person who committed the administrative offense, rather than the possibility of exemption from liability [4].

Conclusions. To summarize, we should agree with B.O. Lohvynenko about the inconsistency of the provisions of the Code of Administrative Offenses with modern realities. This is due to the constant expansion of the areas of application of administrative and tort legislation, the dynamic nature of legal norms, and the diversity of social relations protected by law. Despite numerous amendments and additions, the CUAO remains one of the most difficult domestic codified acts to study [7, p. 4]. Thus, the legislative activity on updating the institution of administrative responsibility in Ukraine should be carried out taking into account the positive experience of the European countries under consideration. Here we need to focus on a clear definition of all the circumstances and reasons that allow a person to be considered insane.

Our characterization of insanity under the administrative legislation of certain foreign countries made it possible to identify the following key points:

- 1) the presence in national legislative acts of provisions on the criteria of insanity of a person as a subject of an offense, which are common with the national ones;
- 2) a broader understanding of the essence of a person's insanity;
- 3) taking into account the causes and conditions, including physical and mental pressure during the commission of an unlawful act.

BIBLIOGRAPHY:

1. Рубаненко А.М. Зарубіжний досвід адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. № 12. С. 238-242.
2. Логвиненко Б.О., Ігнатов С.О. Проблемні аспекти адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування). *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 266-268.
3. Codul Contravențional al Republicii Moldova. Cod № 218 din 24.10.2008. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=90654&lang=ro (дата звернення 14.01.2024).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24): Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 15.01.2024).
5. Law on Administrative Liability from 25.10.2018. Legal acts of the Republic of Latvia URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/303007> (дата звернення 15.01.2024).
6. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas. № XII-1869 25.06.2015. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/4ebe66c0262311e5bf92d6af3f6a2e8b/nudDXDUdec> (дата звернення 17.01.2024).
7. Логвиненко Б.О. Медичний огляд (обстеження) у справах про адміністративні правопорушення: метод. рек. / Б.О. Логвиненко. Дніпро: ДДУВС, 2023. 64 с.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.51>

Роговський Ярослав Станіславович,
аспірант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0005-9434-1950

ПРАВОВИЙ СТАТУС МАЛОМОБІЛЬНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

LEGAL STATUS OF GROUPS OF PEOPLE WITH LOW MOBILITY: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

У науковій статті автором здійснено теоретико-правовий аналіз правового статусу маломобільних груп населення в сучасних умовах розвитку України. Охарактеризовано ключові підходи до розуміння категорії правового статусу, його обсягу, прав та свобод. Також у науковій статті дістало подальшого розвитку змістовне наповнення понятійної категорії «правовий статус», що визначено як юридичне становища учасників правових відносин, сукупність структурних елементів якого становлять закріплені у чинних нормативно-правових актах права, свободи, законні інтереси, обов'язки, юридична відповідальність та статусні правові гарантії.

Запропоновано авторську позицію щодо інтерпретації такого юридичного феномену як «правовий статус маломобільних груп населення», який запропоновано розуміти як юридично закріплене становище осіб, які в силу різних причин (вагітність, вік, наявність інвалідності, вади здоров'я тощо) відчувають труднощі при самотійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації, орієнтуванні у просторі, що характеризується властивостями як загально-го правового статусу особи, так і спеціальними, зокрема додатковими правами, пільгами, сервісними послугами, які закріплюються у законодавстві та гарантуються державою з метою створення рівних з іншими членами суспільства можливостей.

Також у науковій статті виокремлено ознаки правового статусу, а саме: зумовлюється особливостями суспільно-го ладу; здійснює правовий вплив на свідомість суб'єктів права; забезпечує правове регулювання суспільних відносин; встановлюється або змінюється суб'єктами правотворчості; має формально визначений характер; структурно складається з прав, свобод, законних інтересів, обов'язків, юридичної відповідальності та статусних правових гарантій учасників правовідносин.

Для досягнення отриманих результатів автором було використано низку наукових методів, а саме: герменевтичного, аналізу, систематизації та класифікації.

Ключові слова: статус, правовий статус, правові гарантії, правовідносини, маломобільні групи населення.

In the scientific article, the author provides a theoretical and legal analysis of the legal status of people with low mobility in the current conditions of Ukraine's development. The author describes the key approaches to understanding the category of the legal status, its scope, rights and freedoms. The article also further develops the content of the conceptual category of "legal status", which is defined as the legal status of participants to legal relations, the aggregate of structural elements of which is the rights, freedoms, legitimate interests, duties, legal liability and status legal guarantees enshrined in current legal acts.

The author offers her own position on the interpretation of such a legal phenomenon as "legal status of low-mobility groups of the population", which is proposed to be understood as a legally enshrined position of persons who, for various reasons (pregnancy, age, disability, health problems, etc.), experience difficulties in moving independently, receiving services, necessary information, and orientation in space, and which is characterized by the properties of both the general legal status of a person and special ones, in particular, additional rights, benefits, and services which are enshrined in legislation and guaranteed by the state in order to create equal opportunities with other members of society.

The article also identifies the features of legal status, namely: it is determined by the peculiarities of the social order; it has a legal impact on the consciousness of legal entities; it ensures legal regulation of social relations; it is established or changed by lawmakers; it has a formally defined nature; it is structurally composed of rights, freedoms, legitimate interests, duties, legal liability and status legal guarantees of participants to legal relations.

To achieve the results obtained, the author used a number of scientific methods, namely: hermeneutic, analysis, systematization and classification.

Key words: status, legal status, legal guarantees, legal relations, groups of people with low mobility.

Постановка проблеми. Дослідження питань, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод маломобільних груп населення є важливою темою, яка привертає увагу дослідників, правозахисних громадських організацій, юристів різних професій та ін. Такі дослідження сприяють розумінню потреб та проблем зазначених груп, а також є підґрунтям для розробки та реалізації відповідної державної політики, спрямованої на поліпшення їхнього становища та соціалізації.

Аналізуючи наукові праці та нормативні положення, що присвячені правовому статусу маломобільних груп населення, вдається більш повно визначити стан наукового дослідження зазначеної проблеми та окреслити відповідні пропозиції. Дотримання прав людини на гідний рівень життя – фундаментальна конституційна засада в Україні. Політика держави має бути спрямована на створення відповідних умов для життя й розвитку людини як найвищої соціальної цінності [1].

Сутнісне розуміння правового статусу фізичних і юридичних осіб забезпечить їх належне становище у суспільстві та державі, отримати широкий спектр послуг та самореалізуватися, визначити межі свободи особистості, взаємні права та обов'язки особи та державних органів [2].

Метою статті є теоретико-правовий аналіз аспектів правового статусу маломобільних груп населення в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан наукового дослідження правового статусу маломобільних груп населення можна охарактеризувати як такий, що потребує додаткового вивчення, систематизації напрацьованого матеріалу та вироблення відповідних пропозицій, що особливо актуалізується в умовах побудови соціальної, демократичної, правової держави та інтеграції України до Європейського Союзу й інших міжнародних співтовариств.

Етимологічне значення слова «статус» в українській мові розкривається як певний стан чогонебудь (становище) [3, с. 420]. В словнику іншомовних слів «статус» (лат. status – становище) має два значення: 1) в юридичній сфері – правове становище осіб або організацій, установ тощо. 2) статус соціальний – становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі [4, с. 565].

В юриспруденції «статус» розуміється як сукупність прав та обов'язків фізичної чи юридичної особи [5, с. 626].

Із зазначеного стає зрозумілим те, що зміст поняття «правовий статус» залежить від місця суб'єкта права в системі правовідносин, який наділяється правами та обов'язками.

На думку А. М. Авторгова правовий статус є складовою загальною проблемою прав особистості, всебічна регламентація якого дає змогу їй здійснювати свої права та захищати законні інтереси [6, с. 8].

Правовий статус як юридично закріплене становище людини і громадянина в сучасному суспільстві має визначальне значення для правового регулювання поведінки особи, обумовлює зміст її поведінки в різних ситуаціях, характеризується набором прав, свобод, обов'язків, що існують у державі [7].

О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко вказують на те, що правовий статус є системою законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин [8, с. 366].

В конституційному праві правовий статус людини і громадянина розуміється як сукупність норм права, що закріплюються на рівні конституції, метою яких є визначення місця та ролі людини з погляду реалізації та гарантування її прав у правовідносинах [9].

Різноманітність наукових підходів щодо змісту та обсягу правового статусу свідчить про те, що вивчення цих питань не втрачає актуальності в юридичній доктрині й на теперішній час. Так, А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, А. В. Панчишин визначають наступні структурні елементи правового статусу: статусні правові норми і правові відносини, суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки, громадянство, правові принципи і юридичні гарантії, законні інтереси, правосуб'єктність, юридична відповідальність [10, с. 129; 11, с. 95–96].

Права і свободи людини в своїй сукупності представляють базовий фундаментальний правовий статус особистості, який є постійним, незмінним та транскордонним, що стало результатом сприйняття усіма державами світу як стандарту комплексу прав і свобод людини, закріплених в Загальній декларації прав людини і прийнятих на її основі пактах [12].

На підставі зазначеного вище вважаємо за доцільне запропонувати дефініцію правового статусу розуміти як юридичне становище учасників правових відносин, сукупність структурних елементів якого становлять закріплені у чинних нормативно-правових актах права, свободи, законні інтереси, обов'язки, юридична відповідальність та статусні правові гарантії.

Узагальнивши ключові теоретико-правові аспекти правового статусу можна виокремити такі його ознаки: зумовлюється особливостями суспільного ладу; здійснює правовий вплив на свідомість суб'єктів права; забезпечує правове

регулювання суспільних відносин; встановлюється або змінюється суб'єктами правотворчості; має формально визначений характер; структурно складається з прав, свобод, законних інтересів, обов'язків, юридичної відповідальності та статусних правових гарантій учасників правовідносин.

Сьогодні в національному законодавстві визначені категорії осіб, що відносяться до маломобільних груп населення, серед яких особи, що відчувають труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні у просторі, зокрема особи з інвалідністю, особи з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, громадяни похилого віку, особи з дитячими візками [13].

У наукових джерелах до маломобільних груп населення також відносять й інші категорії. Наприклад, Л. М. Бармашина до фізично ослаблених людей відносить: інвалідів різних нозологічних груп, людей похилого віку, вагітних жінок, дітей дошкільного віку, дорослих дітей на руках або в колясках, хворих-хроніків і травмованих з обмеженнями рухливості тощо [14, с. 151].

В. П. Мельник обґрунтовує думку, що правовий статус осіб з інвалідністю включає низку прав, гарантій, пільг, послуг та матеріальне забезпечення. Правовий статус осіб з інвалідністю в системі державного соціального захисту, на думку вченого, залежить від віку (діти або повнолітні люди з інвалідністю), походження інвалідності (від народження, професійне, військове, внаслідок аварії), ступінь втрати працездатності тощо [15].

А. Л. Терещенко вважає, що правовий статус осіб з особливими потребами – це неподільна єдність прав та обов'язків, в сукупності із їхньою правосуб'єктністю, а також стан таких осіб у суспільстві [16].

У навчально-методичному посібнику «Інвалідність та суспільство» обґрунтовується точка зору авторів про те, що права людини з інвалідністю є категорією прав людини і ґрунтуються на людській гідності та неповторності кожної особи, яка має інвалідність, як людської особистості [17, с. 52].

В. З. Чернописька в основу правового статусу людей похилого віку включає міжнародні стандарти, що таку категорію людей визначають повноправними та повноцінними членами суспільства, які мають право на пошанування своєї гідності, право на працю відповідно до власних кваліфікацій та можливостей, право на відповідне пенсійне забезпечення, а отже, цілий пакет прав, свобод, обов'язків та правових гарантій [18].

Д. М. Осипов правовий статус громадян похилого віку визначає як систему прав, свобод

і обов'язків громадян похилого віку, які закріплені в законодавстві та гарантовані державою [19].

Соціально-правове становище громадян похилого віку в Україні та правовий статус таких осіб зумовлюється особливостями соціального статусу, що існує в даний період розвитку суспільства і держави. Соціальний статус особи залежить від сутності соціального стану, в умовах якого він утворюється і функціонує. Одним із сучасних негативних чинників є поширення протиправного явища «ейджизму», що означає дискримінацію за віковою ознакою, що обґрунтовує необхідність вжиття державою відповідних заходів, зокрема, особливого правового захисту осіб похилого віку [20].

В. Ф. Пузирний під «особливим правовим захистом» пропонує розуміти комплекс правових, економічних, організаційних та інших заходів, які здійснюються щодо окремих категорій осіб з метою створення рівних з іншими членами суспільства можливостей реалізації цими категоріями осіб прав і свобод [21, с. 12].

О. В. Кузнецов, Я. О. Співак, Л. А. Співак до правового статусу осіб похилого віку включають принципи, норми національного законодавства та міжнародні стандарти щодо соціального обслуговування в Україні людей літнього віку, а також загальні основи державної політики у цій сфері [22].

О. М. Ганечко досліджуючи особливості регулювання права осіб похилого віку на соціальний захист у міжнародно-правових актах зазначає, що до складу правового статусу осіб похилого віку входять їх права і свободи, міжнародні стандарти захисту прав людей похилого віку, гарантії забезпечення таким особам безпечної і гідної старості, належної можливості доступу до товарів та послуг, медичної допомоги, забезпеченні можливості брати активну участь у житті суспільства у якості повноправного його члена [23].

С. В. Ничипоренко та Ю. В. Горемікіна до складу правового статусу дітей, які потребують особливої уваги суспільства відносять право дітей на життя, охорону здоров'я, соціальний захист і всебічний розвиток, а також право дитини на виховання в сім'ї [24].

Визначальним критерієм якості державної політики у демократичних державах доцільно вважати стан забезпечення конституційно закріплених права і свободи людини та громадянина. Визнаючи та закріплюючи права, свободи, обов'язки людини і громадянина, держава автоматично бере на себе найбільший обсяг зобов'язань щодо гарантування сприятливих умов для їх якісної реалізації. Гарантії прав і свобод людини та громадянина – це фактично існу-

ючі умови, засоби та способами забезпечення реалізації нормативно визначених прав і свобод, що передбачені правовим статусом. В свою чергу правові гарантії статусу маломобільних груп населення – це система умов, засобів та способів забезпечення правового становища осіб, які відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації, орієнтуванні у просторі, що об'єктивуються у нормативно-правових актах та відповідають загальновизнаним міжнародним стандартам і нормам національного законодавства у сфері прав, свобод людини та громадянина.

Висновки. Отже, на підставі зазначеного вище поняття «правовий статус» пропонуємо визначати як юридичне становища учасників правових відносин, сукупність структурних елементів якого становлять закріплені у чинних нормативно-правових актах права, свободи, законні інтереси, обов'язки, юридична відповідальність та статусні правові гарантії.

Правовий статус маломобільних груп населення доцільно визначити як юридично закріплене становище осіб, які в силу різних причин (вагітність, вік, наявність інвалідності, вади здоров'я тощо) відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації, орієнтуванні у просторі, що характеризується властивостями як загального правового статусу особи, так і спеціальними, зокрема додатковими правами, пільгами, сервісними послугами, які закріплюються у законодавстві та гарантуються державою з метою створення рівних з іншими членами суспільства можливостей.

В цілому сучасний стан наукового дослідження правового статусу маломобільних груп населення потребує подальшого наукового теоретико-правового опрацювання, здійснення додаткових, більш ґрунтовніших досліджень зазначеної проблеми та вироблення відповідних пропозицій щодо вдосконалення правового статусу зазначеної категорії населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Струк Н. П. *Наукові підходи до розуміння сутності поняття «якість життя населення».* *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування наук. фах. вид. Херсонського національного технічного університету.* №1. 2019. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2019_1/7.pdf
2. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право.* № 5. 2014. С. 32–37.
3. Новий тлумачний словник української мови : У 3-х томах 42000 слів / Уклад.: Яременко В. В., Сліпушко О. М. 2-ге вид., виправл. Київ : Аконіт, 2005. Т. 3. П-Я. 864 с.
4. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1974. 572 с.
5. *Юридична енциклопедія: У 6 т. / Укладачі Ю. С. Шемшученко, М. П. Зюблюк, В. П. Горбатенко та ін.* Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. Т. 5. П–С. 736 с.
6. Авторгов А. М. Адміністративно-правовий статус державного виконавця : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2008. 17 с.
7. Санжарук Т. О. Правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л. Р. Біла (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 122–128.
8. *Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко.* Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
9. Француз-Яковець Т. А. *Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні:* автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Одеса. 2007. 19 с.
10. Колодій А. М., Олійник А. Ю. *Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підручник.* Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.
11. Панчишин А. В. *Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус».* *Часопис Київського університету права.* 2010. № 2. С. 95–98.
12. Якимчук Н. *Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»:* теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2013. № 3. С. 11–18.
13. *Про внесення змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» щодо посилення захисту осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення при здійсненні містобудівної діяльності :* Закон України від 16.01.2020. № 473-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-20#Text>
14. Бармашина Л. М. *Містобудівний аспект проблеми маломобільних груп населення та принципи універсального дизайну.* *Проблеми розвитку міського середовища.* 2014. Вип. 1. С. 151–163.
15. Мельник В. П. *Соціально-правовий статус осіб з інвалідністю у системі державного соціального захисту.* *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія «Право». 2017. № 2(16). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/17mvpdasz.pdf>.

16. Терещенко А. Л. Адміністративно-правовий статус осіб з особливими потребами. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 277–281.
17. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В. / Кол. авторів: Байда Л. Ю. та ін. Київ. 2012. 216 с.
18. Чернописька В. З., Баран А. В. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту людей похилого віку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2019. № 24. С. 62–67.
19. Осипов Д. М. Визначення громадян похилого віку та їх правовий статус за національним законодавством. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 18. С. 449–453.
20. Тищенко О. В. Окремі питання соціально-правового становища громадян похилого віку в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 66–73.
21. Пузирний В. Ф. Правове регулювання праці осіб, які вимагають особливого захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеська національна юридична академія. Одеса. 2006. 18 с.
22. Кузнецов О. В., Співак Я. О., Співак Л. А. Правові основи та форми соціальної роботи з людьми похилого віку. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. № 1(105). С. 102–112.
23. Ганечко О. М. Регулювання права осіб похилого віку на соціальний захист у міжнародно-правових актах. *Форум права*. 2012. № 2. С. 108–112.
24. Ничипоренко С. В., Горемікіна Ю. В. Актуальність удосконалення соціального захисту дітей, які потребують особливої уваги суспільства *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. № 6 (51), ч. 1. 2011. С. 60–65.

УДК 343.148:343.351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.52>

Семенюк Оксана Анатоліївна,

аспірантка кафедри криміналістичного

забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2

Національної академії внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-9606-5965

ФОРМИ І ВИДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТУ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

FORMS AND TYPES OF USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON APPROPRIATION, EMBEZZLEMENT OF PROPERTY OR TAKING POSSESSION OF IT BY ABUSE OF OFFICIAL POSITION

У статті досліджено форми і види використання спеціальних знань у кримінальному провадженні та визначено найпоширеніші види використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Аналіз даних офіційної статистики засвідчив низьку якість розслідування службових розкрадань в Україні. Наголошено, що використання низькою правоохоронних і контролюючих органів кваліфікованих спеціалістів та експертів є важливою складовою збирання доказів у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Запропоновано класифікацію форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 191 Кримінального кодексу України, із віднесенням до кожної форми вичерпного переліку відповідних їй видів застосування спеціальних знань. Обґрунтовано, що у кримінальному провадженні формами використання спеціальних знань є процесуальна, непроцесуальна (організаційна) і змішана. Найпоширенішим видом процесуальної форми використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем є залучення експерта для проведення експертизи, участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях; надання спеціалістом офіційних консультацій, пояснень, довідок, а також письмових роз'яснень; допит в суді експерта, допит обізнаного свідка в суді. Доведено, що отримані на допиті у суді показання ревізора, бухгалтера, податківця, митника або іншого спеціаліста, який виявив службове розкрадання, можуть вважатися джерелом доказів привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, якщо суд не визнав їх недопустимими доказами. Виявлено недоліки у нормативному регулюванні залучення стороною обвинувачення спеціалістів для проведення позапланових ревізій фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій для перевірки інформації про службові розкрадання та наголошено на необхідності відповідних змін у чинному законодавстві.

Ключові слова: форма використання спеціальних знань, вид використання спеціальних знань, спеціаліст, судовий експерт, службове розкрадання.

The article examines the forms and types of use of special knowledge in criminal proceedings and identifies the most common types of use of special knowledge during the investigation of embezzlement, embezzlement of property or taking possession of it through abuse of official position. The analysis of the official statistics showed the low quality of the investigation of official embezzlement in Ukraine. It was emphasized that the use of qualified specialists and experts by a number of law enforcement and control bodies is an important component of gathering evidence in criminal proceedings on the appropriation, waste of property or possession of it through abuse of official position. A classification of the forms of use of special knowledge during the investigation of a criminal offense provided for in Article 191 of the Criminal Code of Ukraine is proposed, with an exhaustive list of the corresponding types of use of special knowledge assigned to each form. It is substantiated that in criminal proceedings the forms of use of special knowledge are procedural, non-procedural (organizational) and mixed. The most common type of procedural form of using special knowledge during the investigation of misappropriation, waste of property or taking possession of it through abuse of official position is the involvement of an expert to conduct an examination, the participation of a specialist in investigative (search) actions; provision by a specialist of official consultations, explanations, certificates, as well as written explanations; interrogation of an expert in court, interrogation of a knowledgeable witness in court. It has been proven that the testimony of an auditor, accountant, tax collector, customs officer or other specialist who discovered official embezzlement obtained during interrogation in court can be considered a source of evidence of misappropriation, waste of property or taking

possession of it by abuse of official position, if the court did not recognize them as inadmissible evidence. Deficiencies in the regulatory regulation of the involvement of specialists by the prosecution to conduct unscheduled audits of the financial and economic activities of enterprises, institutions, and organizations to verify information about official embezzlement were identified, and the need for appropriate changes in the current legislation was emphasized.

Key words: *form of use of special knowledge, type of use of special knowledge, specialist, forensic expert, embezzlement.*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, що передбачено статтею 191 Кримінального кодексу (далі – КК) України, становить підвищену суспільну небезпеку, у тому числі службові розкрадання посадовцями підрозділів логістики Збройних сил.

Як засвідчують дані офіційної статистики, зберігається тенденція до низької якості розслідування службових розкрадань. Зокрема, відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора щодо діянь, передбачених ст. 191 КК України: у 2020 році – обліковано 11160 кримінальних правопорушень (з них повідомлено про підозру – 5676, що складає 50,8%), закрито – 1402 (24,7%); у 2021 році – обліковано 10531 кримінальних правопорушень (з них повідомлено про підозру – 5946 (56,5%)), закрито – 1264 (21,3%); у 2022 році – обліковано 6284 кримінальних правопорушень (з них повідомлено про підозру – 3017 (48,0%)), закрито – 541 (17,9%); у 2023 році – обліковано 9222 кримінальних правопорушень за ст. 191 КК України (з них повідомлено про підозру – 4171 (45,2%)), закрито – 696 (7,5%) [1].

У таких умовах, враховуючи потужний рівень протидії розслідуванню службових розкрадань, вчинених посадовцями, важливого значення набуває своєчасне виявлення злочинної події, кваліфіковані її документування та реалізація оперативних матеріалів, швидке і об'єктивне розслідування. Для забезпечення доказування винуватості службових осіб слугує надійний процесуальний інструментарій, серед якого одне з головних місць належить використанню спеціальних знань таких обізнаних осіб як судовий експерт, спеціаліст, ревізор, аудитор, економіст, інженер-програміст та ін. Водночас, нині у науковій криміналістичній доктрині питання форм і видів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні взагалі й під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем зокрема, не знайшли однозначного вирішення.

Мета дослідження. У зв'язку з цим метою статті є аналіз форм і видів використання спеціальних знань у кримінальному процесі та визначення найпоширеніших видів використання спеціальних знань під час розслідування привлас-

нення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Викладення основного матеріалу. Форму використання спеціальних знань у кримінальному процесі потрібно розуміти як зовнішній прояв їх суті, що обумовлений змістом цих знань та знаходить свій практичний вираз при розслідуванні кримінальних правопорушень. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, слово «форма» означає образ, вигляд будь-якого предмета, спосіб його існування та його організація [2]. У загальному розумінні під формою, як правило, розуміють зовнішній вияв того чи іншого явища, предмета, процесу.

Як зазначає Є. Д. Лук'янчиков, існують форми використання спеціальних знань які передбачені або не передбачені у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК), результати яких мають або не мають доказового значення, за суб'єктом їх використання та ін. [3]. Тому правомірне використання спеціальних знань обізнаних осіб у кримінальному провадженні повинно відповідати процесуальній формі, тобто порядку, встановленому у КПК України.

Зокрема, відповідно до ст. 1 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України [4]. Наприклад, відповідно до ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» при виконанні прокурором покладених на нього функцій, він має повноваження для визначення вартості активів з ознаками необґрунтованості в межах своєї компетенції залучати на добровільній основі, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців, з будь-яких установ, організацій, контрольних і фінансових органів [5]. Відповідно до закону Служба безпеки України має повноваження залучати спеціалістів у разі проведення заходів щодо боротьби з тероризмом і фінансуванням терористичної діяльності, зокрема: залучати в установленому законодавством порядку до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів [6]. Стаття 7 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» надає право упо-

вноваженим посадовим особами цього правоохоронного органу з метою виконання покладених на них завдань: залучати у межах компетенції на добровільній основі, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців, з будь-яких установ, організацій, контрольних і фінансових органів з метою визначення вартості активів з ознаками необгрунтованості [7]. Митні органи України, у разі потреби для участі у здійсненні митного контролю можуть залучати спеціалістів та експертів. Залучення спеціалістів та експертів здійснюється керівником митного органу або його заступником за погодженням з керівником підприємства, установи, організації, де працює спеціаліст чи експерт (ст. 327 Митного кодексу) [8].

Відповідно, використання кваліфікованих спеціалістів та експертів з контрольних і фінансових органів є важливою складовою збирання доказів, в тому числі у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, що передбачено на законодавчому рівні.

У КПК України використання спеціальних знань у кримінальному провадженні передбачено у ст. 71, 228, 234, 237, 238, 240, 241, 242-244, 245 та ін. Тому використання спеціальних знань, яке передбачено кримінальним процесуальним законодавством України, є їх *процесуальною формою*.

Водночас, за межами форми, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством, перебуває використання спеціальних знань, умінь, навичок у виді проведення спеціальних досліджень предметів і документів під час огляду місця події; навчання спеціалістом слідчих сучасним прийомам і методам дослідження слідів, роботи з новими науково-технічними засобами, а також їх впровадження спеціалістом в слідчу діяльність; участь спеціаліста в розробці профілактичних пропозицій [9, с. 36]. Разом із процесуальними формами використання спеціальних знань розвиваються й непроцесуальні форми: попередні дослідження, що виконуються під час слідчих дій; консультаційно-довідкова діяльність компетентних осіб; дослідження, що проводяться при перевірках за криміналістичними обліками; використання спеціальних знань спеціаліста за нерозкритими провадженнями минулих років та ін. [10, с. 54].

В цілому, під поняттям непроцесуальних (або організаційних) форм використання спеціальних знань можна вважати випадки їх використання, що прямо не передбачені у кримінальному процесуальному законодавстві України. Встановлення обставин розслідуваної злочинної події забезпе-

чується не лише під час доказування як окремого виду пізнання, що має чітко визначену процесуальну форму, але і шляхом проведення широким колом обізнаних осіб різноманітних дій, результати яких, з погляду кримінального судочинства, не мають доказового значення [11, с. 105].

У наукових джерелах доводиться теза про існування й змішаної форми використання спеціальних знань. При цій формі документи, підготовлені обізнаними особами, підлягають додатковій оцінці за критеріями належності й допустимості щодо можливості визнання джерелами доказів [12]. Документи, складені за результатами застосування спеціальних знань, долучаються до матеріалів кримінального провадження та з іншими об'єктами надсилаються для проведення судової експертизи. До змішаної форми іноді відносять довідково-консультаційну діяльність обізнаних осіб [13, с. 218].

Зазначимо, що ми провели опитування у виді анкетування 216 слідчих Національної поліції, які спеціалізуються на розслідуванні злочинів у сфері економіки. Під час дослідження з'ясовано, що розслідуючи кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191 КК України, респондентами використовуються такі форми спеціальних знань: а) процесуальна форма – 59,5% (проведення експертизи; участь спеціаліста у кримінальному провадженні та ін.); б) непроцесуальна форма – 17,2% (усна консультаційна діяльність; взаємообмін інформацією з питань кримінального провадження та ін.); в) змішана форма – 52,6% (витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок; перевірка інформації за державними реєстрами та ін.).

Кожній формі використання спеціальних знань характерна деталізація на конкретні види. Ми погоджуємося з відповідною класифікацією форм і видів використання спеціальних знань, яку запропонували Ю. М. Чорноус та А. В. Лісіцький, а саме залежно від використання в доказуванні результатів спеціальних знань під час кримінального провадження: 1) процесуальна форма: залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; надання письмового пояснення спеціаліста як додатка до протоколу слідчої (розшукової) дії; надання висновку спеціаліста в кримінальних провадженнях про кримінальні проступки; залучення експерта та проведення судових експертиз; допит експерта під час судового розгляду; 2) змішана форма, яка має довідково-консультаційний характер, відображається в документах, а результати її підлягають додатковій оцінці за критеріями належності й допустимості щодо можливості

визнання наданих документів як джерела доказів (ст. 93, 99 КПК України): висновки ревізій, акти перевірок тощо; 3) непроцесуальна форма використання спеціальних знань: попередні експрес-дослідження слідів кримінального правопорушення; перевірка за криміналістичними обліками й інформаційно-довідковими базами; усні консультації спеціаліста; використання власних спеціальних знань слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею, захисником [12].

Відповідна диференціація притаманна формам використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: 1. Процесуальна форма: участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях; призначення судових експертиз; допит експерта в суді; допит обізнаного свідка в суді. 2. Непроцесуальна форма: усні поради і консультації; взаємообмін інформацією з питань кримінального провадження; діяльність із перевірки державних реєстрів, інформаційно-пошукових систем правоохоронних органів, криміналістичних обліків; технічна допомога. 3. Змішана форма: витребування і отримання висновків ревізій та актів перевірок; відомчі розслідування; відомчі товарознавчі експертні дослідження; обстеження (огляд) великогабаритних об'єктів експертизи на фактичному місці їх розміщення та ін.

Висвітliamo окремі питання щодо конкретних видів із зазначених вище форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 191 КК України.

Допит обізнаного свідка. Обізнаний свідок – це особа, яка стала очевидцем досліджуваних судом обставин і з огляду на наявність спеціальних знань здатна не просто викласти відомі їй факти, а й зробити з них певні умовиводи, висновки чи дати кваліфіковану оцінку сприйнятим подіям, або через виконання службових обов'язків отримала відомості, що мають значення для кримінального провадження. До таких осіб можуть бути віднесені, наприклад: лікар, який надав першу медичну допомогу потерпілому; поліцейський, який оглядав місце події; ревізори, бухгалтери, співробітники податкової, митної служб, інших контролюючих і наглядових органів, члени спеціальних комісій, які виявили порушення вимог нормативно-правових актів, відомості про які були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань [14, с. 23–24]. Відповідно, показання таких обізнаних свідків як ревізор, бухгалтер, податківець, митник тощо є особливим напрямом збирання інформації, отриманої з використанням спеціаль-

них знань, у кримінальному провадженні про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Про подібні випадки можна вести мову у контексті Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», а саме «... у випадках виявлення ревізором або аудитором порушень фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації вони зобов'язані передавати правоохоронним органам матеріали ревізій ...» (ч. 2 ст. 12) [15].

Якщо свідок володіє спеціальними знаннями, що виходять за рамки звичайних загальновідомих знань, і ці знання допоможуть суду зрозуміти докази або встановити факти, він може давати показання як обізнаний свідок за умови, що суд вважає його показання допустимими й достовірними. Особливості допиту такого свідка передбачені ч. 7 ст. 95 КПК України, за змістом якої особа, котра під час допиту висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях, може бути допитана іншою стороною згідно з правилами допиту експерта [14, с. 25]. Але процедура введення таких даних у кримінальне провадження можлива лише при *допиті обізнаного свідка в суді*.

Щодо *змішаної форми* використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 191 КК України. Розслідування цих кримінальних правопорушень, у переважній більшості випадків, потребують проведення ревізій та перевірок на підприємствах, установах, організаціях.

Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення наділена повноваженнями витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок та ін. [4]. Водночас, механізм призначення ревізії або документальної перевірки слідчим у кримінальному провадженні не регламентовано КПК України. Не надано таке право суб'єкту розслідування нормами Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні». Натомість Закон зобов'язує працівників органу державного фінансового контролю при вилученні документів у зв'язку з їх підrobкою або виявленими зловживаннями негайно повідомити про це в правоохоронні органи. Тобто при цій змішаній формі спеціальні знання були вже застосовані спеціалістом-ревізором, сторона кримінального провадження лише отримує належним чином оформлений результат використання спеціальних знань для цілей розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України,

що зобов'язує її у подальшому призначити судову експертизу для доказового підтвердження результатів ревізії.

Висновки. Таким чином, у кримінальному провадженні формами використання спеціальних знань є процесуальна, непроцесуальна (організаційна) і змішана. Критеріями розмежування цих форм є регламентація у кримінальному процесуальному законодавстві, наявність доказового значення результатів спеціальних знань, суб'єкт їх використання.

Найпоширеніші форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні за ст. 191 КК України – процесуальна і змішана.

Видами використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем є: у процесуальній формі:

а) залучення експерта для проведення експертизи, а також участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях; б) надання спеціалістом офіційних консультацій, пояснень, довідок, а також письмових роз'яснень; в) допит в суді експерта, допит обізнаного свідка в суді; у непроцесуальній (організаційній) формі: а) усні поради і консультації; б) взаємообмін інформацією щодо з'ясування окремих обставин кримінального правопорушення; в) діяльність із перевірки державних реєстрів, інформаційно-пошукових систем правоохоронних органів, криміналістичних обліків; у змішаній формі використання спеціальних знань: а) витребування і отримання висновків ревізій та актів перевірок; б) відомчі розслідування; в) відомчі товарознавчі експертні дослідження; г) обстеження (огляд) великогабаритних об'єктів експертизи на фактичному місці їх розміщення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за період 2020–2023 років : статистика Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 29.01.2024)
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : [електронний ресурс]. URL: <https://1531.slovaronline.com/185805-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0> (Дата звернення: 29.01.2024)
3. Лук'янчиков Є. Д. Форми використання спеціальних знань за новим КПК України Київ: КПП, 2014. С. 206–207. URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/.pdf>
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.01.2024)
5. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#top> (Дата звернення: 29.01.2024)
6. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (Дата звернення: 29.01.2024)
7. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#top> (Дата звернення: 29.01.2024)
8. Митний кодекс України : Закон України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#top> (Дата звернення: 29.01.2024)
9. Semeniuk O. A. Conducting an audit as a type of use of special knowledge in the investigation of misappropriation, embezzlement of property, or taking possession of it by abuse of official position. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2021. 26(3), P. 35–47. doi: 10.33270/01211203.35
10. Дячук В. І., Климчук М. П., Губська О. А. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних подій : навч. посіб. / за ред. В. І. Дячука. Київ : Інтерсервіс, 2012. 220 с.
11. Гончаренко В. Г. Використання даних природничих і технічних наук у кримінальному судочинстві. Київ : Вища школа, 1980. 160 с.
12. Черноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 477–480. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>.
13. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 269 с.
14. Мирошниченко Ю. М. Використання спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ / за ред. проф. М. Г. Щербаковського. Харків : ХНУВС. 2022. 97 с.
15. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січн. 1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (Дата звернення: 29.01.2024)

6.3. ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9.019.4-053.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.53>

Гранде Катерина Леонідівна,
аспірантка кафедри психології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-7503-4737

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ІНОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

FEATURES OF ASSERTIVE BEHAVIOR IN FOREIGN CULTURE ENVIRONMENT

У статті розкрито поняття «асертивності» як загального стилю взаємодії та спілкування, який може включати в себе не лише конкретні вчинки, але і загальну позицію особистості у взаємодії з оточенням, та поняття «асертивної поведінки» як поведінки, що фокусується на конкретних діях і проявах, таких як встановлення меж, вираження власних думок в конкретних ситуаціях. Виявлено структуру асертивної поведінки: демонстрація самоповаги і поваги до інших людей; ефективне спілкування, яке характеризується чесністю, відкритістю, прямою в розмові без приниження емоційного стану іншої людини; демонстрація впевненості та позитивної установки; вміння уважно слухати і розуміти; переговори і досягнення робочого компромісу; пошук простих виходів зі складних ситуацій. Представлено бачення інокультурного середовища як ситуацію або середовище, в якому підліток опиняється в контакті з представниками інших культур, тобто відбувається взаємодія з ровесниками, вчителями та іншими людьми з різних етнічних, релігійних або соціокультурних груп. Розкрито фізіологічні й психологічні ознаки старших підлітків, які вказують на необхідність створення для них умов успішної соціалізації в інокультурному середовищі.

Асертивна поведінка старших підлітків в інокультурному середовищі розглянута через вплив наступних чинників – навчання й шкільне середовище; сімейне оточення; культурний вплив через музику, фільми, літературу тощо; соціальні мережі; сприйняття інформації, зв'язок, розваги – це аспекти впливу технологічного прогресу.

Розкрито функції асертивної поведінки старших підлітків в інокультурному середовищі: адаптаційна, комунікативна, регулятивна, цілетвірна, консолідуюча.

Ключові слова: асертивність, асертивна поведінка, інокультурне середовище, особливості, підлітки старшого віку, функції.

The article explores the concept of "assertiveness" as a general style of interaction and communication, encompassing not only specific actions but also the individual's overall position in interaction with the environment. It defines "assertive behavior" as behavior focusing on specific actions and manifestations, such as setting boundaries and expressing one's thoughts in specific situations. The structure of assertive behavior is identified, including the demonstration of self-respect and respect for others, effective communication characterized by honesty, openness, and directness without undermining the emotional state of others, the display of confidence and a positive attitude, the ability to listen and understand, negotiations and the achievement of a working compromise, and finding simple solutions to complex situations.

The article presents the notion of foreign culture environment as a situation or context in which an adolescent comes into contact with representatives of other cultures, involving interaction with peers, teachers, and people from different ethnic, religious, or sociocultural groups. It reveals the physiological and psychological characteristics of older adolescents that indicate the need to create conditions for their successful socialization in a foreign culture environment.

Assertive behavior of older adolescents in a foreign culture environment is examined through the influence of various factors, including education and the school environment, family surroundings, cultural influences through music, films, literature, etc., social networks, and the impact of technological progress on information perception, communication, and entertainment.

The functions of assertive behavior in older adolescents in a foreign culture environment are highlighted, including adaptive, communicative, regulatory, goal-setting, and consolidating functions.

Key words: assertiveness, assertive behavior, foreign culture environment, features, older adolescents, functions.

Актуальність дослідження. Глобалізація в сучасному світі призводить до зближення різних культур і сприяє їхній активній взаємодії. Підлітки часто опиняються в контакті з іншими

культурами в освітньому, соціальному та віртуальному середовищах, у зв'язку з чим зростає важливість розвитку навичок міжкультурної компетентності серед підлітків. Актуальність форму-

вання асертивності серед старших підлітків обумовлена суспільними та внутрішніми викликами даного перехідного етапу розвитку. Асертивність важлива для особистісного росту: допомагає формувати стійке самовизначення, розвивати внутрішню впевненість та зміцнювати самооцінку. Власне, сам віковий період старшого підлітка є ключовим у формуванні особистості, оскільки визначає подальший її шлях і сприяє сприйняттю себе в суспільстві. Це час, коли старші підлітки стикаються з новими соціальними реаліями та вимогами, які пред'являє їм сучасне суспільство; у них формується своє уявлення про власну ідентичність, місце в світі; вони визначають свої життєві цілі та цінності. Важливою стає здатність висловлювати власні думки та ставити кордони, зберігати при цьому повагу до інших. Досвід, набутий підлітками у цей період, визначає їхні стратегії поведінки, самовираження та міжособистісну взаємодію в дорослому житті. Вивчення та розвиток асертивності у старших підлітків стає необхідним для підтримки їхнього психосоціального розвитку, становить важливий компонент формування здорової та зрілої особистості. Крім того, для старших підлітків навички асертивності стають досить важливим елементом успіху на ринку праці, оскільки їхній вік є фактором професійного вибору. Зміна соціокультурного оточення може створювати виклики для успішної соціальної адаптації підлітків, міжкультурна співпраця з ровесниками та іншими дорослими, ефективна комунікація, взаєморозуміння в інокультурних відносинах сприятиме їм у пристосуванні до глобальних реалій. Отже, розуміння та розвиток асертивності в інокультурному середовищі є важливим завданням для підлітків у світі, який стає все більш взаємопов'язаним і різноманітним культурно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Психологічні основи особистісного зростання підлітків вивчають І.Д. Бех, І.С. Булах, В.А. Семиченко, Ю.М. Швалб та ін. Дослідження різних аспектів асертивної поведінки особистості здійснено у наукових працях Л.Ф. Алексеєвої, Г.О. Балла, С.А. Медведєвої, В.В. Мойсеєнко, Л.О. Ніколаєва, Н.Є. Ситнікової, М.І. Шинкар та ін.

Мета статті – виявити й проаналізувати особливості прояву асертивної поведінки підлітків в інокультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу. У контексті даного теоретичного дослідження ми розглядаємо особистість старшого підлітка, оскільки, на наш погляд, сучасні зміни в соціальному, політичному та економічному житті країни актуалізують проблему розвитку асертивної поведінки підраста-

ючого покоління як суб'єктів комунікації в інокультурному оточенні. На користь такого підходу слугує, на жаль, повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що вплинуло на зміну місця проживання дітей не тільки в Україні, але й десятки тисяч старших підлітків вимушені були переїхати за кордон, де звичне оточення змінилося новим для них соціокультурним середовищем.

Термін «старший підліток» використовується для опису осіб віком від 15 до 19 років. У цей період відбувається інтенсивний фізичний, емоційний і соціальний розвиток, а також формування особистості. Серед фізіологічних особливостей старших підлітків фахівці називають пубертатний розвиток, тобто коли відбувається інтенсивний статевий та фізичний розвиток, включаючи зміни в голосі, рості волосся, зміни в статевих ознаках. Продовжується зростання та розвиток мозкової кори, що впливає на когнітивні функції, планування та прийняття рішень. Відзначається інтенсивний ріст кісток та м'язів, що впливає на фізичні можливості та силу; відбуваються зміни в гормональному фоні, збільшення виділення статевих гормонів (естрогенів та тестостерону) [2; 6]. Психологічні особливості старших підлітків науковці-психологи визначають такі: ідентичність і самоусвідомлення – підлітки активно формують свою особистісну ідентичність та розуміння себе в контексті світу; соціальна взаємодія – збільшується інтерес до соціальних відносин, формується коло друзів, розширюється соціальне коло; емоційна нестабільність – характеризується змінами настрою, інтенсивними емоціями та пошуком власної емоційної стійкості; асертивність і навички взаємодії – формується асертивність як здатність виражати власні думки та потреби з повагою до інших; планування майбутнього – збільшується інтерес до майбутніх можливостей, вибору чогось конкретного у своєму житті, формування життєвих цілей [2; 5; 6]. Додамо, що фізіологічні зміни взаємодіють із соціальними та емоційними викликами, які характеризують підлітковий вік. Таким чином, фізіологічні й психологічні ознаки старших підлітків вказують на необхідність створення для них умов успішної соціалізації в інокультурному середовищі. Інакше кажучи, – успішна соціалізація сприятиме розвитку асертивності, й відповідно, асертивність може полегшувати позитивну соціальну адаптацію.

Асертивність як унікальний феномен вивчають сучасні вітчизняні науковці-психологи (В.З. Лучків, І.О. Нагаєвська, Л.О. Ніколаєв та ін.), й сходяться на тому, що асертивність є суттєвим елементом успішної комунікації та взаємодії в різних

сферах життя, визначається вмінням виражати власні думки, почуття й потреби чітко та впевнено; уміння виражати себе асертивно допомагає уникати непорозумінь, сприяє розвитку відкритого спілкування та сприяє позитивному впливу на навколишнє середовище [4; 5; 6]. Отже, асертивність – це не лише соціальна навичка, а й феномен, який об'єднує в собі різноманітні аспекти успішного спілкування, розвитку особистості та позитивного взаємодії з оточенням. Щоб бути асертивною особою, доводять науковці, потрібно проявляти асертивну поведінку [5; 6]. Обидва поняття схожі, оскільки, як асертивність, так і асертивна поведінка включають в себе способи взаємодії з іншими людьми; обидва поняття передбачають здатність виражати свої думки, почуття та потреби чітко та впевнено. Однак, контекст асертивності, на думку Л.О. Ніколаєва, ширший: асертивність – це загальний стиль взаємодії та спілкування, який може включати в себе не лише конкретні вчинки, але і загальну позицію особистості у взаємодії з оточенням. Щодо асертивної поведінки – це конкретна поведінка, тобто асертивна поведінка фокусується на конкретних діях і проявах, таких як встановлення меж, вираження власних думок в конкретних ситуаціях тощо [6]. С.В. Герасіна визначає наступну структуру асертивної поведінки: демонстрація самоповаги і поваги до інших людей; ефективне спілкування, яке характеризується чесністю, відкритістю, прямою в розмові без приниження емоційного стану іншої людини; демонстрація впевненості та позитивної установки; вміння уважно слухати і розуміти; переговори і досягнення робочого компромісу; пошук простих виходів зі складних ситуацій [3]. І.О. Нагаєвська, досліджуючи проблему поняття «асертивна поведінка», дійшла висновку, що не існує чіткого й однозначного визначення даного терміну. На її думку, серед причин можна назвати схожість асертивності й асертивної поведінки за такими характеристиками, «як впевненість у собі, самоповага, гідність і честь, морально-духовна активність і ціннісні орієнтації, повага, гуманність, толерантність» [5, с. 27].

Інокультурне оточення і взаємодія формують внутрішню модель взаємодії підлітка зі світом та іншими людьми. Від сучасних підлітків часті зміни у соціокультурному оточенні вимагають ефективної адаптації та вміння ефективно взаємодіяти з різноманітними цінностей і стандартів. Ми розглядаємо інокультурне оточення підлітка як ситуацію або середовище, в якому він опиняється в контакті з представниками інших культур, тобто

відбувається взаємодія з ровесниками, вчителями та іншими людьми з різних етнічних, релігійних або соціокультурних груп. Тобто, в інокультурному оточенні підліток має можливість стикатися з різноманітністю, навчатися від інших культур та розвивати навички міжкультурної комунікації [1; 6]. На прояви асертивної поведінки старших підлітків в інокультурному середовищі можуть впливати різні обставини (умови). З повномасштабним вторгненням РФ в Україну сотні тисяч дітей вимушені були покинути країну. Адаптація до навчання, умов проживання, спілкування в новому соціокультурному середовищі стали великим випробуванням. Стрес сьогодні може бути викликаний навчальними, соціальними чи особистими обов'язками.

У контексті даного дослідження нас зацікавили результати всеукраїнського соціопитування «Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє», яке проводила компанія Kantar серед підлітків 13-19 років з усієї України. Дослідження проведено в березні 2023 року Всеукраїнською благодійною організацією «Благодійний фонд «Клуб Добродіїв» за підтримки гуманітарної організації Plan International за участю 600 підлітків віком 13-19 років із Дніпра, Києва, Львова, Одеси та невеличких міст і сіл. 73% підлітків найбільше хвилює війна, оскільки вона спричиняє тривожність і страх за майбутнє, за життя близьких та своє; тривожать сирени, повітряні тривоги; труднощі або й повна відсутність світла/інтернету/зв'язку; біль і хвилювання за близьких чи друзів у ЗСУ тощо. Анкета включала запитання про таку якість асертивності, як стійкість, що для старших підлітків означає бути сильним, психологічно і морально витривалим, бути впевненими у собі, не здаватися, зберігати спокій тощо. Кожен четвертий український підліток знаходить опору в собі. Від поганих новин, хвилювання, тривоги підлітків найчастіше відволікає музика (43%), комп'ютерні й телефонні ігри (43%), спілкування (40%), інтернет (38%), прогулянки (35%), спорт (32%). Водночас 37% молоді стало важче знаходити друзів під час війни. Загалом, 83% опитаних хочуть дізнатися, як можуть підтримувати себе у важкі часи. Турбує юнь і професійне майбутнє. На жаль, за результатами опитування, чверть юнаків та дівчат нині зовсім перестали розуміти, що буде потрібно в майбутньому, які спеціальності будуть затребувані. Але майже стільки ж (23%) нарешті знайшли те, чим хочуть займатися. У цілому, на думку, організаторів дослідження, воно виявило чимало позитивних фактів про українських підлітків, зокрема:

95% вірять у перемогу України; 86% бачать своє майбутнє лише в нашій країні; 70% хочуть жити та навчатися в Україні; 67% знають, ким хочуть стати в майбутньому [7].

Особливості прояву асертивності старших підлітків визначаються багатьма факторами, і важливо враховувати їхній контекст та індивідуальні розвіткові потреби. Старші підлітки можуть вже демонструвати більшу самостійність, розвиненіші соціальні навички, проявляти інтереси та уподобання, характерні для дорослих. Однак вони можуть також зазнавати внутрішні та зовнішні труднощі, пов'язані із статевим розвитком, самоідентифікацією та соціальною взаємодією [5]. Оскільки оточення старшого підлітка є динамічним і комплексним, то розуміння обставин впливу допомагає краще підтримувати його потреби та розвиток. Так, на думку О.І. Нагаєвської, Л.О. Ніколаєва та ін., шкільне середовище через взаємодію з однолітками, вчителями та іншим персоналом закладу впливає на соціальний розвиток, формування цінностей. Для старших підлітків розвиток асертивності критично важливий для позитивного самовідчуття, впевненості, їхнього успіху в навчанні, взаємодії та добробуту в інокультурному середовищі, для здатності впоратися зі складними життєвими ситуаціями [5]. Сімейне оточення як фактор розвитку асертивної поведінки теж відіграє важливу роль у формуванні цінностей, вірувань та стосунків старшого підлітка з його оточенням. Культурний вплив відбувається через музику, фільми, літературу та інші масові медіа. Сприйняття інформації, зв'язок, розваги – це аспекти впливу технологічний прогресу, вважає науковець [4; 6]. Сучасних підлітків характеризує взаємодія з ровесниками в спільнотах та групах, що впливає на соціальний розвиток та формування самоідентифікації. Так, мас-медіа, такі як телебачення, інтернет та журнали, впливають на уявлення старшого підлітка про красу, стиль життя та соціокультурні стандарти. Не менший вплив, а досить часто й більший, мають соціальні мережі, де старші підлітки взаємодіють у віртуальному просторі, що позначається на їхній соціалізації, самоідентифікації, й у цілому на сприйнятті світу [5]. З одного боку, ці платформи надають можливість виражати власні думки та почуття, що сприяє розвитку комунікаційних навичок. Старші підлітки мають шанс висловлювати свої погляди через коментарі, пости, та обговорення. Однак, застерігає О.Р. Алексеева, соціальні мережі також можуть посилити емоційну чутливість та підвищити ризик виникнення конфліктів. Важливо, щоб старші підлітки розви-

вали асертивні навички у віртуальному просторі, навчаючись конструктивно взаємодіяти та відстоювати свої права. На думку дослідниці, спілкування в онлайн-середовищі дозволяє старшим підліткам виражати свою унікальність, але також ставить під питання важливі аспекти асертивності, такі як здатність відмовляти або встановлювати кордони в інтернет-середовищі [1]. Таким чином, соціальні мережі створюють складний контекст для розвитку асертивності серед старших підлітків, вимагаючи балансу між вираженням себе та ефективною міжособистісною взаємодією.

Асертивність, виступаючи інтегративною особистісною якістю, дає можливість старшим підліткам швидко адаптуватися до нових умов життєдіяльності та налагоджувати конструктивну взаємодію з інокультурним оточенням. Функції асертивності досліджують С.В. Герасіна, В.З. Лучків, Л.О. Ніколаєв та ін. Розглянемо як інокультурне середовище впливає на асертивну поведінку через наступні функції: адаптаційна, комунікативна, регулятивна, цілетвіривна, консолідуюча [3; 4; 5; 6].

Адаптаційна функція асертивної поведінки підлітка проявляється через різноманітні аспекти, які сприяють його успішній адаптації до різних ситуацій та оточення. Проявляється вона може через соціальну та особисту інтеграцію – сприяти ефективній взаємодії з оточенням, управляти стресом, долати труднощі, формувати позитивну самооцінку та віру у власні можливості й цінності, продуктивно спілкуватися з батьками, вчителями та іншими авторитетними дорослими; активно визначати власні цілі, цінності та переконання; сприяти формуванню особистої ідентичності та саморозвитку; уникати екстремальних форм поведінки, таких як агресія чи пасивність, що можуть призводити до проблем у соціальній та особистій адаптації [1; 3; 5]. Загалом, адаптаційна функція асертивності підлітка виявляється через позитивний вплив на його соціальні навички, емоційний стан та взаємини з оточенням.

Комунікативна функція асертивності – в її основі лежить здатність ефективно виражати свої думки, почуття та потреби, одночасно поважаючи права та інтереси інших; готовність відкрито обговорювати важливі питання, слухати інших та висловлювати свою точку зору; виражати свої емоції адекватно та без агресії, сприяючи позитивному спілкуванню; уміти ефективно вирішувати конфлікти, виражаючи свої позиції без надмірної агресії чи пасивності [3; 4].

Регулятивна функція асертивності у старших підлітків проявляється через низку аспектів –

контроль власної поведінки, здатність адекватно реагувати та виражати свої почуття може сприяти зниженню рівня стресу; пошук конструктивних способів уникнення конфліктів і вирішення розбіжностей; розвиток навичок самоконтролю, можливість обирати адекватні вираження своїх емоцій та реакцій у різних ситуаціях; формування позитивного ставлення до власної вартості і прав, які допомагають старшим підліткам виражати себе в межах власних цінностей та переконань [3; 4; 6]. У цілому, регулятивна функція асертивності у старших підлітків, на наш погляд, є ключовою для ефективного саморегулювання та конструктивної взаємодії з навколишнім світом.

Цілетвірна функція впливає на розвиток асертивності старших підлітків, надаючи їм орієнтацію, стимули та цільовий напрямок для розвитку адекватних соціальних навичок через розробку конкретних планів, дій для досягнення цілей у розвитку асертивності (вправи, тренування, сценарії для розвитку певних асертивних навичок); посилення мотивації для саморозвитку та вдосконалення асертивних навичок; підвищення самосвідомості; пошук навчальних можливостей (участь у тренінгах, читання літератури, участь у групах підтримки) тощо [1; 4]. Отже, цілетвірна функція може допомогти старшим підліткам ставити конкретні цілі у розвитку асертивності та забезпечувати їхню мотивацію до досягнення позитивних результатів у цьому напрямку.

Консолідуєча функція асертивності у старших підлітків спрямована на об'єднання різних аспектів цієї соціальної навички для досягнення загальної гармонії та стабільності у взаємодії з оточенням. Розкриватися дана функція може через сприяння міжособистісній гармонії (уникнення агресії, пасивності, чітке вираження думок); фор-

мування позитивного іміджу; узгодження власних інтересів з інтересами інших; створення ефективних комунікаційних; підтримку психологічного комфорту; формування стійкого самопочуття; здатність ефективно взаємодіяти з іншими покращує самооцінку та самовизначення тощо [3; 4; 6]. Тобто, консолідуєча функція асертивності у старших підлітків допомагає об'єднати різні аспекти цієї навички, щоб створити позитивне та стабільне інокультурне середовище.

Висновки. Таким чином, ми вияснили, що асертивна поведінка старших підлітків – це спосіб взаємодії та спілкування, який включає в себе вираження своїх думок, почуттів та потреб, дотримання власних прав, при цьому поважаючи права та інтереси інших. Прояви асертивної поведінки підлітків в інокультурному середовищі можуть відбуватися через наступні функції – адаптаційну, комунікативну, регулятивну, цілетвірну, консолідуєчу. Асертивна поведінка є важливим елементом соціальної компетентності старших підлітків і сприяє позитивним взаєминам в їхньому інокультурному оточенні.

У міжкультурному середовищі асертивна поведінка старших підлітків проявляється через здатність ефективно спілкуватися, розвивати різноманітні міжособистісні відносини та виражати свої думки та почуття, дотримуючись при цьому норм та цінностей різних культур. Головні риси асертивної поведінки в інокультурному контексті включають гнучкість, толерантність, відкритість до інших культур, та здатність ефективно вирішувати конфлікти, враховуючи культурні особливості. Асертивні старші підлітки виявляють уважність до різноманіття та здатність взаємодіяти з представниками різних культур, сприяючи позитивному та взаємовигідному спілкуванню в міжнародному оточенні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алексеева О.Р. Роль соціокультурного простору освітнього закладу в соціалізації підлітків. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка* : зб. наук. праць. Вип. 30. Глухів : РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. С. 113–122.
2. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис... д-ра психол. наук: 19.00.07; Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. 2004. 581 с.
3. Герасіна С.В. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць. Кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка. Випуск 10. 2010. С. 139–149.
4. Лучків В.З. Психологічні особливості розвитку асертивності в юнацькому віці дис. ... на здобуття канд. психол. наук : 19.00.07; Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2017. 200 с.
5. Нагаєвська І.О. Психологічні умови розвитку асертивної поведінки в учнів професійно-технічних навчальних закладів : дис. ... на здобуття канд. психол. наук : 19.00.07; Київ : Інститут педагогічної освіти дорослих. 2017. 262 с.
6. Ніколаєв Л.О. Розвиток асертивності підлітків у різних умовах соціалізації : дис. ... на здобуття канд. психол. наук: 19.00.07; Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка. 2016. 236 с.
7. Чим українські підлітки особливі: велике дослідження тинейджерів під час війни. Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/opinions/chym-ukrayinski-pidlitky-osoblyvi-velyke-doslidzhennya-tynejdzheriv-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 12.11.2023).

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 6

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Підписано до друку: **30.11.2023**

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 36,50. Замов. № 0324/212. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.